

ISSN 2074-1847

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

8 (56)

БАХШИ «ФИЛОЛОГИЯ»
СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЯ»

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2009

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Саидов Н.С., сармуҳаррир
Исоматов М.М., ҷонишини сармуҳаррир
Каримов М.Б., ҷонишини сармуҳаррир
Исматов С.М., ҷонишини сармуҳаррир**

**Аъзоёни ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

**Қосимова М.Н., Бобоев Т.Б., Юсупов З.Н., Сафаров Ҷ.Х., Устоев М.Б.,
Уроқов Д.У., Маҳмадов А.Н., Холиқов К.Н., Кабиров Ш.**

**Маҷалла бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.**

**© Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2009
Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон
Вестник Таджикского национального университета**

ЗАБОН

ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИППОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Х. Мирзоев

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

В данной статье рассматривается центральное слово этих двух во многом изоморфных и восходящих к единому индоевропейскому языку источнику культур - слово, обозначающее самого коня.

И в контексте таджикской культуры как компонента культуры иранской, и в контексте культуры традиционного англоязычного мира конь, лошадь имеют огромное значение.

1. Конь – родовое обозначение

Наиболее общие, «родовые» обозначения этого благородного животного, сыгравшего и продолжающего играть столь значительную роль в истории человечества, таковы: тадж. *асп* - таджикские литературные примеры -

«Хусни асп ёлу дум, хусни зан му, ру, чашму абруст». / Самадов, 1986, 85/.

- «Красота коня в его гриве и хвосте, красота женщины - ее волосы, лицо, глаза и брови».

«Падараш кариби офтобшиношин бе асп, вале ким-чй хел хурсанду каноатманд баргашт» / Самадов, 1986, 73/.

- «Его отец вернулся почти к закату, без лошади, но почему-то довольный и удовлетворенный».

«Номи аспа бад накун, Пахлавон, - паст наомад Курнамо,

То асп шуданаш- эҳё, як чувол умр лозим» / Самадов, 1986, 87/.

- «Не оскорбляй коня, Пахлавон, - не уступал Курнамо, - чтобы стать /настоящим/ конем, нужна целая жизнь». /букв. : ... мешок жизни. . ./.

Английские литературные примеры -

«A few rough, pugged-looking ponies are the “horse” of which he has the superintendence» (Lander, IV, 177).

- «Несколько грубых и казавшихся неприятными пони были единственными «конями», за которых он отвечал».

«The ride and spare horses will on the left when picketed, the gun horses on the right» (Griffiths F.A., 1869, 156).

- «Верховые и запасные лошади будут во время пикетирования слева, артиллерийские (лошади) справа».

«Not a horse appears on the monuments prior to Thothmes III, who clearly in his conquests brought them from Asia» (Bartlett W.H., 1879, 16).

- «До Тутмоса III на памятниках не было ни единой лошади; явно это он доставил их из Азии во время своих завоевательных походов».

В таджикском (персидском) языке до наших дней дошло древнейшее индо-европейское обозначение коня: **ǵʷo-*.

Кони рассматривались как наиболее ценное жертвоприношение богу моря - отсюда предполагаемое этимологическое толкование при помощи корня *ak'ā-* (точнее *Hk'ā*): *ēk'* - «вода, река»; с другой стороны, традиционно и.-е. **ǵʷo-*; этимологический подтверждающий материал -

др.-инд. *asvah*, пали *assa*, *Ашока. asva*, *Ния Аспа*, пракр.. *assa-āsa*, кати. *wiṣup*, калаша. *haṣ*; шина. *āspī*;

авест. *aspa-*, др.-перс. (мид.) *asa-*, хот.-сак. *aśa-*, согд., ср.-перс. *'sp*, осет. ирон. *jefš*, дигор. *æfse*, афг. мужск. р. *ās* женск. р. *aspa*, вазир. *wōs*, вах. *yaš*, мундж. *yosp*, ишк. *yasp*, орм. *yīsp*, пар. *ōsp*, белудж. *aps*, *haps*, *asp*, курд. *hesp*, заза *estoar*; маз. *Istar*;

др.-гр. *ἵππος*, тарент., эпидавр. *ἰκκος* □ - исконно без придыхания - ср. *ἰκκος*; (и. с.);

лат. *equus*, др.-ирл. *ech*;

др.-англ. *eoh*, др.-сканд. *ǫr*, гот. *aīa-tundi* («конский зуб»).

Англ. *horse*, напротив, этимологически восходит к индоевропейскому эпитету в значении «бегущий» или «скачущий», заимствовавшего основное слово: и.-е. **k^hs-* / **k^hers-* (ср. лат. *currere* «бежать») > герм. **khusa-* > др.-англ. *hors*, др.-сканд. *hross*, др.-фриз. *hors*, ср.-нид. *ors*, нид. *ros*, двн.

hros, нем. *Rof.* /ср. Buck 1949, 168; OED, 398 s.v., также английский этимологический онлайн-словарь - <http://www.etymonline.com/>.

В культурно-историческом аспекте, как отмечалось, роль коня, лошади была очень высока уже у индоевропейцев /ср. Гамкрелидзе-Иванов, 1984 II, 544-562/.

2. “Конь” - функциональное обозначение

Как в таджикском (персидском), так и в английском языке имеется много функционально окрашенных обозначений коня. Речь идет о сопоставляемых названиях коня, характеризующих его реальное предназначение. При этом мы сталкиваемся с двумя уровнями абстракции.

Во-первых, речь может идти о том, пригоден ли конь вообще для какой-нибудь цели или уже не пригоден. В этом отношении между таджикской (персидской) и английской терминологией имеется структурное различие: английский язык располагает простым словом с подчеркнуто-поэтической окраской, словом “поэтическим”, (*steed*), тогда как в таджикском языке достаточно точного эквивалента для этого слова нет. С другой стороны, сопоставляемые языки располагают немалым числом слов более или менее пейоративной окраски, обозначающих лошадь, не могушую больше работать или почти уже не применяемую для сколько-нибудь “стоящей” работы, т.е. лошадь дисфункциональную. Речь идет о словах типа русск. “кляча” /тадж. *асав, лоша*, англ. *jade, nag* и т.д. /.

Во-вторых, речь может идти о терминах, обозначающих лошадей, специализированных для той или иной работы, для той или иной функции: историко-культурные условия вели к выделению следующих основных конкретных функциональных разновидностей коней:

“боевой конь” - тадж. *аспи чангй* . - англ. *war horse*

“грузовой конь” - тадж. *аспи боркаш* . - англ. *draught-horse*

“верховой конь” - тадж. *аспи саворй* . - англ. *hackney mount*

Разумеется, в каждой из культур, определявшей функционирование сопоставляемых языков, имела своя специфика. Так, в “старой” английской жизни охота производилась “с коня”, соответственно, имеется термин *hunter* “охотничий конь”. Таджикская традиционная охота проводилась иным путём, но для таджикского образа жизни в наши дни сохраняет свое значение особый конный спорт - *бузкашй* - “козлодрание”, соответственно речь идет о функциональной группе коней - *аспи бузкашй (бузй)* “конь для козлодрания” /букв. “козий конь”/.

Ниже эти термины рассматриваются с большей степенью детализации.

Стилистически повышенное обозначение коня: англ. *steed*- поэтический термин для коня, иногда “боевой конь”, “породистый жеребец”. В Большом Оксфордском словаре приводится следующее толкование данного слова:

“In OE., a stud-horse, stallion. In ME. and early Mod. English a high-mettled horse used on state occasions, in war, or in the lists; a great horse, as distinguished from a palfrey. From the 16 century used only poet, or rhetorically for: A horse, usually one for riding; often with eulogistic adjs. (also sometimes slightly jocular, as being a rather grandiloquent word) (OED s.v.).

- “В древнеанглийскую эпоху - “жеребец”. В среднеанглийском и раннеанглийском - “горячий, темпераментный конь”, которого использовали в торжественных церемониях, на войне и в турнирах; особенно большой конь, в отличие от простого /например, предназначенного для женщин / верхового коня. Начиная с XVI в, употребляется лишь поэтически или в высоком стиле, обозначая коня, обычно верхового, часто с превозносящими эпитетами. /Иногда это слово употребляется с легким юмористическим оттенком как слово чрезмерно высокопарное/.

Примеры : “There was one steed which he particularly cherished, the finest horse in Spain”. (Borrow Zinca VII-II,335), - “И был там конь, которого он особенно хвалил, лучший конь в Испании”.

“He was fanciful about his steed, and always rode choice horses”. (S. France, 1894, 256). - “ Он капризно выбрал себе коня и всегда ездил на отменных конях”.

Термин *steed* восходит к др.-англ. *steda*, общегерманской праформой которого является *stodjon-* от и.-е. *sta-* AHD 1542; семантическая мотивация - “породистый жеребец” - “жеребец, которого держат в конюшне” - “относящийся к конюшне”, “конюшня” же сама образована от *sta* - “стоять”, т.е. ее внутренняя форма - “место, где стоят”. Слово вышло из употребления - за исключением поэзии, риторических и шуточных высказываний.

Специфика английской гиппологической терминологии состоит в наличии другого слова, относящегося к высокому стилю - *palfrey*, ср.:

“... a saddle-horse for ordinary riding as distinguished from a war-horse; esp/ a small saddle-horse for ladies”. (Now.Hist., or in romantic or poetic lang). (OED s.v.). - “верховая лошадь для обычной езды,

отличаемая от боевого коня; особенности же - небольшой конь, предназначенный для дам /употребительно в исторических описаниях, либо в приподнято-поэтическом стиле"/. Примеры:

“Upon her palfrey she is set, And forward then they go”. (Southey

1803, VII)

- “И села она на лошадку свою, и помчались они вперед”.

“(He) shook his drowsy squire awake and cried, “My charger and her palfrey. “(Tennyson, 1859, 126). -

“... /Он/ потряс своего сонного оруженосца и закричал: “Моего коня и ее лошадку / = моей спутницы/ !

Palfrey – довольно раннее заимствование из старофранцузского. В среднеанглийском и в старофранцузском оно засвидетельствовано в форме **palefrei**, до XI в – **palfreid**. Это слово возводится к позднему латинскому **parafredus**, в средневековом латинском языке засвидетельствованы следующие формы:

parefredus	palefridus
parefridus	palfredus
palafridus	palfredus
palafridus	palafredus
palefredus	palefrenus

Ср. также исп. **palafren** 1. “смирная лошадь”; 2. “лошадь конюха, слуги”. Само латинское слово – варваризм, из греческого префикса **ΒΥΛΙ-** “близ” и латинского слова **veredus** “рысистая постовая или охотничья лошадь”. А.Мейе /Meillet 1932 s.v./ трактует латинское **veredus** как заимствование из кельтского языка. Существует, однако, попытка толкования этого слова с помощью др.-евр. **pered**, которое имеет, впрочем, значение “мул”.

Примечательно, что в истории этого слова мы обнаруживаем цепочку многократных заимствований, семантическая же мотивация оставалась неясной в течение тысячелетий.

В таджикском слова, специально обозначающего коня с очень высокими коннотациями, нет. В данном значении чаще всего употребляется **асп** см.выше, параграф 1.1./ . Редким словом является арабское заимствование **чавод**.

В ФЗТ / I, 765/ данное слово глоссируется следующим образом : “... **асп, аспи хушзот, аспи тездав**” - ... конь, породистый конь, быстрый конь”. Приведен пример: “**Вазир ... инони чаводи калом ба чоңиби муҳими заргар мунъатиф сохт**”. / Анвари Сухайли ФЗТ I s.v./ - “Визир повернул узду скакуна речи в /важном/ направлении ювелира” / т.е. он обратился к ювелиру/.

Арабское слово ←**авод** “конь; породистая лошадь; скакун рысак”, является отглагольным существительным от корня **j-w-d** “превосходить, быть хорошего качества”.

Таким образом, этот термин происходит просто от положительного эпитета.

Nag – слово, необязательно пейоративное; по словарям оно представлено в разных значениях.

Таблица 1

Словари	ЗНАЧЕНИЯ слова <i>nag</i>		
	деминутивность	пейоративность	коллоквиализмы
БАРС под редак. И.Р.Гальперина и и Э.М. Медниковой	“небольшая верховая лошадь; лошадь, пони”	“кляча”	разг.: “лошадь” “конь, коняга”
Большой Оксфордский словарь, т. X. стр.9.	“a small riding horse or pony”. – “небольшая верховая лошадь или пони”.		
Webster’s New World Dictionary of the American Language	An inferior horse, esp. an old one. “лошадь низких качеств, особенно старая”.		
The Oxford Dictionary of Current English			Coll.: “horse (esp. for riding)”. разг.: “лошадь, особенно для верховой езды”.

AHD (paperback edition)	“ a horse, esp.an old or wornout horse”-“лошадь, особенно старая или отработавшая свой срок”		
-------------------------	--	--	--

Соотношение указанных значений является достаточно прозрачным, переход от уменьшительности к отрицательной оценке, употребление слов с такими коннотациями в качестве разговорных явлений широко распространенное.

Примеры: “His **nag** gone lame in riding out here”. (Dickens. 1840, 89) .- “Его кляча /лошадка ?/ во время той поездки захромала”.

“They have very little horses in these parts to draw the wagons, like to the galloway***nags** of Scotland”. (Morison itin 1, 56). – “У них здесь очень

маленькие лошади, которых они запрягают в свои повозки, ... наподобие шотландских лошадок”.

Англ.**nag** ср.-англ. **nagge** заимствование из ср.-нидер. **negge** “лошадь”; эти слова восходят, повидимому к общегерманскому звукоизобразительному ***lnajj** -// ***gnajj** -// ***knajj** -, от которого также происходит англ. **to neigh** “ржать”, ср. др. -англ. **lnæggan** / AHD s.v./.

Dobbin глоссируется следующим образом: “An ordinary draught or farm horse sometimes contemptuously, an old horse, a jade”. (OED s.v.). - “Обычная тяговая лошадь или лошадь, используемая для сельскохозяйственных работ”.

Примеры: Thou hast got more haire on thy chin, then Dobbin my Phil horse has on his taile”. (Shaks. Merch. v. II. ii. 100) – “У тебя больше волос на подбородке, чем в хвосте моей лошадки, которую я (ласково) зову (моя) кляча”.

“The dappled dobbins wink lazily”, (Sala. Accept. Add.229). – “Лениво тащились чубарые клячи”.

Соображения о происхождении данного слова сводятся к своеобразному ономастическому толкованию: оно трактуется как рифма к **Robin**, ласкательному варианту к имени **Robert**. Онлайн-ый этимологический словарь объясняет **dobbin** как возможный деминутив к **Dob**, - напоминающий тот же **Robin**.

Jade. Приведем толкование Большого Оксфордского Словаря. “A contemptuous name for a horse of inferior breed”] (OED s.v.) – “Уничижительное наименование коня: лошадь дурных кровей”.

Пример: “The swiftest race-horse will not perform a long journey so well as a sturdy dull jade” (Butler. Rem II, 459). – “Самый резвый скакун не вынесет дальней поездки так же хорошо, как медлительная, но сильная кляча”.

Слово **jade** восходит к ср.-англ. **jade** / AHD s.v./, известно также в среднеанглийском в вариантах **jad**, **jaud**; рассматривается этимологами как заимствование из др.-сканд. **jalda** “кобыла”, ср.швед.диал. **jalda** / Klein E., Skeat W. s.v./.

В таджикском в значении “кляча” засвидетельствованы следующие слова

“**Асав**” Примеры: “Доштам тотуяке лофари бадному **асав**,

Пуштоганда чу дасти чарабу рӯи махав”.

/Ш.Шохин. ФЗТ II s.v/

– “Была у меня лошадка – тощая настоящая кляча !

Спина /у нее/ была в ужасном состоянии –

как рука в стружьях или лицо в язвах”.

“Аспи ма барой бзъкаши намешава, - бисо ёсови бад-ай!” / диал.запись/

- “Моя лошадь не годится для участия в козлодрании – ужасная кляча!”.

Происхождение данного слова недостаточно ясно. Оно может восходить к древнему иранско-юго-западноиранскому ***asa-** /ср. **сувор**, **савор** “всадник” - ***asa-bara-**/, противостоящему северозападноиранскому ***aspa**, -/см. ***aspa-**; ср. норк. **oz**, **yoz** “бежать, убежать” (Rasanen 367b). Тадж. диал. **ёсов** – вариант этого же слова.

“**Лоша**” - «кляча; труп», Пример: “Рафта з-ин сӯ лошае дар зер в-аз он сӯ кунун, Аблаке гети чанибат зери рон овардаам” . / Ҳоқонӣ ФЗТ II s.v/.

- “Когда я уезжал отсюда, у меня была кляча, а когда я сейчас оттуда /возвратился/, Я привел под своими чреслами лучшего гнедого!”.

Старое норкское заимствование, ср. турецк.осм. **alasa** “мерин”, балк. **alasa** “маленькая лошадь”; отсюда же русские слова **лошадь**, **лошак**. Здесь те же семантические процессы, что и в англ. **nag** / Rasanen 1969,16a/; ср Фасмер 1986, II, s.v./.

“**Ёбу**” – «ломовая лошадь, вьючная лошадь».

Пример: ... Аспи аз қисми сейум аз шасту панҷ то ҳафтод танга ва қимати ёбӯ аз дувоздаҳ танга то бист танга” . / Таърихи Фаришта ФЗТ I s.v/ - “Конь из третьей части /стоит/ от шестидесяти пяти до семидесяти танга, а цена клячи – от двенадцати до двадцати танга”.

Также тюркское заимствование, ср.чагат., турецк., осм. **jaby** “плохой конь”, каз. **jabyk** “отощавший”, ср.-тюрк., уйг. **javæana** “суп без мяса”, а также монг. **Zabqai** “плохой, отвратительный, ничтожный” . /Rasanen 1969, 176a,b/.

Кроме того, в таджикском (персидском) в уничижительном значении употребительны словосочетания.

аспи аҳл «спокойный конь (синоним **аспи йаваш**)»,
аспи бадром «с трудом поддающийся
дрессировке конь»,
аспи бадчилав «кусачий конь, который к тому
же склонен пинаться»,

аспи бенухс «конь, лишённый недостатков
(ср. аспи нухсин)»,
аспи ваҳшӣ «одичавший конь»,
аспи газанда «кусачий конь»,
аспи гизала «непослушный, упрямый конь»,
аспи ёбой «одичавший конь»,
аспи ёсов «злой конь»,
аспи зунг (қисир, нозоям) «бесплодная кобыла»,
аспи кутара «(запасной) конь под седлом»,
аспи лоғар «тощий, слабый конь»,
аспи маиб, маим «увечный конь»,
аспи маст «беспокойный конь, пребывающий в
постоянном движении»
аспи мубтазол «обычный конь»,
аспи нохуна (оқсил) «конь с болезнью копыт»,
аспи нухсин «конь с каким-либо дефектом»,
аспи охсил, охсил «конь с болезнью копыт»,
аспи раманда «конь, наделённый повышенной
осторожностью»,
аспи сардарҳаво «конь, от рождения склонный
высоко задирать голову»,
аспи сӯхтағӣ «конь, заболевший сибирской
язвой»,
аспи туридағӣ «боязливый конь»,
аспи пушлағат - «конь, пинающий двумя
задними ногами одновременно»,
аспи хурков (зудром) «конь, быстро
поддающийся дрессировке»,
аспи ҷавмаст «конь, черпающий бесконечную
энергию в ячмене»,
аспи яваш «спокойный, миролюбивый конь».

По поводу эпитетов можно заметить следующее.

Этимология слова **лоғар** неясна. Возможно, однако, что оно возникло на восточно-иранской почве с переменной начального сонанта:

la#(ar < *na#-kara- “непригодный для дела”.

Слова **кутара** родственно, повидимому, слову **кутал** (ср. в ФЗТ I s.v.). **Кутал** – «аспи зинкардашудай эхтиётӣ, ки дар сафарҳо бо худ палтар карда мебаранд = **аспи ядаю**» - “Запасная оседланная лошадь, которую, навьючив берут с собой в путешествие; лошадь, ведомая за уздцы”.

Пример:

“/Кафшгар ва ҳамроҳон/ ду аспи дигар кутал карда ва он ду туша бардошта, руй ба роҳ оварданд”. / Анвари Сухайли ФЗТ II s.v./- “/ Сапожник и его спутники/, взяв с собой двух вьючных лошадей и нагрузив на них всяческую провизию, двинулись в путь”.

Представлялось бы, что это слово по происхождению связано со словом **кӯх** “гора” и восходит к этимону типа ***kaufatara**.

Что касается эпитета **мубтазал**, то это заимствование из арабского, арабское страдательное причастие восьмой породы от корня **б-з-л** – “отдавать, растрчивать, не щадить сил”. В арабском **mubtadal** имеет значения:

1. “обиходный, повседневный”;
2. “заношенный”;
3. “избитый, вульгарный”.

Разбор всех этих слов показывает, что, во-первых, для передачи пейоративного значения оба языка располагают наборами исторических синонимов: во-вторых, эмоционально окрашенные слова сравнительно быстро, едва ли не при жизни одного поколения, сменяют друг друга. при таком лексическом “круговороте” легко объяснимо, почему в данном значении в обоих языках часты заимствования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гиппологические термины, историко-этимологический анализ, таджикские литературные примеры, английские литературные примеры, родовое обозначение, функциональное обозначение, эпитет.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Анвари Сухайли. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Москва «Советская энциклопедия», 1969, тт 1-2.
2. Большой англо-русский словарь под редакцией И.Р.Гальперина и Э.М.Медниковой.
3. Большой Оксфордский словарь. т.Х.
4. Гамкрилидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984, тт. 1-2.
5. Самадов А. Асти бобом. Хикояҳо. Душанбе, «Маориф», 1986.
6. Таърихи Фаршпта. Фарҳанги забони тоҷикӣ ч.1.
7. Шохин Ш. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ч. 2.
8. Butler S.E. Remains II, 1680, 459.
10. Dickens 1840, 59.
11. Klein E., Skeat W.A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Amsterdam vol.1-2, 1966-1967.
12. Onions C.T. The Oxford Dictionary of English Etymology. London. Oxford, 1966.
13. Rasanen M. Versuch Eines Etymologisches Wörterbuchs der Turksprachen. Helsinki 1969, 1959. vol.I-II.
14. The American Heritage Dictionary.
15. William Morris. The American Heritage Dictionary of English Language. Boston, 1970.

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХИ-ЭТИМОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА АСП ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили таърихи ва этимологии истилоҳоти марбут ба асп дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар баробари ин калимаҳои марбут ба насли асп ва вазифаҳои, ки асп дар ҳаёти одмином иҷро менамояд мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

HISTORICAL AND ETYMOLOGICAL ANALYSES OF HORSE TERMINOLOGY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article studies the historical and etymological levels of horse related terminology in English and Tajik languages. In addition, it also reviews the words related to kinds and functions that horses perform in everyday life of people.

КАЛИМАҲОИ ЗИДМАӢНО ДАР ҶАЗАЛИӢТИ БАДРИДИНИ ҲИЛОӢ

Г. Икромова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бадриддини ҲилоӢ аз шоирони ширинкалому хушбаён ва намоёнтарини адабиёти охири асри XV, ибтидои асри XVI–и форсу тоҷик махсуб меёбад. Аз ҲилоӢи ширинкалом то замони мо як девон ва се маснави: «Шоҳу Дарвеш», «Сифотуллошиқин», «Лайли ва Мачнун» боқӣ мондааст. Ҳамчунин ба ӯ «Рисолаи қофия» ном асареро низ нисбат медиҳанд. Девони ашъори ҲилоӢ иборат аз 2700 байт буда, соли 1521 худи шоир мураттаб сохтааст ва асосан фарогири ғазалу рубой мебошад.

Мавзӯи асосии ғазалиёти ҲилоӢ тараннуми ишқи муҳаббати инсонӣ мебошад. Яъне ишқи тасвир намудаи ҲилоӢ ишқи инсонӣ, ишқи ҳақиқӣ буда, маъшуқа дар тасвири шоир инсонест, ки мисли дигар духтарон дар рӯи замин, дар ихотаи табиат дар байни мардум мегардад ва табиат ба вай

хусну малоҳат додаст. Ишқи Ҳилолӣ, ки дар он орзуи ормонҳои олии инсонӣ тасвир шудаанд, фақат эҳсоси фардӣ як ҳуди шоир набуда, балки ифодаи бадеии фикри ақида, марому мақсад ва умеди орзуҳои халқи меҳнатқашро низ фаро мегирад. Мавзӯи ишқ ҳамчунин дар назари Ҳилолӣ аҳамияти тарбиявӣ касб кардааст. У зимни мафҳумҳои ишқӣ сифатҳои ҳамидаи инсониро сутуда, покнатинӣ, вафодорӣ, меҳрубонӣ, адолатпарвариро ба бевафой, пастфитратӣ, бадахлоқӣ, бераҳмӣ ва қаллобӣ муқобил гузоштааст.

Гуфтан ҷои аст, ки ғазалиёти Ҳилолӣ бо забони сода, услуби раван ва таркибҳои басо латифу ҷозибатор эҷод шудаанд. Аз ин ҷиҳат, ғазалиёти ӯ хеле хушоҳангу рӯҳбахш ва самимию дилнавозанд. Дар ғазалиёти Ҳилолӣ аз зарбулмасалу мақолҳо, санъатҳои бадеии ташбеҳ, тавсиф, истиора, тазод, муқобила, таҷнис ва монанди инҳо моҳирона истифода шудааст.

Мувофиқи тадқиқоти муҳаққиқони забоншинос паҳлуҳои мухталифи системаи маъноии забон дар сурати ҳодисаи мутаҷозот ё антонимия ниҳоят амиқ ифода ёфтааст. Антонимия низ чун ҳодисаи полисемия ва синонимия тамоми сатҳҳои забонро дар бар мегирад ва аз ин рӯ, дар илми забон ҷуз антонимияи луғавӣ ё худ антонимҳо боз антонимияи фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва монанди инҳоро ҷудо кардаанд.

Калимаҳои зидмаъно ё антонимҳои луғавӣ аз ҳодисаҳои ниҳоят инкишофефтаи забони тоҷикӣ ба шумор мераванд. Онҳо бо раванди ҳодисаҳои ба ҳам зиди табиат ва ҷамъият робитаи бевосита доранд ва инъикосгари қонуниятҳои ягонагии олам ва муқобила ба ҳам зидҳои паҳлуҳои мухталифи он буда, он тазодҳои олами воқеиро дар шакли воситаҳои ифоданоки луғавӣ акс мекунад. Аз ҳамин нуқтаи назар, маъноҳои ба ҳам зиди ҳуди як калимаи ҷудогона мутаҷозот ё антонимҳо номидани мешаванд. (ниг. ба 6; 81-82, 7; 102-106).

Дар ғазалиёти Ҳилолӣ аз нигоҳи миқдор антонимҳо хеле фаровон қорбасти гардида, сабаби серистеъмоливу фаровонии онҳо, беш аз ҳама дар сари ҳар гуфтору рафтор дучор шудани табиати ҳастии олам аст, ки аксари муҳаққиқони забоншинос бар ҳамин ақидаанд (ниг. ба: 6, 7, 8, 10). Шоир бо мақсадҳои гуногун аз ин воситаҳои муассир қорбасти менамояд. Аз ин ҷиҳат, шеърро дучор шудан душвор аст, ки муқобилгузори дар он набошад. Антонимҳо дар осори ҳама гуна эҷодқор, аз ҷумла Ҳилолӣ, хусусиятҳои забонро инъикос намуда, дорои нишонаҳои фардӣ мегарданд. Шоир аломат ва хусусияту мафҳумҳоро ба ҳам зид мегузорад, ки дар таҳайюли образфарандаи ӯ меғунҷад. Аз ҷониби дигар, калимаҳои ба ҳам зидгузоштани аввал ба объекти тасвир, мавзӯ ва мундариҷаи шеър алоқамандии устувор доранд. Ҷунончи, зидгузори калимаҳои душман-дӯст, ҳалок-зинда ба калимаҳо, объектҳои тасвири ёр ва амалҳои он алоқамандӣ доранд:

Тарки ёри қардиро ман ҳамчунон ёрам туро, [1]
Душмани ҷонино аз ҷон дӯсттар дорам туро (с.26).
Ғам нест, гар Ҳилолӣ бедил ҳалок шуд,
Ҷунон, ту зинда бош, ки ӯ худ ҳалок бех (с.147).

Тавре ки мебинем, пояи байти боло аз антонимҳо устувор гардидааст. Ҳуди истеъмоли инҳо табиат ва хусусиятҳои ниҳоят гуногун мутаҷозотро нишон медиҳад. Дар антонимҳои аслии шаб-рӯз, ошиқ-маъшук, шамъ-парвона зидгузори баробарқувва нест, балки он чун қонуни инқори инқор, зинаи пешрафт, бехбудӣ ба назар мерасад, ки ин низ як хусусияти антонимҳо аст ва дар ашъори шоир зоҳир мегардад. Ҳамин гуна тарзи истифодаи антонимҳо дар бисёр шеърҳои Ҳилолӣ дидан мумкин аст. Дар калимаҳои антонимии шамъ-парвона, шаб-рӯз, ошиқ-маъшук, зер-забар муқобилгузори замон, исмиҳои мучарраф, конкрет ва бадалияти амал ба назар мерасад:

Ҳар кучо як шаб зи сӯзи хеш гуфтаи шаммае,
Шамъро бигдохтам, оташ задам парвонаро. (с.25)

То кай Ҳилолиро чунин з-он моҳ медорӣ ҷудо?
Ё раб, ки, эй чархи фалак, зеру забар бином туро (с.2).

Дар ғазалиёти Ҳилолӣ як қатор антонимҳои аслие (луғавӣ) истеъмом гардидаанд, ки тавассути яқдигар нишонаҳо, хусусиятҳои барҷаста мегарданд:

Ман ошиқи девонаву мастам, ҷи тавон қард?
Майҳораву маъшукпарастам, ҷи тавон қард? (с.59)

Хушо, касе ки дар ин олами харобобод,
Асоси зулм фиканду бинои дод ниҳод. (с.64)

Гар Ҳилолӣ аз сари қӯят ба зорӣ рафт, рафт,
Инчунин хоре дар он бӯстон набошад, гу: мабош. (с.69)

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи услубиёти шоир дар истеъмоли антонимҳо ба тариқи силсиланок ва такрор ифода ёфтани онҳост: пир-чавон, дӯст-душман, шаб-рӯз, об-оташ, парвона-шамъ:

Ёр бо ағёру мо маҳрум, кай бошад раво,
Душманон шод аз висолу дӯст ношод аз фирок, (с.71)
Он, ки рӯзамро сияҳ кард аз фироқат ҳамчу шаб,
Рӯзи ӯ чун рӯзгори ман сияҳ бод аз фирок (с.71).

Гар ба домони фалак резам, Хилолӣ, ашки худ,
Ранги зарди мохро ҳамчун шафак гулгун кунам (с.75).

Тавре мебинем, шоир аз антонимҳои аслии дӯст-душман, рӯз-шаб, зар-гулгун, пир-чавон ва монанди инҳо хеле моҳирона истифода бурда, ҳоли худро баён менамояд. Як қатор антонимҳои муносибати замони дошта, агарчи нишонаи аломат доранд, бештар ба исмҳо мансубанд. Дар онҳо инъикоси қонунҳои фалсафиро хеле барҷаста дидан мумкин аст:

Даври тараб, афсӯс, ки бигзашт, Хилолӣ,
Даври дигар омад, ғами даврон ба кӣ гуям (с.85).

Шаби ғам дида бастам, то набинам бе ту олавро,
Чӣ бошад, гар кушоям чашму ин шабро сахар бинам. (с.86)

Муқобилгузориҳои зиёде дар ашъори шоир ба назар мерасанд, ки якбора арзи ҳастӣ намекунанд, балки яке ба охирагӣ ҷойи дигарро мегирад. Инро дар мисоли антонимҳои фардӣ ё матнӣ дидан мумкин аст:

Ҳоли мани дилхаста хароб аст, Хилолӣ,
Озурда диле дораму ғамхор надорам (с.76).

Ҳамин тариқ, калимаҳои зидмаъно дар ашъори шоир Хилолӣ нақши муассире дорад ва ғазалиёти ӯро хонданбобу раван ва ҷозибу дилкаш гардондаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: калимаҳои зидмаъно, ғазалиёти Хилолӣ, антонимҳои луғавӣ, антонимҳои фардӣ ва асли.

АДАБИЁТ

1. Бадриддини Хилолӣ. Осори мунтахаб.-Сталинобод,1957.-368с.(Минбаъд мисолҳо аз ҳамин китоб оварда мешавад).
2. С.Айни.Куллиёт,ҷ.12,китоби 1.-Душанбе «Ирфон»,1978.-520с.
3. Абдулқодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода.-Душанбе,Ирфон,1986.-132с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик.Лексикология,фонетика ва морфология.Қисми 1.-Душанбе: «Ирфон»,1973.-с.17-87.
5. Каримов Ш.Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз.-Душанбе,1993.146с.
6. Қосимова М.Н.,Таърихи забони адабии тоҷик.-Душанбе,2003.-490с.
7. Мачидов Х.,Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1.-Душанбе,2007.-242с.
8. Мухторӣ Қ.Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рудақӣ,-Душанбе,2006.-130с.
9. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома».-Душанбе:«Маориф ва фарҳанг», 2005.-138с.
10. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ.-Душанбе,2001.-138с.
11. Талбакова Х.Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик.-Душанбе,2000.-129с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.,СЭ,1969.-ҷ.1-808с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.,СЭ,1969.-ҷ.2-810с.

ПРОТИВОПОЛОЖНЫЕ ПО ЗНАЧЕНИЮ СЛОВА В ГАЗЕЛЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

Противоположные по значению слова или лексические антонимы являются в таджикском языке весьма распространенным явлением. Они непосредственно связаны со всеми противоположными явлениями, происходящими в природе и обществе, и отражают законы единства и противоположностей. В целом, лексические антонимы выражают противоположности реальной действительности средствами разнообразной словесной выразительности. Поэтому противоположные значения отдельной лексической единицы называются антонимами.

OPPOSITE MEANING OF THE WORDS IN BAHRDDIN HIIOS S GAZEIS

Opposite meaning of the words or lexical antonyms are enough widespread phenomenon in Tajik language. They are connected with all opposite phenomena of nature, society and express the law (rule) of the unity of opposition. Entirely lexical antonyms express opposition of reality of different verbal expression. So opposite meanings of lexical words are called antonyms.

ЭТНОТОПОНИМИЯИ ҚИСМАТИ ШИМОЛИ ВОДИИ ҲИСОР

О.О. Маҳмадҷонов
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

Мафҳуми этнотопонимия дар номшиносӣ ба маҷмӯи номҳои қавму қабилла, халқияту миллатҳо ва ғуруҳҳои этникие далолат мекунад, ки дар заминаи хусусиятҳои қавмию наҷодӣ ба вучуд омадаанд. Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ кишваршиносӣ худуди қисмати шимолии водии Ҳисор сарзамини бостоние будааст, ки дар он мардуми гуногунмиллату мухталифнаҷод қору зиндагӣ мекардаанд. Ин гуногунрангии этникӣ таҷассумгари кӯчиш, сукунат ва қору фаъолияти ғуруҳҳои этникӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ мебошад, ки дар як қатор номҳои ҷуғрофӣ водӣ (топонимҳо, антропонимҳо ва генонимҳо) таҷассум ёфтаанд.

Доир ба таъсири қавму қабилла ба сарнавишти таърихӣ топонимҳои маҳал зикр кардани андешаи Абӯрайҳони Берунӣ бамаврид ва қобили мулоҳиза аст. Дар ин робита, ӯ чунин менигорад, ки «... вақте ягон маҳаллери қавму қабиллаи забони дигар (бегона) забт менамояд, пеш аз ҳама, ба таври очил номҳоро тағйир медиҳад. Узвҳои лаҳҷаи (гуфтори) онҳо дар сурати асл талаффуз кардани номҳо мувофиқ шуда наметавонанд ва аз ин рӯ, ҳамон шакли шунидаи худро ба забонашон (ва тавассути забон ба таърихи худ – О.М.) интиқол медиҳанд. Онҳо маънии ибтидоии (аслии номро – О.М.) онро мегиранд, вале худ номҳо ба тағйирот дучор мешаванд» (Ҳасанов 1972, 116).

Ин мулоҳиза оид ба таъсири мутақобилаи мардум ва забонҳои гуногун ба гузариш, кӯчиш ва тарзи навишту шеваи талаффузи номвожаҳои ҷуғрофӣ дар асри XI гуфта шуда бошад ҳам, то имрӯз бамаврид ва мубрам ба шумор меравад, чунки чунин таҳрифкориҳо ба сарнавишти номвожаҳои ҷуғрофӣ дар тӯли таърих бешумор буд ва мутаассифона, то кунун идома дорад.

Маҳз ҳамин тағйирёбии «ғайриихтиёрӣ»-и топонимҳои таърихӣ ва таҳрифи шаклу талаффузи онҳоро ба назар гирифта, муҳаққиқ И.И. Наеҷдин чунин ёдовар шудааст: «Қалима дар ҳукми мо аст ва он худро ҳифозат карда наметавонад. Аз он ба таври маҷбурӣ маънии дилхоҳи этимологиро кашада гирифтани мумкин аст» ва ҳамин андешаро тақвият дода, натиҷагирӣ мекунад, ки «...омӯзиши таърих бояд аз номҳои ҷуғрофӣ шуруъ шавад» (Наеҷдин 1937, 27).

Албатта, имрӯз ҳам пиромуни пайдоиш ва сарнавишти таърихӣ аҳли сукунати Осиёи Миёна ва минҷумла Тоҷикистон, фикру андешаҳои зиёде мавҷуд аст ва мо ин андешаро дар робита бо хусусиятҳои миллии, таърихиву ҷуғрофӣ қисмати шимолии водии Ҳисор ба дарозо кашидани нестем ва фақат ин ҷо як нуқтаро ёдовар шудан мехоҳем, ки ба густариши мардуми бумии ин сарзамин алоқаманд мебошад ва қисмати аз ҳама зиёд ва фаъоли топонимҳои ин минтақа мансуби забони ин мардумонанд.

Ҳанӯз дар асри X таърихнигорон ташаккули миллати тоҷикро ба таври илмӣ собит намудаанд. Дар ин маврид Бобочон Ғафуров чунин нигоштааст: «Ҳамин тариқ, дар асрҳои IX–X дар минтақаи Мовароуннаҳр ва Хуросон умумияти қалони этникӣ – фарҳангӣ зухур мекунад, ки маҷмӯан ба ҳайати давлатҳои Тоҳирӣён, Саффорӣён ва махсусан, Сомонӣён дохил шуда буданд. Номи этникии худро ин умумият дар охири асрҳои X–XI ва ғайри ин аввали асри XII касб менамояд. Чунон ки Абӯлфазл Байҳақӣ ҳикоят мекунад, дар соли 435 ҳиҷрӣ (солҳои 1043–1044 мелодӣ) яке аз муқаррабони султони гуфт: «... дар байни мо, тоҷикон...» ҳастанд. То ин вақт аллакай дар асри X бо истилоҳи «тозӣ» арабҳоро низ ном мебарданд. Байҳақӣ бошад, доир ба як задухӯрд пас аз муҳорибаи назди Дандонақон (соли 1040 мелодӣ) ҳикоят намуда, хабар медиҳад, ки хиндиҳо, арабҳо ва қурдҳо фирор карданд, қанговарони тоҷик бошанд, бо душман часуруна қангиданд. Ҳамин тариқ, дар нимаи аввали асри XI истилоҳи «тоҷик» номи халқе гашт, ки дар Осиёи Миёна ва Хуросон ташаккул ёфта буд» (Ғафуров 1972, 375). Ҳамаи ин умумиятҳои таърихӣ ва хусусиятҳои этникӣ дар топонимияи маҳал ба таври ҳатмӣ таҷассум меёбад ва мо ин гуногунрангии этникиро дар номҳои ҷуғрофӣ сабт намудаамон ба ҳубӣ дида метавонем.

Дар доираи маводи топонимии минтақаи шимолии водии Ҳисор якҷанд номеро сабт намудем, ки ба ғуруҳи этнотопонимӣ мансуб ҳастанд. Шумораи ин гуна топонимҳо он қадар зиёд нест, вале онҳоро аз рӯи хусусиятҳои алоҳида ва ифодаи этнонимҳо дар истилоҳоти ҷуғрофӣ маҳал тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Генотопонимҳое, ки дар заминаи номҳои қавму қабиллаи мардуми эронзабон ташаккул ёфтаанд ва шакли махсуси этнонимҳои эндогеннӣро ташкил додаанд: тоҷико//тоҷикҳо, ягнобийо//ягнобиҳо, афғоно//афғонҳо ва ғ. Ба ин ғуруҳ, пеш аз ҳама, генонимҳое дохил мешаванд, ки бидуни истилоҳ-индикатор ва дар бештар маврид ҳамроҳ бо истилоҳоти ҷуғрофӣ ба вучуд омадаанд ва ба маҳали будубоши ин мардум ишора мекунад: Афғоно (шахраки масқунӣ дар худуди ш. Душанбе, номи деҳа дар Ҳисор), Шӯроби Афғоно, Шӯроби Тоҷико (деҳаҳои н.Ҳисор), Чормағзакони

Точико (деҳаи н.Варзоб), Қабристонии Ягнобийо (теппа дар дараи Ромит) ва ғайра. Точикгузар (номи деҳа дар дараи Қаратоғ) аз ду вожа иборат аст, дар забони тоҷикӣ калимаи «точик» - номи яке аз халқҳои Осиёи Миёна (Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди 2, сах.376) ва «гузар» - гузариш, гузаштан, омадааст. Ин топоним маънии «гузари тоҷикнишин»-ро дорад.

2. Генотопонимҳои ифодакунандаи номҳои қавму қабилҳои мардуми туркзабон, ки шакли махсуси этнонимҳои эндогенниро ташкил додаанд: турк(-о/ҳо), ўзбак(-о/ҳо), қарлик(-о/ҳо), қипчоқ(-о/ҳо), муғул(-о/ҳо), Мўсоҳо номи қабилҳои ўзбекҳое, ки дар қишлоқи Мўминободи деҳшўрои Қаратоғи ноҳияи Шаҳринав зиндагӣ мекунад ва ғ. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, генонимҳое дохил мешаванд, ки бидуни истилоҳ-индикатор ба вучуд омадаанд ва ба маҳали иқомати ин мардум ишора мекунад: Турко (дара, дашт), Қалуго/қарликҳо (дара, чарогоҳи тобистон), Ўзбако; Қипчоқ (мавзёҳои тобистона), Қазокон(шаҳраки маскунӣ) ва ғайра

3. Генотопонимҳое, ки онҳо дар вақташ марбути маҳали сукунати мардуми туркзабон буданд. Дар ин номҳо ба охири вожаҳои тоҷикию субстратӣ этноними «туркҳо», «ўзбакҳо», «қалғо/қарлуқҳо», «қипчоқ», «қазоқ», «барлос», «найман» ва ғ. ҳамроҳ шуда, этнотопонимҳое сохтаанд, ки хусусиятҳои этникию қавмӣ ин мардум ва тарзи зиндагии онҳоро инъикос менамоянд:

Қарлуқи Лабичай//Қарлуқи Лабичар номи деҳаест дар дараи Қаратоғи ноҳияи Шаҳринав. Номи маҳал аз этноними қабилҳои ўзбакҳо гирифта шудааст, ки дар қишлоқи Лабичай//Лабичар зиндагӣ кардаанд. Ҳоло бошад, ин мардум асосан дар деҳаҳои Батош (н. Турсунзода) ва Янгиариқи маркази деҳшўрои Қаратоғ (н. Шаҳринав) зиндагӣ мекунад.

Явроси Қарлуқ(х)о номи деҳаест, ки дар теппаҳои даромадгоҳи деҳшўрои Ромит ҷойгир шудааст. Бо вучуди он ки топоним ба маҳали сукунати мардуми туркзабон ишора мекунад, вале феълан дар ин ҷо асосан мардуми тоҷикзабон зиндагӣ мекунад. Дар номҳои дохили деҳа ва атрофии он низ осоре аз забони туркӣ дида намешавад. Аҷиб он аст, ки дар санадҳои расмӣ – давлатӣ чунин ном сабт нашудааст, вале дар гуфтори мардуми минтақа ба унвони маҳалли истиқомат боқӣ мондааст ва чунин андеша низ вучуд дорад, ки дар солҳои пешин як гурӯҳи мардуми туркзабон мӯддат дар ин ҷо иқомат доштаанд.

Тангаи Турк(х)о номи маҳалли маскунӣ аст, ки дар маводи гирдовардаи лаҳҷаи Ромит низ ба мушоҳида расид. Бердиев Б. дар асоси маводи шевашиносии солҳои 50-60-уми асри ХХ мавҷуд будани чунин деҳаро таъкид кардааст*. Аммо дар маводи гирдовардаи мо (солҳои 1987-2000) ин номвожа ба қайд гирифта нашудааст. Дар санадҳои бойгонӣ ва харитаҳои собиқ ноҳияи Ромит низ ин ном ба ҷашм нарасид. Эҳтимол меравад, ки ин этнотопоним номи деҳае бошад, ки ҳоло ба ҳудуди деҳшўрои Симиғанчи ноҳияи Ваҳдат (Кофарниҳон) дохил мешавад ва аксари аҳолиаш туркзабонон мебошанд ва имкон дорад, ки он то солҳои 50-уми асри гузашта ба ҳудуди собиқ ноҳияи Ромит дохил мешуд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар ҳудуди ҳамин деҳшўро этнотопоними *Тангаи Точикон* ҳам мавҷуд аст.

Дарайи Ўзбако//Турко (дарайи ғайримаскунӣ дар болооби дарёи Варзоб ва ҳамсарҳади дараи Ромит) ва мувофиқи нишондоди мардуми ин водӣ дар ин ҷой туркзабонон иқомат доштанд ва бо сабабҳои номаълум онро тарк кардаанд. Бо вучуди он ки ин маҳалҳо имрӯз иқоматгоҳи мардуми ғайритоҷикзабон нест, лекин чунин номвожаҳои ҷуғрофии дузабона – гибридӣ ба ҷашм мерасанд. Сохтори топонимҳои мавҷуда онро нишон медиҳанд, ки ин этнотопонимҳо махсули мардуми тоҷикзабонанд: Чашмаи Турко (чашма); Айлоқи Ўзбако (айлоқҷой); Хони Турко (чарогоҳи тобистона) ва ғайра. Шумораи ин гуна этнотопонимҳо, чунон ки гуфтем, дар низоми топонимии қисмати шимолии водии Ҳисор хеле камшумор аст.

Барлоқҳои Ойверик//Ойверики Ўзбекҳо деҳаест дар дараи Қаратоғи ноҳияи Шаҳринав, ки мардуми ин дара дар ҳамҷоягӣ бо мардуми бумӣ – тоҷикон сукунат доранд.

Топонимҳои навъи мазкур дар бештари мавридҳо бо истилоҳ – индикаторҳои забони тоҷикӣ ва ба воситаи пасвандҳои ҷамъбандии *-ҳо (-о), -он/ун/о* ва пасванди *-обод* ташаккул ёфтаанд.

Мо ҳангоми ҷамъоварии мавод топоними *Дашти Қипчоқро* низ сабт намудем, ки ба гурӯҳи этнотопонимҳо дохил мешавад ва номи яке аз мавзёҳои сукунати атрофи ноҳияи Ваҳдат (Кофарниҳон) мебошад. Ин этнотопоним дар қолаби иборасозии забони тоҷикӣ тарҳрезӣ гардида, ба воситаи истилоҳ-индикатори тоҷикӣ ташаккул ёфтааст. Аслан муайянкунандаи ин ном ба этноси мардуми туркнажод мансуб аст ва одатан маҳалеро ишора мекунад, ки дар он намоёндаи ақвоми турк сукунат ё қору фаъолият карда бошанд. Аммо, баръакси ҳол маводи таърихӣ бостоншиносии минтақа шаҳодат медиҳад, ки ҳеч гоҳ ягон мардуми туркнажод дар ин ҷо зиндагӣ накардааст ва барои сукунат низ ин маҳал мувофиқ нест. Ба андешаи мо, сабаби пайдоиши ин этнотопоним хусусияти метафорӣ доштани он мебошад ва унвони замини васеи сангзореро ифода мекунад, ки дар баландии

* Маводи шевашиносии бойгонии Паҷӯҳишгоҳи забон ва адабиёти АУ ҚТ(А.Л.Хромов ва Б.Бердиев).

теппа чой гирифтааст. Дар афкори мардуми атрофи Кофарниҳон ин мавзъе барои тобистони аз ҳад зиёд гармаш ва нисбат ба дигар маҳалҳо зимистони хуноки тоқатфарсоҷаш чунин ном гирифтааст. Маҳали мазкур дар байни кӯхпораҳои баланд мавқеъ дорад, ки ҳамеша ба вазидани боду шамол мусоидат мекунад. Чунин тарзи ташаккули номҳои чуғрофӣ ё этнонимизатсияи топонимҳоро дар номшиносӣ этнотопонимҳои метафорӣ номидан мумкин аст.

4. Дар доираи этнотопонимҳои минтақа як қисми на он қадар калон, вале то андозае дар байни мардуми Осиёи Миёна маъмули номҳо ба назар мерасанд, ки дар онҳо хусусияти этникии аҳолии бумӣ ифода гардидааст: Ёси Кӯлобиҳо (қ. Пасипуштаи ноҳияи Ваҳдат), Мухочирон (маҳаллаи мардуми Раштонзамин дар деҳаи Сорво), Нуракийо (қ. Пасипушта), Қабристонии Яғнобиҳо (мазорҷой дар деҳаи Арху. Ба ақидаи мардум бунёдгари ин деҳа яғнобиҳо будаанд), Рангинови Самсоликийо (қ. Рангинов), Нови Ашури Кӯлобӣ (маҳаллаест дар деҳаи Даштии Мазор).

Илова бар ин, мувофиқи нишондоди сарчашмаҳои таърихӣ мардуми кӯхистони водии Ҳисор ва сарғахи Зарафшон худро бо исми «ғалча» ва «кӯхистонӣ» (Сиев 1971, 8; Ранов, Нейматов, Мухторов 1974, 93) ном мебарданд. Азбаски тахти ин мафҳумҳо мардуми хусусиятҳои этникии минтақа низ дар назар буд, мо метавонем этноними *ғалча* ва *кӯхистониро* ҳамчун этноними ландшафтӣ дар низоми этнотопонимҳои минтақаи мавриди назар ҳамроҳ намоем.

Дар баробари анҷомаҳои топонимсоз дар ташаккули этнотопонимҳо нақши истилоҳоти чуғрофӣ низ назаррас аст. Ба ин бахш чунин истилоҳотро шомил намудан мумкин аст, ки бо этнонимҳо омада таркиби топонимиро ба вучуд овардаанд:

- А) деҳа + этноним: деҳаи Афғоно, деҳаи Турко (Турқобод).
- Б) дара + этноним: Дарайи Турко, Дарайи Ўзбако.
- В) дашт + этноним: Дашти Қипчоқ.
- Г) чашма + этноним: Чашмийи Турко, Чашмаи Ўзбако.
- Ғ) кӯҳ + этноним: Кӯйи Муғул; Кӯйи Муғул.
- Д) хон + этноним: Хони Турко.
- Е) нов + этноним: Нови Ашури Кӯлобӣ ва ғайра.

Сабаби пайдоиши чунин навъи номҳо - этнотопонимҳоро ҷомеашиносон ба кӯчиши маҷбурӣ ва ё озоди аҳоли, мигратсияи пайвастаи дохилии кишвар нисбат додаанд. Дуруст аст, ки ин андешаи муҳаққиқон як тарафи масъала бошад, пас масъалаи асосӣ ва бисёр муҳими он, ба андешаи мо, ин пасдорӣ номи авлод, шачара, эҳтиром гузоштан ба аслу насаби хонавода ва дилбастагии зиёд доштан ба зодгоҳу ватани аҷдодӣ ба шумор меравад. Маҳз ҳамин ҷиҳати худшиносӣ худогоҳӣ мардуми тоҷик буд, ки мо бо вучуди гузашти солиёни мадид имкон дорем пиромони мигратсияи ин ё он мардум ва ё номвожаҳо то андозае маълумоти дақиқ пайдо намоем. Мо низ бо назардошти ин падида метавонем тамоми деҳаҳои водии Ромитро мувофиқи саромадашон ба якҷанд гурӯҳи топонимҳои этнонимҳои дохилии мамлакат ва ғайрирасмӣ) ҷудо намоем: афғоно, ромитӣ, яғнобӣ, раштӣ, кӯлобӣ, конидбодомӣ, новӣ ва ғ.

КАЛИДВОЖАҲО: этнонимия, номшиносӣ, этнонимҳои эндогенӣ, анҷомаҳои топонимсоз, гурӯҳи топонимҳои этнонимӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Бердиев Б. Рамитские говоры таджикского языка. АКД.- Душанбе, 1979.- 28 с.
2. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Том 1.- М., 1972.- 634 с.
3. Надеждин Н.И. Опыт исторической географии русского мира// Библиотека для читателя. – Т. – 22. ч. 3. – СПб., 1837. – с. 27-29.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии.- М., 1964.-156 с.
5. Принципы топонимики. – М., 1964. – 153 с.
6. Ранов В.А., Нейматов Н.Н., Мухторов А.М. Асрори замони қухан. – Душанбе, 1974. – 167 с.
7. Садриддинов С. Номи диёр – таърихи диёр (рисолаи илмию таърихӣ).-Душанбе: Ирфон, 2000-91 с.
8. Сиев Б. Калимаи «Ғалча»//Маҷмуаи «Армуғон»(масъалаҳои филологияи тоҷик). – Душанбе, 1971. ч.2. –с.3-7.
9. Ҳасанов Ҳ. Географические наследие ученых Средней Азии, АДД.- Тошканд, 1972. – 40 с.
10. Тақсмоти маъмури – территориявии РСС Тоҷикистон.-Душанбе:Ирфон, 1978 – 335 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ.- ч. 1., 2. – М., 1969 – 256 с.

ЭТНОТОПОНИМЫ СЕВЕРНОЙ ЧАСТИ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Даная статья посвящена проблемам этнопонимов северной части Гиссарской долины, в частности топонимов регионов Рамит, Варзоб и Гиссар. Этнопонимы обозначают названия племен, кланов, народов и наций, которые возникли на основе этнических групп.

The article is dedicated to problem Etnotoponymys north part Gissar valleys in particular toponyms of the region Ramita, Varzoba and Gissara. Etnotoponymy mark the names clan, folk and nation, which appeared on base ethnic groups.

ГИДРОНИМҲОИ ТОЧИКИСТОН БО ҶУЗЪИ ОБ

Д. ҲОМИДОВ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони адабии тоҷик дорои таркиби устувору пурғановат буда, яке аз қабатҳои луғавии онро номҳои ҷуғрофӣ, яъне топонимҳо ташкил медиҳанд. Топонимҳо низ дар навбати худ вобаста ба фарогирӣ номҳои мухталифи ҷуғрофӣ ба чандин зергурӯҳҳо тақсим мешаванд. Чунончи, ойконимия, гидронимия, оронимия, этнотопонимия, агрономия, эрготопонимия, хрематонимия, хоронимияи шаҳрӣ ва амсоли инҳо мебошанд (ниг. ба: 1,2,6,9).

Доир ба ин зергурӯҳи топонимҳо ва дараҷаи истеъмоли онҳо дар забоншиносии тоҷик корҳои тадқиқотии пурмӯхтаво таълиф гардидаанд ва аз онҳо доир ба ин истилоҳот маълумоти зарурӣ пайдо намудан мумкин аст. Мо зимни ин гузориши илмӣ тасмим гирифтаем, ки роҷеъ ба ташаккули гидронимҳои Тоҷикистон бо ҷузъи **об** маълумоте чанд бидиҳем.

Гидронимия аз калимаи *hidro*-и юнонӣ гирифта шуда, дар илми топонимика мавзеи ҷуғрофиеро мефаҳмонад, ки бо **об** алоқаманд (дарё, баҳр, чашма, ҳавз, шаршара, кӯл, чоҳ ва ғайра) буда, *opnitiya*-юнонӣ, ном ва гидронимия маҷмӯи номҳои мавзёҳои **оби** мебошад (9, 49).

Гидронимҳо дорои хусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ буда, шумораи умумии номҳои бо **об** алоқаманд тавассути мавҷудияти шакли муродифоти зиёд аз худ шумораи мавзёҳои **оби** бештаранд. Як баҳр, дарё ва ё рӯд дар тӯли таърих метавонад чандин маротиба номи худро таъғир диҳад. Чунончи, Окс, Чайхун-Ому, Рокс-Сайхун-Сир, Кешруд-Қашқадарё, Асруд-Якқабогруд, Сафедоб-Оқсув ва ғайра мавҷуданд, ки дар раванди таърих таъғири ном ва шакл намудаанд. Гидронимия дар навбати худ ба якҷанд зергурӯҳҳо ва ё навъҳо ҷудо мешавад, ки он гурӯҳҳо инҳоянд: потанонимия (маҷмӯи номи дарёҳо), лимнонимия (маҷмӯи номи кӯл ва ҳавзҳо).

Бояд гуфт, ки дар асоси пажӯҳиши муҳаққиқони риштаи зистшиносӣ ҳаёт ва нишонаҳои он аз ибтидо дар **об** ба вуҷуд омадааст. Ба ибораи дигар биёзем, **об** яке аз унсурҳои табиати муъҷизакор ва асоси мавҷудияти организмҳои зинда мебошанд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо тақрибан 71 фоизи қурраи заминро **оби** укёнуҷо, пириҷо, дарёҷо, кӯлҷо ва амсоли инҳо ташкил менамоянд. Манбаъ ва захираҳои асосии анвои **оби** Тоҷикистон аз пириҷо, **оби** кӯлҷо, **обанборҷо**, дарёҷо ва **оби** зерзаминӣ иборатанд. Мувофиқи тадқиқоти пешниҳоди олимони дар кишвари мо 8492 пириҷо ба ҳисоб гирифта шудааст, ки масоҳати умумиашон 8476,2 км² ё худ қариб 6 фоизи масоҳати ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Миқдори кӯлҳои хурду калони Тоҷикистон тақрибан ба 1300 адад мерасад, ки инҳо 22-гоаш кӯли калон буда, масоҳати умумиашон 625 км² аст. Миқдори **обанборҷо**и Тоҷикистон 56 ададро ташкил медиҳанд. **Обанбори** Норақ аз калонтарин **обанборҷо**и ҷумҳури ба ҳисоб меравад. Теъдоди дарёҳои хурду калони Тоҷикистон ба 497 адад расида, захираи **оби** нӯшокии 80 миллиард мукааб **об** аз онҳо ҷорӣ мешавад. Манбаъ ва захираи асосии **оби** дарёҷоро борон, барфу жола ва қисман аз **оби** пириҷо ҳосилшуда, **обанборҷо**и сунӣ (Норақ, Қайроқум), **оби** қабатҳои амиқи замин, кӯлҷо ташкил медиҳанд (7).

Аз ин навиштаҳо аён мегардад, ки мафҳуми **об** чун мавҷудоти табиат дар илмҳои дигар низ мавриди муҳокима қарор мегирад.

Дар забоншиносӣ низ доир ба вожаи **об** ва вижагиҳои луғавии он чун вожаи аслан тоҷикӣ корҳои тадқиқотии зиёд ба анҷом расидааст. Дар илми номшиносии тоҷик низ вожаи **об**ро чун яке аз унсурҳои топонимсоз меомӯзанд ва бо ин ҷузъ чандин номҳои ҷуғрофӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ шакл гирифтааст, ки чанде аз онҳоро дар асоси тадқиқоти забоншинос Дадаҷон Тоҷиев «Слово **об**», «вода» в современном таджикском языке (вожаи **об** дар забони муосири тоҷик), (с. 1952) дар поён меоварем: Пойнов, Дуғов, Дулоб, Нулоб, Селоб, Сароб, Сафедоб, Шӯроб ва ғайра.

Умуман, муҳаққиқ дар рисолаи мазкур доир ба мавқеи калимаи **об** дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, нақши ин вожа дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, калимасозӣ ва амсоли инҳо сухан меронад ва дар охир феҳрасти калимаҳои бо **об** сохташударо меорад, ки хеле ҷолиб аст. Ба муносибати ҷашни соли **оби** тоза аз ҷониби донишмандони тоҷик китобҳои зерин «**Об**-муъҷизаи табиат» (муаллифон Ҳ.Сафиев, А.Аминҷонов, М.Исоматов ва «**Об** дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ»-и

профессор М.Н.Қосимова, ҳамчунин мақолати зиёд дар матбуоти даврӣ нашр гардидааст, ки аз аҳамияти илмию фарҳангӣ ӯрӣ нест.

Ҳамин тавр, гидронимҳо ё номҳои бо об марбут дар Тоҷикистон аҳамияти илмию фарҳангиро молиқ мебошанд. Аввалан, Тоҷикистон аз рӯи захираҳои оби нӯшоқӣ дар ҷойҳои намӯёни ҷаҳонӣ қарор дорад. Сониян, Президенти мамлакат бо Ҳамоҳангсозии Созмонҳои Байналмилалӣ то соли 2015-ро солҳои эҳтиёти оби нӯшоқӣ эълон доштаанд. Мо низ дар поён ҷанде аз гидронимҳои бо ҷузъи об ташаққулёфта ро меоварем ва таҳлили забонӣ менамоем. Бояд гуфт, ки мавзёҳои обии Тоҷикистон, ки бо ҷузъи об созмон ёфтааст, инҳоянд: **Анзоб, Варзоб, Лучоб, Панҷоб, Поёноб, Дуоб, Дуоба, Сиёҳоб, Сафедоб, Сурхоб, Мурғоб** ва монанди инҳо. Акнун доир ба ҳар яке ин гидронимҳо маълумоти фишурда дода, таҳлили лингвистӣ менамоем:

Анзоб – номи мавзё ва номи дарёча дар ноҳияи Айнии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ин вожа ифодагари гидроними аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **анз** ва **об** таркиб ёфтааст, ки маънояш оби сарду зулол аст. Яъне ҷузъи анз (anzp) (>ngp) ба маънои сарду зулол ва тоза аст.

Варзоб – номи дара ва дарёест, ки дар самти шимолӣ – шарқии Душанбе воқеъ гардида, аз ҷузъҳои **варз** – тоҷикӣ ба маънои замини баланд ва **об-дарё** таркиб ёфта, маънояш дарё, ки аз боло ё баландӣ ҷорӣ мегардад, мебошад.

Лучоб номи дарё ва номи деҳа аст. Лучоб чун номи дарё ба гурӯҳи гидронимҳо дохил мешавад ва ин дарё аз нишебии қаторкӯҳи Ҳисор ҷорӣ гардида, дарозии 42 км-ро дорад. Манбаи асосии ин дарё барф буда, асосан аз байни дараи чуқур ҷорӣ мешавад. Давраи пуробии ин дарё аз охири апрел то миёнаи август мебошад. Номи Лучоб аз ҳамин номи дарё гирифта шудааст ва дар қисмати ҷанубӣ – шимолии шаҳр воқеъ гардидааст. Вожаи **Лучоб** аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **луч-урён**, **кушода**, **боз** ва **об** – дарё, ҷиҳи мӯи шаффоф таркиб ёфтааст, ки ҳар ду ҷузъ ба забони тоҷикӣ тааллуқ дорад. **Ғайр** аз ин, ҷузъи **луч** ба маънои марғзор (сабззор) низ меомадааст. Агар аз рӯи ҳамин маъно ба маънои калима диққат диҳем, маънояш чунин аст: дарёе, ки аз дараи кушода баландӣ ва марғзор (сабззор) ҷорӣ мегардад (8, 420).

Фароб – номи мавзё ва дарё. Дар ноҳияи Панҷакат. Дар ин мавзё сароби Қашқадарё ва шохоби он – Сафедобро бо номи дарёи Фароб ёд мекунанд. Вожаи Фароб аз ҷузъҳои **фар-боло**, **баландӣ** ва **об-дарё** иборат буда, маънояш болооб, қисми болои дарё ё сароб аст ва ин ҷузъҳои калима тоҷикианд.

Камароб – номи дара ва номи шохоби дарёи Сурхоб дар водии Қаротегин ё Рашидзамин. Калимаи мазкур аз ҷузъҳои **камар-миён**, **пайкар** ва **об-дарё** таркиб ёфта, маънояш аз миёни дара омадани дарё ё об аст. Ҷузъҳои ин калимаи мураккаби типӣ тобеъ мутааллиқи забони тоҷикӣ аст.

Ягноб – номи дара, мавзё ва шохоби дарёи Зарафшон дар ноҳияи Айнии имрӯза (Фолғари таърихӣ). Калимаи мазкур аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъи **яғн-суғдӣ** дара ва **об-дарё** таркиб ёфтааст, ки маънояш дарёи аз дара меомада мебошад. Ин шарҳи мо дар асоси тадқиқоти солҳои пешин сурат гирифтааст. Шарҳи калимаи Ягноб дар айни ҳол низ идома дорад ва муҳаққиқ Бурхониддин Тӯраев дар бобати шарҳи калимаи мазкур чунин андешаро дар асоси ба назар гирифтани тарзи дурусти талаффузи ин вожа ба забони яғнобӣ **яғд-васеъ** ва **нов-дара**, яъне дараи васеъ мебошад, ки ин қобили қабул аст ва мувофиқат ба ҷиҳати ҷуғрофӣ мекунад.

Мурғоб – номи мавзё, дарё дар вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон. Калима аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои **мурғ** // **марғ** ва **об** таркиб ёфтааст. Маънои ҷузъи мурғ // марғ сабззор аст ва дар забонамон ин калима дар шакли марғзор истифода мегардад. Маънои луғавии вожаи мурғоб мавзёи сарсабз дар анбӯҳи ях аст ва дарёе, ки аз ҳамин мавзё ҷорист, Мурғоб ном дошта, маънои обе аз сабззор омадааст, мебошад.

Сурхоб – номи дарё дар водии Қаротегин ё Рашидзамин. Ин калима аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъи **сурх** – аломати ашӯ, ранг ва **об-дарё** таркиб ёфтааст. Маънои луғавии ин вожа ба ранги сурх ташбеҳ будани талу теппаи он мавзё ва аз ҳамон ҷо ҷорӣ гардидани дарё мебошад. Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" калимаи мазкурро дар шакли «гулгун», «қирмизранг», «ба ранги хун монанд» шарҳ додаанд.

Хингоб – номи дарё дар Вахё. Ин калима аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз **хинг-асп**, аспӣ сафеду хокистарранг ва **об-дарё** таркиб ёфтааст. Ба ҳамин маъно, **хинг** дар забони адабиёти классикӣ хеле фаровон корбаст гардида, дар ғуяиши маҳаллӣ ба маънои хира, тира корбаст мегардад (8, 479). Пас маънои луғавии дарёи Хингоб дарёе, ки обаш тира, хира буда, ба дарёи Вахш ҷоришаванда аст. Ин дарё дар қисми ҷанубӣ – шарқии Тоҷикистон воқеъ гардида, аз пиряхҳои кӯҳи азимҷусса маншаъ мегирад.

Ғайр аз ин, дар байни гидронимҳои Тоҷикистон гидронимҳое мавҷуданд, ки дар шакли туркӣ-ӯзбекӣ ифода мегарданд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои Оксу-Сафедоб, Ёхсу-Хингоб, Қорасу-Сиёҳоб, Қизилсу-Сурхоб ва монанди инҳо дохил мешаванд, ки ин вожаҳои ифодагари номи дарёҳои асосии

Тоҷикистони чанубӣ буда, дар қисмати болооб номи тоҷикӣ ва дар поёноб номи туркӣ-ӯзбекиро соҳиб гаштаанд. Омилҳои асосии ин ҳодиса дар поёноби ин дарёҳо сукунат доштани теъдоди зиёди туркзабонҳо дар тӯли чандин садсолаҳо буда, маҳз дар натиҷаи таъсири забони туркӣ ин калимаҳои номи тоҷикӣ дар шакли туркӣ тарҷума гардидаанд.

Ҳамин тариқ, аз ин нигоштаи фишурда ба чунин андеша омадан мумкин аст, ки вожаи об дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ нақши ниҳоят муҳимми калимасозиро доро буда, ба гурӯҳи калимаҳои аслан тоҷикӣ ва ба қатори калимаҳои ғаъоли таркиби луғавии забон дохил мешавад. Ин вожа чун ҷузъи асосӣ барои ташаккули беш аз 50 номгӯи мавзеи сукунати одамон дар Осиёи Марказӣ нақш дорад, ки аз онҳо беш аз 20 адад барои ифодаи номҳои бо об иртибот доштаи танҳо Тоҷикистон меояд, ки мо онҳоро дар боло зикр намудем. Омӯхтану тадқиқ кардани номҳои бо об иртиботдошта (гидронимҳо) барои ошкор кардани чандин паҳлуҳои мухталифу кашфнашудаи забонамон мусоидат менамояд. Гузориши масоил ва интиҳоби мавзӯи оғози қор дар ин самти ниҳоят ҷиддии номшиносӣ тоҷик мебошад, ки месазад онро дар оянда идома ва тақмил бахшанд.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаи об, гидронимия, гопонимҳо, зергурӯҳи топонимҳо? гидронимҳо бо ҷузъи об, гидронимҳои Тоҷикистон бо ҷузъи об, нотамонимия, лимнонимия, номшиносӣ тоҷик.

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ Чумъахон. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Қўлоб.-Душанбе, 1995.-170с.
2. Алимӣ Чумъахон. Топонимика.- Душанбе, 1996.-80с.
3. Айни С. Куллийет, Ҷ.12.- Душанбе, Ирфон, 1976.- 770с.
4. Ғиёсуллуғот. Ҷ.2.- Душанбе, Адиб, 1988.-с. 15-33.
5. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо.-Душанбе, 1994.- 64с.
6. Офаридов Н. Ойконимияи вилояти мухтори Қӯҳистони Бадахшон.- Душанбе, 2001.- 163с.
7. Сафаров И., Мирзоев С. Захираҳои оби Тоҷикистон//Адаб, № 3, 2003.-с. 55-60.
8. Тураев Б. Аз таърихи микротопонимияи Ягнобдара//Забон-руқни тоат.- Душанбе, 2004.-с. 51-72.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. МСЭ, 1969.
10. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешруд.- Душанбе, 2002.-104с.
11. ЭСТ, иборат аз 8 ҷилд.- Душанбе, ЭСТ, 1984.- 780с.
12. Эшнӣёзов М. Қазияи вожаномаи нависӣ ва харитабардории хусусиятҳои лаҳҷавӣ.- Душанбе, 1999.- 300с.

ГИДРОНОМЫ С КОМПОНЕНТОМ ОБ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Гидронимика является одним из составных разделов топонимики, изучающей географические названия, связанных с водой. В настоящей статье в лингвистическом и географическом плане рассматриваются гидронимы с компонентом "об", которые встречаются в разных регионах Республики Таджикистан.

HYDRONIMS WITH COMPONENT «OB» IN TAJIKISTAN

Hydronic – is one of compound as on assent palt of toponomic. Wich geographical names connected to water. In realy article in ligvistic and geografic plan considrs hidronoms with components «Water» wich meetings in other regions of Republik of Tajikistan.

ВОЖАИ «ОИННОМА» ВА ШАРҲУ ТАҒСИРИ ОН ДАР ЛУҒАТҲО

Ш. Бобомуродов Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъд аз соҳибистиқлол шудани кишварамон дар тамоми риштаҳои илм, аз ҷумла дар соҳаи илми забоншиносӣ пешравиҳои назаррасе ба мушоҳида расида истодааст. Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ ба муносибати Рӯзи забон чунин мефармоянд: «Дар замони истиқлолият забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ пайдо карда, дар асоси меъёрҳои таърихӣ ва адабӣ ташаккул меёбад ва тадриҷан забони муоширати байни намоёндогони миллатҳои гуногуни сокинони кишварро ба душ мегирад. Аз ин рӯ, истиқлоли давлатӣ ҳамчун омилҳои воқеии эҳёи забони мо доништа мешавад» (10, 3).

Забони адабии муосири тоҷикӣ яке аз забонҳои пурсарвати дунё буда, таърихи куҳан дорад. Вобаста ба пешравии ҷамъият забон низ инкишоф меёбад.

Яке аз бахшҳои муҳими илми забоншиносӣ ин истилоҳгузинӣ ба шумор меравад. Ба ҳамагон маълум аст, ки истилоҳшиносӣ дар замони истиқлолият монанди дигар бахшҳои забоншиносӣ инкишоф ёфт. Масъалаи истилоҳот аз мавзӯҳои муҳими луғатшиносӣ ба шумор меравад, бинобар ин, таҳлил ва таҳхиси пайдоиш ва густариши истилоҳотро дар ҳама давраҳои идомаи суннати хаттӣ метавон мушоҳида кард.

Истилоҳоти коргузори таърихи дуру дароз дорад. Нахустин манбаъ дар мавриди чанде аз истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти идорӣ ва сиёсӣ, катибаҳои паҳлавӣ буда, дар сангнавиштаҳо замони истифодаи гурӯҳе аз истилоҳотро дар осори хаттӣ то ҷое метавон таҳхис намуд (11, 172).

Истифодаи аснод дар умури дафтардорӣ далели низоми коргузори дар сохтори дастгоҳи додгустариҳои давлати Сосониён мебошад. Дар замони Сосониён чунин истилоҳоти коргузори ба кор бурда мешуданд: abarnad «дастур» ва ё тавсибномаи мақомоти ҳуқуқӣ, mustawar- namag «шикоятнома» (китоби шикоят ва эътироз), radixsay- kard «эътиборнома», rayman «паймоннома, қарордод», framan «фармон» abastag «дастурамал» (11, 241).

Дар замони Сомониён низ истилоҳоти коргузори, ки як девон бо номи соҳиббарит ба навиштани номаҳои расмӣ ғайрирасмӣ машғул буд, хуб ба роҳ монда шуда буд. Дар асрҳои минбаъда низ доир ба истилоҳоти коргузори муншиён сарукор доштанд.

Дар замони муосир доир ба истилоҳоти коргузори дар тамоми соҳаҳои илм диққати ҷиддӣ дода истодаанд. Чун мавзӯи матраҳ кардаи мо доир ба як истилоҳи соҳаи коргузори «оиннома» мебошад, пеш аз шарҳи вожаи оиннома мо дар бораи он истилоҳоте, ки ҷузъи дуҷумлаи калимаи «нома» аст, якчанд мисол меорем: низомнома, оиннома, баённома, шаҳодатнома, таъйиднома, зоднома, шартнома, пешбариннома, ваколатнома, тавсифнома, ҳолнома, вориднома, содирнома, иддаонома, арзнома, огоҳиннома, даъватнома, нархнома, барнома, эътирознома, маълумотнома, ҳисобнома, шикоятнома ва ғайра.

Истифодаи дурусти истилоҳот, хусусан истилоҳоти фанӣ, дар китобҳои дарсӣ, ҳуҷҷатнигорӣ идорӣ барои баланд бардоштани маърифати хонандагону донишҷӯён аҳамияти муҳим дорад. Воқеан, ҳоло яке аз бахшҳои, ки барои рушди илму маорифи мо мусоидат менамояд, муқаммалу саҳеҳ гардидани истилоҳоти фанӣ соҳавӣ мебошад.

Чун мавзӯи баҳси мо бевосита ба яке аз ин истилоҳҳо - оиннома иртибот дорад, мо бевосита ба шарҳи он мепардозем. Оиннома дар замони муосир ҳамчун ҳуҷҷат нақши муҳим дорад.

Вожаи оиннома аз ду рӯша: яке оин, дигаре нома таркиб ёфтааст. Калимаи оин дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст.

1. Зебу зинат, ороиш:

Аз доғ сароям ангуштнамо гардид,
З-оинаи симояш мулки дилам оин аст (Сайидо).

Чашн, ид:

Бо моҳи Самарқанд кун оини сипарҷӣ,
Ромишгари хуб овар бо нағмаи чун қанд (Имора).

Як рӯз монда боз зи моҳи бузургвор,
Оини меҳргон тавон кард хостор (Фарруҳӣ).

2. Расм, одат, қоидаву қонун; тариқ, тартиб:

Қонуни муҳоласати ҷадид оини муҳоласати қадимро бардоштааст. (Анвори Сухайлӣ).

3. Дин, кеш, мазҳаб:

Миллат аз оини куффори Қаҳқар, ки дар навоҳии Панҷоб буданд, чунин будааст (Таърихи фаришта). (14,908)

Дар «Фарҳанги форсӣ - тоҷикӣ» низ оин ба маънои – одат, қоида, қонун омадааст (17, 568).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» вожаи оин ба маънои тарз, тариқ, равиш омадааст:

Чу боди субҳ ҷастан кардӣ оғоз,
Ба оини дигар кардӣ сухан соз (18,515).

Дар «Фарҳанги форсии имрӯз» бошад, ба маъноҳои зерин омадааст:

1. Шеваи рафтор, равиш, муносиб
2. Дин, маром (ислом ва буддоӣ)
3. Дастиҷор, қоида, додрас (3, 45).

Мурағибии «Фарҳанги форсӣ» вожаи оинро бо 13 маъно овардааст.

1. Расм, русум, равиш; маъмул муттадовил; шева, оҳанг; кирдор монанд; биҳиштоин, ҷаннатоин; андоза, ҳад, адад, шумора; қоида, қонун, низом; сомон, асбоб; табиат ниҳод, фитрат; озин, шаҳророй, ҷашн; зеб, зинат; фар, шукӯҳ; шаръ, шарият, кеш, ташрифот(5, 112).

Оин -зебу ороиш ва тарз ва дастур (аз «Бурҳон») ва дар «Баҳори аҷам» навишта, ки ба лафзи додан ва гирифтагӣ ва доштагӣ ва бастан ва ниҳодан ва қардан ва барандохтан ва соз қардан ва тоза қардан мустаъмал аст (4, 16).

Дар «Фарҳанги форсии Амид» вожаи оиннома чунин шарҳ дода шудааст: дастур, равиш, расм ва одат, зебу зинат ва ороиш:

Аз мисолҳои овардашуда мо гуфта метавонем, ки оин ё оин ба маъноҳои гуногун, бештар ба маънои истилоҳи коргузори истифода мешудааст. Аммо дар замони ҳозира вожаи оин ба калимаи нома яқҳо шуда, хусусияти истилоҳи гирифтааст.

Калимаи нома аз давраи қадим то ҳол маънои истилоҳи ҳадашро гум накардааст.

Маъноҳои калимаи нома дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст:

Нома 1. Хат, мактуб, навишта, руқъа

Номае навишт ба назди кӯтуби ҳисор ва онро мӯҳр қард (Анварӣ).

Гӯ, макун дарди дили ман котиб андар нома дарҷ,
Тоқати ин бор набвад ҳомили мактубро (Ҷомӣ).

2. Фармон, амри хаттӣ, ҳукми хаттӣ:
Фиристод нома ба ҳар кишваре,
Ба ҳар номдорею ҳар меҳтаре (Фирдавӣ).
3. Асар, китоб

Пиҷӯҳандаи номаи бостон,

Ки аз паҳлавонон занад дoston.. (Фирдавӣ)

4. Рӯйхат, феҳрист

Номаи айби қасон гирам, ки бархонӣ чу об,

Ним ҳарф аз хомаи худ барнамеҳонӣ, чӣ суд? (Аҳвадӣ). (14, 867)

Имрӯз вожаи нома ҳамчун ҷузъи дуоми бисёр истилоҳоти коргузори маъмул аст.

Ин калима бо вожаи оин васл шуда, истилоҳи оиннома ба вучуд овардааст.

Вожаи оиннома дар луғату фарҳанҳои гузаштаву имрӯза чунин шарҳ дода шудааст:

Дар «Доиратулмаорифи бузурги исломӣ» ин тавр омадааст: Оиннома- дар забони паҳлавӣ-оинномаг ё оинномаг; унвони китобҳо ва рисолати ба забони паҳлавӣ дар бораи одоб ва русуми дарбор, мурағаб ва мақомоти бузургони давлат ва намояндагони табақоти иҷтимоӣ, қавоид ва русуми подшоҳони Сосонӣ (1,29).

«Оиннома» яке аз осори адабиёти паҳлавист (ба забони форсии миёна), ки тақрибан дар асрҳои VI-VII таълиф шудааст. Муаллифаш маълум нест. Асли паҳлавӣ ин асар хифз нашудааст. Мувофиқи гуфтаи таърихнависони исломӣ (Табарӣ, Масъудӣ ва диг.) оиннома Ибни Мукаффаф дар баробари дигар асарҳои паҳлавӣ аз забони арабӣ тарҷума қарда будааст, ки он боқӣ намондааст. Дар бораи ин асар ҳамон таърихнависони араб шаҳодат медиҳанд, ки баъзеашон аз он иқтибоси муҳтасаре овардаанд ва ё мазмуни матлабҳои дар бар доштаре баён қарданд. Аз ҷиҳати мазмун оиннома бо падномаҳое, ки вазирон (Пандномаи Бузургмеҳр), рӯҳониёни зардуштия, мубадони Сосонӣ ба ҳукмронон мебахшиданд, қаробат дорад. Дар шакли панду андарз оиннома қонуну қавоиди давлатдорӣ ва ҳукмрониро, ки ба шох ва атрофиёни ӯ дахл дошт, дар бар гирифтааст. Муҳимтарин масъалаи оиннома қоидаҳои ҷанг, муносибати байни табақаҳои ҷамъиятӣ, урфу одат, қоидаҳои одобу ахлоқи ҷамъиятӣ, қонунҳои ҳуқуқ, омӯзиши илмҳои гуногун ва ғайра буданд (19, 499).

Аз гуфтаҳои боло чунин бар меояд, ки «оиннома» ҳамчун ҳуҷҷат ё дастур вучуд доштааст ва дастуре будааст, ки дар он ҳам ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ҳам ҳуҷҷатҳои, ки бевосита ба табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ дахлдор дарҷ гардидааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар замони бостон давлатро танҳо шох идора мекард, барои ҳамин тамоми ҳуҷҷатҳо дар як дастур дарҷ гардидааст.

Истилоҳи «оиннома» дар «Фарҳанги форсии имрӯз»-и Ғуломхусайн Садрии Ифсор чунин шарҳ дода шудааст:

Оиннома- дастурҳо ва муқаррароте, ки тавассути масъулон, иҷрои давлат вазъ ва дар ҳавзаи масъулияташон иҷро мешавад. Оинномае, ки барои ҷиғнагии иҷрои як қонун аз сӯи давлат ё маҷлиси таҳиямешуда(3, 50).

Дар «Фарҳанги форсии Муин» бошад, ин тавр омадааст:

Оиннома – асоснома, маҷмуаи усул, қавонине, ки як ширкат барои низом додан ба равоили қори худ таҳия мекунад (8, 91).

Имрӯз, ана ҳамин вазифаи истилоҳи «оиннома» дар ҷои аввал меистад ва ба маънои ҳуҷҷати расмие, ки маҷмӯи амалу ғайриқонунӣ ин ё он корхонаю муассисаро ба низом мебарорад, мустаъмал мебошад.

Дар «Фарҳанги форсии Амид» вожаи «оиннома» ба ин тариқ шарҳ ёфтааст:

Оиннома – дастурҳое, ки барои иҷрои қонун ё анҷом додани корҳои идорӣ навишта шуда, маъное, ки дар шарҳ ва тафсир ё дастури иҷроӣ мароминома, ё асосномае навишта шуда бошад; собиқан низомнома мегуфтанд (15, 82).

Дар «Фарҳанги форсӣ» омадааст:

Оиннома- маҷмӯи муқаррароте, ки як муассисаи умумӣ ё хусусӣ ба манзури танзими умуми муассисаи худ таҳия ва тадвин мекунад. Монанди оинномаҳои муассисоти давлатӣ, анҷуманҳои маҳаллӣ, аҳзоб, ширкатҳо, омӯзишгоҳҳо ва ғайра; низомнома (5, 112).

Аз фарҳангҳои тафсири, ки дар солҳои гуногун нашр шудаанд, ба қадри имкон дар бораи вожаи оиннома маълумот пайдо намуда, шояди он гаштем, ки истилоҳи оиннома, чи тавре ки имрӯз мо истифода мебарем, ба ҳамон маъно омадааст. Дар давраи бостон бошад, яқинд ҳуҷҷатро дар дохили оиннома ҷойгир мекардаанд.

Дар фарҳангҳои дузабона оиннома ба маъноҳои гуногун омадааст.

Оиннома – устав, инструктория (письменная); положение, правило «Фарҳанги форсӣ ба русӣ» (16, 151).

Устав – оиннома, низомнома, асоснома; Устав Организации Объединённых Наций- Оинномаи Созмони Миллиалӣ Муттаҳид;

Устав -1. Устав, низомнома; устави ҳарбӣ;

2. Қонуну қоида, қавоид;

3. Устав навъи ҳатти хонову бурро, ки ба он дастнависҳои қадимии лотинӣ ва славянӣ русӣ навишта мешуданд «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (6, 1157).

Аз шарҳи луғатҳо маълум гашт, ки «оиннома» ва «низомнома» дар забони русӣ бо як калима, яъне устав, ифода шудааст.

Дар ин луғатҳо вожаи низомнома ба маъноҳои зерин истифода шудааст.

Положение – вазъ, мавзъ; ҳолат; мақом; одат; ҳол ва оиннома (оиннаме, правил, закон) муқаррарот: положение о приёме студентов; оинномаи пазириши донишҷӯ; оинномаи интихобот «Фарҳанги русӣ ба форсӣ» (13, 471).

Дар Фарҳанги форсӣ ба русӣ вожаи «низомнома»-ро бо калимаҳои устав, правила, кодекс, статус ифода кардаанд (16, 646).

Дар «Луғати русӣ - тоҷикӣ» положения ба маъноҳои гуногун омадааст, аммо дар ин ҷо вожаи низомнома истифода нашудааст. маънои шашуми ин калима чунин аст. Маҷмӯи қоидаҳо (қавоид); дастурамал, мазмун асосӣ; (6, 788).

Мураттиби «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ» Сайфиддин Назарзода ин ду вожаҳо алоҳида шарҳ додааст:

Устав – оиннома

дисциплинарный устав – оинномаи интизом

типовой устав – оинномаи маҷмӯӣ

устав предприятие – оинномаи муассиса (10, 156)

Положение – низомнома, муқаррарот, қоидаҳо, дастур, вазъ, мавзъ, нуқот

Основные положения – қоидаҳои асосӣ

Исходное положение – вазъи ибтидоӣ

Положения договора – муқаррароти аҳднома

Конечное положение – вазъи интиҳоӣ

Служебное положение – мақоми хидматӣ (10, 105).

Дар замони муосир ин ду вожа ба ду маъно ё ду истилоҳи коргузори истифода мешавад.

Оиннома ва низомнома ба гурӯҳи ҳуҷҷатҳои ташкилию фармоишӣ дохил мешаванд. Ҳуҷҷатҳои ташкилию фармоишӣ дар ғайриқонунӣ корхонаҳо ва бахшҳои таркибии он аҳамияти қалон доранд.

Дар ҷумҳури ҳамаи корхонаю ташкилотҳо дар асоси оиннома ғайриқонунӣ мекунад. Оиннома ҳуҷҷати ҳуқуқӣ буда, ғайриқонунӣ корхонаю ташкилотро мураттаб месозад. Инчунин уҳдадорӣ сохтор ва доираи ғайриқонунӣ ҳуқуқӣ он дар оиннома нишон дода мешавад (2, 26).

Низомнома –1. Санади қонунгузори, ки қоидаҳои асосӣ ва ғайриқонунӣ мақомоти давлатӣ, шӯъбаҳои сохторӣ онҳо, ҳамчунин муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои поёниро муқаррар мекунад; 2. Маҷмӯи қоидаҳо, ки соҳаи муайяни идоракунии давлатӣ, ҳаёти сиёсӣ, ҷағиятӣ, фарҳангӣ ва ё хоҷагиро танзим мекунад. (12, 161).

Аз шарҳи вожаҳои оиннома ва низомнома маълум шуд, ки оиннома ва низомнома қариб як вазифаро иҷро мекардаанд.

Дар луғатҳои тафсирии гузашта аввал оиннома ҳамчун хуччат истифода мешуд. Шояд баъд аз истилоҳои арабӣ чои оинномаро низомнома гирифта бошад. Ба ҳар ҳол ба чои низомнома вожаи форсӣ тоҷикии оинномаро мавриди истифода қарор диҳем, хубтар мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаи «оиннома», истилоҳгузинӣ, истилоҳоти коргузорӣ, шарҳи луғатҳо, луғатҳои тафсирии гузашта.

АДАБИЁТ

1. Аррашид ибни Арзак, Доиратулмаорифи бузурги исломӣ.- Техрон, 1368.
2. Баҳовиддин Қодиров. Коргузорӣ ва дафтардорӣ.- Хучанд, 2006.
3. Фуломхусайн Садрии Ифсор. Фарҳанги форсии имрӯз.- Техрон, 1387.
4. Ғиёсуллуғот. Ҷилди 1, Душанбе.- 1987.
5. Дуктур Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ.- Техрон, 1360.
6. Луғати русӣ – тоҷикӣ.- М., 1985.
7. Луғатномаи Деххудо. Ҷилди 2.- Техрон, 1364.
8. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсии Муин.- Техрон, 1381.
9. Назарвода С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ.- Душанбе, 2006.
10. Назарвода С. Забон ва ваҳдати миллӣ.- Душанбе, 2007.
11. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна.- Душанбе, 2001.
12. Таҳиров И.Г., Анзорова Т. А. Асосҳои коргузорӣ.- Душанбе, 2003.
13. Фарҳанги русӣ ба форсӣ.- М., 1969.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди аввал.- М. 1969.
15. Фарҳанги форсии Амид. Ҷилди аввал, таълифи Ҳасан Амид.- Техрон, 1345.
16. Фарҳанги форсӣ ба русӣ.- М., 1983.
17. Фарҳанги форсӣ – тоҷикӣ.- Техрон, 1385.
18. Фарҳанги осори Ҷомӣ.- Душанбе, 1983.
19. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Ҷилди 2.- Душанбе, 1989.

ТЕРМИН «ОИННОМА» (ПОЛОЖЕНИЕ) И ЕЁ ТОЛКОВАНИЕ В СЛОВАРЯХ

В статье на основании таджикских и персидских толковых словарей дается лексическое и терминологическое значение компонентов термина «оиннома»: оин, нома. Автор, используя языковые материалы среднеперсидского, новоперсидского и современного таджикского языков делает вывод о том, что это слово – термин обозначает понятие «положение», «устав».

THE TERM “ОИННОМА” (LOCATION) AND ITS COMMENTARY IN VOCABULARIES

In this article was given lexical and terminological meanings of components of the term “Оиннома” as: “оин”, “нома”, on an essential principles of the Tajik and Persian commentary in different vocabularies. The author used linguistic materials of the middle Persian, new Persian and modern Tajik languages and came to a conclusion that this term is denote nation (idea) “location”, “regulation”.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ НАРЕЧИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Д. Кенжаева

Таджикский национальный университет

В данной статье делается попытка выявления способов передачи немецких наречий в таджикском языке.

В качестве фактического материала использован словарь общеупотребительных слов. В вышеуказанном словаре нами выявлено 102 наречия.

Цель работы: классифицировать наречия по значению и выявить особенности передачи наречий немецкого языка в таджикском языке на основе словаря «общеупотребительных слов».

Наречие в немецком языке, также как и в таджикском языке, выражает признак действия, качества или другого признака. Таким образом, наречие может пояснить глагол, прилагательное или другое наречие, показывая как, где, когда, с какой целью, по какой причине происходит действие.

В немецком и таджикском языках выделяется следующая классификация наречия по значению:
А) в таджикском языке:

1. Наречия образа действия (**Зарфи тарзи амал**)

2. Наречия подобия (Зарфҳои монандӣ)
3. Наречия времени (Зарфи замон)
4. Наречия меры и степени (Зарфи миқдору дараҷа)
5. Наречия места (Зарфи макон)
6. Наречия причины (Зарфи сабаб)
7. Наречия цели (Зарфи мақсад)

Б) в немецком языке:

1. Наречия места (**Lokaladverbien**)
2. Наречия времени (**Temporaladverbien**)
3. Наречия образа действия (**Modaladverbien**)
4. Наречия причины и цели (**Kausaladverbien**)
5. Пояснительные наречия (**Kommentaradverbien**)
6. Местоименные наречия (**Pronominaladverbien**)

Таким образом, в таджикском языке семь типов наречия по значению, а в немецком языке шесть типов наречия из них-пояснительные наречия (**Kommentaradverbien**) и местоименные наречия (**Pronominaladverbien**) отсутствуют в таджикском языке, в тоже время как в немецком отсутствуют наречия подобия (**Зарфҳои монандӣ**)

Семантическая классификация наречий

В словаре общеупотребительных слов (немецко-таджикско-русский) выделяется 101 наречие.

Частота употребления наречий в словаре выглядит следующим образом: таблица 1

№	Классификация наречий по значению	Кол-во
1	Наречия времени (Temporaladverbien).	49
2	Наречия образа действия (Modaladverbien).	40
3	Пояснительные наречия (Kommentaradverbien)	7
4	Наречия причины и цели (Kausaladverbien)	4

Анализ семантической классификации немецких наречий показывает, что наиболее употребительные наречия в словаре - наречия времени (**Temporaladverbien**) и образа действий (**Modaladverbien**), редко встречаются пояснительные наречия (**Kommentaradverbien**), наречия причины и цели (**Kausaladverbien**) и наречия места (**Lokaladverbien**).

Перейдем к рассмотрению нашего фактического материала.

1. Наречие времени (**Temporaladverbien**). (49 случаев)

Наречия времени указывают на время и характер действия или на состояние во времени: wann? (когда?), bis wann? (до какого времени?), wie lange? (как долго?), wie oft? (как часто?) и т.п.

Наречия времени делятся на следующие подгруппы:

- 1) наречия, обозначающие момент (отрезок времени)
- 2) наречия, обозначающие продолжительность
- 3) наречия, обозначающие частоту повторения
- 4) наречия, используемые для обозначения момента времени относительно другого момента времени (*relative Zeit*)

1) Немецким наречиям, обозначающим момент (отрезок времени) в таджикском языке могут соответствовать: (24)

а) наречия

gestern - дирӯз	vorgestern - парерӯз
heute - имрӯз	sogleich - фавран
jetzt - ҳоло, акнун	dann - баъд, сипас
morgen - пагоҳ	sofort - фавран
uebermorgen – пасфардо	endlich - ниҳоят
nun - акнун	frueh - барвақт
frueh - барвақт	eher - пештар
zugleich - ҳамзамон	
bald, neulich – ба наздикӣ	

б) Сочетания, состоящие из предлога + существительного

anfangs – дар оғоз

в) Словосочетания, состоящие из местоимения + существительного

niemals – ҳеч вақт

damals – он замон

г) Словосочетания, состоящие из местоимения + наречия

vorhin – ҳамин ҳоло

soeben – ҳамин ҳоло

д) Словосочетания, состоящие из прилагательного + существительного

zuletzt – охирин бор

2) Немецким наречиям, обозначающим продолжительность в таджикском языке могут соответствовать: (13)

а) наречия

immer – ҳамеша

noch – ҳанӯз

stets – доимо

б) Сочетания, состоящие из составного предлога + существительного

bisher – то ба ҳол

3) Немецким наречиям, обозначающим частоту повторения в таджикском языке могут соответствовать (13)

а) наречия

zuweilen – гоҳ-гоҳ

jemals – замоне

nachts – шабона

jaehrlich – ҳарсола

mittags – нисфирузиҳо

abends – бегоҳиҳо

morgens – пагоҳирузҳо

б) Сочетания, состоящие из составного предлога + существительного

vormittags – пеш аз зӯҳр

nachmittags – баъди нисфирузӣ

в) Словосочетания, состоящие из местоимения + существительного

woechentlich – ҳар ҳафта

г) Словосочетания, состоящие из наречия + существительного

manchmal – баъзан вақт

gelegentlich – баъзан вақт

4) Немецким наречиям, обозначающим момент времени относительно другого момента времени в таджикском языке могут соответствовать: (8)

а) наречия

danach – сипас

zuvor – аввалан

vorher – пешаки

zuerst – сараввал

б) Сочетания, состоящие из составного предлога + местоимения

zunächst – пеш аз ҳама

inzwischen – дар ин асно

в) составной союз:

nachher – баъд аз ин ки

г) Словосочетания, состоящие из местоимения + существительного

einst – ким қадом замоне

2. Наречие образа действия (Modaladverbien), (40 случаев)

Наречие образа действия указывает на характер и особенности протекания действия или состояния и отвечает на вопрос: wie? (как?), auf welche Art? (каким образом?).

Наречия образа действия служат:

1) для обозначения способа (качества) и характера действия, и различаются способами образования

2) для обозначения степени и меры

3) для связи

1) Немецким наречиям, обозначающим способ (качества) и характера действия в таджикском языке могут соответствовать: (9)

а) наречия

geradeaus - рост

schnell – тез, зуд

mutig - часуруна

tapfer - часуруна

objektiv - воқеъона

unbestreitbar - бешубҳа

positive - мусбӣ

vorsichtig – эҳтиёткорона

б) Словосочетания, состоящие из наречия + прилагательного

ausgezeichnet – хеле хуб

2) Немецким наречиям, обозначающим степени и меры в таджикском языке могут соответствовать: (8)

а) Наречия
massenweise - тӯдавор
sehr – бисёр, хеле, зиёд
teilweise - қисман, чузъан
unermesslich – беандоза, бепоён
voellig – комилан
voll – пур
einbisschen – андак, каме

б) Существительное
massenhaft – теда

3) Немецким наречиям, обозначающим связки посредством противопоставления в таджикском языке могут соответствовать: (7)

а) Наречия
ganz – тамоман
Insgesamt – ҳамагӣ
zumindest – аққалан
nur - ҳамагӣ, фақат

б) Сочетания, состоящие из составного предлога с именным компонентом + существительного
anderseits – аз тарафи дигар
andernfalls – дар акси ҳол

в) Модальные словосочетания
anscheinend – аз афташ

4) Немецким наречиям, обозначающим, связки в таджикском языке могут соответствовать: (15)

а) Наречия
circa (ca.) - тахминан
fast - қариб
erstens – аввалан
beinahe – қариб (буд)
und zwar – аниқтараш
schon - аллақай
etwa - тақрибан
genug - кифоя
bereits - аллақай
durcheinander – дарҳам-барҳам
schon - аллақай
nahezu – қариб

б) Сочетания, состоящие из предлога + существительного
sozusagen – ба истилоҳ

в) Сочетания, состоящие из составного предлога + местоимения
ausserdem – ғайр аз ин

г) числительные
drittens – саввум
zweitens – дуввум

3. Наречия причины и цели (Kausaladverbien) (4 случаев)

Наречия причины и цели указывает:

- на причину действия (причинные обстоятельства)
- на условия (условные обстоятельства)
- на недостаток причины (уступительные обстоятельства)

1. Немецким наречиям, обозначающим причинные обстоятельства в таджикском языке могут соответствовать: (1)

а) Наречия
naemlich – мағз

2. Немецким наречиям, обозначающим условные обстоятельства в таджикском языке могут соответствовать: (3)

а) Наречия
umsonst - барабас
б) Сочетания, состоящие из составного предлога с именным компонентом + существительного
postigenfalls – дар ҳолати зарури

3. Немецким наречиям, обозначающим уступительные обстоятельства в таджикском языке могут соответствовать: (1)

а) Сочетания, состоящие из составного предлога с именным компонентом + местоимения
trotzdem – бо вучуди он

4. Пояснительные наречия (Kommentaradverbien) (7 случаев)

Наречия точки зрения и оценки. Типично для них предложения, в которых наречия выступают без соединения к другим словам.

1.Немецким наречиям, обозначающим точки зрения и оценки в таджикском языке могут соответствовать: (7)

а) наречия

ungluecklicherweise – бадбахтона

tatsaechlich – воқеан

ueblicherweise – одатан

б) Сочетания, состоящие из предлога + существительного

wahrhaftig – дар ҳақиқат

в) Модальные слова

unbedingt – албатта

wahrscheinlich – эҳтимол

г) союз

kaum – ҳамин ки

5. Наречия места (Lokaladverbien) (1 случай)

Наречие места указывает на место протекания действия или состояния, направление движения и отвечает на вопрос: wo? (где?), wohin? (куда?), woher? (откуда?)

1.Немецким наречиям, обозначающим места в таджикском языке могут соответствовать: (1)

а) наречия

Hier

Чаще всего немецкие наречия передаются наречиями в таджикском языке (90%), а (10%) немецкие наречия не соответствуют в таджикском языке.

Они переданы: а) словосочетаниями

б) сочетаниями

в) модальными словами

г) союзами

д) существительными

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: наречия немецкого языка, способы передачи немецких наречий в таджикском языке, классификация наречия по значению в таджикском и немецком языках, частота повторения.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гайратшоев С. Словарь общепотребительных слов (немецко-таджикско-русский). -Berlin-Duschanbe 2006.
2. Duden "Grammatik der deutschen Gegenwartssprache" Dudenverl., 1995.
3. Исмаилов, «Зарф дар забонӣ адабии ҳозираи тоҷик». – Душанбе-1971.
4. Рустамов.Ш, Забонӣ адабии ҳозираи тоҷик, часть 1, – Душанбе-1982.

РОҶҶОИ ИФОДАИ ЗАРФҶОИ ЗАБОНИ НЕМИСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИӢ

Зимни мақолаи мазкур зарф дар забонҳои немисӣ ва тоҷикӣ дар асоси луғати немисӣ-тоҷикӣ –русӣ (дар маҷмӯъ 101 калимаи зарфӣ) таҳқиқ шуда, мавридҳои мувофиқат қардан ва мувофиқат нақардани онҳо бо ҳам муайян қарда шуданд.

THE WAYS OF TRANSLATION OF GERMAN ADVERBS INTO THE TAJIK LANGUAGES

In this article we consider the adverbs in German and Tajik languages on the basis of "German-Tajik-Russian dictionary" (in all 101 adverbs) and ascertain in case of conformity and discrepancy in compared languages.

СОҶТОРИ ҲИҶО ДАР ГУЙИШИ РУЙИНИ

Муҳаммадҳасани Ҳотамӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Рустои Рӯйин, яке аз рустоҳои Шахристони Исфароин дар Хуросони шимолӣ мебошад. Ин русто дорои се маҳалла аст: Болодех, Пойиндех ва маҳаллаи марказии Дехёри. Ҳамчунон, дафтари шӯрои исломӣ, бонки содирот, идораи ширкати товунӣ, сандуқи қарзулҳасана, дафтари мухобироти умумӣ, се фурушгоҳи ширкати саҳомӣ, як урдугоҳи донишҷӯии марбут ба донишгоҳи улуми пизишкӣ Бучнурд, ду мактаби таҳсилоти миёна (яке духтарона ва яке писарона), ду мактаби маълумоти нопурраи миёна (яке духтарона ва як писарона), се мадрасаи ибтидоӣ (ду писарона ва яке

духтарона), се масҷид (яке чомаъ), ду хусайния, як маркази фарҳангии хунари, як маҳдия (Имомзода Шохисҳоқ, ки дар ҳоли таъмир аст), ҳаммоми умумӣ, ду хонаи беҳдошт, як дармонгоҳ, як ширкати мусофирбарӣ ва як ширкати борбарӣ, панҷ нонвойи, 30 дӯкони хорборфуруши, 4 мағозаи либосфуруши ва пушоқу фарш, як коргоҳи ҷитоибофӣ вобаста ба идораи ҷиходи кишоварзӣ, ҳудуди 40 дастгоҳи ҷитоибофӣ барқӣ дар манзилҳои аҳолии деҳа ҳудуди 12 дастгоҳи ҷитоибофӣ суннатӣ мустақар дар манзилҳои аҳолии деҳа, як корхонаи рангу часб бо 15 нафар коргар, 5 коргоҳи ҷуббури ва начқорӣ, 6 ороишгоҳ (ду мардона ва 4 занона), коргоҳи тавлиди либосҳои Трико бо сармояи руйин ва шаҳристони Гунобод, як ҳавзи моҳипарварӣ бо зарфияти бардошти 30 тонна дар ҳар шашмоҳаи сол, 2500 қуттии парвариши асал, тақрибан 800 гектар боғи меваҳои гуногун, аз қабилӣ себ, чормағз ва гелос, ҳудуди 1200 гектар заминҳои кишоварзии обӣ ва лалмӣ, 2 коргоҳи ҷушқорӣ, конуни андешагарони ҷавон, ки дорои гоҳнома буда, вобаста ба устодорӣ мебошад. Деҳа дорои оби лулакашӣ, барқ ва телефон мебошад. Рустои Руйин дорои 47 нафар шаҳиди 8 солаи дифои муқаддас ва шаҳиди ҳуччатулислом Муҳаммад Ҳасан Таийбӣ намояндаи аввалини давраи маҷлиси шӯроӣ исломии Шаҳристони Исфариён, ки дар асари бомбгузорӣ бо оятуллоҳ дуктур Биҳиштӣ ва 72 тани дигар ба шаҳодат расиданд, мебошад.

Ҳичо дар гуиши руйинӣ:

Ҳичо дар ин гуиш иборат аз як риштаи овоӣ пайваста аст, ки аз як садонок то се ҳамсадо ташкил меёбад. Риштаи овоӣ пайваста он аст, ки ҷузъҳои созидаи ҳичо тайи як фароянди тавлидӣ бидуни ист эҷод мегарданд, садонок ба манзалаи марказ ё ҳастай ё меҳвари ҳичост ва ҳамхон дар ҳукми хошӣ ё доманаи он аст.

С- намуди ҳамсадо (консонант)

Анвои ҳичо:

V – намуди садонок

Дар гуиши руйинӣ ҳичоҳои гуногун вучуд доранд.

1- V	монанди	ӯ, ҷонишин
2- VC	монанди	un= онҳо
3- VCV	монанди	uе= он тавр
4- VCVC	монанди	ubar= он тараф
5- VC	монанди	Uтq= қапақ, мағора бастан
6- CV	монанди	go= гов
7- CVC	монанди	San=асал бо мум
8- CVCC	монанди	Zaft= беоб, камоб

Хушаҳои ҳамсадоӣ:

Дар канори ҳам қарор гирифтани чанд ҳамсадоро хушаҳои ҳамсадоӣ гӯянд. дар гуиши руйинӣ ҳадди аксар ду ҳамсадо дар канори якдигар қарор мегиранд ва ин хушаҳо бештар дар поёни вожа меоянд.

а) хушаҳои /n/:

1- хушаҳои ҳамсадоӣ /nj/:

[berinj] – биринҷ, [besenj] – муқоиса кун, [rānj] – адади панҷ – ҳар чизе ки ҳолати часпандагӣ дорад, [kelānj] – қисмати аз замин, ки чоркунҷа нест [].

2- хушаҳои ҳамсадоӣ /nq/:

[mānq] – ба чизе хира шудан.

3- хушаи /n/ бо ҳамсадоҳои соишӣ:

- хушаҳои ҳамсадоӣ /ns/:

[gemāns] – гичу саргардон

- хушаи ҳамсадоӣ /nz/:

[punzdah] – адади понздаҳ, [šunzdah] – адади шонздаҳ

4- хушаи /n/ бо ҳамсадоҳои инфичорӣ (тарқанда):

- хушаи ҳамхонӣ /nd/:

[axond] – муаллим, [belānd] – баланд, [čānd] – чанд, [bānd] – нах, зиндон, гир қардан, маҳали бастанӣ об аз рӯдхона ба ҷӯй, [tund] – тунд (яке аз мазаҳо), [xerand] – девори сангӣ, бидуни дигар масолах, [sebānd] – испанд, [silbānd] – деворе, ки дар масири рӯдхона месозанд, то аз харобию хисорати сел пешгирӣ намояд, [serxund] – даргуиши ҷубии кӯза [qānd] – қанд, [gisbānd] – гӯсфанд, [fānd] – ҳуққа, фиреб, найранг, [sine bānd] – ресмон, ки аз зери гулӯи ҳайвони борқаш мебандад.

- хушаи ҳамсадоӣ /ng/:

[ilāng] – иланг, шибар [avāng] – овезон кардани мева барои нигоҳдорӣ то зимистон, [bel-e-čingdor] – бели нукбаланди боғбонӣ, [tung] – тунги об, [tīfāng] – туфанг, [tāng] – танг, камарбанди ҳайвонсаворӣ, [pelāng] – паланг, [čing] – нук, [rāng] – ранг, [zāng] – занг, [sāng] – санг, [ling] – якпо, [lāng] – ланг, [nāng] – нанг.

б) хӯшаҳои /r/:

1. хӯшаи /r/ бо ҳамсадоҳои соишӣ (роғӣ):

- хӯшаи ҳамсадоии /rz/:

[darz] – шикоф, [ferz] – чобук

- хӯшаи ҳамсадоии /rx/:

[čerx-e-bordi] – дастгоҳи хирманкӯбӣ тавассути гов, [surx] – қирмиз, сурх.

- хӯшаи ҳамсадоии /rs/:

[qars] – қарсақ, бо ду даст каф задан, [qurs] – мустаҳкам, курс (дору), [varors] – бипурс, савол кун.

- хӯшаи ҳамсадоии /rf/:

[kal bārf] – баҳман, тарма

- хӯшаи ҳамсадоии /rʃ/:

[turʃ] – турш (яке аз мазаҳо)

2. хӯшаи /r/ бо ҳамсадоҳои инфичорӣ:

- хӯшаи ҳамсадоии /rq/:

[arq] – зироати норас, [barq] – маҳалли бастанӣ об ба боғ, [farq] – тафовут, [murq] – мурғ, [farq] – фарқи сар, [jerq] – марде, ки чехрааш ҷавон нишон медиҳад.

- хӯшаи ҳамсадоии /rt/:

[qurt] – фуру бурдан, [čurt] – каме ба ғанаб рафтани хоби пора-пора, чират, [dœkort] – қайҷии пашмзаниӣ гӯсфандон, [zert] – харфи беҳуда, [fert] – нӯшидани як чурба аз мойиот.

- хӯшаи ҳамсадоии /rk/:

[zerk] – навъи зиришаки сиёҳи донадор, [vaterk] – касеро бо зӯр нишондан.

- хӯшаи ҳамсадоии /rd/:

[alavard] – замини ноҳамвор, [xārd] – хӯрд, [kerd] – кард (анҷом дод), [kœrd] – чоқу, корд [nexārd] – нахӯрд, [vakerd] – боз кард, [burd] – ҳар дафъа кӯбидани хирман, [hāolām kerd] – тарсидам.

3- хӯшаи ҳамсадоии /rč/:

[porč] – порч (зарфи обхурӣ)

в) хӯшаҳои /l/:

1. хӯшаи /l/ ҳамсадоҳои соишӣ (роғӣ):

- хӯшаи ҳамсадоии /lf/:

[qolf] – қуфл, [kalf] – сағ ва ҳамаи ҳайвонҳои ҳаромгӯшт.

2. хӯшаи /l/ бо ҳамсадоҳои инфичорӣ:

- хӯшаи ҳамсадоии /kl/:

[sakl] – нигор, акс

- хӯшаи ҳамсадоии /lb/:

[qalb] – мавзеи душворгузар

- хӯшаи ҳамсадоии /lk/:

[bulk] – гурда, [selk] – шилми дарахтон.

г) хӯшаҳои /y/:

- хӯшаи ҳамсадоии /yg/:

[terayg] – тагарг, жола.

2- хӯшаи ҳамсадоии /yk/:

[kayk] – кайк (навъи ҳашарот).

3- хӯшаи ҳамсадоии /ym/:

[maum] – дарахти ангур, ток.

ҳ) хӯшаҳои /m/:

- хӯшаи ҳамсадоии /mb/:

[telumb] – зарфе аз чинспуст ё чарм, ки чурғотро дар дохили он рехта ва бо ҳаракат додани он дӯғ дуруст мекунанд.

в) - хӯшаи ҳамсадоии роғӣ - соишӣ :

[aks] – нигор, акс.

з) - хӯшаи ҳамсадоии соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /st/:

[avust] – обистан, [belast] – вачаб (фосилаи байни ду ангушти шаст ва кӯчаки даст дар мавқеа, ки ангуштон боз аст. [devist] – давид, [destnemoz] – вузӯ, [nest] – нест, [manist] – шабех будан, [serrost] – гови ҷавон, ки барои шудгор кардан омода мекунанд. [terepast] – садое, ки аз афтодани чизе ба гӯш мерасад, [govast] – шояд, [verxest] – бархост, баланд шуд, [verjast] – хез задан, [yexulmast] – одами саркаш.

э) - хӯшаи соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /sk/:

[narask] – ҳар чизи ба камол нарасида.

х) - хӯшаи ҳамсадоии соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /st/:

[bališt] – болишт, мутако. [relašt] – касиф, бадарднахӯр. [kišt] – кишт, [fadāošt] – бачаро барои шоша кардан ниғаҳ доштан, [gcešt] – гӯшт, талаф кард. [verdošt] – бардошт, [našt] – сӯхтагии либос ҳангоми дарзмол кардан.

- хӯшаи ҳамсадоии соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /sk/:

[temušk] – тамашк, [xušk] – хушк, [xemušk] – чӯб ва шоҳаи яқсолаи дарахт.

ё) - хӯшаи соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /ft/:

[ceft] – чуфт кардан, шудгор кардани замин бо ду гов, часбондан, [juft] – чуфти ададҳо, [zeft] – дорухое, ки дар шикастагиҳои устухон ба кор меравад, [reft] – такон додани дарахти чормағз (ҷамъоварии он), [zaft] – беоб ва камоб, [sneft] – шунид, [farœt] – чорӯ кардан, [keluft] – кулуфт, [guft] – гуфт, [varaft] – боз шуд, [vataraft] – пиёда шуд.

к) - хӯшаи соишӣ (роғӣ) - инфичорӣ /xt/:

[terext] – рост ва суфт, [raxt] – либос, [gœrext] – гурехт, фирор кард, [zemuxt] – хӯрдание ки мавқеи хурдани он даҳонро ба ҳам меоварад, ҳавои хеле сардро бур чумухт гӯянд, [rext] – рехт.

л) хӯшаи ҳамсадоии /qd/:

[naqd] – омода, хозир.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сохтори ҳичо дар гуиши руйинӣ, анвои ҳичо, хӯшаҳои ҳамсадо, хӯшаи соишӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Бобо Хумоюнфар, Баррасии гуиши Исфароин, нашри Чопор, Техрон, 1386 х.х.
2. Ядуллоҳ Самара, Овошиносии забони форсӣ, маркази нашри донишгоҳӣ, Техрон 1386 х.х.
3. Алиакбари Шерӣ, Даромате бар гуишшиносӣ, интишороти Мозёр, Техрон, 1386 х.х.
4. Маҳдии Мушкотуддинӣ, Сохти овоии забон, интишороти донишгоҳи Фирдавсӣ, Машҳад, 1385 х.х.
5. Гуишвар 1: оқои Ҳасан Исмоилзода, Дехёри Руйин.
6. Гуишвар 2: Оқои Иброҳим Шарифзода, 58 сола, дорои мадраки синфи 6 қадим.

СТРУКТУРА СЛОВ В РУЙИНСКОМ ГОВОРЕ

В статье рассматривается общее состояние Руйинского говора, а также анализ процесса фонетических изменений звуков при стяжении согласных звуков в данном говоре. Автор стремится к более подробному отражению и анализу тех фонетических явлений, которые происходят при стяжении звуков в структуре слова. В целом это фонетические процессы, которые характеризуют особенности звуковых изменений на стыке различных морфем в фонетической структуре слова.

STRUKTURE OF WORDS IN RUIN DIALECT

The article consists of general situation of Ruin dialect and also analyzts of the process of phonetic changes of sounds of consonants in this dialect. The author tends to detail reflection and analyzts of those phonetic phenomena, which is happening under retracting of sounds of word structure. In general, it includes phonetic processes, which characterized features of sound changes among different morphemes in phonetic structure of word.

БАРҲЕ АЗ ВОЖАҲОИ «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» ДАР ГҶИШИ ҶАНУБИ

Ф.Х. Шарипова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Маснавиӣ маънавиӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ ҷаҳони маънавиеро монад, ки ҷомеаи муосирро бо ғановату рангинии худ мутаасир намудааст. Мавлоно дар боби ғавоиди маснавиаш мегӯяд: «Покизатарини меваҳост барои касе, ки бичинад ва дар он бузургтарин орзуҳо ва хосторҳоро метавон ёфт» (341). Ҳар хонандае, ки ин китоби бузурги Мавлоноро варақгардон менамояд, дар як ҷаҳони маънавиӣ сайри маърифату дониш менамояд, аз ин дарёи хираду ғазилати инсонӣ дурдонаҳое бармечинад. Мақсади мо дар ин мақола назаре ба вожаҳои мувофиқи гуиши мардуми тоҷик, ба ҳайси суннатҳои таърихӣ забонамон кардан аст.

Дар илми забоншиносии тоҷик чанд таҳқиқоте дар мавзӯи забони «Маснавиӣ маънавиӣ» анҷом дода шудааст. Аз ҷумла, таҳқиқотҳои забоншиносии маъруф Мукаррама Қосимова «Ҷор унсӯри

маъниофаринӣ, калимасозӣ», Шарифбек Чуразода доир ба «Хусусиёти лексикӣ – грамматики «Маснавии маънавӣ»» ва Абдучамол Ҳасанов «Унсурҳои луғавӣ ва сарфиё нахвӣ осори садаҳои X-XIII дар ғиши шимолӣ»-и забони тоҷикӣ омӯхта, ба вазъи забонии асари Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ ва мустақиман дар атрофи лексика ва вожашиносии асари ӯ баҳс мекунанд.(2; 9; 10) «Маснавии маънавӣ» ба забони шеваи форсӣ суруда шудааст ва зодаи Балх будани Мавлоно сабаби ҷойгузин шудани иддае аз луғоти дар осори гузашта ҷой дошта, аз қабилӣ луғоти таркибӣ «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ва минбаъд дар ғишҳои тоҷикӣ боқӣ мондани ин луғот сазовори тавачҷӯх ва таҳқиқ аст. Забоншинос А. Ҳасанов доир ба вожаҳои маснавӣ ва ҳифозати ин вожаҳо дар ғиши шимолӣ таҳқиқоти муфассале бурдаанд. То кадом андоза вожаҳои маснавӣ дар ғиши ҷанубӣ ҳифз ва мубаққӣ шудаанд, мо дар ин мақола хоҳем дид.

Пажӯҳишгарони шеваҳои забони тоҷикӣ ғиши ҷанубиро яке аз шеваҳои архаистие, ки дар таркиби худ калимаҳои зиёди қадимиро маҳфуз доштааст, тавсиф мекунанд (3; 11). Чунин вожаҳои архаистиро, ки дар деҳоти дурдаст маҳфуз мондаанд, аз ин ҷиҳат таҳқиқ бояд кард, ба қавли Парвиз Нотили Хонларӣ: «тоҷикон забон ва одоби эронии худро ҳифз кардаанд»(8; 292).

Махсусан, дар ғиши маҳаллӣ ва лаҳҷаҳо қидмати забони тоҷикӣ зиёдтар ба мушоҳида мерасад.

Аз «Маснавии маънавӣ» мо дар ин мақола луғотеро интихоб намудем, ки дар забони адабии муосири тоҷик камистеъмоланд ё аз таркиби луғавӣ он матрук шудаанд, аммо дар ғиши ҷанубӣ то ҳол мавҷуданд. Аз рӯйи ҳифозати унсурҳои луғавӣ ва тағйири маъноӣ вожаҳо, то кадом андоза ба тағйироти овой дучор шудани вожаҳои «Маснавӣ», мо онҳоро ба гурӯҳҳо тасниф намудем. Дар гурӯҳи аввал вожаҳоеро мебинем, ки аз ҷиҳати маъно ва сохтори сарфӣ дар ғиши мазкур бетағйир мондаанд. Аксари чунин вожаҳо калимаҳоеанд, ки сифату хусусияти ашӯро нишон медоданд, аммо бо мурури замон вазифаи исми хосро ба худ касб кардаанд. Яке аз чунин вожаҳо калимаи қадимии **жарф** аст, ки дар забони адабии имрӯза камистеъмол, вале дар баъзе лаҳҷаҳо маъмул аст. Ин вожа дар луғатҳо ба маъноӣ *чуқур*, *амиқу бепоён*, *бодикқат*, *мушкил*, *нозукбин* тавзеҳ шудааст (3; 5; 11). Вожаи мазкур дар «Маснавӣ» такроран дар матн ба чунин маъниҳо омадааст:

1) бепоён

3-он ки дарвешон варои мулку мол,
Рузиё доранд **жарф** аз зулҷалол (76)[1].

2) чуқур, амиқ

Ин сабуро панҷ сӯроҳ аст **жарф**,
Андар ӯ на об монад худ, на барф (269).

Чун бароянд аз таги дарёи **жарф**,
Кашф гардад соҳиби дури шигарф (451).

3) мушкил

То бад – ин мулке, ки ӯ дом аст **жарф**,
Дар шикор оранд мурғони шигарф (358).

Вожаи **жарф** дар «Шоҳнома» низ ба маъноӣ *амиқ*, *чуқур* омадааст. Дар ноҳияи Дарвоз ду деҳа бо исми **Жорф** ё **Чорф** мавҷуд аст, ки яқинан маъхуз аз ҳамин калимаи **жарф** мебошанд. Як деҳаи **Чорф** (**Жорф**) дар ноҳияи Дарвози Тоҷикистон ва дуввумин дар Афғонистон ҷойгир шудаанд.

Хумб, **хум**. Ин вожа бештар дар шакли **хумб** ва **хум** мустаъмал аст. Вожаи **хумб** дар забони форсии миёна дар шакли *xumb* ва *xumbak* мавҷуд буда, маъноӣ кӯзаи бузурги сафолӣ, табл, гунбадро доштааст.

Ҳамнишинии ҳамсадоҳои **м** бо **б** аҷаб нест, монандшавии овозҳои **м**-ро ба **н** хангоми талаффуз ба вучуд оварда, шакли (**нб**) хунбро тавлид сохтааст. Дар ғиши ҷанубӣ шакли **хунб** ва **хумб** мустаъмал буда, дар таркиби исми рӯд – Хунбоб ва исми маҳал Қалъаи Хумб вомехӯранд. Вожаи **хамбан**, зарфи бузурги сафолӣ ва девораи ҷаҳоркунҷаи сангу гил барои нигоҳ доштани орд, ки дар ғиши ҷанубӣ серистеъмол аст, аз вожаи мазкур пайдо шудааст.

Дар «Маснавӣ» **хумб** як маротиба ба маъноӣ зарфи сафолӣ барои нигоҳ доштани шароб ва дар ифодаи *хунбак задан*, ба маънии табл задан омадааст:

Гуяд ӯ: Маҳбуси **хунб** аст ин танам,

Чун май андар базм хунбак мезанам (336).

Дар мавриди дигар **хунбак задан** ба маънии даст задан ва изҳори шодмонӣ кардан омадааст:

Пур зи сар то пой зиштиву гуноҳ,

Тасхару хунбак задан бар аҳли роҳ (491).

Дар байти зерин вожаи мазкур дар шакли **хум** омадааст:

Чист андар хум, ки андар наҳр нест?

Чист андар хона, ки к-андар шаҳр нест (362)

Хинг. Вожаи хингро забоншинос А. Хасанов хеле хуб тавзеҳ дода, онро ҳамчун ифодаи аломат ва хусусияти ашё маънӣ намудааст (7,16). Дар лаҳҷаи Дарвоз ранги сафеди моил ва кабудиро мегӯянд. Масалан, *хари хинг*. Ба маънои *хунукрафтор* дар таркиби *хингу хунук* ва *бачҷаи хинг* низ истифода мешавад (11).

Дар «Ғиёсуллуғот» ин вожа ба маънои сафеди моили сиёҳӣ ё сабзӣ омадааст (11). Шояд ин вожа дар асл сифат буда, баъдан аз рӯи ифодаи аломат ба ҳайвонҳои саворӣ ном ниҳода бошанд. Дар «Маснавий» ба маънои *навъи харва сифати харомада*аст:

Зулфи чаъди мушкбори ақлбар,
Охир он чун дунби зишти хинги хар (383).

Вожаи мазкур дар «Шоҳнома» ба маънии навъи асп омадааст:

Аз он абрашу буру хингу сиёҳ,
Ки дидаст ҳаргиз зи оҳанг сипоҳ (Ф. Ш. 402)[2]

Дарёи Хингов дар водии Хингов, дар худуди ноҳияи Тавилдара буда, ранги сафеди моил ба кабудӣ дорад, яъне вожаи **хинг**, ки сифати дарё аст, исми дарёро ба худ касб намудааст.

Работ. Дар луғатномаҳо ин вожаро ҳамчун; 1) *пайвандкунандаи ду чиз, ришта*; 2) *гурӯҳи аспон*; 3) *гурӯҳи саворон*; 4) *маҳали истиқомати мусофирон дар роҳ*; 5) *хонакоҳи суфиён шарҳ додаанд* (3; 5; 11).

Дар «Маснавийи маънавий» вожаи мазкур ба маънии маҳали сукунати мусофирон омадааст:

З-он ки манзилҳои хушкӣ з-эҳтиёт,
Ҳаст деҳову ватанҳову **работ** (464).

Дар «Шоҳнома» ҳам ба ин маънӣ омада:

Набинад касе пой ман бар бисот,
Магар дар биёбон кунам сад **работ** (Ф. Ш., 304)

Дар ағбаи Хобуруботи Дарвоз деҳае мавҷуд аст бо номи Рубот, ки дар миёнаи даромадани ағба ҷой дошта, мақоми таваққуф ва дамгирӣ будааст. Номи ағбаи Хобурубот дар шоҳроҳи Душанбе – Хоруғ аз исми деҳоти Хоб ва Рубот (Ръбот) ҳосил шудааст.

Зок. (зоч, зог, заг). Қисми маъданӣ, ки аз туршии гӯгирд ҳосил мешаванд, *ҳамчун даҳани фаранг, замч ва рангҳои сабз, сафед ва сиёхро* доро мебошад:

Нақши мохиро чи дарёву чи хок,
Ранги хиндуру чи собуну чи **зок** (86).

Дар ноҳияи Дарвоз кӯҳе мавҷуд аст иборат аз чунин заҳоири маъданӣ ва онро мардуми ин мавзъ кӯҳи Зок ном мебаранд. Зокро дар қадим барои баровардани ранг ҳам истифода мекардаанд.

Дар забони тоҷикӣ вожаҳои ҳастанд, ки бо калимаҳои дигар дар якҷоя дар шакли мураккаб ё таркибӣ омада, дар шакли воҳид кам истифода мешаванд.

Аз ҷумла, вожаи **роғ** бештар дар таркиби ифодаи *боғу роғ* меояд:
Чун биёяд, мар варо пунба кунед,
Ҳафтае бар боғу роғи ман занед (172).

Роғ домани сабзи кӯҳ, чаману марғзор ва ободии табиӣ ғайри маснӯиро гӯянд ва дар қисми ҷанубии Тоҷикистон чунин мавзъоро Роғ ном мебаранд. Таркиби **боғу роғ** аз ҳамин ҷо пайдо шудааст. Ҳаким Фирдавӣ ин вожаро бидуни калимаи боғ овардааст:

Талоя надоранд шамъу чароғ,
На бар тарфи кӯҳу на бар рӯи **роғ** (Ф. Ш., 309).

Роғ мавзъи сабу хуррамest, ки аз тарафи инсон обод нашудааст. Бо ин сабаб маънои муқобили боғро дорад. Ба ҳамин маъно роғ дар ғӯиши мардумии ҷанубӣ маъмул аст. Дар Дарвоз роғро пушта ҳам мегӯянд ва дар ҳарду ҳолат хилофи боғ мебошад.

Хошок. Ин вожа дар таркиби ифодаи *ҳасу хошок ва ему хошок* мустаъмал аст, яъне он дар забони имрӯза танҳо корбаст намешавад. Хошок хору хасро гӯянд:

Чашм донанд гавҳари хошокро,
Чашмро з-он мехалад **хошокҳо** (127).

Мардуми Рашту Ваҳё ва Дарвоз хошок хасрӯбахоро мегӯянд. Масалан, *хошокора брӯв* – хошокоро бирӯб.

Дар «Маснавийи маънавий» луғоте мавриди назари мо қарор дошт, ки дар ғӯиши ҷанубӣ маҳфуз мондаанд ва то андозае дар забони адабӣ роиҷ нестанд. Агарчи бархе аз вожаҳо дар асоси махсусияти худ исми хоси мафҳумро касб карда бошанд, гурӯҳи дигари вожаҳо дар ғӯиши ҷанубӣ то андозае тағйири маъно намудаанд.

Лоғ. Ин вожа дар фарҳангҳо ба маъноҳои зерин омадааст: 1) *ҳазлу зарофат*, 2) *хуштабӣ*, *нишот*, 3) *бозӣ*, 4) *фиреб*.

Дар «Маснави маънави» вожаи мазбур ба маъниҳои зайл омадааст:

1) нишот:

Ту таманно мебарӣ, к-ахтар мудом,
Лоғ кардӣ? Саъд будӣ бардавом (603)?

2) ҳазлу шӯҳӣ:

Лоба кардаш турк, к-аз баҳри Худо,
Лоғ меғӯ, ки маро шуд муғтазо (602).

3) фиребу хилла:

Эй фуру рафта ба ғӯри ҷаҳлу шак,
Чанд ҷӯйи лоғу дастони фалак (602).

4) бозӣ:

Зикру фикре, фориг аз ранҷи димоғ,
Кардаме бо сокинони ҷарх лоғ (69).

Дар ғӯиши мардуми ноҳияҳои Дарвозу Ванҷ «лоғ» дар таркиби вожаи ҳамлоғ (ҳамлӯғ), яъне ҳамсинну сол мустаъмал аст. Масалан, дар таркиби *ҳамсинфо ҳамлоған*.

Хав. Дар луғатномаҳо ин вожа ба маънии гиёҳи худрӯй, ки зироатро аз нашъунамо боз дорад, ҷӯбҳое, ки меъмрон бар ӯ нишаста кор мекунанд, ҳар гиёҳи худрӯйе, ки ба дарахт печад, омадааст (3; 5; 11).

Дар «Маснави» ифодаи «хав кардан» омадаст, ки дар ғӯиши мардуми Дарвозу Ванҷ ба маънии тоза кардани киштзор аз алафи бегона мебошад.

Дар байти зерин «хав кардан» ба маънии алафи бегона ба дарахт печанда омадааст:

Дард доруи куҳанро нам кунад,
Дард ҳар шоҳи матуле хав кунад (668).

Дар ҷойи дигар ифодаи мазкур ба маъноии баркандан омадааст:

Ҳин, бизан он шоҳи бадро, хав кунаш,
Об деҳ ин шоҳи хушро нав кунаш (471).

Фирдавсӣ вожаи хавро ба маъноии алафи бегона корбааст намудааст:

Гар эдун, ки Рустам пешрав,
Намонад бар ин бому бар хору хав (Ф. Ш., 392).

Инчунин калимаи *хав* дар таркиби *хав задан* дар ғӯиши ҷанубии тоҷикӣ ба маънии *рӯйи ҳам ҷидани коҳу алаф* мустаъмал аст.

Хик. Машк, халтаи ҷармии бузург, ки аз пӯсти ҳайвон дӯхта мешавад ва дар он об, дӯғ ё шароб нигоҳ доштааст.

Дар «Маснави» «**хик**» ба маъноии маҷозӣ дар ифодаи «хикӣ ашқ» омада, *аз зиёд ҷамъ шудани ашқ* дарак медиҳад:

Хики ашқам ғӯ бидар аз мавҷи об,
Гар бимирам, ҳаст маргам мустатоб (315).

Дар фикраи зайл низ вожаи мазбур ба маънии маҷозӣ омада, зиёд андешиданро ифода намудааст:

Вақти андеша дили ӯ захмҷӯ,
Пас, ба як сухан тихӣ шуд **хик** ӯ (318).

Дар «Шоҳнома» «**хик**» ба маъноии аслии ҳеш истифода шудааст:

Яке **хик** май доштаанд он замон,
Гирифтанд як модағӯри гарон (Ф. Ш., 401).

Таф. Дар луғатномаҳо гармӣ, ҳарорат, равшаниро ғӯянд.

Дар «Маснави» *тафи оташ* ба маънии *гармии оташ* омадааст, ки ба ҳамин маънӣ дар шеваи ҷанубӣ дар ифодаи «тафи алов» роиҷ аст.

Хушк шуд аз тоби оташ машки ӯ,
Ки намонд аз **тафи** оташ ашқи ӯ (420).

Тос. Ин вожа дар фарҳангномаҳо ҳамчун *зарфи шароб* ва *зарфе*, ки дар ҳаммом мегузоранд, тавзеҳ шудааст. Дар маснави «**тос**» ба маънии ҷом ва зарфи барои обу шароб омадааст:

Чун барои худ кунӣ он **тос** пур,
Хун набошад, об бошад поку хур (430)

Ё ин ки дар байти дигар:

Ман ба бӯйи об рафтам сӯйи сайл,
Баҳр дидам, дар гирифтам кайл-кайл.

Тос овардаш, ки акнун об гир,
Гуфт: «Рав, шуд обҳо пешам ҳақир» (431).

Фирдавсӣ ин вожаро ба маънии зарфи обу шаробгирӣ кор фармудааст:

Ҳама ҳар чӣ заррин ба пеш андар аст,
Агар тосу чом аст, агар мичмар аст (Ф. Ш., 370).

Ин вожа дар ғиши мардумӣ танҳо ба маънии зарфи барои ҳаммом мустаъмал аст.

Тағор. Зарфи сафолини бузургро ғянд, ки барои чомашӯӣ, хамир кардан истифода мешавад. Ин вожа ғиши имрузаи мардумӣ мустафод аст, аммо қолиби он тағйири шакл намуда ва дар талаффузи он афзоиши овоз ба мушохида мерасад, яъне он дар шакли «тағора» истифода мешавад. Аз ҷумла, ибораҳои *тағораи либосшӯӣ*, *тағораи хамирхелӣ*, *тағораи саршӯӣ* шакли маъмули истифодаи он мебошанд.

Тағор дар маснавӣ ҳамчун зарфе барои гирифтани тутмоч, яъне оши угро омадааст.

Оби тутмоче нарезӣ дар **тағор**,
То саге чанде набошад тӯмаҳор (601).

Пушк (пишк). Саргини гову ғусфанду шутурро ғянд (3; 5).
Дар навоҳии Дарвозу Ванҷ саргини бузро *пъч ё пьшк* меғянд. Дар Ваҳеи Боло *пъшк* ҳамчун исми пору мустаъмал аст.

Ҷалолуддини Балхӣ вожаи мазкурро дар ду маврид ба маънои палидӣ, ифлосӣ овардааст:

Ғуфт: «Ҷояшро бирӯб аз сангу **пушк**,
В-ар бувад тар, рез бар вай хоки хушк» (125).

Ҳар кучо бинам дарахти талху хушк,
Мебурам ман, то раҳад аз **пушк** мушк (184).

Чорук. Кафши чармӣ, ки бандҳо ва тасмаҳои дароз дорад ва бандҳои он ба соқи по печида мешаванд ва ба ин маънӣ дар маснавӣ омада:

Бингариданд аз ясору аз ямин,
Чоруке бидрида буду пӯстин (498).

Дар ғиши имруза дар навоҳии Рашту Дарвоз умуман пойафзолро чорук ғянд.

Чошт. Ин вожа дар забони паҳлавӣ роиҷ буда, чаҳоряк ҳиссаи рӯз ва таомеро, ки хангоми он дуруст мешавад, чош меғянд. Дар маснавӣ чошт ба маънии дуввум, яъне хӯроки наҳор (нимрузӣ) омадааст:

К-эй шарифи ман, бирав сӯи висок,
Ки зи баҳри чошт пухтам ман руқок (172).

Дар ғиши чанубӣ дар ифодаи «афтов чошт шъд» ба маънои баромадани офтоб ва гузаштани чаҳоряк ҳиссаи рӯз мебошад.

Чандара. Дар луғатномаҳо ба маънии 1) ҷомаи жанда ва пора, 2) ҷуби нотарошидаи ноҳамвор, 3) шахси пурчин ва чурук омадааст (3; 5; 11).

Вожаи мазкур дар унвони қиссаи «Достони аҷуза, ки рӯи зишти хештанро чандара ва гулгуна месохт» омадааст. «Чандара» дар ин ҷо ба андешаи мо, ба маънии *пурчин* ва *чурук* омадааст.

Дар ғиши мардуми Дарвозу Ванҷ «чандара» ба маънии жандапӯш, яъне шахсеро, ки либоси кӯхнаи порашуда мепошад, чандарапӯш ғянд.

Дар забони тоҷикӣ сифатҳои таркибие дида мешаванд, ки ҷузъи дуввуми онҳо исми буда, аз рӯи сифату хусусият бо сифати ҷузъи аввал муродиф шудаанд. Чунин сифатҳо дар ғиши чанубӣ-шарқӣ зиёд ба назар мерасанд, ба монанди талхи тарёк, зарди зарир.

Тарёк. Дар луғатномаҳо **тарёк** гиёҳе, ки барои дафъи захр истеъмол мешавад, шарҳ ёфта, он таъми талх дорад, аз ин лиҳоз бо вожаи талх омада, дараҷа ва монандии сифатро аз ҷиҳати таъми нишон медиҳад.

Дар маснавӣ муарраби вожаи **тарёк – тарёк** ба маънии гиёҳи позаҳр омадааст:

Кӯҳ буд Одам, агар пурмор шуд,
Кони тарёк асту беирор шуд.
Ту ки **тарёкӣ**, надорӣ заррае,
Аз халосӣ худ чароӣ ғаррае (593).

Дар ғиши мардумӣ барои ифодаи дараҷаи талхии чизе меояд:

Дории талхи тарёкаӣ.

Чеб. Ба маънии гиребон, сина, дил, кисае, ки ба ҷомаву доман дӯхта мешавад, мебошад (3; 5).
Дар «Маснавӣ» **чеб** ба маънии киса омадааст:

Чоплусу лавзи ширини фиреб,
Меситонӣ, мениҳӣ чун зан ба **чеб** (182).

Вожаи мазкур дар ғиши чанубӣ бо пасванди -ак дар шакли чебак роиҷ аст.

Суфра. Вожаи иқтибосии арабӣ буда, дар забони адабии тоҷик бештар муродифи он – дастархон мустаъмал аст. Дар мавриди истифодаи вожаи суфра дар ғиши чанубӣ ин вожа ба

тағйироти овозӣ дучор шудааст, яъне ҷойивазкунии ҳамсадоҳои **ф** ва **р** (сърфа) мушохида мешавад, аммо маънои луғавии он бетағйир мондааст. Дар «Маснавий» «суфра» ба ҳамон маъноии дастархони имрӯзаи мо омадааст:

Чун сари суфра рухи ӯ тӯй-тӯй,
Лек дар вай буд монда ишқи шӯй (590).

Новадон – калимаи сохта аз ҷузъи нова – ташт ва пасванди -дон иборат буда, обреза обравро ифода мекунад. Вожаи нова дар ғӯиши ҷанубӣ-шарқӣ ба маъноии зарфи либосшӯй мустаъмал буда, дар забони мардуми Рашту Дарвоз новадон дар шакли новардон роиҷ аст.

Дар «Маснавий» новадон ба маъноии обреза омадааст:

Осмон шав, абр шав, борон бибор,

Новадон бориш кунад набвад ба кор (510).

Вожаи мазкур дар «Шоҳнома» бо талаби вазн дар шакли «новдон» омадааст:

Бифармуд то **новдонҳо** зи бом,

Биканданду ӯ шуд бад-он шодком (242).

Феъли турунчидан, ки дар забони адабии имрӯза камистеъмол шудааст, дар маснавий ба маъноии фишурда шудан, дарҳам кашидан омадааст.

Турунчида ё **турунчидан** дар навоҳии Кӯлоб ба маъноии кафидани тепа аз сернамӣ корбаст мешавад. Дар шеваи ҷанубӣ-шарқӣ маъноии саҳт такон додан ё дарҳам кашидан мустаъмал аст. Масалан, *дъша бътърънч* (2; 10).

Бархе аз вожаҳои таркиби «Маснавии маънавий» ҳам дар забони адабии ғуфтугӯй ва ҳам дар ғӯиши ҷанубӣ мустаъмаланд, масалан, вожаҳои машк, захм, гич, даҳмарда, шӯй, чодар, фурча, дук, тоса, дуғ. Ҳифозати бархе аз луғотро ғӯиши ҷанубӣ тавонистааст назар ба забони адабии ғуфтугӯй то андозае ба ҷой орад ва аксари ин вожаҳо, ғайр аз вожаи суфра вожаҳои форсӣ-тоҷикианд. Мақсади ҷустуҷӯи мо низ маҳз муайян намудани нишонаҳои осори гузаштагонмон дар байни мардум ва то кадом андоза ҳифз шудани асолати онҳо буд, ки ба қавли орифу шоири барҷаста Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ мувофиқат дорад:

Хар касе, к-ӯ дур монд аз асли хеш,

Боз ҷӯяд рӯзгори васли хеш

КАЛИДВОЖАҲО: вожаҳои таркиби «Маснавии маънавий», забони ғуфтугӯи адабӣ, ғӯиши мардумӣ, ғӯиши ҷанубӣ, ғӯиши шимолӣ, шеваҳои забони тоҷикӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавий (бар асоси матни Николсон). – Техрон: Нашри Замон, 2001. – 728 с./абёти баъдӣ аз ҳамин нусхаи асар оварда шудаанд.
2. Фарҳанги мухтасари Шоҳнома. – Душанбе: Адиб, 1992. – 492с. (абёти минбаъда аз «Шоҳнома» дар мақола аз фарҳанги зерин оварда шуда, шартан Ф. Ш. ишора мешавад).
3. Ғиёсуддин Муҳаммади Кошифӣ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. I, II, III. – Душанбе: Адиб, 1987.
4. Қосимова М. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ. – Душанбе, 2007 – 113с.
5. Маҳмудов М., Ҷураев Ф. Луғоти шеваҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе 1997 – 287с.
6. Фарҳанги забони адабии тоҷик. Ҷилди 1.–Москва: Советская энциклопедия 1968 – 951с. Ҷилди 2.–Москва: Советская энциклопедия 1969 – 949с.
7. Фарҳанги мухтасари Шоҳнома. – Душанбе: Адиб, 1992 – 492с.
8. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. I – IV. – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1375.
9. Фирдавӣ Шоҳнома. – Душанбе: Адиб, 1987 – 1991 Ҷ. I – IX.
10. Хонларӣ П. Таърихи забони форсӣ. Ҷ. I. – Техрон: Фирдавс, 1377.
11. Ҳасанов А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфило нахвийи осори садаҳои X – XIII дар ғӯиши шимолӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2003 – 254с.
12. Ҷураода Шарифбек. Хусусиятҳои лексикӣ – грамматикӣ Маснавий маънавий -и Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе, 1998 – 145с.
13. Эшнӣёзов М. Диалектиологияи тоҷик. – Душанбе, 1977 – 113с.
14. Эшнӣёзов М. Қазийии вожаҳои нахвийӣ ва харитабардорӣ хусусиятҳои лаҳҷавӣ. – Душанбе, 1999 – 297с.

НЕКОТОРЫЕ СЛОВА «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» В ЮЖНОМ ДИАЛЕКТЕ

В данной статье рассматриваются некоторые слова произведения Джалалуддина Руми, которые по сей день имеют место в южном диалекте Таджикистана, а также их значение и место в таджикском современном языке.

SOME WORLDS OF «MASNAVI MANAVI» IN THE SOUTH DIALECTS

In this article some words of Jaloliddin Rumis work are discerned, which still have place in the South dialect of Tajikistan and their meaning and place are in modern Tajik language.

ҶАМЪБАНДИИ ИСМҶО БО ПАСВАНДИ -ОН ДАР РОМАНИ «НИМАРОҶИ БИҶИШТ»-И САИД НАФИСӢ

Б. Ҷумъаева

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дар романи «Нимароҳи биҳишт»-и Саид Нафисӣ бисёр исмҷо бо пасванди -он шакли ҷамъ гирифтаанд. Доир ба ин унсурӣ ҷамъсоз муҳаққиқон А. Давронов, Г Камолова, Е.К.Молчанова, Ш. Рустамов, Б. Сиёев, О. Ҷалолов, М. Муин андешаҳои худро баён намудаанд [1;3;6;9;10;12;14]. Аз рӯи баромади худ пасванди -он нисбат ба дигар пасвандҳои ҷамъсоз таърихи қадимтар дорад. Пасванди мазкур аз шакли ҷамъи изофии қадим -nām ба вучуд омадааст [10,35]. Пасванди -он аз рӯи овозҳои садонок ва ҳамсадое, ки пеш аз он меоянд, тағйир ёфта, соҳиби қаринаҳои нав шудааст.

Қаринаи фонетикии пасванди -он бо калимаҳои истифода мешавад, ки бо садонокҳои зерин ба охир мерасанд: форсии классикӣ ā, ī, ū, ō; дарӣ ā, ī, ū, ō; форсии нав ā, ī, ū; тоҷикӣ о, и, у, ў. Мисолҳо: форсии классикӣ: dānāyān, тоҷикӣ-донсоён (dōnōyōn); форсии нав āšnāyān; форсии классикӣ ērānīyān, форсии муосир īrānīyān, тоҷикӣ-эронӣён (ērōnīyōn); форсӣ dānešjūyān, тоҷикӣ-донишҷӯён (dōnīšjūōn) ва ғайра [8,104].

Ҳамсадои д (г) дар варианти -гон дар таркиби баъзе калимаҳо дунболаи эронии бостонӣ *ka (>к>g баъд аз садонок) мебошад. Масалан, stārag, stārak (ситора) (<эр.*stara-ka), дар шакли ҷамъ stāragān. Дар давраи нави инкишофи забонҳои эронӣ овози -g бо пасванди -он мулҳақ шуд. Дар шакли ҷамъ, ин овоз бо сабаби дар байни ду садонок ҷой доштаниаш, ба пасванди ҷамъсоз гузашт. Пасванди --гон ҳам бо калимаҳои аслии ва ҳам иқтибосие, ки дар охир садонокӣ -а доранд, омада, шакли ҷамъи онҳоро ифода мекунад. Масалан; донандагон, хонандагон, талабагон.

Дар забони осори адабиёти классикӣ ин пасванд, инчунин, дар шакли -agān дучор мешавад. Дар ин маврид пасванди -он аз пасванди калимасозии -ag (-ag<*-a-ka+-ān) ба вучуд омадааст: farzandagān-фарзандагон, dostagān-дӯстагон, худāvandagān–худовандагон. Гумон меравад, ки ҳамсадои -у аз ҳамсадои δ (<*d) ба вучуд омада, дертар ҳамчун ҳамсадои g, ки дар боло зикр шуд, ба сифати унсурӣ аввали пасванди ҷамъсоз воқеъ гардид [8,104].

Қаринаи дигари фонетикии ин пасванд (-вон) форсии классикӣ -vān, дарӣ -wān, форсии муосир -vān, тоҷикӣ -вон бо калимаҳои истифода мешавад, ки бо чунин овозҳо дар форсии классикӣ -и,ӣ; дарӣ –ӣ; форсии муосир –ӣ; тоҷикӣ у, ў, (ӯ) ба охир мерасанд. Дар форсии классикӣ abrūwān; форсии муосир ābrūvān; дарӣ ābrūwān; тоҷикӣ абрувон/абрувон. Пайдоиши ҳамсадои v (w) дар ин қабил вожаҳо ба қонуниятҳои сирф савтӣ вобаста аст [8,104].

Дар забони осори адабиёти классикӣ дар баъзе калимаҳо, ки бо ҳамсадои -и ба итмом мерасанд, дар шакли -iyān; sāliyān-солҳо, māhiyān- моҳҳо ба мушоҳида мерасад [8,104-105].

Дар забони муосири тоҷик калимаи солиён қорбурди васеъ дошта, шакли моҳиён на ба маънии моҳҳо ба қор меравад, балки шакли ҷамъи вожаи моҳӣро нишон медиҳад.

Доираи истеъмоли ду пасванди зикршуда, -он (бо вариантҳои) ва -ҳо дар масири инкишофи таърихӣ забон иваз мешуд ва ҳоло дар қорбурди пасвандҳои зикршуда дар шохаҳои забони форсии классикӣ меъёри ягона вучуд надорад.

Дар забони форсии миёна пасванди -он нисбат ба пасванди -ҳо ба ҳама гуна исмҷо, ба семантикаи онҳо нигоҳ накарда, истифода мешуд. Доираи истеъмоли он дар забони адабиёти классикии форс-тоҷик низ хеле васеъ буд. Дар назм, чи тарзе ки муҳаққиқон Ж. Лазар ва Б. Сиёев зикр мекунанд, ин пасванд бо исмҳои ҷондор (одамон, ҳайвонот), растаниҳо, исмҳои ифодакунандаи аъзои бадан, хиссиёту ҳаракат, макон, замон ва ғайра истифода мешуд. Тадриҷан доираи истеъмоли пасванди -он танг гардид, вале дар забони муосири тоҷик, махсусан, дар назм ин пасванд ба таври васеъ истифода мешавад. Дар забони муосири форсӣ доираи истеъмоли -он ва -ҳо қариб ки як хел аст.

Гуруҳи муайяни исмҷо дар забони форсӣ ҷамъбандии муштарақ бо пасвандҳои -ҳо ва -он доранд:

- а) баъзе исмҳои ҷондор. Чунончӣ: қоргарон-қоргарҳо, занон-занҳо, духтарон-духтарҳо;
- б) исмҳои мансуб ба аъзои ҷуфти бадан. Чунончи: чашмон-чашмҳо, абрувон-абруҳо, гесувон-гесӯҳо;

в) баъзе исмҳои моддиро маънӣ. Чунончи: дарахтон-дарахто, ситорагон - ситораҳо, суханон-суханҳо.

Чунон ки забоншиноси рус Л.Н.Дорофеева қайд мекунад, пасванди он дар забони дарии Афғонистон моли назм аст: корвониён, мурчагон [8,106].

Инчунин, пасванди -он дар забони расмӣ бо исмҳои арабие вомехӯрад, ки шахсиятро ифода мекунад. Масалан: муаллимон, сафирон, дабирон, ходимон. Дар ин забон танг гардидани доираи истеъмоли пасванди -он бо тавассути пасванди -ҳо низ ба назар мерасад. Ба кавли муҳаккик В.С. Расторгуева дар забони гуфтугуӣи тоҷикӣ тавассути пасванди -ҳо ва қаринаи фонетикаш -о (одамҳо-одамо; занҳо-зано; хонаҳо-хонао; ошноҳо- ошноо) чамъ бастанӣ исмҳо корбурди васеъ дорад. Пасванди -он бештар дар услуби хаттӣ дучор мегардад [10,106].

Дар инкишофи забони тоҷикӣ, дар марҳилаи гузориш аз давраи миёна ба нав нақши пасванди мазкур дар сохтани исмҳо суҳт шуд, зеро дар давраи миёнаи инкишофи забони тоҷикӣ пасванди дигар, пасванди -ҳо ба вучуд омада, дар чамъбандӣ нақши муайяне бозидааст.

Чуноне ки дар боло зикр кардем, пасванди -он дорои гунаҳои -ён, -вон, -гон мебошад, ки дар марҳилаи сеюми инкишофи забони тоҷикӣ пайдо шудаанд. Аз далелҳои давраи аввали инкишофи забони порсии дарӣ дида мешавад, ки дар калимаҳои махтум ба садоноки -о барои чамъбандӣ пасванди -он ба кор бурда шудааст (тарсоон, доноон, порсоон, доноон, носазоон ва амсоли ин). Дар давраи минбаъдаи инкишофи забон исмҳои зикргардида бо -о, бо пасванди -ён чамъбаства мешуданд. Илова бар ин, пасванди -ён бо исмҳои махтум ба садоноки -и низ меояд (моҳиён, қарахониён ва ғайра) [10,48-49].

Исмҳои романи “Нимароҳи бихишт”-и Саид Нафисӣ, ки пасванди-он қабул кардаанд, ба чунин гурӯҳҳо тақсимбандӣ шудаанд:

а) Исмҳои, ки номи касбу кор, машғулиятро ифод мекунанд.

Холо дигар ҳашт сол аст, ки бо пурруии ачибе худро ба олимон часпонда ва аз давлати мавҷуда мансаби ирсӣ ва касбии раёсати олитарин мақоми илмӣ кишварро гирифтааст [7,379]. ...шояд барои он ки ханӯз на мушашорони амриқой на офитсерони эронӣ дар ин замина таҷрибаи лозимро надоштанд [7,591]. ...ва равоншиносони имрӯз онҳоро ба истилоҳи «комплексӣ бартарӣ» ёд кардаанд [7,395]. ...ва аз ҳамин сабаб дастнишондагон ва дастомӯзони беиродаи суҳтдилӣ дурӯи солуснамои ларзанда ва лағжандаи худро ҳамеша дар ториқҳои зери заминҳо ва шабҳо ба воя мерасонанд ... [7,392]. Пеш аз ин ки автомобил ва ҳавопаймо ва воситаҳои нақлиёи дорои суръати баланд дастгоҳи чорводорон ва корвониёнро дар Эрон барҷида буд, шугурбонҳо ва ҳачирчиён ҳамин ҳисро доштанд... [7,414]. Хосияти рӯҳӣ ачибе, ки дар ин даста аз мардум ҳаст, ки саршиносон ва саркардагон ва сардастхояшон бештар қасдан ё аз сабаби нодонӣ, ҳатто забони маъмулиро бо лаҳҷа ва лаҳҷае ва иборати сарбаства норавшане адо мекунанд [7,410]. ...ва бештар ба суханони гӯяндагон ва нависандагони бисёр гумноме таъя мекунанд ... [7,409]. Ин тавр маълум буд, ки сафирон номаҳои худро ба забони форсӣ менавиштанд... [7,401]. Инсоф бояд дод, ки дар миёни ин гурӯҳ гоҳе одамоне пайдо мешуданд, ки нияташон поктар буд, бадин маънӣ, ки гурӯҳе аз зулми дарбор ва дарбориён ва кормандони дарбори он замон ба ҷон мерасиданд... [7,399]. Қонунҳои ачибе дар зистшиносӣ, ки ханӯз донишмандон ба онҳо пай набурдаанд ва шояд то муддатҳо низ аз он сар дар наёваранд [7,372]. ...ва ҳатто донишомӯзони соли аввали мактаби ибтидоии мактаби мулло Насриддин ва Шайх Ҳасани Шимр... тасаллият бигӯянд [7,390]. ...ва ҳатто дар зимни ин ки шавҳараш қоимақоми подшоҳон буда, ӯ ҳам қоиммақоми маликаҳои Эрон будааст [7,382]. ...ва яке аз устодони факултет барои ҷалби тавачҷӯҳ ва гирифтани кӯмак аз хонаводааш бо қамоли дилсӯзӣ навишта буд [7,381]. Як-ду сол баҳси кӯдакона дар ҳалқаи талабагони Язд ва ду соли дигар нусхаи ретсепнависӣ дар табобатхонаи шахсии яке аз табибони Техрон сармои як умр лаззат ва баҳраҷӯии ачиберо барои вай фароҳам сохтааст [7,410]. Ростаҷро бихоҳед, азбас Ҳавво Султон тазвирҳо ва дурӯиҳои вазирон ва вакилон ва сиёсатмадорон ва сиёсатбофон ва сиёсатчинон ва сиёсатбарчинони Техронро барои Аббоси кал гуфта буд, ин кали дупула ҳам ҳамон сари калро аз ҳама ҷо берун оварда буд... [7,439]. Намояндаи муҳтарам ҳақ дошт, зеро пушта ба гурӯҳи ракқосон буд... [7,519]. Ин баҳаҳое, ки мо ҷарроҳони амриқой мезанем, тавре бо маҳорат зада мешавад, ки агар даҳ дафъаи дигар ҳам пора бишавад, мо дубора онро аз сар медӯзем [7,632].

2. Исмҳои, ки номи сулолаҳоро ифода мекунанд:

Бобиён барои раҳой аз захр ва шиканҷаи дарбори қочорҳо ба ҳар баҳонае паноҳ бурданд... [7,403]. Эрониини қадим дар замони Ҳахоманишиниён ва Ашқониён ва Сосониён, ки ҷавонмардтарин ва дипломаттарин мардуми ҷаҳон буданд, ҳатто дар рӯзҳои азо сафед мегушиданд... [7,393].

3. Исмҳои, ки номи миллат ва халқҳоро ифода мекунанд:

... маҷбуран дар дараҷаи аввал арманиён ва дар дараҷаи дуввум яхудиён робитае дар миёни европоӣҳо ва эронииён ва махсусан кормандони давлат ва дарбор буданд... [7,401]. Эрониини қадим дар замони Ҳахоманишиниён ва Ашқониён ва Сосониён, ки ҷавонмардтарин ва дипломаттарин мардуми

чаҳон буданд, ҳатто дар рӯзҳои азо сафед мепӯшиданд... [7,393]. Мардуме, ки мехостанд, зохиран поквичдон бошанд, тарҷеҳ медоданд бо фаронсавиён, ки сиёсати мустақил ва олууда ба бадномӣ дар Эрон нашошта бошанд [7,403]. Агар эронист ва яздиист чаро дар миёни эронӣ ва яхудиён дигар ини муддати мадид, ки аз таърихи Эрон мегузарад, дигар чунин чизи ачибе пайдо нашудааст? [7,414]. Дар он замон шумораи калоне, ки ба забонҳои европоӣ ва одатҳои европоӣ ошно бошанд, дар Эрон бисёр кам буд... [7,401]. ...ва баъзе аз онҳо ҳам бадашон намеомад, ки маҳрамона бо урупоӣ ворида доду гирифт ва пӯхту паз бишаванд [7,402].

4. Исмҳое, ки мафҳумҳои гуногуни диниро ифода мекунанд:

... ё ки ба ҳалқайи суфиён ва ҳатто ба гуруҳи бобоён ва баҳоён биграванд [7,400]. ...монанди буддоӣ ва ҷинҳои Ҳиндустон чомаи зард бар тани рӯхонӣ худ мекунанд [7,393]. Исмҳое, ки истилоҳоти диниро ифода мекунанд:

... ки ба гуфтаи худ барои ривочи уқдаи ҳеш ё равзаҳои дар миёни мусулмонони Ҳинд ба он чо рафта ва дар бозгашт ин афкорро оварда буданд [7,399]. Дар ҳар кеше, ки тазвир ва риё дар он аст, роҳибон ва рӯхонӣ он кеш сар то по сиёҳ мепӯшанд... [7,393]. ...ва бо садои баланд ва бонги дилбечокунандаи ҳосе, ки мӯро бар андомҳои парҳезкорон рост мекунад, якдигарро мебӯсанд... [7,386]. ...ки ин гуруҳ аз донишмандон рӯй аз моддиёт баркашида ва сайри офоқ ва анфос карда ва бо паямбарон ҳамзону ва бо фариштагон даст ба домон шуда... ва сармоия расвоии ину он медонанд [7,443]. ...ҳавсалааш аз ин сукут ва беҳабарии муғлак, ки суфия ва орифон ва ворастагони чаҳон он қадар хосгору дилбохтаи он ҳастанд, сар рафт [7,592].

5. Исмҳое, ки синну сол ва ҷинсиятро ифода мекунанд:

...ва ин ягона роҳи оромӣ содае буд, ки дар он замон мардон сиёсӣ дар дарбори хиёнатҳо ва намакношиносҳои мардуми рӯзгор дар пеш доштанд [7,401]. ...ки дар омӯзиш ва парвариши ҷавонон ва наврасон ва навомӯзон ...ин сарзамини куҳансол чи рангҳо ва берангҳо бирезад [7,443]. Зиштҳо ошиқӣ зебоҳо, пирон дилдодаи ҷавонон ... мешаванд [7,430]. ...ва болотар аз ҳама, ҷамоати иезитҳо ва баъзе аз заҳои роҳиба ҳастанд [7,387]. Албатта, дар миёни ин «шоғирдҳо» ва «хурдсолони шариф» ... навҳо ва қисматҳои маслиҳатчиёни илмӣ ва иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳам аст... [7,375].

6. Исмҳое, ки муносибатҳои ҳешутабориро ифода мекунанд:

...дар зимни он ки заҳои ва духтаронашон пурхарҷтарин ва пурҳаёутарин либосҳои абрешимиро ба руҳи якдигар мекашиданд... [7,504]. Дар масъалаи ин хона ҳам бародарону хоҳаронашро фиреб дода ва моли онҳоро аз онҳо худ кардааст [7,498]. ...заҳои ба шавҳари якдигар ва шавҳарон ба заҳои якдигар як мушт алфози бемағз ва саропо дуруғ бигӯянд [7,468]. ...ва он қувваи фаросати Худодод, ки аз чанд ҳазор сол тамалдуни падарони ранҷида ва мусибаткашидаи ҳеш мерос гирифтааст, гоҳе дар бораи ин гафстарин суғуни Машрутияи Эрон латифаҳои хос дорад [7,426]. Агар фарзандони он падар лоиқ набошанд, лоақал домод, ё бародаре ва бародарзодаеро ба даст меоваранд... [7,400]. ...ва шавҳари азизаш барои ташкили як ҷамъияти хайрияи наво даъват карда буд, ҳамсарони бовафои меҳрубони вазифадӯсти хайрхоҳ раисони ҳамин гуруҳанд [7,378]. Инҳо бозмондагони падар ва модароне ҳастанд, ки чандин қарн пушт дар пушт дар наҷиҷаи бадбахти ва тирарӯзии модди ва маънави ҳамоғӯши ҳазорон макрӯҳ ва нописанд буданд... [7,365].

7. Исмҳое, ки нобаробарии табақаҳои иҷтимоиро ифода мекунанд:

... ва дар зимн чорае ҳам ба ҳоли бенавоён бикунанд... [7,369]. Мо худ афтодагони мискинем [9,622]. Он аввали барои беморони умумист [7,608]. Алӣ Кулихон писари Ризоқулихони Ҳидоят Лалабошӣ аз зеддастон ва дастпарварони ӯ буд [7,432]. ...ва одамоне бо андомҳои мухталиф... ки хоси навдавлатон ва навхостагони ин рӯзҳои Техрон аст, аз он пиёда мешуданд [7,416]. Маъмулан аз пазируфтани маҳрамон ва наздикони худ дар хонаи ҳештан парҳез мекунанд... [7,409]. Комплекс иборат аз дугонагии ҳосест, ки мубталоён ба он мекӯшанд... [7,395]. Ин гуруҳи бадбахтон, ки худашон беҳтар аз ҳама медонанд, чизе нестанд... [7,365]. Дар зимни он ки дар чаҳор хонаи дигари ин бино ҳамаи сарон ва коргардонони давлати Эрон гирд омада буданд... [7,504]. ...тангдастон дилбохтаи молдорон, нотавонон дилсупурдаи тавоноён мешаванд [7,430].

8. Исмҳое, ки ҳислатҳои инсониро ифода мекунанд:

... зеро ки дар таърихи ҳеҷ кишваре ба андозаи Эрон мардуми пасти роҳнишин ва роҳзанони сару гардангир ба подшоҳӣ нарасидаанд... [7,483]. Ҳеҷ чиз ба мисли тамаллуқ маҳаки аблаҳони чаҳон нест [7,482]. Ин худҳоҳон ва ҳештанпарастони аблаҳ гуё аслан барои тамаллуқ зиндаанд [7,482]. Он чизе ки аз ин чаҳор-панҷ сол талхкомӣ ва хуни чигархӯрдагӣ дар ҷамъи фазилятфурушон мехост, ин буд, ки барои табобат ҳуқуқ пайдо кунад... [7,410]. Мо, ки зиёнкорони дунё ва охиратем, дар рӯзгори мо интиқоме ва ҷазое ва уқбое ва парастииш ва бозхосте ҳам дар миён нест... [7,375].

9. Исмҳое, ки сифати одамнро ифода мекунанд:

Ин Аббоси мурдашӯй бурда ҳам аз он дилбарон нест, ки матои ишқро бадин арзонӣ аз даст бидихад [7,431]. Лекин ин қурони сиёсат чунон гирифтори ғаразҳо ва тамаҳои пасти худ буданд, ки

пардаи ғафсе печи чашмонашро гирифта буд... [7,532]. Бесабаб нест, ки яке аз зарифон рӯзе мегуфт, агар касе ним соат барои шӯхӣ ва ришханд мегуфт... аз ӯ надошта бошед [7,377].

10. Исмҳое шахсе, ки аз сифати феълӣ сохта шуда, маъниҳои гуногунро ифода мекунад:

Ин комплексияни аҷиб ва тарғиби мардони сиёсат ва боздорандагони ҳукумати Эрон, ки Хавво Султон ҳафтае як-ду бор мебинад... [7,428].

11. Исмҳое, ки муносибати байни одамонро ифода мекунад:

Ростӣ, магар ҳамин курсӣ мазҳаре аз ӯ ва дӯстон ва муоширон ва ҳамфикрон ва ҳамдастони ӯ набуд? [7,366]. Магар, рӯзе, ки ёрони хоричии мо тамоман кафшашонро пешӣ по бигузоранд ва сояшонро аз сари мо кӯтоҳ бикунанд [7,461]. ...ва бо тӯлу тафсил ҳамаи ҳамколон ва ҳамдардон ва ҳамдастон ва ҳамдамон ва ҳамкаторон ва ҳамкисагони оқои доктор Тайиби Яздӣ, табиби номдор ва маъруф ва лидери озодии мутлақи беқайд ва бе бару баргарди Эронро бо ному нишон шинос кунад [7,425]. Агар тасодуфан гоҳе аз сад як қисми ин роҳнамоён аз ин гурӯҳ набудаанд, боз дасту пой ӯро ҳамбаста ба урфу одати ғассоди худ хӯ додаанд... [7,398]. ...балки забони ҳамаи дӯстон ва ошноёнро ҳам мебандад... [7,359].

12. Исмҳое, ки нисбат ба замон истифода мешаванд:

Навъе аз комплекс тахминан ҳамон аст, ки пешиниёни мо «фурӯтанӣ» мегуфтанд... [7,395].

13. Исмҳое, ки барои ифодаи маъноҳои гуногун истифода мешаванд.

Агар ӯ бихоҳад, боз дигарон ба ин кор розӣ нахоҳанд шуд [7,360]. Ба ҳамин гуна бисёре аз хиссаҳои одамизодагон будааст, ки воситаҳои моддии тамаддун аз миён бурда... [7,415]. Ҳазорон бор дӯкандорони хиёбони Истамбул ва Лолазор дар баробари бадғумониҳои махсуси ӯ ба ӯ гуфтаанд [7,471]. Касоне, ки бо хонуми Давлатдӯст дӯстии хосе доранд, ҳама мӯтақиданд, ки ин хонум муддатхост модари сиёсати Техрон ва яке аз рукнҳои асосии он аст... [7,358]. ...ва он ҳам дар ниҳон ҳазорон ошиқи дилхаста дорад, хира-хира ба ҳозирон нигоҳ мекунад [7,357-358]. Худо шоҳид аст, ки ҳар вақт сӯҳбат аз ислохот шавад, одамони худамон... ҳамсоямон фавран номи шуморо ба забон меоранд [7,452]. Касе, метавонист даҳ сол аз ин пеш тасаввури онро бикунанд, ки як шогирди мӯҳрафуруши бозори канори хандак, яке аз шахсонӣ бонуфузи дастгоҳи сиёсии Эрон бишавад... [7,362]. Дар ҳар ҳолат, ин ринди фиребгар, ки сари ҳар фирнӣ ва ҳар яхмос сӣ шоҳии тамом харидоронро фиреб медиҳад... сарашро комилан гичу гаранг кардаанд... [7,425]. Ҷазиранишинони шимоли Европа беш аз ҳар мардumi дигар дар ин гирдоби ахлоқӣ фуру рафтаанд [7,394].

14. Исмҳое, ки номи паррандагонро ифода мекунад:

...ва аз шукуфа ва бонгу хуруши мастанаи мурғон ҳам мехоҳанд натиҷаи моддӣ бигиранд... [7,651].

15. Исмҳое, ки номи растаниҳоро ифода мекунад:

Дарахтони сафедор ва маҷнунбеди боғчаи назди иморат тозагӣ ва шодобии махсусе дошт [7,356].

16. Исмҳое, ки аъзои бадани инсонро ифода мекунад:

...ва чашмони калон ... ва лабони ғафси пургӯштро ...комилан тағйир медиҳад [7,358]. Бо дасти пургӯшт ва пурму ва ангуштони ғафси кӯтоҳи худ белчаи миёни чалаки яхмосро дудастӣ гирифта, дар зери лаб замзамае мекард... [7,433]. ...гоҳе гесӯвони дурушту печхӯрдаи ӯро муддатҳо навозиш карда ва баъд андак-андак бо мулоиматии хос ва монанди роҳибе, ки бӯте очро бо дасти парастандаи худ навозиш мекунад... [7,486].

Ба ҳамин тариқ, исмҳои пасванди -он дар асар бо гурӯҳҳои гуногуни маъноии исмҳо омада, бештар бо исмҳои ифодакунандаи шахс ба кор бурда шудааст. Исмҳои ғайришахсе, ки бо пасванди -он шакли чамъ гирифтаанд, хеле кам ҳастанд. Дар маҷмӯъ пасванди -он нисбат ба пасванди -ҳо дар асар корбурди камтар дорад, вале бо гурӯҳҳои гуногуни семантикии исмҳо омада, баъзан бо пасванди -ҳо ба таври мувозӣ ба кор бурда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: исмҳои пасванди – он, гурӯҳҳои гуногуни маъноии исмҳо, қаринаи фонетикии пасванди – он, гурӯҳҳои гуногуни семантикии исмҳо,

А Д А Б И Ё Т

1. Давронов А. Шакли чамъи исмҳо дар Қобуснома // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1978.
2. Дорофеева Л.Н. Язык фарси – кабули. - Москва 1960.
3. Камолова Г. Хусусиятҳои морфологии забони Маҷмаъугтаворих. – Душанбе: Дониш, 1984.
4. Мирзозода С. Маҳмудов М. Номҳои русуми тоҷикӣ бо пасванди -он // Номаи пажӯҳишгоҳ, соли чаҳорум, шумораи ҳафдум. – Душанбе, 2005.
5. Ниёзмухаммадов Б. Ду тарзи ифодаи чамъ дар забони адабии тоҷик // Забоншиносии тоҷик, Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Дониш, 1970.

6. Молчанова Е.К. К вопросу о значении форм множественного числа в таджикском языке //Иранское языкознание, Москва; -Наука, 1981.
7. Нафисӣ С. Нимароҳи бихишг. – Душанбе: Адиб, 1991. –770с.
8. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. (АН СССР, Институт языкознания). –М: Наука 1982.
9. Рустамов Ш. Таснифоти хиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. –Душанбе: Ирфон, 1972.
10. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1967.
11. Сулаймонӣ У. Таҳаввулот ва тафовутҳои исм дар забони форсии дарӣ ва шоҳаҳои он //Адаб.№ 1-2, 1994. –с.23-26.
12. Ҷалолов О.Ч. Категорияи ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик. – Сталинобод 1961.
13. پرويز نائل خلورى دستور زين فرسى تهران، ۱۳۸۲
14. محمد معن مفرد وجمع تهران، ۱۳۷۶،

МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С СУФФИКСОМ *-ОН* В РОМАНЕ «ПОЛПУТИ К РАЮ» САИДА НАФИСИ

В статье анализируется выражение множественного числа имён существительных с помощью суффикса *-он* на примере материала романа «Полпути к раю» известного иранского писателя Саида Нафиси. Формы множественного числа имена существительных, которые выражены с помощью суффикса *-он*, классифицируются по семантико-лексическим группам, и рассматриваются функционирование суффикса *-он* при оформлении множественности.

PLURAL NUMBER OF NOUNS WITH THE HELP OF SUFFIXES *-ON* IN EXAMPLE OF NOVEL “HALF OF THE WAY TO PARADISE” SAID NAFISI

The article is devoted to the analysis of plural number of nouns with the help of suffixes *-on* in example of novel “Half of the way to paradise”, written by a famous Iranian writer Said Nafisi. Nouns defined with suffix *-on* is classified according to the semantically group and analysing that the functions with the help of above mentioned suffix.

ВОЖАҲОИ КАМИСТЕЪМОЛИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ»-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

У. Саъдуллоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳусайн Воизи Кошифӣ яке аз чеҳраҳои намоёни садаи XV–уми фарҳангу адабиёти тоҷик маҳсуб ёфта, бо эҷоди осори гаронбаҳову гаронмояи ҳеш ба рушду нумӯи тамаддуну фарҳанги халқи тоҷик нақши муайяне гузоштааст. Ӯ муаллифи чандин асарҳои арзишманду пурмуҳтаво мебошад, ки «Футувватномаи султонӣ» яке аз онҳост.

««Футувватномаи султонӣ» боарзиштарин осори пандуахлоқии Ҳусайн Воизи Кошифӣ буда, дар заминаи футувватномаҳои қаблӣ... ба вучуд омадааст... Аз ҷиҳати дар бар гирифтани асосҳои футувват ва роҳу равиши ҷавонмардон комилтарин асари тарғиботӣ дар таърихи адабиётмон ба ҳисоб меравад...» (2, 11). Аз ин сараҳбор маълум мегардад, ки асари «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ ба мавзӯи ҷавонмардӣ бахшида шуда, муҳтавои онро тавсифу талқини хислатҳои ҳамидаи инсонӣ фаро мегирад.

Мо дар доираи ин нигоштаи илмӣ тасмим гирифтём, ки роҷеъ ба вомвожаҳои (иқтибосии) камистеъмоли арабии асари мавриди тадқиқ сухане чанд баён намоем.

Бояд қайд кард, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба иқтибосҳои дигар зиёданд... (ниг. ба: 5, 99) ва дар асар низ вожаҳои иқтибосии арабӣ фаровон қорбаст гардидаанд. Миёни ин вожаҳои арабӣ вожаҳои ҳастанд, ки муддате дар истеъмом буданд ва бо мурури замон бархе ё аз байн рафтанд ва ё дар асар камистеъмоланд. Калимаҳои иқтибосии арабии тавзеҳифтаро танҳо дар «Футувватномаи султонӣ» камистеъмом гуфтём, шояд дар он давра ё дигар асарҳои адиб фаровон қорбаст шуда буданд. Вожаҳои дар асар камистеъмоли арабиро вобаста ба мазмуну маънояшон ба чунин гуруҳҳо мегардонем:

- 1) вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари ахлоқ;
- 2) вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари номи ашъ;
- 3) вожаҳои ифодагари либосҳои сӯфиён;
- 4) вожаҳои камистеъмоли ифодагари амалу ҳолат;
- 5) вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари истилоҳоти илмӣ.

1) **Вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари ахлоқ.** Дар асар чанд вожаи камистеъмоли арабии ифодагари ахлоқ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ин вожаҳоро ба ду зергурӯҳ метавон ҷудо кард:

а) **Вожаҳои ифодакунандаи ахлоқи ҳамида: хузӯъ, хушӯъ, тасфия, ионат, иғосат, истизон.**

Сеюм, тасаввуф **хузӯъ** ва **хушӯи** аркон аст дар тариқи маърифат (37).[1]*

Дар ин мисол вожаҳои **хушӯъ** ва **хузӯъ** вожаҳои камистеъмоли арабии асар мебошанд. Дар фарҳангҳои тафсири **хузӯъ** – **шикастнафси** (10, 502), **хушӯъ** – **фурутани**, **хоксорӣ** (10, 516) маънидод шудаанд. Ҳар ду калима бо ҳам муродиф буда, дар асар ба маънои шикастнафси ва хоксорӣ қорбасти гардидааст.

Дуюм, тасаввуф **тасфия** рӯҳ аст аз ағёр (37). Дар ин мисол вожаи **тасфия** ба қатори вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари ахлоқ мансуб буда, маънои **соф қардан, тоза қардан, покиза қардан** (10, 337; 12, 321)-ро дорад. Ин вожа дар забони асар ба маънои покӣ, покизагӣ қорбурд дорад.

Дар **ионати** мазлумон ва **иғосати** махруммон сухане гуфтан... (70). Дар фарҳанг вожаҳои **ионат** – ёрӣ додан, кӯмак қардан (9, 490) ва **иғосат** – ба фарёди касе расидан, фарёдрасӣ (9, 518) маънидод шудаанд ва дар матн ба маъноҳои зикршуда қорбасти гардидаанд.

Ва инро саломии **истизон** гӯянд (86). Дар ин мисол вожаи **истизон** ба қатори вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари ахлоқ дохил буда, маънои иҷозат хоستان, руҳсат пурсидан (9, 499)-ро дорад. Дар матн ба маъноии зикршуда ба қор рафтааст.

б) **Вожаҳои ифодагари ахлоқи ношоиста: аноният, унф, уҷб, маъсият // маосӣ, наҳват.**

Шакк нест, ки аз такаллуф бӯи **аноният** меояд ва мадори футувват бар шикасти нафс ва худпарастӣ бошад (28).

Вожаи **аноният** дар асар ба гурӯҳи вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари мафҳуми ахлоқ шомил гардида, маъноҳои 1) манманӣ, худбинӣ, худписандӣ, ба худ мағрур шудан, 2) шахсият, вучуди шахс, нафсро (9, 77) дорад. Дар матн ба маънои худписандӣ, манманӣ истифода гардидааст.

Нӯҳум, чун ба насиҳат ҳочат афтад, ба таъриз ва лутф гӯянд ва аз тасреҳ ва **унф** дур бошанд (73).

Вожаи **унф** ба қор рафтааст, ки дар асар камистеъмол мебошад. Вожаи мазкурро дар фарҳангҳо чунин шарҳ додаанд: **унф** – дурушпӣ қардан ва тундӣ ва ситеза намудан, дағалӣ, сахтгӯӣ, сахтгирӣ (4, 79; 12, 392). Дар асар **унф** ба маъноии дурушпӣ қорбасти гардидааст.

Агар пурсанд, ки муҳофизати дил чӣ гуна аст. Бигӯӣ: Чунон ки аз **маосии** дил эҳтироз кунӣ ва асли **маъсиятҳои** дил ҳасад аст ва **уҷбу** риё ғафлати ғурур ва бухлу хирс ва амсоли инҳо (65).

Маъноии луғавии вожаи **уҷб** худписандӣ, ғурур, ҳавобаландӣ (12, 375) мебошад. Дар ин ҷумла ба маънои мунофиқ, дурӯя қорбасти гардидааст. Вожаи **маосӣ** бо шакли муфрадаш **маъсият** маъноии 1) динӣ: рафтор ва ҳаракат бар хилофи амру наҳӣи дину шариат, қори номашрӯъ; 2) гуноҳ, ҷурмро (9, 666) дорад ва дар асар ба маъноии гуноҳ, ҷурм истифода гардидааст.

Панҷум, нафӣи уҷбу **наҳват** аст (31). Калимаи **наҳват** дар фарҳанг худпарастӣ, такаббур (9, 840) маънидод шудааст ва дар матн ба маъноии зикршуда ба қор рафтааст.

2) **Вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари номи ашъ.** Дар «Футувватномаи султони»-и Хусайн Воизи Кошифӣ вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари номи ашъ низ қорбурд доранд. Ин калимаҳо аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ду зергурӯҳ ҷудо мешаванд: а) калимаҳое, ки маънои аспиро ифода мекунанд ва б) калимаҳое, ки ба маънои маҷозӣ қорбасти шудаанд.

а) **Калимаҳое, ки маънои аспиро ифода мекунанд: мусхаф, адот.**

Агар пурсанд, ки шаш адаб қадом аст, бигӯӣ: **Мусхаф** доштан, давоту қалам бо худ доштан, шона бардоштан, ибриқ бардоштан ба дасти чап, асо доштан ба дасти рост ва охир коса доштан (83).

Дар ҷумлаи мазкур вожаи **мусхаф** ба қатори калимаҳои камистеъмоли араби ворид мешавад ва дар луғатҳо ин вожаҳо чунин маънидод қардаанд: **мусхаф** 1) варақҳои саҳифабанд қардашуда; китоб; маҷмаъа, 2) китоби муқаддаси мусулмонон Қуръони қарим (9, 762). Дар матн ба маъноии Қуръон ба қор рафтааст, ки мусулмонон ин китоби муқаддасро дар сафар бо худ доштанро фоли нек медонанд.

Сеюм, ҳар чӣ даст бад-он мекунад, аз **адоти** табх ҳамаро бишӯяд (91).

Вожаи **адот** низ доираи истеъмоли маҳдудро дар асар дорад. Дар луғатҳо ба маъноии асбоб ва олати ҳосил қардани чизе ва маҷозан маъноии восита, василаро дорад. (3, 42; 9, 32) Дар матн ба маъноии асбоб қорбасти гардидааст. Дар ин мисол маҳз ба маънои асбоб омаданаширо калимаи **табх** муайян қардааст: **адоти табх**, яъне асбобҳое, ки барои хуроқпази истифода мебаранд, мебошанд.

б) **Калимае, ки ба маънои маҷозӣ қорбасти шудааст: қанора.**

* Хусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султони. Бо эҳтимоми Муҳаммад Чаъфарӣ Маҳҷуб. – Техрон, 1350 ш. – 426 с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои ҳамин асар ишора мешавад.

Агар пурсанд, ки **қанора** чист, бигӯй: Дили худ дар бозори шавқ чилва додан, то ба нури маърифат дарёфт гардад (122). Дар ин мисол вожаи **қанора** чун вожаи камистеъмоли арабӣ корбаст гардидааст, ки мувофиқи маълумоти фарҳанго дорои чунин маъниҳо мебошад: 1) овезаи чангақдори қассобӣ, ки ба он гӯшт меовезанд, 2) дӯкони қассобӣ (12, 673). Дар матн ин вожа ба маънии маҷозӣ омадааст: дилро дар бозори шавқ чилва додан, яъне оне, ки ниёзманд бошад, дар кори худ эҳтиёт ба ҷой орад ва ростӣ варзад ва беҳиммати накунад.

3) **Вожаҳои ифодагари либосҳои сӯфиён**. Муаллиф дар асар фаслери бо номи «Дар баёни либосҳое, ки дар ин рӯзгор сӯфиён ва футувватдорон мепошанд» ба либосҳои сӯфиён бахшидааст. Дар ин фасл вожаҳои арабии ифодагари либосҳои сӯфиён корбурд доранд, ки дар асар камистеъмоланд: **мураққаъ, аммома, васла, гилем, ибо, кисо**.

... ва зикри палос ва **мураққаъ** ва жанда ва пӯст ҳар як дар маҳале, ки лоиқ бувад, эрод хоҳем кард (171). **Мураққаъ** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: 1) аз порчаҳои матоҳҳои гуногун бо ҳам дӯхташуда, куроқ; 2) ҷомаи аз куроқ дӯхташудаи дарвешон, ҷомаи куроқ (9, 744) ва Муҳаммад Ғиёсуддин меафзоёд, ки **мураққаъ** китоби тасовир ва хирқа ва далқи дарвешон, чаро ки ин ҳар ду чиз рука-рука ва пора-пора ба ҳам ҷамъ кардашуда мебошад (3, 251) ва Саидҷаъфари Сачҷодӣ меафзоёд, ки ҷомаи пора-пора, дар истилоҳ ҷомаи пашмини сӯфиёно гуянд (8, 713). Дар асар ба маънии **хирқа**, яъне навъе аз либосҳои сӯфиён ба кор рафтааст.

Агар пурсанд, ки **аммома** аз кӣ монда? Бигӯй: Аз ҳазрати расолатпаноҳ салаллоҳу ва алайҳи (192). **Аммома** дар луғат ба маънии салла, дастор омадааст (4, 77; 9, 478).

... ва мусомаҳат накунад ва **васла** фуруд бояд овард ва боз ба ишорати вай дарбояд пӯшид, то баракати дасти он мард низ бад-он **васла** рисида бошад (173). Дар «Ғиёсуллуғот» калимаи **васла** пораи ҷома ва коғаз маънидод шудааст (4, 373). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маъни тафсир шудааст: 1) порчаи матоҳ, ки ба ҷойи дарида ё кандашудаи либос ямоқ мекунад, дарбех; 2) дар грамматика: аломате дар имлои арабӣ; аломате, ки дар болои алиф гузошта мешавад ва якҷоя хондани ду калимаро ифода мекунад (9, 227). Дар асар ба маънои навъе аз либоси сӯфиён ба кор рафтааст.

... ва **гилемро** дар арабӣ **кисо** гуянд ва **ибо** низ хонанд... (191). **Кисо** дар луғат ба маънии гилем, ки онро пошанд, омадааст (4, 168). Пас маълум мешавад, ки вожаҳои **гилем, кисо** ва **ибо** муродифанд, ки ҳар се вожа ба маънии либоси сӯфиҳо омадааст.

4) **Вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари амалу ҳолат**. Дар асар вожаҳои арабие дида мешаванд, ки барои ифодаи амалу ҳолат меоянд. Ин вожаҳо дар асари мазкур камистеъмоланд: **тахлия, тафарруҷ**.

Яъне тасаввуф **тахлия** аст, ба ахлоқи ҳамида ва авсофи писандида ва тахлия аст, аз ҳисоли замима ва то солиме мухталиф ба ахлоқи раҳмония ва муттасиф ба сифоти нуруния нашавад (37). Вожаи **тахлия**, ки маънояш ҳоли қардан ва маҷозан пок қардан (10, 342; 11, 323) мебошад, дар асар ба қатори вожаҳои камистеъмоли арабӣ дохил мешавад ва ба маънии маҷозии покӣ корбаст гардидааст.

Чун дарвеш бад-ин навъ **тафарруҷе** равад, ўро ҳафт адаб риоят бояд кард (92). Вожаи **тафарруҷ** низ дар асар ба сифати вожаи камистеъмоли арабӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки маънояш сайругашт, саёҳат, тамошо (10, 399) мебошад. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар асар муродифи тоҷикии вожаи **тафарруҷ** **тамошо** (6, 291) (... тамошои боғ ... (92)) низ дида мешавад, ки ин вожа серистеъмол аст. Муаллиф барои гурез аз такрор ҳар ду муродифро корбаст намудааст.

5) **Вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари истилоҳоти илмӣ**. Дар «Футувватномаи султонӣ» истилоҳоти илмӣ низ корбаст гардидаанд. Дар қатори истилоҳоти илмӣ истилоҳоте ба назар мерасад, ки дар асар доираи истеъмолашон хеле маҳдуд аст. Ба ин гурӯҳ истилоҳоти забоншиносӣ (ишпиқоқ), истилоҳоти тиббӣ (коҳилӣ, касолат) дохил мешаванд.

Сеюм, гуфтаанд, **ишпиқоқи** ин исм аз сафост ва чун бар дилҳои эшон ғолиб аст, эшонро сӯфӣ гуфтаанд (39). Вожаи **ишпиқоқ** дар асар вожаи камистеъмоли арабӣ буда, маънии сохтани калимае аз калимаи дигар, калимасозӣ (11, 572)-ро дорад.

Сеюм, дафъ шудани **коҳилӣ** аст, ки одамі ҳар гоҳ дар як мақом сокин бошад, **касолат** бар ӯ ғолиб мешавад ва чун рутубатҳои зиёдатӣ таҳлил намеёбад, коҳил мешавад (83). Вожаи **коҳилӣ** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънии сустӣ, танбалӣ, сустрафторӣ (9, 569) тафсир ёфтааст ва дар матн ба маънии зикршуда корбаст гардидааст. Вожаи **касолат** низ аз қабилҳои вожаҳои камистеъмоли арабӣ мебошад ва маънои луғавиаш: 1) танбалӣ, сустӣ, коҳилӣ дар ҳаракат; 2) касалӣ, беморӣ, ранҷури мебошад (9, 543) ва дар матн ба маънии беморӣ ба кор рафтааст.

Ба ҳамин монанд, метавон вожаҳои **зовия** – 1) кунҷ, гуша, қанор, 2) хучраи зоҳид (9, 455) – «Чароғ маънии равшандилӣ, яъне муҳаббати мардонро дар **зовия** дил равшан дорӣ (97)»; **мақдур** – мувофиқи қудрат (9, 670) – «Шашум, тақаллуф накардан ва он чи **мақдур** бошад, ҳозир қардан (84)»-ро ба гурӯҳи калимаҳои камистеъмоли арабӣ дохил намуд.

Ҳамин тариқ, дар «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ вожаҳои маҳдуд ё камистеъмоли арабӣ дар мавриди зарурӣ барои ифодаву инъикоси андешаву тасвир қорбаст гардидаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаҳои маҳдуд ё камистеъмоли арабӣ, вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари истилоҳоти илмӣ, вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари номи ашё, вожаҳои камистеъмоли арабии ифодагари амалу ҳолат.

А Д А Б И Ё Т

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. Лексиология. Фонетика. Морфология.–Душанбе: Маориф, 1982.–с. 10–75.
2. Қурбон Восеъ. Назаре ба «Футувватномаи султонӣ», «Ахлоқи мӯҳсинӣ» ва рисолаи «Ҳотамия» // Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султонӣ. Ахлоқи мӯҳсинӣ. Рисолаи «Ҳотамия».–Душанбе: Адиб, 1991.–с. 5–24.
3. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ.1.-Душанбе: Адиб, 1987. -398 с.
4. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ.2.-Душанбе: Адиб, 1988. -390 с.
5. Муҳаммадиев М., Талбакова Х., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1997.- 190 с.
6. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикаи «Шоҳнома».-Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 138 с.
7. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ. Ҷ.1.-Душанбе: Адиб, 1993.-416 с.
8. Саидҷафари Саҷҷодӣ. Фарҳанги истилоҳоту таъбириоти ирфонӣ. –Техрон, 1370. –814 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. –М.: СЭ, 1969. –951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. –М.: СЭ, 1969. –949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1.–Душанбе, 2008.–950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2.–Душанбе, 2008.–945 с.

МАЛОУПОТРЕБИТЕЛЬНЫЕ ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ В «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИ» ХУСАЙНА ВОИЗИ КОШИФИ

Ҳусайн Воизи Кошифи являється одним из видных представителей литературы и культуры таджикского народа и внес определенный вклад в развитие культуры, языка и литературы. Его труд «Футувватномаи султонӣ» считается одним из лучших его нравоучительных произведений Хусайна Воизи Кошифи.

В данной статье сделана попытка исследования использования малоупотребительных заимствованных слов на арабском языке в «Футувватномаи султонӣ».

THE LITTLE MAKE USING COMPOSE WORDS IN ARABIAN LANGUAGE IN «FUTUVVATNOMAI SULTONI» HUSAIN VOIZI KISHIFI

Husain Voizi Kishifi is one of the prominent representative of literature and culture tajik people and introduce determin contribution in the development culture's language and language. His labour «Futuvvatnomai sultoni» considers one of the best educational production.

The article considers about the using a little make composing words in arabian language in «Futuvvatnomai sultoni»

ТАҲҚИҚИ ЛИНГВИСТИИ ИСМҲОИ ҲОСИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

А. Саломов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Исмҳои ҳос чун маводи мавриди баҳси ономастика – яке аз бахшҳои забоншиносӣ – дар омӯзиши таърихи забони фарҳанг мақоми ҳоссае доранд. Яке аз бахшҳои асосии исмҳои ҳоси забоншиносии тоҷикиро исмҳои ҳоси арабӣ ташкил медиҳанд, ки омӯзиши онҳо дар таърихи забони тоҷикӣ аҳамияти забоншиносӣ ва фарҳангӣ дорад.

Пайдоиши исмҳои ҳоси арабӣ дар забони тоҷикӣ аз лиҳози таърихӣ ба футӯҳоти исломӣ ва интишори дини мубини Ислом ва забони арабӣ тавассути Қуръон ва адаби арабӣ вобастааст. Агар ба ҷанбаи забонӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии исмҳои ҳоси иқтибосшудаи арабӣ дар забони тоҷикӣ назар андозем, мебинем, ки қисмати зиёди номҳои ҳоси забони тоҷикӣ аз ҷиҳати баромад арабӣ мебошанд, ки дар тӯли зиёда аз ҳазор сол дар хуну пусти забони тоҷикӣ чунон ҷой гирифтаанд, ки танҳо мутахассисон онҳоро муайян карда метавонанд.

Бояд ишора кард, ки исмҳои ҳоси иқтибосии арабӣ асосан, ҳамон иқтибосоте мебошад, ки худӣ арабҳо онро дар номгузории хеш истифода кардаанд. Вале як фарқиати исмҳои ҳосе, ки дар арабӣ истифода мегарданд ва худӣ ҳамин номҳо дар забони тоҷикӣ истифода шудаанд, дар ин аст, ки номҳои

иктибосии ба забони тоҷикӣ воридшуда, хусусияти хосеро ба худ касб намудаанд, ки он ҳам ҷанбаи “маҳаллӣ” ва ба қонуну қонуниятҳои забони тоҷикӣ тобеъ шудани онҳост.

Чун ба хусусиятҳои асосии номҳои иқтибосоти арабӣ диққат намоем, онҳоро аз назари забонӣ, мавзӯӣ ва фарҳангӣ ҷудо кардан пеш меояд.

Аз нишонаҳои аввалини номҳои арабии ба тоҷикӣ воридгардида хусусияти динӣ доштани онҳост. Аз ин ҷо, ба ғуруҳи аввали номҳои хос ва шахсии иқтибосоти арабӣ номҳои динӣ дохил мебошад:

1. Номҳои диние, ки аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, аз лиҳози лингвистӣ исмҳои дутаркибаи изофӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати маъно бузургворӣ ва шукӯҳу ҷалолатро ифода мекунанд: Асадулло – шерри Худо, Сайфулло – шамшери Худо, Абдулло – банди Худо, Шукрулло – сипоси Худо, Атоулло – додаи Худо, Ҳамдулло – шукру сипоси Худо ва ғайра. Ҷойи тазаккур аст, ки шеваи номгузории таркибии изофӣ, ки дар ҳуди забони арабӣ серистеъмол аст, дар забони тоҷикӣ на танҳо дар шакли таркибии сирф арабии он вомехӯрад, балки дар шакли таркибии изофии тоҷикӣ низ ба ҷашм мерасад: Худобахш, Худоёр, Худодод; дар шакли таркибҳои арабӣ – тоҷикӣ аз қабилӣ: Саҳидод, Каримдод, Алимдод, Раҳимдод ва ғайра низ ба ҷашм мерасад.

Дар байни номҳои тоҷикие, ки баромадашон арабӣ ҳаст, номҳои вомехӯранд, ки ҳарчанд ҳар ду таркиби изофии он арабӣ аст, вале ин шакл дар забони арабӣ умуман ба ҷашм намерасад. Намунаҳои чунини номҳо дар забони тоҷикӣ исмҳои хоси Қудратулло – қудрат (тавон) – и Худо, Ҳамдулло – ситоиши Худо, Ҳикматулло – ҳикмати Худо ва ғайра. Дар забони тоҷикӣ ва форсии муосир адади фаровони исмҳои хоси таркибие дида мешаванд, ки ҳарчанд аз лиҳози сохтор ва маъноӣ худ сирф арабӣ ҳастанд, вале онҳо дар номгузории арабӣ серистеъмол нестанд ва онҳо аз лиҳози семантикӣ шукӯҳ ва бузургию ҷалолатро ифода мекунанд: Абдулаҳад, Абдулолиқ, Абдучаббор, Абдушакур, Абдулғафур, Абдулқарим, Абдусалом, Абдурахмон ва садҳо номҳои дигар. Дар чунин таркибҳои изофӣ, ки онҳоро дар истилоҳи забоншиносии арабӣ “музоф ва музофун илайҳи” мегӯянд, исми “абд” (ғулом, банд) ба вазифаи муайяншавандаи ҷузъи дуоми изофа, ки он муайянкунанда ва дар маънии худ ифодакунандаи яке аз сифатҳои Худованд мебошад, меояд. Намунаи чунин номҳо дар “Ёддоштҳо” – и устод С. Айни низ фаровон ба ҷашм мерасад ва нишонгари он аст, ки ин тартиби номгузории арабӣ на танҳо дар таркибҳои иқтибосшудаи арабӣ дар забони тоҷикӣ, балки дар шакли “арабӣ” – и тоҷикӣ низ, чуноне дар мисолҳои боло ишора гардид, ба назар мерасад.

Аз таркибҳои изофии динии арабие, ки дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол аст, онҳое мебошанд, ки ба истилоҳи “дин” якҷо омада, адади фаровонеро дар забони тоҷикӣ ташкил додаанд: Низомуддин, Шарофуддин, Ҷамолуддин, Қиромиддин, Асомиддин, Қадриддин, Раҳимиддин ва ғайра. Чуноне ки аз таърихи ному номгузории маълум аст, чунин номҳо дар ҷаҳони Ислом ифодагари лақабҳои саршinos, донишмандону ҳунармандони машҳурро ташкил медоданд, ки аз лиҳози маъно аломати бузургӣ, ҳунар, тавоноӣ, ҷолоқӣ, одилӣ, раҳмдилӣ, саховатмандӣ ва ғайра сифатҳои ифода мекунанд, ки ин ё он шахсият доро буд: Сайфиддин – шамшери дин; Начмиддин – ситораи дин, Нуриддин – рӯшноии дин; Шамсиддин – офтоби дин ва ғайра. Дар чунин номҳо аз лиҳози ҷомеашиносӣ, агар гарониши саҳти тоҷикону эронӣро ба Ислом нишон диҳад, аз ҷиҳати дигар, ин ҳолат ба завқӣ баланди зебоишиносии тоҷикону эронӣён далолат мекунанд.

Навбӣ дигари исмҳои хоси арабии ба забони тоҷикӣ воридгардида, он исмҳост, ки исмҳои пайғамбарони соминаҷодро ифода мекунанд ва чунин номҳо дар забони тоҷикӣ ба таври фаровон мавриди истифода қарор гирифтаанд, монанди: Мӯсо, Исо, Исмоил, Иброҳим, Исҳоқ, Яъқуб, Юсуф, Яҳё, Закарё, Муҳаммад ва ғайра. Аз қабилӣ чунин номҳо исмҳои Набӣ ва Расулро низ ишора кардан мумкин аст.

Дар номгузории тоҷикону эронӣён таркибҳои зиёди арабӣ дар шакли Муҳаммадалӣ, Муҳаммадрасул, Муҳаммаднабӣ, Муҳаммадризо, Муҳаммадхусейн, Муҳаммадсодиқ ва ғайра вомехӯранд, ки онҳо аз ҷиҳати баромад ба ҳонадони пайғамбар Муҳаммад (с) пайванди бевосита доранд. Ҷойи тазаккур аст, ки ин номҳо ва номҳои дигаре аз қабилӣ онҳо: Муҳаммадхусейн, Муҳаммадризо, Муҳаммадтақӣ, Муҳаммадсодиқ, Муҳаммадбоқир, ки дар забон ва номгузории муосири форсӣ серистеъмол аст, ба имомҳои шиъӣ алоқаи бевосита дорад.

Ҳамчунин, бояд ишорат кард, ки номи “Муҳаммад” дар шакли алоҳида ва дар таркиб дар забони муосири тоҷикӣ ва забонҳои туркии Осиёи Марказӣ дар шакли кӯтоҳшудаи “Мамад” ба ҷашм мерасад, монанди: Мамадқул, Мамадрасул, Мамадҷон, Мамадраҳим. Дар забони тоҷикӣ “Муҳаммад” бештар дар шакли “Маҳмад” истифода мегардад, ки ин ҳолат дар забони форсии муосир ба ҷашм намерасад, монанди: Маҳмадулло, Маҳмадқарим, Маҳмадраҳим.

Дар онамастикаи забони тоҷикӣ шаклҳои сифати дараҷаи муқоисавии феълӣ бар вазни “афъалу” дар таркибҳои исмҳои хос хеле серистеъмол аст: Акбар, Аҳмад, Аъзам, Ақрам, Асгар, Афзал; шаклҳои таркибии он: Акбаралӣ, Асгаралӣ, Аҳмадалӣ, Ақрамалӣ ва ғайра.

Аз чумлаи номҳои таркибии диние, ки дар забони тоҷикӣ мавриди истеъмом қарор дорад ва аз лиҳози семантикӣ ва чомашиносӣ хусусияти динӣ дорад, исми “ғулом” аст, ки дар арабӣ ба маънои “ҷавон”, “ҷавонписар” ва дар маънои дуҷум ҳамон “банда, хидматгор” аст. Аз хусусиятҳои хоси ин ном дар забони тоҷикӣ он аст, ки асосан дар номҳои истифода мегардад, ки ба авлоди ҳазрати Алӣ тааллуқ доранд ва маънои семантикии онҳо нишон додани ҳоксорӣ дар баробари шукӯҳ ва бузургӣ аст: Ғуломалӣ, Ғуломхусейн, Ғуломҳайдар, Ғуломнабӣ, Ғуломҳасан ва ғайра.

2. Номҳои моҳҳои арабӣ. Тоҷикону эронӣ дар суннатҳои номгузории худ чун арабҳо номҳои моҳҳои арабиро дар шакли танҳо ва таркибӣ бисёр истифода мекунанд: Шаббон, Раҷаб, Рамазон, Сафар, Муҳаррам; дар шакли таркибӣ: Шаббоналӣ, Раҷабалӣ, Сафаралӣ дида мешавад, ки онҳо ҷанбаи истифодаи диниро доро мекунанд.

3. Дар забони муосири тоҷикӣ як даста исмҳои хоси арабӣ дар зери таъсири туркӣ таркибҳои арабӣ туркиро ташкил додаанд: Алиқул, Муҳаммадуқул, Ҳайдарқул ва ғайра. Ҳамчунин дар забони тоҷикӣ тарзи таркибӣ истифода аз суффикси “хон”, ки ба маънои навозиш истифода мегардад, ҳарчанд маънои аслиаш “воли”, “шоҳ”, “маъмури давлатӣ” аст: Сотимхон, Алихон, Аъзамхон, Ризохон, Саидхон ва ғайра ба ҷашм мерасад.

Дар забони тоҷикӣ таркибҳои изофии исми арабӣ, ки бо ҳамроҳ кардани суффикси навозиши тоҷикии “ҷон” хеле серистеъмом аст: Хусейнҷон, Муҳаммадҷон, Каримҷон, Саидҷон, Раҳимҷон, Маҳмудҷон ва ғайра. Чунин исмҳо асосан аз сифатҳо, сифатҳои феълӣ, исми феъли арабӣ сохта мешавад.

4. Исмҳои хоси нисбат дар забони тоҷикӣ. Категорияи нисбат аз исмҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмом буда, аз назари забонӣ ба воситаи ҳарфи изофии “ӣ” аз исмҳои арабӣ ва тоҷикӣ сохташуда ба маънои: маҳали баромади инсон аз қадом ҷой ё маконе чун: хисорӣ, Рудакӣ; аломати чизе: Муҳаммадӣ, Музаффарӣ, ҳоҷӣ ва ғайра ба ҷашм мерасад.

Аз хусусиятҳои хоси истифодаи иқтибосоти арабии номҳои хос дар забони тоҷикӣ он аст, ки ҳарчанд дар забони тоҷикӣ ҷинсиат вучуд надорад, исмҳои арабие, ки дар худ нишондиҳандаи ҷинсиат дар арабӣ доранд ва он ҳам “те” – и марбута” мекунанд, риоя карда мешавад.

Исмҳои мардона: Тоҳир, Зоҳир, Собир, Қодир, Олим, Шоир, Нозим, Фозил, Ғолиб, Қодир ва ғайра. Дар шакли занонаи худ “те” – и марбута мегиранд, ки дар забони тоҷикӣ дар шакли садоноки кӯтоҳи “а” талаффуз мегардад: Тоҳира, Собира, Фотима, Олима, Шоира, Назира, Фозила, Сокина ва ғайра.

Аз чумлаи номҳои хоси динӣ дошта, дар байни бонувони тоҷик хеле серистеъмом мекунанд, номҳои Зайнаб, Марям, Кулсум ё Гулсум, Зухро, Фотима, Руқия, Сокина, Хадича, Ҳалима, Ойиша ва ғайра мекунанд.

Ҳамчунин, дар забони муосири тоҷикӣ исмҳои хосе, ки аз масдарҳо ва сифатҳои арабӣ сохташуда, аз лиҳози грамматикӣ исм ва ҷиҳати маъно аломат ва сифатҳои мухталифро ифода мекунанд, монанди: Ҷамила, Саодат, Талғат, Собира, Олима, Ҳалима, Закия, Зухро, Лайло, Шахло, Омина, Ҳабиба ва садҳо номҳои дигар.

Агар аз таҳқиқи иҷмолии боло мо як натиҷагирӣ кунем, чунин бардошт ҳосил мегардад, ки нақши иқтибосоти исмҳои хоси забони арабӣ дар забони тоҷикӣ хеле сермаҳсул ва ҷашмрас буда, онҳо дар бой-бардордани фонди луғавии забони тоҷикӣ ва махсусан, бахши ономастикаи он феълонан ширкат варзида, аз назари илми забоншиносӣ иҷтимоӣ ба калимаҳои хоси забони тоҷикӣ таъдил ёфтаанд ва ҷанбаи этимологӣ онҳоро танҳо мутахассисоне муайян карда метавонанд, ки аз ҳарду забон хуб огоҳӣ доранд. Аз ҷиҳати дигар, иқтибосоти арабии исмҳои хос дар забони тоҷикӣ баъди ворид шудан ба ин забон ба қоида ва қонунҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гардидаанд. Барои мисол, исмҳои таркибии аз қабилҳои Начмиддин, Сайфиддин, Шамсиддин, Амриддин, Ҷамолиддин ва ғайра дар зери таъсири забони тоҷикӣ дар шакли дар боло ишорашуда истифода мегарданд, дар ҳоле дар худ забони арабӣ дар ин шакл истифода кардани онҳо ҳилофи қонунҳои грамматикаи арабӣ аст, ки онҳо бояд дар шакли алоҳида, берун аз чумла, ки таҳти ягон омилҳои грамматикӣ қарор нагирифтаанд, бояд дар шаклҳои: Начмуддин, Сайфуддин, Низомуддин, Амруддин, Шамсуддин талаффуз мегардиданд. Ба тарзи дигар, забони тоҷикӣ ҳама иқтибосотеро, ки аз забони арабӣ гирифтааст, дар тӯли зиёда аз ҳазор сол онҳоро дар худ ҳазм карда, ба онҳо сурат ва сирати “тоҷикӣ” додааст. Аз ҷиҳати дигар забони тоҷикӣ дар миёни аксари забонҳои давлатҳои ҷаҳони Ислом ягона забоне аст, ки бори аввал ин иқтибосотро аз арабӣ қабул карда, сипас, ба дигарон додааст ва худ дар қиёс бо дигарон ин иқтибосотро тавонистааст, дар шакли асли ё худ хело наздик ба асл нигоҳ дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: забоншиносӣ тоҷик, исмҳои хос, ономастика, исмҳои хоси арабӣ, исмҳои хоси иқтибосоти арабӣ, таҳқиқилингвистӣ, исмҳои дугаркибаи изофӣ, ҷанбаи этимологӣ, номҳои иқтибосоти арабӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, «Дониш», 1985 – ҷ. 1.
2. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX-X). – Душанбе, 2003.
3. Сулаймонов С. Очерки мухтасари сарф (морфология) – и забони арабӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2005.
4. *ابراهيم سلسلتي، الأعلام العربية، عراق.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН АРАБСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье делается попытка подвергать лингвистическому анализу собственные имена арабского происхождения, которые занимают заметный пласт таджикской лексики.

THE LINGUISTICAL ANALYZE OF PROPER NAMES OF ARABIAN EXTRACTION IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE

The article considers about the attempts which expose linguistical analyze of proper names of arabian extraction, which take noticeable part of tajik vocabulary.

ҲАМЗИСТИИ ФАРҲАНҶО ДАР ТОПОНИМИЯ

О.О. Маҳмадҷонов

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

Тоҷикистон сарзаминест бостонӣ ва иқоматгоҳи қавмест аз ақвоми эронизабон, ки ин қавм бо номи тоҷик аз замонҳои қадим то ба имрӯз ин ҷо сукунаг меварзад. Агар таърихи Тоҷикистонро ҷараён, метавонем, метавонем бубинем, ки дар ин марзи таърихӣ дар ҳамонш бо тоҷикон аз даврони бостон то кунун қавмҳои дорои забон, урфу одат, равону фарҳанги гуногун бо ҳам зиндагӣ кардаанд. Ин ҳамонш ҳамзистӣ, ки ҳамзистии забонҳо ва таъсири мутақобилаи онҳоро таъмин месозад, табиист, ки ба фарҳангу осори онҳо беасар намоишад. Нишони ин ҳодисаро наслҳои баъдӣ, пеш аз ҳама, аз замин, ки замин осорхонаи таърих аст, метавонанд ҷӯё шаванд ва натиҷаи онро аз ниҳоди номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки маҷмуи номҳои ҷуғрофӣ дар илм бо истилоҳи топонимия ёд мегардад, ба даст оранд. Агар аз ҳамин дариҷаи таҳқиқ ба фарози топонимияи Тоҷикистон назаре жарф андозем, мебинем, ки дар қатори топонимҳои эронӣ топонимҳои низ ҷо-ҷо пареш хӯрдаанд, ки бунёд аз унсурҳои марбут ба забонҳои ғайриэронӣ - туркӣ доранд. Аз зумраи Қўштеппа, Қарамиршикор (Душанбе), Айлоқ, Қуруқ, Охтош, Юрт (Ваҳдат), Олий совет, Қўктош, Қизилполдуз (ноҳияи Рӯдакӣ), Бесимас, Ойбош, Учқул (Ҳисор), Қарабулак, Сумбулоқ, Гумбулоқ (Файзобод), Ширинбулоқ, Чаманбулоқ (Ёвон), Самсолиқ, Тегермӣ (Нуробод), Янғолиқ, Белғӣ, Қазноқ (Рашт), Куклик, Алмалиқ (Тоҷикобод), Шилбилӣ, Йирғайлӣ (Ҳоит) ва амсоли инҳо.

Топонимҳои туркӣ дар Тоҷикистон аз қаъри асрҳо ба мерос намоишанд. Онҳо ҳодисаи навад ва пас аз асри XII дар ин сарзамин ба зуҳур омадаанд, ки ин рӯйдод ба ҳодисаи кучишу резими босуръати ақвоми туркнаҷод ба ин манзили бунсола ва густариши забони онҳо дар ин ҷо иртибот мегирад. Аз ин хотир, таҳқиқи топонимҳои туркӣ аз нигоҳи маънӣ ва сохтори грамматикиву муносибати забонӣ кори ҷангон душвор нест.

Доираи интишори топонимҳои туркиасос дар Тоҷикистон миёни топонимҳои эронӣ ба таври нимҷазира ва ҷазирача сурат мегирад. Яъне, агар дар як ҳавзаи ҷуғрофӣ онҳо ба анбӯҳи дучор оянд, дар дигар ҳавза шумораи онҳо ҷангон зиёд нест. Албатта, ин падида ба омилҳои мухталифи таърихӣ марбут мегардад, ки онҳоро метавонем дар будубоши бардавом ё сукунати кӯтоҳфосилаи ин ақвом дар ҳавзаҳои алоҳидаи мавриди назар ба таҳқиқ кашем.

Ба андешаи мо, яке аз чунин ҳавзаҳо Қаротегин аст, ки имрӯз бо номи водии Рашт ва ё Раштонзамин ёд мешавад. Маълум аст, ки як давраи муайяни таърихӣ дар ин минтақа-Раштонзамин қавму қабилаҳои қирғиз зиндагӣ мекардаанд. Дар ин бобат муҳаққиқон овардаанд, ки «Қисми боло ва миёнаи Қаротегин 200-300 сол пеш аз ин саросар қирғизнишин буд, аммо рафта-рафта тоҷикон онҳоро танг карда, то сарғаҳи водӣ бурда расонидаанд» (Таджики Каратегина и Дарваза, 1966, 52). Ҳақиқати ин ақидаҳо ҳоло дар он метавон дид, ки аксарияти топонимҳои туркии Қаротегин ба қисмати боло ва миёнаи он дахл доранд.

Кисляков Н. А. дар асоси маводи таърихӣ тахмин мекунад, ки қирғизҳо бори нахуст дар Қаротегин аввалҳои асри XV пайдо шудаанд (Кисляков, 1954, 35). Албатта, муайян намудани

масъалаи дар кадом аср ба Қаротегин омадану чанд муддат он чо мондани мардумони туркзабон муҳим аст, вале дар баробари ин, аниқ қардани роҳҳо ва аз кадом ҷониб ба Қаротегин ворид гардидани онҳо низ аз аҳамият холӣ нест.

В.В. Бартолд аз муаррихи асри XVII Маҳмуд ибни Валии Бухорой-муаллифи китоби «Баҳраласрор фиманоқибалаҳйёр» чунин ривоят меорад: «Дар моҳи раҷаби соли 1045 (11 декабри 1635-9 январи 1636, яъне дар фасле, ки аз водии Қаротегин убур қардан қариб номумкин аст, тавассути Қаротегин 12000 оилаи қирғиз /қарақирғиз/, ки исломро напазируфта буданд, зери сарвари 12 сарқарда, ки онҳо аввали моҳ аз тарафи хони ўзбек дар Балх қабул шуда буданд, ба Ҳисор омаданд» (Бартольд В.В. 1927,107). Дар ин маълумотнома чанд далели муҳими таъриҳӣ таҷассум ёфтааст, ки онҳо дар ҳаллу фасли масоили таъриҳу фарҳанги аҳолии ин сарзамин кӯмак мерасонанд, вале масъалаи аз кадом минтақа ба Қаротегин ва пас ба Ҳисор омадани қирғизҳо норавшан боқӣ мемонад. Мо гумон мекунем, ки қирғизҳо аз доманаи кӯҳҳои Тёншон ва водии Олой ба Ҳисор оварда шудаанд. Барои исботи ин андеша ба ду далел метавон таъҷиб кард:

а) агар қирғизҳо аз дигар ҷо ба Ҳисор меомаданд, ҳочати аз Қаротегин гузаштани онҳо набуд;

б) роҳи асосие, ки водии Ҳисорро бо Олой ва дигар мавозеи атрофи он мепайвандад, танҳо аз Қаротегин мегузарад. Ин далелҳо ба ҳулосае меоранд, ки қирғизҳо аввал дар кӯҳдоманҳои Тёншону Олой, баъд аз он дар саргах ва қисми миёнаву поёни Қаротегин паҳн гардидаанд. Муҳаққиқи таъриҳи Қаротегин Кисляков Н.А. низ ҳамин ақида ро таъкид кардааст (Кисляков, 1954. 35). Вале дар китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» (вып 1/с.52.) баръақс ин тавр нигоштаанд: «Ривоте ҳаст, ки онҳо (қирғизҳо) ба воситаи Қошғар, Ҳисор, Кӯлоб ва Балх ба Қаротегин оварда шудаанд». Ин ҷо ду омил метавонад боиси қабул нашудани ин ақида гардад:

1. Агар қирғизҳо аз Ҳисор ба Қаротегин мерафтанд, олими забардаст Бартолд В.В. ҳеҷ гоҳ дар бораи кӯчиши қирғизҳо аз номи Маҳмуд ибни Валии иқтибос намекард, ки «12000 оилаи қирғиз тавассути Қаротегин ба Ҳисор омад».

2. Чунон ки мебинем, муаллифони «Таджики Каратегина и Дарваза» ба ҷуз ривоят дар ин бобат ягон факти таъриҳӣ ё ҳуҷҷати дақиқ, ки дар ҳалли мавзӯ муттақо бошад, дар даст надоранд. Ба гумони мо, шояд табиати серобу гиёҳ ва сарзамини ҳосилхези Қаротегину Ҳисор, ки барои парвариши чорво мувофиқ аст, қирғизҳоро ба ин ҷо оварда бошад. Зеро маълум аст, ки «Мардуми туркзабон ва минҷумла, қирғизҳо дар гузашта аз ҳама зиёд ба чорводорӣ шугл дошганду зиндагии кӯчи аз сар мегузaronиданд..» (Павлова 1980, 104).

Унсурҳои туркӣ дар луғати топонимии Қаротегин қабати калонро ташкил дода наметавонанд, бо вучуди ин, каму беш дар ҳама мавозеи дуру наздики ин водӣ ба мушоҳида мерасанд. Агар сухан дар хусуси басомади унсурҳои мазкур чун топоасос ба миён ояд, метавон гуфт, ки адади онҳо дар ҳама ҳавзаҳои ҷуғрофии Қаротегину Ҳисор баробар нест. Ин сабаб дорад ва ба назари мо, сабаби онро дар заминаи ҳодисоти таъриҳӣ вобаста ба сукунат ва будубоши гурӯҳҳои гуногуни этникии, ки дар тӯли қарнҳо дар ин сарзамин сурат гирифтааст, ҷустуҷӯ мебоҷад кард.

Номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки аз ҳама бештар бо забони мардуми бумӣ, маскун вобастагӣ доранд ва дар заминаи қонунмандҳои маъмулии забони муайян зухур меёбанд. Топонимҳои қирғизӣ низ дар ҳамин доира ба амал омадаанд. Топонимҳои туркии ин водӣ дорои чанд хусусиятанд. Пеш аз ҳама, онҳо муродифи тоҷикӣ ё шарқӣ эронӣ надоранд. Ин нишон медиҳад, ки то омадани қавмҳои туркзабон ба Қаротегин мавзӯҳои мазкур дигар ном надоштаанд, вагарна ҳоло мебоист сари масъалаи муносибати номҳои туркиву эронӣ, даврҳои табaddулоту сабабҳои сар задани ин ҳодиса арзи ақида мекардем.

Топонимҳои туркии Қаротегину Ҳисор аз нигоҳи семантика ва сохту таркиб ба таври аҷиб сурат гирифтаанд: як қисми онҳо дар иртибот ба муҳити ҷуғрофӣ сар зада, дигар дар асоси аломати предмет, гурӯҳи сеюм вобаста ба номи рустаниҳо ё ашёи гуногуни ба зиндагии инсон алоқаманд пайдо шудаанд. Дигар ин ки, иддае аз топонимҳои туркӣ дар шакли сода ба зухур омада бошанд, гурӯҳи дуюм ё тавассути васоити грамматикӣ ташаккул ёфта, ё ба сифати унсури ҷудоғона бо ҷузъҳои дигар дар як таркиб қарор гирифтаанд. Аз ин ҷихат, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1. Топонимҳое, ки пайдоиши онҳо ба муҳити ҷуғрофӣ/ландшафту релеф вобаста аст. Ин навъи топонимҳо аз ҷиҳати семантика ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) ойконимҳо- Қоирма (сари гардиш, гардишгоҳ), Қъдъқак чоҳи об+ак-формант), Қъргано (қурғон-ҳисор. қалъа +о-формант) ва ғ.; б) оронимҳо - Айлоқ (чароғоҳ), Мойноқ (ағба, теппа), Тупчоқ (туп-теппа, баламди+чоқ-монанд, шабех) ва ғ.

2. Топонимҳое, ки дар асоси калимаҳои гуногун ба вучуд омадаанд: а) ойконимҳо – Тегермӣ/Тегермон (тегермон-осиёб), Қазноқ (мадон, анбор); б) гидронимҳо-Чот (резиншохӣ дарё), Бъдъқак (булуқ-чашма+ак-формант); в) Оронимҳо- Қъргъғӣ (қуруқ-посбонӣ+й-формант); г) фитотопонимҳо- Янғолиқ (чормағзор); д) антропотопонимҳо (Қанишбек, Қалдаринон); ё

топонимҳое, ки бо роҳи метафора ба вучуд омадаанд-Турпӣ (теппаи монанд ба гов); е) топонимҳое, ки вобаста ба аломат ва шаклу намуди объект сохта шудаанд - Самсолик, Кӯклик, Қаролик ва ғ..

Масъалаи дигаре, ки сазовори таҳқиқ аст, сохт ва шакли грамматикӣ топонимҳои туркии ин минтақа мебошад. Таҳқиқи қолабҳои калимасозӣ дар асоси маводи топонимӣ имкон медиҳад, ки хусусияти қаблӣ кунунӣ калимасозии забонҳои туркӣ, хусусан забонҳои ўзбекию қирғизӣ, аломатҳои хосу фарқунандаи он аз дигар забонҳои ҳешу бегона, қонунҳои таърихан ташаккулёфтаи он дар ин бобат муайян карда шаванд. Дигар ин ки, ба ин восита мумкин аст масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, аломат ё нишонаҳои субстрат дар топонимҳо, таъсири субстратҳо ба номвожаҳои чуғрофӣ ва монанди инҳо ҳалли худро ёбанд. Зеро масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, алалхусус, дар топонимияи Тоҷикистон, алҳол ба таври васеъ ва ҳамаҷониба мавриди арзёбӣ қарор наёфтааст. Барои ҳалли масъалаи мазкур ғайр аз барқарор кардани шакли дурусти овозии топонимҳо, нишон додани қаробати ҳамҷинсии лексикӣ ва ҷилоҳои маъноӣ-семантикӣ онҳо, инчунин муайян намудани хусусияти калимасозии номҳо низ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Агар аз ҳамин мавқеъ ба таҳқиқи топонимҳои туркӣ даст занем, маълум мегардад, ки онҳо якҷузъа ё бисёрҷузъа буда, тавассути анҷомаҳои номсоз ё дар қолаби ибора шакл мегиранд:

1. Топонимҳои якҷузъа (сода): Қул, Търмыш, Соӣ, Қайн ва ғ. Ҳамин навъи номҳоро дар топонимияи дигар манотиқи кишвар низ метавонем пайдо кунем, аз қабилӣ Қутан, Қурук, Айлоқ, Булоқ.
2. Топонимҳои сохта (бо анҷомаҳо). Аз анҷомаҳои номсозии туркӣ дар топонимияи ин маҳал бештар анҷомаҳои -лик/лик, -ли/лы, -лут, -мас ба кор мераванд: Алмалик, Кӯклик, Йирғайли, Шилбилӣ, Бодомлут, Қайламас, Бесимас ва ғ.
3. Топонимҳои бисёрҷузъа (мураккаб): Қаракул, Қъмоқ, Бойчол ва ғ.
4. Топо-ибораҳо: Ағбаи Турпӣ, Ағбаи Кърангайлоқ, Чашмаи Булоқ ва ғ. Топоибораҳо дар дигар манотиқи Тоҷикистон, масалан, дар қисмати шимолии водии Ҳисор ҳам тез-тез ба мушоҳида мерасанд. Чунин навъи номвожаҳои чуғрофӣ дар қолаби иборасозии забони тоҷикӣ тарҳрезӣ шуда, алоқаи ҷузъҳои онҳо тавассути бандҳои изофӣ барқарор мегардад. Аз тарафи дигар, дар ин навъи топонимҳо дар радиои унсурҳои туркӣ ҳатман як ҷузъи тоҷикӣ вучуд дорад: Қутани Шулка, Айлоқи Қозӣ, Юрти Қалон ва ғайра, ки онҳо аз махлупшавии вожаҳои ду забон рӯида, як навъи топонимҳои омехта (гибридӣ)-ро ташкил медиҳанд.

Ба тариқи ҳулоса, метавон дар мавриди вожаҳои туркии ин минтақа гуфт, ки онҳо дар ташаккули топонимҳо фаъолият карда аз ҷиҳати маъно дар ифодаи ландшафт, номи дарахтон. Объектҳои амалиёти инсон, муҳити чорводорӣ ба кор мераванд. Аз ҷиҳати сохт дар топонимҳои туркӣ як эътидоли муайян риоят мегардад. Яъне, адади ҷузъҳои таркибии номҳои мураккаб ва топоибораҳо аз ду зиёд нест. Формантҳои номсозии туркӣ миқдоран панҷго буда, ҳамаи онҳо ба ҷуз **мас** исми маконе месозанд, ки он ҷо ягон навъи ашё фаровон ва ё ягон намуди рустанӣ ба фаровонӣ мерӯяд. Дар водии Қаротегин ва Ҳисор топонимҳои омехта, ки аз омезиши унсурҳои тоҷикию туркӣ сар задаанд, низ ба чашм меҳӯранд, мисли Чимбулоқ, Тарбулоқ, Чавқудук ва ғайра. Ҷузъи туркии як гурӯҳ топонимҳои омехта тавассути забони тоҷикӣ ва компонентҳои тоҷикии онҳо ба воситаи забони қирғизӣ ё ўзбекӣ ба номҳои чуғрофӣ роҳ ёфтаанд.

Бештари аз унсурҳои туркӣ дар таркиби топонимҳои омехта ба дараҷае тоҷикӣ шудаанд, ки забони тоҷикӣ ба онҳо ҳамчун ба маводи худӣ мурочиат менамояд ва дар заминаи онҳо имкон дорад, ки минбаъд ҳам вобаста ба меъёрҳои сарфу нахвӣи забони тоҷикӣ, исмиҳои гуногун созад. Ба ин андоза ҳазм шудани унсурҳои туркӣ натиҷаи равобити наздик ва таърихӣ бародаронаву бардавоми мардуми тоҷик бо қавмҳои гуногуни туркзабон ва таъсири байниҳамдигарии забонҳои эшон мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: топонимия, топонимҳои омехта, меъёрҳои сарфу нахвӣи забони тоҷикӣ, топонимҳои туркӣ, унсурҳои туркӣ, топонимҳои эронӣ, ҳавзаи чуғрофӣ, номвожаҷуғрофӣ, топонимҳои якҷузъа, топонимҳои сохта, топоибораҳо..

А Д А Б И Ё Т

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана.- Л.,1927.
2. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина.-Сталинабад, 1954.
3. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. -Душанбе, 1994.
4. Маҳмадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик. -Душанбе, 2004.
5. Павлова Т.Г. О структуре и семантике киргизских имен// Ономастика Востока. - М., 1980.
6. Таджики Каратегина и Дарваза, вып. 1. -Душанбе, 1966.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ТОПОНИМИИ

Статья посвящена проблемам мирного сосуществования двух исторических языков – иранских и тюркских на территории Средней Азии. Как показывают исторические документы, тюркские племена проникали на эту территорию начиная с 5-6 веков нашей эры и это явление отражено в топонимии, в том числе Таджикистана. Авторы на основе топонимических материалов центральной и южной части Таджикистана а именно, Гиссарской долины и Каратегина исследовали лингвистические особенности тюркской топонимии с точки зрения территориальной расположенности и структуры.

DIALOGUE OF THE CULTURE IN TOPONYMY

Present article deals with the issues of peaceful coexistence of two historical languages – Iranian and Turkish in Central Asia. As historical documents witness Turkish tribes came to the Central Asia since 5-6 centuries a.d. and this appearance is indicated in toponymy of Tajikistan. Authors in the base of toponymy materials of central and southern part of Tajikistan, namely Hissar valley and Karategin investigated linguistically peculiarities of Turkish toponymy from territorial location and structure.

МАКС ФАСМЕР РОҶЕЪ БА РОҶҶОИ ИҚТИБОС ШУДАНИ КАЛИМАҶОИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ

М. Искандарова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Гафуров

Маълум аст, ки фарҳангҳои этимологӣ барои муайян гардидани самти иқтибос шудани калимаҳо аз як забон ба забони дигар кӯмаки калон расонида, маводи дар онҳо зикргардида барои навишта шудани тадқиқотҳои муфиде, ки ба таърихи баромади воҳидҳои луғавӣ бахшида шудаанд, ёрии калон мерасонанд. Бояд гуфт, ки маҳз дар луғатҳои этимологӣ робитаи халқҳо дар мисоли маводи забонӣ ба таври мушаххас инъикос меёбад. Луғати этимологии олим ва луғатшиноси немис Макс Фасмер аз ҷумлаи чунин сарчашмаҳои муҳим ҳисоб ёфта, дар он маводи гаронбаҳое вучуд дорад, ки барои нишон додани таъсири дутарафаи забонҳои русиву тоҷикӣ ёрии калон мерасонад. Дар луғати номбурда дар қатори унсурҳои луғавӣ ба забонҳои гуногун мансуб як ғуруҳи калони калимаҳои аслан тоҷикӣ зикр шудаанд, ки онҳо ба таркиби луғавӣ забони русӣ ба шакли маъноҳои мухталиф дар давраҳои гуногун иқтибос гардидаанд. Ин ҷо мо таҳти истилоҳи «калимаҳои аслан тоҷикӣ» ҳамон воҳидҳои луғавиро дар назар дорем, ки решаи онҳо ба давраҳои умумиэронии инкишофи забон рафта мерасанд.

Луғати номбурдаи Макс Фасмер аз ҷумлаи сарчашмаҳои ҳисоб мешавад, ки дар он роҳи мураккаби аз як забон ба забони дигар гузаштани калимаҳо ба таври бисёр таҳлил шуда, сабабҳои ба тағйирот дучор гардидани онҳо нишон дода шудааст. Муаллифи луғат ин ё он калимаи дар забони русӣ истифодашавандаро таҳлил намуда, баъд асли решаи онро нишон медиҳад. Аз таҳлили ин гуна калимаҳо дар забонҳои тоҷикиву русӣ чунин хулоса кардан мумкин аст, ки М.Фасмер этимологияи воҳидҳои луғавиро бо роҳҳои зерин нишон додааст:

1) Муаллифи луғати номбурда хангоми шарҳу эъзоҳи як қатор калимаҳо аз шакли эронии қадим ибтидо гирифтани онҳоро қайд карда, баъд ба шаклҳои гуногун ба қор рафтани ин гуна унсурҳои луғавиро ишора менамояд. Масалан, ӯ дар бораи калимаҳои **едукаръ** чунин менависад: «Едукаръ - дока, смъшлный человек... следует объяснить как заимствованные из иранской формы, восходящей к иранской **уадн** – кага – волшебник» (5, т.2, с.10). Баъд М. Фасмер дар баъзе забонҳои ҳозираи эронӣ, мисли форсӣ-тоҷикӣ ба шакли **чодугар** ба қор рафтани калимаи мазкурро ишора намуда, нисбат ба забони тоҷикӣ дар забони русӣ боқӣ мондани шакли нисбатан қадим ва ба умумиэронӣ наздики «едукаръ»-ро таъкид мекунад.

Аз таҳлили М. Фасмер чунин натиҷа ба даст меояд, ки баъзе калимаҳои аз давраи умумиэронӣ ё эронии қадим сарчашмагиранда дар ду вариант дар забони русӣ ба қор мерафтаанд. Ба сифати далел ин ҷо метавон унсурҳои луғавӣ **куртка** ва **курта** (короткое платье)-ро зикр кард (5, т.2, с.429-430), ки сарчашмашон ба давраи умумиэронӣ мерасидааст. Ин гуна воҳидҳои луғавӣ на танҳо дар ду вариант, балки дар се вариант низ дар забони русӣ дучор меоянд. Ғайр аз шакли **сарай** (5, т.3, с. 560) боз ба гунаҳои **сераль** (5, т.3, с.603) ва **стреха** (5, т.3, с.776) истифода шудани калимаҳои аввал далели ин гуфтаҳост.

М. Фасмер хангоми ҳам дар алоҳидагӣ, ҳам бо вариантҳои зикр кардани чунин калимаҳо дар аксар ҳолат бе зикри мисол танҳо аз умумиэронӣ сарчашма гирифтани решаи онҳоро қайд мекунад. Вале баъзан барои пурқувват кардани аниҷаҳо мисол низ меорад. Масалан, дар шаклҳои

шаровары (5, т.4, с.410), **чембары** ва **чамбары** («широкие кожаные или холщевые шаровары») (5, т.4, с.331) ба кор рафтани айни як калимаро таъкид карда, унсури эронии қадим – *sakaṃaka / sakaṃaka* ибтидо гирифтани вариантҳои ишорашударо қайд менамояд. Аз маводи қайдкардаи М.Фасмер маълум мешавад, ки таърихи ба забони русӣ дохил шудани калимаҳои аслан тоҷикӣ хеле қадим будааст. Чунин ҳолат андешаи баъзе муҳаққиқонро дар хусуси бо роҳи гуфтугӯи иқтибос шудани эронизмҳо, аз ҷумла тоҷикизмҳо ба забони русӣ исбот менамояд (ниг.9, с. 26).

Вобаста ба ин масъала, қайд кардани ин нуқта зарур аст, ки замоне қисме аз тоифаҳои ориёӣ, ки тоҷикон ворисони ҳақиқии онҳо ҳастанд, (ниг.3, с. 53-59), ба мавзӯҳои пурвусъати Русияи имрӯза хичрат карда будаанд. Олимони Украина тахмин кардаанд, ки пайдо шудани тоифаҳои ориёӣ дар сарзамини онҳо ба ҳазорсолаҳои VII-IV то солшумории мелодӣ тааллуқ дорад (ниг.3, с. 104).

2) Дар натиҷаи таҳлили маводи луғати М.Фасмер кас ба чунин андеша мерасад, ки дар забони русӣ миқдори калимаҳои аз забони авестой сарчашмагиранда хеле кам будааст. Ба қатори чунин воҳидҳои луғавӣ метавон вожаҳои брезг «расвет» (аз авестои раіkibkīnaitī - 5, т.1, с. 211). **Донро** (номи дарё) (аз авестони *dānu* – «дарё» - 5, ҷ.1, с. 528) дохил кард. Аммо маълум мешавад, ки аз забони форсии қадим ибтидо гирифтани сарчашмаи калимаҳои русӣ дар луғати номбурда қайд нагардидааст.

3) Аз давраи ривочи забони форсии миёна ё паҳлавӣ (асрҳои III-VI) сар карда, муносибати тичоратии қавмҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикон, бо тоифаҳои славянӣ нисбатан ривоч гирифт. Хеле вусъат пайдо кардани чунин муносибатро байни ин ду қавми номбурда метавон бо он исбот кард, ки аз мавзӯҳои алоҳидаи Россияи имрӯза зиёда аз 170 предмети нуқрагӣ ёфт шудаанд, ки маҳз ба ҳамин давраи ривочи забони форсии миёна – давраи Сосониён тааллуқ доранд (6, с.29-30). Аз баъзе минтақаҳои ин кишвар, мисли Предуралье, Кама ва Волга боз дирамҳои сосонӣ низ ба даст расидаанд.

Инкишоф ёфтани чунин муносибатҳо байни тоифаҳои эрониву славянӣ наметавонист нақши худро дар забон нагузорад. Далели равшани ин андешарониҳо ба забони русӣ иқтибос шудани калимаи **бозор** аст. Бояд гуфт, ки унсури луғавии номбурда, мувофиқи ишораи М. Фасмер, дар ин забон ба ду маъно гузаштааст: 1) благотворительное мероприятие, распродажа в благотворительных целях; 2) рынок, ярмарка. (5, т. 1. с. 105).

Таъкид кардан зарур аст, ки агарчи сарчашмаи калимаи мазкур ба вожаи *vazak*-и забони форсии миёна мерасад, аммо, чунон ки худи М. Фасмер низ қайд мекунад, ин воҳиди луғавӣ ба маънои аввал ба воситаи забони франсавӣ (*vazak*) ё немисӣ (*vazak*) ба русӣ иқтибос гардида, ба маънои дуввум ба тавассути шеваи лаҳҷаҳои туркӣ ба таркиби луғавии забони номбурда дохил гардидааст.

М.Фасмер ҳангоми шарҳу эзоҳи баъзе чунин воҳидҳои луғавӣ ба давраи миёнаи инкишофи забонҳои эронӣ (асрҳои IV-III пеш аз мелод -асрҳои VII-VIII мелодӣ) тааллуқ доштани ин ё он калимаи дар забони русӣ мавҷударо қайд намояд ҳам, вале ба таври конкрет маҳз аз забони форсии миёна ибтидо гирифтани онро ишора намекунад. Чунончи, ӯ оид ба сайри таърихии калимаи **собака** чунин менависад: «Это слово, распространение которого не ограничивается вост.- слав. языками, заимствованные из ср.-ир. *sabaka* -, ср.парси *sabah*» (5, т.3, с.702).

4) Муқоисаи маводи гирдомада нишон медиҳад, ки М.Фасмер дар луғати худ аз хама зиёд аз давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ (асрҳои IX-X то имрӯз) ба забони русӣ иқтибос гардидани калимаҳоро мавриди таҳлил қарор додааст. Аз тарафи баъзе муҳаққиқон низ таъсири калони забонҳои эронӣ, аз ҷумла, тоҷикӣ ба забони русӣ таъкид шуда (ниг.3, с.188, 190; 4, с.113), дар таркиби номҳои ҷуғрофии Россия то имрӯз истифода шудани баъзе калимаҳои тоҷикӣ ишора гардидааст (ниг. 3, с.179, 183).

Воҳидҳои луғавии дар фарҳанги мавриди таҳлил дучороянда аз рӯи хусусиятҳои худ якхела нестанд. Аз ин рӯ, чунин калимаҳоро ба зергурӯҳҳои зайл чудо карда, таҳлил намудан ба мақсад мувофиқ аст:

а) Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки қисми зиёди чунин калимаҳо барои ифодаи номи ашёву предмети гуногун истифода мешудаанд. Воҳидҳои луғавии **бадрянка** порода («персидских лимонов», аз калимаи бодранг – 5, т. 1, с.104), **чорводар** «возница, погонщик» (5, т.4, с. 316), аз ҷумлаи чунин унсурҳои луғавӣ ҳастанд. М. Фасмер ҳангоми эзоҳи решаи ин гуна калимаҳо баъзан унсурҳои луғавиро низ таҳлил намудааст, ки онҳо аслан аз давраи нави мавҷудияти забони тоҷикӣ ба русӣ нагузаштаанд, балки аз забонҳои дигар ё давраҳои пештараи инкишофи забони тоҷикӣ ба воситаи давраи нав ба ин забон роҳ ёфтаанд. Чунончи, воҳиди луғавии **шакал** аз забони ҳиндӣ қадим ба забони тоҷикӣ ба шакли **шағол** дохил шудааст. М. Фасмер роҳи минбаъдаи иқтибоси ин калимаро ба забони русӣ ба таври конкрет нишон надода, танҳо ишора намудааст, ки он ё ба воситаи забони франсавӣ (**chacal**) дар асри XVIII, ё ба тавассути забони немисӣ (**shacal**) ба таркиби луғавии забони русӣ дохил гардидааст (ниг. 5, т.4, с. 395-396). Ба ин тарик, луғатшиноси номбурда роҷъ ба роҳи тӯлонии иқтибосгардии калимаи **Эльбрус** андешаронӣ намуда навиштааст: «Эльбрус, таъже Эльборус, сюда же

название гор Эльбурс» из нов.-перс. Elburz - то же, сред.-перс. Naǰburz, авест. Naǰd – название гор + bekezaiti (высокий) (5, т.4, с. 517).

Аз давраи нави инкишофи забони тоҷикӣ низ мисли давраҳои дигар баъзе унсурҳои луғавӣ ба забони русӣ дар ду вариант дохил гардидаанд. М. Фасмер аз хусуси бевосита ё бавосита иқтибос шудани баъзе чунин вожаҳо далеле наоварда, танҳо бо қайд кардани ин ки онҳо дар забони русӣ дар ду вариант дида мешаванд, маҳдуд гардидааст. Масалан, ӯ менависад, ки калимаи **шоҳмоҳӣ** «царская рыба» ба забони русӣ ба гунаҳои **шамоя** ва **шемоя** дохил гардидааст (ниг. 5, т.4, с.402).

Ҳангоми шарҳу эзоҳи қисме аз чунин калимаҳои иқтибосии тоҷикиасли дуварианта дар забони русӣ М. Фасмер ба воситаи забони туркӣ роҳ ёфтани онҳоро таъкид намудааст. Чунин тарзи эзоҳи луғатнависро метавон дар мисоли калимаҳои **шамшит-самшит**, **юфть-юхть** ва ғайраҳо мушоҳида кард: «**Шамшит-самшит** - дерево «Вихия sempervivens» обычно объясняют из нов.-перс. simsad, simsik- то же через тур. . .» (5, т.4, с. 536). «Юфть, юхть» особый сорт мягкой кожи, народн. юхоть. Русское слово вероятно, заимствованно через тюрк из нов.-перс. juft «пара», авест. уихта – тоже, потому что кожи дубятся попарно (5, т.4, с.536). Юхть ж. «три поля пахотной земли, из которых обрабатываются только два». . . считается заимствованная из тюрк. формы близкой sift «пара (волов)», которая восходит к перс. juft «пара» (5, т.4, с. 537).

Баъзан М. Фасмер аниқ маълум набудани роҳи иқтибосшавии ин гуна воҳидҳои луғавиро ёдрас гардида, ду самти роҳёбии онҳоро ба забони русӣ таъкид менамояд. Чунончи, ӯ доир ба вариантҳои **намаз** ва **маназъ** менависад: «Намаз - магометанская молитва при заходе солнца. . . через турецкий, крымский, татарский, болгарский, уйгурский или прямо из нов.-перс. Namaz - молитва». . . (5, т.3, с. 41).

Ба ин тарик, аз шарҳу эзоҳи муаллифи «Этимологический словарь русского языка» маълум мешавад, ки калимаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ чи хангоми бевосита ва чи бавосита иқтибос гардиданашон роҳи пурпечутоб ва тӯлониро тай намуда, қисме аз онҳо ба тағйироти ночиз ва гуруҳе бо дигаргунии ҷиддии сохторӣ дучор гардидаанд, ки дар ин чода мақоми ҳодисаҳои фонетикӣ хеле калон аст. Баъзе чунин унсурҳои луғавӣ аз асли худ чунон дур шудаанд, ки муайян намудани шакли ибтидоии онҳо таҳлили чуқури этимологиро талаб менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: этимология, фарҳангҳои этимологӣ, унсурҳои луғавӣ, воҳидҳои луғавӣ, этимологияи воҳидҳои луғавӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Лыткин В.И. Пермско-иранские языковые контакты// Вопросы языкознания, 1975 г. № 3, с.75-88.
2. Мирбобоев А. Нақши ориёӣҳо дар тамаддуни ҷаҳонӣ. Хучанд, 2006, 244 с.
3. Мухтарам Хотам. Ориёгочикон: 18000 сол пеш. . . Душанбе, 2004, с.244.
4. Мухтарам Хотам. Як баён аз ду забон// Садои Шарқ, 2008 с. № 1. с. 112-150.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, IV – М, Прогресс, 1986-1987.
6. Хайдаров Ш., Ожегов В. Следы арийской цивилизации в Прикамье (историко-сравнительное изучение проблемы). Пермь, 2006, 94 с.
7. Ҳасанов А. Вомвожаҳои тоҷикӣ дар забонҳои дигари ҷаҳон, Хучанд, 2003, 51 с.
8. Ҳасанов А. Сайри сухан. Хучанд, 2006, 75 с.
9. Эделман Ҷ.И. Равобити таърихӣ луғати забонҳои эронӣ ва славянӣ// Номаи пажӯҳишгоҳ, Душанбе, 2006. № 11-12, с. 23

МАКС ФАСМЕР О ПУТЯХ ЗАИМСТВОВАНИЯ ТАДЖИКСКИХ СЛОВ С РУССКОГО ЯЗЫКА

Известно, что этимологические словари играют очень важную роль в определении направления заимствования слов из одного языка в другой. Следует подчеркнуть, что именно в этимологических словарях конкретно отражается связь народов на примере материалов языка и языкознания. Этимологический словарь немецкого лексикографа Макса Фасмера является одним из таких важных первоисточников и в нем собран богатый материал, который оказывает неоценимую помощь в отражении двустороннего воздействия русского и таджикского языков.

MAKS FASMER ABOUT THE METHODS OF COMPOSING TAJIK WORDS IN RUSSIAN LANGUAGE

It's well known, that ethimological vocabularies plaes very important role in the determine of direction words from one language to another. Properly underline, that exactly in the ethimological vocabularies concrete reflect connects people for example of matherials language and linguistics. Ethimological vocabulaly of german lecturegraphy of Mars Fasmera is one of such important sources and to it gathered which give unvaluable aid materials in the reflecting of double-sided activities of russian and tajik languages.

ТАРКИБУ ИБОРАҶОИ УСТУВОРИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА РОҶҶОИ ТАРҶУМАИ ОНҶО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР МАВОДИ МАТБУОТ)

Б.Наврӯзшоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони ҳар миллат баробари ҷамъияти худ гом мезанад. Баъзе калимаву таркибҳо кӯҳна гашта, ҳамзамон бо пешравию соҳаҳои гуногуни ҳаёт калимаву таркиб ва ибораҳои нав ба нав пайдо шуда, барои ифодаи мафҳумҳои гуногун истифода мешаванд. Таркибҳои устувори феълий дар забони матбуот ҳам мавқеи муайян доранд. Чунин таркибҳои навсохт дар услуби матбуот ва публицистика бештар мушоҳида мешаванд.

Доир ба истифодаи унсурҳои забонӣ, нуқсонҳои луғавӣ - грамматикӣ ва услубӣ дар матбуоти кунунии тоҷик асару мақолаҳо навишта шудаанд. (М. Шакурӣ «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад» (6), М. Қосимова «Суҳан бояд ба дониш дарҷ кардан» (5), Б. Камолиддинов «Ҳусни баён» (1), «Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд» (2), «Суҳандонон суҳан санҷида гӯянд» (3)).

Роҷеъ ба истифодаи таркибҳои устувори нав дар сафҳаҳои матбуоти даврӣ фикру андешаи олимон ва забоншиносон гуногун аст. Ба ақидаи бархе, истифодаи онҳо танҳо барои пинҳон ифода намудани фикр аст.

Забоншинос Б. Камолиддинов доир ба истифода ва нуқсонҳои гуногуни забонии рӯзнома дастурамалу мақолаҳои зиёд таълиф карда, бо мисолҳои мушаххас диққати хонандагонро ба он ғалатҳо ҷалб карда, роҳҳои бартараф намудани онҳоро нишон додааст. Чунон ки муҳаққиқ қайд намудааст, дар матбуоти тоҷик баробари дигар унсурҳои забонӣ як миқдор таркибҳои устувори феълий низ зиёд корбаст мешаванд. Онҳо хусусияти услубии публицистика пайдо намудаанд. Инчунин, муҳаққиқ ду ҷиҳати истифодаи онҳоро дар матбуоти даврӣ нишон додааст, яъне, ҷиҳати мусбати он, ки кори рӯзноманигорро осон мекунад, ҷиҳати манфиаш, ки забони матбуотро стандартӣ, яъне яқраи ва яқнавохт мегардонад. Хуб мешуд, рӯзноманигорон аз ин сарвати муҳим барои пурра, ҷозибанок ва саҳеҳ баён намудани фикр бамавқеъ истифода баранд.

Ҳоло мо барои шарҳу эзоҳи ин гуруҳ таркибҳои устувори феълий дар забони матбуоти тоҷик ва роҳҳои тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ баъзе мулоҳизаҳои худро баён мекунем. Дар мақола маводи матбуоти имрӯзаи тоҷик истифода шудааст.

Питер Гросс гули 10 рӯз дар Тоҷикистон **буду бош дошт** (12). During 10 days Peter Gross **spent his life-time** in Tajikistan.

Таркиби феълии **буду бош доштан** дар забони матбуот, дар матбуоти тоҷик падидаи нав буда, серистеъмол гаштааст. Дар сарчашмаҳои илмӣ ба маънои зерин зикр шудааст: ҳастӣ, вучуд доштан, ҷизи мавҷуда (8). Дар ҷумлаи зерин ба маънои умр ба сар бурдан, зиндагӣ кардан омадааст. Ба забони англисӣ ин таркиб бо маънои **to spend ones life-time, live, living** баргардонда шудааст, ки саҳеҳ аст (7).

Аз соли 1961 ба ин далелҳо резиши об ба баҳри Арал ба таври мудовим **рӯ ба қоҳиш ниҳод** ва дар ин муддат Арал 210 километри мукааб оби ширин дарёфт накард (11). In the course of this argument flowing water into Aral Sea regularly **grew less** since 1961 and Aral didn't obtain 210 cubic meter pure water that period of time.

Ибораи **рӯ ба қоҳиш ниҳодан** хоси услуби адабӣ - матбуотӣ буда, дар маъхазҳои илмӣ ба чунин маънӣ зикр шудааст: кам шудан, камкунӣ, камшавӣ, камӣ (9). Дар мисоли мазкур ба маънои кам шудан омадааст, ки ба мақсад наздиктар аст. Он ба забони англисӣ бо ибораи **grew less** ифода мешавад, ки маънии кам шуданро дорад. Инчунин, дигар ифодаҳои ин таркиб мавҷуданд монанди **decreased, lessened, reduced** аммо маънои ба он наздик таркиби **grew less** мебошад (7).

Аён шуд, ки мо гоҳо аз манфиатҳои иқтисодии худ **ғафлат меварзем** ва ҳол он ки барои рушди иқтисодии кишвар ба сармояи ҳангуфте ниёз дорем (12). In order to improve economy we are lack of a great deal of capital, It was clear, we sometimes **inattentive** to our economy interests.

Таркиби феълии **ғафлат варзидан** ибораи навсохт буда, дар забони матбуоти давр маъмул аст. Он бештар хоси услуби адабиёти классикӣ буда, дар сарчашмаҳои илмӣ чунин зикр шудааст: **беҳабарӣ, фаромӯшӣ, бетадбир, беларвоӣ** (8). Дар мисоли зерин он ба маънои беларвоӣ зоҳир намудан, фаромӯш кардан омадааст. Ҳамтои он дар забони англисӣ таркиби **inattentive** буда, маънои аз диққат дур мондан, беларвоӣ нисбат ба чизеро мефаҳмонад (7).

Ояндаи неки инсоният маҳз аз ҳамин равандҳои муттаҳидкунанда **сарчашма мегирад** (12). Human fine future, simple **takes a source** from this unifying process.

Сарчашма гирифтани низ таркиби устувори феълии нав дар забони матбуот буда, серистеъмол мебошад. Дар маъхазҳои илмӣ чунин ифода шудааст: манбаъ, маъхаз, ҷои пайдоиши чизе (10). Дар ҷумлаи мазкур ба маъноҳои асос гирифтани, пайдо шудани омадааст. Муродифи англисии ин таркиб,

воҳиди фразеологии **to take a source** - сарчашма гирифтган, оғоз ёфтган, ибтидо гирифтган ба ҳисоб мерavad(7).

Ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ўзбекистон ниҳоят сари масъалаи арзиши гази «Узтрансгаз» дар соли 2008 **ба тавофуқ расиданд** (11). Representatives of the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan **conform to** the problem of value of «Uztruns» gas in the period of 2008.

Таркиби **ба тавофуқ расидан** маънои зеринро ифода мекунад: бо ҳам мувофиқат кардан, ҳамфикр будан, мувофиқат, созиш намудан (8). Дар ҷумлаи зерин он ба маънои ба мувофиқа расидан, созиш намудан истифода шудааст ва ба забони англисӣ бо таркиби **conform to** бо маънои созиш намудан, мувофиқат кардан корбаст мешавад.

Маркази зилзиласанҷии «Каросу», воқеъ дар н.Ваҳдат, ки пурра хароб гардида буд, бо асбобҳои рақамии зилзиласанҷии истеҳсоли Русия таҷҳизонида шуда, **мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт** (12). Seismology center of «Karosu» located in Vahdat **began to reap the benefit** of equipped by device in figures made of Russia, which was completely destroyed.

Мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтган таркиби устувори феълӣ нав дар забони матбуоти даврӣ буда, дар сарчашмаҳои илмӣ чунин маънидод шудааст: бархӯдор шудан, баҳрааманд шудан, фоида бурдан, ҳисса бардоштан, баҳра бардоштан (9). Дар мисоли мазкур он бо маънои ҳисса бардоштан, фоида бурдан омадааст. Тарҷумаи таркиби мазкур ба забони англисӣ истифода аз усули тарҷумайи комил, яъне ба воситаи иборайи фразеологии **reap the benefit of smth.** сурат гирифтааст (7).

Имрӯз дар забони матбуоти тоҷик феълҳои таркибии зиёд истифода мешаванд, ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд. Ба ин гурӯҳ таркибҳои нави феълӣ матраҳ гардидан, таҷдид ёфтган, мустақар кардан, мунташир шудан, интиқод намудан ва ҷайраҳо дохил мешаванд.

Ёдовар мешавем, ки равобити Амрикову Ўзбекистон дар пайи рӯйдодҳои хунини Андиҷон дар соли 2005 **ба сардӣ гаронд** (11).

We remind that after bloody events in Andijan **falling-off-in** relation between America and Uzbekistan.

Иборайи **ба сардӣ гаронд** варианти нави иборайи феълӣ чизе сард шудан ва ё рӯ ба сардӣ ниҳод мебошад. Дар забони матбуот камистеъмом бошад ҳам, ба назар мерасад. Аз рӯи маънӣ он ба иборайи устувори феълӣ **коҳиш ёфтган** баробар аст. Тарҷумайи он ба забони англисӣ ба воситаи таркиби феълӣ бо пешоянди **falling-off-in** (вайрон шудан, коҳиш ёфтган, сард шудан) ифода шудааст, ки саҳеҳ аст.

Зимнан, бояд гуфт, ки дар ин шаҳр Вивалди эҷод кардааст, Мотсарт ва Гендел, Гюк ва Чимароза оҳангҳои худро навохтаанд, Карло Готси песаҳояшро **рӯи сахна овардааст** (12). Meanwhile, it is worth to say, Vivaldi created, Motsart and Gendel Guke and Chimaroza played their resonance, Carlo Gotsi **has brought his plays on the stage** in this city.

Иборайи фразеологии **рӯи сахна овардан** хоси забони матбуот буда, дар сарчашмаҳои илмӣ ба маънӣ ба намоиш гузоштан, ба сахна гузоштан омадааст (10). Тарҷумайи иборайи мазкур ба забони англисӣ, дар ҷумлаи зерин бо усули тарҷумайи фразеологӣ сурат гирифтааст, яъне ба воситаи иборайи рехтаи **to bring ones plays on the stage** - чизеро ба намоиш гузоштан, ба сахна гузоштан, ки ҳам аз рӯи шакл ва ҳам аз рӯи маъно баробар мебошанд.

Хулоса, дар ин мақола чанде аз таркибу ибораҳои устувори феълӣро мавриди баррасӣ қарор додем. Истифодаи бомавриди онҳо аз рӯи маъно, барои саҳеҳу оммафаҳм гаштани забони матбуот шароит фароҳам меорад. Инчунин, маълум аст, ки тарҷумайи воҳидҳои фразеологӣ ба забонҳои хориҷӣ душворихоро пеш меорад. Мо дар мақолаи мазкур роҳҳои тарҷума ва равишу услуби ҳадалимкони онҳоро нишон додем. Ин боб аз ҷониби муҳаққиқони дигар ба анҷом расидааст. Агар рӯзноманигорон бо ҳавсалаи том аз ин мавод истифода баранд, бурди мо дар ин ришта мебошад. Умедворем, ки аз сӯйи қаламбадастон ин ислоҳоти пажӯҳишгарон мақбул гашта, сафҳои матбуоти имрӯзаи тоҷикро ҳам ба салоҳу дурустӣ дармеоваранд.

КАЛИДВОЖАҲО: ибораҳои устувори забони тоҷикӣ, тарҷумайи воҳидҳои фразеологӣ, истифодаи унсурҳои забонӣ, забони рӯзнома, матбуоти тоҷик, хусусияти услубии публицистика, забони матбуот, таркиби ибораҳои устувори феълӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Камолиддинов Б. Хусни баён. – Душанбе: Маориф, 1989. - 118с.
2. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гуянд. - Душанбе: Интернетос Тоҷикистон, 2001. - 171с.
3. Камолиддинов Б. Сухандонон сухан санҷида гуянд. Душанбе - 2005, Компания «Оптима», 200с.
4. Мачидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. - Душанбе: Деваштич, 2006. - 405с.
5. Қосимова М.Н. Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан. - Душанбе: Интернетос Тоҷикистон, 2005. - 135с.
6. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад. - Душанбе: Ирфон, 2005. - 399с.
7. Куниин В.А. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Русский язык, 1984. - 942с.

8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М: Советская Энциклопедия, 1969.- Ҷ.1.-951с.- Ҷ.2.-949с. 23.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ.- Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963.Ҷ.1.- 952с.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ.- Душанбе: Ирфон, 1964.Ҷ.2.- 802с.

УСТОЙЧИВЫЕ СОСТАВЫ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА МАТЕРИАЛАХ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ)

В статье рассматриваются фразеологические части глагольных словосочетаний на материалах таджикской периодической печати. Автор, анализируя устойчивые словосочетания, предлагает оптимальные способы их перевода на английский язык. Значимость анализа заключается в том, что идеи автора основываются на новых материалах современного таджикского литературного языка.

VERBAL CONSTRUCTIONS AND PHRASES IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE AND THE WAY OF THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH (AT THE MATERIAL OF TAJIK PRESS)

As we know, it is not easy to translate verbal phrases into foreign languages, but the author of the present article, showed the right method and ways of their translation into English, through the facts. Also he tried to find and explain their main meanings and origins looking through scientific literatures. The significant of article is that, it's based on new materials of modern Tajik literary language.

ТАҒЙИРОТҲОИ МАЪНОИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИК

А. Саломов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона як қонуниятҳои табиӣ пешрафти забон буда, дар забоншиносӣ ба сурати умум як падидаи табиӣ ва мусбат маънидод гардида, яке аз омилҳои бойшавии фонди луғавии ҳар як забон маҳсуб мегардад. “Ҳеҷ халқе доранда ва эҷодкунандаи ин ё он забон наметавонад тамоман аз дигарон дуру ҷудо ва ҳаёти хосса ба сар барад” (4.86-87). Аз ин рӯ, иқтибосоти арабӣ ва иқтибосоте, ки аз забонҳои дигар ба забони форсӣ (тоҷикӣ) ворид гардидаанд, ба хувияти миллии ва асолати он осеба ворид накардаанд, зеро раванди таъсири мутақобилаи забонҳо ва иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона як падидаи табиӣ иҷтимоӣ маънидод гардидааст. Баръакс, забони тоҷикӣ дар тӯли таърихи зиёда аз ҳазору дусадсолаи равобити мухталифи худ бо забони арабӣ, тавонист иқтибосоти арабиро дар худ ҳаллу фасл намуда, қудрати суҳанофаринии худро дучанд ва фонди луғавии худро аз ҳисоби ин иқтибосот ғанӣ гардонад ва ба қавли ховаршиноси шинохта Ричард Фрай, агар иқтибосоти арабӣ дар таркиби забони форсӣ (тоҷикӣ) намебуд, вай ба ин бузургӣ намерасид, зеро агар адабиёти даврони паҳлавиро бо даврони Ислому муқоиса намоем, тафовут мавриди шигифтист. (3.185).

Аз рӯи қонуният, ки иқтибосоти бегона дар забони иқтибосгардида баъди ворид гаштан маъниҳои худро густариш медиҳанд, забони тоҷикӣ як бахши умдаи иқтибосоти ба худ воридгардидаро ҳаллу ҳазм намуда, ба маъноҳои аслии онҳо маъноӣ нав афзуд. Падидаи сермаъно гардидани иқтибосот дар забони иқтибосгиранда нишондиҳандаи дараҷаи баланди азхудшавӣ ва мутобиқат дар забони иқтибосгиранда мебошад.

Аз ҷиҳати дигар, сермаъноии иқтибос дар забони иқтибосгиранда далели равшани он аст, ки калимаи иқтибосӣ роҳи дуру дарози таърихӣ аз лаҳзаҳои дохилшавӣ ба ҳаёти забони нав то собиту устувор дар он ҷо гардидан ва дар баробари калимаҳои аслии забони иқтибосгиранда мавриди истифода қарор гирифтаандро тай кардаанд.

Иқтибосоти арабӣ, ки дар тӯли таърихи 1200-солаи забони форсӣ (тоҷикӣ) ба фонди луғавии он дохил гардида, ба он ғановат бахшидаанд, табиӣ, ки дучори тағйиротҳои фонетикӣ, морфологӣ ва семантикӣ гардидаанд, ки дар пояи маводи “Ёддоштҳо”-и устод С. Айни тағйиротҳои семантикӣ иқтибосоти арабиро мавриди таҳқиқ қарор дода, қонуниятҳои забонии онҳоро дар асоси маводи ғирдовардашуда берун мекашем. Чуноне дар боло ишора гардид, аксари мулқои калимаҳои арабии иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ мисли: мантиқ, илм, ҳикмат, қиёс, хитоба, қазия, хилоф, муншӣ, обид, зоҳид, котиб, роҳиб, мунаққид, арӯз, адаб, шеър, насл, қофия, байт, мисраъ, матлаъ, мактаъ, ҷинс, шакл ва садҳову ҳазорҳо дигар, ба ҷуз ин ки ба сурати фаровон дар забони муосири тоҷик ба маъноӣ аслии худ мавриди истифода қарор доранд, дар зери таъсири забони тоҷикӣ ва равандҳои мухталифи иҷтимоӣ ба тағйиротҳои маъноӣ дучор гардидаанд.

Раванди васеъшавии маъноии калимаҳои арабиро дар забони тоҷикӣ аз рӯи маводи «Ёддоштҳо» дар мисолҳои зерин мушоҳида карда метавонем:

Калимаи **”мулоим”**, ки маъноии аслии он дар забони арабӣ **”созгор, мувофиқ, дархӯр ва муносиб”** мебошад, дар забони тоҷикӣ маъноии изофии **”нарма”**-ро касб кардааст: **”Ман дастони мулоими ӯро нарм-нармак мемолидам”** (1.374).

Калимаи серистеъмоли **”мактаб”**, ки дар арабӣ исми макон буда, ба маъноии **”идора”, “офис”, “мизи корӣ”** аст, дар забони тоҷикӣ маъноии **”дабистон”, “мактаб”** истеъмом мегардад: **”Аҷаб нест, ки туро ба ин корат аз мактаб пеш кунанд”**. (1.93)

Калимаи **”қоил”** дар забони арабӣ исми фоил (ичрокунандаи амал) буда, ба маъноии **”гӯянда”** меояд, дар ҳоле дар забони тоҷикӣ ба маъноии **”эътироф кардан”, “иқроф шудан”, “пазируфтани”** ва ҳатто изхори **”тааҷҷуб”** ва **”шиғифтӣ”** аз чизе меояд: **”... Аҷаҳоят ҳунари туро дида, қоил мешаванд”**. (1.21).

Калимаи **”маҷлис”** чун исми макон дар забони арабӣ ба маъноии **”ҷойи нишаст”** меояд, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ ба маъноии **”анҷуман”** ва **”ҷаласа”** меояд: **”Ин маҷлис, то соати дуи баъди ними шаб дароз кашид”**. (1.404).

Калимаи **”сӯхбат”** дар забони арабӣ ба маъноии **”ҳамроҳӣ”, “бо касе будан”** меояд, дар ҳоле дар забони тоҷикӣ маъноии изофии **”бо якдигар гуфтугӯ ва сӯхбат”** карданро касб кардааст: **”Ман дар натиҷаи сӯхбат дониستم, ки дар замони мо ҳам шоир шудан мумкин будааст”**. (1.110).

Калимаи **”ҳавсала”** аслан ба маъноии **”меъдаи паранда”** аст, дар ҳоле дар забони тоҷикӣ ба маъноии **”хоҳиш”, “рағбат”, “тобу тавон”** меояд: **”Ман имшаб ба ҳикоягӯи ҳавсала надорам”** (1.53).

Калимаи тааҷҷубии **”ҳайф”** дар забони арабӣ ба маъноии **”зулм”, “ҷабру ситам”** аст, дар ҳоле дар забони тоҷикӣ ба маъноии **”дарег ва афсус”** меояд: **”Ҳайф ба ту ва лаънати олам ба ту!”** (1.44).

Калимаи **”оид”** дар арабӣ ба маъноии **”бозгарданда” “бозоянда”** омада, дар тоҷикӣ маъноии модалии иловагии **”дар бораи...”, “вобаста ба...”**-ро касб кардааст; **”Чунон ки дар боло навишта шуд, “Ҳошияи Қутбӣ” шарҳи “Шамсия” аст, ки ба илми мантиқ оид аст”** (1.210).

Дар ин ҷода калимаҳои иқтибосии зиёдеро аз матни **”Ёддоштҳо”** мисли: **”кассофат”**- дар арабӣ ба маъноии **”зичӣ”, “ҷафсӣ”** ва **”анбӯҳӣ”** буда, дар тоҷикӣ ба маъноии **”чиркини”** ва **”палидӣ”** омадааст; **”таксир”**- дар арабӣ **”кӯтоҳӣ”, “танбалӣ”, “сусти”**, дар тоҷикӣ- **”эҳтиром ва арҷ”** нисбат ба аҳли рӯҳоният; **”таъна”** дар арабӣ- **”як бор задан”** бо корд ва ё бо найза, дар тоҷикӣ ба маъноии **”сарзаниш, мазаммат, маломат”**; **”ғайрат”** дар арабӣ ба маъноии **”рашк”** дар тоҷикӣ- **”ҷидду ҷаҳд”, “қушиш”**;

Калимаи **”маслуҳ”** дар арабӣ ба маъноии **”пӯстканд”** дар тоҷикӣ- **”лоғар”** меояд: **”Ӯ як хари маслуҳро пеш андохта меомад”** (1.320); **”мумсик”** дар арабӣ ба маъноии **”қапанда”, “дошгаистода”** дар тоҷикӣ- **”ҳасис”, “камдаст”** меояд; **”мадхуш”** дар арабӣ **”саргашта, саргардон; мутаҳайир”** дар тоҷикӣ- **”аз хуш рафтани”**; **”мазор”** дар арабӣ исми макон ба маъноии **”ҷойи зиёрат”, “зиёратгоҳ”** дар тоҷикӣ- **”гур, қабр, қабристон”** меояд; **”ифлос”** дар арабӣ- **”варшикастагӣ (банкрот), “тангдастӣ”** ва **”бенавой”** ояд, дар тоҷикӣ- **”чиркини”, “палидӣ”** меояд: **”Хандақ аз хун ва ифлоси қариб пур шудааст”** (1.307); **”раъно”** дар арабӣ- **”худбин, худоро, нодон”,** дар тоҷикӣ- **”хушандом”, “хушқаду қомат”**; **”нақл”** дар арабӣ- **”ҷойивазкунӣ”, “тағйири макон”** дар тоҷикӣ **”ҳикоя, ривоят кардан”**; **”анъана”** дар арабӣ- **”ривоят, ҳикоя, хурфот ва таассуб”** дар тоҷикӣ- **”урфу одат”**; **”аскар”** дар арабӣ- **”лашқар ва сипоҳ”** дар тоҷикӣ- **”сарбоз”**; **”атвор”** дар арабӣ- **”андоза, ҳаҷ, давр, вазъ”** дар тоҷикӣ **”роҳу равиш”**: **”Албатта, рангу рӯи онҳо ва феълу атворашон оддӣ набуд”** (1.330); **”маърака”** дар арабӣ- **”задухӯрд”, “набард”, “корзор”** дар тоҷикӣ- **”ҷорабинӣ”, “ҷашн”, “меҳмонӣ”**: **”Баъд аз тамом шудани маъракаи маддоҳӣ ду маддоҳбача бо як пешкон дар он ҷойхона пайдо шуданд”** (1.126); **”ҳурмат”** дар арабӣ- **”манъ будан, мамнӯият”** дар тоҷикӣ- **”эҳтиром, арҷ”, “насия”**- дар арабӣ ба маъноии фаромӯш кардан, дар тоҷикӣ чизеро ба орият додан; **”қабат”** дар арабӣ дар ин шакл нест, вале дар тоҷикӣ ба маъноии ошённа ё бахши болои чизе меояд, **”истикомат”** дар арабӣ – **”ростӣ, дурустӣ, дар тоҷикӣ бошад ба маъноии зиндагӣ кардан ва ғайра.**

Бояд ишора кард, ки дар забони арабӣ калимаҳои вучуддоранд, ки асли онҳо форсӣ (тоҷикӣ) буда, дар тоҷикӣ дар шакли арабиашон ба кор мераванд: хандақ, ки асли он **”канда”** аст ва авҷ ки асли он **”авғ”** аст.

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ иқтибосоти таркибии арабиасосе вучуддоранд, ки онҳо ҳосии забони тоҷикӣ мебошанд: ғарибмазор, дарсфаҳмӣ, собитқадам, софқалб, масҷидшакл, шеърфаҳм, рамузфаҳм, савобталабӣ, соҳибнуфуз, тарҷимаиҳоли, хотирҷамъ, шарикдарс, ҳозирҷавоб, соҳибдавлат ва ғайра.

Аз таҳлили мисолҳои дар боло ишорагардида метавон ба чунин хулоса омад:

1) Иқтибосоти арабӣ ба қонуну қоидҳои забони тоҷикӣ тобеъ гардида, дар калимасозии он дар таркибҳои омехтаи арабӣ ва тоҷикӣ фаъолона иштирок намуда, қудрати сухан ва истилоҳофаринии онро бештар ва нерӯмандтар сохтаанд;

2). Таҳқиқи тағйиротҳои маъноии иқтибосоти арабӣ нишон медиҳад, ки забон чун падидаи иҷтимоӣ ва василаи муошират байни инсонҳо бо тағйири вазъу шароит ва омилҳои дигари иҷтимоӣ дар як ҷо шаҳ нашуда, бо тақозои замон ва равандиҳои иҷтимоии ҷомеа маъноҳои нав ба худ касб менамояд;

3). Таҳқиқи иқтибосии арабиасоси тоҷикӣ нишон медиҳад, ки забон чун падидаи иҷтимоӣ ва воситаи муоширати одамон унсурҳо ва ё худ агар ба забони илми забоншиносӣ гӯем, вожа ва калимаҳои интихоб мекунад, ки ҳам аз лиҳози гуфтор осон ва аз ҷиҳати ифодаи маъно дақиқ бошанд. Мисоли равшани он равобити мутақобилаи забони арабӣ ва тоҷикӣ дар истифодаи калима ва истилоҳоти мавриди нисбат аст. Чуноне медонем, забони тоҷикӣ бо тақозои вақту замон бисёре аз калимоти аслии худро, ки натавонистанд ба талаботи замон ҷавобгӯ бошанд, сарфи назар карда, ба ҷойи онҳо калимаҳои арабиеро қабул кард, ки ба талаботи замон ва давр ҷавобгӯ бошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтибосоти арабӣ, забони муосири тоҷик, иқтибосири, сермаъноии иқтибос, тағйиротҳои маъноӣ.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллиёт, ҷилди 6. – Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962. – 414 с.
2. Мухаммадиев М., Талбакова Х., Нурмухаммадов Ю. Лексияи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1977. – 190 с.
3. Фрай Ричард. Наследи Ирана (Перев. сангл. В.А. Лившица и Е.В. Зеймяля) – М., 1972. – 468 с.
4. Шанский Н.М. Современный русский язык. – М., 1972.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье делается попытка показать на основе фактического материала, взятого из «Воспоминаний» Садриддина Айни, слова, получившие в результате заимствования дальнейшее семантическое развитие, то есть расширившие круг своих значений.

THE SEMANTICAL ALTERATION OF ARABIAN BORROWED IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE

The article considers about the foundation of factual material, which have taken from the «Vospomananiy Recollection» of Sadriddin Ainyi of word, is getting in the result of borrowing next semantical development which has widen it's meaning.

КОРБУРДИ БАЪЗЕ ВОЖАҲОИ КАМИСТЕЪМОЛИ ТОҶИКӢ ДАР «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ»-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

У. Саъдуллоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калима ҳама гуна маъноро бояд ифода кунад, зеро ба чунин раванди мураккаб ҳам забон ва ҳам тафаккури инсонӣ алоқаи ногусастанӣ доранд. Забоншинос З. Мухторов қайд мекунад: «Калима ҳамеша чун пулест, ки забон ва тафаккурро ба ҳам мепайвандад» (1, 66). Танҳо тавассути силсилаи калимаҳо муносибати забон ва тафаккур густариш меёбад. «Забон ду паҳлу дорад: моддӣ ва идеалӣ. Паҳлуи аввалӣ бо роҳи ҳиссиёт доништа мешавад ва онро системаи овозҳо таркиб медиҳад, ки ба ҳам пайванд шудани онҳо ташаққули воҳидҳои забониро ба миён меорад. Паҳлуи сонӣ, хусусияти идеалии воҳидҳои забониро дар бар гирифта, ба ҷиҳати маъноии калимаҳо далолат мекунад ва дар мафкураи инсон вучуд дорад» (7, 22).

Забони тоҷикӣ маҳсули чандин асрҳост, дар муддати мавҷудияти худ вобаста ба шароити зиндагӣ, ҳодисаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, маданӣ инкишоф ёфта, ба дараҷаи имрӯзааш расидааст. Таркиби луғавӣ дар раванди таърих бо вожаҳои нав пурра гардида, баъзе вожаҳо, ки ба истеъмоли онҳо эҳтиёҷе намондааст, дар корбурд маҳдуд мегарданд. Яъне дар ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамеша пешравӣ ҳукмрон аст ва ба ин васила соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон инкишоф меёбанд. Дар напичаи ин комёбиҳо баъзе ашё ва мафҳумҳо оҳиста-оҳиста кӯҳна шуда, доираи истеъмоли ҳамон шайъову мафҳумҳо то рафт маҳдуд мешаванд. «Забон, ки аз қабилҳои ҳодисаҳои ғайриҷамъиятӣ, тарзи зиндагӣ, урфу одатҳо, ғайриҷамъиятӣ ва ғайриҷамъиятии соҳибони он, вазъияти сиёсӣ таърихӣ мамлакат, тараққиёти шаҳрҳо, савдо, хунармандӣ, санъат, маданият, адабиёт – ҳама ба инкишофи забон таъсири муайяне мебахшанд. Забон ҳамаи навигарҳои дар ин соҳа баамаломадаро ба шакли калимаҳо дар худ инъикос менамояд» (5, 132). Маълум аст, ки таърихи забон бо таърихи

сохибони он зич вобаста ва алоқаманд аст. Дар баробари инкишоф ва тағйироти дар ҷомеа бавучудодамада ва пайдо шудани мафҳумҳои нав калимаҳои нав пайдо мешаванд ва як қатор калимаҳои дигар дар истеъмол маҳдуд мегарданд. Дар натиҷаи тараққиёти ҷамъият дар забон як гурӯҳ калимаҳо нодаркор мешаванд, бо мафҳумҳои ифода мекардагиашон дар забон маҳдуд мегарданд ё вазифаи онҳо ба зиммаи муродифот ё иқтибос мегузарад, аҳли забон батадрич аз онҳо даст мекашанд. Ба туфайли ҳамин қабил навигариҳо дар забон баъзе калимаҳои нав пайдо мешаванд, ки маъно ва мафҳумҳои навро ифода менамоянд. Ба истеъмоли баъзе калима эҳтиёҷи зиёде наменоманд, дар истеъмол маҳдуд мешавад. Дар истеъмол маҳдуд шудани ин калимаҳо тадричан ба амал меояд, як тартиби муайян дорад (ниг. ба: 4, 17-18).

Дар ин мақола мо гурӯҳи калимаҳоеро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем, ки дар «Футувватномаи султони»-и Хусайн Воизи Кошифӣ аз ҷиҳати истеъмол маҳдуд мебошанд.

1) **Вожаҳои камистеъмоли мансуби одобу ахлоқ**, «Футувватномаи султони» яке аз асарҳои барҷастаи ахлоқӣ дар адабиёти форсу тоҷик ба ҳисоб меравад.

Дар асар калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ахлоқӣ хеле зиёд қорбурд доранд ва дар ин миён вожаҳои низ истифода мегарданд, ки дар асар доираи истеъмолашон то андозае маҳдуд мебошад. Аз рӯи маъно ин гурӯҳ ба се зергурӯҳ ҷудо мешавад:

а) **Вожаҳои ифодагари хулқи ҳамида: хокниҳод, пандпазирӣ.**

Панҷум, уҷб ва такаббур наварзад, балки мутаваозеъ ва **хокниҳод** бошад (50 †). Вожаи дигари камистеъмол **хокниҳод** мебошад, ки дар асар як маротиба ба қор рафтааст ва дар фарҳанг хоксор, фурутан, одами хушхулқ маънидод шудааст (10, 487). Дар ҷумла ба маънии хоксор қорбасти гардидааст.

Дар ҷумлаи «Фармонбардорӣ, ростгӯӣ, вафодорӣ, **пандпазирӣ**, камозорӣ ва роздорӣ (45)», метавон вожаи **пандпазирӣ**ро вожаи камистеъмоли ахлоқӣ дар асар номид, ки дар асар як маротиба ба қор рафтааст. Дар луғат чунин маънидод шудаанд: **пандпазирӣ** – касе, ки насиҳат қабул мекунад, пандгиранда, пандшунав (10, 22). Дар матн ба маънии пандгиранда қорбасти гардидааст.

б) **Вожаҳои ифодагари хулқи ношоиста: норост, қачбоз, гаронҷон, ҷоҳталабӣ, озмандӣ, ғаразпардозӣ.**

Панҷум, ростӣ, ки ҳар ки **норост** ва **қачбоз** ва қалб бошад, дар дӯстии вай ҳеҷ роҳате набувад, барои он ки ҳар чи гӯяд, бар он эътимод натавон қард (72). Вожаҳои **норост** дар асар як бор ва **қачбоз** ду бор ба қор рафтаанд ва дар луғат чунин маънидод шудаанд: **норост** – ғайри рост, қач (9, 871), **қачбоз** – қаллоб дар қимор, дағалбоз, ҳилагар, бардуруғ бойдиҳандаи бозӣ барои фирефтани ҳариф (9, 549). Дар асар вожаи **норост** ба маънии **дурӯғгӯӣ** ва **қачбоз** ба маънии **ҳиллагар** ба қор рафтаанд.

Дуюм - он, ки ҷусту ҷолок ба сухан дарояд ва хому **гаронҷон** набошад (100). Вожаи **гаронҷон** дар асар ду бор истифода шудааст ва дар луғат ба се маъни омадааст: 1) қохил, сусти. танбал, 2) бадхулқ, бемехр, саҳтдил 3) саҳтҷон, ҷонсаҳт (9, 271; 11, 314) ва дар матн ба маънии танбал, сусти, қохил ба қор рафтааст.

Агар пурсанд, ки ғусли мурид қист, бигӯӣ: «Он, ки аз сӣ сифат пок бошад: **ҷоҳталабӣ**, ҳуббӣ, ному номус, **озмандӣ**, **ғаразпардозӣ**. . .» (46). Вожаи **озмандӣ** дар асар як бор ба қор рафтааст ва дар луғат ҳирс, тамаъ, пурҳои (11, 21) маънидод шудааст ва дар матн ба маънии тамаъ ба қор рафтааст. Ба ҷуз вожаи **озмандӣ** дар матн вожаҳои **ҷоҳталабӣ** ва **ғаразпардозӣ** ба қор рафтаанд, ки метавон вожаҳои камистеъмол дар асар номид.

в) **Вожаҳои муътадилгуфтор: саргӯшӣ, андақакӣ.**

Ҳафтум, дар пеши устод ба касе сухани **саргӯшӣ** накунад (50). Вожаи **саргӯшӣ** (ба гӯши ҳамдигар оҳишта гап задан (10, 204)) яке аз вожаҳои асили тоҷикӣ мебошад, ки дар асар як бор истифода гардидааст. Дар асар ба маънии ба гӯши ҳамдигар оҳишта гап задан қорбасти гардидааст.

Ҳаштум, бисёр нагӯяд, ки бисёр гуфтан нишонаи **андақакӣ** аст. . . (78). **Андақакӣ** маънии қамақӣ, беақлиро дорад ва дар асар як бор истифода гардидааст.

Аз вожаҳои зикршуда, ба монанди **хокниҳод** (**хоксор**), **қачбоз** (**ҳаромбоз**), **саргӯшӣ** (**гӯшақӣ**)-ро метавон пешниҳод намуд, ки дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳамаҷун муродиф истифода гардад.

2) **Вожаҳои камистеъмоли ифодагари қасбу ҳунар.** Дар асар вожаҳои қорбасти гардидаанд, ки мансуб ба қасбу ҳунар мебошанд. Бо сабаби аз миён рафтани баъзе қасбу ҳунарҳо чунин калимаҳо доираи истеъмоли ҳудуд аз даст додаанд.

Ба ҳар ки ин маъни надонад, уро **саққоӣ** мусаллам нест (131). Дар асар ҷор маротиба қорбасти гардидааст ва дар луғат машқобӣ, обқашӣ, қору амали саққо (10, 224) маънидод шудааст. Дар асар ҳамаҷун номи қасби обқаш ба қор рафтааст.

† Хусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султони. Бо эҳтимоми Муҳаммад Ҷаъфарӣ Маҳҷуб. – Техрон, 1350 ш. – 426 с. Минбаъд дар қавсайн ба саҳифаҳои ҳамин асар ишора мешавад.

Агар пурсанд, ки **новакашӣ** чанд аст, бигӯй, ҳашт: ... Ҳафтум, дар ҳамкорон ба ҷашми ҳақорат нангарад. Ҳаштум, ҳамкорони худро ёриву мадад расонад (105). Вожаи **новакашӣ** аз калимаи нова сохта шудааст ва нова дар луғат ба ду маънӣ ояд: 1) нов, 2) ғулаҷуби миёнхолоӣ, ки гилкорон бо он гил мекашонанд (9, 862; 11, 924) ва вожаи **нова** дар асар чунин зикр шудааст: «Агар пурсанд, ки шароити нова кашидан чанд аст, бигӯй: Чаҳор: Аввал он ки хидмат кардан аст (104)». Муаллифи асар новакаширо ҳамчун номи касб, яъне, бо ғулаҷуби миёнхолоӣ гил кашонидан истифода кардааст.

Чунин навъи касбҳо дар замони Кошифӣ ва минбаъд дар байни мардуми мо чун навъи касбу хунар маъруф будааст.

3) **Вожаҳои ифодагари навъи гуштӣ // куштӣ**. Гуштӣ навъи варзишест, ки аз қадимулайём паҳлавонони тоҷик шуғл меварзанд ва яке аз суннатҳои тоҷикон маҳсуб меёбад. Муаллифи асар ин навъи варзишро ба ду намуд: **дайламивор** ва **шаҳривор** ҷудо менамояд. Муҳаммад Ғиёсуддин вожаи **дайламиро** чунин шарҳ додааст: номи қавмест ва ғӯянд, ки қавми мазкур мӯйи мучаъад ба сони занҷир доранд (2, 354). Пас ин навъи гуштӣ аз қавми мазкур пайдо шуда будааст.

Навъи дигари гуштӣ, ки дар асар дарҷ гардидааст, **шаҳривор** мебошад. Вожаи **шаҳривор** дар луғат ба ду маънӣ омадааст: 1) моҳи ҳаштуми соли шамсӣ, ки ба 21 август – 21 сентябр рост меояд; 2) рӯзи чоруми ҳар моҳи шамсӣ (10, 578).

Ин ду вожаҳо муаллифи асар чунин шарҳ додаст: «Агар пурсанд, ки ҳар як чӣ гуна аст, бигӯй: «Қабз гуштӣ гирифтган аз аҳли Хуросон ва Ироқ аст, ки онро **шаҳривор** ғӯянд ва изгирор гуштӣ гирифтган аз аҳли Гелон ва Шервон ва баъзе аз Озорбойҷон аст ва онро **дайламивор** хонанд» (304). Ҳар ду вожа дар асар ду маротиба ба кор рафтаанд. Дар асар вожаи **шаҳривор** ба маънии як навъи гуштӣ, ки дастро ба миёнбанди ҳариф дароварда гуштӣ гирифтган ва вожаи **дайламивор** ҳам як навъи гуштӣ будааст, ки бо ҳариф беихтиёрон мубориза бурдан аст, корбаст гардидаанд.

Ин навъи варзиш (яъне гуштӣ) то ҳанӯз маъмул аст, лек номҳои зикршуда замоне корбаст мегардидаанд ва бо мурури замон аз истеъмоли баромадаанд. Ҳоло ба ҷои ин навъи гуштӣ навъҳои самбо, дзюдо ва монанди инҳо ба вучуд омадаанд, ки касби гуштиро хеле инкишоф додаанд.

Г) **Вожаҳои мансуби либосҳои сӯфиён**. Дар асар вожаҳои ифодагари либосҳои сӯфиён ба кор рафтаанд, ки дар асар камистеъмолянд. Бояд зикр намуд, ки муаллиф дар асар фастро бо номи «Дар баёни либосҳои, ки дар ин рӯзгор сӯфиён ва футувватдорон мепӯшанд», доир ба либосҳои сӯфиён бахшидааст.

Агар пурсанд, ки хирқаи **ҳазорбахия** кадом аст, бигӯй: «Василаест, ки пора бар ӯ наредӯзанд ва бахия медрӯзанд» (174). **Ҳазорбахия** дар асар ду маротиба ба кор рафтааст ва навъи либосро меғуфтаанд, ки ҳазор чок, дарз ё кӯк доштааст. Калимаи **бахия** дар луғат ба маънии чок, кӯк, дарз тафсир шудааст (9, 109) ва муаллиф дар бораи вожаи **ҳазорбахия** чунин тавзеҳ додааст: «Пас, чун ҳазрат саллаллоҳу алайҳи ва олиҳи дар парда рафт ва амир аз таъзияти эшон бипардохт ва дар зовияи худ ба узлат машғул гашт ва як бори дигар он ҳазор боби илмо бар хотир гузаронид ва ба ҳар боби илм як бахия бар рӯи дурраи сафед, ки ҳам аз ҳазрат бад-эшон расида буд, кашид, то ҳазор бахия шуд ва дар вақти намоз онро мепӯшид» (175).

Агар пурсанд, ки **ялак** чист, бигӯй: «Ҷомаест, ки зиёдатӣ гиребон надорад ва кӯтоҳ аст» (174). Дар асар калимаи **ялак** ду маротиба ба кор рафтааст. Дар матн ба маънии як навъи либоси сӯфиён корбаст гардидааст.

Агар пурсанд, ки **капанак** чӣ маънӣ дорад, бигӯй: «Ин дар асл кафанук будааст. Яъне «коф»-и хитоб бо кафан ҷамъ кардаанд, кафанук шудааст» (172). Дар асар ду бор истифода шудааст ва дар луғат либоси пашмини кӯтоҳи беостин, ки дарвешон ва ҷӯнон мепӯшиданд; **гулпича** (9, 539) маънидод шудааст ва дар асар ба маънии навъе аз либосҳои сӯфиён ба кор рафтааст.

Агар пурсанд, ки ҷомаи **фаровезбароварда** аз он кист, бигӯй: «Аз он марде, ки зоҳиру ботини ӯ яке шуда бошад ва ниҳону ошқори ӯ ба тариқи рост бувад, на он ки дар сурат мардумро фиреб диҳад ва аз маънӣ беҳабар бошад» (174). Дар асар ду маротиба ба кор рафтааст. **Фаровезбароварда** навъи либосе буд, ки сӯфиён ба бар мекарданд. Вожаи **фаровез** дар луғат ба маънии санҷофи домани ҷома омадааст (3, 101). Яъне, либосест, ки доманаш боло, доманбароварда мебошад ва дар фарҳанг ба се маънӣ омадааст: 1) ҳичоби либос, пардаи либос, аз миён поини курта. 2) маҷозӣ, шарму ҳаё; 3) ҳошия, канора, эҳе, ки ба бар ва домани ҷома дӯхта мешавад (12, 389).

...ва зикри **палосу** муракқаъву жанда ва пусти ҳар як дар маҳале, ки лоик бувад, эрод хоҳем кард (171). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **палос** ба маъниҳои 1) фарш, гилем, намади дурушти аз пашм бофташуда; 2) матои пашминаи дурушт; 3) либоси пашминаи дурушт; 4) ба маънии маҷозии макру фиреб омадааст (10, 21). Дар асар ба маънии либоси пашминаи дурушти сӯфиён ба кор рафтааст ва се маротиба истифода шудааст.

Алқисса, ҳазрати рисолатпаноҳ он **гилемро** дар хонаи Фотима бигзошт ва гуфт: «Ин ҳаққи шумост» (87). Вожаи **гилем** дар фарҳанг ба маънии ҷомаи дурушти аз пашми буз ва ғӯсфанд

бофташуда, чакман ва навъе аз палоси пашмин, фарш омадааст (9, 963). Ба маънои палоси пашмин, фарш то ханӯз мустаъмал аст, лек ба маънои чома, чакман, ки дар асар корбааст гардидааст, камистеъмол мебошад.

5) Вожаҳои ифодагари номи ашӯ. Дар асар вожаҳое пайдо намудем, ки номи ашӯро ифода кардаанд (бештарашон номи ашӯи рӯзгор). Аз вожаҳои пайдонамуда баъзе аз истеъмол баромадаанд ва боқӣ камистеъмоланд.

Агар пурсанд, ки ду рукн кадом аст, бигӯй: «Аввал, он ки панҷ чизи оҳанӣ бо худ дошта бошад: корд, микроз, сӯзан, устура ва охир **оташбарг**» (83). Вожаи **оташбарг** дар луғат чақмоқ, оташзана маънидод шудааст (9, 933; 12, 40). Дар асар ба маънии **оташзана** ба кор рафтааст, зеро аз гуфтаҳои муаллиф бармеояд, ки асбобе будааст аз оҳан, барои гиронидани оташ корбааст мешудааст ва дар асар як бор истифода гардидааст.

Ёздаҳум, қабзаи **ниём** (113). Дар луғат **ниём** ғилоф, ғилофи шамшер (9, 823) маънидод шудааст. Ду маротиба дар асар ба кор рафтааст ва ба маънии ғилоф **корбааст** гардидааст.

Ёздаҳум, **чароғпояро** покиза ба маҷлис оварад (121). Вожаи мазкурро Мухаммадхусайни Бурҳон ба ду маъни овардааст: ба маънии чароғпост, яъне чизе, ки чароғ бар болои он гузоранд ва бардоштани асп ҳар ду дасти худро (6, 341) ва дар матн ба маънии чизе, ки чароғро дар болои он гузоранд, ба кор рафтааст. Дар асар ду маротиба ба кор рафтааст.

Чаҳордаҳум, қабзаи **хоиск** (113). Вожаи **хоиск** дар луғат болға, чакуш (10, 498) маънидод шудааст. Дар матн ба маънии болға омадааст ва дар асар як маротиба ба кор рафтааст.

Агар пурсанд, ки чатри саллакашон кадом аст, бигӯй: «**Табанги** эшон ва онро суфра низ гӯянд» (321). Вожаи **табанг** дар луғат ба маънии табақи чӯбин, корсон маънидод шудааст (10, 292). Дар асар ба маънии суфра, сабад ба кор рафтааст. Дар асар як бор истифода шудааст.

Агар пурсанд, ки он чи махсус бад-эшон аст, чист, бигӯй: «**Зилучаву** доира ва чаҳорمهу тос ва милу кутуб» (300). **Зилуча** дар луғат қолинча, гилем, палос маънидод шудааст (10, 624) Дар асар ду бор ба маънии қолинча ба кор рафтааст.

Ҳаҷдаҳум, қабзаи **қудунг** ва ин аз онҳо козурон ва рангрзон аст (113). Вожаи **қудунг** яке аз ашӯҳои бофандагӣ маҳсуб ёфта ва дар луғат чунин маънидод шудааст: путки чӯбин, ки қудунгтарон матоъҳои навбофтаҳо бо он зада суфта мекарданд ва ҷило меоданд (9, 570). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи **қудунг** дар шакли **қудина** омада ва баромадашро араби меоданд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дар шакли **қудунг** (қубаи чӯбини қалон, ки пардозгарон ва шустагарон матоъро бо вай зада, пардоз меоданд) омадааст ва яке аз вожаҳои қўхнашуда маънидод шудааст (11, 632). Дар асар як бор ба маънии яке аз ашӯҳои бофандагӣ ба кор рафтааст.

Дигар аз вожаҳои камистеъмол вожаи **утғу** аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ду вожаи **утғу** маънидод шудааст. Вожаи якум, бо ҳарфи «айн» оғоз мешавад ва аз ҷиҳати баромад араби буда, маънии **саркаширо** дорад. Вожаи дуюм, бо алиф ибтидо меёбад ва маънии **дарзмол**, **рахтмол**, **утғиро** дорад (10, 398). Шакл нест, ки баромадаш аз забони тоҷикӣ бошад. Перомунӣ ин вожа Мухаммад Ғиёсуддин меафзояд, ки **утғу** дар асл номи дастафзорест, ки онро гарм карда нуқуш бар чома мекунад (2, 35) ва дар матн як маротиба ба маънои дарзмол ифода ёфтааст. Бистум, қабзаи **утғу** ва ин аз онҳо дарзиён ва тоқиядӯзон аст (113).

Аммо шарҳи васлаҳои дигар, чун якбанду полҳанг ва ҳалқаву занҷир ва зангу тавқу асо ва найзаву чавгон ва занбилу **қачқул** ва монанди инҳо, ҳар як ҷойи худ мазкур хоҳад шуд ва зикри ҳар тоифа, ки мансуб бад-эшон аст, валлоҳу аълам (204).

Дар фарҳанг **қачқул** // **қашқул** чунин маънидод шудааст: 1) косаи заврақшакли (бештар аз пӯсти норҷил – кокос), ки дарвешон ба китф овехта, ё ба даст гирифта мегардонанд (косаи гадоён); 2) гадо, соил (9, 547). Дар матн ба маънии аввал ба кор рафтааст.

6) Вожаҳои ифодагари олоти набард. Дар асар вожаҳои ифодагари олоти набард истифода шудаанд, ки дар асар камистеъмол мебошанд.

Агар пурсанд, ки рӯи **гурз** кадом аст, бигӯй: «Дафъи зулму ситам» (117). Муаллифи асар зикр мекунад, ки «Ин силоҳи паҳлавонон ва саромадони майдони ҳарб аст» (117).

Дар луғат чунин омадааст: амуди оҳанин, кўпол, як навъ олоти ҷангии пешинаи дастадори сарқулула, ки монанди мехча барҷастагӣҳо дорад (9, 296). Забоншинос М. Мухаммадиев перомунӣ вожаи **гурз** қайд мекунад: «Масалан, дар «Шоҳнома» калимаи «гурз» серистеъмол аст, аммо ин калима бо сабаби инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ аз феодализм то сотсиализм, пешрафти техникаи ҳарбӣ дар замони мо аз истеъмол баромадааст, зеро ҳамон предмет олоти ҳарбӣ нест. Лекин ҳар гоҳ дар бораи ин яроқи ҳарбӣ (гурз) сухан равад, онро бо калимаҳои зиёд (як навъ олоти ҷангии дастадори пешина, ки сарқулула буда, монанди мехча барҷастагӣҳо дорад) эзоҳ надода, балки худӣ ҳамон термин ё синонимҳои он кўполро ба кор мебарем» (4, 26).

... ва ин фақир мегӯяд, ки чавонмард дар мулозимати шоҳ **танӯра** баста бувад (391).

Дар фарҳанг **танӯра** ба ду маънӣ омадааст: 1) як навъ либоси зирехдори ҷангӣ; 2) сӯрохи болои осиё, ки об аз он ҷо ба парраҳои чархи осиё мерезад (10, 395). Дар матн ду маротиба ба маънии аввал ба кор рафтааст.

Агар пурсанд, ки **камон** ба чӣ чиз тамош шавад, бигӯй: «Ба **зеҳ**, ки камон бе зеҳ ноқис бошад» (353).

Вожаи **камон** дар луғат яроқи қадимаи тирандозӣ (9, 534) маънидод шудааст ва дар асар ба маънии яроқ ба кор рафтааст.

Дар луғат вожаи **зеҳ** ба чаҳор маънӣ омадааст: 1) ресмони камон, чиллаи камон, торе, ки ба камон кашида мешавад; 2) хошия, канора, ороиши гиребон, гирдогирди чома; 3) зоиш, зоидан; 4) калимаи нидо (Аҳсант! Офарин!) (9, 449). Дар асар ба маънии ресмони камон ба кор рафтааст.

Вожаҳои зикршуда замони дар истеъмол буданашон баробари калимаҳои муқаррарии забон ба кор бурда мешуданд, аммо бо сабаби инкишофи ҳаёт баъзеи онҳо дар истеъмол маҳдуд гардидаанд, зеро шайъи номбар менамудай онҳо аз кор баромад. Забоншинос М. Муҳаммадиев меафзояд: «Баъзеашон маъноӣ нав гирифтаанд. Масалан, камон ба маъноӣ таърихиаш ҷӯби хамидааст, ки ду нӯги онро бо зеҳ таранг кашида мебастанд ва ба воситаи он тирро сар меоданд. Калимаи камон дар забони ҳозираи тоҷик низ дар истеъмол аст, вале маъноӣ аввали калима ва шакли предмети он маҳдуд шудааст. Калимаи зеҳ ҳам ба маънии зеҳи ҳамон камон таърихист» (4, 30).

7) Вожаҳои камистеъмоли мансуб ба ашӯи ҳайвоноти хонагӣ. Дар «Футувватномаи султонӣ» вожаҳои ифодагари номи ашӯи ҳайвоноти хонагӣ ба кор рафтааст, ки дар асар камистеъмол мебошанд.

Он ҳазрат дарозгӯше дар пеш доштанд ва васлаҳои аз чарм сохта, бар пушти вай афканда буданд ва ба ҷои **полон** ва адим он ҳазрат бар он дарозгӯш, ки онро яъфур гуфтандӣ, савор кардӣ (297).

Дар фарҳанг **полон** чун пушише, ки ба пушти ҳайвоноти боркаш барои бор ниҳодан ва ё савор шудан мегузаранд (10, 83), маънидод шудааст. Дар асар се бор ба маънии зикршуда ба кор рафтааст.

...ва ин шадди аҳли мафтулаву бахия ва **марасу полҳанг** аст (50). Дар фарҳанг калимаи **полҳанг** чун тасма ё ресмоне, ки ба канори лаҷоми асп мебанданд, якҷаҷилла, чилбур, банд, расан, таноб, ки аспи кӯталро ба он баста мекашанд (10, 85), тафсир шудааст. Дар матн ба ҷуз вожаи **полҳанг** вожаи **марас** ба кор рафтааст, ки маънии ресмон, таноб, расане, ки аз гардани сағ ва асп ва ғайра мебанданд (9, 640) дошта, метавон ба гуруҳи зикршуда дохил намуд.

8) Вожаҳои камистеъмоли дигар маъниҳо. Дар асар ба ҷуз маъниҳои зикршуда вожаҳое ба назар мерасанд, ки ифодагари маъниҳои гуногун мебошанд.

Понздаҳум, агар сиру пиёзи хом ва **гандано** хӯрда бошад, ба масҷид наравад (271). Дар луғат **гандано** сабзае аз ҷинси пиёз ва сир маънидод шудааст (9, 251). Дар асар як маротиба ба маънии сабзаи бадбӯй ба кор рафтааст.

Аввал, он ки дарвеш бояд, ки ду **донг** аз шаб зиёда хоб накунад (370).

Дар луғат **донг** ба ду маънӣ омадааст: 1) аз шаш ҳисса як ҳисса, шашяки ҳар чиз; 2) воҳиди вазнест, ки дар асрҳои муқаддима ва маҳалҳои гуногун вазн ва баҳои он мутавафит ва ҳоло баробари шашяки дирам аст (0, 19 грамм иборат аст) (9, 388) ва ба маънии ҳисса, сахм низ омадааст (11, 463). Дар асар ба маънии аввал корбаст гардидааст.

Кунгура – дар луғат дандонаи болои девор, сари дандонадори қалъа, қасрҳо ва шурфа маънидод шудааст (9, 573). Ба маънии зикршуда дар асар чунин омадааст: «... расан дар **кунгураи** қалъа салосил афканд ва даст дар он ҷо зад...» (328).

Маълум аст, ки яке аз сабабҳои камистеъмол шудани калимаҳои инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ ва ба истеъмоли баъзе калимаҳо зарурат намондан аст. Сабаби дигари аз истеъмол баромадани вожаҳои муродиф доштани онҳо мебошад. Ҳамеша дар истеъмоли муродифот яке аз онҳо бартарӣ пайдо мекунад, вожаҳои дигар камистеъмол мегарданд, ниҳоят ё маъноӣ нав гирифта дар забон мемонанд ва ё ба гуруҳи калимаҳои азистеъмолбаромада мегузаранд.

Хулоса, вожаҳое, ки мавриди тадқиқ қарор додем, вожаҳои камистеъмол дар асар маҳсуб меёбанд. Баъзе вожаҳои камистеъмоли тоҷикии асарро метавон дар забони имрӯзаи тоҷикӣ истифода намуд, ба монанди вожаҳои **оташбарг**, **чароғпоя**, **гаронҷон**, **хокниҳод**, **саргӯшӣ**, **қачбоз**, **айёрмард**, **камозорӣ**. Метавон дар мавриди истифодаи **оташбарг** чунин пешниҳод намуд: ба ивази вожаи русии «зажигалка», ки дар забони гуфтугӯй ва лаҳҷаҳои корбурд дорад, **оташбарг**ро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаҳои камистеъмоли тоҷикӣ, вожаҳои камистеъмоли мансуби одоби ахлоқ, вожаҳои ифодагари хулқи хамида, вожаҳои ифодагари хулқи ношоиста, вожаҳои мубтадилуфтор.

АДАБИЁТ

1. Мухторов З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной. – Душанбе: Хумо, 2001. - 127 с.
2. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёсултуғот. Ҷ.1.- Душанбе: Адиб, 1987.-398 с.
3. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёсултуғот. Ҷ.2.- Душанбе: Адиб, 1988.-390 с.
4. Мухаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикаии «Шоҳнома». - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005.-138 с.
5. Мухаммадиев М., Талбакова Х., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1997.- 190 с.
6. Мухаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ.1.-Душанбе: Адиб, 1993.-416 с.
7. Пумянский А.Л. О принципе языковой многозначности // ВЯ, 1983, №1. – с. 122–130.
8. Таджикско-русский словарь. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954. -789 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: СЭ, 1969. –951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ, 1969. –949 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2008. –950 с.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. –945 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ МАЛОУПОТРЕБИТЕЛЬНЫХ ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В «ФУТУВАТНОМАИ СУЛТОНИ» ХУСАЙНА ВОИЗИ КОШИФИ

В данной статье исследована группа слов в «Футуватномаи султони» Хусайна Воизи Кошифи, которые считаются малоупотребительными в таджикском языке.

THE USING OF SOME LITTLE MAKE USE OF TAJIK WORDS IN 'FUTUVATNOMAI SULTONI' HUSAIN VOIZI KOSHIFI

The article considers about the groups words which considers little make using in 'Futuvatnomai sultoni' Husain Voizi Koshifi.

ТАРКИБИ ЛЕКSIKIBU ГРАММАТИКИИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕҶӢ

Ҳ. Дустов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳти мафҳуми таркиби лексикиву грамматикии воҳидҳои фразеологии ташбеҷӣ маҷмӯи калимаву воситаҳои нахвӣ дохили он фаҳмида мешавад. Воҳидҳои фразеологии ташбеҷӣ мисли дигар нахвҳои воҳидҳои фразеологӣ аз ду ва зиёда унсурҳои луғавӣ ба вучуд омадаанд. «Воҳиди фразеологӣ аз ду ё зиёда калимаҳои мастақилмаъноӣ ба ҳам алоқаманд иборат аст. – менигорад проф. Ҳ. Мачидов. – Калимаҳои дохили воҳиди фразеологӣ чузъҳои таркибии онро ташкил медиҳанд. Чузъҳои таркибиро калимаҳои махсус ҳисобидан лозим аст. Онҳо мустақилияти лексикиву грамматикии худро аз даст дода, ба унсурҳои таркибии қолаби овозии воҳиди фразеологӣ табдил ёфтаанд» [2, 25-28]. Ин нишонаҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ дар ВФТ низ мушоҳида мешавад. Чузъҳои таркибии онҳо низ қобилияти ифодаи маъноӣ мустақили луғавию грамматикиро аз даст додаанд. Масалан, калимаҳои оху ва рамидан дар таркиби ифодаи ташбеҷии монанди охуи рамида ба маъноӣ «тарсон, ҳаросон» ҳамин хусусиятро доранд. Калимаи оху дар ин маврид маъноӣ шартии шайъ ё шахсро дорад, ки ин маъноро берун аз доираи ибораи номбурда ифода карда наметавонад. Дурусттараш, ин маъно дар дохили ВФТ дар мавриди бо шакли сифати феълии феъли рамидан, яъне рамида омадани он зоҳир мегардад:

... намедонам, аз ноз бошад ё аз шарм, монанди охуи рамида рафтори худро чобуктар гардонид (С. Айни, Ёддоштҳо, 319). Маълум аст, ки калимаҳои дохили ВФТ ба маъноӣ нав қорбаст шудаанд. Ин маъноро дар адабиёти забоншиносӣ «маъноӣ вобастаи фразеологии калима» номиданд. «Маъноӣ вобастаи фразеологии калима дар алоқамандии ҳатмии он бо калимаҳои муайяни дигар зоҳир мешавад. Бинобар ин, калимаҳои дохили фразеологизмро калимаҳои мустақил шуморидан мумкин нест. Онҳо ба маъноӣ пурраашон калима нестанд» [2, 25-28]. Аз рӯи ифодаи чузъҳои калимаҳои таркиби ВФТ-ро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: сода ва мураккаб.

Бештар калимаҳои сода ба вазифаи чузъи асосии ВФТ истифода бурда мешаванд; мисли гӯшти беустухон (мулоим, хӯрданбоб), чун минқори уқоб (қачу қилеб), мисли девораи танӯр (тафсон):

... чунон моҳирона мебуриданд ва чунон нағз карда мепӯхтанд, ки кас онро дар байни нони мулоим гузошта, мисли гӯшти беустухон хӯрда метавонист (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 89). Рӯи ӯ хеле дилкаш буд ва агар бинии нукаш чун минқори уқоб намедошт, бешубҳа, бисёр зебо мешуд (П. Толис, Куллиёт,

Ч. 2, 7). Он ҳама девору боми хонаҳо, ки тамоми рӯз дар харорати офтоб тафсида, мисли девораи танӯр шуда буданд, акнун буғ меоданд (Ч. Иқромӣ, Духтари оташ, 14).

Ба вазифаи ҷузъи дуом низ чунин калимаҳо истифода шудаанд: монанди чашмони ғук (калон, бадҳайбат), чун катаки мурғ (танг, ифлос), чун мори афъӣ (заҳрдор, зарарнок):

Чашмони вай монанди чашмони ғук аз косахонашон берун баромада буданд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 136). Дар Ёротеппа, дар як хонаи хурди лаби сой, ки чун катаки мурғ ғамак буд, камандирон, коркунони сиёсии ихтиёрии Хучанд ва Қистақуз, Нов, Сулукта ва полки аскарони сурх маҷлиси машваратӣ мегузаронданд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 119). Замонбек аз ин суҳанҳо чун мори афъӣ ба худ печид ва хунаш ба сараш зад (Ч. Иқромӣ, Духтари оташ, 534).

Дар таркиби ВФТ калимаҳои сохта низ мушоҳида мешаванд. Онҳо бештар ба вазифаи ҷузъи дуом ба кор рафтаанд: мисли дами охангар (серҳаракат, тафсон), мисли борони бафайзи баҳорон (ҷонбахш, фоидаовар), монанди қабристонӣ бегӯру белаҳад (бесоҳиб, вайроншуда):

Шикамҳо мисли дами охангар шину хез доранд (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 33). Гуфтаҳои Шамсия мисли борони бафайзи баҳорон дар дили ӯ гунҷаҳои андешаю хулосаҳои навро во мекард (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 324). Кӯча монанди қабристонӣ бегӯру белаҳад буд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 42).

Калимаҳои мураккаб низ дар дохили ВФТ ба вазифаи ҷузъи дуом омада метавонанд. Онҳо дар асоси якҷанд қолабҳои лексикиву грамматикӣ тарҳрезӣ шуда, дар дохили ВФТ истифода мешаванд. Аз қабилӣ:

а) Исм+сифати феълӣ: монанди хорпушти шаттахӯрда (хору зор, беимдод), монанди мурғи шағолдида (ҳаросон), гунҷишқаки паршикаста барин (беимдод, хору зор):

Қори Исмаат монанди хорпушти шаттахӯрда кулӯлаю лӯнда шуда буд (С. Айни, Марги судхӯр, 228). Ӯ монанди мурғи шағолдида ҳамин тарз беҳис ва ҳаракат истод (С. Айни, Ятим, 319). Дилаш гунҷишқаки паршикаста барин буд (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 250).

б) Исм +асоси замони ҳозираи феъл: одами дамхӯр барин (хомӯшона), сағҳои бӯйгир барин (зирак, хушёр):

Ман ҳам ба ҳамин доғ шудам-дия! – оҳ кашид Рачаб, – худӣ одами дамхӯр барин мум газиду шишт (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 265). Мефаҳмӣ, вай бо хешу таборҳояш, бо милисаҳо ва аскарҳо хона ба хона ҳама ҷойро сағҳои бӯйгир барин кофта гаштааст (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 220).

в) Сифат+исм: одамони қалонсин барин (қордон, ботачриба), одами бадқина барин (кинадорона):

– Ба фикри ман, – гуфт Фируза одамони қалонсин барин мулоҳиза карда истода, – аз ғаму ғусса ва маъъюсӣ ба ғайр аз зарар, ба шумо фоидае нест (Ч. Иқромӣ, Духтари оташ, 333). Одами бадқина барин менамояд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 149).

г) Исм+исм: вингоси говзанбӯр барин (нороҳатқунанда, гӯшхарош), зеҳи қамонғулак барин (тарангшуда):

Суҳанони Шафеъӣ дар гӯши Мушарраф вингоси говзанбӯр барин мерасид, намедонист, ки ӯ чи гуфтанию чи дархост дорад (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 62). ... ҳангоме ки ду босмаҷӣ гӯши падарашро мебуридан, рағу паяш ба таври даҳшатангез таранг кашада шуданд, зеҳи қамонғулак барин (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 57).

ғ) Сифат+сифати феълӣ: монанди барфи навборида (сафед, дурахшон), чун гунҷаи навшуқуфта (хушбӯй, тару тоза):

Дар равшанию моҳ қираҳои ба рӯйи растаниҳо пайдошуда монанди барфи навборида ялаққозанон менамуданд (С. Айни, Ёддоштҳо, 154). Афсӯс, ки вай онҳоро чун мугҷаи навшуқуфта як бӯ мекашад мепартояд (Ч. Иқромӣ, Духтари оташ, 249).

д) Сифат + феълӣ фармоиш: хоҳари сахтгир барин (меҳрубонона, сахтгир):

Лекин лаҳзае нагузашта, хоҳари сахтгир барин боз мешӯрад... (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 234).

е) Шумора + асоси замони ҳозираи феъл: чун як себи дуқафон «монанд, наздиқ»:

Салимбой писари қалонии, худ ҷавони ҳаҷдаҳсоларо, ки чун як себи дуқафон ба падараш монандӣ дошт, ба наздаш даъват намуда, фармуд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 300).

ё) Исм + пешоянд + исм: чун шери модаи ташнабахун (дар ғазаб, хашмгин), мисли сағи дарбадар (бесоҳиб, гурусна):

Доду фарёд ва мағалро шунида, ошпазанак чун шери модаи ташнабахун давида омаду чашмаш ба Фирузаи афғор ва хуншор афтод... (Ч. Иқромӣ, Духтари оташ, 369). Ду рӯз нон надихад, ахволаш мисли сағи дарбадар мешавад (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 97).

Ба вазифаи ҷузъи асосии ВФТ омадани калимаҳои мураккаб кам воқеъ мегардад: мисли охубарраи шӯх (беқарор, частухезкунон), хоҷачуби гӯр барин (рост, беҳаракат):

Ҳо, чи рӯзҳое дошти, Маҷида! Мисли охубарраи шӯх будӣ, Маҷида! (Ч. Ақобир, Пазмонӣ, 157). Ана, вай дар рӯ ба рӯяш, чи хеле Мушарраф гуфт, хоҷачуби гӯр барин чухт, дастонашро ба миён гузошта, лабони ғафс-ғафсаш меҷӯшанд... (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 121).

Ғайр аз калимаҳо ба вазифаи чузъҳои таркибии ВФТ таркибу ибораҳо низ истифода шудаанд. Чунин чузъҳои мураккаби ВФТ одатан бо таркибҳои гуногун бештар ифода шудаанд. Таркибҳои луғавӣ ҳамчун чузъи асосии ифодаҳои ташбеҳӣ истифода шуда, ба худ маъноӣ нав касб мекунанд. Аз қабилӣ патаку пайтоба барин (чиркин, бекадр), монанди сағу гурба (душманона), мисли раъду барқ (бо овози баланд):

Равад, патаку пайтоба барин бекадр, ба мурдаҳои гӯр баробар мешавад ӯ (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 39). Аввал он ки судхӯр бо судхӯр дӯст намешавад, инҳо монанди сағу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд (С. Айни, Марги судхӯр, 270). Ҳамин вақт хоҳ бовар кунед, хоҳ не, мисли раъду барқ овози гулдурросие ба гӯшам расид ... (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 277).

Дар як қатор ВФТ ибораҳои фразеологӣ маъмул низ ҳамчун чузъи таркибӣ истифода шудаанд. Бештари ибораҳои рехтаи таркиби ВФТ аз рӯи ифодаи маъно идиомаҳои фразеологӣанд. Дар заминаи идиомаҳои фразеологӣ бо иловаи гаштани пешоянд ва пасояндҳои ташбеҳӣ воҳидҳои фразеологӣ тоза ба вучуд омадаанд: гурги борондида барин (ботачриба, кордон), ба мисли чархи фалак (даврананда, беохир), чӯҷаи парӣ барин (зебо, дилкаш):

Дар дасти мо фақат Аҳмадҷони машқоб менамояд, ки вай гурги борондида барин менамояд (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 186). Ҳамин ки сарамро ба болишт мондам, дилам беҳузур мешуд, хона ба мисли чархи фалак давр мегашт ва ман боз давида аз ҷоям мехестам (П. Толис, Куллиёт, Ҷ. 2, 148). Чӯҷаи парӣ барин духтарро бо ду дасти адаб бароварда додам (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 257).

На фақат таркибу ибораҳо, ҳамчунин ҷумлаҳои пурраро низ дар таркиби ВФТ мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар заминаи онҳо ҷумлаҳои фразеологӣ ташбеҳӣ ба вучуд омадаанд. Аз қабилӣ чун дузде, ки ба даст афтодааст (гунаҳкорона, маҳзунона), монанди харе, ки аз гург тарсад (ноҳинҷор, безобита), ба мисли нобино, ки худро ба об афканда дасту по занад (ноҷор, беимдод):

Гадо аз дастаки дар гирифта, чун дузде, ки ба даст афтодааст, гарангогаранг ба чор тарафи даҳлез чашм давонд (П. Толис, Куллиёт, Ҷ. 2, 274). Шаҳсе, ки Шохмирзоро тарсонҷак гуфта, масҳара дода буд, монанди харе, ки аз гург тарсад, сари худро ба даруни куттии ангишт тикқонд (С. Айни, Одина, 273). ... аз худ беҳабар, ба мисли нобино, ки худро ба об афканда, дасту по мезад, ба қадом сӯ шино карданаҷро намедонист (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 87).

ВФТ-и забони адабии тоҷик дар асоси қолабҳои фразеологӣ зайл сохта шудаанд:

а) Пешоянди ташбеҳӣ + исм + бандаки изофӣ + сифат: ба мисли гунҷишкбачаҳои навбол (ноҳдабароёна, бетартибона), мисли оҳубарраи шӯҳ (ҷастухезқунон, бебарвоёна), чун аспӣ ҷувоз (бардам, боқувват).

Се набарачаи дӯстдорамӣ кампири Ораста дар атрофи он ба мисли гунҷишкбачаҳои навбол парпанак мезаданд (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 254). Ҳо, чи рӯзгоре дошти, Мачида! Мисли оҳубарраи шӯҳ будӣ, Мачида! (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 157). Ӯ аз зӯрии дарди сар дам ба дам аз ҷояш хеста, гирдогирди суфа чун аспӣ ҷувоз чарх мезад (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 97).

б) Исм + бандаки изофӣ + сифат + пасоянди ташбеҳӣ: гунҷаи нимшуқфта барин (ноқушода, нимво), одами бадқина барин (қинадор, қинагир), одами қалонсин барин (ботачриба, кордон):

Ӯ лаби худро гунҷаи нимшуқфта барин нимқушо карда механдид (С. Айни, Ятим, 325). Одами бадқина барин менамояд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 149). – Ба фикри ман, – гуфт Фирӯза одамони қалонсин барин мулоҳиза карда истода, – аз ғаму ғусса ва маъносӣ ба ғайр аз зарар, ба шумо фоидае нест (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 333).

в) Исм + пасоянди ташбеҳӣ + феъли тасрифӣ: гов барин аррос задан (бо овози баланд), тароша барин шах шудан (ноҷунбон, шахшуда), гурба барин қалон кардан (бомашаққат, пуразоб):

Аз ин таҳқир занам се рӯзи дароз гов барин аррос зада, гиря кард (П. Толис, Куллиёт, Ҷ. 2, 290). – Ду поям аз зарби хунуқӣ тароша барин шах шуд ... (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 137). Аз ҳамаи онҳо ҳамчун нусхаи нишона Гулрӯ монд, ки падару модар ӯро гурба барин газида, қалон карданд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 8).

г) Исм + сифати феълӣ + пасоянди ташбеҳӣ: Худо фармудагӣ барин (ногаҳон, беҳабарона), Хизрро дидагӣ барин (бо муҳаббат, нобоварона):

Лекин ду-се сол гузашту ин зан ҳам ба табъи вай нафоридан гирифт ва Худо фармудагӣ барин, ин зан тамоман бенасл баромад (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 123). Наход ки, наход ки?... меғуфтанд духтарҳо ва Хизрро дидагӣ барин, ба Фирӯза мечаспиданд (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 545).

ғ) Исм + пасоянди ташбеҳӣ + сифат: хармағас барин хира, шир барин софу тоза, ҷаннат барин обод:

Аз мӯриатон дуд барояд, мурдахӯр барин ҳозир мешаваду хармағас барин хира, кирмаки аз даҳаи қалон хестагӣ барин хуро (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 81). Аммо худатон медонед, ки ахлоқи духтари Август шир барин софу тоза монд гуфта намешавад (П. Толис, Куллиёт, Ҷ. 2, 248). Чунончи, Туркия ва Эрон баъд аз хуррият ҷаннат барин обод шудаанд (С. Айни, Фуломон, 238).

д) Пешоянди ташбеҳӣ + исм + сифат: мисли гунҷа зебо, ҳамчу ҷувозқунонда холи:

Вай духтаре буд гандумгун, бо чашму абруйи сиёҳ ва лабу даҳони мисли ғунча зебо, бо рухҳои мисли себи сурх тар ва тоза, бо сари дили баланд ... (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 9). Онҳо харомочро ба китфи замин бароварда, ба сояи беда сорлхӯрдае, ки дарунаш ҳамчун чувозкунда холи буд, омаданд (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 7).

е) Исм + пайвандаки пайвасткунанда + исм + пасоянди ташбеҳӣ: гулу булбул барин (ба ҳам ошиқ), патаку пайтоба барин (ифлос, нодаркор), мӯру малах барин (аз ҳад зиёд, бисёр):

«Гулу булбул барин, ҳамеша ҳамин хел бошанд», - ба дил гуфт ӯ (К. Мирзоев, Ҳикояҳо, 419). Равад патаку пайтоба барин беқадр, ба мурдаҳои гӯр баробар мешавад (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 39). Мошин бисёр, мӯру малах барин, думаш асло қанда намешавад (К. Мирзоев, Дар орзуи падар, 7).

ё) Пешоянди ташбеҳӣ + исм + пайвандаки пайвасткунанда + исм: мисли раъду барқ бо овози баланд, гулдурросанон, монанди сағу гурба душман, муҳолиф, мисли ғушту нохун ба ҳам наздик:

Ҳамин вақт хоҳ бовар кунед, хоҳ не, мисли раъду барқ овози гулдурросие ба ғушам расид ... (Ҷ. Ақобир, Пазмонӣ, 277). Аввал, он ки судхӯр бо судхӯр дӯст намешавад, инҳо монанди сағу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд (С. Айни, Марги судхӯр, 270). – Яъне, мисли ғушту нохун, – луқма дод усто Барот, аз сухани бамаънии шиноси деринааш мамнун гашта (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 155).

ж) Онҳо ҳамчунин дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеи ғайримустақим низ тарҳрезӣ шудаанд. ВФ-и ғайримустақим ё ба ифодаи дигар, кушода, сохтори нотамом аст, ки одатан аз ҳисоби унсурҳои нутқ пурра мегардад [1, 207-208]. Чунончи, ба мисли моҳие, ки дар қаъри дарё шино кунад (моҳирона), монанди харе, ки аз гург тарсад (харосон, тарсида), мисли такае, ки аз пояш кашола кунанд (беимдод, ноумедона):

Дар мобайни ин зулмот ба мисли моҳие, ки дар қаъри дарё шино кунад, як зане хомӯшона давр зада мегашт, ки сар то по ба аболи сиёҳ печида буд (П. Толис, Куллиёт, Ҷ. 2, 320). Шахсе, ки Шохмирзоро тарсончак гуфта, масҳара дода буд, монанди харе, ки аз гург тарсад, сари худро ба даруни куттии ангишт тикқонд (С. Айни, Одина, 273). Вай дар як чашм задан аз гиребони Ҳамдами балвогар маҳкам дошта, ӯро мисли такае, ки аз пояш кашола кунанд, ба сӯйи фарши байни катҳо кашола кард (Ф. Ниёзӣ, Сарбозони бесилоҳ, 231).

Ҳамин тариқ, таркиби лексикиву грамматикӣи ВФТ сохтори ба худ хосро соҳиб буда, дар созмони он калимаву ибораҳои аз бобати сохт мухталиф иштирок мекунанд. ВФТ бо сохтори ҳосаи худ дар байни гуруҳҳои дигари воҳидҳои фразеологӣи забонамон фарқ карда меистанд.

КАЛИДВОЖАҲО: пешоянди ташбеҳӣ ҷузъи таркибӣ, пасоянди ташбеҳӣ таркиби лексикӣ ҷумлаи ғайримустақим, ҷузъи асосии воҳиди фразеологӣ, ибораи ташбеҳӣ воҳиди фразеологӣ, ташбеҳӣ воҳиди фразеологӣи ташбеҳӣ

А Д А Б И Ё Т

1. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. – Душанбе, 2006. – 204 с.
2. Мачидов Х. Таркиби лексикӣи воҳидҳои фразеологӣ // Мақтаби советӣ. – 1986. №10. с. 25-28.
3. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. – М., 1981. с. 275.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ СОСТАВ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Состав лексико-грамматических компаративных фразеологических единиц имеют для себя свойственную структуру. Они образуются из слов и словосочетаний разных по структуре.

THE STRUCTURE OF LEXIO-GRAMMATICAL COMPARATIVE OF PHRASEOLOGIES

The structure of lexio-grammatical comparative of phraseologies has peculiar structure. They are forms from word and word combinations.

ОИД БА МАФҲУМИ ВОЖАҲО ВА ВОҲИДҲОИ БЕМУОДИЛ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ)

Ф.М. Турсунов

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

Вазъи кунунии инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик таваҷҷӯҳи ҷиддии олимони мутахассисонро тақозо мекунад, зеро дар шароити рушди Тоҷикистони ҷаҳиди соҳибистиклол, ки бо кишварҳои дигар муносибатҳои беш аз пеш густариш меёбанд, дар назди илми забоншиносӣ вазифаҳои нав аз назари иртиботи забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар қарор доранд.

Таҳқиқот дар соҳаи дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳеле актуалӣ ва аҳамиятнок ба назар мерасад, зеро то ин дам таҳқиқотҳои зиёде дар ин самт ба анҷом расидаанд, вале аксарияти онҳо масоили забонҳои русӣ ва англисӣ дарбар гирифтаанд. Бобати омӯзиши муқоисавӣ - типологӣ ва ҳалли масъалаҳои назария ва амалия тарҷума дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бошад, шумораи корҳои ҷиддӣ ҳеле ночиз аст ва ё тамоман вучуд надорад.

Мавзӯе, ки пешниҳод мегардад, ба таҳқиқи хусусияти воҳидҳои бемуодили забон, бахусус лексикӣ-фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва масоили тарҷумаи онҳо аз забони англисӣ ва баръакс бахшида шудааст.

Муайян намудани мафҳумҳои назариявии бемуодили забон, миқёс ва гурӯҳҳои семантикии онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва хусусияти тарҷумаи воҳидҳои лексикӣ ва фразеологӣ бемуодил дар забонҳои номбурда аз ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти мазкур ба шумор мераванд.

Ба назари мо, омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи мазкур аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад, зеро дар рафти кор ба мушоҳидаи инъикоси масъалаҳои умумӣ-назариявӣ воҳидҳои бемуодил ба таври мушаххас, дар ҳудуди ду забони мавриди назар аҳамият дода мешавад. Ҳамчунин тавсияҳои мушаххаси амалӣ барои ҳалли мушкилиҳои тарҷумаи воҳидҳои баррасишаванда аз забони англисӣ ва аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ дода мешаванд. Воқеан, вақте ки сухан дар бораи воҳидҳои забоне, ки дар забонҳои дигар ҳамто ва ё муодилҳои доимии худро доранд, ниёз ба фикри роҳҳои ғайриоддӣ тарҷума боқӣ наместонд. Ҳарчанд «табиист, мубоқати пурра ва комили тамоми унсурҳои забон (лексика, грамматика, семантика...) ҳеле кам ба назар мерасад, бинобар ин масъалае оид ба мувофиқати байни ин ё он қисми матни асл ва матни тарҷума ва роҳҳои ҳалли номувофиқатиҳо ба миён меояд» (Топер, 2000, 137). Яъне мушкилиҳо маҳз хангоми тарҷумаи воҳидҳои забоние, ки беназир аст ва дар забони дигар муодили доимӣ надорад, ба вучуд меоянд, сифати тарҷума бошад, аз баргардонии маҳз ҳамин гуна воҳидҳо вобастагии зиёд дорад. Бо ибораи дигар, чунин воҳидҳоро ба гурӯҳи «тарҷуманашавандаҳо» дохил мекунанд, ки ба ин гурӯҳ реалияҳо, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо, истилоҳот ва ғайра дохил мешаванд. Гётеи бузург гуфтааст: «Дар тарҷума бояд тарҷуманашавандаҳоро дарёфт ва дарк кард, танҳо дар ҳамин ҳолат мардуми бегона, забони бегонаро моҳиятан фаҳмида метавонад» (Влахов С., Флорин С., 1986, 3).

Ба ғайр аз воҳидҳои номбаршуда ба гурӯҳи унсурҳои бемуодили забон аз рӯи семантикашон ихтисораҳо (аббревиатураҳо) ва истилоҳот (терминҳо) низ дохил мешаванд.

Яке аз гурӯҳҳои барҷастатарини воҳидҳои бемуодилро реалияҳо ташкил мекунанд.

Реалияҳо калима ва ифодаҳои мебошанд, ки хоси ин ё он халқ буда, хусусияти миллии онро инъикос менамоянд. Ҳар як халқ калима – реалияҳои хоси худро дорад ва паҳлуҳои мухталифи ҳаёти мардумро дарбар мегиранд ва аз рӯи мазмуну мундариҷа ба якҷанд гурӯҳ тақсим мешаванд. Масалан, калима – реалияҳои ифодакунандаи ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои ҳешу таборӣ, таомҳо, идҳои миллий, ҷуғрофио сиеӣ ва ғайра.

Калима – реалияҳо дар дигар забонҳо ҳам навъ надоранд. Албатта, ин мафҳум шартӣ аст ва дар назария ва амалия тарҷума роҳҳои махсус ва мухталифи тарҷумаи реалияҳо аз як забон ба забони дигар мавҷуд мебошанд, ки: 1) транскрипсия ва транслитератсия, 2) калимасозӣ ва 3) истифодаи калимаи наздикмаъноро усулҳои асоситарин ҳисобидан мумкин аст.

Хангоми истифодаи усули яқум калимаи матни асло дар матни тарҷума бевосита истифода карда мешавад ва танҳо шакли навишти онро, бо назардошти хусусияти хатти забони тарҷума тағйир медиҳад. Якҷанд мисол аз «Ёддоштҳо» ва «Марги судхӯр» - и С. Айни ва тарҷумаи онҳоро ба забони англисӣ меорем.

Ғичдувон (Ёддоштҳо, 17) – Gijduvan (Bukhara Reminiscence, 9)

Бозор (Ёддоштҳо, 26) – Bazaar (Bukhara Reminiscence, 27)

Реалияҳои мазкур дорои тобиши миллий ҳастанд. Тарҷумаи онҳо бо ёрии транслитератсия ба амал оварда шудааст. Ғичдувон номи яке аз шаҳрҳои қадимтарини Осиёи Миёна буд. Он дар забони англисӣ чунин ифода шудааст: Gijduvan – Ғичдуван. Аз он сабабе, ки дар алифбои забони англисӣ

харф ё ин ки овози «ғ» вучуд надорад, он ба забони англисӣ гузаронида нашудааст. Инчунин овози «о» ба «а» табдил ёфтааст. Лекин тарҷумон метавонист бо ёрии ду харф «gh» - як овози «ғ»-ро ифода намояд. Тағйири овозҳои «о» ба «а» бемаврид аст, зеро додани шакли Ghijduvon-и ин калима ҳамчун калимаи тоҷикӣ бо тарзи навишти англисӣ ба мақсад мувофиқтар буд. Қайд кардан лозим аст, ки барои пайдо шудани шакли Gijduvan матни русӣ боис шудааст, ки тарҷумон аз он бевосита истифода кардааст.

Калимаи бозор низ хангоми тарҷима ба забони англисӣ тағйир ёфтааст: Bazaar. Овозҳои «о» ба «а» иваз шудаанд. Аз ҳама ҷолибаш дар он аст, ки калимаи Bazaar дар забони англисӣ ҳамчун вожаи иқтибосӣ фаровон истифода мегардад ва барои хонандагон мафҳум мебошад (Longman, 2003, 112).

Калимаи мулло-ро тарҷумон бо ду усул тарҷима намудааст: транслитератсия – mullah ва тарҷимаи тасвирӣ – Student of Islam. Вариантҳои тарҷима дар матнҳои ҷудогона оварда шудаанд. Ҷолиб ин аст, ки дар матни аввал mullah - транслитератсия ва дар матни дуюм Student of Islam тарҷимаи тасвирӣ истифода бурда шудааст. Агар тарҷумон тарҷимаи тасвириро дар матни аввал истифода мебуд, пас ба хонанда маънои калимаи мулло хубтар равшан мешуд. Вале ин кори тарҷумон бесабаб нест. Барои сабабашро фаҳмидан мо матнҳоро аз асари асл ва тарҷима дида мебароем:

Матни аввал:

Лекин бо ҳамаи ин шавқи хонданро ҳеч аз ёд набаровардам: «Мо худ нарасидем, ту шояд бирасӣ» гуён тағоят – Мулло Дехқонро, ки харфшинос буд, дарсҳои ибтидоӣ хонндам ва якчанд нафар бачагони деҳаро саводхон карда... (Ёддоштҳо, 12)

Finally, convinced that there was no chance of returning to my former life, I began to teach others – your uncle, Mullah Dekhkan, and the peasant boys (Bukhara Reminiscence, 21)

Матни дуюм:

Назар ба қавли Ҷутапошшо, будааст – набудааст як муллои қашшоқ будааст. Ё дар як хучраи яке аз мадрасаҳо истиқомат доштааст (Ёддоштҳо, 47).

Once upon a time there lived a student of Islam who had a cell at one of the Bukhara madrassahs.

Дар матни аввал калимаи Мулло ҳамчун унвон истифода шудааст. Яъне шахсе, ки илмҳои Исломо аз худ намуда ба унвони Мулло ноил гаштааст.

Дар матни дуюм сухан дар бораи донишҷӯи мадраса меравад. Аз ҷумлаи дуюм инро фаҳмидан мумкин аст: Ё дар як хучраи яке аз мадрасаҳо истиқомат доштааст.

Калимаҳои ҳастанд, ки тарҷумон онҳоро бе ягон тағйирот ба матни тарҷима ворид намудааст:

Мири Араб (Ёддоштҳо, 9) – Miri Arab (Bukhara Reminiscence, 9)

Барот (Ёддоштҳо, 24) – Barot (Bukhara Reminiscence, 25)

Суфа (Ёддоштҳо, 48) – Sufa (Bukhara Reminiscence, 57)

Сафӣ (Ёддоштҳо, 77) – Safi (Bukhara Reminiscence, 91)

Шариат (Ёддоштҳо, 78) – Shariat (Bukhara Reminiscence, 92)

Миришаб (Ёддоштҳо, 133) – Mirshab (Bukhara Reminiscence, 132)

Болохона (Ёддоштҳо, 138) – Bolokhona (Bukhara Reminiscence, 141)

Оренбург (Ёддоштҳо, 149) – Orenburg (Bukhara Reminiscence, 156)

Музаффар (Ёддоштҳо, 164) – Muzaffar (Bukhara Reminiscence, 175)

Абдушукур (Ёддоштҳо, 167) – Abdushukur (Bukhara Reminiscence, 178)

Исмағулло (Марги судхур, 93) – Ismatullo (The Death of Money – Lender, 258)

Ҳамид (Марги судхур, 105) – Hamid (The Death of Money – Lender, 273)

Турамурад (Марги судхур, 122) – Turamurod (The Death of Money – Lender, 296) ва гайра.

Қайд кардан лозим аст, ки транслитератсия ва транскрипсия усули нисбатан универсалӣ ва сермаҳсул ба шумор меравад. Яке аз шартҳои истифодаи ин усул аз он иборат аст, ки баъд аз транскрипсия ё транслитератсия кардан калима ё исми шахс ва ё калимаи мафҳум набошад, ҳатман дар қавс, поварак ё охири матни тарҷима тафсири худро бояд дошта бошад. Чанд мисол меорем:

Наво (Марги судхур, 32) – Navo (the third part of the Shashmakom), (The Death of Money-Lender, 212)

Абҷад (Ёддоштҳо, 93) – Abjad, the Arabic system of numerology (Bukhara Reminiscence, 112)

Қоригӣ (Ёддоштҳо, 119) – kori, which means “Koran reciter” (Bukhara Reminiscence, 124)

Миришаб (Ёддоштҳо, 133) – Mirshab, head of the Bukhara police (Bukhara Reminiscence, 132)

Реалияҳои мазкур бо усули сеюм тарҷима шудаанд. Тарҷумон маънои реалияҳоро мазмунан тасвир намудааст. Дар реалияи наво, ки сеюм мақоми шашмақом аст, ба забони англисӣ чунин тарҷима шудааст: the third part of the Shashmakom. Лекин тарҷумон як чизи дигарро ба назар нагирифтааст. Ҳангоми тасвир намудан ё ин ки ифода намудани реалияи дигарро низ истифода бурдааст: Shashmakom – шашмақом. Албатта, ба хонандае, ки бо расму оин ва фарҳангу санъати тоҷик

шинос нест, калимаи шашмаком нофаҳмиро ба амал меорад. Тарҷумон мебоист маълумоти кутобе - бо истифодаи ду-се калима реалияи шашмакомро маънидод мекард. Масалан,
Navo, the third part of the Shashmakom (a kind of Tajik music genre)

Реалияҳои дигар Абҷад ва Қоригӣ хеле хуб ифода шудаанд. Тарҷумон онҳоро содда ва равшан баён намудааст:

Abjad, the Arabic system of numerology
Kori, which means “Koran reciter”

Вале ифодаи реалияи Миршаб гуногун аст. Тарҷумон онро дар ҳар матне, ки он калима истифода шудааст, бо се намуди тафсири пешниҳод менамояд. Масалан,

1. Миршаб (Ёддоштҳо, 133) – Mirshab, head of the Bukhara police (Bukhara Reminiscence, 112)
2. Миршаб (Марги судхур, 51) – Mirshab (prince of the night), (The Death of Money – Lender, 236)
3. Миршаб (Ёддоштҳо, 69) – The head of the guardsmen (Bukhara Reminiscence, 78)

Тафсири яқум ва сеюм ба мафҳуми реалияи Миршаб наздиктар назар ба тафсири дуюм. Онҳо реалияҳои мазкурро пурра ифода намудаанд. Вале тафсири дуюм (prince of the night) ба таври маҷоз ифода шудааст.

Ҳангоми муқоиса намудани калима-реалияҳо, ки дар асарҳои тарҷуманамудаи Ҳоли Смит омадааст, мо ба ҳулосае омадем: тарҷумон бештар аз тарҷимаи русии асарҳои С. Айни истифода бурдааст. Ибтидои фикри мо калима-реалияҳои Дехқон – Dekhkan, Абдулвоҳид – Abdolvakhid, Ҳабиба – Khabiba, Қори Маҳмуд – Kori Makhmud, Абдулаҳад – Abdalakhad ва ғайраҳо шуда метавонад. Дар ҳамаи ин реалияҳо овози «х» бо «к» ва «о» бо «а» ифода шудаанд. Дар забони русӣ реалияҳои дар боло оварда чунин тарҷима шудаанд: Дехқон – Дехкан, Абдулвоҳид – Абдулвахид, Ҳабиба – Хабиба, Қори Маҳмуд – Кори Маҳмуд, Абдулаҳад – Абдулахад. Дар забони русӣ овози «к» нест барои ҳамин онро бо «х» ифода мекунанд. Вале дар забони англисӣ овози мустақили «к» вучуд надорад. Онро бо ҷамъи ҳарфҳои «kh» ифода мекунанд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки тарҷумон аз тарҷимаи русӣ истифода бурдааст.

Калимасозӣ ҳамчун усули тарҷимаи реалияҳо: Усули дуюм – сохтани калима ё ибораи нав барои ифодаи предмет дар асоси хусусиятҳои морфологии забони тарҷима. Чанд мисол меорем:

Ҷаннатмақонӣ (Марги судхур, 38) – Heavenly Orchards (The Death of Money-Lender, 220).

Маҳсӣ (Марги судхур, 48) – Ichigi boots (The Death of Money-Lender, 233).

Ҷаннатмақонӣ (Марги судхур, 22) – Jannatmakoni (The Death of Money-Lender, 205).

Пиёба (Ёддоштҳо, 136) – Onion soup (Bukhara Reminiscence, 138).

Реалияҳои дар боло овардашуда бо ёрии ибораҳои нав, ки дар забони тарҷима мавҷуданд, ифода шудаанд. Вале реалияи Ҷаннатмақонӣ, ки номи Сарой аст, бо ду усул тарҷима шудааст: бо усули яқум (транслитератсия) – Jannatmakoni ва дуюм - Heavenly Orchards, ки тарҷимаш ба забони тоҷикӣ чунин аст: Боғи мевачоти илоҳӣ. Ҷи тавре ки маълум аст, номи шаҳрҳо, одамҳо, дарёҳо, ва монанди инҳо тарҷиманашавандаанд. Ҷаннатмақонӣ номи сарой аст ва тарҷимаи он метавонад маънои матнро коста созад. Аз ин лиҳоз тарҷимаи калимаи Ҷаннатмақонӣ бемаврид мебошад.

Калимаҳои маҳсӣ, тоқия, пиёба низ бо усули дуюм, яъне бо ёрии тартиб додани калимаҳо ё ибораҳои нав тарҷима шудаанд.

Маҳсӣ як намуди пойафзоли халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Тарҷумон онро чунин тарҷима намудааст: Ichigi boots. Тарҷимаи калимаи boots – ботинка - як намуди дигари пойафзол – мафҳум аст. Лекин тарҷимаи калимаи Ichigi маълум нест. Дар забони англисӣ чунин калимаро пайдо карда натавонистем. Барои бартараф намудани шакку шубҳаамон мо ба матни тарҷимаи руси калимаи маҳсӣ рӯ овардем:

Наконец Кори Ишкамба разделался и с нашим пловом. Он поднялся, вытер руки об ичиги, тем самым, смазав голенища, жиреем, и ушел, ни с кем не попрощавшись (Смерть ростовщика, 33).

Барои муқоиса дигар матнҳоро ҳамчун мисол меорем:

Оқибат Қорӣ-Ишкамба оши моро ҳам тамои карда зуд аз ҷояш бархост ва дасти равшанолудашро ба маҳсии худ молида «пою» карда, аз ошхона баромада рафт (Марги судхур, 48).

Soon, Kori-Ishkamba had finished of our pilaff as well, wiped his greasy hands on his ichigi boots and left our tent (The Death of Money-Lender, 233).

Чунон ки маълум шуд, калимаи ichigi-ро тарҷумон аз тарҷимаи матни русӣ гирифтааст. Тарҷумон метавонист калима-реалияи «маҳсӣ» - ро бо усули сеюм (тарҷимаи тасвирӣ) ифода намояд. Масалан,

Mahsee – a kind of Tajik traditional boots.

Бояд тазаккур дод, ки дар забони русӣ гуруҳи калимаҳое мавҷуданд, ки аз забонҳои туркӣ, ба монанди тоторӣ, бошқирдӣ ва айра иқтибос шудаанд ва ба хонандаи рус мафҳуманд. Калимаи «ичиги» дар забони узбекӣ низ фаровон истифода мешавад. Тарҷимон ҳангоми тарҷима аз матни асли тоҷикӣ комилан сарфи назар кардааст ва бидуни мулоҳиза, ба таври механикӣ, шакли турки калимаро, ки тарҷимони дигар ҳангоми тарҷима аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ интиҳоб кардааст, ба забони англисӣ кӯчонидааст.

Реалияи пиёба назар ба дигар реалияҳо дурусттар ва фаҳмотар ифода шудааст: Onion soup – пиёзшурбо. Худи калимаи пиёба аз ду калимаи ҷудоғона сохта шудааст: пиёз, об. Бо мурури замон ин ду калима ба як калима табдил ёфтааст: пиёба.

Истифодаи калимаи наздикмаъно: Усули сеюм ин истифодаи калимаи забони тарҷима аст, ки аз ҷиҳати маъно наздиктар аст ва хусусияти калимаҳои матни аслро қушода метавонад мебошад. Ин усул ба усули тарҷимаи тасвирӣ наздик аст.

Ғайр аз ин, ӯ боз як роҳи дигари ғоидаро ёфт: бо бачагони гузараш ҷӯра шуда, онҳоро ба қиморбозӣ ташвиқ кард, барои онҳо бучул ва қарта ёфта, оварда дод (Марги судхӯр, 94).

He began to find other ways of making money: befriending with the teenagers on his street, he taught them to gamble, and once they were addicted, provided them with cards and knucklebones for their games (The Death of Money-Lender, 257).

Дар ҷумлаҳои мазкур калима-реалияҳо қиморбозӣ ва бучул мебошанд, ки ба забони англисӣ бо калимаҳое, ки дар забони англисӣ вучуд доранд ва аз ҷиҳати маъно ба реалияҳои асл наздиканд, ифода шудаанд.

Қиморбозӣ – gamble

Бучул – knucklebones

Реалияи қиморбозӣ дар забони асл ба вазифаи пурқунанда ё ин ки исм омадааст, вале дар забони англисӣ ҳамчун хабар ё феъл меояд: to gamble.

Реалияи бучул низ аз нуқтаи назари грамматикӣ каме нодуруст тарҷима шудааст. Калимаи бучул дар матни асл дар шумораи танҳо омадааст, вале дар матни забони англисӣ реалия дар шумораи чамъ оварда шудааст – knucklebones. Инчунин калимаи бучул – knucklebones ба хонандагони англисзабон мумкин аст ягон нофаҳмиро ба вучуд орад, зеро дар матни асл ин калима барои ифодаи бозии анъанавии тоҷикон истифода бурда шудааст ва шояд калимаи тарҷимашуда ягон мафҳуми дигарро барои хонанда ифода намояд. Тарҷумон мебоист маънои калимаи бучул–ро тасвир кунад. Масалан, Tajik people especially kids use knucklebones for their games.

Дар хотима қайд кардан лозим аст, ки усулҳои тарҷумаи дар боло зикршуда дар назарияи умумии тарҷима нақш гардидаанд ва истифодаи онҳо нисбати забонҳои муштаххас муҳим мебошад. Тарҷумон он усулҳои тарҷимаро хеле хуб истифода бурдааст. Вале дар баъзе мавридҳо ба баъзе ҳатогиҳо низ роҳ додааст.

Хулоса, реалияҳо, истилоҳот, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо ва ихтисораҳо гуруҳи воҳидҳои бемуодили забонро ташкил намуда, ҳар як роҳҳои махсуси тарҷимаи худро аз як забон ба забони дигар доранд, ки баррасии онҳо омӯзиш ва таҳқиқоти ҷудоғонаро тақозо мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми вожаҳо, воҳидҳои бемуодили забон, реалияҳо, истилоҳот, воҳидҳои фразеологӣ, ихтисора.

А Д А Б И Ё Т

1. Aini S. Bukhara: Reminiscences. Translated into English by Holly Smith. – Moscow: Raduga, 1986. – 389p.
2. Longman, Dictionary of Contemporary English. Eds.: Chris Fox, Elizabeth Manning, Michael Murphy. Printed in China: Pearson Education Limited, 2003. – 1950
3. Айни С. Бухара (Воспоминание). В 2-х кн./Пер. с тадж. С. Бородина. – Душанбе: Ирфон, 1980. – н. 1, 260с.
4. Айни С. Смерть ростовщика (Повесть)/Пер. с тадж. О. Сухорева. – Душанбе: Адиб, 1987. – 224с.
5. Айни С. Ёддоштҳо. Дарсахро. (қисми 1, 2). – Душанбе: Адиб, 1990. – 352с.
6. Айни С. Марги Судхӯр. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. – Сталинобод, 1961, – 350с.
7. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – 2-е изд. Истр. И доп.-М.: Высш. Шк., 1986.
8. Топер П.М. Лингвистика и перевод/перевод в системе сравнительного литературоведения. – М.: Наследия, 2000.

О ПОНЯТИИ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНЫХ И «НЕПЕРЕВОДИМЫХ» ЕДИНИЦ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье вносится ясность в понятие безэквивалентных и «непереводимых» единиц. В ней также определяются границы и группа безэквивалентных и «непереводимых» единиц и рассматриваются проблемы перевода реалий как одной из больших групп безэквивалентных и «непереводимых» единиц на примере таджикского и английского языков.

ON THE CONCEPT OF NON-EQUIVALENT AND “UNTRANSLATABLE” UNITS OF LANGUAGE (ON THE EXAMPLE OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

The article considers about the concept of non-equivalent and “untranslatable” units is defined. The article also deals with the question of specifying the limits and groups of non-equivalent and “untranslatable” units and analysis of translation into English of words specific to the Tajik culture as they constitute one of the largest groups of non-equivalent and “untranslatable” units.

МАВҚЕИ ПЕШОЯНДИ «БА» ДАР ТАШАККУЛИ ИБОРАҶОИ СИФАТИ ФЕЪЛИЙ

М. Темурова

Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ

Доир ба шинохти саҳеҳи ибораҳои сифати феълиӣ дар забоншиносии тоҷик назари ягона вучуд надорад. Забоншиносии тоҷик А.Мирзоев дар асари пурарзиши худ «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» андешаҳои гуногунро дар ин масъала таҳлил карда, дар ин боб вучуд доштани масъалаҳои ҳалталаби илмиву амалиро таъйид мекунад, ки «муайян кардани қолаби солим ва равшан намудани сохту маънои ибора» яке аз чунин муаммоҳост.

Ба гумони мо, дар таҳқиқи ибора аз назар соқит сохтани хусусиятҳои воқеии он яке аз омилҳои будааст, ки баъзе забоншиносонро дар шинохти ин воҳиди нахвӣ ба роҳи ғалат бурдааст. А. Мирзоев дидагоҳҳои гуногун ва муҳолифро оид ба ин масъала арзёбӣ карда, андешаи профессор В.С. Расторгуевро оид ба шинохти саҳеҳи ибораи сифати феълиӣ дуруст меҳисобад ва онро иқтибос мекунад: «Ба сифати муайянкунандаи ҳиссаҳои номии нутқ ғайр аз исму сифату ҷонишин шаклҳои ғайритасрифии феъл, яъне сифати феълиӣ ва масдар низ омада метавонад... Яке аз хусусиятҳои шаклҳои ғайритасрифии феъл (сифати феълиӣ ва масдар) ин аст, ки дар онҳо вазифаҳои феълӣ хиссаҳои номии нутқ якҷоя шудаанд. Аз ҷумла, онҳо ҳангоми ба ҳиссаи номӣ ҳамчун муайянкунанда воқеъ шуданшон, метавонанд ба худ пуркунандаи бавосита, ҳамчунин ҳоли макон, замон, тарзи амал ва ғайраро тобеъ намоянд. Ҳамаи ин калимаҳо дар ибораҳои изофӣ пеш аз сифати феълиӣ ва масдар ба вазифаи муайянкунанда омада, бо онҳо муайянкунандаи тафсилии сифати феълиӣ ва масдарро ташкил медиҳанд: як даста каллапӯши дарун ба дарун гузошташударо баровард; бачагони аз мактаб баромадагӣ ба ҳар тараф пароканда шуда, гурехтанд; садои пойи пойи фурумадани он кас шунда шуд».

Ба назари мо, дар таъйин намудани ҳудуди ибораи сифати феълиӣ ҳамчун воҳиди нахвӣ шинохти ҷойгоҳи пешояндҳо низ муҳим мебошад. Зеро пешояндҳо дар таъйини ҳудуди шакли ва маъноии ибораҳои сифати феълиӣ мақоми хос дошта, ҳамчунин дар шаклгирии савтиёт ва талаффузи ҳоси ин навъи ибораҳо таъсир гузошта, ба ин васила дар шинохти вижагиҳои сабки эҷод омилҳои муҳим ба ҳисоб мераванд.

Воқеан, пешоянди аслии «ба» дар сохтани ибораҳои сифати феълиӣ аз рӯи шаклу маъно аз воситаи серистеъмоли ва маъносоз буда, хусусиятҳои ҳоси сабки нигоришро низ муайян менамояд. Ин пешоянд вобаста ба маънои ҷузъҳои ибора ва мавқеи он дар ҷумла тобишҳои гуногуни маъноиро низ ифода мекунад.

Дар китобҳои дарсӣ ва тадқиқотҳои, ки доир ба нахви забони адабии ҳозираи тоҷикӣ навишта шудаанд, баъзе вазифаҳои пешоянди «ба» зикр ёфтаанд. Вобаста ба мавқеи истифода ва тобишҳои маъноӣ вазифаҳои зерини ин пешояндҳо метавон мушаххас намуд:

- а) муносибат ба объект;
- б) муносибат ба масоҳат;
- в) вазифаи восита;
- г) муносибати замонӣ.

Пешоянди «ба» дар ифодаи чунин вазифаҳо (муносибатҳо) имконоти бештаре дорад. Исмиҳосе, ки бо пешоянди «ба» дар таркиби ибораҳои сифати феълиӣ муносибатҳои зикршударо ифода мекунанд, аз рӯи микдор хеле зиёд буда, аз ҷиҳати маъно низ аз ҳам фарқ мекунанд.

Дар ибораҳои сифати феълиӣ бо пешоянди «ба» таркибефта, исмиҳои шахс, конкрет, исмиҳои масоҳат, амал, ташкилот, ҳодисаҳои ҷамъиятӣ ва табиӣ, узви бадан, касбу ҳунар, шумора, ҷонишин, зарфҳои макону замон, масдар ва ғайра ҳамчун ҷузъи маъносоз мавқеи муҳим доранд.

Дар асоси мушоҳидаҳо ва таҳқиқи маводи забонии осори устод Айни, бахусус, «Ёддоштҳо», мо тобишҳои зерини маъноӣ пешоянди «ба»-ро муайян намудем, ки муҳимтарини онҳо муносибати объект, муносибати масоҳат, муносибати восита ва замон мебошанд.

Аз мисолҳои фаровоне, ки аз «Ёддоштҳо»-и устод Айни ба даст омад, ба чунин натиҷа расидем, ки дар ибораҳои сифати феълӣ пешоянди аслии «ба» муносибати объект (пурқунанда) дошта, ҳамчун чӯзӣ тобеъ исмҳои шахс, ғайришахс, ҷонишинҳои шахсӣ ва ғайришахсӣ, ҳамчунин масдар омада метавонанд.

1. Муносибати объект.

Ибораҳои, ки муносибати объектро ифода мекунанд, аз рӯи сохт аз ду ва се калима таркиб ёфтаанд. Ин ибораҳо вобаста ба чӯзӣ асосӣ ва тобеашон тобишҳои маъноӣ пайванди чизе, ҳамроҳӣ, ба чизе пойбанд шудан ё будан, иҷборият, вобастагӣ, таъсир кардани чизе, ҳадаф, сабаб, мақсад, майлу хоҳиш ва ғайраҳо нишон дода метавонанд. Мисолҳои, ки дар зер оварда мешавад, дар таъкид ва таъбири маъноӣ зиёди ибораҳоанд, ки бо пешоянди аслии «ба» сохта шудаанд:

Сӯхбатҳо ва гуфтушунидҳои ин ҷо оддӣ буда, ҷойи ба адабиёт алоқадортааш байтбарак буд (К., Ҷ. 7. с.319); Унвони ба номаш ҳамроҳшуда «қорӣ» бошад ҳам, ӯ аз қоригӣ даромад надошт (К., Ҷ.7. с.316); Усто ҳалқай ба дандонхилол андармондашуда берун баромадаи риштаро ба дасти худ гирифта, аввал, қисми ба тарафи соки пой дароз шуда рафтаи вайро кашид ва он ба осонӣ тамоман баромад (К., 37, с.538); ӯ аз тарафи ба бадан банд шудаистодаи ришта бақадри кам ангуштро дар байни ангуштони дасти худ маҳкам дошта истода, боқимондашро бо он қайчӣ бурида, партофт (К., Ҷ.7. с.538); Инҳо ба он пасандоз қаноат нанамуда, ба муллобачагони ба пул мӯхтоҷшуда ва ба майдабаққолони сари кӯча ба ғойда пул қарз дода, судхӯри ҳам мекарданд (К., Ҷ.6. с.224); ӯ муллои ба хатм наздикрасида буда, ба адабиёт ҳам ҳавас доштааст (К., Ҷ.6. с.295); Баъд аз он риштаи ба чарм банд кардашударо аз даруни най ба сӯроҷа рост кард ва аз берун бо як симчаи нӯтқач он риштаро берун кашид гирифт (К., Ҷ.6. с.67); Аммо ӯ дар ҷанҷол ягон сабаби ба шахрравӣ маҷбурқунандае наметид (К., Ҷ.6.с.146); Ман ҳис мекардам, ки ӯ дар ин қор таҷрибаи қифояқунанда дорад, барои ҳар ҳарф байти бисёреро аз ёд медонад ва инчунин ӯ байтҳои хуби ба одам таъсирқунанда мехонд (К., Ҷ.6. с.192); Лоӣ истилоҳи бофандагон аст, ки ҳар қабати ба навард печидае чизи бофтаро як «лоӣ» меноманд (К., Ҷ.1. с.122). Хулоса, ҳар як қор дар мадрасаҳои Бухоро шуданиро қарда, ба даст наафтадаму имрӯз бо ду-се бор «Зинда бод ҳуррият! Зинда бод адолат! гуфтан ба даст афтада, монанди барраи ба ҷанголи гург гирифтгромада муфт мурда, равам. . .» (К., Ҷ.1. с.158); Агар дер монем, метарсам, ки ягон судхӯри дигар ин лукмай ҷарбу нарми ба даҳони ман наздикомадаро зада гирад (К., Ҷ.4. с.113).

2. Муносибати масоҳат. Ибораҳои сифати феълие, ки муносибати масоҳат доранд, дар осори устод Айни нисбат ба ибораҳои сифати феълии дар боло зикршуда камшуморанд. Дар ин навъи ибораҳои сифати феълӣ ҳамчун чӯзӣ тобеи исмҳои ифодақунандаи маъноӣ масоҳат, номи шахрҳо, мамлакатҳо ва исмҳои амалу бо мафҳуми масоҳат алоқадорта истифода мешаванд. Доираи чӯзӣ асосии ибора (сифати феълӣ) нисбат ба чӯзӣ маънисоз аз ҷиҳати гуруҳи луғавии калимаҳо хеле доманадор мебошад. Дар ин маврид барои ифодаи муносибати масоҳат маъноӣ луғавии чӯзҳои асосии ибора мавқеи асосӣ доранд.

Ин навъи ибораҳо аз рӯи сохт аз ду ва се калима таркиб ёфта, вобаста ба маъноӣ чӯзҳо тобишҳои маъноӣ ба сӯе, маконе равона шудани амал, ба дохили чизе ё ҷое равона шудани амал, макони ба вучуд омадани амал, иваз шудан, ё иваз кардани ҷой, макон ва ғайраҳо ифода мекунанд.

Мо чунин тарзи ифодаи иборави сифати феълӣро дар осори устод Айни дар мисолҳои зерин мушоҳида намудем:

Вай Гуландом будани қаси аввали ба хона даромадаро дониста бошад ҳам, қӣ будан ва қӣ будани сиёҳии дувумро муайян қарда натавонист. . .(К., Ҷ.1.с.318); Ин муддаоро, ки фаҳмид, боз як ҷойи дигари ба болои қалам кашидашудаи хатро нишон дода мехонанд. . . (К., Ҷ.4, с.64). ӯ рӯи борики мургӣ, риши тунук ва ками бузӣ, чашмони танги бемижгони милқсурхи маймунӣ, гӯшҳои дарози ба пеш ҳамхӯрдаи харгӯшӣ ва бинии дарознӯги хамаи қабкӣ дошт (К., Ҷ.4. с.86). Худам бо писарҳо болои бом баромада, монанди он ки барф мерӯфта бошам, регҳои ба боми хона ғуншударо бо бел рӯфта истодем (К., Ҷ.6. с.41). Ин ҳодиса дар шахр ҷунон овоза шуд, ки ҳар қаси ба ҷомеа нарафтаро, «ин қас намози ҷумбаро дар ҷомеи ғозӣён хондаанд» мегуфтанд. (К., Ҷ.6. с.80).

3. Муносибати восита. Ибораҳои сифати феълии бо пешоянди аслии «ба» таркибёфта, дар ифодаи муносибати восита ҷандон серистифода нестанд. Дар ин гуруҳи ибораҳои сифати феълӣ исмҳои ифодақунандаи маъноӣ қасбу қор, узвҳои бадани инсон, исмҳои мавҳум (абстракт) ҳамчун чӯзҳои тобеъ мавқеъ доранд. Чунин ибораҳо аз рӯи сохт аз ду ва се калима таркиб ёфта, амал ва воситаи иҷрои онро нишон медиҳанд.

Гоҳо чузъи тобеи ин навъи ибораҳо ба худ эзоҳдиҳанда қабул мекунанд ва пешоянди «ба» аксаран чун муродифи пешоянди «бо» ба назар меояд, ки ин масъала дар забоншиносии тоҷик тадқиқ шудааст.

Мисолҳои зер ин тарзи муносибатаро дар ибораҳои сифати феълӣ интихобан тавзеҳ медиҳанд, ки дар асарҳои устод Айни ба мушоҳида расид:

Ин тавр гапҳои ба ҳамаамон маълумро мон, ҳамон чизҳои ба чашми худ дидаатро гуфта деҳ! (К., Ҷ.1. с.121). Эй...-гуфт яке аз бачагон нохост – пулҳои ба чутал ба Қорӣ рафтаро ҳисоб накардаем? (К., Ҷ.4. с.95). Қорӣ – Ишқамба ин «гӯсфанди фарбеҳи ба пой худ омада»-ро дида, оби даҳонаш рафта, гулуяш хориш кардан гирифт. (К., Ҷ.4. с.106). Амир Музаффар дар охири умри худ аз ҳамон деҳқонбачагони ба андоз баҳо карда додашуда бо номи «фуломбача» як дастаи сарбози махсус ташкил карда буд... (К., Ҷ.6. с.90). Аммо ҳар сеи ин Ботурҷаҳо курсавод буда, ягон сатр хатти ба забони тоҷикӣ навишташударо хонда наметавонистанд ва ҳеч хат надоштанд (К., Ҷ.7. с.53).

4. Муносибати миқдор ва дараҷа. Аз мутолиа ва қиёси осори устод Айни ба ин натиҷа расидем, ки миқдори истеъмоли чузъи тобеи ин ибораҳо дар сабки нигориши устод аз ҷиҳати луғавӣ маҳдуд аст.

Дар ин навъ ибораҳо исмҳои синну сол, баъзе исмҳои ҳолат, исмҳои ба мафҳуми пул ва мафҳумҳои миқдору дараҷа алоқаманд ҳамчун чузъи тобеъ маъноӣ миқдору дараҷаро ифода мекунанд. Чунин ибораҳо аз ду ва се калима таркиб ёфта, аз рӯи маъно миқдору дараҷа ба вучуд омадани амалро нишон медиҳанд.

Дар ин навъи ибораҳои сифати феълӣ барои ифодаи муносибати миқдору дараҷа аксаран таркибҳои ҷудогона ва гоҳо таркибҳои устувори синтаксисӣ ифода мешаванд.

Чунонки ишора шуд, ин гуна ибораҳои сифати феълӣ дар осори бадеии устод Айни чандон серистифода набудаанд. Масалан:

Бинобар ин, ӯ панҷ таноб замини ба даҳ ҳазор танга арзандаи Ҳамроҳрафикро ба Арбоб Рӯзи ба чор ҳазор танга фурушонда пули худро рӯенд (К., Ҷ.4. с.129)... У як харидори судхӯри беруна ёфта, хучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиро ба 12 ҳазор танга фурухтааст (К., Ҷ.6. с.260). Охир, ин дунё олами асбоб аст, бояд маблағи ба ин қадар хароҷот сарфшаванда ба воситаи мову шумо ба даст дарояд (К., Ҷ.7. с.512).

5. Муносибати замонӣ... Бояд таъкид намуд, ки ибораҳои сифати феълӣ ифодагари маъноӣ замон дар осори устод Айни, аз ҷумла «Ёддоштҳо» камистеъмол ва камистифодаанд. Нависанда дар ифодаи ин маъно исмҳои замон ва баъзан исмҳои амалро дар алоқамандӣ бо маъноӣ калимаи асосӣ (сифати феълӣ) корбаст намудааст. Дар осори устод Айни ва нависандагони дигар, аз ҷумла Ҷалол Иқромӣ, дар ин навъи ибораҳо ҳамчун чузъи тобеъ исмҳои маъноӣ ва амал, зарфи тарзи амал ва ҳиссаҳои дигари нутқ истифода шудаанд. Чунин ибораҳои сифати феълӣ аз ду ва се калима сохта шуда, тарзи вуқӯи амалро ифода мекунанд. Намунаи истифода ва корбурди ин навъи ибораҳои сифати феълӣ дар осори устод ба тариқи зайл аст:

Он хунҳои ба ноҳақ рехта ҳадар нахоҳанд рафт... (К., Ҷ.6. с.219). Ҳар кафил вақт даркор мешавад, ки қарздор чизи ба гарав диҳанда надошта бошад, ё чизе ба гарав надихад (К., Ҷ.4. с.107). Ҳар вақт ба маблағи ба қарз додаи ин кас (Қорӣ-ишқамба) ғолида ба зам шуда, қарздор адо карда наметавонад, албатта, заминро фурушонда пули худро мерӯенанд (К., Ҷ.4. с.116-117). Бо он кор мир на танҳо андозҳои деҳқонро сабук накард, балки зиёдтар кард, то ки пули ба тороч рафтаро даҳчанд карда, аз деҳқонон рӯенд (К., Ҷ.7. с.363-364).

6. Муносибати тарз. Ибораҳои сифати феълӣ, ки ба воситаи пешоянди аслии «ба» сохта шуда, маъноӣ тарзро ифода мекунанд, низ дар осори устод Айни чандон зиёд нестанд. Дар ин гуна ибораҳо исмҳои маъноӣ ва амал, зарфи тарзи амал ва ҳиссаҳои дигари нутқ ҳамчун чузъи тобеъ аз тарафи нависанда корбаст шудаанд. Таркиби ин гуна ибораҳо аз ду ва се калима иборат буда, тарзи ба вучуд омадани амалро ифода мекунанд. Чунин намунаи ибораҳои сифати феълӣ дар осори устод хеле камистифода будаанд, ки намунааш ба ин тарз аст: Назар ба қавли он пиёдакамбағалони он қишлоқ, ки аз хуручи ба наздикӣ мешудагӣи босмаҷиён хабар ёфтаанд, ба қишлоқҳои атроф кас фиристода, ин аҳволро фаҳмидаанд (К., Ҷ.4. с.239).

Ҳамин тарик, муқоиса ва таҳқиқи мухтасар ба мо имкон медиҳад, ки низоми тағйир ва тақмили ин навъи ибораҳо дар матни ягонаи сабки нигориши устод, ки, бешак, баҳрабардориҳои фаровоне аз забони зинда низ дорад, дақиқ муайян карда, хусну кубхи онро собит намоем. Дар ин замина меъёри диду шинохти мо ба ҷуз андозаҳои сарфию нахвӣ бояд мушқилоти омезиш ва таъсирпазирии масъалаҳои дигар, аз ҷумла чехраи маънавии муаллиф, чехраи ровӣ, чехраҳои иштирокдорони асари бадеиро, ки дар шаклгирии забони асари бадеӣ таъсири бевосита доранд, фаро гирад. Бе омӯзиш ва таҳқиқи ҷомеи ин масъалаҳо дар шинохти сарехи сабки осори бадеӣ ва муайян намудани заминаҳои тағйир таҳаввулотии забони имрӯзаи тоҷикӣ ҳарфи бодалел гуфтан душвор аст.

КАЛИДВОЖАҲО: пешоянди «ба», ташаккули ибораҳои сифати феълӣ, сабки осори бадеӣ, ифодаи иборати сифати феълӣ.

АДАБИЁТ

1. С.Айни. Куллиёт, ҷ. 6, Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962.
2. С.Айни. Куллиёт, ҷ. 7, Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962.
3. С.Айни. Куллиёт, ҷ. 1, Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1958.
4. С.Айни. Куллиёт, ҷ. 4, Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1961.
5. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. Душанбе: «Деваштич». 2002. с.140.
6. Мирзоев А. Ҳамон асар. с.140.
7. Фомина Н.Д. Опыт лингвистического анализа художественного текста (язык повести Б.Лавренева «Сорок первый// Дар китоби: Синтаксис и стилистика: функциональный аспект: М., 1982. с.128-130»).

МЕСТО ПРЕДЛОГА «БА» В ФОРМИРОВАНИИ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

На основе наблюдений и исследования материала языка произведений Садриддин Айни в данной статье сделана попытка определения значения смысловых оттенков предлога «ба», важнейшими из которых являются отношения объекта, пространства, отношение способа и времени.

THE PLACE OF PREPOSITION «BA» IN THE FORMING VERBIAL ADJECTIVES

On the main of observation and researching material language of wor; Sadrididdin Aini in this article have made attempts which determine the meaning of semantics tints of preposition «be» more important from which are relation object, environment, the relation of method and time.

ЛЕКСИКАИ МАРОСИМИИ ТУРКИАСЛ ДАР ГҶИШИ ХУЧАНД

М. Ҳасанова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Омехтагии лексикаи туркӣ аз муҳимтарин ҳодисаи забонӣ дар таърихи забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Бахрамандии дучонибаи халқҳои тоҷик, турк ва, алаҳусус ўзбек, боис гардид, ки маданияти моддӣ, урфу одат ва ҳунарҳои халқии онҳо ба ҳам хеле наздик гарданд. «Таърихи давраҳои қадимтарин, қадим ва ҳамчунин давраи асримиёнагии ин халқҳо хеле шабеҳ ва аксаран яқсон буда, илова бар ин, сайри тараққиёти он дар як сарзамин ба вуқӯъ пайваस्ताаст» (3,3).

Дар тавсифи иртиботи зич ва устувори байни тоҷикону ўзбекон суханони зиёде гуфта шудаанд, ки яке аз онҳо ба драматурги машҳури ўзбек Комил Яшин нисбат дорад ва ақидаи ўро забоншинос Р.Ғафуров дар рисолаи хеш роҷеъ ба забон ва услуби Р.Ҷалил чунин овардааст: «Ўзбекҳо ва тоҷикҳо бародарони хуншарик, бародарони экизак мебошанд. Онҳо дар урфу одат, либос, манзил, нишастухез ҳам шабеҳи якдигаранд» (4, 37).

Лозим ба ёдоварист, ки таъсири забонҳои туркӣ, алаҳусус ўзбекӣ, ба лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ яқрағ нест ва он омилҳои этнолингвистӣ дорад, зеро ҳуди паҳншавии қабилҳои турк дар маҳалҳои тоҷикнишин гуногун аст. Бино бар қавли В.А.Евсеев, баъди ҳучуми муғулон низ дар Осиёи Марказӣ паҳншавӣ ва муқимӣ гаштани қабилҳои турк дар водии идома ёфт ва дар ибтидои қарни XVII туркон дар тамоми марзҳои Осиёи Марказӣ – Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Фарғона ва дигар шаҳрҳо баргари пайдо карданд (5, 197). Бино бар ин ҳам, таъсири забонҳои туркӣ дар ғиши мардуми шаҳрнишин ва деҳотӣ, аз як тараф ва сокинони маҳалҳои ҳамҷавор бо қабилҳои туркӣ яқхела нест.

Маводи ҷамъовардаи мо ҳам бар он далолат мекунад, ки калимаҳои туркиасл дар таркиби лексикаи маросимии ғиши Хучанд начандон зиёд аст. Аз ҷониби дигар, фарҳанги маънавии тоҷикон, ки маросимҳо ва лексикаи ифодакунандаи онҳо ҷузъи муҳими он маҳсуб мешавад, аз лиҳози пайдоиш ва моҳияти худ тафаввуқ бар фарҳанги туркӣ дошт ва табиист, ки дар ин ҷода таъсири он ба фарҳанг ва забонҳои туркӣ бештар аст.

Ворид шудани таркиби лексикаи забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ сайри таърихӣ қадиме дошта, ба афзоиши таркиби луғавии забони тоҷикӣ бетаъсир набуд. Омезиши таърихӣ ин ду халқ боиси дохил гардидани як силсила калимаҳои туркӣ-ўзбекӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ гардид.

Вожаҳои туркӣ-ўзбекӣ дар шеваи Хучанд бо вижагиҳои фарқкунанда аст. Таърих барои мо собит мекунад, ки бештар дар ғиши шимолӣ таъсири забони ўзбекӣ зиёдтар ба мушоҳида мерасад.

Хучандиён дар ҳаводиси пурталотуми таърихӣ бо ўзбекон махлут шуда ва ин омезиш то чӣ андоза аз забони ўзбекӣ баҳраманд будани онҳоро равшантар намоён мекунад.

Калимаҳои туркӣ-ўзбекӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи Хучанд ҳам ба назар мерасанд. Сабаби асосии вуруди ин калимаҳо омилҳои ҷуғрофӣ ҳам дорад, зеро Хучанд дар қаламрави Фарғона ва дар чорроҳаи муҳиме қарор гирифта, василаи пайванди шаҳрҳои ин қаламрав махсуб меёбад. Чун дигар шеваҳои муҳими забони тоҷикӣ калимаҳои туркӣ-ўзбекӣ ба лаҳҷаи мазкур бо чанд роҳ дохил шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

а) Бо роҳи бавосита, яъне ба воситаи забони адабӣ ё шеваҳои дигари тоҷикӣ.

б) Бо роҳи мустақим аз забонҳои туркӣ-ўзбекӣ.

Дар тамоми шеваҳои забони тоҷикӣ ду ғуруҳи бузурги вожаҳои туркӣ дучор мешаванд:

1. Калимаҳои умумистеъмолий, ки қариб дар ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба таври яқсон мавриди истифода қарор мегиранд. Ин гуна калимаҳоро умумитоҷикӣ ҳам мегӯянд: **тӯй, келин...**

2. Калимаҳои хоси маҳал, ки истифодаи онҳо танҳо ба лаҳҷаҳои ҷудогона хос аст: **қайно, қайнӣ, қайинсинӣ, қуллук, қудо, авусун**, ва ғ.

Вожаҳои маросимии лаҳҷаи Хучанд дар маънӣ ва мафҳумҳои мухталиф чунинанд:

1. Калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми ҳешутаборӣ:

Боча - дар фаҳмиши аҳли Хучанд шавҳари хоҳари арӯс барои домод ба ҳисоб меравад. Ин вожа иқтибосӣ аз забони туркӣ аст, ки дар тамоми тадқиқотҳои мардумшиносӣ бо таъя ба маъхазҳои забонӣ ба таври дуруст шарҳу баст шудаанд. Масалан, муаллифи китоби «Семья и семейные обряды Средней Азии и Казахстана» ба ҳамин маънӣ навиштааст, ки «шавҳарони ду хоҳар яқдигарро ҳамчун боча ном мебаранд» (17,30). Тибқи шаҳодати ин муаллиф дар байни қароқалпоқҳо низ боча мустаъмал аст.

Мувофиқи бардошти мо «боча» аз туркии «ба: жа», Ҷа: ga - бажа, бача аст. Э.В.Севортян дар «Луғати этимологии забонҳои туркӣ» навиштааст, ки боча дар тамоми манбаъҳо ба маънии «своёя» (шавҳарони ду хоҳар) омадааст. Ҳамчунин луғати боча бо «деверь, шурина» - бародари хурдии шавҳар ва «зять» - шавҳари хоҳар, додари зан (ғуиши татарҳои тоболи) муродиф мебошад. Э.В.Севортян як маънии дигари бочаро ҳешовандии аз занову ҳосилшуда маънидод кардааст (16, 25).

Бочаро муаллифони «Луғати тоҷикӣ-русӣ» «своёя», Ю.А.Рубинчик дар таъя ба фарҳангҳои форсӣ «ҳамзулф», К.Х.Баранов «силфун» навиштаанд. Тибқи ахбори Муҳаммад Муин дар забони туркӣ «бочанок» ба назар мерасад, ки лафзи вижаи ҳамин забон буда, ду мардуро мегӯянд, ки ду хоҳарро дар издивоҷ доранд. Инҳо ҳамдигарро бочанок мегӯянд (9,ч.1,453). Муаллифи «Фарҳанги Муин» ҳамчунин маънии бочанокро ҳамриш ва ҳамзулф доништааст (9, ч.1, 453).

Ин ақидаи донишмандон ба назари мо дуруст менамояд, ки боча – буча талаффузи мухталифи калимаҳои ҳамреша аст (16,27).

Луғати устод Айнӣ низ дар ин ҳол маводи ҷолиберо дар шинохти ин вожа барои мо медихад. Дар ин маъхазӣ муҳим боча - ҳамдомон, ба маънии ду кас, ки ҳарду хоҳарро ба занӣ гирифта бошанд, ҳар яке аз инҳо ба дигаре ҳамдомон мешаванд. Шарҳи дигари устод Айнӣ низ тақрибан ба ҳамин маънӣ ҷолиб аст: Боча - шавҳари хоҳарзан (1,58).

Ба ҳамин тариқ калимаи боча боз чанд муродифоти дигареро, амсоли **ҳамзулф, ҳамриш, ҳампача** (19,ч.2,433) дорад, ки дар забони тоҷикӣ тамоман мавриди истифода қарор намегирад.

Келин - вожаи иқтибосии туркӣ ба маънии духтаре аст, ки нав ба шавҳар мебарояд. Дар ғуиши хучандӣ келин ба маънии зани писар ва зани додар дар баробари арӯси арабӣ мустаъмал аст. Дар «Фарҳанги Низом» зани тоза шавҳар карда, ароис шакли чамъи он (14, ч.3,672) ва дар арабӣ ба маънии домод низ меояд ва дар фарҳанги «ал-Мунҷид» ба маънии «марду зани навхоста яқдигарро» шарҳ ёфтааст. Дар фарҳангҳои қадим ин вожа ба ҳамин маънӣ шаклу гунаҳои мухталифе дорад. Масалан, дар «Фарҳанги Қаввос» арӯс «баюғ», дар «Бурҳони қотей» сунор (ба замми аввал) ба маънии зани писар (10,ч.2,173), «сунух, сунна» – ба маънии манкӯҳаи писар, дар «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» «суннор, сунух, сунҳор – зани писар» сабт ва шарҳ ёфтааст.

Дар шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ сунор ба маънии келин ва арӯс дар истеъмоли аст. Б.Тилавов дар китоби «Поэтикаи зарбулмасалҳои халқии тоҷикӣ ва мақолҳо» бо истинод ба китоби «Эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» ин намунаро аз гуфтугӯи шифоҳии мардуми Кӯлоб овардааст: Дар гуфтугӯ, девор бишнава, духтар гуфтугӯ, сунор бишнава (15,65). Мардуми Хучанд низ ин масалро ба гунаи «духтарамба гӯм, келин шунава» истифода мебаранд.

Дар девони Рӯдакӣ навбаюғ ба маънии арӯси нав аст:

Бас азизам, бас гиромӣ шод бош,

Андар ин хона ба сони навбуюғ. (13, 406).

Ин вожа дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ, ки А.Насриддинов ба таъя расонида, ба шакли биюқ аст: Андар ин хона ба сони навбиюқ,- омадааст (12,293).

Дар ғиши Хучанд бо ин истилоҳ калимаҳои ба монанди келинчак, келинбуча, келиноя, келинава, келинойим, келинпошшо сохта шудааст.

Қайнӣ – вожаи иқтибосии туркӣ, исми шахс барои ифодаи бародари домод барои арӯс ва бародари арӯс барои домод мебошад. Қайнӣ муродифи қайнини ба маънии бародари хурдии зан ва ё шавҳар дар УРС низ зикр ёфтааст (18,529). Луғати тоҷикӣ-русӣ додарарӯсро «шурин» бародари зан ва додаршӯйро «девер» овардааст. Дар баъзе маҳалҳои тоҷикнишини ҷанубӣ онро «овар» мегӯянд.

Қайно – исми иқтибосии туркӣ, таҳфифи қайнона аст. Дар ғиши Хучанд ва шеваҳои дигари шимолии Тоҷикистон қайно – модари домод барои арӯс ва модари арӯс барои домод аст. Асли ин вожа аз қайн ба маънии оҳангар аст. Муаллифи «Ғиёсу-л-луғот» бо истинод ба шарҳи «Нисоб» навиштааст, ки қайно ба ҳамин маънӣ – яъне аз қайн (оҳангар) арабист ва ба туркӣ зани манқӯҳа аст. Маънии дигари он ниёми корд ва шамшер аст.

Ин вожа ба шакли қайнона ва қайнота ба маънии тёща, свекровь, теть, свекор дар «Луғати ўзбекӣ-русӣ» низ мундариҷ аст. Қайнонаро модарарӯсу модаршӯй гӯянд (8,135).

Мафҳуми умумии аҳли хонаводаи домод ва ё арӯс барои яқдигар қайнӣ-бӯйинӣ буда, ки дар ғиши Хучанд дар шакли *қайинбӯйин* мустаъмал аст ва ҳамин маънӣ дар луғати ўзбекӣ-русӣ дарҷ шудааст (18,598). Қайин – ота, қайнота; оға – қайноға – сингил, қайинсин-гил.

Қайнӣ ба маънии додаршӯй ва қайноға ба маънии бародаршӯй дар ғиши тоҷикони ноҳияи Китоб низ бармеҳурад (8,135).

Қайинсини – исми туркии таҳфифшуда (қайнони сингли) ба маънии хоҳари домод барои арӯс ва хоҳари арӯс барои домод аст. Тибқи этимологияи халқӣ ин вожаҳои таркибаш қайин ва ё қайно дошта аз вожаи «қаҳин» сохта шуда, бо ин гуна ашхос муросо кардан кори хеле душвор аст. Қайинсингилро дар ҳамин маънӣ муаллифони УРС шарҳ додаанд (18,599). Қайинсингил ба маънии хоҳаршӯй ва қайсини ба маънии хоҳарарӯс дар шеваи тоҷикони Китоб низ мустаъмал аст (8,135).

Муҳаққиқони мардумшинос навиштаанд, ки «ўзбекҳо хоҳари хурдро сингли меномиданд» (11,317).

Барои ифодаи ин маънӣ дар бархе аз ғишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ вожаи «яна» дар истифода аст.

Қудо – исми иқтибосӣ аз туркист, ки дар вақти хеш шудани ду оила, яъне келин кардан ё духтарро ба шавҳар додан, сардорони оила - волидайнӣ келину домод ба ҳамдигар бо вожаи «қудо» мурочиат мекунанд. Атрофиён низ ибораи «тарафи қудо», «қудоҳо»-ро истифода мебаранд.

Қудо дар забони тоҷикӣ муродиф надорад. Бо калимаи қудо калимаҳои мураккабе сохта шудаанд, ки онҳо мафҳумҳои хешутаборӣ ва исми амалро ифода кардаанд. Ин вожаҳо мафҳумҳои хешутаборие, ки бо калимаи қудо сохта шудааст, ифода мекунанд: **қудомардак**, **қудозанак**, **қудохола**, **қудоамак**, **қайчиқудо**, **қудою анда** ва монанди инҳо.

Мавқеи калимаи **қудо** дар таркиби калимаҳои мураккаб гуногун буда, дар калимаҳои **қудомардак**, **қудозанак** дар ҷузъи якум ва дар калимаи **қайчиқудо** дар ҷои дувум меояд. Новобаста ба мавқеи ҷойгирии калимаҳо, дар ин истилоҳот, ҷузъи асосӣ калимаи «қудо» ба ҳисоб меравад. Инчунин дар байни истилоҳоти бо калимаи «қудо» сохташуда, таркиби **қудою анда** вучуд дорад, ки пурра аз забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидааст. Дар забони тоҷикӣ низ ҳамон маъноеро, ки дар забони ўзбекӣ дорад, ифода мекунанд. Яъне хешу табори домодро тарафи арӯс ва хешу табори арӯсро тарафи домод ҳамин тавр меноманд (18,628).

Янга – исми иқтибосии шахс ва муштак аз луғати туркист. Ин лафз ба маънии зани бародар ва зани ам(м), қадбону ва машшота дар «Ғиёсу-л-луғот» бо таъя ба «латоиф» шарҳ ёфтааст. «Фарҳанги Муин» ин вожаро туркиасл дониста, барои шарҳи он чунин нуктадоние кардааст: «Янга барои арӯс ба манзалаи соқдӯш аст барои домод. Тавзех он ки дар қадим шаби арӯсӣ марде (ё ду мард)-и ҷаҳондида ва таҷрибапарварда аз дӯстони домод назди ӯ менишинад ва вайро бо вазоифе, ки бар ўҳда дошт, ошно месохтанд ва ҷузъиёти аъмоли шаби зифофро бад-ӯ меомӯхтанд, ин мардонро соқдӯш мегуфтанд. Барои арӯс низ зане таъйин мешуданд, ки вайро бо вазоифаш ошно созанд ва чунин занеро янга мегуфтанд» (9, ҷ.4,5271).

Барои маънидоди вожаи «соқдӯш» низ Муин иттилооти муҳим ва арзишманде фароҳам кардааст: «Соқдӯш – соғдӯш, дӯши рост, касе, ки шаби арӯсӣ дӯш ба дӯши домод ва арӯс роҳ равад» (9, ҷ.2,1801).

Маълумоти муаллифони фарҳанномаҳои русӣ низ дар ин бобат камарзиш нестанд: «Янга – это старшая жена брата, либо тетя по матери – хола или старшая сестра; или тетя по отцу – амма – это лицо, несущее особую ответственность за охрану невесты от враждебных сил. Поэтому янга с приездом невесты в доме жениха находится с ней до конца – до исполнения обряда открывания лица невесты - рубинком» (7,69).

Муаллифи «Луғати ўзбекӣ-русӣ» низ сифати янгаро ба ҳамин тариқа шарҳ додааст (18,573).

Калимаҳои ифодакунандаи маросимҳо:

Тӯй – маросими муҳими ба вучуд оварандаи авлоду хешутабор аст. Муаллифи «Ғиёсу-л-луғот» бо таъя ба маълумоти «Бурҳони қотеъ» навиштааст, ки тӯй дар забони туркӣ шодии арусиро гӯянд. Туркон арусиро тӯй гӯянд. Мавсуф ахбори луғатҳои туркиро низ дар ин маврид дар ихтиёр доштааст. Дар луғати туркӣ ба замми аввал ва воқи ғайрималфуз ва сукуни ё-и тахтонӣ (яъне ط و ی) ба маънии шодӣ, мутааххирин бо то нависанд (19, ҷ.1, 216). Ҳамин маънӣ дар «Фарҳанги Низом» низ ба назар мерасад. Нуктаи нав дар ин фарҳанг навишта шудани ин лафз бо то-и муаллаф аст (14, ҷ.2, с.339).

Муаллифи «Луғатнома» асноди фарҳангхоро дар ин маврид як навъ чамъ ва чамъбаст намудааст: «Тӯй бо сонии маҷҳул чашну меҳмонӣ бошад (10, ҷ.1, 537). Чашну мизбонӣ ва зоҳиран бад-ин маънӣ забони муғул аст ва ба то-и хуттӣ дида шудааст. Деххудо қавли муаллифи «Фарҳанги Чаҳонгири»-ро, ки лафзи мазкурро форсӣ ба қалам овардааст, мардуд медонад: «Чаҳонгири ба маънии чашн ва арусӣ оварда, он хатост, зеро ки порсӣ нест, туркӣ аст ва бо то-и муаллаф аст». Дар ин маврид ӯ ахбори «Анҷуманоро»-ро саҳеҳ доништааст. (2, ҷ.14, 1148)

«Тӯй дар туркӣ ба маънии чашн, зиёфат, маҷлиси сурур» аст, ки ин маънӣ аз ҷониби М.Муин дар ҳошияи «Бурҳони қотеъ» ба назар мерасад (10, ҷ.1, 537).

Роҷеъ ба вожаи тӯй ахбори луғоти туркӣ низ ҷолибанд. «Луғати қадимии туркӣ» тоҷ-ро ба маънии пир, пиршество овардааст (6, 572).

Ин вожа ба Ҳамин маънӣ дар фарҳанги ўзбеки-русӣ (18, 462) ва Фарҳанги забони тоҷикӣ (19, ҷ.2, 382) низ омадааст.

Калимаҳои таркибие дар таркиби ғӯиши Хучанд дар истеъмоланд, ки асли калима бо изофа аз унсӯри тоҷикӣ ба таркиби тоҷикӣ таъдил ёфтаанд. Масалан, бо вожаи **тӯй** дар забони тоҷикӣ ва хусусан дар лаҳҷаи Хучанд як силсила калимаҳои дигар сохта шудаанд, ки маънии маросимӣ, макон ва ё предметро ифода кардаанд: тӯйбарон, тӯйбиёрон, тӯйхона, тӯйборӣ, тӯёна ва ғайра.

Дар лаҳҷаи маросимии Хучанд ҳамчунин вожаҳои туркиасли йош, йигит, қош, чимилиқ, қӯшапир ва ғ. дар истеъмол ва истифодаанд, ки ҳар яке маъниҳои хосаи лингвистӣ ва этнолингвистӣ доранд.

Ҳамин тавр, лексикаи туркиасл аз ҷиҳати ҳаҷм дар байни истилоҳоти маросимии ғӯиши Хучанд баъд аз лексикаҳои тоҷикӣ мақоми хосаеро ишғол мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: лексикаи маросим туркиасл, ғӯиши Хучанд, таъсири забонҳои туркӣ, калимаркиасл, истилоҳоти маросимӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Айний С. Луғати нимтафсилии забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1976.
2. Алиакбари Деххудо. Луғатномаи Деххудо. – Техрон, 1337 шамсӣ.
3. Фафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 1998.
4. Фафуров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. – Душанбе: Дониш, 1966.
5. Евсеев В.А. Основы этнографии. – Иваново: Ивановский госуниверситет, 1999.
6. Древнепоркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969.
7. Мардонова А.Р. Традиционная свадьба таджиков Гиссарской долины. – Душанбе: Амриитм, 2002. – 127с.
8. Маҳмудов М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб. – Душанбе: Дониш, 1978.
9. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. – Техрон, 1375
10. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор ва мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров. – Душанбе: Адиб, Ҷ.1, 1993; Ҷ.2, 2004
11. Народы Средней Азии и Казахстана. Том 1. Под редакцией С.П.Толстова, Т.А.Жданко, С.М.Абрамзона, Н.А.Кислякова – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962.
12. Насруддин, Абдулманнон. Рудакӣ (нусхашиносӣ ва нақд барраси ашъори бозмонда) – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1999.
13. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рудакӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1336.
14. Сайид Муҳаммадали Доии ислом. Фарҳанги Низом. – Техрон, 1362.
15. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок. – Душанбе: Дониш, 1967.
16. Севортян Э.В. Этимологический словарь поркских языков. – Москва: Наука, 1978.
17. Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. – М.: Наука, 1975.
18. Узбекско-русский словарь. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд, ҷ.1. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
20. Фарҳанги форсӣ ба русӣ Таҳти таҳрири назари Ю.А.Рубинчик. – М.: Советская энциклопедия, 1970.

ТУРЕЦКАЯ ЛЕКСИКА СВАДЕБНОГО ОБРЯДА В ХУДЖАНДСКОМ ГОВОРЕ

Лексику свадебного обряда можно разделить на коренную и заимствованную лексику. Основную заимствованную лексику, в таджикском языке составляют арабизмы, торкизмы, и русские слова. Эта статья посвящена анализу торкизмов в свадебном обряде Худжандского говора. Автор разделил эту лексику на две группы: общепринятые лексики и лексика какого-нибудь диалекта.

THE TURKISH VOCABULARY OF WEDDING RITE IN KHUJAND DIALECT

The vocabulary of wedding rite may divide into root and borrowing (adoption) vocabulary. The borrowing vocabulary formed by Arabic, Turkish and Russian vocabularies in tajic language. This article is dedicated to analysis of Turkish vocabulary in Khujand dialect. The author has shared this vocabulary into two groups: generally accepted vocabulary and vocabulary of some dialect.

ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ И СОПОСТАВЛЕНИЕ В АНГЛО-ТАДЖИКСКИХ И АНГЛО-ПЕРСИДСКИХ СЛОВАРЯХ

Муртазо Разморо

Российско-Таджикский (славянский) университет

Роль сопоставительного изучения (англ. *contrastive study* или *comparative descriptive study*) языков особенно возрастает, в частности, в связи с широкими возможностями приложения его выводов в таких областях, как общий и машинный перевод, обучение иностранным языкам и др. Данное направление лингвистических исследований стимулируется и его связями с другими важными теоретическими проблемами языкознания, включая вопросы двуязычия и многоязычия и языковых контактов. Одной из наиболее традиционных является проблема так называемых «ложных друзей переводчика» (*faux amis*). К ложным друзьям относят в первую очередь слова, сходно звучащие в языках L1 и L2, восходящие часто к общим этимологическим корням, но имеющие в L1 и L2 совершенно различные значения. Например, по-английски *eventual* означает «окончательный, завершающий», а по-немецки *eventuell* – «возможный» или «может быть»; немецкое существительное *Fabrik*, как и русское *фабрика*, переводится на английский не как *fabric*, а как *factory* или *mill*. Ср. также немецкое *vital* «энергичный» и английское *vital* «жизненно важный». Например, “axe” /aks/. “عكس” /aks/ в английском, персидском языках:

• axe

n. hatchet, sharp tool used for chopping wood

• **noun** HATCHET, cleaver, tomahawk, adze, poleaxe; *Brit.* chopper; *historical* battleaxe.

• Verb

1. *the show was axed.* CANCEL, withdraw, drop, scrap, discontinue, terminate, end; *informal* ditch, dump, pull the plug on.

2. *500 staff were axed.* DISMISS, make redundant, lay off, let go, discharge, get rid of; *informal* sack, fire, give someone the sack, give someone the bullet, give someone their marching orders; *Brit. informal* give someone their cards.

axe-stone *птазакигурда*

axe (*US* also *ax*) /aks/ *n.* 1 (*tool*) топор; **I have no ~ to grind** (*fig.*) у меня нет корыстных побуждений. 2 (*coll.: reduction of expenditure*) урезывание. • *v.t.* (**axing**) (*fig.*) (*reduce: budget, expenditure, staff*) урезывать, -ать; (*project*) зарубать, -ить; **many workers have been ~d** уволено много рабочих.

Например, “مدرسه” / *madrase* / в персидском. “مدرسة” / *madrasa* / “مدرسه” / *madrasa* / в таджикском, арабском языках.:

◆School

◆درس — مدرسة ج مدارس *madaris*
مدرسه، مدرسه ي *madrasa* طلاب ديني
◆ ◆ ◆ مدرسة ابتدائية (ibtida'iya): مدرسة ي راهنملي متوسطه
مدرسة أولية: دبستان، مدرسه ي ابتدائي ← Primary school
مدرسة ثانوية: دبیرستان
مدرسة تجارية: دانشگاه ي بازارگلي
مدرسة حزبية: دانشگاه ي افسري
مدرسة داخلية: مدرسه ي شبانه روزي

مدرسة عالية (غيا): دانشکده
 مدرسة الفنون و الصنایع: هنرستان، دانشکده ي هنرهای کلي بردي و صنایع دستي
 مدرسة کبري (kubra): مدرسه ي علي، دانشکده
 المدرسة القیمة: مکتب کهن (= جنبش یا نهضت فکري و هنري)
 School♦

- (1) "أ" مدرسة "ب" كلية (من کلیت الجملة)
- (2) مدرسة فکريّة؛ مذهب عظمي
- (3) القطيع المني: مجموعة أسماك أو حيوانات مائة من جنس واحد تقط أو تهاجر معاً
- (4) يعلم أو يدرّب (في المدرسة)
- (5) "أ" يعود أو يروّض نفسه علي (School yourself to control your temper). "ب" يروّض (to school a horse)
- (6) يقات أو يهاجر قطعاً
- (7) مدرسيّ

سنّ التلميذ؛ سنّ الطالب school age
 محفظة كتب (مدرسيّة) school bag
 مجلس التعليم: لجنة مسؤولة عن التعليم في المدارس المحلية school board
 تلميذ؛ طالب school boy
 أوبوس المدرسة (ينقل الطلاب منها و إليها) school bus
 الطبعة المدرسيّة: طبعة من كتب تُصنرّ خصيصاً لطلاب المدارس و تكون عادةً مبسطة أو مختصرة أو متفحة، و مزودةً بطاقتة من الشروح الضرورية
 school edition
 زميل الدراسة؛ رفيق المدرسة school fellow

♦ مدرسة /madre(a)se/ [ع. : مدرسة]

1. جلي دراي کلاس هاي متعدد با امکنت آموزشی که در آن کونکان، نوجوانان، و جوانان زیر نظر معلم آموزش هاي لازم را براساس برنلمه ي درسي فرا مي گیرند، مثلاً: مدرسه دو طبقه بود و نوسلز بود (ال احمد، ص7)؛
2. جلي که در آن علوم ديني تدریس مي شود؛ حوزه ي علميه: طلبه اي را حکايت کنند که با تبختری تمام در صحنه مدرسه قدم مي زد (اقل، ص4)، * از قيل و قل مدرسه حلي نلم گرفت/ بيک چند نیز خدمت معشوق و مي کم (حفظ، 241)، * فقيه ... در آن مدرسه که آن جلست درس کردی (بيهي، 250)؛
3. جلي با امکنت لازم که در آن يك رشته يافن خصي تدریس مي شود؛ آموزش گاه؛ مدرسه ي پوستري، مدرسه ي علوم نظمي. * پسر ...، تو مدرسه شبانه روزي است (محمود، 259)، * چون از بي کاري به من بد مي گشتت و مدرسه سيلسي هم در آن ايام تازه داير شده بود، مي خواستم در آن مدرسه تحصيل کم (مصدق، 54). * من خود را شگرود مدرسه طب معرفي کردم؛
4. جاي درس خواندن (به طور علم): ماني... در يکي از فراي بلبل فقيم... که مرکز اجتماع... فضلاي صلي... و مدرسه لسکنيه... يوده تربيت شده (اقل، 32)، * مني است تا جهت اقلنت جنب معلا مدرسه اي لسلس کرده است و نقايس کتب... را به و فقيت آن مخصوص گردانيدم (نخجواني، 173/2).

♦ مدرسه ي ابتدائي: دبستان

- ♦ مدرسه ي راه نملي: مدرسه اي که دانش آموزان پس از ختم دبستان به مدت سه سل در آن درس مي خوانند.
 ♦ مدرسه ي شبانه روزي: مدرسه اي که کلاس هاي آن بعد از ظهر تشکيل مي شود و معمولاً افراد بزرگ سل در آن درس مي خوانند.
 ♦ مدرسه ي علي: موسسه اي که در آن رشته يار رشته هاي معيني معمولاً در سطح کل شناسي (ايسلس) آموزش داده مي شود.
 ♦ مدرسه ي غير انتقاعي: مدرسه ي خصوصي (دبستان، راه نملي، دبستان) که با کسب امتياز از وزارت آموزش و پرورش داير و با دريافت شهريه از دانش آموزان اداره مي شود.
 ♦ مدرسه ي متوسطه: دبستان
 ♦ مدرسه دينه—مدرسه رفته—مدرسه رو

♦School

1. (نهاده، سلختمان) مدرسه
 2. آموزشگاه، مدرسه
 3. (در امريکا) مؤسسه ي آموزش علي؛ مدرسه ي علي
 4. تحصيل، درس و مدرسه، درس
 5. دانش آموزان (مدرسه)؛ شاگردان و معلم (مدرسه)
 6. دانشکده
 7. (براي موسيقي، نقاشي و غيره) کلاس
 8. (محوره) تجربه، درس
 9. (ادبيات، هنر) مکتب، نطه
 10. (در مورد قمار بازاها) تيم، [دسته، بلد]
- school age سنّ مدرسه، سنّ تحصيل
 school board هيئت امني مدرسه
 school bag کيف مدرسه
 school of thought مکتب فکري
 school boy محصل، بچه مدرسه اي، [دانش آموز پسر]

school fellow هم ښاگردي
 school bus ښاگردي بوس مدرسه
 school edition ښاگردي چاپ مدرسه
 school yard ښاگردي حيط مدرسه
 school work ښاگردي مشق، تکليف مدرسه

◆ School

1. school /skud/ noun 1 (C) the place where children go to be educated: Paul goes to the local school; They're building a new school in our area; Do you have to wear school uniform? ; We go on the school bus. o Every school has several computers.

◆ مدرسه

2. [U] the time you spend at a school; the process of being educated in a school: *Children start school at 5 in Britain and can leave school at 16. o School starts at 9 o'clock and finishes at about 3.30. o After school we usually have homework to do. o Because of the snow there will be no school today,* w You talk about **school** (not the school) when you are talking about going there for the usual reason (that is, as a pupil or teacher): *Where do your children go to school? o I enjoyed being at school, o Do you walk to school?* You talk about **the school** if you are talking about going there for a different reason (for example, as a parent): *I have to go to the school on Thursday to talk to John's teacher.* You must also use **a** or **the** when more information about the school is given: *Pat goes to the local school, o She teaches at a school in Leeds.*

В практике переводческой и лексикографической работы, а также преподавания иностранных языков особые трудности представляют межъязыковые относительные синонимы сходного вида, а также межъязыковые омонимы и паронимы.

Теоретическое значение такого исследования состоит, в частности, в том, что оно дает возможность более глубоко вскрыть историю развития того и другого языка, выявить такие особенности их грамматических структур, которые зачастую ускользают от внимания исследователей, изучавших каждый язык в отдельности.

Терминология – одна из важнейших проблем современной лингвистики. В связи с этим большой научный интерес представляет исследование типологически различных языков. В ходе развития современной лингвистической теории изучение системных отношений и функциональных свойств языковых единиц различных уровней, их семантической корреляции вообще и сопоставление этих единиц, в частности, относится к наиболее актуальным проблемам современной науки о языке.

Семантика - значение или значения языковых единиц (слов, грамматических форм слов, фразеологизмов, словосочетаний, предложений), а также раздел языкознания, в к-ром изучается смысловая сторона различных единиц языка; семасиология. (см. Виноградов В. В., Основные типы лексических значений слова, «ВЯ», 1953, № 5; Апресян Ю. Д., Экспериментальное наследование семантики рус. глагола, М., 1967; Уфимцева А. А., Слово в лексико-семантической системе языка, М., 1968; Шмелёв Д. Н., Проблемы семантического анализа лексики, М., 1973; как учение о значении языковых форм прошло ряд исторических этапов, см. Ю. С. Степанов (1987), *New directions in semantics*, L.- [a. o.] whose references since 1850-1991; В. А., История языкознания XIX-XX веков в извлечениях, ч. 2, М., 1965; Шмелёв Д. Н., Проблема семантического анализа лексики. (На материале рус. язык 1973; Апресян Ю. Д., Лексическая семантика. Синонимические средства языка, М., 1974; Виноградов В.В., И: Лексикология и лексикография, М., 1977; Салимов, Р.Д. (2008), Структура и семантика односоставных предложений в русском и таджикском языках. Душанбе: Ирфон, 391с.; Степанов Ю. С, Номинация, семантика, семиология, в кн.: Языковая номинация. (Общие выводы), М., 1977; Новиков Л.А., Семантика рус. языка, М., 1982; Совр. рус. язык. Теоретический курс. Лексикология, М., 1987; и

يل محمدی، لطف الله (1372)، شلنزه مقله در زبانشناسي کليردي و ترجمه.

Материалом для исследования послужили терминологические лексические единицы, полученные методом сплошной выборки из лексикографических источников, в частности, двуязычных переводных словарей (английско-персидских, английско-таджикских, арабско-персидских, арабско-таджикских, английско-арабских), толковых словарей английского, персидского, таджикского и арабских языков монографических работ, а также отраслевых словарей, словарей-справочников и другой литературы на английском, персидском, таджикском и арабском языках. Кроме того, радио и телевидение, СМИ (средства массовой информации), выступления, конференции, семинары, художественно-литературные тексты, разговорные и письменные речи. Салимов Р.Д. (2008), в монографии впервые сопоставляются структурно-семантические и функциональные особенности односоставных предложений русского и таджикского языков, проводится полная и последовательная классификация односоставных предложений по структурно-семантическим признакам, выявляются семантические и синтаксические типы информации и характер их корреляций. Данное исследование представляет значительный интерес для филологов, типологов, особенно аспирантов, методистов и

школьных учителей русского языка с родным и инациональным языком обучения. Рекомендовано к изданию РИСО Российско-Таджикского (славянского) университета.

В своей работе я изучил около 1500 английских словарных статей. Ознакомился с более 6056 таджикскими словами, из которых 150 ложные друзья. Около 100 слов которых мы иранцы не понимаем, потому что они заимствованы из русского, турецкого, а также арабского языков. Кроме того, в своей работе я показал несколько ложных друзей в арабско-персидском и сопоставил их с таджикским.

На этой основе мы должны при переводе Корана подходить к ложным словам очень осторожно.

К сожалению, переводчик Корана при его переводе не отнесся к ложным словам как надо. Даже переводчик при переводе ничего не говорит о ложных словах. Подобное влияние мусульманской культуры при переводах ложных слов наблюдается и в таджикском языке.

В этой связи возникает вопрос, каких заимствований арабских слов по численности больше в персидском языке или в таджикском?

Есть разные мнения: некоторые ученые отмечают, что заимствований арабских слов по своему количеству очень много в современном персидском языке. Другие говорят, что подобных слов по своему количеству в таджикском языке больше.

Фактически лингвистический корпус таджикского и персидского варианта пока не определен.

На наш взгляд, Иран и Таджикистан развивались в разных историко-политических системах, это отличие в разных политических системах. Коран оставил свой отпечаток в развитие этих стран. Коран в Иранском мире впервые переведен в Траксаксании. Религиозные ученые при Саманидах имели возможность перевести Коран на язык дари (так что таджикский и персидский языки имели обучение Корана в дари).

В тот период персидско – таджикский язык дари имел в своем словарном фонде религиозные термины которые употребляются при переводе Корана.

Эти традиции словарного фонда перешли в Иран, но революция 1979 г. в Иране по своей природе имела религиозный характер. Поэтому религиозные слова и термины после революции получили еще больше распространение. Но в Таджикистане при господстве большевиков и коммунистического режима употребление религиозных слов было ограничено в языке и после Советского союза в Таджикистане был установлен секулярный режим. Поэтому в Иране увеличивалось употребление религиозных слов, а в таджикском языке наоборот численность таких слов уменьшилась.

Следует отметить, что на наш взгляд в таджикском варианте можно найти полезные слова, которые в персидском варианте не употребляются. Например, «пухтакорй», которое можно было бы употреблять. А в персидском варианте некоторые слова звучат красивее по сравнению с таджикским. Например, в переводе «следует отметить, что» в таджикском варианте говорят «қайд кардан зарур аст, ки», а на персидском «гуфтанист, ки».

Все эти доводы нас приводят к мысли о необходимости конкретных исследований «Ложных друзей переводчика» в таджикском и персидском вариантах.

Поэтому мы решили в третьей главе работы рассмотреть ложные слова в таджикском и персидском вариантах.

В переводе Корана я не видел, что переводчики которые хотят изучать эти языки (английский, персидский, таджикский и арабский) – показан метод исследования.

Я полагаю, значение и место ложных друзей в английском, персидском, таджикском и арабских языках, а также в переводе Корана были нами освещены. И в дальнейшем, исследователям, которые хотят изучать эти языки (английский, персидский, таджикский и арабский) – показан метод исследования.

Мы убеждены в том, что результаты нашего исследования окажутся полезными для иранистики и исламоведения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сопоставительное изучение языков, типологически различные языки, ложные слова в таджикском и персидском вариантах, таджикский вариант, персидский вариант, религиозные термины, заимствованные слова.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Абдуразаков М.А. (1973), Очерки по сопоставительному изучению разносистемных языков. - Ташкент.: ФАН. 1973.- 167с.
2. Абдурахмонов У. (1988), Непрягаемые глагольные формы в современных таджикском и персидском литературных языках, Душанбе, «Дониш».

3. Авазбаев Н.(1986), Структура слога в языках различных типов / Ташк. Гос. пед. инст. иностр. яз. им. Ф. Энгельса. - Ташкент: Фан, 105, 1/с.
4. Агамджанова В.И. (1977), Контекстуальная избыточность лексического значения слова. На материале англ. яз. - Рига: Зинатне, 1977.- 118с.
5. Азимова М.Н. (1977), К контрастивной типологии в словообразовании. Тезисы докладов тадж. респ. конференции молодых ученых. Секция языковедения и литературоведения. - Душанбе: Дониш.
6. Акуленко В.В. и др. (1969), англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика». Под общим руководством доцента В.В. Акуленко М., «Сов. Энциклопедия».
7. Акуленко В.В.(1972), Вопросы интернационализации словарного состава языка. Под ред. проф. Федорова А.В. - Харьков, Изд-во Харьк. Ун-та, 215с.
8. Слов. рус. язык. Теоретический курс. Лексикология(1987), М.; Шмелёв Д.Н.(1973), Проблемы семантического анализа лексики, М. Шмелёв Д.Н.(1973?), «Семантика».
9. Акуленко С.Ю. Комисарчик, Р.В. Погорелова, В.Л. Южт, (1969), Англо-Русский и Русско-Английский словарь «Ложных друзей переводчика», под общим руководством В.В. Акуленко, Москва.
10. Каримов У., Абдулазизова С. (2005), Забони тоҷикӣ, Душанбе Муҳаммадиев М. (1975), Лугати Мухтасари Синомимҳои Забони тоҷикӣ, Душанбе.
11. Основы Иранского языковедения (1982), Москва, Издательство «Наука».
12. Филин Ф.П. (1982), Освоениях и границах литературного языка, Москва, Наука.
13. Abd EL-Sadek,N(2004), Persianate Children's Literature in Tajikistan: social perspectives, presented in the second conference on Iranian Studies in Tehran.
14. Jamshedov Parvona and Tolib Rozi(2005), English-Tajik Dictionary with tajik terms indexes, Dushanbe.
15. Kottler M. Derocquigny(1928), Les faux-amis ou les trahisons du vocabulaire anglais, conseils aux traducteurs, Paris (5-ème ed. Paris, 1961).
16. Lewis, Franklin (2004) "Persian language and literature", Encyclopedia of Islam and the Muslim world, Macmillan & Thomson, vol. II.
17. Lazard G.(1957), "Caracteres distinctifs de la langue Tadjik", Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris, t. 52, fasc. 1, Paris.
18. Movassaghi A.-M. et M. Ghavimi (1987), «Vrais amis» et «faux amis» de la langue française et du persan, LUQMAN, III, 2 printemps-été 87, Tehran.
19. Reiner Erwin (1983), *Etudes de linguistique dualiste: essai sur la stylistique envisagée comme complément de la grammaire: essai sur les "Pénitentiers" (les «faux amis» et les «vrais amis») de deux vocabulaires*, Wien. W. Braumüller.
20. Oxford Russian-English Dictionary(2000), edited by Marcus Wheeler and Boris Unbegaun, revised and updated by Della Thompson, Oxford.
21. Tadjbakhsh, Sharbanou(1990), A short comparison of the Tajik and Persian languages(unpublished).
22. Yule George(1988), The Study of Language: An Introduction, Cambridge

ЛИТЕРАТУРА НА ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

- لمواغیروزم(1370)، سخنی از نقوتهای فارسی ایران و تلجیکی (فارسی)، مجله زبانشناسی، تهران مرکز نشر دانشگاهی، سل 8، شمره 2-1
 لیرلی، نصیر(1371)، ایران و تلجیکستان مستقل، نشر دانش، تهران، سل 12، شمره 5.
 خروموف لیرت لی(1343)، لهجه شناسی در تلجیکستان، پیل نوین، تهران، سل 6، شمره 10.
 وواقی، علی(1383)، زین فارسی فرارودی(تلجیکی): سنجش مین وژگان امروزین فرارودی بانوشته های قدیم فارسی وگویش های ایرانی، باهمکاری شکیلیصید، تهران، هرمس
 سبزللی، نصیر علی(1382)، کتب درسی و معیار سبزی زین، سخن سمت، سل 8، ش 12
 شجاعی، محسن(1368)، مسائل زین فارسی در تلجیکستان، نشر دانش، تهران، سل 9، شمره 6.
 صلغی، علی اشرف(1357)، تکوین زین فارسی، تهران، دانشگاه آزاد ایران
 صلغی، علی اشرف (1370)، وژه های فریبکار در فارسی تلجیکی، مجله زبانشناسی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، سل 8، شمره 2-1
 -صلغی، علی اشرف(1372)، پیشینه نقوتهای فارسی تلجیکی و فارسی ایران، کیهان فرهنگی(ویژه فرهنگ تلجیکستان)، تهران، سل 10، ابامه.
 صدری افشار، غلامحسین، نسوین حکمی و نسوین حکمی(1375)، فرهنگ فارسی امروز، تهران، نشر کلمه.
 علوی، بحرالدین(1992)، وضع زین فارسی در تلجیکستان، پیوند، دوشنبه، سل 2، شمره 10
 کللی، ایران(1374)، فارسی ایران و تلجیکستان (یک بررسی مقبله ای)، تهران، وزارت امور خراجیه.
 کریمی حکاکه(1992)، جغرافیای فرهنگی زین فارسی، پیوند، دوشنبه، سل 2، شمره 10.
 لسن، حسین(1372)، فارسی دری در آن سوی مرزها، آئینه تهران، سل 2، شمره 10.
 متینی، جلال(1992)، زین فارسی در مؤراء شهر، پیوند، دوشنبه، سل 2، شمره 8-9.
 مشیری، مهشید(1374)، فرهنگ القبلی قبلی زین فارسی-تهران
 نی یاف اف- فیروز(2004)، افکار و احساسات نیما یوشیج در نامه هایش، پژوهشگاه فصلنامه ی پژوهشهای ایران شناسی، سل 4، ش 7
 وریو، یل، و(1361)، نوسعه زین لیلی جدید تلجیکی، ترجمه عبدالحسین آرننگ- آرم نامه، تهران، انتشارات لجن استلن زین و لیلیت فارسی، به کوشش مهدی محقق.
 یلر محمدی، لطف الله(1372)، شانزده مقله در زبانشناسی کلرودی و ترجمه شیراز، نوید

ДУСТОНИ ҒАЛАТАНДОЗ ДАР ФАРҲАНГИ АНГЛИСӢ-ФОРСӢ ВА АНГЛИСӢ -ТОЧИКӢ

Дар забоншиносии нав ба равиши муқоисавӣ ва ҳамзамонӣ тавваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад. Ин равиш дар садаи нуздаҳум ба вучуд омад ва тавваҷҷӯҳи забоншиносонро ба худ ҷалб кард. Имрӯза аҳамияти ин мавзӯ барои ҳамагон равшан аст. Ёрфаҳои дӯстони ғалатандоз дар тарҷумашиносии ва фарҳангшиносии фарҳангшиносии бисёр муҳим мебошад.

FALSE FRIENDS IN ENGLISH-PERSIAN AND ENGLISH-TAJIK DICTIONARIES

In modern linguistics, synchronic-comparative method has been vastly used. The method was initiated in nineteenth century and attracted the attention of the linguists ever-increasingly. "False friends" topic is one of the interesting topics of the synchronic-comparative linguistics and its findings are highly important especially in translatology, language teaching, and lexicography.

ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СИНОНИМӢ

Г.Ш. Шарипова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Яке аз нишонаҳои асосии ғанӣ будани таркиби луғавии осори назмиву насрии гузаштагонамон муродифот ё синонимҳо мебошанд, ки шоиру нависандагон маҳорати адабии ҳешро нишон додаанд. Лозим ба ёдоварист, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле бой буда, ҳангоми эҷод кардани ин ё он асар муаллиф метавонад аз баҳри беканори калимаҳои ҳаммаъно истифода барад. Муаллиф бо дарназардошти худ аз байни онҳо калимаҳои интихоб менамояд, ки форум, шоиста ва мақбули ҳамагон бошанд. Тарҷеҳ кардан ва ифодаи калимаҳо ба истیعоду маҳорати муаллиф марбут аст.

Тавре ки дар боло тазаккур додем, дар забони тоҷикӣ на танҳо калимаҳо, балки воҳидҳои фразеологӣ низ ба ҳамдигар муносибати ҳаммаъноӣ пайдо карда, хусусиятҳои марбути синонимҳоро дар худ зоҳир мекунанд.

Воҳидҳои фразеологие, ки аз рӯи маъно бо ҳам наздик ва соҳти якхела дошта, бо вижагиҳои обурани бадеӣ ва мавқеи истیعом аз ҳам фарқ мекунанд, синонимҳои фразеологӣ ном доранд.

Қобили тазаккур аст, ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ диққати забоншиносии тоҷикро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, Ҳ.Маҷидов ибораҳои «нури дида», «болои ҷашм», ки маънои азиз, шахси муътабарро доранд, ба гурӯҳи синонимҳо нисбат додаст. Ба ақидаи вай: «Воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ аз рӯи соҳт бояд бо ҳам мутобиқат кунанд. Бо ибораи дигар, таркиб бо таркиб, ибора бо ибора ва ҷумла бо ҳамин гуна ҷумлаҳои дигари устувор синоним мешаванд» (Маҷидов, 56).

Вале чанд мисоле, ки дар зер баррасӣ мегарданд ва имкон медиҳанд, ки ба мавқеи забоншинос Ҳ.Маҷидов дар мавриди воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ ва мутобиқати соҳтории онҳоро бо ҳам синоним шуданашон муносибати ҳешро баён созем. Ба назари мо, иқтибоси ғавқ, ки дар мавриди воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ, ки аз рӯи соҳт хатман дар шакли таркиб бо таркиб, ибора бо ибора хатман мутобиқат бояд кунанд, ба мисолҳои дар ихтиёр доштаи мо созгор намеояд ва дар ин бора таҷдиди назар айни муддаост. Қобили зикр аст, ки воҳидҳои фразеологие, ки мо мавриди баррасӣ қарор додем, аз рӯи соҳташон ибора бо ибора, таркиб бо таркиб монандӣ надоранд, вале дар баъни маъно ба ҳамдигар қаробат дошта, бо ҳам дар радифи калимаҳои синонимӣ қарор гирифтаанд: «тан ба қазо дода будан»; «бемурод аз асб дарафтод»:

Ҳамагон тан ба қазо дода буданд (7,23);

Асб аз ҷой барангехту теғ бар сари вай зад, то ба сина бишқофт, бемурод аз асб дарафтод (7,28).

Воҳидҳои фразеологӣ номбурда дар матни «Самаки айёр» ҳамагӣ ду маротиба истифода шудаанд ва табиист, ки дар «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М. Ҷозилов ва ФЗТ шарҳи инҳо оварда нашудааст. Воҳидҳои фразеологӣ ғавқ ба назари мо маънии мурдан, кушта шудан, ҳалок шуданро доро мебошад.

Лозим ба таъкид аст, ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ аз ҷиҳати таркиби лексикӣ худ бо ҳам мутобиқат мекунанд. Калимаҳои фразеологӣ синонимиро ташкилдиханда бештар аз ҷузъҳои синонимӣ ва ё аз ҷиҳати мазмун ба ҳам наздик мешаванд.

Чунончӣ: «аз ақл рафтан» (1,233), «беҳуд гаштан» (2,14) ба маънои аз ҳол рафтани беҳуш шудан омадааст, ё ин ки мо инро дар мисоли коми дил ёфтани ва «ба мурод расидан» (3.104), ки маънои ба мақсад, хоҳиши худ расидан, ба орзу ва ҳаваси худ расиданро дорад, дида метавонем:

1. Аввал ҷӯб ба вай зад фарёд баровард ва ба дуввум ва шашум аз ақл бирафт (1,233);

2. Ва Тармаша ҷӯб дар даст гирифт ва он мардро даҳ ҷӯб зад, чунонки беҳуд гашт (2,14);

3. ... даме ба хурраи дарорад ва коми дил биебад ва мурде ҳосил кунанд (3.104).

Қобили қайд аст, ки дар «Самаки айёр» воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ хеле фаровон мебошанд. Воҳидҳои фразеологӣ қатъи назар аз сохту таркиб ва намудашон байни худ ҳаммаъно мешаванд. Чунончӣ дар мисоли зерин омадааст:

Воҳидҳои фразеологӣ «бедил буд» (1,262), «дил дар банд аст» (1,220), «дил майл кардан» (1,218), «дил додан» (3,103), «дил аз даст додан» (3,36), «дил ниҳодан» (2,152), «бедил будан» (1,262), «бедилу беқарор» (6,133), «дил бурдан» (5,34) ва ғайра рӯи қор омадааст.

Мутолиа ва таҳлили маводи «Самаки айёр» нишон дод, ки ифодаи калимаи дил дар таркиби зиёда аз 539 воҳидҳои луғавӣ истифода шуда, бо тавассути он садҳо воҳидҳои рехта қорбаст гардида, маънӣ ва тобишҳои маъноии ҳешро дар матн зохир намудаанд:

1. Махпарӣ дар ишқи Хуршедшоҳ бедил буд (1,262).

Воҳиди рехтаи бедил буд дар асар 29 бор истифода шуда, дар ҳама маврид ба маънои ошиқ омадааст. Воҳидҳои фразеологӣ номбурда дар ФЗТ (1,169) маънои дилдода, дилбохта, ошиқи беқарорро дорад, дар ФИР (1,98) ба маънои: а) нағз дидан, дӯст доштан; б) тарсидан, харосидан омадааст. Аз ин маъниҳое, ки мо аз ФИР ва ФЗТ бардошт кардем, маънои аввали ин калима дар ФИР ва маънои ФЗТ қобили қабул буда, бештар маънии истифодашудаи «Самаки айёр» қоробат доранд.

2. Қор тамом кун, бандаро дил дар банд аст, аз ҷихати Дилором, беш аз ин тоқат надорам (1,220).

Ибораи рехтаи «дил дар банд аст» дар «Самаки айёр» 5 маротиба истифода шуда, дар ҳама маврид ба маънои ошиқ будан, меҳр доштан омадааст. Воҳидҳои фразеологӣ номбурда дар ФИР ва ФЗТ зикр наёфтаанд.

3. Дил ба ту додам ва дар ишқи ту будам ва аз бими доя сухан наметавонист гуфтан, то Самак омад ва дояро кушт (3,103).

Дар ин ҷумла ибораи рехтаи «дил додан» ва «дар ишқи ту будан» ба ҳамдигар синоним шуда омаданд. Ибораи номбурда дар асар 53 маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст. «Дил додан» дар ФИР (1,362) ба маънои ба касе меҳр бастан, дӯст доштан, касеро нағз диданро дорад, дар ФЗТ (1,371) низ ба маънои ошиқ шудан, меҳр бастан, аммо дар «Чароғи ҳидоят» (104) маънои саҳт ошиқ шуданро дорад, ки бештар ин қобили қабул аст. Дар фарҳанги «Ғиёсуллуғот» (1,340) бошад, ба маънои далер сохтан омадааст.

Ибораи рехтаи «бедилу беқарор» ва «дил бурдан» дар ҷумлаи зер синоним шуда омадаанд:

Дили ман он бибурд, аз ишқи вай бедилу беқарор бимондам ва мадхуш гаштам (2,92).

Воҳидҳои фразеологӣ «дил бурдан» дар асар 5 маротиба ва «бедилу беқарор» 3 маротиба истифода шуда, маънои ошиқ шудан, дар дил ишқ пайдо кардан, ба муҳаббати самимӣ гирифтोर шуданро доро мебошад.

Дар забони «Самаки айёр» баъзе воҳидҳои фразеологӣ, ки мо мавриди арзёбӣ қарор додем, ҳамагӣ як маротиба истифода шудаанд. Масалан «дил ниҳодан»:

Эй шох агар ту дил бар дигарон ниҳодӣ ва маро фаромӯш кардӣ, то Самакро бигӯй талабгори ман бошад (2,152).

Ибораи номбурда дар ФИР (1,631) ба маънои касеро нағз дидан, нисбат ба касе муҳаббат пайдо кардан омадааст, дар ФЗТ (1,372) бошад ду вариант дорад: 1) меҳр бастан; 2) бовар кардан.

Ба назари мо маъноҳои ФИР ва моддаи якуми маънидоди ФЗТ ба маънии «Самаки айёр» наздиктар аст.

Қобили ёдоварист, ки дар забони «Самаки айёр» дар як ҷумла ду ё зиёда воҳидҳои фразеологӣ, ки байни онҳо ҳаммаъноӣ вучуд дорад, ба назар мерасад ва он гувоҳи маҳорати баланди қорбасти воҳидҳои фразеологӣ дар асар ба шумор меравад. Чунончӣ: «бемурод ҷон додан», «фармон ёфт», «аз дунё рафт», «сар дар хок шудан», «аҷал расидан», «бесар шудан», «ҷон додан», «тан ба қазо додан» ба ҳамдигар муродиф шуда, маънои мурдан, фавтиданро доранд.

1. Ҳақ таолло тақдир кард, ки эшонро аҷал расида буд (1,89).

2. Баъд аз ду сол модарам фармон ёфт (1,191).

Ибораҳои рехтаи «аз дунё рафт» ва «аҷал расида буд» дар ФЗТ (1,123) ва ФИР (1,53) маънои ҳалок шудан, фавтидан, мурдан омадаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ «фармон ёфт» бошад дар асар 17 маротиба истифода гардида, маънои мурданро ифода намудааст, вале қолаби дигари ибораи номбурда «фармонаш расида буд» дар фарҳангҳои матбуъ зикр наёфтааст.

Ибораи рехтаи «фармон ёфт» дар ФЗТ (2,414) ба маънои мурдан, дар «Чароғи ҳидоят» (159) ба маънои мавт, марг, фавт ва дар «Ғиёсуллуғот» ба маънои аҷал расидан шарҳ ёфтааст.

Ҳарчанд ки баъзе ибораҳои рехтаи «Самаки айёр» аз вожаҳои гуногун ташаккул ёфта бошанд ҳам, байни онҳо хусусияти синонимӣ дида мешавад. Як силсила воҳидҳои фразеологӣ, ки байни онҳо хусусияти синонимӣ мавҷуд аст ва маънои хайрон шуданро ифода мекунанд, дар зер ҳадафи таҳлил қарор додем: «фуру монданд» (3,91), «ангушти таачҷуб ба дандон гирифт» (3,87), «боз монда буд»

(4,57), «лаб ба дандон фуру гузошт» (5,77), «лаб ба дахон фуру гузошт» (7,65), «ачаб монданд» (7,67), «ачаб бозмонда буд» (2,133), «ачаб фуру монд» (1,116) ва монанди инҳо чунин вохидҳои рехта мебошанд, ки дар боло зикрашон рафт:

1. Маро Самаки айёр хонанд, ки файласуфони ҷаҳон ва ҳақимони замонро аз фунуни макр аҷаб ояд (1,84).

2. Чун ӯро бад он сифат бидиданд, ҳамагон фуру монданд (3,96).

Воҳиди рехтаи «ачаб ояд» дар ФИР (1,590) ба маънои хомӯш мондан, ҳайрон шудан; дар ФЗТ (1,122) таачҷуб кардан, ҳайрон шудан омадааст. Дар ҷумлаи дуҷум ибораи рехтаи «фуру монд» низ маънои ҳайрон шудан; дар ФЗТ (2,446) маънои моту мабхут, ҳайрон шудан; дар «Ҷароғи ҳидоят» (150) ҳайрон мондан, таваққуф карданро дорад, аммо дар «Ғиёсуллуғот» (1,67) бошад, тобиши дигари маъноии он манзур гардидааст: таҳаммул кардан, ба ӯҳда гирифтагон мебошанд. Ба назари мо, маъноҳои аз ФЗТ ва «Ҷароғи ҳидоят» гирифта, ба маънии матни «Самаки айёр» наздикии бештареро доро мебошад.

Мисоли дигаре, ки мо мавриди омӯзиш қарор додем, вохидҳои фразеологӣ «ангушти таачҷуб ба дандон гирифтагон» ва «ангушти таачҷуб ба дахон гирифтагон» мебошад, ки ҳар ду мафҳуми ҳайрон шуданро дорад. Вохидҳои фразеологӣ номбурда дар асар 5 маротиба истифода шудаанд.

Муаллиф дар ифодаи мафҳуми ҳайрон шудан ибораҳои рехтаи «ангушти таачҷуб ба дандон» ва «ангушти таачҷуб ба дахон»-ро бо тариқи зайл истифода кардааст.

1. Самак ва Рӯзафзуну Шағол дар боло ва дидори Абондухт менигариданд ва дар сунби Яздон ангушти таачҷуб дар дандон гирифта...» (3,87).

2. Ҳамагон ангушти таачҷуб ба дахон гирифта буданд (2,293).

Вохидҳои рехтаи номбурда дар ФИР бо гунаи дигари ҳеш омадаанд.

Дар асар «ангушти таачҷуб ба дахон гирифтагон» дар ФИР (1,26) шакли «ангушт дар дахон» ё ин ки дар асар «ангушти таачҷуб дар дандон гирифтагон»; дар ФИР (1,26) бошад «ангушти ҳайрат ба дандон газидан» омадаанд. Вохидҳои фразеологӣ номбурда дар ФЗТ (1,71) маънои: 1) ҳайрон шудан, дар ҳайрат мондан; 2) рашк бурдан, ҳашмгин шудан ифода кардааст.

Вохидҳои фразеологӣ «ангушти таачҷуб дар дахон гирифтагон» дар ФЗТ (1,71) «ангушт дар дахон мондан» омадааст, маънои таачҷуб кардан ва ҳайрон шуданро дорад. Дар «Ғиёсуллуғот» шакли «ангушт ба дахон гирифтагон» зикр гардида, маънои мутаассиф шуданро ифода намудааст.

Дар байни вохидҳои фразеологӣ асар гуруҳи калони онро вохидҳои фразеологӣ синонимии феълӣ ташкил додаанд, ки дорои вижагиҳои маъноӣ тобишҳои маъноӣ мебошанд ва қорбасти шудани онҳо ба завқу маҳорати мурағиб ва ровии «Самаки айёр» робитаи ногусастанӣ дорад.

Мо барои мисол «заминро намоз бурдан» (1,145), «заминро бӯса додан» (1,225), «заминро намоз гуфтан» (3,137), «хидмат кард» (4,24), «ба замин афтод» (2,88), «ба хидмат омадан» (6,74), «камари хидмат бастан» (1,132), «ба хидмат пайвастан» (1,154)-ро ихтиёр кардем.

1. Пешӣ тахти шох хидмат кард (4,24).

2. Айёр бозгашт, пешӣ шох хидмат карду дигар бор заминро намоз бурд ва офарин кард (3,145).

3. Ғури Кӯҳӣ хидмат карду заминро намоз гуфт (3,131).

4. Дигар бор Самак ба замин афтод ва замин бӯс кард, то шох ӯро бинавохт... (2,88).

5. Ва миёни шумо дӯст бошад ва ҳештан ба дидор ояд, камари хидмат ба миёна бандату ҷавоби қори хасм боздихад (1,132).

Аз мисолҳои овардаамон аён мегардад, ки феълҳои гуфтан, бастан, кардан, бурдан, хондан амалу ҳаракатро ифода менамоянд.

Вохидҳои фразеологӣ синонимии феълӣ мазкур маънои таъзим кардан, таъзиму тавозӯ карданро ифода мекунанд.

Вохидҳои фразеологӣ «хизмат кардан» дар фарҳангҳо бо маъноҳои зерин омадааст: дар ФИР (2,269) аз рӯи одоб салом додан; дар ФЗТ (2,425): 1) таъзим, салом; 2) барои салом ва таъзим ба ҳузурӣ қасе даромадан; дар «Ғиёсуллуғот» (1,296) салом кардан, салом додан; Ибораи рехтаи «заминро намоз бурдан» дар ФЗТ (1,831) маънои аз рӯи бандагӣ таъзиму тавозӯ кардан; дар «Ғиёсуллуғот» (2,354): 1) парастии кардан; 2) очӣ намудан омадааст. Аммо дар ФИР зикри ин вохидҳои фразеологӣ ба назар нарасид.

Воҳиди рехтаи дигаре, ки зикраш рафт, «замин бӯса додан» буда, дар ФЗТ (1,434) варианти дигари он яъне «замини хидмат бӯсидан» оварда шудааст, маънои таъзим карданро дорад.

Ибораи рехтаи «хидмат кардан» дар асар 102 бор истифода шуда, «заминро намоз бурдан» 53 маротиба истеъмол гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки калимаи намоз дар ФЗТ (1,831) ба таври зайл тафсир шудааст: дуо, ибодат ва арзу хочату ниёз ба Худо, ки аз рӯи шариати Ислому дар як шабонарӯз панҷ вақт гузаронида мешавад.

Дар мисоли «Самаки айёр» калимаи намоз дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ омадааст, шакли намоз хондан гирифтааст:

Самак дидан замон барӯ намоз хонд (2,63).

Аслан намоз хонд маънои ибодат қаданро мефаҳмонад, лекин дар ҷумлаи боло ба маънои салом, таъзим қардан омадааст. Ибораи рехтаи номбурда дар асар як маротиба истифода шуда, дар фарҳангҳои матбуи имрӯза (ФЗТ, ФИР ва ғ.) зикр нагардидааст.

Қобили қайд аст, ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ аз ягон ҷиҳат аломат, сифат, хусусият ва амсоли онҳо мафҳуми ифодашавадаро ифода менамоянд ва мисли калимаҳои синонимӣ қодир нестанд, ки аз лиҳози маъно яхела ва яқсон бошанд. Ба исботи ин фикр мисолҳои зер манзур мешаванд:

Чунончӣ ибораҳои рехтаи «хуш додан» (5,101), «гӯшу хуш додан» (5,28), «хушу гӯш шудан» (5,65), «гӯш фаро додан» (5,71), «гӯш ниҳодан» (1,13), «гӯшу хуш қардан» (6,71), «гӯш ба сар қардан» (6,78), «гӯшро девор қардан» (4,58), «гӯш қимор қардан» (4,75), «гӯшу хуш доштан» (7,65), «гӯшҳо сик қардан» (7,141):

Воҳидҳои фразеологӣ номбурда мафҳуми аз ягон ҷое ё ҷизе хабардор шуданро аз ягон ҷиҳат ифода қардаанд:

1. Оламафрӯз барои шунидани чунин суханон хушу гӯш шуд (5,65);
2. Соате гӯшу хуш додан, дигарбора ба бозиву нишот машғул шудаанд (5,20);
3. Аз ин рӯ, гуфтанд, ки мард бояд рози худ ниғаҳ дорад ва хуш диҳад, ки девор муш дорад ва муш гӯш (5,101);
4. Чун ба сарои шох расид, зикри Рӯзафзун бар забонҳо буд. Порае истод ва гӯш фаро дод (5,71);
5. Ҳамгинон ба сарои шох даромаданд ва гӯшро девор қарданд (7,95);
6. Ишон гӯшҳо сик қарданд, ду чашмҳо бар ҳам ниҳоданд (7,141).

Шарҳи ибораи рехтаи «хуш додан» дар ягон фарҳанг пайдо қарда натавонистем. Ба назари мо маънои он шунидани сухани касеро ифода мекунад. Ибораи номбурда дар асар 2 маротиба истифода шудааст. Дар мавриди аввал, маънои шуниданро дорад, дар мавриди дуюм ба маънои боақл, бохуш, зиракӣ ё беҳуд шудан, беҳуш шудан омадааст. Чунончӣ:

Бихӯрданд, бияфтоданд ва хуш аз сарашон бирафт (5,16).

Лозим ба ёдоварист, ки дар «Самаки айёр» таркибҳои ҷуфти синонимӣ низ мавҷуданд, аз қабилӣ «гӯшу хуш» ё «хушу гӯш». Агар мо ин таркибҳои ҷуфти синонимӣ воҳидҳои фразеологиро дар алоҳидагӣ бинем, гӯш дар ФЗТ (1,305) маънои узви шунавоии инсон, ҳайвон, узви ҳисси сома буда, хуш бошад, дар фарҳанги номбурда (2,71) маънои зиракӣ, ақл, шуур, идрокро дорад, лекин онҳо дар яқҷоягӣ ҷуфти синонимӣ воҳидҳои фразеологиро созиш доданд.

Таркибҳои ҷуфти синонимӣ фразеологӣ «хушу гӯш шудан» ва «гӯшу хуш додан» дар «Самаки айёр» як маротибагӣ истифода шудаанд. Дар ФЗТ (1,305) таркиби «гӯшу хуш доштан» ба маънои диққат ва таваҷҷуҳи тамом доштан тафсир шудааст, вале «хушу гӯш шудан» дар фарҳангҳои дастраси имрӯза маънидод нагардидааст, ки маънои бо диққат гӯш қардан, шуниданро ифода мекунад.

Ташреҳи мисолҳо нишон медиҳад, ки доираи васеи воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ дар «Самаки айёр» қорбааст шудааст ва ин имкон медиҳад, ки ба хулосаҳои зер оем:

Таҳлили воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ «Самаки айёр» нишон дод, ки муаллиф тавонистааст бо воситаи воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ ба фасоҳату каломӣ ҳеш ба рӯи хонанда ҳаловат бахшад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳаммаъно дар паҳлуҳои зиёд ва дар баёни мавзӯ аз қабилӣ ишқи илоҳӣ, висоли ошику маъшук, дӯстиву рафоқат, росткорӣ, ростқавлӣ, покпинатӣ, садоқат ба ёрон, фидокорӣ, поквичдонӣ ва ғайра мо бештар дар хусусияти синонимӣ мушоҳида намудем.

Лозим ба таъкид аст, ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ «Самаки айёр» на ҳама вақт аз рӯи сохт ба ҳамдигар мутобиқат мекунад. Мо ба ин исботи ҳеш эътимоди комил дорем ва дар мисолҳои боло исботи ҳешро рӯи қор овардем.

Қобили қайд аст, ки воҳиди фразеологӣ синонимӣ «Самаки айёр» аз ҷиҳати таркиби лексикӣ худ ба ҳам мутобиқат мекунад.

Ҳарчанд ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ «Самаки айёр» аз вожаҳои гуногун ташаккул ёфта бошанд ҳам, байни онҳо хусусияти ҳаммаъноӣ дида мешаванд.

Қайд барҷост, ки дар «Самаки айёр» воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ ҷуфтистеъмор низ фаровон истифода шудааст. Вожаҳое, ки таркиби ҷуфтӣро созмон додаанд, дар алоҳидагӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунанд.

Қобили қайд аст, ки дар «Самаки айёр» воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ исмӣ ва феълӣ моҳирона истифода шудаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки воҳидҳои фразеологӣ синонимӣ дар як ҷумла ду ё зиёда, ки байни онҳо ҳаммаъноӣ дида мешаванд, қорбааст ва ин гувоҳӣ он аст, ки муаллиф маҳорати баланд дорад.

КАЛИДВОЖАХО: вохидҳои фразеологии синонимии исмӣ ва феълӣ, вохидҳои рехта, таркиби луғавии забони тоҷикӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдуқодиров А. Забон ва услуби М.Турсунзода. -Душанбе: Дониш, 1988.
2. Мақсудов Т., Зикриёев Ф., Чалилов Х. Дар бораи вохидҳои фразеологии ва вазифаи синтаксисии онҳо. -Душанбе, 1976.
3. Мачидов Х. Фразеологияи забони ховираи тоҷик. -Душанбе, 1982.
4. Муҳаммадхусайни Бурхон. Бурхони қотъ. Ҷилдҳои 1-2. -Душанбе, 1993.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 1-3. -Душанбе: Адиб, 1988.
6. Салимов Ю. Самаки айёр. Ҷилдҳои 1-7. -Душанбе: Ирфон, 1967-1985.
7. Салимов Ю. Ёдгори умр. Ҷ. 1-3. -Хучанд: Нури маърифат, 2003.
8. Сирочуддин Алихони Орзу. Чароғи ҳидоят. -Душанбе: Ирфон, 1992.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. -Москва, 1969.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилдҳои 1-2. -Душанбе, 1963-1964.
11. Фафқоров Р. Забон ва услуби Раҳим Чалил. -Душанбе, 1966.

СИНОНИМИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ

Данная статья посвящена изучению, анализу и употреблению синонимических фразеологических единиц в таджикском языке.

THE SYNONYM OF PHRASEOLOGICAL UNIT

The article is devoted about the study and use of phraseological unit in tajik language.

РОЛЬ ИМЕННЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В ФОРМИРОВАНИИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ)

Ш.Худойдодова

Кулябский государственный университет им. Абуабдулло Рудаки

В настоящее время явлению рекламы уделяется очень большое внимание. Поэтому не вызывает особого удивления сам факт, что язык рекламы становится объектом исследования многих современных лингвистов.

Чем конкретно является явление рекламы для общества? Нам кажется, что оно представляет собой один из самых эффективных способов продвижения товара на рынке. В свою очередь, само общество, производящее и перепроизводящее в огромном количестве товары и услуги, заинтересованное в их постоянном сбыте, в некотором роде культивирует тип потребителя, используя для достижения этой цели рекламу. Можно отметить тот факт, что именно таким образом и происходит становление понятия о современной рекламе.

Если рассматривать явление рекламы с филологической точки зрения, то стоит обратиться к работе Сычева О.А. «Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации», в которой он говорит о том, что «с филологической точки зрения реклама представляет собой особую сферу практической деятельности, продуктом которой являются словесные произведения - рекламные тексты. Эти тексты в своей совокупности характеризуются:

- 1) определенными признаками содержания и внешнего оформления, позволяющими отличить их от других (нерекламных) текстов;
- 2) определенными функциональными признаками;
- 3) определенным местом, которое они занимают в общей совокупности текстов, созданных и создаваемых на некотором языке» [1, 4, 3].

Также Сычев О.А. упоминает определенные правила, по которым создаются рекламные тексты: «... важно отметить, что если номенклатура этих правил достаточно однородна в разных культурных и языковых традициях, то их содержание значительно варьирует от языка к языку. Во многом благодаря такому варьированию и возникают, с другой стороны, различия между отдельными видами текстов внутри некоторой единой языковой традиции, с другой - различия между схожими видами текстов в разных языковых традициях. Вот почему изучение правил, по которым создаются и распространяются тексты разных видов, представляет собой особую проблему общей филологии» [1, 4, 3].

Данное высказывание Сычева О.А. представляет особый интерес, потому что можно сделать вывод о том, что схожие рекламные тексты обладают определенными различиями, в зависимости от языка, на котором они написаны.

Стоит также упомянуть исследования такого известного рекламиста в сфере журналистики, как Д. Огилви. В своей книге «Тайны рекламного двора» он говорит о том, что «существует мнение, что любая реклама - это двигатель торговли. Не любая! Плохая реклама - не двигатель, а тормоз» [I, 3, 3]. Для того, чтобы создать эффективную рекламу необходимо учитывать различные факторы, в том числе и лингвистические.

Не нужно забывать, что наиболее эффективного воздействия на потребителя можно добиться при грамотном составлении рекламы. Об этом говорит Кохтев Н.Н.: «Реклама, используя слово, оперирует заложенным в нем конкретным содержанием и образностью; потребитель воспринимает именно те эмоции, которые изначально заложены в рекламе; постепенное эмоционально-логическое усиление содержания рекламы позволяет избежать «временного отклонения внимания»; основная мысль рекламы лучше и полнее воспринимается в том случае, если она четко сформулирована в начале или в конце рекламного текста.

Ворошилов В.В. в книге «Журналистика» говорит о том, что «суть искусства рекламы заключается в поиске рекламной идеи, оригинальной формы объявления, оптимального соотношения заголовка, текста и зрительских элементов... Не следует перегружать рекламное объявление... важно уметь привлечь внимание аудитории и призвать ее к действию, аргументированно рассказать о товаре (услуге), выбрать верный тон (искренность, доверительность)...» и т.д. [I, 1, 396-397]

Что касается видов рекламы, то здесь он указывает на следующую их особенность: «Если в прессе реклама строится на аргументации и убеждении, то на телевидении мы наблюдаем эффект внушения, или суггестии. Это процесс воздействия на психику человека, связанный со снижением сознательности и критичности при восприятии внушаемого содержания, не требующий ни развернутого логического анализа, ни оценки. Сила воздействия зависит от наглядности, доступности, образности и лаконичности информации. Эффект возрастает, если внушаемое соответствует потребностям и интересам телезрителей» [I, 1, 404].

Из всего вышеперечисленного хотелось бы сделать вывод, что при составлении рекламных текстов огромное внимание уделяется лексике, используемой в языке рекламы, а именно, значению, которое несет в себе данная лексика, а, следовательно, и эмоциям, которые она пробуждает у потребителя.

Я считаю, что язык рекламы можно определить как одно из средств общения, которое можно охарактеризовать тем, что оно направлено на убеждение, уговор, целью его возможность произвести впечатление и оставить о себе положительный, эмоциональный след.

В языке рекламы встречается использование как самостоятельных частей речи (имя существительное, глагол, имя прилагательное, местоимение, наречие), служебных частей речи (предлоги, союзы, частицы), модальных слов, так и междометий и звукоподражательных слов. Одни части речи встречаются чаще, другие - реже.

Что касается употребления имен **существительных**, то они играют большую роль в языке рекламы на русском и английском языках. Не следует забывать, что именно существительное несет в себе много информации, так как именем существительным представляется название рекламируемого продукта, другими словами, выполняя номинативную функцию, существительные несут основную информацию о производителе и товаре. В языке английской и русской рекламы нередко встречается употребление, как имен собственных, так и нарицательных. Например:

«Фотосалон «Экспресс ПРЕСТИЖ» представляет следующие услуги: проявка пленки за 15 минут, печать фотографии за 15 минут, срочное фото на документы!» [IV, 2];

«Стиль - ничто без комфорта. ECCO Движение к совершенству» [III, 3];

«VICHY NOMADERM средство нового поколения для проблемной кожи: устраняет даже те проблемы, которые длительно не проходят» [III, 1];

«VICHY Laboratories Глубокие морщины. Теперь их можно разгладить изнутри» [III, 1];

«Защита от солнца № 1. ГАРНЬЕР АМБР СОЛЕР» [III, 1];

«Новый Oust 3 в 1 - три продукта в одном баллоне! Устраняет, а не маскирует неприятные запахи. Убивает 99,9% бактерий на всех поверхностях» [III, 1];

«Aquafruit Балзам для рук и ногтей. Косметика для наслаждения Настоящая ароматерапия» [III, 1];

«Магазин «ОДЕЖДА»! Одежда, обувь, аксессуары! Shop «CLOTHES» Clothes, shoes, accessories!» [V, 2];

«Офисные принадлежности Erich Krause: широкий ассортимент канцелярской продукции. «Бизнес - подарок» [V, 2];

«Туристическая фирма ООО «Сайри Мовароуннахр» предлагает Вам следующие виды услуг: оформление виз, туристические поездки, круизы, шоп - туры, авиабилеты» [V, 2];

«Новый Ford Ranger - это мощный и выносливый внедорожник, прошедший испытания тропическими джунглями Борнео и снежными вершинами Гималаев. Эффективная система полного привода

и новый экономичный двигатель 2.5TDCi 143 л. с. / 330 Нм с топливной рампой Common Rail откроют для Вас самые недоступные уголки земного шара. А его стильный и мужественный дизайн, качественный и комфортный салон сделают Вас заметным в городском потоке» [III, 6];

«TELECOM TECHNOLOGY Беспроводная связь стандарта CDMA \ СУПЕР АКЦИЯ!!! До 1 декабря подключение на тарифный план «ПЕРВЫЙ» бесплатно!!!» [111,20];

«ИСТЭРА Хочешь позвонить? Легко!!! Нужен доступ в Интернет? Легко!!! UNICARD от компании Истэра - универсальная и доступная связь со всем миром» [III, 24];

Важную роль в составлении как английских, так и русских рекламных текстов играют **имена прилагательные**. На мой взгляд, это обусловлено тем, что именно прилагательные указывают на характеристику рекламируемого предмета, указывают на его признак, качество, свойство и т.д.

То же самое можно сказать и о наречиях, которые также несут в себе обозначение признака действия (состояния) или признак рекламируемого предмета.

Что касается степеней сравнения имен прилагательных, то не вызывает большого удивления тот факт, что имена прилагательные в языке рекламы часто используются в превосходной форме.

Это подтверждает тот факт, что в языке русской рекламы часто встречаются такие слова, как: «самый», «больше», «дешевле», «лучше», «выгоднее», «уникальный», «единственный», «супер», «сверх», «комфортный», «доступный», «отличный» и т.д.

На наш взгляд, и наречия, и имена прилагательные являются именно теми словами, которые в полной мере описывают рекламируемый товар или предмет, они указывают на его основные достоинства, признаки и характеристики.

К наиболее употребительным в англоязычной рекламе прилагательным относятся: «new», «good», «better», «the best», «free», «favorite», «the latest», «clean», «wonderful», «extra» и др.

В русском языке - «новый», «горячий», «первый», «революционный», «необычный», «хороший», «отличный», «свежий», «свободный», «превосходный», «богатый» и т.д.

Например: «Горячие скидки на телефоны Nokia! Приобретайте в салонах сотовой связи «BooM» [V, 2];

«Отличный подарок близким! Телефон Nokia 1200. \$5 на счету! 2 часа бесплатного общения! Beeline» [V, 2];

«Adidas НОВАЯ КОЛЛЕКЦИЯ!!! ОСЕНЬ-ЗИМА 2007 - 2008 СПЕШИТЕ!!! Все самое лучшее для Вас и Вашей семьи и даже для самых маленьких» [V, 1];

«Вы хотите наслаждаться летними лучами? Вы хотите иметь ровный загар, не боясь нанести вред своей коже? Инновационные средства защиты от солнца и комплексного ухода за кожей от компании Косметика XXI разработаны специально для того, чтобы Вы были абсолютно уверены в надежности защиты Вашей кожи от вредного воздействия солнечных лучей. Гарантия качества: Все солнцезащитные средства от компании Косметика XXI разработаны в четком соответствии самым строгим мировым стандартам, предъявляемым к солнцезащитным средствам. В составы солнцезащитных средств входят такие натуральные ингредиенты, как масло кактуса, экстракт руйбоса, масло Ши, масло примулы вечерней, которые эффективно и надежно защищают, восстанавливают, увлажняют и питают кожу. СОЛНЦЕЗАЩИТНЫЕ СРЕДСТВА КОМПАНИИ КОСМЕТИКА XXI - ЭТО ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, НАДЕЖНАЯ ЗАЩИТА, ИНТЕНСИВНЫЙ УХОД ПО РАЗУМНОЙ ЦЕНЕ!» [III, 1];

«Женщина чувствует себя красивой, и все вокруг преклоняются перед ней. Когда обыкновенное становится необыкновенным: Yves Rocher, марка № 1 на рынке средств по уходу за кожей лица во Франции создала гамму

Serum Vegetal на основе олигозидов, молекул, содержащихся в обычном яблоке. Настоящие «концентраты красоты», яблочные олигозиды дают новый импульс и активизируют сообщение между клетками, воздействуя, таким образом, на 4 основных признака красивой кожи: отсутствие морщин, ее упругость, сияние, однородность. Глубина морщин уменьшается до 29%, кожа становится более сияющей у 75% женщин. Yves Rocher» [III, 1];

«Новый Oust 3 в 1 - три продукта в одном баллоне! Устраняет, а не маскирует неприятные запахи. Убивает 99,9% бактерий на всех поверхностях» [III, 1];

«Did you favorite car win the Collectible Car of the Year Contest?» [IV, 30];

«The best business coverage. Period. Watch the latest CNBC videos right here on NYTimes.com» [IV, 22];

«New LAST OUT extra extending mascara with a new advanced protein formula» [IV, 14] и т.д.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: именные части речи, формирование рекламных текстов, функциональные признаки, язык рекламы, речевое воздействие в сфере массовой коммуникации, словесные произведения, современная реклама.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ворошилов В.В. Журналистика, Санкт-Петербург, Издательство Михайлова В.А., 2004, с. 389, 391, 396-397, 404
2. Кохтев Н.Н., Десять эффектов рекламы, Москва, Экономика, 1991, с. 51
3. Огилви Д., Тайны рекламного двора, с. 3, 27
4. Сычёв О.А. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации, Москва, Лингвистика, 1990, с. 3

II. Публицистическая литература

1. Добрые советы, май 2008
2. Клаксон, май 2008-12-01

III. Таджикская пресса

1. Asia-Plus № 35 (397) 2008
2. Рекламная газета № 47 (342) 2007
3. Рекламная газета № 12 (360) 2008

IV. Сеть Интернет

1. www.multitrans.ru

V. Реклама в городе

1. Городские баннеры
2. Городская реклама

НАҚШИ ҲИССАҶОИ НОМИИ НУТҚ ДАР ТАШАККУЛИ МАТНИ РЕКЛАМА (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҶОИ ГУНОГУНСИСТЕМА)

Дар мақола қайд мерашад, ки мавриди тартиб додани матни реклама бояд, ки асосан ба таркиби луғавии забони он, маъноӣ калимаҳо, аз ҷумла, ба вожаҳои ифодакунандаи эҳсосот эътибор дода шавад, чунки маҳз онҳо диққати талабгорони молро ба матн ҷалб мекунанд. Аз ин сабаб ҳам дар матнҳои рекламавӣ бисёртар исму сифатҳо қорбурд мешаванд, зеро ки маҳз онҳо мақсади асосии матнҳои мазкурро ифода мекунанд.

THE TALE OF NOTIONAL PARTS OF SPEECH (NOUNS AND ADJECTIVES) IN THE FORMATION OF ADVERTISING

The article emphasized that the essential part of advertisement is its lexis. It includes the meaning and as the consequences of it the consumer's emotions. As in fact, advertisement lexis uses the independent parts of speech, such as: subject, adjective. These parts of speech involve the general information about the producer and the goods.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ИСТОРИЗМА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ ТАДЖИКИСТАНА

В.Д. Стрюкова

Российско-Таджикский (славянский) университет

История занимает одно из важнейших мест в жизни человека. Не зная своего исторического прошлого, нелегко адаптироваться к проблемам настоящего и, тем более, будущего. Одно из выражений исторического прошлого – литература.

В художественном творчестве часто основной темой является какая-нибудь проблема человеческого бытия, которая в данный момент еще не решена. Историческая проза изучает проблемы эпохи, раскрывая конкретные исторические события. Именно историческая проза помогает читателю осознавать неразделимость индивидуума с историческим процессом. Интерес к исторической прозе вызван и стремлением осмыслить проблемы современности, заглянув в прошлое.

Основа любого исторического художественного произведения - историзм – художественное освоение конкретно-исторического содержания той или иной эпохи, ее облика, колорита. Ставя своей целью воссоздать человеческую жизнь прошедших времен, писатель неизбежно сталкивается с требованиями историзма и сознательно стремится их осуществить. Поэтому проблема историзма в исторических произведениях приобретает особый характер. Историзм – это, прежде всего, способность схватить ведущие тенденции общественного развития, проявляющиеся в общенародных событиях и индивидуальных судьбах. Он выражается в художественном освоении жизни, способности художника охватить жизнь в ее движении и развитии, изобразить ее как превращение прошлого в будущее на основе настоящего.

Под историзмом понимается и особенность мышления, которое проявляется как в подходе к прошлому, так и к настоящему. Это степень проникновения художника в ход истории на основе знания ее законов,

умение понять и раскрыть исторический смысл явлений в реальных жизненных связях с прошлым, настоящим и будущим.

Показать внешнее воздействие исторических событий на человеческие судьбы можно и в простом документальном очерке, небольшом рассказе, миниатюре, и в романе. И для этого вовсе не обязательно изображение больших событий эпохи.

В зависимости от того, что хочет показать автор, во многом зависит жанр произведения. Так, в центре исторических произведений малых жанров раскрывается одно наиболее важное событие описываемой эпохи. Хотя объем произведения для жанра не является определяющим, но и он способствует характеру повествования, отбору фактов. Произведения небольшие по объему требуют от авторов концентрации событий, мыслей, чувств.

Малые исторические жанры генетически восходят к ранним национально-историческим жанрам. В них сохраняется тематическая общность, способствующая формированию жанра. Повествования небольшие по объему, но все изображаемые в них события имеют свою завершенность. В основе сюжета произведений малых жанров лежит одно, наиболее важное событие из жизни главного героя, который дан уже как сложившаяся личность. Задача писателя – раскрыть становление личности. Количество героев ограничено, что обусловлено объемом произведения. Историзм в малых жанрах проявляется в особенностях осмысления малоизвестных исторических фактов, в общечеловеческой трактовке исторических конфликтов.

В современных жанрах исторической прозы писатели проявляют большой интерес к решающим моментам исторического прошлого, к значительным историческим фигурам, в определенной мере повлиявшим на судьбу народа. Образы выдающихся личностей позволяют наиболее полно воссоздать реальную картину социально-политической жизни определенной эпохи и обнаружить духовные основы, связующие целые поколения.

В произведениях малых исторических жанров, созданных сегодня, наблюдается общая подражательность истокам. Это расценивается как попытка возродить героический пафос, воспитать чувство патриотизма. Эта тема прослеживается в произведениях малых жанров А.Хамдама и Л.Чигрина. Их героями становятся известные исторические деятели, в основе произведений лежит одно наиболее важное событие из их жизни. Основываясь на данном факте, писатели представляют нашему вниманию интереснейшую историю таджикского народа, пытаясь показать ее влияние на сформировавшееся современное общество.

В жанре исторического романа историзм является необходимым компонентом. Он определен дистанцией времени и имеет свои критерии, связанные с отношением к прошлому, сохранением достоверности в описании событий и характеров людей (исторических деятелей), с использованием документов и определением границ вымысла, его характера, с воссозданием колорита того времени, языка, быта.

Принцип историзма, который реализуется в историческом романе, включает в себе изображение общественной и частной жизни людей в их определенности, детерминированности временем, восстановление целостности истории в индивидуальной судьбе конкретного человека. Решающее значение в проблеме историзма имеет подход писателя к материалу прошлого, тип его организации, идейная и эстетическая установки. Автор понимает изображаемую им действительность как историю, которая уже стала прошлым.

Исторический роман, как художественное повествование о более или менее отдаленном прошлом, существует уже в течение многих веков, меняясь вместе с эпохами и принимая различные формы. История исторического романа – это история романтизма и реализма, романа и повести, различных художественных приемов (время, вымысел, документ, стилизация). Поэтому развитие исторического романа проходило по двум направлениям – романтическому и реалистическому. Интерес к этому жанру не утрачивается.

Приблизительная структура классического исторического романа была предложена его основателем В.Скоттом в предисловии к его книге «Айвенго». Она заключала в себе такие положения, как завершенность и отдаленность во времени; наличие двух сюжетных линий (исторической и приключенческой); присутствие исторического и вымышленного героев; сочетание истории и вымысла; сохранение исторического колорита описываемой эпохи.

Историзм у романтиков имел несколько условный характер. Они подчинили историю своим задачам и принципам, превращая историческое событие в красочное зрелище. Герои в их произведениях существовали сами по себе, а история – сама по себе. Романтический герой получал возможность совершать разные подвиги во имя дамы, справедливости, долга. Впрочем герой не всегда был исторической личностью. Им мог быть и вымышленный или второстепенный исторический герой, существовавший рядом с известными историческими деятелями и участвующий в исторических событиях. Его биография была окутана тайной, что давало возможность авторам пофантазировать, то есть имел место вымысел.

В реализме историзм получил более полное раскрытие, ибо основное требование реализма – конкретный исторический подход к явлениям общественной жизни.

Однако, следует отметить, что романтический способ отражения действительности не противоречит реалистическому и потому его не следует противопоставлять, так как это два ведущих способа познания и отражения действительности.

Проблемами исторической прозы занимались такие исследователи, как М. Бахтин, Г. Лукач, Л. Демидчик, С. Петров, Н. Тамарченко, С. Орлова, А. Моруа, Л. Фейхтвангер, М. Шукури, А. Рахмонов, М. Имомов, Х. Асозода, Х. Асоев, А. Спектор, Р. Раджабов и др.

По мнению М.М. Бахтина, определяющей особенностью произведений исторического жанра является соединение исторической и частной жизни, преодоление замкнутости прошлого и достижение полноты времени. Писатель-романист должен уметь видеть время в пространственном целом мира и воспринимать наполнения пространства как становящееся целое, как событие; должен уметь читать приметы хода времени во всем, начиная от природы и кончая человеческими нравами и идеями. Прежде всего, время раскрывается в природе. Это движение солнца, звезд, времена года. Все это находится в неразрывной связи с человеческой жизнью, бытом, деятельностью. В этой взаимосвязи и историческое время – видимые следы творчества человека, следы его рук и его ума: города, улицы, дома, произведения искусства, техники и т.д. Историческое видение опирается на глубокое, конкретное восприятие местности. Творческое прошлое раскрывается как необходимое в данной местности, превращая ее в место исторической жизни людей. Сущность исторического времени – зримое сосуществование разных эпох, слияние времени – прошлого, настоящего, будущего.

Исследователь Н.Д.Тамарченко, занимавшийся исследованием классического исторического романа, главным его признаком считал сочетание авантюризма и историзма.

С.М. Петров считал, что в историческом романе существует дистанция между писателем и временем его произведения. Предметом исторического романа он определял историческое прошлое, понимаемое как уже завершившаяся в своем развитии определенная эпоха, в котором воссоздавались бытовые и психологические детали, вводился исторический пейзаж, язык персонажей получал историческую окраску.

Особый интерес вызывает монография известного таджикского учёного М.Шукури «Обновление», изданная на русском языке в Москве. Исследователь уделяет внимание таким вопросам, как: становление принципов социально-психологического анализа, новое и старое в изображении личности, вторая жизнь романтических традиций, литературные связи и новые средства реалистической изобразительности. Ученый отмечает, что таджикские писатели никогда не теряли ощущения того, что за ними стоит многовековой литературный опыт, культура художественной мысли и слова.

Специальная глава монографии посвящена историческому роману и особенностям историзма в таджикской литературе – «Социально-историческое самосознание народа и историзм». Автор исследует творчество ведущих таджикских прозаиков С.Айни, С.Улуг-заде, Дж.Икрами, Р.Джалила, Ф.Мухаммадиева, А.Дониша и многих других писателей, чьи произведения стали определённой вехой в истории таджикской литературы XX века. С.Айни исследователь выделяет как основоположника новой таджикской реалистической прозы. Главную идею в творчестве писателя он видит в том, чтобы как можно ярче и отчетливее показать неразрывную связь истории с современностью. Следует отметить, что такая тенденция – выявление взаимосвязи прошлого и настоящего – составляет одну из характерных особенностей литературы Средней Центральной Азии вообще.

М.Шукури отмечает, что художественное исследование истории, которое ведут таджикские романисты, опирается на обширный материал исторических фактов, на множество архивных документов, материалы периодической печати, научные монографии, а также на личные факты жизненного опыта и опыта современников. Однако и в творчестве С.Айни, и С.Улуг-заде, и Дж.Икрами, и Р.Джалила и других таджикских писателей прослеживается связь традиций, которая придает их творчеству национальную самобытность, способствует сохранению литературного языка и литературной почвы. Таджикским писателям удаётся сочетать идейное новаторство с бережным отношением к национальной традиции, несмотря на модернизацию современной прозы, на усложнение конфликта между личностью и средой [26, 140].

По мнению профессора Имомова М.С., исследования которого посвящены проблемам взаимодействия персидско-таджикской и русской литератур, бессмертные произведения классиков – Рудаки, Фирдоуси, Хайяма, Носира Хусрава, Саади, Хафиза, Джами и других – веками служили всему культурному миру духовной пищей, внося свой вклад в мировой литературный процесс, художественное, философское и социальное мышление народов земли. Ученый также отмечает, что в 90-х годах прошлого столетия на постсоветском пространстве появились новые виды и формы культурных и литературных связей. В Таджикистане проводятся Дни культуры России, так же как и в Москве проводятся Дни культуры Таджикистана с участием Президента РТ Э.Ш.Рахмона и мэров города Душанбе и Москвы – М.У.Убайдуллаева и М.Ю.Лужкова. Особую важность этих мероприятий Имомов М.С. видит в том, что благодаря этим мероприятиям появились новые переводы как таджикской литературы на русском языке, так и образцы российской литературы на таджикском [14, 126].

Особое место в изучении классиков персидско-таджикской литературы в исследования Имомова М.В. занимает творчество С.Айни. Устоду посвящена книга исследователя «Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни». Рассматривая исторические произведения С.Айни – «Воспоминания», «Старая школа», «Восстание Муканнь», роман «Рабь» и др., – одним из аспектов проявления историзма в творчестве писателя ученый видит в выражении исторической памяти личности и общества. Так, в романе «Рабь» охвачен большой исторический период. Жизнь показана в ее постоянном изменении и обновлении, показан переход от прошлого в настоящее. В романе много героев, исторических линий, отступлений, но главным героем романа выступает сам народ [13, 117].

Х.Асозода в своей монографии «Становление крупных жанров» анализирует процесс становления и развития эпических жанров в литературе на дари. Проведенное им исследование малых и больших жанров афганской литературы позволило рассмотреть вопросы, связанные с жанровыми разновидностями современной дариязычной прозы, представленной социально-бытовыми, историческими, любовно-приключенческими. Это исследование может быть успешно использовано при изучении таджикской литературы [1, 84].

В творчестве таджикских писателей конца прошлого века наблюдается художественное переосмысление мифов, сказок, преданий и легенд, в которых ярко выражен опыт духовного развития народа. Эта мысль прослеживается в работе А.Рахмонова «Мифологические истоки таджикской литературы первой половины XX века», который подчёркивает, что «мифические и эпические сюжеты в таджикской литературе XX века не исчезли, они служили и служат для связи времён и поколений».

Немало работ, посвященных исследованию исторических жанров, есть у А.Спектор. Ею разработан целый спецкурс по изучению жанра исторического романа.

В Таджикистане конца XX – начала XXI века тоже наиболее представлены исторические жанры, хотя русскоязычная литература не отличается многочисленностью авторов. Самые яркие литераторы-таджики, пишущие на русском языке, – Т.Зульфикаров, Т.Пулатов, М.Суруш, И.Хамракулов и другие.

Продолжателями их традиций выступают А.Хамдам и Л.Чигрин. Творчеством названных русскоязычных писателей занимаются такие исследователи, как Ковтун М.Б., Ахтамова М.У., Соколова Г.Б., которые внесли свою лепту в изучение таджикской литературы конца XX – начала XXI вв.

Монография М.Б. Ковтун «Творчество Мансура Суруша (жанрово-стилевые искания посвящена исследованию жанра рассказа и жанра романа, в том числе исторического. М.У. Ахтамова в своей диссертационной работе «Концепция детства в творчестве Т. Пулатова» обращает внимание на творчество Т. Пулатова, определяя сочетание трех литературных традиций в его произведениях: таджикской, узбекской и русской. Соколова Г.Б. в своем исследовании обращается к изучению Т. Зульфикарова, ставя основной целью исследование эволюции художественных исканий писателя, анализ проблематики и идейно-эстетического своеобразия его произведений, попытки создания их модели, его творческого подхода к изображаемым явлениям действительности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: историзм, история, проблема, историческая проза, жанр., исторический жанр, литературные традиции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асозода Х. Становление крупных жанров, Душанбе, 1993.
2. Асов Х. Формирование жанровой системы прозы Афганистана на языке дари, Д., 1988.
3. Ахтамова М.У. Литературно-художественная концепция детства в творчестве Тимура Пулатова. Дисс. На соиск. Уч.ст. к.филн. Душанбе, 2002.
4. Бароти Абдурахмон. Куруши Кабир. Шоханшохи тамаддуновар. (Романи таърихи). Душанбе, 2006.
5. Бартольд В.В. Таджики. Исторический очерк. Сочинения. М., 1963.
6. Бахтин М.М. Эпос и роман // Вопросы литературы. № 1. 1970.
7. Бахтин М.М. Слово в романе. Эстетика художественного творчества. М., 1975.
8. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М., 1986.
9. Бертольд Е.С. Избранные труды. История таджикско-персидской литературы. М., 1960.
10. Брагинский И.С. От Авесты до Айни (Исследование по истории таджикской литературы). Душанбе, 1981.
11. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы. М., 1956.
12. Варфоломеев И.П. Типологические основы жанров исторической романистики. Ташкент, 1979.
13. Имомов М.С. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни. Душанбе, 2007.
14. Имомов М.С., Давронов А.У. Горизонты взаимодействия литератур // Вестник университета. РТСУ. № 4. 2008.
15. Ковтун М.Б. Творчество Мансура Суруша (Жанрово-стилевые искания). Душанбе, 2004.
16. Кожин В.В. Историзм в литературе. М., 1968.
17. Лукан Г. Современный буржуазно-демократический гуманизм и исторический роман // Литературный критик. № 8. 1938.
18. Новиков Н. Новый историзм – новая правда / В кн.: Новиков В. Художественная правда и диалектика творчества. М., 1988.

19. Раджабов М.С. Развитие таджикской советской прозы в 60-70-е гг. Автореф.дисс. на соискание ученой степени к.филл. Душанбе, 1983.
20. Смирин И.А. Миниатюра в системе малых жанров прозы//Проблема типологии литературного процесса. Пермь, 1981.
21. Соколова Г.Б. эволюция художественных исканий в творчестве Т.Зульфикарова. Автореф. На соиск. Уч.ст. к.филл. Душанбе, 2006.
22. Спектор А.Л. Исторический роман. История и теория. Материалы спецкурса и спецсеминара. Учебное пособие. Душанбе, 1988.
23. Тамарченко Н.Д. О своеобразии русского исторического романа // Вопросы теории и истории русской литературы. Брянск, 1994.
24. Тамарченко Н.Д. О своеобразии русского исторического романа // Вопросы теории и истории русской литературы. Брянск, 1994.
25. Шукуров М. Обновление. Таджикская проза сегодня. Пер с тадж. М., 1986.
26. Шукуров М. Обновление. Таджикская проза сегодня. Пер с тадж. М., 1986.

ТАДҶИҚОТИ МАСЪАЛАҶОИ ТАЪРИХИЯТ ДАР НАСРИ ТАЪРИХИИ РУСЗАБОНИ ТОҶИКИСТОН

Асос ва таҳқирсии ҳар як асари таъриҳӣ таъриҳият, яъне ба таъриҳ мувофиқ будан мебошад. Таъриҳият – ин пеш аз ҳама, қобилияти фаҳмида дарк кардани фикру ғояҳои муҳимтарини умумихалқӣ, тақдирӣ қисматҳои шахсӣ аст. Мақола ба таҳлили масъалаҳои таъриҳият дар насри таъриҳии русзабони Тоҷикистон бахшида шудааст.

THE STUDY OF PROBLEM OF THE HISTORISM IN RUSSIAN-LANGUAGE HISTORICAL PROSE IN TADJIKISTAN

The history's is the basis of any work of art. The history's is an ability to catch the leading tendency of social development which display in public even and in individual fates. The article is dealt with analysis of hysteric's problem in Russian-language historical prose in Tajikistan.

СЛОВА-РЕАЛИИ КАК ОСОБАЯ КАТЕГОРИЯ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ

Т.М. Хамидова

Таджикский национальный университет

Языковое выражение реалии находят в словах и словосочетаниях – в языковых реалиях. Определение лингвистического статуса реалий представляет большие трудности, ибо между системой референтов и системой лексических средств их выражения, нет однозначного соответствия.

В лингвострановедении, в теории и практике перевода реалии соотносятся с безэквивалентной лексикой – словами и словосочетаниями, смысловое содержание которых трудно адекватно передать средствами другого языка. Сопоставление двух или более культур является заданным условием для целей лингвострановедения и лексикографии и предполагает сопоставительный анализ лексических единиц. Для лингвистики принципиально важным является вопрос о том, обладают ли языковые реалии собственно лингвистическими характеристиками, отличающими их от единиц других лексико-семантических групп,

Смысловое содержание слов включает разнообразные экспрессивно-эмоциональные и социально-оценочные оттенки – коннотации. Хотя коннотации языковых реалий не выражены языковыми средствами, они осознаются носителями языка. Так, реалия «самовар» помимо денотативного значения - «металлический сосуд для кипячения воды с краном и внутренней топкой – высокой трубкой, наполняемой древесными углями» [4; 603] содержит экспрессивный смысловой оттенок «вести застольные беседы, приятно проводить время», обусловленный уникальностью самого референта – реалией. Образность в смысловой структуре слов-реалий способствует образованию идиоматических выражений на их основе, разработанности соответствующего лексико-семантического поля. Например, «В Тулу со своим самоваром ехать», «золото самоварное».

Реалии сближаются с локализмами и профессионализмами, а также с некоторыми жаргонизмами, поскольку их референты могут носить уникальный характер. Но эта уникальность имеет различные основания. Референты локализмов характерны для узкого ареала, определяемого территориальным признаком. Локализмы часто имеют соответствующие пометы в словарях, например, «Торбаса – на Севере: сапоги из оленьих. Шкур» [4; 697]. «Черевички – на Украине и в некоторых областях России: женские узконосые сапожки на высоких каблуках, а также вообще обувь» [4; 764]. Референты профессионализмов известны довольно узкому кругу лиц, объединенных одной профессией или занятием. Жаргонизмы, равно как и сленгизмы, часто являются лишь стилистическими синонимами слов различных лексико-грамматических разрядов. Локализмы, профессионализмы, жаргонизмы в отличие от языковых реалий относятся к нелитературной лексике, то есть отличаются от реалий в стилистическом отношении. Отличие языковых

реалий от диалектизмов обусловлено тем, что последние принадлежат к диалекту – местной или социальной разновидности языка.

Бывает сложно установить отличие языковых реалий от терминов, так как термины могут иногда соотноситься и с уникальными референтами. Термины, как и языковые реалии, не имеют синонимов и входят в лексико-семантическую систему литературного языка. Необходимо отметить, что между словами-реалиями, относящимися, например, к бытовой лексике, и терминологической лексикой существует определенная соотнесённость. Так, слова-реалии, характеризующие быт, могут выступать и в роли терминов в научной литературе по архитектуре (названия жилищ), общественному питанию (названия блюд и напитков), истории государства (названия сословий, административных единиц), истории костюма (названия предметов одежды) и, в других областях А.Д.Швейцер говорит о «терминах-реалиях» [6; 253]. Вероятно, уровень знаний определяет, относится ли лексическая единица к реалиям или терминам. Уникальность реалий осознается всеми носителями данного языка, а уникальность терминов – специалистами в определенной области знаний. Ещё одно отличие реалий от терминов состоит в том, что термины могут быть интернациональными и они характерны для книжного стиля. Языковые реалии могут относиться к различным стилям литературного языка.

Принимая во внимание вышесказанное, можно сказать, что имеются достаточные лингвистические основания для выделения языковых реалий в особую группу. Языковые реалии являются особым лексико-семантическим разрядом слов литературного языка, специфическое смысловое содержание которых обусловлено уникальностью их референтов и содержит стилистические коннотации, отличающие их от локализмов, профессионализмов, жаргонизмов, сленгизмов и терминов. Наличие перекрещивающихся характеристик в отдельных словах говорит лишь о том, что в живом языке всегда есть переходные формы.

Специфичность слов-реалий состоит в том, что они обозначают объекты, предметы и явления действительности, характерные лишь для определенного народа. Слова-реалии могут быть выделены лишь в результате сопоставления лексических единиц одного языка с лексическими единицами какого-либо другого языка. Сопоставление лексических единиц можно производить на материале двуязычных словарей. Но как отмечал Л.В.Щерба, принципиальной ошибкой двуязычных словарей является «предположение адекватности систем понятий любой пары языков» [7; 85]. Проблемы перевода и толкования безэквивалентных лексических единиц и, в частности, слов-реалий не решена в полной мере в таких словарях, так как в структуре словарной статьи, по замечанию В.П.Беркова, недостаточно раскрывается культурный компонент [1; 340].

Тексты художественных произведений заключают в себе ценную страноведческую информацию, которая в первую очередь проявляется в словах-реалиях. Слова-реалии придают художественному тексту местный, национальный колорит. Слова-реалии, используемые в русском языке, служат лексическим средством воссоздания материальной и духовной культуры русского общества, помогают воспроизвести национальные особенности быта и жизни русского общества в разные исторические периоды.

По сравнению с другими словами языка отличительной чертой слов-реалий является, как отмечает Г.Д.Томакин, характер их предметного содержания, то есть тесная связь обозначаемого реалией предмета, понятия, явления с народом (страной), с одной стороны, и историческим отрезком времени – с другой [5; 13]. Отсюда следует, что реалиям присущ соответствующий национальный, а иногда и местный, и исторический колорит.

Слова-реалии обладают определёнными стилистическими качествами, главнейшее из которых – их особая, специфическая окраска, сообщающая тексту местный, национальный, колорит. Другим, характерным качеством слов-реалий является конкретность выражаемых ими понятий. Слова-реалии преимущественно однозначны. Итак, основным классифицирующим признаком слов-реалий является их национальная специфика, их роль как средства создания национального и/или культурного колорита.

Принадлежность лексических единиц к словам-реалиям определяет также то, что они обозначают предметы, понятия, явления, характерные лишь для данного народа. В качестве критерия отнесения лексических единиц к словам-реалиям следует отметить то, что они обозначают предметы, понятия, явления, отсутствующие в других культурах, то есть их уникальность.

Из изложенного выше вырисовывается облик реалий как особой категории средств выражения: это слова и словосочетания, называющие объекты, характерные для жизни (быта, культуры, социального и исторического развития) одного народа и чуждые другому. В большинстве своем это исконные народные слова, не имеющие синонимов (географические и этнографические, бытовые, общественно-исторические, фольклорные и мифологические и другие реалии).

Будучи носителями национального и/или исторического колорита, они, как правило, не имеют точных соответствий (эквивалентов) в других языках, а, следовательно, не поддаются переводу на общем основании, требуя особого подхода. Ещё одним признаком слов-реалий является их безэквивалентность, то есть отсутствие лексических единиц, обозначающих подобные предметы, понятия, явления в языке перевода в связи с их отсутствием в нём самих предметов, понятий и явлений.

Безэквивалентность слов-реалий проявляется, таким образом, на двух уровнях: во-первых, на уровне денотата, так как они не имеют реального предметного эквивалента, и, во-вторых, на уровне лексеммы, так как они не имеют формального языкового эквивалента. Сохранение исходных фонографических признаков при использовании приемов транслитераций/транскрипции для передачи реалий в языке перевода служит своеобразным показателем отнесенности слов данного типа к определенной этнокультуре. В лингвистике безэквивалентность слов-реалий объясняется расхождением референциального значения соответствующих лексических единиц исходного языка и языка перевода. В экстралингвистическом плане она связана с отсутствием в обиходе коллектива языка перевода самого предмета, понятия или явления.

Слова-реалии являются одним из разрядов безэквивалентной лексики. С. Влахов и С. Флорин предлагают следующий признак различия между реалиями и безэквивалентной лексикой: реалия будет реалией безотносительно к тому или иному языку, а безэквивалентность устанавливается для конкретной пары языков. Список реалий данного языка более или менее постоянен, в то время как словари безэквивалентной лексики будут разными для разных пар языков. В своей работе «Непереводимое в переводе» авторы указывают на относительность явления безэквивалентности [3; 32].

Слова-реалии отражают особенности общественной, духовной, культурной, экономической жизни определенного народа. Они являются особой лексической формой выражения национально языкового своеобразия. Слова-реалии являются тем дифференциальным признаком, который позволяет отличить специфические черты одной нации от другой. В филологии существует двойное понимание термина «реалия»; во-первых, как предмета, понятия, явления, характерного для истории, быта, уклада жизни того или иного народа, и не встречающегося у других народов; во-вторых, как слова, обозначающего такой предмет, понятие, явление, а также словосочетания, включающего такие слова. Специфику слов-реалий составляют следующие характеристики:

- 1) особая, специфическая окраска, сообщающая тексту местный, национальный колорит;
- 2) обозначение предметов, понятий, явлений, характерных лишь для данного народа.
- 3) обозначение предметов, понятий, явлений, специфических, уникальных, отсутствующих в других культурах;
- 4) конкретность обозначаемых словами-реалиями понятий, предметов, явлений;
- 5) безэквивалентность, которую можно выявить только через сопоставительный анализ лексических единиц двух и более языков. Характеризующими признаками слов-реалий являются:

- 1) номинативная функция;
- 2) связь с культурой того или иного народа, национальная специфика;
- 3) художественно-образительная функция – средство создания национально-исторического колорита;
- 4) непереводимость, то есть отсутствие стабильных эквивалентов этим словам в языках других народов.

Принимая во внимание вышеизложенное, можно сделать вывод, что лишь комплексное решение вопросов, связанных с изучением слов-реалий, будет успешным, то есть если слова-реалии рассматривать как единый объект теории перевода, лингвострановедения, стилистики, лексикографии. Наряду с другими разрядами безэквивалентной лексики слова-реалии должны изучаться не только в рамках теории и практики перевода, но и стать объектом лингвострановедческого анализа в целях их изъяснения в иноязычной аудитории. Не отрицая необходимости поиска универсальных закономерностей в сфере языка, заметим все же, что он вряд ли будет плодотворным, если наряду с общим мы не установим специфического содержания, вытекающего из соотносительности носителя языка с общенародной культурой, не выявив ту специфику, что характеризует в целом дух языка, указывая на различия, которые говорят о принадлежности к отдельным этносам и культурам. Необходимо учитывать не только интегративный характер языковых процессов, но и тенденцию их дифференциации.

Для современного периода в отношениях между народами характерно проявление интереса к другому этносу, однако национально-специфические особенности разных компонентов культур-коммуникантов могут затруднить процесс межкультурного общения. Как отмечают Е.М. Верещагин и В.М. Костомаров, культурно-исторический багаж определяет не только формы речи, но и её содержание. Для правильного понимания текста на иностранном языке одного владения грамматикой и лексикой этого языка недостаточно. Чтобы понять реалии, нужно обратиться к внеязыковой реальности, и в этом случае не обойтись без исследования связи языка и культуры [2; 27-28].

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лингвострановедение и лексикография, коннотации, референты слова-реалии, безэквивалентность слов-реалий

ЛИТЕРАТУРА

1. Берков В.П. О словарных переводах. – В кн.: Мастерство перевода- 1971. Сборник 8. М.: Сов. Писатель, 1971, с. 340-361.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: 1976, 248 с.
3. Влахов С, Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Высшая школа, 1986. -416с.

4. Ожегов С.И. Словарь русского языка/Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 18 изд. – М.: Русский язык – 797 с.
5. Томахин Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения: Автореф. Дис.доктора филол.наук. – М.: 1984. – 32 с.
6. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат МО СССР, 1973.-279 с.
7. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии. – В кн.: Избранные работы по языкознанию в фонетике. Т.1. Л.: Изд-во ЛГУ, 1958, с.54-91.

КАЛИМАҶОИ ДОРОИ ХУСУСИЯТҶОИ МИЛЛӢ ҶАМЧУН ВОСИТАИ МАХСУСИ ИФОДА

Дар мақола маъсалаҳои баррасӣ мешаванд, ки дар ҷабзҳои тарҷумонӣ истифодаи воҳидҳои луғавии ҳоси хусусиятҳои миллиро дар назар доранд.

WORDS-REALITIES AS A SPECIAL CATEGORY OF MEANS OF EXPRESSION

In article the questions connected with use in translations of words – realities are considered.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ТЕРМИНОВ САДОВОДСТВА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Б.З. Назруллоев

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

Важной стороной изучения садоводческой терминологии таджикского и английского языков является участие различных лексико-грамматических разрядов слов при выражении данной терминологии. Этот аспект изучения терминологии важен, прежде всего, с точки зрения анализа процесса категориально-грамматических, морфологических признаков слов, функционирующих в системе терминологии. При анализе садоводческой терминологии таджикского и английского языков выявляется, что исследуемые языки обладают значительным количеством межразрядных синонимических единиц, которые соотносятся с различными разрядами слов. Изучая языковой материал, мы обнаружили, что понятийная категория садоводческой сферы науки в исследуемых языках может воплощаться в лексическом значении различных лексико-грамматических разрядов слов, таких как имена существительные, имена прилагательные, глаголы.

Однако следует отметить, что степень распространённости различных лексико-грамматических разрядов слов в системе терминологии садоводства неодинакова, так как, как показали результаты исследования, способы выражения этой категории по-разному распределяются между различными лексико-грамматическими разрядами слов. Категориальное лексическое значение садоводческой терминологии характерно не только именам существительным, но она характерна также именам прилагательным, глаголам и др.

В то же время следует отметить, что в исследуемых языках понятийная категория садоводческой сферы сельскохозяйственной науки в силу определенных лексико-грамматических и категориально-содержательных свойств чаще всего выражается именами существительными.

Участие единиц различных лексико-грамматических разрядов слов при выражении того или иного категориального понятия свидетельствует о межразрядности способов выражения терминов садоводства лексико-грамматическими разрядами слов. Настоящий подход к исследованию в лингвистике называется межразрядностью.

Лексико-грамматическую основу этой микросистемы составляют имена существительные, занимающие доминантные позиции в аспекте их номинативной значимости. По нашим данным, они составляют 42% всех лексических единиц садоводческой терминологической лексики; их больше, чем глаголов (в 8,7 раза), прилагательных (в 7,5 раз), наречий (в 15 раз).

Существительные объединяются в тематические группы, обозначающие наименования отраслей садоводства и их частей, характеризуя их по наличию или отсутствию того или иного органа и деталей садоводческой номенклатуры, по сходству с тем или иным органом или частями растений и т.д.

В целом имена существительные в семантической структуре садоводческой терминологии занимают наибольший объем тематических групп, предварительный семантический анализ которого выявляет следующие лексико-тематические разряды: 1) названия мест выращивания садовых: боғ – garden – сад, тоқзор – vineyard – виноградник, зардолузор, себзор, себистон; мевабоғ- orchard- фруктовый сад; 2) названия помещений, мест для выращивания растений: лимонхона – лимонарий гармхона – hothouse, greenhouse, conservatory – теплица; ананаскоӣ – pinery – ананасник; оранжерея – plant house; 3) мева, мевальот, меваньо, бутгамеваньо - Berries – ягоды: сипрусӣ, сипрусньо citrus – цитрусовые:-

ангур – grapes – grape (виноград); анор- - pomegranate (гранат); анлыр – fig-(инжир), себ – apple(яблоко); 4) названия структур и морфологии растения: реща – root – корень (подземная часть растений), тана – trunk, stem, bole – ствол, поя – stem, stalk – стебель, барг – leaves- лист; 5) термины, обозначающие определенные процессы, явления, состояния, свойства, качества, разнообразные значения предметности: латені –latency – латентность; аз њад зиѣд љабидан, истеъмол кардан –overcropping – перенасыщение; ѓавсфшаві – overcrowding – загущение; thicken, getthick - густой, густеть; висинизм – vicinism – вицинизм; нанизм – nanism – карликовость; б) термины, обозначающие методы обработки земли, названия методов обработки земли: вагги гуначини ангур – vintage; grape harvest vine – время сбора винограда – viticulture, wine-growing – разведение винограда; каланджуні – hilling; дарав – hay crop – (укос); 7) термины, называющие полив и подкорм: обмоні - glaze, watering, pour on / upon; поруандозі - fertilizer – удобрение; 8) слова – названия, связанные с направлением технологии выращивания: нашъунамо –развитие, нашв – absorption- абсорбция, сабзиш – growth – рост, панъароні –tamify, stool – разветвляться, куститься; найчабарорі – shoot - пускать побеги, њосилбанді, (высушивание) drying; 9) термины, называющие виды почв: хок – (почва) – soil, гумус – humus –гумус; сиѣ[замин –chemozem, 10) термины называющие виды удобрений: компости торфї – peat compost- торфяной компост, нурии сунї – artificial guano –искусственное гуано; нурихой органикї – organic manure –органические удобрения, нурихой ѓайриорганикї – inorganic fertilizer –неорганические удобрения, нурихой табиї; нурихой минералї – fertilizer – минеральные удобрения; нурихой фосфордор - phosphorite –фосфориты; 11) меры длины: ченаки дарозї- measures of length, linear measures – меры длины; бар – lengthwise, lengthways – продольный; акр – acre - акр; фут –foot – фут; метр – metre – метр; кило – kilo – кило (разг.); пуд – pood – пуд (мера веса в 16.8 кг.); килограмм –kilogram(me) – килограмм; 12) ~~Термины, обозначающие орудия (apparatus – орудия – лавозимот; бел - shovel – лопатка, каланд – mattock – кетмень; зогнул – (кирка) – hick; tractor – трактор; 13) Термины, называющие изготавливаемые из садоводческих плодов продукты: шарбат – juice - сок; доруворї- medicament, drug, medicine – лекарство, кишмиш – seedless grapes; (seedless) raisins – изюм; 14) Термины названий лиц по профессиям: кишвар, баргар, деъкон – peasant, farmworker –крестьянин; gardener – боъдор, боътарвар, ангуртарвар, лимъларвар, tucker, horticulturist, grower – садовод и др.~~

Глагол – самая сложная и самая ёмкая часть речи, он наиболее конструктивен по сравнению с другими частями речи и считается организующим центром, основой любого предложения. Глагольные конструкции имеют решающее влияние и на именные словосочетания. Значение глагола, как неоднократно отмечалось в лингвистической литературе, своеобразно, потому что в нем пересекаются, «причудливо взаимодействуя, лексическое и грамматическое, собственно знаковое и структурное значения» [Уфимцева, 1974, 128]. Поэтому глагол в отличие от других разрядов слов является одной из главных частей речи наряду с именем существительным.

Специфической особенностью для этого разряда слов в сфере выражения понятийных категорий садоводческой отрасли науки явилось функционирование производных единиц. Если существительные общепризнанно считаются единицами терминологии, то глаголы в статусе терминов далеко не бесспорны для исследователей, хотя очевидно, что они вполне самостоятельно представлены в терминологии. Словари, изучаемые в диссертации в области терминологии, указывают на то, что в источниках, на базе которых они составлены, содержится немало глаголов, самодостаточных как обозначения действий и процессов, изначально соотносенных с предметами или орудиями, например: сабзидан (прорастать), хўрондан –хўрок додан (кормить), об додан (поливать). Именно от глаголов произошли параллельные термины-существительные для обозначения тех же процессов, как бы доказывающие, что терминология включает далеко не только десемантизированные глаголы: маскун шудан, падн шудан, инкишоф ѣфтан, нигоъ доштан, пайдо шудан, баркарор кардан, маълумот гирифтан, мукаррар намудан, и т.д. В общем плане глагольная лексика релевантна потому, что именно глагольные слова обеспечивают, как подтверждает Н.А. Кузьмин, выражение логических и специфических профессиональных отношений между понятиями, заданными в синтагматике научного текста (Кузьмин 1990), без чего не формируется его содержание.

Глагольные слова из общеупотребительного состава, приобретая иные функционально-качественные характеристики, не столько превращаются в термин, сколько приближаются к нему. Интересный пример с этой точки зрения являет собой общеязыковой, широко сигнификативно мотивизированный глагол хунук расидан (доходить), который наличествует в текстах и словарях биологической сферы с четким ограничением сигнификативного содержания. Этим глаголом номинируются конкретные процессы, отражая в данном случае глагол как термин, на что указывают примеры: сабзиш (расти, произрастание) – ботанический термин расидан (расиш, пухтан) (созревание)- садоводческий термин; расиш например, расиши тухм и др. к глагольным терминам относятся также следующие лексические единицы: ѓунучин кардан – gather - собирать; ангур чидан – grape gathering – сбор винограда; шудгор кардан – (вспашка) –plowing; љамъ кардан-gather / pick berries [flowers] собирать ягоды [цветы]; њосил љамъ кардан – gather in [reap] a harvest – собирать урожай; и др.

Имена прилагательные представлены в садоводческой терминологии в простых, производных и сложных структурных типах. При этом производные прилагательные, обозначающие терминологическое значение, составляют основной массив единиц. Все выявленные суффиксы относятся в разряд имплицитных, которые присоединяются к различным основам, относящимся к терминологической лексике. Суффиксы прилагательных таджикского языка представлены в следующем составе: -ї (-гї, -вї) она, -ёна, вона, -гона, -а, -он, -нок, -ин, -вор, -вар –намо и др. Термины – прилагательные в целом также образуют большой массив обозначаемых категориальных понятий садоводческой терминологии, которые образуют разнообразные тематические группы: а) термины, обозначающие место происхождения: самаркандї – Samarkand – самаркандский; ўзбекї – uzbek – узбекские – киргизї – kirghiz-, киргизї – киргизские, муғулі-mongolian – монгольские; б) названия плодородных деревьев: China bark tree-хинное дерево; Amooг cork tree – амурское пробковое дерево. Сравните также: (банани) гвиней ва хитої – guinean and chines banana – гвинейские и китайские бананы; в) названия свойств почв и др. сиён (замин) – black earth – чернозем; (замини); г) происхождение относительно другого предмета: торфї – bog / peat moss – торфяной, торфї – peat – торфяной; органикї - organic – органическое, ғайриорганикї – [inorganic fertilizer](#) – неорганические; минералї – fertilizer – минерал фосфордор – phosphorite – фосфориты; нуриҳои нитрогендор – genetic fertilizer – нитрогенные и т.д.

Прилагательные дополняют классификацию имен существительных, характеризуя их по форме, характеру поверхности, положению, времени, в пространственных отношениях и т.д.

При исследовании имён, существительных, прилагательных и глаголов, подобно именам существительным, главное внимание следует уделять анализу их структурных особенностей, а именно, выделению типов по структуре слова (простые производные, сложные), которые в дальнейшем подвергаются моделированию, а также выявлению сходных и отличительных черт в составе садоводческой терминологии английского и таджикского языков.

Таким образом, под лексико-грамматическими группами в настоящей работе понимается объединение терминов общностью лексико-грамматических признаков. Изучая языковой материал, мы обнаружили, что садоводческая понятийная категория в сопоставляемых английском и таджикском языках может воплощаться в лексическом значении различных лексико-грамматических разрядов слов, таких, как имена существительные, имена прилагательные, глаголы. Доминирующим лексико-грамматическим разрядом слов в составе терминологии является имя существительное.

Необходимость подобного исследования вызвана комплексным подходом к изучению категориальных понятий вообще и терминологии, в частности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термины садоводства, терминология, садоводческая сфера, лексико-грамматические свойства, категориальные понятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Scalise S., Generative morphology. –Dordrecht, 1986.
2. Вопросы разработки научно-технической терминологии. [Сборник статей. Ред.коллегия: ...Р.Я. Грабис (отв. Ред.) и др.] – Рига: Зинатне, 1973. – 236 с.
3. Герд А.С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 112 с.
4. Грамматикаи забони адабии ӯззираи тољик». Душанбе; Дониш – 1985, с. 69.
5. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977, с.200.
6. Джамшедов П.Д. Сопоставительный метод как средство овладения языком. // Актуальные проблемы лингвистики. Душанбе-2005, с. 42-43.
7. Лингвистический энциклопедический словарь.- М.; Сов. Энциклопедия, 1990.-684 с.
8. Лотте Д.С. Как работать над терминологией.// Основы и методы изучения терминологии. – М.,1968, с.39-48.
9. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – 260 с.
10. Смирницкий, А.И. Некоторые замечания о принципах морфологического анализа основ. [Докл. И сообщ. Филол. Ф-та.] - Изд. МГУ, 1948.-Вып. 5.-с. 21-26.
11. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики.- М.; Высшая школа,1968,-с.200.
12. Термин и слово: Межвуз. Сб. / Горьков. Гос. Ун-т им. Н.И. Лобачевского; -Горький: ГГУ, 1979.- с.191.
13. Уфимцева, А.А. Опыт изучения лексики как системы.- М.: Изд. АН СССР, 1962.-с.244.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1, 2. – Москва.: Советская энциклопедия.-1969, -с. 952.
15. Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ. Таҷдикско-русский словарь / - Душанбе: Дониш, 2004. Ҷ.1, 2.

ГУРУҲҶОИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКӢ ИСТИЛОҶОТӢ БОҒПАРВАРӢ ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Пахлуи муҳими омӯзиши истилоҳоти боғпарварӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин иштироки разрядҳои гуногуни лексикӣ-грамматикӣ ҳангоми ифодаи чунин истилоҳот мебошад. Мақолаи мазкур ба омӯзиши мавзӯи мазкур бахшида шудааст.

THE VOCABULARY – GRAMMATICAL GROUPES OF GARDENING TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

It's an important side of learning gardening terminology of tajik and english languages are part of different vocabulary – grammatical gropes of words about the expose of this terminology. The article considers about the given thenus.

СТАНОВЛЕНИЕ ОТРАСЛЕВОЙ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Т.К. Джураев

Таджикский технический университет им. М.Осими

Известно, что вопросами употребления терминов, составлением словарей интересовались еще на заре образования первого таджикского государства, в эпоху правления Саманидов. Первая попытка разработки таджикской научной терминологии на основе специализации значения слов, замены арабских терминов таджикскими, их отбор принадлежит великому ученому Абуали Сино (980-1037). Ярким доказательством этого является «Дониш-наме» (Книга знаний) и другие более 20 его сочинений, написанные на таджикском языке. В этих сочинениях мы находим не только термины общетехнические: андоза – размер, вазн – вес, дарозно – длина, суръат – скорость, ҳаракат – движение, ҳарорат – температура, общенаучные: дониш (знание), инъикос (отражение), мантик (логика), модда (вещество), фазо (пространство), хосият (свойство), шуъъ (луч) [1], а также дефиниции многих терминов, которые изменились незначительно.

Предположение – это те посылки, которые принимаются при наличии сомнений, и разум знает, что они могут быть, и неправильными.

Гипотеза (предположение, основание) предположительное суждение о закономерной (причинной) связи явлений, форма развития.

Старания ученого по созданию таджикской научно-технической терминологии не прошли бесследно. Впоследствии в сочинениях ряда авторов (Носир Хисрав, Насириддин Туси и другие) употреблялись термины, примененные в «Дониш-наме», в других его произведениях или создавались по аналогии, которыми пользовался Абуали Сино.

Весомый вклад в развитие науки, а также таджикской научной и технической терминологии внес и другой великий ученый средневековья Абу Рейхан Бируни (973-1048). В некоторых своих сочинениях ученый большинство терминов приводит сразу в двух (арабском и таджикском), а иногда трех и даже четырех [2] языках (кроме арабского и таджикского, приведены тюркские и индийские эквиваленты). Например: бор (груз, нагрузка), зарроб (чеканщик), навард (навой, вал), пешавар (ремесленник), кишписоз (судостроитель), кулр (диаметр) и т. п.

Обширные сведения о ремесленном производстве г. Бухары и ее сельской округи и терминологии этих ремесел имеются в сочинении А. Наршахи «Таърихи Бухоро» [3]. Например: бел – лопата, дарз – шов, сикка – чеканка, коргоҳ – место работы, предприятие. Видный мыслитель, писатель и поэт 11 века Носир Хисрав (1004 – ок. 1088) много путе-шествовал и результатом его странствий явилась книга «Сафар-наме» (Книга странствий). В ней подробно описаны города, базары и торговые ряды, занятия ремесленников, мастерские [4], а также и много технических терминов: киштӣ – судно, чарх – колесо, дӯлоб – водоподъемное колесо, сунноъ – ремесленник, арра – пила, олотӣ оҳан – железные изделия, раста – ряд мастерских, лавок и т. п. Только по этим книгам ученых можно составить тематическую классификацию ремесленного производства эпохи Саманидов.

Однако подлинное развитие современной таджикской терминологии, в том числе технической, происходит в советскую эпоху, когда литературный таджикский язык значительно расширил свои функции и стал использоваться в различных областях жизни общества и человеческих знаний. Появились техническая литература на таджикском языке, учебники и учебные пособия, технические терминологические словари, предпринимались попытки упорядочения терминологии и планирования ее развития. В большом и сложном круге проблем, связанных с изучением современной таджикской технической терминологии, сегодня наиболее актуальной является отраслевая техническая терминология. Она отражает термины конкретной

отрасли, содержательно и функционально характеризует ее и необходима при разработке конструкторской и технической документации, а также специалистам для целенаправленного осуществления намеченной технической политики.

Функционирование технических вузов и факультетов, преподавание ряда общетехнических дисциплин на таджикском языке, издание учебников, учебных пособий, двуязычных словарей и другой технической литературы и, особенно, 8 томов Таджикской советской энциклопедии, отраслевых энциклопедий (Адабиёт ва санъати тоҷик, Хочагии кишлок) способствовали появлению современной таджикской отраслевой технической терминологии, а также положили начало ее упорядочению и унификации.

Анализ отраслевой технической терминологии показал ее важную роль в системе технической терминологии таджикского языка, массовое словообразование в этой сфере, развитие калькирования, заимствование лексики, аббревиация, самообогащение языка путем переосмысления, полисемии и других явлений, уточнение терминологии, имеющиеся отдельные неточности и неверные варианты употребления технических терминов.

Отдельные исследования, проведенные в последние годы, посвящены лексике конкретных областей научного и технического знаний, в силу ограниченности не решают эти задачи, разумеется, не дают они и полного и ясного представления о современном состоянии развития таджикской научно-технической терминологии.

Формирование научно-технической терминологии на данном этапе происходит не без трудностей. Прослеживается дублетность и вариативность, неправильный выбор эквивалента и неточный перевод термина, допускается его многозначность, синонимия и омонимия, неудачное калькирование, громоздкость и передача терминов описательными оборотами и т.п. Эти упущения и недочеты можно было бы устранить путем серьезного лингвистического анализа накопившегося богатого лексического материала и обобщений:

1. Образование терминов в таджикском языке не должно сводиться к простому переводу отдельных слов, существующих в других языках. Создание их является творчеством. Помимо знания двух языков требуется владение методами терминологической работы, а также умение правильно выделить признаки понятия. Распространенный термин можно заменить новым лишь при условии, что последний будет иметь явные преимущества перед старым.

2. Необходимо стремиться к сохранению определенной системы взаимосвязи терминов внутри каждой отрасли, а также соотнесенности терминов между различными ее отраслями. Новые термины не должны нарушать существующую унификацию в таджикской технической терминологии. Поиск оптимальных моделей образования терминов, для выявления общих тенденций развития анализируемой терминологии, должен предполагать не только исследование современных структурных типов терминов, но и установление закономерностей использования различных терминообразовательных моделей в диахроническом плане.

3. Синонимия, многозначность явления нежелательны для научно-технической терминологии. Поэтому следует избегать применения одного термина для передачи различных понятий и обозначения несколькими терминами одного и того же понятия.

4. Для ускорения упорядочения и унификации таджикской технической терминологии необходимо установить одно-однозначное соответствие термина и выражаемого им понятия, то есть стандартизация общепринятых устойчивых терминов, создать справочные терминологические банки при Республиканском терминологическом комитете, секторе лексикологии и лексикографии Института языка и литературы им. Рудаки, Таджикском техническом университете, других технических вузах (факультетах), соответствующих организациях. В дальнейшем следует создавать аналогичные терминологические банки для конкретных отраслей науки и техники. Банк словарей открывает богатые возможности в плане обработки существующих лексикографических произведений при полной компьютеризации всей терминологической деятельности. Появляется возможность автоматически получать выводные словари. Без современных средств автоматизации терминологической работы трудно фиксировать ее результаты, контролировать развитие специальной лексики, обмениваться информацией на машиночитаемых носителях [5].

5. Необходимо пересмотреть «Основные принципы терминологии таджикского языка» и опубликовать это руководство с учетом современных требований, наладить выпуск регулярных терминологических бюллетеней и сборников, словарей-справочников, содержащих термины конкретной отрасли (области знаний, науки, техники, производства). До составления словаря предварительно следует изучить существующие термины исследуемой отрасли, овладеть методами терминологической работы, уметь правильно выделить признаки понятия. В дальнейшем необходимо терминологическим рекомендациям и стандартам придать статус их выполнения.

6. В планы научно-исследовательских работ технических вузов и факультетов, отраслевых НИИ, предприятий необходимо включать вопросы как практические, так и теоретического характера по разработке

и упорядочению таджикской научно-технической терминологии, созданию словарей и справочников по отдельным отраслям науки и техники. В технических вузах и факультетах необходимо быстрее завершить переход к обучению студентов на таджикском языке, разработать двуязычные словари, составить необходимые учебники и учебные пособия.

7. Терминологическая работа должна проводиться при тесном сотрудничестве специалистов соответствующих отраслей науки и техники и лингвистов в качестве соавторов, редакторов или рецензентов. Не только двуязычные и толковые словари, но и терминология любой технической литературы должна быть предметом обсуждения и соответствовать общепринятым стандартам и нормам таджикского языка.

8. Словники словарей должны составляться на основе уже созданных ранее словарей на русском или других языках, причем предпочтительны стандарты на термины и определения, толковые словари, так как имеются в них определения и пояснения к терминам, что облегчает перевод, выбор таджикского эквивалента. В случае отсутствия их, нормирование словника (левая часть) терминологических словарей необходимо осуществлять на базе учебников и учебных пособий, справочников, монографий, статей, энциклопедий, рефератов, классификаторов и т. п. В последнем случае в словник термины подбираются на основе существующих общепринятых правил. Естественно, прежде всего следует обратить серьезное внимание на возможность использования ресурсов родного языка, новых таджикско-русского и словаря таджикского языка, а также персидского и дари языков. Научно-технические словари должны соответствовать современному уровню развития науки и техники, отражать требования существующих стандартов.

9. Необходимо широко информировать специалистов о составляемых словарях, вновь разрабатываемых терминологических стандартах и изменениях к действующим. При подготовке и издании словарей следует соблюдать определенную последовательность. Вполне логичным представляется подготовка и издание терминологических словарей по общетехническим, затем по специальным дисциплинам и развивающимся или традиционным отраслям народного хозяйства (энергетика, гидротехника, металлургия, автотранспорт, горное дело), а также лексики известных ремесел (ткачество, прикладное искусство, металлообработка), представляющая научную ценность для широкого круга исследователей языка и культуры региона.

10. Некоторые технические термины персидского и дари языков, особенно исконного происхождения, следует ввести в таджикскую отраслевую техническую терминологию и употреблять их взамен неверных и неточных. Комитету языка и терминологии при правительстве РТ необходимо наладить тесный контакт с соответствующими терминологическими организациями Ирана и Афганистана, особенно с прессцентром Иранского университета, признанного ведущим органом в стране по отбору терминов в области физики, математики, геологии, электро-техники, металлургии и перенять все рациональное, что накоплено этой страной, а также Россией и другими странами по усовершенствованию и унификации научно-технической терминологии.

11. Предстоит большая кропотливая работа по дальнейшему упорядочению, унификации и стандартизации таджикской технической терминологии, созданию терминологических банков и автоматизированных информационно-поисковых систем с использованием новых технологий словарного дела. Успех может гарантировать создание постоянных кадров терминологов, непрерывность и преемственность терминологической работы, своевременное решение поставленных задач.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: , отраслевая терминология, анализ, термин, образование, унификация, упорядочение, стандартизация.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб, ҷ 1. – Душанбе: Ирфон, 1981. – с. 108-140.
2. Абу-р-Райхан ал-Бируни. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия). – Л., 1963. – с. 214-258.
3. Наршахи А. Таърихи Бухоро. – Душанбе: Ирфон, 1979.
4. Носири Хисрав. Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 206 с.
5. Городецкая Б. Ю. Компьютеризация лексикографической деятельности / Теория и практика научно-технической лексикографии. – М.: Рус-ский язык – 1988. – с. 231-234.

ТАШАККУЛИ ИСТИЛОХОТИ СОХАВИИ ТЕХНИКӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

Дар мақола саҳми босазои алломаҳои Машриқзамин Абуали Сино ва Абурайҳони Берунӣ ки дар пайдоиши истилоҳоти илмӣ-техникӣ дар забони тоҷикӣ асос гузоштаанд ва авҷи инкишофи ин истилоҳот дар давраи Шӯравӣ қайд шудааст. Вале истилоҳоти илмӣ-техникӣ номурағтаб ва то ҳолшақлҳои нодуруст ва носоҳеҳи истилоҳҳо истифода мешаванд. Дар хотима андеша ва роҳҳои асосии бартарофт намудани камбудии мавҷуда зикр шудаанд.

In article the contribution of great scientists of the east of Abuali Sino and Aburejhana Beruni to origin of scientific and technical terminology in the Tadjik language, its rapid development during the Soviet epoch is marked. However, till now this terminology is not ordered, incorrect and inexact terms are used. In the conclusion the basic ways elimination of existing lacks are specified.

ДҶУСТОНИ ҒАЛАТАНДОЗ ДАР ФОРСӢ ВА ТОЧИКӢ: ДУ ГУНАИ МУТАФОВУТ АЗ ЗАБОНИ ФОРСӢ

Муртазо Разморо
Донишгоҳи (славянии) Россия ва Тоҷикистон

Нуфузи забони форсӣ дар Суғд дар садаи аввали ҳиҷрӣ оғоз шуд. Сукути ҳукумати маҳаллии Суғд ва муҳочироти эронӣ ба дохили фулот, ба вижа, хуросониҳо ба он минтақа мӯҷиб шуд, ки забони форсӣ ба тадриҷ ҷойи суғдиро бигирад, то он ҷо, ки дар садаи саввум бештар шаҳрҳои минтақа дузабона буданд ва дар авохирӣ қарни саввум Рудакӣ шеърҳои худро ба забони форсӣ месурӯд. Аммо дар умури ҷонишини форсӣ ба ҷойи суғдӣ шуморе аз каламоти он воридаи забони форсӣ шуд.

Афзун бар ин калимаҳо, ки вачҳи имтиёзи форсии Мовароуннаҳр будааст, ин забон аз ҳамон садаи аввали ҳиҷрӣ дар шаҳрҳои минтақа масири таҳаввули худро паймуда, ҷунон ки дар шаҳрҳои мухталифи Хуросон низ ба суратҳои мутафовут мутаҳаввул шудааст. Вучуди забонии меъёр, ки мутуниназму насри қадим ё ба таъбири ғарбиҳо адабиёти қлоссики мо ба он навишта шудаанд, монё аз он будааст, ки ин суратҳои маҳаллии маҷол роҳ ёфта ба мутуни шеърӣ ва насриро пайдо кунанд. Бо вучуди ин, аз хилоли мутуни қадим метавон ради пойи ин гунаҳои маҳаллии забони форсиро пайдо кард. (н.к. Содикӣ, 1372,20). Бо он ки нависандагон ва шоирони Мовароуннаҳру Хуросон кӯшидаанд навиштаҳо ва сурудаҳои худро ба як забони муштарақ ва меъёр бинависанд, аммо ба далели нуфузи ноҳудоғоҳ ё оғоҳона калимаҳо ва талаффузҳои маҳаллӣ дар осори онон тафовути забоншиносон то он ҳад буда, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқони қадимро ба худ ҷалб карда буд (ҳамон ҷо).

Гуфтани ас, сурати навиштори форсии миёна бо ҳамлаи аъроб дар қарни аввали ҳиҷрӣ (ҳафтуми мелодӣ) ба тадриҷ аз байн рафт ва ба сурати забони мурда даромад ва забони арабӣ худуди ду қарн барои мақосиди навиштори ба қор рафт. Бархе аз донишмандон ин ду қарнро дар таърихи Эрон «ду қарни сукут» номиданд. Боре саранҷоми сурати гуфтори форсӣ, ки чанд қарн аз қарни панҷум то нӯҳуми мелодӣ, танҳо барои мақосиди муҳоварай ва эҳтимолан адабиёти шифоҳӣ ба қор рафта буд, дар замони Сомониён (289-389 қ.) ба унвони забони расмӣ, илмӣ ва адабӣ ҷонишини забони арабӣ шуд. Ва бо алифбои арабӣ ба сурати навишта даромад. Ҳукумати Сомонӣ, Хуросон ва Мовароуннаҳр буд. Имрӯза бори дигар миёни суратҳои навиштори ва гуфтори форсӣ тафовутҳо ба вучуд омадааст (барои иттилооти бештар нигоҳ кунед ба Калбосӣ, 1374: 30).

Пас аз ҳучуми туркҳо ба Мовароуннаҳр ва истиқрори онҳо дар манотиқи мухталифи он ҷо ва тангтар шудани доираи сукути форсизабонҳо, нуфузи лаҳҷаҳои туркӣ низ дар забони форсии Мовароуннаҳр оғоз шуд (х.м.у 41). Аз сӯйи дигар, забони форсӣ тайи садҳо гузашта роҳи таҳаввул паймуда, то ба сурати форсии муосир даромадааст. Ин тафовутҳо дар даврҳои ахир таваҷҷуҳи пажӯҳишгарони ҳиндиҳо, ки аз қарнҳои пеш барои забони форсӣ дастури забон ва китоби луғат менавиштанд, ҷалб кардааст (х.м.у).

Аз назари таърихӣ забони форсӣ пас аз арабӣ муҳимтарин забони адабӣ дар аҳони ислом ва василаи баёни фарҳангӣ дар Туркияи Усмонӣ, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустони асри Темурӣ ва, албатта, Эрони бузург будааст. Бинобар ин, таъсири адабиёти форсӣ ва фарҳанги эрони қаламрави васеи ҷуғрофӣ аз Болкон то Бангладеш ва аз халиҷи Форс то Осиёи миёнаро шомил мешавад (дар бораи ҷуғрофиёи фарҳангии забони форсӣ нигаред: Карими Ҳақок, 1992). Аммо имрӯз забони форсӣ забони расмӣ се кишвар – Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон аст. Гуфтани ас, Афғонистон ду забони расмӣ дорад, форсии дарӣ ва пашту. Дар кишварҳои дигар низ ҷомеаҳои хурду қалон вучуд доранд, ки ба забони форсӣ сӯхбат мекунанд ва ҳатто баъзе нашриёти форсизабон мунташир мекунанд: Туркманистон, Ўзбекистон, Покистон ва давлатҳои халиҷи Форс, Ироқ ва низ муҳочирони форсизабони Амрико, Уругвай ва Усториё (Русия-М.С).

Воқеият ин аст, ки даҳаҳои ахир дар расонаҳои англисизабон лафзи форсӣ ба забони форсӣ дар Эрон ишора шудааст ва барои форсии Афғонистон ва Тоҷикистон ба тартиб ду лафз дарӣ ва тоҷикӣ ба қор бурдаанд. Ин маврид аз назари забоншиносӣ се гунаи забонӣ аз забони форсӣ шинохта мешавад. Ба назари Фронклин Луис ин се гунаи забони форсиро метавон бо се гунаи забони англисӣ, яъне англисии амрикоӣ, англисии усториёӣ ва англисии англисӣ муқоиса кард (р. 523)

Аз вақте ки Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон аз назари сиёсӣ истиқлол ёфтанд, ба тадриҷ дар ин забонҳои расмӣ ин кишварҳо тағйирҳои пайдо шуд (Ochonble 1982:8), аммо суннати нерӯманди ин забонҳо монанд аз он шуд, ки аз ҳам дур бошанд.

Дар воқеъ, ба хотири мероси фарҳангӣ ва адабӣ аҳли забони ин се кишвар дар барқарорӣ иртиботи забонӣ дар ин ҷомеаи забонӣ васеъ ва калон забони ҳамдигарро мефаҳманд (Lewis 2004: 523). Воқеият ин аст, ки адабиёти форсӣ низ дар ин се кишвар мутахаввул шуда ва ҳамчунон ба сампу сӯҳои мутамоӣиз ва ҳатто гуногун дар ҳоли таҳаввул аст. Ба вижа, аз вақте ки ҳар як аз ин се кишвар соҳиби истиқлол шуда ва аз як ҳокимияти марказӣ ба истилоҳ давлат ва миллат бархӯрдор гаштаанд. Ин матлаб хусусан дар бораи Тоҷикистон сидқ мекунад, ки дар он ҷо ҳат дар замони ҳокимияти русҳо бо аввалин румон (1928) ба ҳатти лотинӣ тағйир ёфт ва андаке баъд ҳатти сирилик (1940) ба ҷойи ҳатти форсӣ, ки дар Эрон Афғонистон мутадовил аст, роиҷ шуд (нигаред: Луис: ҳамон ҷо). Гуфтани аст, марҳалаи тағйири ҳат ва гузар аз ҳатти форсӣ ба ҳатти лотинӣ осон набуд (Ochonble 1982:9). Бинобар ин, Тоҷикистон аз назари таҳаввулоти забонӣ ва фарҳангӣ ба сампи Русия ва низ фарҳанги туркии Осиёи Миёна рафт (Луис: ҳамон ҷо). Аз ин пас тоҷикӣ аз назари таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар бистари ҷадид қарор гирифт (дар ин бора нигаред ба Равоқӣ 1383, шасти панҷ ва шасти ҳафт). Ҳол он ки Афғонистон чунин сарнавишт надошт. Афғонистон дар минтақаи нуфузи Покистону Ҳинд ва Иттиҳоди ҷамоҳири шӯравӣ буд. Бо ҳамаи инҳо шояд ҳеч рӯйдод дар рӯзгори мо ба андозаи фурупошии Иттиҳоди ҷамоҳири шӯравӣ дар охирини даҳаи қарни бистум (1992 м.) ва сарнагунии толибон тавассути Амрико дар аввалин солии қарни бисту якум барои сарнавишти забони форсӣ дар Осиёи Миёна муборак набудааст. Бавижа, он ки васоили фанаврӣ монанди барномаҳои форсизабон, ки аз тариқи расонаҳои мухталиф барои ин манотиқ паҳн мешавад, муассир шудааст. Зеро фурсатҳои фазоянда барои табодули фарҳангӣ дар қаламрави забони форсӣ падида омадааст ва гусастагии даҳаҳои пешин камранг мешавад (Луис: ҳамон ҷо). Мутаассифона, таъсири ин ду рӯйдод бар сарнавишти забони форсӣ дар Осиёи Миёна забоншиносони эронӣ аз ҷанбаҳои гуногун баррасӣ накардаанд.

Забони форсӣ (бостон, миёна ва нав) ва пуштибонаи сиёсӣ адабӣ

Забони форсӣ ба далели пуштибонаи сиёсӣ ва адабиаш дар тӯли таърих забони мусаллат дар сарзамини Эрон будааст (дар бораи забони форсӣ ва таърихи он нигаред ба Калбосӣ: 14 ба баъд). Дар мувоҷеҳ бо дигар забонҳои маҳаллии эронӣ се падида рӯй додаст ё хоҳад дод:

1. Аз байн рафтани комили забони маҳаллӣ ва ҷойгузин шудани форсӣ ба сурати лаҳҷае, ки баъзе аз вижаҳои забони маҳаллӣро дар худ дошта бошад. Тоҷикӣ манади анвои форсӣ дар эрон чунин сарнавишт хоҳад дошт.

2. Боқӣ мондани забони маҳаллӣ дар қанори забони форсӣ ҳамроҳ бо нуфузи форсӣ дар он ва дар натиҷа эҷоди лаҳҷае аз форсӣ, ки бархе аз вижаҳои забони маҳаллӣро дар худ дошта бошад, монанди **гилакӣ**.

3. Боқӣ мондани забони маҳаллӣ ба дур аз нуфузи форсӣ ба далелҳои гуногун. Эрон, Калбосӣ қамзорӣ дар кишвари Уммон ва осӣ дар Қафқозро намунаҳои аз он мешуморад (с. 31).

Аз он ҷо, ки тоҷикӣ бо мавзӯи мавриди баҳс дар навиштаи ҳозир иртиботи мустиқим дорад, дар ин ҷо муносиб аст, ки ба он бигардозем.

Забони тоҷикӣ: аз гунаи забон то забони меъёр

Манзур аз тоҷикӣ забоне аст, ки дар ҳоли ҳозир дар низоми омӯзиш, мукотибот, матбуот ва расонаҳо марсум аст. Ба иборати дигар, тоҷикӣ дар мақоми забони расмӣ ва миллии Тоҷикистон яке аз гунаҳои забони форсӣ аз назари шачараи забонӣ ва табақабандии забонҳо ва мутааллиқ ба гурӯҳи забонҳои эронӣ аст ва аз назари ҷомеаи забонӣ ва парокандагии забонӣ ба сурати ҷаҳор гунаи забонӣ дар қаламрави Осиёи Миёна роиҷ аст. Ин гунаҳо иборатанд аз гурӯҳи шимолӣ, ҷанубӣ, ҷануби шарқӣ ва марказӣ. Гуфта шуда, ки забони меъёри тоҷикӣ аз лаҳҷаҳои гурӯҳи марказӣ аст (нигаред: Шучой, 1368: 4). Эрон Калбосӣ низ дар ин бора ба он ирҷоъ додаст (1374: 34). Аммо дар китоби забонҳои эронӣ нав гурӯҳи шимолӣро ба забони меъёр нисбат додаанд, гӯе ин ки ба ҷойи забони меъёр, лафзи забони адабиро ба қор бурдаанд. Гуфтани аст, ки дар бораи забони меъёри тоҷикӣ ё тоҷикии адабии ҷадид изҳори назарҳои гуногун вучуд дорад. Масалан, Варайху онро нусхаи бадали сириликшудаи як забони шарқӣ бо вожаҳои бисёр урупоӣ муаррифи қардааст (1321: 214, 220; дар бораи дигарон нигаред: Хромов 1343: 18-23; Эронӣ, 1371: 3; Содикӣ 1372: 41; Алавӣ 1992: 8; Матинӣ 1992: 14; Лисон 1372: 19; Калбосӣ 1374: 36-41).

Ҳар забон дар тӯли таърихи худ таҳти таъсири авомили ҷуғрофӣ, фарҳангӣ, бархӯрди забонҳо ва ҷуз он дастхуши дигаргуниҳои фаровон мешавад, ки дар натиҷа, гунаҳои мутафовит аз он падида мешавад. Ин гунаҳоро дар мутуни забоншиносии англисӣ accent, dialect, patowis меноманд. Дар ин ҷо муодили dialect-ро лаҳҷа ва муодили patowis-ро гӯйиш ихтиёр мекунем. Ба назари Эрон Калбосӣ, ҳар гоҳ лаҳҷа ё гӯйиш, ки ӯ accent, dialect-ро дар маҳдудии сиёсии ҷудоғона қарор гирад, ё ба унвони забони

расмӣ эълон гардад, забон номида мешавад, монанди забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон (с. 29). Воқеият ин аст, ки ҳар гоҳ як гуна забоне бар тибқи барномарезии забонӣ расман омӯзиш дода шавад, ба он забон мегӯяд, ки ин ишора ба забони расмӣ ё забони меъёр дорад.

То он ҷо ки ин масъала ба тоҷикӣ иртибот меёбад, комилан дар бораи он сидқ мекунад, зеро ба назар мерасад, ки тоҷикӣ пеш аз барномарезии забонӣ ва меъёр гӯйиш (patowis) буд ва инак, ки расман омӯзиш дода мешавад ба унвони забон матраҳ аст. Аз назари забон будан ҳеҷ тафовуте бо забонҳои дигар надорад, зеро низоми иртиботӣ дорад.

Аммо аз назари барномарезии забонӣ дар ҳадди пешрафта дасти кам дар муқоиса бо забони форсӣ дар Эрон кистаҳои дорад, масалан, ханӯз фарҳанги луғати якзабонаи тоҷикӣ, ки мушаххасан ба тоҷикии муосир бипардозад, навишта нашудааст ва ин монсаи бузург бар сари роҳи барномарезии забонӣ ва омӯзиши забони тоҷикӣ аст. Шояд набуди чунин китоби луғате ҳикоят аз он дорад, ки ҳоли ҳозир забони тоҷикӣ аз бисёре баррасиҳои забоншинонаи роҷ бабаҳра аст. Ин забон ба ёфтаҳои забоншиносии назарӣ ва забоншиносии қорбурдӣ саҳт ниёзманд аст.

Дӯстони ғалатандоз дар форсӣ ва тоҷикӣ

Чунонки пеш аз ин ишора шуд, миёни забони форсӣ ва тоҷикӣ тафовутҳои вучуд дорад (нигаред: Steblin-Kamensky, E12, хусусан Содиқӣ 1370 ва 1372; Калбосӣ 1374; Lewis 2004). Дар ин ҷо фақат ба тафовутҳои дар сатҳи вожагонӣ мепардозем. Дар воқеъ, дӯстони ғалатандоза дар забоншиносӣ ба вожагонӣ гуфта мешавад, ки дар ду забон вучуд доранд, ва талаффузи онҳо каму беш мушобех аст, аммо маънои онҳо дар зехни аҳли ду забон мутафовут аст (дар ин бора, хусусан, нигоҳ кунед ба мақолаи арзишманд Акимеко 1969[^] 371-384). Нодида ангиштани ин тафовут маънои гоҳ сӯи тафохум ва гоҳ дарки нодуруст дар барқарорӣ иртиботи забонӣ ва гирифтани пайём аз фиристанда ба гирандари дар пай хоҳад дошт. Дар ин ҷо нишон медиҳем, ки аввалан теъдоди дӯстони ғалатандоз дар форсӣ ва тоҷикӣ андак нест, сониян равиши баррасӣ онҳоро дар ин ҷо арза медорем ва солисан зарурати шинохти онҳоро дар навиштаҳои форсӣ ва тоҷикӣ бо зикри шавоҳид ва мисол ёдовар мешавем. Дар поён ба сарнавишти онҳо ишора хоҳем кард.

А. Теъдоди дӯстони ғалатандоз, ки дар навиштаи ҳозир оварда шудааст ва шинохти бештари онҳо ба замони бештаре ниёз дорад:

	Забони мабдаъ: тоҷикӣ	Забони мақсад: форсӣ
1.	Ошёна: табақа, масалан табақаи дуввуми соҳтмон	Ошёна: лонаи паррандагон, ҳавопаймо
2.	Омухтан: баррасӣ, пажӯҳиш, таҳқиқ, масалан, омухтани адабиёти қарни даҳум/шонздаҳум	Омухтан: ёд додан, ёд гирифтани, ки дар забони форсӣ абҳоми вожагонӣ (lexical ambiguity) дорад.
3.	Омузгорӣ: тарбияти муаллим, масалан, донишгоҳи омузгорӣ, ҳам муаллим ҳам устод	Омузгор: қасе, ки дар мақтаби ибтидоӣ дар мадрасаҳои Эрон дарс медиҳад.
4.	Овоз: садо; ово дар овошиносӣ	Овоз: садои хонанда ва парранда
5.	Ихтисор: ҳазф	Ихтисор: ҳулоса, иҷмол
6.	Ихтисос: таҳассус	Ихтисос: тааллуқ ёфтагӣ, дар назар гирифтани, масалан ихтисоси як миллион дулғор
7.	Истироҳат: барои як муддати тӯлонӣ на кӯтоҳ ё тӯлонӣ аз қор фориг будан	Истироҳат: барои як муддати кӯтоҳ ё тӯлонӣ аз қор фориг будан
8.	Истиқоматкунанда: муқими ҷое, масалан дар шаҳри Душанбе	Истиқоматкунанда: муқовиматкунанда
9.	Ифшоғар: ба ҷо оваранда, масалан, ҳофизи концерти фардо ифшоғари розу ниёзҳои шумо	Ифшоғар: фошкунандаи сирру роз ва сухани қасе
10.	Ишпирок: ширкат дар маросиме ё чизе	Ишпирок: пазириши баҳрагирӣ аз ҳадамоти як муассиса ё созмон
11.	Аз бас ки: чун ки, аз он ҷо ки	Аз бас ки: аз он ҷо ки бисёр...
12.	Амонӣ: амният	Амонӣ: Амон будан, мусавван будан, ба нудрат ба қор меравад.
13.	Буд набуд: яке буд, яке набуд, масалан дар оғози қиссаи кӯдакон	Буд набуд: ҳузур дошт, надошт.
14.	Бандагӣ қардан: ба раҳмати Худо рафтагӣ, марҳум шудан	Бандагӣ қардан: ибодат қардан
15.	Бахшидан: ба муносибат; масалан, бахшидан ба ҷашни садсолағӣ; ба иллати гартабародарӣ (қалқа) аз забони русӣ.....	Бахшидан: додан, ато қардан, ҷашм пӯшидан
16.	Ба ҳалоқат расидагон: қушташудагон.	Ба ҳалоқат расидагон: қушташудагон дар ишора ба ашҳоси бад, бадқор, террорист.

17.	Бетараф: бетафовут, масалан бетараф набошед! Хуччатҳои хона гум шуда!	Бетараф: касе, ки даҳолат намекунад ё чонибдорӣ аз ҳеч як аз ду гурӯҳ намекунад.
18.	Идрор (хусусан ба шакли идрорпулӣ): кӯмакхазинаи донишҷӯён	Идрор: шош, пешоб
19.	Бе ному нишон: нопадид шудан бар асари ҳодиса	Бе ному нишон: дар бораи касе, ки ному нишон аз ӯ дар даст нест, ба иллати ҳодиса
20.	Ин чониб: ба ин тараф (масалан, аз соли 2000 ба ин чониб)	Инчониб: маң, банда, ҳақир (камина)
21.	Ғалат қардан: хато ё иштибоҳ қардан, масалан дар дарс ё тарҷума ва монанди инҳо	Ғалат қардан: иштибоҳ қардан ба маънои аҳонат ва тавҳин ба касе.
22.	Рӯзнома: нашрияе, ки ҳар рӯз ё ҳар ҳафта чоп мешавад; Рӯзномаи ҷаласа, қорӣ, гузориши таҷрибаомӯзии донишҷӯён ва монанди инҳо.	Рӯзнома: нашрияе, ки фақат ҳар рӯз чоп мешавад.
23.	Иттилоотӣ: марбут ба иттилоот ва иттилоърасонӣ	Иттилоотӣ: хиросат, КГБ
24.	Розу ниёз: хоҳиш ва дархост.	Розу ниёз: гуфтани роз ва хостани ниёз фақат аз Худо
25.	Дугона: дӯсти як духтар ё зан, ки ғолибан худаш ҳам духтар ё зан аст, муқобили ҷӯра	Дугона: дурӯ, мунофиқона, масалан, сиёсати норавшан ғайришаффоф ва як бому ду ҳаво.
26.	Фарёд қардан ё задан: садо қардан касеро.	Фарёд задан: бо садои бисёр баланд садо қардан.
27.	Ҷеғ задан: садо қардан касеро	Ҷеғ задан: ногаҳон садои касе даромадан.
28.	Рохбар: масъул, устоди роҳнамо хусусан дар иборати роҳбари илмӣ	Рохбар: роҳнамо ва ҳидояткунанда; бо басомади бисёр кам.
29.	Ҷашнвора: ҷашн, бузургдошт	Ҷашнвора: фестивал
30.	Аҷоиб: аҷаб, ҷолиб	Аҷоиб чизҳои шигифтовар
31.	Маърака: маросим, масалан, шодӣ ё азодорӣ	Маърака: майдони ҷанг ва монанди инҳо
32.	Мактаб: мадраса	Мактаб: Андешае, ки касоне аз он пайравӣ кунанд, масалан мактаби фикрӣ
33.	Котиб: муншӣ	Котиб: муншӣ ва нависанда, мақоми ҳукумати дар муноси қадим
34.	Сабзӣ: ҳавич	Сабзӣ: сабзичот, монанди ҷаъфарӣ, кашниз...
35.	Кабудӣ: сабзӣ	Кабудӣ: кабуд будани ранги қисмате аз бадан бар асари зарба
36.	Мардак: шавҳар, оқои мӯхтарам, масалан мардаки зӯр; ин маврид дар тоҷикӣ аз назари забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика) бисёр қобили тааммул аст, чунки занҳои тоҷик дар хона номи шавҳарашонро ба забон намеоваранд.	Мардак: оқо, дар аҳонат ё ҳақорат ба касе; дар забони муҳовара, мардак ё мартикке
37.	Сарвар: раис, масалан ҳукумат	Сарвар: бо басомади кам ва қорбурди маҳдуд, масалан, сарвари шаҳидон, имом Ҳусейн (а)
38.	Таклиф: даъват	Таклиф: қори дарсӣ, булуғ, масалан ёсин ҷашни таклиф
39.	Ҳозир: акнун, яклаҳза иҷоза диҳед	Ҳозир: дар ҳоли ҳозир дар иборати таркибӣ; ҳамчунин дар ҳангоми ҳузуру гуёб дар қоси дарс
40.	Монда: хаста, хаставу монда	Монда: сифати мафъулий аз феъли мондан
41.	Бозёфт: ҳарфу сухани тоза; кашфи чизе бостон	Бозёфт: истифодаи дубора аз мавод, масалан пластики
42.	Ковидан: хостан, ба дунболи чизе гаштан	Ковидан: бо басомади кам; қандани замин барои ёфтани чизе.
43.	Пушидан (нигаред ба идомаи мақола)	Пушидан (нигаред ба идомаи мақола)
44.	Нағз: хуб, бо басомади бисёр	Нағз: хуб бо басомади бисёр кам
45.	Пагоҳ: фардо. Пагоҳӣ: субҳ	Пагоҳ: сапедадам
46.	Вайрон: хароб	Вайрон: нобуд, бо хок яксоншуда
47.	Куштан: хомуш қардани барқ	Куштан ба қатл расондан, ҳаёту зиндагии қонвареро гирифтани.
48.	Хафа шудан: дилхӯр шудан, нороҳат шудан, озурдахотир шудан	Хафа қардан: қуштан
49.	Гуноҳқор: муқсир, мутаҳам, гунаҳқор	Гуноҳқор: касе, ки гуноҳ қардаст, хусусан дар

50.	Хонадон: хонавода	мутуни динӣ. Хонадон (зану фарзанд), хонаводаи зан ва дар ишора ба фарзанд ва ахли хонаи мардакаи нохӯри ӯ бошад.
51.	Ягон: як ҳеч	Ягон: дар мутуни низомӣ, масалан ягон вижаи артиш; дар мутуни риёзӣ, масалан ягон, даҳгон, садгон
52.	Зур: хуб	Зур: нерӯ, тавон
53.	Дастпирӣ: кӯмак ва ёрӣ, масалан ба таҳаввулот ба касе на чизе	Дастпирӣ: кӯмак ва ёрӣ, таҳаввулот ба касе на чизе
54.	Муҳокима: Баррасии чизе, масалан навиштагро	Муҳокима: ҳукмеро содир карданбарои касе ба иттиҳомҳои анҷоми коре дар мутуни ҳуқуқӣ
55.	Мушарраф шудан: рафтган ба донишгоҳ	Мушарраф шудан: фақат рафтган ба Мака ва Карбало
56.	Безарар: амн, масалан ба маҳали безарар исқон ёфтган	Безарар: судманд, бо фоида
57.	Савдо: Фуруӯш, хариду фуруӯш, доду ситад	Савдо: муомила бо басомади кам, хусусан, дар умури манфӣ, масалан, савдогарони марг, дар ишора ба қочоқчиёни маводи муҳаддир ва нашъаовар.
58.	Мақсад: ҳадаф	Мақсад: маҳали мавриди назар, дар муқобили мабдаъ
59.	Сардор: раис, басомади зиёд	Сардор: Раису масъул, басомади кам, масалан, сардори созандагии кишвар, дар ишора ба давраи раёсати ҷумҳурии оқои Ҳошимӣ дар Эрон; олитарин дараҷаи низомӣ дар сипоҳи подорони инқилоби исломии Эрон
60.	Вазифа: кор, масалан: дарсӣ, хонагӣ, самт, масалан, дар чӣ вазифай	Вазифа: масъулият, коре, ки ба касе маҳвал шуда бошад.
61.	Даромад: вуруд, даромадан ба ҷо	Даромад: фоида
62.	Баромад: суҳанронӣ	Баромад: баромадан аз ҷо
63.	Навбатӣ (масалан ахбори навбатӣ): баъдӣ, дар бахши дигари хабарӣ ё ахбор	Навбатӣ: ба навбат
64.	Дарди сар шудан: сар дард кардан	Дарди сар шудан: музоҳим шудан, озор додан

КАЛИДВОЖАҲО: забони форсӣ, ва тоҷикӣ, семантика, дӯстони ғалатандоз, тарҷумон, барномарезии забонӣ, гӯйиш.

А Д А Б И Ё Т

- Лелуа, Фироз (1370), سخني از تفوتهاي فرسي ايران و تلجيكي (فرسي), مجله زبانشناسي، تهران مركز نشر دانشگاهي، سل 8، شمل 21 هـ ليراني، نصر (1371)، ايران و تلجيكتان، مسقطی، نشر دانش، تهران، سل 12، شمل 5.
- خروموف، ليرت، (1343)، لهجه شناسي در تلجيكتان، پيلم نوين، تهران، سل 6، شمل 10.
- رزم آراء مرتضى (1384)، 'فرسي و تلجيكي: دو گونه متفاوت از زبان فرسي'، نهمه پل سي، تهران، س 10، ش 3
- روقي، علي (1383)، زبان فرسي فرودي (تلجيكي): سنجش مين و اژگان آموزين فرودي بانوشته هاي قديم فرسي وگويش هاي لورني، با همكاري شيكلصليک، تهران، هروس -روقي، علي (1386)، گونه شناسي/سبك شناسي ادبيات فرسي قديم و معاصر، تهران، فرهنگستان زبان و لب فرسي و بنياد ايران شناسي
- سلرلي، نصر علي (1382)، كلب درسي و معيل سزاي زين، سخن سمت، س 8، ش 12
- شجاعي، محسن (1368)، مسأله زبان فرسي در تلجيكتان، نشر دانش، تهران، سل 9، شمل 6.
- صلقي، علي اشرف (1357)، تكوين زبان فرسي، تهران، دانشگاه آزاد ايران.
- صلقي، علي اشرف (1370)، واژه هاي فريكل در فرسي تلجيكي، مجله زبانشناسي، تهران، مركز نشر دانشگاهي، سل 8، شمل 21 هـ -صلقي، علي اشرف (1372)، پيشينه تفوتهاي فرسي تلجيكي و فرسي ايران، كيهان فرهنگي (ويژه فرهنگ تلجيكتان)، تهران، سل 10، ليمه.
- صدري، قنزل، غلامحسين، سربين حكيمي و سنزون حكيمي (1375)، فرهنگ فرسي امروز، تهران، نشر كلمه.
- عوي، بحرالدين (1992)، وضع زين فرسي در تلجيكتان، پيوند، نويشبه، سل 2، شمل 10
- كلبسي، ايران (1374)، فرسي ايران و تلجيكتان (يك بررسي مقلبه اي) تهران، وزارت امور خارجه.
- كريمي، حكيمه احمد (1992)، جغرافيه فرهنگي زبان فرسي، پيوند، نويشبه، سل 2، شمل 10.
- لسان، حسين (1372)، فرسي دري درن سوي موز هاء آتناه تهران، سل 2، شمل 10.
- ميتبي، جلال (1992)، زين فرسي در مؤراء انهر، پيوند، نويشبه، سل 2، شمل 9-8.
- مشير ي، مهشيد (1374)، فرهنگ القيلي قبلي زبان فرسي تهران
- ني يف اف، فيروز (2004)، افكر و احسالت نيما يوشيج در نهمه هليش، پز و هشگاه: فصلنامه ي پز و هشه ي ايران شناسي، س 4، ش 7
- وريو، يان، و (1361)، توسعه زبان لبي جديد تلجيكي، ترجمه عبدالحسين آرننگه آر لنهمه تهران، انتشارات لجنن لستلان زبان و ادبيات فرسي، به كوشش مهدي محقق

- Акуленко, С.Ю. Комисарчик, Р.В. Погорелова, В.Л. Южт, (1969), Англо-Русский и Русско-Английский словарь “Ложных друзей переводчика”, под общим руководством В.В. Акуленко, Москва.
- Основы Иранского языкознания (1982), Москва, Издательство “Наука”
- Abd EL-Sadek, N (2004), Persianate Children’s Literature in Tajikistan: social perspectives, presented in the second conference on Iranian Studies in Tehran.
- Lewis, Franklin (2004) “Persian language and literature”, Encyclopedia of Islam and the Muslim world, Macmillan & Thomson, vol. II

ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ ПЕРЕВОДЧИКА В ПЕРСИДСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в данной статье подчеркнул, что термин «*dūstoni ġalatandoz*» означает «ложные друзья», и что этот термин используется в других языках тоже, например, в английском языке он называется «*false friends*». Он подчеркнул не только важность и значительность этого термина, показал предопределения двух разных вариантов персидского языка: таджикского и персидского, а также провел лингвистический анализ компонента.

FALSE FRIENDS OF TRANSLATOR IN PERSIAN AND TAJIK

The writer has tried to present and explain the importance of the topic (False Friends), the approach and destiny of the false friends in Farsi and Tajik. This is especially important when translating “false friends”, words which are similar in both varieties, but which are used very differently. “Farsi” in Iran and “Tajik” in Tajikistan are considered two different varieties of Persian language.

ТИПЫ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ИХ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В.Ю. Салохиддинов

Институт экономики Таджикистана

В современном английском языке безличные предложения различаются по своей семантике и структуре. С этой точки зрения особо важной представляется классификация безличных предложений, при которой учитываются оба эти фактора. Ибо классификация, проведенная с учетом только семантики или структуры безличных предложений, является односторонней.

Целесообразной поэтому представилась классификация безличных предложений по семантическому признаку с учетом изучения структуры и лексического наполнения структурных мест.

В результате проведенного анализа нами были выделены следующие типы безличных предложений в современном английском языке;

1. Процессуальные безличные предложения (It+Vs)

Данные предложения (наравне с бытийными) являются основным грамматическим типом безличных предложений. Процессуальные безличные предложения относятся к ядру безличности, т.е. характеризуются безактанностью.

Общая семантика: наличие безактанного действия, представленного как признак ситуации или определенного фрагмента действительности. Сказуемое в процессуальных предложениях – простое глагольное.

Лексическая семантика безличного (лично - безличного) глагола – отражение явлений природы.

- **It was raining all night long. (7, 170)**

Всю ночь шел дождь.

- **In July it hailed. (7, 188)**

В июле шел град.

Явления природы, выраженные в процессуальных предложениях, ограничены во времени и пространстве, тем самым эти предложения могут быть конкретизированы обстоятельствами времени и места.

2. Бытийные ситуационные безличные предложения (It cop + A; It cop +)

В этой группе безличных предложений можно выделить несколько подтипов; темпоральные, качественные, пространственные. Общая семантика; наличие признака ситуации. Сказуемое в данных предложениях составное именное.

Лексическая семантика существительных и прилагательных в роли предикативна - название состояния окружающей среды, погоды, обстановки, название времени года, суток, дня, праздника.

- It is hot. - Жарко (8 188)**

It is Friday. - Пятница (7,190)

It is evening. - Вечер (8,75)

3. Безличные предложения со значением характеристики действия через признак (оценочные)

Общая семантика; наличие признака действия или состояния.

Оценочный признак действия или состояния выражается прилагательным.

Лексическая семантика прилагательного: долженствование, возможность, необходимость, полезность, желательность и т.д. какого - то действия.

- **It would have been impossible to accept amendments.** (4, 113)

Невозможно было бы принять поправки.

- **It seems so funny for a good man to become religious.** (1,199)

Кажется смешным для доброго человека стать религиозным..

4. Предложения со значением наличия события (It + Vs I).

Общая семантика; выражение того, что – то имело место или случилось.

Как правило, такие предложения являются главными сложноподчиненных предложений. То, что случилось, констатируется в придаточном предложении.

It appeared that he was not even mentioned separately. (1,180)

Казалось, что его не упомянули отдельно.

Главный член безличного предложения - сказуемое, выраженное лично – безличными глаголами.

Иногда встречаются обстоятельства времени и частотности.

5. Безличные предложения со значением психофизического состояния

(It + Vs I (+ms) +Inf) выражают всевозможные состояния человека. Причина, вызвавшая состояние,

содержится в инфинитивном или герундиальном обороте или в придаточном предложении - состоянии обозначается лично безличным глаголом, безличность, которого определяется синтаксическим контекстом.

Лексическая семантика лично - безличных предложений со значением психофизического состояния; указание на различные состояния лица, выраженного косвенным падежом личного местоимения или общим падежом существительного.

- **I think it will please you know that I have married his father.** (10,188)

Я думаю, что это вас порадует, узнав, что я вышла замуж за вашего отца.

6. Безличные предложения со значением предположения (It + Vs I).

Общая семантика рассматриваемых предложений: наличие предположения о чем - что у лица, выраженного дополнением или подсказанного контекстовой ситуацией. К этому типу безличных предложений относятся многочисленные примеры с основным компонентом, выраженным глаголами to seem, to look. Это лично - безличные глаголы, которые встречаются как в личных, так и в безличных предложениях.

Безличное предложение с глаголами to seem, to look также относятся к актантным. В их семантической структуре содержится экспериенцер, которому в поверхностной структуре соответствует личное местоимение в косвенном падеже или собственное существительное с предлогом to.

- **It seemed to Tess that she had been dancing and singing all days and for days, all night for nights** (6,188)

Казалось Тесс, что она танцевала и пела все дни и ночи напролет.

Кроме вышеописанных предложений, в современном английском языке встречаются еще три типа: предложения со значением долженствования, предложения со значением «**требоваться**» и предложения со значением восприятия запаха. Среди других типов безличных предложений их удельный вес невелик, но они имеют четко выраженную структуру и семантику и представляют несомненный интерес, как в плане изучения структуры, так и в плане изучения семантики предложения. Данные предложения, как по своей структуре, так и по значению являются безличными.

7. Безличные предложения со значением долженствования образуют у немногих глаголов, частично устаревших: **behoove, need**, чем, в частности и объясняется низкая частотность этих предложений в современном английском языке.

Структурной отличительной особенностью рассматриваемых предложений является наличие в них инфинитивного оборота. Структурная минимальная схема безличных предложений со значением долженствования:

It + Vs I=(Prn) + Inf.

- **It needed someone to arise and answer.**

Было необходимо кому - то встать и ответить.

Думается, что подобные предложения по своей семантике могут соотноситься с безличными предложениями со значением характеристики действия через признак со словом **necessary**.

- **It is necessary to go there.** (1,90)

Необходимо туда пойти.

- **It is not necessary for you to go there (1,90)**

Вам не надо идти туда.

- **It is necessary that all the pupils should obey the rules of the school.(1,200)**

Необходимо, чтобы все ученики соблюдали школьные правила.

8. Безличные предложения со значением «требоваться» еще менее употребительны в современном английском языке. Они образуются с помощью глаголов **want, require**. Эти глаголы в рассматриваемых предложениях на современном этапе развития английского языка тождественны безличным глаголам только по своей синтаксической функции:

Сказуемое безличного предложения с формальным подлежащим **it**. Здесь речь идет о безличном употреблении глаголов **require, want**:

- **It required however but a glance at there two faces to see that this was none of those affairs of a season. (IV, 1, 05)**

Однако требовалось знать, но при взгляде на эти два лица было видно, что этот роман не был одним из тех романов сезона.

В словарях английского языка отмечается еще одно употребление глагола **want** в безличном значении.

- **Wants a few minutes of o'clock, sir. It wants ten minutes to two.**

Сир, осталось несколько минут до пяти часов. Не хватает десяти минут до двух.

9. Безличные предложения со значением «восприятия запаха».

Основной компонент подобных предложений глагол **smell**. Конструктивная особенность предложений со значением восприятия запаха в современном английском языке заключается в том, что в своем составе они содержат группу существительного с предлогом **of**. Грамматическое значение предложной группы существительного в подобных предложениях в английском языке совпадает с грамматическим значением существительного в творительном падеже в русских предложениях **«пахнет сеном»**.

Inside it smelt of sealing wax and decayed flowers.(9, 145)

С точки зрения структуры безличные английские предложения со значением восприятия запаха можно подразделить на две подгруппы. К первой относятся уже описанные предложения с облитаторной предложной группой существительного. Ко второй подгруппе мы относим безличные предложения со сказуемым, выраженным глаголом **smell** и содержащие в своем составе прилагательное. В исследованном языковом материале в подобных предложениях встретилось только прилагательное **good**.

- **Doesn't it smell good? I like to smell a hot day. (4 67)**

Хорошо ли пахнет? Мне нравится дышать воздухом теплого дня

10. Анализ употребления безличных предложений в стиле языка художественной литературы

Анализ выделенных типов безличных предложений свидетельствует о том, что в употреблении безличных предложений в функциональных стилях обнаруживаются существенные различия, что связано с особенностями каждого стиля.

Различные типы безличных предложений неодинаково употребительны в функциональных стилях и стилевых разновидностях современного английского языка.

Основной сферой функционирования безличных предложений является стиль языка художественной литературы. Это объясняется тем, что способностью данного стиля создавать условия для реализации всех типов безличных предложений. В стиле языка художественной литературы встречаются все выделенные нами типы безличных предложений.

Анализ безличных предложений в этом стиле проводился отдельно в художественной прозе и в поэзии. При этом в художественной прозе безличные предложения были анализированы отдельно в авторской и диалогической речи.

Будучи почти одинаково употребительными, в авторской и диалогической речи, безличные предложения не так употребительны и не так вариативны в языке поэзии.

Функционирование исследуемых предложений отличается своими качественными характеристиками в разных стилевых разновидностях стиля языка художественной литературы. Так, в авторской речи бытийные ситуационные предложения употребляются в основном для описания природы, тогда как в диалогической речи больше число данных предложений описывает состояние окружающей среды. В авторской речи на долю предложений, описывающих состояние окружающей среды, приходится только 32% всех бытийных предложений, зарегистрированных в данном типе речи, а в диалогической речи - 57%. Тот факт, что в диалогической речи наибольшее число бытийных предложений употребляется для описания среды, окружающей человека, находится в прямой зависимости от специфики функционирования данного типа речи- имеется в виду связанность диалогической речи с определенной ситуацией.

В диалогической речи распространены эллиптические формы безличных предложений. Чаще опускается подлежащее **it**. Характерным для диалогической речи является бессоюзная связь главного безличного предложения с придаточным. В роли предикатива часто употребляются слова, типичные для разговорной речи.

В поэзии употребляются не все типы безличных предложений. Как и в авторской речи, самыми частотными являются бытийные ситуационные предложения.

Большое количество безличных предложений зафиксировано в научной прозе. Для анализа была выбрана научная литература различной тематики. Поскольку в зависимости от научной дисциплины научная проза дробится на подстили, анализ любой синтаксической единицы целесообразнее проводить на материале разных подстилов, чтобы выявить различия между подстилами, если они существуют.

Следует сразу заметить, что расхождения в употреблении безличных предложений между текстами разных дисциплин оказались несущественными и носят только количественный характер. Количественные различия настолько незначительны, что можно говорить об употреблении безличных предложений в научном стиле вообще, безотносительно к конкретным дисциплинам.

Специфика научного стиля заключается в том, что здесь употребляются в основном оценочные предложения, составляющие 90% всех примеров безличных предложений в научной прозе. Остальные 10% распределяются между предложениями со значением наличия события, предположения, долженствования и бытийными. Другие типы безличных предложений в научной прозе не встретились ни разу, что говорит об их нетипичности для данного стиля.

Тот факт, что в научной прозе не приняты категорические утверждения и требования, ведет к тому, что ученый менее категорично формулирует свои выводы и рекомендации. В связи с этим широкое распространение получают безличные предложения, выражающие модальную оценку. Повышенная частотность в выражении оценки с точки зрения необходимости, важности, ясности чего - либо вызвано к жизни оживление в употреблении данных предложений в научном стиле. Ввиду того, что стиль научной прозы тяготеет к речевым средствам, лишенным эмоциональной нагрузки, предложения с эмоциональной оценкой не столь употребительны, как модально - оценочные предложения не чужды научному тексту. В роли предикатива таких предложений в научной прозе используются: **curious, interesting, remarkable, sad, striking** и др. Эмоционально - предикативные слова в научной литературе не обладают тем большим эмоциональным зарядом, который характерен для них в художественной литературе, т.е. они превращаются в штампованное средство выражения авторской субъективной оценки. Употребление безличных предложений в научной прозе подчиняется общим закономерностям и обусловлено особенностями данного стиля. Отличительные черты безличных предложений в научной литературе следующие: отсутствие эллиптических форм, союзная связь в случаях с безличным главным.

Отличительной чертой безлично - оценочных предложений с придаточным в научном стиле является также частое употребление глагола придаточного в форме конъюнктива:

- **It is desirable that the reservation read as follows... (3, 312)**

Желательно, чтобы заказ был сделан в следующем порядке. ...

Наименее употребительные безличные предложения в газетно-публицистическом стиле. При рассмотрении особенностей функционирования безличных предложений в данном стиле учитывалось то, что здесь различаются две разновидности: собственно - публицистическая (статьи публицистического характера) и газетная (газетные сообщения, заголовки, объявления и реклама). В употреблении безличных предложений в обеих разновидностях наблюдаются некоторые различия. Так, публицистические статьи характеризуются эмоциональным отношением к изложенным фактам, которые отсутствуют в собственно газетных сообщениях. В последних ведущим является краткость, точность, доступность, поэтому предпочтение здесь отдается модальным и нейтральным элементам. Характер материалов газет обеспечивает широкое распространение предложений со значением выражения требования, настояния, совета, рекомендации, одобрения и т.д.

Поэтому самым употребительным в газетно - публицистическом стиле, также как и в научном, являются оценочные предложения. Остальные типы безличных предложений либо отсутствуют совсем (процессуальные, со значением психофизического состояния, восприятия запаха), либо встречаются редко (со значением долженствования, требования).

Анализ употребления безличных предложений в современном английском языке Великобритании, США и Австралии выявили определенные различия.

Однако они не столь значительны, чтобы можно было говорить о наличии существенных синтаксических различий между территориальными вариантами английского языка. По всей вероятности, анализ только одного типа предложений безличных - недостаточен для того, чтобы сделать вывод о наличии или отсутствии синтаксических различий между территориальными вариантами современного английского языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: безличные предложения, классификация безличных предложений, синтаксические различия, грамматические типы, общая семантика, анализ употребления безличных предложений в современном английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аракин В.Д. «Сравнительная типология английского и русского языков» Учеб. пособие для студентов пед. институтов по спец. иностр.яз. 2-е изд, М., Просвещение, 1989, 254 с.
2. Каушанская В.Л. «A grammar of the English language», М., Просвещение, 1978, 300с.
3. Смирницкий А.И. «Очерки по сопоставительной грамматике русского и английского языков М., 1970.

НАВЪИ ҶУМЛАҶОИ БЕШАҲС ВА ХУСУСИЯТҶОИ УСЛУБИИ ОНҶО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар забони муосири англисӣ ҷумлаҳои бешаҳс аз рӯи маъно ва сохтори худ фарқ мекунад. Аз ин нуқтаи назар ғуруҳбандии ҷумлаҳои бешаҳс ҳеле муҳим мебошад, ки дар он ин ду омил ба назар гирифта мешавад. Мақола ба омӯзиши масоили мазкур бахшида шудааст.

THE TYPES OF CHARACTERLESS SUGGESTION AND THEIR STYLISTICAL PECULIARITY IN ENGLISH LANGUAGE

In the modern english language characterless deffer about it's semantic and structure. Which poin of view an important presents classification characterless suggestion about the two factors. The article is devoted about the given problem.

ИЗУЧЕНИЕ НАРЕЧИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Т.М. Абдуллоева

Таджикский национальный университет

Многие языковеды, обращавшиеся к проблемам наречия, неизменно отмечали, что в русской лингвистической литературе наречие изучено недостаточно. До середины XX века разрабатывались преимущественно общие вопросы теории наречия: принципы выделения наречий среди других частей речи, определение грамматических границ этого класса слов. С середины XX века и наречие как часть речи, и отдельные фрагменты наречной лексики заинтересовали лингвистов. Сложные вопросы теории наречия стали одновременно разрабатывать в аспекте синхронии и диахронии. Рассмотрим известные лингвистике систематизации всех наречий русского языка.

К классификации наречных слов обращались уже авторы грамматик XIX века. Одной из первых стала заимствованная из античных грамматических теорий так называемая дихотомическая классификация наречий, противопоставляющая наречия качественные наречиям обстоятельственным. Подразумевалось, что каждый из двух классов наречий включал в себя разноплановые по значению слова. Однако дихотомическая классификация не была единственно возможной.

Три основных множества наречий, но выделенных на иных основаниях, описывает А.Х. Востоков в своей грамматике:

1. Наречия качества: так, инока, хорошо, медленно, даром, наугад, заодно, дружески и др.; к этим наречиям примыкают «наречия, измеряющие время и место по вопросам долго ли? далеко ли? часто ли?»: скоро, долго, близко, часто, редко и другие. В этот же разряд наречий включены и такие, как:

- наречия времени: доньше, всегда, отьше, давно, теперь и др.;
- наречия места: здесь, внутри, внутри, спереди, сюда и др.;
- наречия количества: однажды, единожды, дважды, четырежды, раз, многократно и др.

2. Наречия, определяющие подлинность действия или состояния (наречия подлинности); среди них выделяются следующие разновидности:

- утвердительные: подлинно, истинно, действительно, в самом деле;
- вопросительные: разве, неужели, ужели;
- предположительные: авось, может быть, никак, едва ли, чуть ли, вряд;
- отрицательные: не, ни;
- ограничительные: единственно, токмо, только, лишь.

3. Наречия, определяющие меру качества (наречия меры); среди них выделяются:

- наречия, усиливающие утверждение: весьма, очень, крайне, слишком, гораздо, несравненно, вдвое, вчетверо, приставочные пре и ни;
- наречия, усиливающие отрицание: вовсе, совсем, нимало, нисколько, ничуть, отнюдь;
- наречия, ослабляющие или ограничивающие утверждение и отрицание: едва, чуть, несколько, немного, отчасти, почти. Будучи одной из первых самостоятельных в истории русской лингвистической мысли, данная классификация не лишена противоречий: мы видим характерные для грамматик дофортунатовского периода случаи смешения форм и морфем, неясные принципы классификации, объединяющей в один наречный разряд такие слова, как неужели, авось, не и подлинно.

В классификации А.А. Шахматова выделено уже шесть семантико-этимологических разрядов наречий, при вычленении которых учитывается не только значение, но и происхождение наречий:

1. Наречия качественные, обозначающие качества-свойства и восходящие к существительным и прилагательным: хорошо, холодно, стыд, срам и др.

2. Наречия места: а) именные: вон, вне, вдоль, поперёк, вниз, дома, верхом, высоко, вокруг и др.; б) местоименные: туда, куда, здесь, где-нибудь, везде и др.

3. Наречия времени: а) именные: вчера, вечером, исстари, поздно, скоро и др.; б) глагольные: бывало, отродясь; в) местоименные: когда, тогда, некогда, всегда и др.

4. Наречия видовые: а) именные: силком, верхом, впопыхах, сразу, беда, жаль и др.; б) глагольные: молча, ползком, походя и др.; в) местоименные: никак этак, всячески, как-нибудь, весьма, очень и др.

5. Наречия количественные: а) именные (нечисловые): сила, полон двор и др.; б) местоименные: много, сколько, довольно и др.

6. Наречия бытия, состояния: а) глагольные: глядь, небось, чу, нет, будет, будто, должно, вероятно, шабаш и др.; б) именные: напоследок, крышка; в) местоименные: авось. К этой же группе примыкают наречия типа холодно, жарко, жалко, боязно и др.

Гетерогенная «внутренняя» классификация наречий у А.А. Шахматова более последовательна при учете происхождения наречий, чем у А.Х. Востокова, но грешит неточностями в плане семантики. Например, среди так называемых видовых наречий оказываются слова, отвечающие на вопрос «каким образом // способом?» - силком, верхом, всячески, ползком, и «в какой мере // степени?» - очень, весьма, тогда как последние по семантике ближе к количественным наречиям типа довольно, много.

В XX веке традиции систематизации наречий получили дальнейшее развитие в работах Е.М. Галкиной-Федорук и В.В. Виноградова. Так, Е.М. Галкина-Федорук, отметив неоднородность наречий по значению, выделила три группы слов:

1. Наречия обстоятельств, в которые входят наречия места и времени.

2. Наречия «внутренних обстоятельств», представленные наречиями причины и цели.

3. Наречия определительные, они обозначают качество, оценку действия или состояния качеств, количество, меру с оттенками усиления и ослабления, образ или манеру действия и совместность. В.В. Виноградов создал две классификации наречий - семантическую (1) и классификацию, основанную на соотносительности наречий с определенной частью речи (2). Так, на основе «тесной грамматической связи наречий с другими частями речи различаются 4 основных лексико-морфологических разряда в системе наречий»: предметно-обстоятельственные наречия, соотносительные с существительными (без устали, издали, доверху, впопыхах и др.).

1. Качественные (быстро, тепло и др.) или качественно-относительные наречия (по-женски, по-волчьему, по-старому и др.), соотносительны с прилагательными.

3. Числовые, количественные наречия, связанные с числительными (второе, трижды, много, немного, сколько, мало и др.).

4. Процессуальные, действенные наречия, соотносительны с глаголами (лежа, стоя, нехотя, припеваючи и др.).

Выделенные морфологические разряды наречий, по мнению В.В. Виноградова, взаимосвязаны с двумя семантико-синтаксическими типами наречий - обстоятельственными и качественными. Ядро качественных наречий составляют предметно-обстоятельственные, качественные и качественно-относительные наречия. Наречия числовые тяготеют к качественному разряду. Наречия процессуальные находятся на границе между качественными и обстоятельственными разрядами. Обстоятельственные наречия как разряд включают наречия времени и места, причины и цели.

Таким образом, у В.В. Виноградова оказываются взаимосвязанными две классификации - морфолого-лексическая и семантико-синтаксическая, однако абсолютного соответствия между группами наречий в разных классификациях нет. Кроме того, в классификации В.В. Виноградова между разными разрядами наречий нет четких границ, поэтому одно наречие может входить в разные

разряды, например: наречие *немного* входит в разряд числовых, количественных наречий и в то же время примыкает к разряду качественных наречий на -о и отчасти на -ося, поскольку «в системе наречий значение степени и количества (как определений качества действия), становится, по-видимому, средством качественной характеристики». В другом случае наречия с префиксом типа по-французски, по-собачьи, по-старому автор рассматривает как переходные между качественными и предметно-обстоятельными разрядами: «к качественным оттенкам в этих группах наречий постепенно все гуще и гуще примешиваются значения предметного отношения. Это незаметно сближает разряд качественных наречий с разрядом предметно-обстоятельных наречий».

Многочленную семантическую таксономию наречий разработал В.М. Никитин, разбив крупные семантические объединения наречий на несколько мелких. Им выделено 19 семантических денотативных разрядов наречий:

1. Наречия качества действия (исподлобья, назло, капризно и др.).
2. Наречия способа и средства (верхом, пешком и др.).
3. Наречия состояния (натошак, босиком, замужем и др.).
4. Наречия соответствия в приемах и характере действия (обычно, по-моему, по-твоему, обыкновенно, впопых и др.).
5. Наречия сравнения (по-волчьему, по-прежнему и др.).
6. Наречия порядка (поочередно, попарно, поперебой и др.).
7. Наречия совокупности или совместности (заодно, вдвоём, сообща, в одиночку и др.).
8. Наречия меры, степени и количества (трижды, чересчур, очень, много, вполне и др.).
9. Наречия цели (зачем, затем, по-пустому, неспроста, муть и др.).
10. Наречия следствия, результата действия (впустую, бестолково, понапрасну и др.).
11. Наречия условия, договоренности (взаимно, напрокат и др.).
12. Наречия причины (сдуру, второпях и др.).
13. Наречия ограничения и уточнения аспекта, оценки или точки зрения (официально, внешне, внутренне и др.).
14. Наречия времени и образа действия по времени (мигом, разом, сразу, впервые, зачастую, вскоре и др.).
15. Наречия места и направления (вправо, рядом).
16. Наречия стоимости (дорого, дешево, бесплатно и др.).
17. Наречия обусловленности и уверения (обязательно, беспрекословно, наверняка, взаправду, истинно и др.).
18. Наречия выделительно-усилительные или ограничительные (включительно, обязательно и др.).
19. Наречия обстановки, ситуации (впопыхах, наедине, с глазу на глаз).

В то же время все богатство семантических разрядов наречий можно свести к четырем крупным функционально-семантическим объединениям:

1. Указание на внутреннее развитие, внешнее проявление образа действия. В эту группу входят наречия качества действия, способа и средства действия, соответствия в приемах и характере действия, порядка, совокупности и совместности, степени и меры, сравнения, состояния, точки зрения, стоимости.
2. Характеристика чего-то субъективного или объективного. Эту группу составляют наречия цели, следствия и результата действия, причины, условия и договоренности.
3. Характеристика места и времени. В данную группу входят одноименные разряды наречий.
4. Выражение обусловленности и уверения. В эту группу входят наречия обусловленности и уверения, а также выделительно-усилительные и ограничительные.

Несмотря на разнообразие семантических классификаций наречий, в XX веке самой распространенной стала дихотомическая классификация, имеющая множество сторонников в истории лингвистики, поскольку выделение двух основных классов наречий является отражением самых общих свойств и признаков наречий. Так, в зависимости от семантики и употребления слова все наречия разделяются на два больших разряда, внутри каждого из них возможны частные лексико-семантические группировки:

1. Наречия собственно-характеризующие; они обозначают свойства, качества, способ действия, интенсивность проявления признака: быстро, вприпрыжку, едва и др.
2. Наречия обстоятельственные; они называют внешний по отношению к его носителю признак, т.е. характеризуют действие по времени, месту, условию и другим обстоятельствам: дома, завтра и др.

В лингвистике конца XX века стали появляться такие наречные таксономии, которые не придерживаются дихотомического принципа строгого разделения слов.

Таким образом, в русском языкознании «...труды Л.В. Щербы, В.В. Виноградова, Е.М. Галкиной-Федорук вывели, казалось бы, раз и навсегда традиционное учение о наречии из того

тутика, в котором оно находилось на протяжении многих веков, чуть ли не от времен Дионисия Фракийского»

В работах Е.М. Галкиной-Федорук определение наречия дается с опорой на формулу А.А. Потемби, как «признак признака», но с оговоркой, что «наречие неоднородно по своему значению. По семантическому значению наречие может выражать «временные и пространственные отношения, при которых совершается действие или фиксируется состояние и становление предмета, выраженное глаголом, причину и цель действия, оценку действия или состояния, качеств, свойства и количества, манеру и способ действия». Его синтаксическую функцию Е.М. Галкина-Федорук видит в определении глагола со всеми его формами, в определении прилагательного и наречия.

Изучение наречия в таджикском языкознании

Автор первой работы по таджикской грамматике «Сарф ва нахви забони тоҷикӣ» Саидризо Ализода уделяет большое внимание морфологической структуре таджикского языка. Он подразделяет все наречия таджикского языка на две подгруппы: слова, отвечающие на вопросы наречия, он называл «зарфҳои махсус» («специфическими наречиями»), а слова, отвечающие на вопросы и наречия, и прилагательного, он называл «зарфҳои муштарак» «совместными» наречиями». Существенным недостатком такой классификации наречий является то, что наречие при таком делении не отличается от других частей речи. Например, слова **мешавад, намешавад, шудани аст, гумон аст, бояд, баски, балки, магар, не** - **будет, не будет, предположительно; вследствие того, что; потому что; неужели** и т.д. соотношены в одну категорию.

В последующих работах по наречию все эти недостатки были устранены и наречия разработаны более подробно.

Так, в работе Расторгуевой В.С. и Неменовой Р.Л. «Краткий очерк грамматики таджикского языка» определены конкретные разряды наречий, отмечены синтаксические функции наречия, а также переход в наречия других частей речи – существительных и прилагательных.

В работе академика Ниёзмухаммадова Б. «Чанд сухан дар бораи исм, сифат ва зарф» (в кн.: «Баъзе масалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик») устанавливаются различия между наречиями и существительными, наречиями и прилагательными, исследуются образование наречий посредством префиксов **дар-, то-, бе-, ба-, бар-**; суффиксов **-ноқӣ, -вор, -ӣ, -а**, а также синтаксические функции наречий.

В 1971 году была издана монография Исмоилова И. «Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик» (Наречие в современном таджикском языке).

Монография И. Исмоилова содержит введение, три главы и библиографию. Во введении изучены общие вопросы, относящиеся к теме исследования. Автор отмечает, что не будет рассматривать синтаксическую функцию наречий, так как она освещена многими таджикскими лингвистами.

Автором упомянутой монографии наречия таджикского языка делятся на две группы, которые отличаются в отношении признака их исторического формирования. К первой группе относятся слова-наречия, употребляющиеся в таджикском языке с древнейших времен: **зуд, акнун, ҳамеша, ҳаргиз, ниҳоят** и т.д. Ко второй группе отнесены слова, которые появились позже: **тез, зуд, даррав, нав, акнун, ҳозиракак, саҳт хеле, бисёр, ниҳоят, пеш, боло, акнун, дарун, берун, камтар, поёнтар, беист, бародарвор, умрбод, имруз, имшаб, имсол, порина, андак, беҳуда** и др.

Наречия второй группы являются более многочисленными в количественном отношении, чем наречия первой группы. Кроме того, они образованы путем аффиксации и композиции в основном из других частей речи, в морфемных строениях которых в настоящее время происходит процесс опрощения: **ноҳост, беист, хомушона, бародарвор, умрбод, якдил, имруз, имшаб, порина** и т.д. В настоящее время их структуры не разлагаются на самостоятельные морфемные компоненты.

Основным грамматическим показателем наречия в сопоставляемых языках является то, что некоторые разряды наречий обладают степенями сравнения.

Субъективный оттенок значения наречия в таджикском языке выражается аффиксом – **акак**, а также при повторе корней – **основ: навакак, охистакак, бисёр-бисёр, хеле-хеле** и т.д.

Третья часть исследования И.Исмоилова посвящена изучению семантических разновидностей наречия, где были рассмотрены наречия образа действия (зарфи тарзи амал), наречия количества и степени (зарфи миқдору дараҷа), наречия времени (зарфи замон), наречия места (зарфи макон), наречия причины и цели (зарфи сабаб ва мақсад). Каждая семантическая группа рассмотрена отдельно.

Наречия таджикского языка исследованы также видным лингвистом Ш. Рустамовым в его книге «Таснифоти ҳиссаҳои нуқҷ ва мавқеи исм» (Классификация частей речи и место существительного в ее системе), опубликованная издательством «Ирфон» в 1972г. В данном труде сравнены прилагательные и наречия. Профессор Ш. Рустамов также отмечает, что отдельные

аффиксы словообразовательного характера многофункциональны и образуют дериваты существительного, наречия и прилагательного. Таким является суффикс – она: мохона (существительное), занона (прилагательное: куртаи занона), шабона (наречие: шабона омадан).

Однако особенность этих трех частей речи при аффиксальном словообразовании заключается в том, что в системе прилагательного и наречия наиболее продуктивным является префиксальное словообразование, что не характерно для системы существительного.

В данной работе отмечается морфемный характер отдельных аффиксов, например, аффикса – и, при участии которого образуются слова трех лексико-грамматических категорий – существительного, прилагательного и наречия. Аффикс – и присоединяется к сложному слову по модели «числительное +существительное». Говорится и о функционировании аффиксов – ан, - ани, - они, при помощи которых образуется наречие. В 1973г. издан учебник для студентов филологических факультетов вузов «Забони ҳозираи адабии тоҷик» (Современный таджикский литературный язык), который охватил весь теоретический курс современного таджикского литературного языка: фонетику, лексику, морфологию, синтаксис. Однако в нем отсутствует классификация частей речи таджикского языка. Раздел морфологии начинается с темы категории имени, и в данной главе также рассматривается наречие: характеризуются морфологические и семантические его особенности (автором данной темы является академик Б.Ниёзмухаммедов – один из ведущих специалистов таджикского языка).

Академик Б.Ниёзмухаммедов также отмечает, что категория наречия образовалась после всех знаменательных частей речи, так как лексический состав данной части речи исторически относится к лексическим единицам других лексико-грамматических категорий таджикского языка. Наиболее древними словами являются наречия типа дина, дишаб, дируз.

Теоретический материал о наречии таджикского языка имеется и в грамматике таджикского языка «Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик», которая носит академический характер. Автором раздела «Наречие» является С.Абдурахимов. Им всесторонне освещены грамматические и семантические особенности наречия современного таджикского языка. Определены отношения наречий к категориям степени, явлениям субъективной оценки. Отмечается, что не все разновидности имеют формы категории степени. Морфологические формы категории степени свойственны лишь отдельным семантическим разрядам наречия. Например, наречия образа действия, количества, степени, времени и места имеют формы степени сравнения.

В монографии И.Исмаилова «Наречие в таджикском литературном языке» перечислены шесть разновидностей наречия в таджикском языке: 1) наречие образа действия (зарфи тарзи амал), 2) наречия меры и степени (зарфҳои миқдору дараҷа), 3) наречие времени (зарфи замон), 4) наречие места (зарфи макон), 5) наречие причины (зарфи сабаб) и 6) наречие цели (зарфи мақсад).

Таким образом, А) основное морфологическое различие сопоставляемых языков основано на том, что неизменяемость наречий только в русском языке выделила их на особое, четкое место среди других знаменательных частей речи, так как морфологический признак неизменяемости в таджикском языке при наличии других неизменяемых частей речи (прилагательное, существительное) не мог оказать на это решающего значения, как, например, в русском языке, поэтому наречия смогли обособиться в отдельную часть речи только благодаря своим синтаксическим функциям.

Б) В целом формально сходны образования формы степеней сравнения сопоставляемых языков. В обоих языках степени сравнения образуются от тех наречий, которые допускают это по значению. Для образования степеней сравнения применяются те же три способа, что и при прилагательных – суффиксация, супплетивность и аналитические формы.

Синтаксический признак является определяющим при разграничении степеней сравнения наречия и прилагательного.

В) Наречия в обоих языках в словообразовательном плане соотносительны со многими частями речи: прилагательными, существительными, местоимениями, глагольными формами и др.

Г) Синтаксические функции наречий в русском и таджикском языках идентичны. Наречия в предложении всегда выполняют функцию обстоятельств (места, времени, причины, цели), определения к глаголу, наречию и реже к существительному. Выражая признак действия, примыкают к глаголу, выражая признак признака, примыкают к прилагательному, выражая признак предмета, примыкают к существительному, выражая признак другого признака, примыкают к наречию.

Общими проблемами в изучении наречий русского и таджикского языков являются проблемы омонимичных слов.

1. В современном русском языкознании широкое распространение получила точка зрения, согласно которой к наречиям относятся не только слова, которые обозначают признак действия, качества или предмета, но и синтаксические дериваты - предикативы (предикативные наречия),

выступающие в функции главного члена односоставного предложения. Анализ работ показал, что предикативные наречия есть не что иное, как слова категории состояния. Слова категории состояния рассматриваются как предикативный вариант наречия и определяются как предикативные наречия.

2. Другая омонимичная пара в русском языке - это наречия на -о, -е, образованные от качественных прилагательных, и сами качественные прилагательные в краткой форме. Они схожи формально и по общему значению признака.

Как отмечают многие исследователи, наречие в обоих языках - это постоянно пополняемая часть речи. Соответственно, по поводу отнесения к разряду наречий тех или иных слов, выражений и конструкций в научной литературе существует много спорных моментов. В этой связи при изучении наречия делается акцент на исследование его семантико-синтаксических свойств. В современном языкознании основным требованием является анализ лексико-грамматических и грамматических категорий в контексте. Их разграничение связано с их лексическим окружением и функцией на уровне словосочетания и предложения. Поэтому, дальнейший ход исследования предполагает изучение наречий при учете всех его признаков в контексте с глаголами.

Семантико-этимологические разряды – разряды, изучающие значение, смысл и происхождения слов.

Семантическая классификация – распределять по группам значение и смысл слов.

Денотат (от лат. denotatum – обозначаемое) – обозначаемый предмет.

Деривация (от лат. derivation – отведение, образование) – процесс создания одних языковых единиц (дериватов) на базе других, принимаемых за исходные, в простейшем случае – путём «расширения» корня за счет аффиксации или словосложения, в связи, с чем деривация приравнивается иногда к словопроизводству или даже к словообразованию.

Гетерогенный – разнородный по своему составу или происхождению.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: изучение наречия, наречные слова, наречия в таджикском языкознании, синтаксические функции наречий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык. М., 1986, с. 286, 289.
2. Галкин-Федорук Е.М. и др., Современный русский язык. Лексикология. Фонетика. Морфология. М., 1954. с. 370.
3. Забони ҳозираи тоҷик. 1985. Д., Дониш. с. 266-275.
4. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Д., Ирфон. 1972. с.17, 25, 48.
5. Ниёмухаммадов Б., Чанд суҳан дар бораи исм, сифат ва зарф. Баъзе масалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. Д., 1963. с. 72, 92.
6. Рустамов Ш., Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм., Д., Ирфон. 1972. с. 18-20.
7. Саидризо Ализода. Сарф ва навҳи забони тоҷикӣ. Душанбе-Самарқанд. 1926. с. 3, 80.

ОМУЗИШИ ЗАРФ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Забоншиносон бар онанд, ки омӯзишу баррасии зарф дар забонҳои русӣю тоҷикӣ кам сурат гирифт. То миёнаи садаи 20 бештар масоили умумии назарии зарф, аз қабилӣ тарзу усули ҷудо кардани зарф аз дигар ҳиссаҳои нутқ, муайян ва мушаххас сохтани ҳудуди навҳии он ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Аз нимаи дуюми садаи 20 таваҷҷӯҳи забоншиносонро зарф ҳамчун ҳиссаи нутқ ва унсурҳои ҷудогонаи лексика ба худ ҷалб намуд, ки дар мақола бори аввал оид ба ҳамин масъала иброи андеша шудааст.

THE STUDING OF ADVERB IN RUSSIAN AND TAJIK LINGUISTICS

Many linguists touch to the adverb's problems, remarks that in Russian and Tajik languages that the adverb were studying is not enough. At the second part of XX-centuries, the adverb as a part of speech and separately element of vocabulary attracted attention linguistics and at the article at first have made the accent to the given problem.

К СОСТАВУ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Т.К. Джураев

Таджикский технический университет им. М. Осими

В зависимости от грамматической характеристики, как термины могут употребляться различные части речи: существительные, прилагательные, причастия, глаголы и т.п. Основная функция

термина – название вещей и явлений (предметы, процессы, свойства и величины). Поэтому в наиболее чистом виде термины представляются существительными, реже – прилагательными (иттилоотї – информационный) и причастиями (дўзанда – швея). Причем различают слова, которые употребляются и как термины и как общеупотребительные слова. Например, дандон – зуб и тугма – пуговица. Первое употребляется как слово общего языка и как термин машиностроения (дандони чарх – зуб колеса), второе как слово общего языка и как термин электротехники (тугмаи тамосї – кнопка контактная).

Существуют слова, которые употребляются как термины в пределах только одной какой-либо отрасли терминологии, например: хишт – кирпич (в строительстве), пук – молот (в машиностроении), шиддат – напряжение (в электроэнергетике). Имеются также слова, которые существуют как термины в пределах терминологии разных отраслей. Так, слово забон – язык используется как термин в филологии, медицине, технике (например, в вычислительной технике) и т. п.

В целом, к терминам предъявляются следующие требования: однозначность, краткость, точность и лингвистическая правильность, по возможности быть словом родного языка.

В словосочетаниях главными, доминирующими также являются существительные. Например; чараїни бўронї – ток критический, дастгоњи ресандагї – станок прядильный. Термины-словосочетания с наибольшей полнотой отражают необходимые отличительные признаки именуемого понятия. Имя прилагательное, причастие наречие, местоимение и числительное, главным образом используются в качестве зависимых компонентов (исключение составляют субстантиваты этих частей речи) и в слово-сочетаниях выполняют функции определяющих терминологических элементов. В таких словосочетаниях обе части, как определяемая, так и определяющая, также могут быть существительными (чойгузориї саноат – размещение промышленности, девори бино – стена здания). Термины-словосочетания бывают беспредложные (чўяни сафед – белый чугун, сараки парчин – головка заклепки) и предложные (рехтагариї зери фишор – литье под давлением, талаф дар печань – потери в обмотках).

Различают термины-словосочетания разложимые и неразложимые. Неразложимые термины-словосочетания, например: кувваи (вытесняется словом тавон) асп – лошадиная сила являются простейшими терминологическими единицами и не могут быть расчленены на составные части. В разложимых словосочетаниях (шиддати баланд – высокое напряжение, суръати кунҷї – угловая скорость, ғарорати гудозиш – температура плавления) составные части терминов находятся в отношениях определяющего к определяемому (выражают родо-видовые отношения), где первые компоненты сочетаний представляют собой общие родовые понятия, а вторые классифицирующие компоненты являются видовыми понятиями по отношению к первым, или наблюдается связь часть-целое, например, чархи мошин – колесо машины. В этих примерах термином может быть либо определяемая часть (шиддат – напряжение), либо определяющая (чарх – колесо). Другая часть этого сочетания (баланд – высокий) представляет собой обычное слово. Словосочетания типа чархи мошин обладают тем свойством, что вторая часть (мошин) независимо от контекста может опускаться. В этом случае термин частично теряет наглядность, но все же его применение не вызывает ошибки или недоразумений.

Существенным признаком терминологического словосочетания, как и односложного термина, являются его связь с научным или техническим понятием.

Термины-словосочетания разделяют на 4 группы. К первой группе отнесены терминологические единицы, состоящие из слов – терминов. Во вторую группу входят составные термины, первый компонент которых представляет собой слово – термин, а второй – слово неспециальной лексики. Третья группа состоит из единиц, где первый компонент – слово неспециальной лексики, а второй – слово-термин. Четвертую группу составляют термины целиком образованные из слов – нетерминов. В последней группе представляют интерес составные термины, компоненты которых не являются техническими терминами, но происходит терминизация всего оборота. Например: ашїи хом – сырье (буквально: сырой товар), чўзї чопї – печатный лист (буквально: напечатанная часть).

Среди трехсловных терминов наиболее распространены словосочетания следующих конструкций (части речи приведены в сокращенных формах: существительное – суц.; прилагательное – прилаг.; причастие – прич.):

- суц. + прилаг. + прилаг. (кафшери камониї дастї – ручная дуговая сварка);
- суц. + прилаг. + суц. (гудозиши такрориї чўян – пов-торная плавка чугуна);
- суц. + суц. + прилаг. (маснуоти истехсолоти асосї – из-делие основного производства);
- суц. + суц. + суц. (ишорати коркарди сагх – обозначение обработки поверхности);
- суц. + суц. + прич. (сабаби чунбиши чунбанд – причина движения движимого);

- сущ. + прич. + прилаг. (истехсолоти автоматонидашудай зудбадал – гибкое автоматизированное производство);
- сущ. + прилаг. + прич. (варақаҳои борики парчиннашуда – узкие незаклепанные листы);
- сущ. + прич. + сущ. (чархи барандаи мошин – ведущее колесо машины);
- сущ. + наречие + прилаг. (нуқтаи бениҳоят дур – бесконечно удаленная точка);
- сущ. + предлог + сущ. (рехтагариҳои зеро фишор – литье под давлением).

В этих сочетаниях элементы термина полностью или частично определяют состав предмета или тип, могут отражать признак, действие и образованы, в основном, на базе описанных выше двухсловных терминов, когда определяемое существительное предшествует двучленной группе определения. Базовые термины или его конкретизаторы, однословные термины в составе сложных терминоподобных несут в себе основные содержательные и структурные характеристики интегрирующего свойства и служат средством систематизации терминологии. В целом, многословные термины, особенно четырехсловные, пятисловные и т. п., не только неудобны, но фактически заменяют определение. Как отмечает Т.Л. Канделаки: «...термины-словосочетания могут быть исследованы лишь как двух-, трех- или в крайнем случае четырехэлементные соединения. Громоздкость последних делает их неприемлемыми в практической терминологии».

При просмотре таджикских эквивалентов терминологии ЕСКД (Единая система конструкторской документации) и ЕСТД (Единая система технологической документации), которые подобраны в нашем специальном словаре, среди 1226 терминов-словосочетаний оказались однословными 109 (в том числе 12 аббревиатур), двухсловными 410 (158 относятся к модели сущ. + сущ. и 252 – сущ. + прилаг.), трехсловными 172, четырехсловными – 38 и пятисловными – 4. Среди трехсловных терминов-словосочетаний наиболее распространены конструкции типа: сущ. + прилаг. + прилаг. (54 сочетания), далее следуют сочетания сущ. + сущ. + прилаг. (43), сущ. + прилаг. + сущ. (34) и сущ. + сущ. + сущ. (24). Конкретные примеры подобного типа конструкций были приведены выше.

Среди 38 четырехсловных терминов-словосочетаний 14 оказались сочетаниями типа сущ. + прилаг. + сущ. + прилаг. (навиштаҷоти асосии хучҷати конструкторӣ – основная надпись конструкторского документа), 8 – сущ. + сущ. + сущ. + прилаг. (рақами мавқеи қисмҳои таркибӣ – номер позиции составных частей), 7 – сущ. + сущ. + прилаг. + прилаг. (ғафсии хати асосии яқлукт – толщина основной сплошной линии) и по 2 сочетания типа сущ. + прилаг. + сущ. + сущ. (методи технологияи сохтани маснуот – технологический метод изготовления изделий), сущ. + сущ. + прилаг. + сущ. (воситаҳои омодакунии технологияи истехсолот – технологические средства подготовки производства) и сущ. + прилаг. + прилаг. + прилаг. (хати яқлукти асосии ғафс – линия основная сплошная толстая).

Все 4 пятисловные термины-словосочетания являются описательными, их можно разделить на части самостоятельные. Ниже приведены два примера (пятисловия), которые не нуждаются в дефинициях:

қоидаҳои ягонаи нигоҳи хучҷатҳои технологӣ – единые правила оформления технологических документов;

варақаи қайди тағйири хучҷати конструкторӣ – лист регистрации изменений конструкторского документа.

Во всех этих терминах-словосочетаниях опорными являются существительные, которые находятся на первом месте. Самыми малочисленными, как среди трехсловных, так и четырехсловных, оказались сочетания, в составе которых причастия, предлоги.

В целом, таджикский язык, будучи одним из древнейших языков, на протяжении нескольких веков прошел долгий путь развития. Формировался, обогащался и совершенствовался по присущим ему внутренним законам. Процесс обогащения и развития таджикского языка, в том числе технической лексики, непрерывно продолжается и связано оно с расцветом науки и техники, экономики и культуры народа, взаимоотношения трех родственных (таджикского, персидского и дари) языков в новых условиях, заимствования иноязычной лексики и нуждается в дальнейшем изучении, в углубленном исследовании путей развития, естественно, и ее научно-технической лексики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термин, термин-слово, термин-словосочетание, термин-словосочетание разложимый, термин-словосочетание неразложимый, термин многословный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хушенова С.В. Изящные фразеологические единицы таджикского языка. – Душанбе: Дониш, 1971. – с. 57-72.
2. Канделаки Т.Л. Системы научных понятий и системы терминов // Вопросы разработки механизированной информационно-поисковой системы. – НИИТЭХИМ, 1965. – Вып. 3.
3. Луғати русӣ-тоҷикӣ терминоҳои умумитехникӣ / Мураттиб Т.Қ. Ҷураев. – Душанбе: Маориф, 1987. – 96с.

ДОИР БА ТАРКИБИ ИСТИЛОҲОТИ ТЕХНИКИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола дар асоси боби ҳуҷҷатгузории конструктории луғати истилоҳоти умумитехникии муаллиф таркиби истилоҳоти техникий забони тоҷикӣ таҳқиқ карда шудааст. Байни 1226 истилоҳот 109 истилоҳот аз як калима (аз ҷумла 12 ихтисора), 410 истилоҳ (ибора) аз 2 калима, 172 истилоҳ аз 3 калима, 38 истилоҳ аз 4 ва 4 истилоҳ аз 5 калима иборат мебошанд.

Умуман, истилоҳ бояд кӯтоҳ, сахт, яқмаъно, соҳиби таъриф ва аз назари лингвистӣ дуруст бошад, мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника ё саноатро ифода намояд.

TO STRUCTURE OF TECHNICAL TERMINOLOGY THE TADJIK LANGUAGE

In article on an example of one chapter (Uniform system of the design documentation) dictionary of the author on The general technical terminology the structure of its terms is investigated. Among 1226 terms have appeared brief 109, 410 terms consist of two words, 172 of three, 38 of four and 4 terms from five words.

As a whole, following demands are made to terms: unambiguity, brevity, accuracy and linguistic correctness, whenever possible to be a native language word.

ВОҲИДҲОИ САРФИИ ХАЛҚИИ ГУФТУГӢ ДАР НАЗМИ ТОҶИК

М. Неъматова

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Фафуров

Хусусиятҳои сарфии (морфологӣ) калимаҳо, ба тарзе ки ба забони адабӣ мансубанд, ба воҳидҳои забони халқии гуфтугӯӣ низ хосанд. Ин мулоҳиза ба ҳелҳои маъноӣ, категорияҳои грамматикӣ ва калимасозии ҳамаи дах ҳиссаи нутқ дахл дорад, чунончи, дар исмҳо: моддию маъноӣ, шахсу ғайришахс, муайяну номуайян, танҳою ҷамъ; дар сифатҳо: аслию нисбӣ, дар дараҷаҳои сифат ва ғайра. Аммо бо вучуди ин, дар калимасозӣ ва калимабандии ҳиссаҳои нутқ, дар қорбасти воҳидҳои сифатӣ баъзе тафовутҳо ба назар мерасанд. Масалан, дар доираи исм гирем, халқ метавонад дар сатҳи олии – классикона калима офарад, амсоли шакарханд, *шакарханда*, ки маънои матлубро зебову возеҳ, ба таври шоирона ифода намояд:

Ханда кун, ёр, ки аз васли ту ман шодобам,
Хандае нест ба монанди *шакарханда* ту. (Л. 1, 537)

Лоик вожаи мазкурро асос карда, дар ҳамин қолаб калимаи нав – *шакарранҷ* сохтааст:

Шакарранҷ миёни мо агар буд,
Шакарханди лабонат кам нагаштаст. (Л. 2, 629)

Дар забони халқ бо ҷузъи бозӣ бисёр калимаҳои мураккаб, амсоли тӯббозӣ, кафтарбозӣ, оббозӣ, бедонабозӣ, масхарабозӣ ва м. инҳо сохта шудаанд:

Карда будӣ ту *масхарабозӣ*
Ин қадар вақт боз бо мани гӯл. (Т. 2, 232)

Дар ҳамин қолаб низ Лоик калимаҳои нав сохтааст:

Ҷаҳон *бедонабозӣ* дӯст дорад,
Ҷаҳон *девонабозӣ* дӯст дорад. (Л. 2, 615)

Аз *дағалбозӣ* ҳои дилкӯрон
Ишқ ҳам пир мешавад, афсӯс. (Л. 1, 587)

Баъзе аз пасвандҳои калимасоз, ки имрӯз хоси забони адабист, аз забони халқӣ сарчашма гирифтаанд, ба мисли пасванди исмсозии «гарӣ»:

Гӯяд: ӯ ҳам мурдаю ҳам зинда аст,
Нест дар қайду, вале боқист дар *одамгарӣ*.

Ба мисли ҳамин, дар шеъри Лоик вожаҳои мардигарӣ душмангарӣ қорбаст шудааст. Дар шеър дод мезанӣ аз мардиву ғурур, Дар зиндагонӣ заррае *мардигарӣ* нест. (Л. 2, 140) Эӣ нафс, чӣ оташам бо хирман кардӣ? *Душмангарӣ* батар зи душман кардӣ. (Л. 2, 549).

Ҷамҷуин, як қатор морфемаҳо ба забони адабӣ аз забони халқӣ гузаштаанд ва дар ҳама маврид тобиши шифоҳии онҳо аён шуда меистад, аз ҷумла, -ак дар калимасозӣ ду вазифа – шаклсозӣ ва калимасозиро ба ҷо меорад. Он ҳамчун пасванди шаклсоз тобишҳои маъноии мухталиф дорад, аз ҷумла: а) ба исмҳо ҳамроҳ шуда маънои хурдию навозиш медиҳад:

Мурғак. Оҳ, метарсам зи фардои сияҳфол, *Мурғак* паркандаю фархундафолӣ? (Л.2, 483)

Баррачек. Аз паи *баррачеки* навзодаш, Чони ӯ мепарид сӯи само. (Л. 1, 288)

Дар ҳолати пасванди чамбандӣ гирифтани моҳияти исми калима таквият меёбад, боз ҳам маъноӣ хурдӣ навозиш боқӣ мемонад:

Булбулакон. Наъраи дил ояду бабру паланг, Савти хуши *булбулакон* ранг-ранг. (Т. 1, 178)

Мурғакон. То сухан парвоз омӯзад зи мурғони ҳаво Лонаҳои *мурғакон* дар шохсорон зинда бод!
(Л. 2, 176)

Чашмакон. Бимирам *чашмаконатро*, Бигӯ асли маконатро. (Л. 2, 44)

Пасванди -ак метавонад маъноӣ хурдӣ таҳқир гирад, чунонки Лоик корбаст кардааст:

Одамакон – одамони ношуд, пастгинатон: Ту аз ин *одамакон* ҳеч машӯр, Нест чун мурдашон лоики гӯр. (Л. 1, 456)

Шеърак – шеъри паст, беарзиш: Ба номаш *шеъраке* гуфтеду хурсандед, Шумо аз номаҳои содалавҳи чанд зоҳирбин. (Л. 1, 232) Ғоибӣ марҳум як *шеърак* бихонд, Лек то нимаш расиду хира монд.
(Л. 1, 515)

Пасванди -ак ба калимаҳои сифатӣ низ тобиши навозиш мебахшад:

Хурдтарак. Аз ин рӯ гирифтаи дар ин дoston Ба мавзӯи худ *хурдтарак* як район. (А. 8, 405)

Марфемаи -ак ҳамчунин бо сифатҳои таъкидӣ ва зарфи тақрор меояд:

Сап – сафедак: Яке бе мӯй буду *сап – сафедак*, Дигар мӯи сияҳ буд печ – печак. (Т. 2, 284)

Печ – печак: Мисоли боло.

Нарм – нармак: Нарм – нармак барам истода, ба ман механдид, Чу маро дид ба хайронӣ саргардонӣ. (А. 8, 229)

Пасванди -ак бо сифатҳои мураккаб:

Сиеҳчашмак: Ёди ёри *сиеҳчашмакро* Бо худ аз даргоҳи мурод овард? (Т. 2, 218)

Дар ҳолати ба исми гузаштани сифат низ -ак тобиши маъноӣ худро нигоҳ медорад:

Сафедандомак: Намедонам ман аз чархи сияҳкор, *Сафедандомаке* рӯзам сияҳ кард. (Л. 2, 606)

Дар вазифаи зарфи тарзи амал -ак (-акак) маъноӣ таъкид дорад:

Нағзакак: Бо ту дар лаҳзаи забонхорӣ, *Нағзакак* гуфтугӯ мекардам. (Т. 2, 257)

Серистеъмолии пасванди -акро аз он ҳам пай бурдан мумкин аст, ки дар як байт, ҳатто мисраъ бо якчанд калима омада метавонад:

Бе ёр нақӯ нест тараб, зуд хабар кун,

Як *дилбараки хурдтараки* содаи шӯҳак. (А. 8, 222)

* * *

Эй духтаракон, хандонруҳакон,

Боланда аз ин даврони ҷаҳон. (Т. 2, 97)

Пасванди -ак хосияти калимасозӣ низ дорад, он метавонад исми нав созад. Дар ин маврид маъноӣ хурдӣ навозиш аз байн меравад ва калима мазмунӣ нав касб менамояд. Масалан, дар мисоли зер дар байти аввал -ак дар калимаи кирмак ба мисли пештара бо маъноӣ хурдӣ омадааст, аммо он дар байти дуввум пасванди калимасоз (як навъи хашарот) аст: *Кирмаке*, алқисса, дар ин марғузур, Буд ниҳон андар тақи як бутта хор. (А. 8, 241) Рашк бурдӣ, ки дорад бол парранда, ту не, То сахаргоҳ *кирмаки* шабтоб раҳшанда, ту не. (Т. 1, 164)

Тавассути пасванди -ак аз таркибу ибораҳои феълӣ, ки чузъашон исм аст, калимаҳои мураккаб сохта мешаванд, амсоли *шаб паридан-шабтарақ, ҷой гаштан-ҷойгардақ, бод-бод кардан-бодбодақ*.

Шабтарақҳо. Аз қарои *шаптарақҳои* сафед, Рӯзо бо кӯдакон метохтам. (Л. 1, 284)

Ҷойгаштакҳо. Ба маҳфилҳои шӯрафзо, ба базми *ҷойгаштакҳо*, Ба сурат ошиқиву асли сиратро намедонӣ. (Л. 2, 439)

Бодбодақҳо. Баччагиро бурд боди хушнасиме ё чунон, *Бодбодақҳо*, ки бар боли кабӯтар доштем. (Л. 2, 381)

Аз мисолҳои боло вандҳои дигари халқиясоро мебинем: яке аз аломатҳои забони гуфтугӯӣ серистеъмолии пасванди чамбандии -ҳо (муродифи адабиаш -он, -гон, -вон) мебошад. Воҳиди мазкур чун пасванди шаклсоз дар забони назм серистеъмом буда, бо исми ва ҳиссаҳои нутқи ба исми гузашта ҳамроҳ омада, ба шакли чамъи калимаҳо далолат мекунад, амсоли *дӯғҳо* (Т. 2, 40), *валвалаҳо* (Л. 2, 549), *кӯрҳо* (Л. 2, 391), *занқитмобҳо* (Л. 2, 500), *хаслудҳо, дамдудҳо* (Л. 2, 286), *пӯхтаҳо* (Л. 2, 226), *фалониҳо* (Л. 1, 294), *каҷҳисобиҳо* (Л. 2, 416) *кӯтоҳдастиҳо* (Л. 2, 614) Мисол:

Хаслудҳо хотам шуданд, дамдудҳо одам шуданд,

Аз баднаҷодӣ як тараф, аз бенаҷодӣ як тараф. (Л. 2, 286)

Пасванди -ча низ ба забони адабӣ аз забони халқӣ ворид гаштааст, он аз рӯи маъно, хосияти калимасозии калимабандӣ муодили -ак мебошад, вале ба забони назм камтар дохил шудааст. Шояд сабаб ин аст, ки он шеърро хеле ба оддибаёнӣ мекашад, муқоиса намояд: духтарак-духтарча, шӯҳак-шӯҳча. Вале он бо хосияти калимасозӣ ба таври фаровон дар забони шеър ҷой гирифтааст:

Қаламча. Аммо зи қалам *қаламча*еҳоҳам сохт, То бар сари гӯри ман дарахте рӯяд. (Л. 2, 524)

Себча. Гоҳе зи сари девор Як *себча* меафканд. (Л. 1, 722)

Морфемаи шаклсози -чон ба исмҳои хосу ҷинси ифодакунандаи шахс ҳамроҳ шуда, навозишу меҳрубонири ифода мекунад:

Очачон. Ман намедонам, *очачон*, ба чи вачҳ Дилакам мисли бед меларзад. (Т. 2, 11)

Падарчон. Илюҳӣ, чок-чоку зери пой мардумон гардад, Тану сарҳои душманҳои ғаддори *падарчонам*. (Т. 2, 57)

Паричон – дар шеъри «Сапеда»-и Лоик саропо ба сифати радиф хидмат кардааст, инак, банди аввали шеър:

Нигоҳат оташин бошад, паричон,
Лабонат ангубин бошад, парчон.
Ҳамон як бӯсаи аввал, ки додӣ,
Мабодо охирин бошад, паричон. (Л. 2, 13)

Ҳар чи доир ба воҳидҳои сарфии забони халқии гуфтугӯӣ, ки зикраш рафт, дар доираи қоидаҳои забонии адабӣ қорбаст шудааст. Шоирон имконпазир шуморидаанд, ки баъзе усулҳои калимасозӣ ва калимабандии забони авомро, ки бо меъёрҳои забони адабӣ мутобиқати пурра надоранд, низ мавриди истифода қарор диҳанд. Тафовутҳои забонӣ дар доираи воҳидҳои сарфӣ (марфологӣ) сурат мегирад. Чунончи, яке аз ҳодисаҳои маъмули калимабандӣ ба ҷои пасоянди -ро ба қор рафтани пасванди -а мебошад. Дар пасоянди -а ҷанбаи гуфтугӯии баён хеле пурқувват аст:

Бо шумо аз нав ошӣ кардан,
Ин – баробар ба худ *худа* қуштан. (Т. 2, 40)

Дарди *мана* медонӣ, Эӣ ёри зарафшонӣ? (Л. 2, 25) Ба рӯм задӣ барги гула, Кушти ҳазор *булбула*. (Л. 2, 14) *Узрама* кӯтаҳ кардиё, Миҷгондарозе, *Дилама* гумраҳ кардиё, Бо дилгудозӣ. (Л. 2, 55)

Дар забони мардумӣ табилии пешоянд ба пасоянд ҳодисаи маъмул аст: ба кучо – кучоба. Дар матлаи ғазали С.Айнӣ меҳонем:

Кам дидаем, ҳарчанд гаштем ҳар кучоба,
Хусне ба д-ин ниҳоят, лутфе ба д-ин масоба. (А. 8, 144)

Вожаи гуфтугӯии батар (қулли явмин батар) дар калимаи умумиистеъмолии бадтар аз рӯи ҳодисаи фонетикӣ – коҳиши овоз ба амал омадааст, вале алҳол аз шакли аввалаи худ тафовути нозуки маъноӣ пайдо карда истодааст, яъне дар батар маъноӣ луғавии бад хира шуда, маъноӣ қиёси калима қувват гирифтааст, аз ин ҷиҳат байтҳои зерини Лоик ҷолибанд:

Дар ҷаҳон бошад *батар* ҳолефузун,
З-он *батар* ҳочанду чандон *бадтарем*. (Л. 2, 389)

* * *

Ҷаҳон аз мо *батар* овора будаст,
Ҳама зӯрвараш бечора будаст. (Л. 2, 617)

Умуман, аз рӯи калима коҳишҳои овоз (бештар ҳамсадо) дар забони гуфтугӯӣ хеле маъмул аст, ки ба забони шеър низ ворид гаштааст. Мисолҳо: Шоҳи гула *чи*ко кунам, Бите ба ман боғи гула! (Л. 2, 14) Дилсафедон ҳама ҷо рӯзи сиёҳе доранд, Дар паси абр руҳи моҳ *сиё*мегардад. (Л. 2, 117)

Ҳамсадо аз пасванди -ҳо меафтад. Фақат на ҷеҳраи саҳрову синаи талҳо, Нигоҳу ҷашму дилу ҷони *одамосабз* аст. (Л. 2, 102)

Дар забони халқӣ аз ҳама бештар аз бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ коҳиш ёфтани овоз ба назар мерасад. Маъмулан дар калимабандӣ дар мавриди пас аз калимаҳои бо садонок тамомшаванда омадани бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ (-ам, -ям, -амон, -атон ва ғ.) аз ду садоноки бо ҳам омада яке фуруғузур мегардад. Мисолҳо:

Ҳар новаке зи гӯшаи *абруш* мечаҳад,
Он турки масти шӯҳ нишон мекунад маро. (А. 8, 21)

Ҷавош чун дили арбоби ҳол баравнак, *Ҷавош* чун сухани аҳли қол мустаҳкам. (А. 8, 186) Хосияти дуқоқула, Ба рӯм задӣ барги гула. (Л. 2, 14)

Лоик Шералӣ шеъре дорад, ки дар ҳар байт таҳфифи овози «я» аз бандакҷонишини шахси дуввуми танҳо -ят ба назар мерасад. Инак, матлаи он шеър:

Эӣ нозиме, ки ҷуз мағал аз *шоирит* нест,
Ҷуз чандлоф аз луғати *модарит* нест. (Л. 2, 140)

Таҳфифи ҳиҷо дар феъли ёвар («мешам») зиёдтар ба назар мерасад: Болшевикист раҳбарам, Дохунда қаҳрамон мешам. (А. 8, 308) Асал барин аз домод ширин *мешад*, Сарвиноз. (Т. 2, 99) Маро гар дурӣ аз Варзоб *мешад*, Вучудам хастаю нотоб *мешад*. (Л. 2, 603)

Дар шеъри Лоик «Духтари ҳамсоя», ки бо услуби шеъри халқӣ эҷод гаштааст, калимаҳо дар нақарот бо коҳиши овозҳо мутобиқ ба талаффузи мардумӣ корбаст гаштаанд. Дар натиҷаи ихтисори ҳамсадои охир феъли намеоя бо исми ҳамсоя ҳамқофия шудааст:

Подоши *сабуриҳош*
Бурданд ба *дуриҳош*.
Он духтари ҳамсоя
Баргашта *намеоя*. (Л. 1, 722)

Воҳидҳои забони халқиро калима, таъбир, воҳидҳои сарфӣ ва нахвӣ ташкил менамоянд. Онҳо бо содагӣ, бетакаллуфӣ, возеҳӣ, муассирӣ, бепардагӣ, дурушгӣ (луғати омиёна) аз воҳидҳои забони адабии фарқ мекунанд. Дар воҳидҳои халқии гуфтугӯӣ дар баробари маъно (мафҳум) боз ҳиссиёт ва муносибати мусбат ва манфии гӯянда ё нависанда равшан баён мегардад. Аз ин рӯ, онҳо чун воситаи муассири забон дар асарҳои бадеӣ фаровон истифода мешаванд.

Таҳқиқи воҳидҳои халқии мероси адабии устодони сухан С. Айнӣ, М. Турсунзода ва Лоик Шералӣ шаҳодат медиҳад, ки воҳидҳои халқии гуфтугӯӣ дар назм низ мавқеи калон доранд. Онҳо дар ҳамаи чинҳо ва жанрҳои шеъри: жанрҳои эпикӣ – достону либретто бештар, дар ашъори лирикӣ, рубоӣ, китъа камтар корбаст мешаванд.

Истеъмоли воҳидҳои гуфтугӯӣ боиси афзудани халқияти асар мегардад, дар эҷоди шеъри содаву самимӣ мусоидат дорад, вале он ҳаргиз баёни оддӣ нест, балки ҳоси нигориши ба истилоҳ саҳли мумтанеъ аст.

Дар забоншиносии тоҷик забони халқии гуфтугӯӣ алҳол мавриди омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст. Дар илми луғатшиносӣ (лексикология) ва услубшиносӣ дар бораи калимаҳои халқии гуфтугӯӣ ва хусусиятҳои онҳо як дараҷа маълумот дода шудааст, вале дар ин бора тадқиқоти мукамал мавҷуд нест; забоншиносон ҳанӯз ба омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ забони халқии гуфтугӯӣ напардохтаанд, дар ҳоле ки воҳидҳои халқӣ аз манбаъҳои муҳими ғановати забони миллӣ тоҷик ба шумор меравад.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусиятҳои сарфӣ калимаҳо, воҳидҳои сарфӣ халқии гуфтугӯӣ, ҳелҳои маъноӣ, воҳидҳои гуфтугӯӣ.

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ С. Кулӣёт Ҷилди 8. – Душанбе: Ирфон, 1981.
2. Турсунзода М. Кулӣёт. Ҷилди 1. Шеърҳо. – Душанбе: Ирфон, 1971.
3. Турсунзода М. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Либреттоҳо, достонҳо. – Душанбе, Нашрдавлтоҷ, 1962.
4. Шералӣ Лоик, Кулӣёт. Ҷилди 1. Китоби 1-2. – Хучанд, 2001.

НАРОДНЫЕ РАЗГОВОРНЫЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ТАДЖИКСКОЙ ПРОЗЕ

Статья посвящена анализу использования народных разговорных морфологических единиц в таджикской прозе.

THE NATIONAL COLLOQUIAL MORPHOLOGICAL UNIT IN TAJIK PROSE

The article is devoted about the using of national colloquial morphological unit in tajik prose.

МЕТОДИКА ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА, НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ В ТАДЖИКОЯЗЫЧНОЙ ШКОЛЕ

Т.З. Курбанов

Таджикский государственный институт языков

В целях овладения языком как средством общения, на основе анализа методической литературы, а также принципа учебной потребности мы считаем, что последовательность изучения учебного материала определяется задачей формирования речевых навыков и умений.

В процессе усвоения, единиц обучения основывается на основе учета выделенных нами языковых трудностей и поэтапного их усвоения.

При установлении последовательности изучения языкового материала, мы рекомендуем придерживаться следующих критериев:

- а) минимального количества языковых трудностей и постепенности их наращивания;
- б) учета возможностей введения новой единицы обучения на базе уже усвоенной;
- в) учета учебной потребности;
- г) учета сочетаемости единиц обучения.

Проанализируем данные критерии:

Наличие минимального количества языковых трудностей и постепенности их наращивания в речевых образцах.

На основе анализа речевых образцов мы выявили, что в трех сопоставляемых языках есть сходные и различные черты.

Важное значение имеют сходные черты, то есть ассоциативные опоры в таджикских и русских речевых образцах, так как приобретенный навык совершения операций переносится во французский язык.

Учет возможностей введения новой единицы обучения, на базе уже усвоенной, должен стать принципиальной установкой для определения последовательности изучения выделенных единиц обучения.

Известно, что речь учащихся меняется в зависимости от языкового запаса.

В зависимости от характера речевых ситуаций, она, т.е. речевая ситуация может раскрываться несколькими предложениями, связанными между собой в определенной последовательности.

Практика обучения показывает, что без использования различных по структуре предложений невозможно построить высказывание, следовательно необходимо научить учащихся употреблять в речи различные модели предложений.

На дидактическом принципе последовательности изучения предлагаемого языкового материала, мы предлагаем сходные по структуре в изучаемых языковых РО вводить параллельно с РО, в которых наблюдаются одинаковые языковые трудности.

При изучении сложной структуры речевых образцов, учащиеся могут опереться на ее сходные компоненты в структуре русского и таджикского речевого образца, то есть использовать положительный перенос речевого навыка, что будет способствовать наполняемости речи учащихся, делать ее более коммуникативной и соответствовать потребностям учебного процесса.

Учебная речевая потребность.

На основе этого принципа представляется, что чем более употребительна та или иная единица обучения, тем раньше надо вводить ее в речь учащихся, но при этом учитывать степень ее языковой трудности.

При установлении последовательности изучения единиц обучения, и исходя из значимости этого принципа, принцип последовательности изучения РО, мы считаем основным.

На каждом этапе работы с языковым материалом надо учитывать сочетаемость и комбинированность единицы обучения.

По мнению Хахашвили Ш.И. (111, с. 221), сочетаемость языкового материала осуществляется разнообразными комбинациями материала и позволяет эффективно использовать ограниченный языковой материал в устной и письменной речи учащихся. Но единица обучения должна сочетаться с ранее усвоенной, осуществлять взаимное комбинирование и способствовать выведению одной единицы обучения из другой.

Сочетаемость и комбинирование единиц обучения можно проследить на данных примерах:

E₁ – Qui peut étudier à l'école?

Кто может учиться в школе?

Ки дар мактаб хонда метавонад?

E₂ – Ma soeur peut

Моя сестра может. Хоъари ман метавонад.

Elle étudie bien

Она хорошо учится. Вай хуб мехонад.

Вопрос последовательности изучения единиц обучения во французском языке на первоначальном этапе в таджикской школе решается впервые.

Мы учитываем проведенный опыт исследования по последовательности изучения единиц обучения Беляковой (20, с. 180) – в немецком, и Сацкой П.Н. (86, с. 30) – в английском языке.

Также, мы учитываем возможности межязыкового и внутриязыкового переноса, выявления языковых и психологических трудностей и учет реального количества основных и сопутствующих операций, которые являются основой выделения единиц обучения.

Исходя из учета возможностей сочетаемости и комбинированности.

В целях установления последовательности обучения и учебной речевой потребности, мы должны найти единицу обучения с наименьшим числом совершения основных операций.

По наличию совершения основных и сопутствующих операций, при выделении единиц обучения, мы получили следующие показатели:

С нулевым числом основных операций мы обнаруживаем в I группе единицы обучения;
С единичным числом совершения основных операций оказались следующие группы единицы обучения:

В VII группе единицы обучения – 2 сопутствующих операции, в IX группе единицы обучения и сопутствующих операций.

С двойным числом совершения основных операций были получены: в VIII группе единиц обучения – 3-5 сопутствующих операций.

X-XI, XII, XIII группа моделей /вопросительные формы/ и XIII, XIV отрицательные формы – являются трансформацией повествовательных форм единиц обучения.

Здесь обнаруживается три основных операции:

а) выбор вспомогательного глагола;

б) выбор места для члена Р при оформлении вопросительных форм;

в) трансформация личной формы глагола в вопросительной и отрицательной формах.

В вопросительных и отрицательных формах при последовательности изучения единиц обучения мы придерживаемся принципа учебной речевой потребности и возможности выведения одной единицы обучения из другой.

В некоторых единицах обучения существуют аналогичные числа основных сопутствующих операций, и это перед нами ставит задачу определить частность их употребления и теоретической базой решения рассматриваемого вопроса в известном смысле послужили опыт и исследования.

Для выявления частности употребления речевых образцов мы проверили устные срезы по основным темам, которые изучают ученики в школе, - это:

Ma famille (Моя семья), Оилаи ман: Ma ville natale (Мой родной город), Шаъри азизи ман. En été. (Летом). Тобистон.

Из анализа речевых единиц мы пришли к выводу, что речевые образцы с двумя конструктивно-значимыми членами S и P+развертывания в повествовательной форме, является наиболее распространенными при речевом высказывании, и мы на его основе установили средний процент употребления учащимися этих речевых образцов.

На основе вышеуказанных принципов нам удалось определить последовательность изучения анализируемых единиц обучения.

Первая группа +P – является наиболее легкой по составу операции ее компонентов. Эта группа аналогична таджикскому и русскому языкам.

Несмотря на свою легкость в употреблении на синтаксическом уровне она (первая группа), представляет собой нулевую трудность усвоения, самая малоупотребительная в речи.

Отсутствие языковых трудностей усвоения на синтаксическом уровне, позволяет нам включать ее в речевые упражнения, направленные на усвоение только морфологических трудностей.

По словам Френча Ф. (27, с. 18-24): «трехкомпонентный речевой образец является наиболее употребительным, он входит во II группу единиц обучения.

В учебной речи учащиеся согласно составленной таблице «частности употребления» II группа единица обучения P+O, S+P+O, P+A(M), S+P+A (m) – является самой употребительной 5,2%.

На основе развертывания двучленных речевых образцов I-ой группы, появляются трехчленные речевые образцы.

Во II группе число сопутствующих операций невелико, это выбор места для сказуемого.

II группа по своей совокупности способствует развитию речевой коммуникации при создании ситуации общения.

На основе вышеуказанных принципов II группа способствует формированию диалогического единства.

M – Vous écrivez bien.

Akram écrit bien?

E₁ – Lola peut, elle écrit bien.

Данная группа соответствует принципу последовательности, предлагаем ее изучение после усвоения I группы единицы обучения.

III группу единиц обучения по своей трудности усвоения, на основе принципа учебной потребности, мы предлагаем усвоить после закрепления II группы.

Данная группа P+A+O, S+P+A+O, P+A+(num)+O, S+P+O(num)+O соответствует тематике уроков французского языка на начальном этапе, поскольку начальные разговорные навыки вырабатываются на базе учебной обстановки, в которой легче всего создать естественную ситуацию общения.

По своей большой сочетаемости и комбинированности – эта группа способствует формированию логически-связанных речевых образцов на уровне высказывания больше, чем одно предложение и диалогического единства, которое формирует начальную форму ситуации общения.

E₁ – Sitora, lève toi, Prends le crayon vert!

E₂ – Je prend le crayon vert.

E₁ – Lola, qui a un crayon rouge.

E₂ – Akram (il) a un crayon rouge.

Эта группа по своему содержанию имеет высокую частотность употребления (5%) и соответствует принципам последовательности обучения, и мы считаем нужным начинать ее изучение после II группы.

Поскольку IV группа проходит через все модели французского языка с развертыванием членов A (p, t), O₂, O₁ и ее употребительность большая по сравнению с VI группой единиц обучения.

Так как IV группа соответствует принципу учебной речевой потребности и выводимости, она является исходной единицей для VI группы из-за соответствующих выше названных принципов, эта группа способствует созданию ситуаций общения и формирует диалогические единства.

E₁ – Qui travail dans le jardin?

E₂ – Je travaille dans le jardin.

E₁ – Appelle mon frère et travaille avec lui.

Соответственно указанным принципам обучения, эту группу мы рекомендуем изучать после III группы.

VI группа по степени употребительности имеет одинаковое количество основных операций и много сопутствующих операций как V группа (чем VI группа единиц обучения).

VI группа на основе принципа выводимости, ее факультативные члены O, A (p, t) – являются частью развертывания VIII и IX групп единиц обучения.

Эта группа имеет высокую частотность употребления (4,2%), она легко сочетается и комбинируется с другими, а все сопутствующие операции имеют ассоциативные опоры в русском языке.

Данная группа как другие группы способна формировать цепочку логически-связанных РО на уровне высказывания больше, чем одно предложение Je vois Soro chaque jour. Je la vois à l'école ce matin. Il apprend le français à l'école.

Соответственно значимости всех принципов обучения рекомендуем ее изучение после IV группы единиц обучения.

В VII группе наблюдается небольшое количество основных (1) и сопутствующих (2) операций, хотя данная группа не обладает высокой степенью выводимости, но относится с принципом учебной потребности и хорошо сочетается и комбинируется, а также частотность ее употребления высока (4,2%).

Эта группа является одной из наиболее распространенных при введении лексики и это способствует формированию:

а) цепочки логически-связанных РО на уровне высказывания больше, чем одно предложение;

б) диалогического единства.

E₁ – J'ai un frère. Mon frère est très petit, il a 5 ans.

E₂ – Qu'est-ce que c'est?

E₃ – C'est un crayon. C'est le crayon rouge, il est sur la table.

Эта связанность речевых единиц дает нам возможность после VI группы ввести VII группу.

В V-ой группе степень употребляемости речевых единиц меньше, чем в VII группе, а число сопутствующих операций велико (7%).

Все эти условия позволяют нам предложить ее изучение после VII группы.

В данной группе речевых единиц невысокая степень частотности употребления и выводимости, но она хорошо комбинируется и сочетается, что позволяет формировать у учащихся цепочку логически-связанных РО на уровне высказывания больше, чем одно предложение и диалогического единства.

E₁ – Ma soeur, tu as trois gommes, les deux donne moi.

E₂ – Zébo, vas à la table prends le stylo rouge et vert et donne moi le stylo vert.

E₁ – Je prend le stylo vert.

Соответственно принципам последовательности изучения V группы, предлагаем изучить после VII группы, соответственно принципам комбинированности и сочетаемости вслед за V группой мы вводим X группу rouvoir+S+P развертывание.

X группа единиц обучения, за исключением РО с глаголами avoir и être, обслуживает все речевые образцы со смысловыми глаголами, поэтому она может формировать у учащихся не только цепочку логически-связанных РО и оформляет диалогическое единство, но и позволяет расширять и разнообразить ситуации общения.

E₁ – J'aime ce chat et toi? Lola aimes-tu ce chat?

E₂ – Oui, j'aime ce chat.
E₁ – Ton frère peut-il aimer ce chat?
E₂ – Oui, il peut, il aime ce chat aussi.

Согласно принципу учебной речевой потребности, мы рекомендуем ввести вопросительную форму XI группы единицы обучения ... развертывание и ... развертывание.

Хотя у этой группы по сравнению с X группой меньшее число операций, но степень ее употребительности позволяет формировать у учащихся разнообразные высказывания и оформлять диалогическое единство, они смогут использовать различные по синтаксической структуре речевые образцы.

E₁ – J'ai trois livres français. As-tu des livres français?
E₂ – Oui, je l'ai. J'ai deux livres français.
E₁ – Peux-tu lire ces livres?
E₂ – Oui, je peux.
E₁ – Est-ce un chien?
E₂ – Oui, C'est un chien. As-tu un chien?
E₁ – Oui, j'ai un petit chien.

После усвоения XI-ой группы единицы обучения, вводится XIV группа единицы обучения S+avoir+ne pas (отрицание)+развертывание, S+être+ развертывание, которая представляет отрицательную форму X группу единицы обучения.

Эта группа соответствует принципу последовательности и способствует созданию ситуации общения.

E₁ – As-tu un livre de français?
E₂ – Non, je ne l'ai pas. Je n'est pas un livre de français.
E₁ – Est-ce un chat noir?
E₂ – Non, ce n'est pas un chat noir.

VIII группа единицы обучения S+P(+inf)+развертывание имеет высокую степень употребительности (6,2%), комбинированности и сочетаемости.

Так как эта группа имеет большое число основных (2) и сопутствующих (6) операций, ее введение было отсрочено. Это объясняется тем, что она при развертывании обладает большой вариантивностью, которая появляется при изучении РО СПМ.

Для усвоения основных операций, прежде всего надо усвоить сопутствующие операции в других единицах обучения, что нам позволяет облегчить изучение VIII группу и формировать цепочку логически-связанных РО на уровне высказывания больше, чем одно предложение и диалогического единства.

E₁ – Dimanche, j'aime aller à la gare, et Lola aime aller au parc.
E₂ – J'aime lire des livres français. Est-ce que tu aimes lire aussi?
E₃ – Oui, j'aime lire des livres français chaque jour.

В соответствии со всеми принципами и опытом оформления вопросов в XVII группах единиц обучения, мы рекомендуем после VIII группы ввести XVI группу quand+pouvoir+S+P+развертывание и où+pouvoir+S+P+развертывание.

Это позволит им сформировать цепочку логически-связанных речевых образцов на уровне высказывания большем, чем диалогическое единство.

E₁ – Je vais au Zoo à 10 heures.
Quand tu vas au Zoo?
E₂ – Je vais au Zoo à 11 heures.
E₁ – Où se trouve votre Zoo.
E₂ – Notre Zoo se trouve à l'avenue Somoni.

IX группа единиц обучения S+P(mod+inf)+ развертывание, имеет невысокую степень употребительности (3,2%), у нее всего основная операция и небольшое число сопутствующих операций.

При усвоении операций, которые возникают при развертывании факультативных членов в предыдущих РО, облегчает введение данной группы единиц, так как возможность сочетать, комбинировать изученные РО при оформлении высказывания, на уровне большем, чем предложение.

E₁ – Je peux lire en russe et en français.
Ma soeur peut lire en anglais.

Соответственно всем принципам эту группу мы рекомендуем изучать после XIV группы единицы обучения.

XII группа единиц обучения pouvoir+S+P+развертывание имеет на одну операцию больше, чем IX группа.

Она соответствует всем указанным принципам и позволяет ввести ее изучение после IX группы.

E₁ – Peux tu jouer à la balle?
E₂ – Non, je ne peux pas.

E₂ – Je peux jouer au footballe.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: единицы обучения, речевые образцы, межъязыковой и внутриязыковой перенос, овладение языком, анализ речевых образцов, ассоциативные опоры,

ЛИТЕРАТУРА

1. Аракин В.Д. Речевая единица - основа обучения устной речи в кн. Вопросы обучения устной речи и чтения на ин. яз. М. 1965, с. 3-4.
2. Артемов В.А. Психология обучения иностранному языку. М. Просвещение. Глава II. Язык и речь. 1969, с. 19.
3. Арзуманов С. Забони тоҷикӣ в качестве учебника для студентов ВУЗ –а Душанбе 1988 с.120-124.
4. Багрецов Н.В. Проблема отбора языкового материала на основе речевых образцов для обучения монологической речи на английском языке. Диссерт. к.п.н. М. 1973, с. 310.
5. Балабайко М.С. Обучение моделированию диалогической речи – И.Я.Ш. 1976, №1, с. 26-32.
6. Балли Ш. Французская стилистика. М. 1961, с. 109.
7. Барсук Р.Ю. Основы обучения иностранному языку в условиях двуязычия. М. Высшая школа, 1970, с. 176.
8. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам М. Учпедгиз. 1959, с. 174.
9. Белякова Г.А. Методика обучения синтаксису немецкого языка в V-VIII кл. в таджикских школах. Диссерт. к.п.н. М. 1974, с. 180-185. 121974, с. 180.
10. Хахашвили Ш.И. Особенности работы над синтаксическими конструкциями Днем. яз. в школах Грузии. М. 1971, с. 221.

УСУЛҶОИ ПАЙДАРҶАМИИ ОМУЗИШИ МАТЕРИАЛИ ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ ДАР ЗИНАҶОИ АВВАЛИ ОМУЗИШ ДАР МАКТАБҶОИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола махсусияти методҳои озмудашудаи пайдарҳамии омӯзиш дар материали забони фаронсаӣ дар зинаҳои аввали омӯзиш дар мактабҳои миёнаи тоҷикӣ бори аввал дида баромада мешавад. Дар протсессии азхудкунии воҳиди ягонаи омӯзиши ҷумла таъҷ ба намунаҳои тайёркардашудаи мо вобаста ба махсусияти мактабҳои тоҷикӣ карда мешавад, ки ин намунаҳо вобаста ба душвориашон ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд, яъне аз осон ба душвор.

METHOD OF SUCCESSIVE LEARNING OF TEACHING AIDS ON FRENCH LANGUAGE MATERIALS IN INITIAL STAGE IN TAJIK LANGUAGE SCHOOL

The author of the article paid attention to the methods of successive learning of teaching aids on french language materials in initial stage in tajik language school. The question of successive learning in french language on initial stage in tajik school decide for the first. In process of assimilation the unit teaching settles of our languages difficultice and stages of their studies.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

И.Б. Дададжанова

Российско-Таджикский (славянский) университет

В современном языкознании уделяется большое внимание проблемам связанным с семантикой слова. Семантикой называют и смысловую сторону слов и выражений и изучающую их науку. Под лексическим значением слова понимается реализация понятия средств определенной языковой системы, которые сопровождаются дополнительной характеристикой, отражающей сопутствующие представления, а также эмоциональной и стилистической окраской слова. Многие вопросы лексико-семантического аспекта слова, такие, как развитие значений слова, синонимия, омонимия, полисемия, семантические отношения при словообразовании и т.п. опираются именно на семантические свойства слова.

Лексико – семантическая группа, понимаемая как лексико – семантическая парадигма объединяет лексические единицы на основе признака инвариантности (неизменяемость значения). Парадигма предполагает рассмотрение единиц языка как элементов его системы, совокупности структурных единиц, объединяемых в памяти и взаимосвязанных отношением противопоставления, и эти единицы языка объединяются, т.е. парадигма - совокупность форм одной и той же лексической единицы. Семантика единиц определяет семантику их отношений, т.е. определяет как внутрипарадигматические, так и межпарадигматические связи. В связи с этим исследование следует начинать с анализа семантики лексико-семантических вариантов. Методом семантического анализа является метод компонентного анализа. Как известно, компонентный анализ в его классической форме представляет собой не исследование семантики слова, а выделение существенных характеристик объектов реальной действительности, средством номинации

которых служит то или иное слово. Отсюда универсальность компонентов подвергающихся анализу слов [1, 21-26]. Например, если в слове woman мы выделяем компоненты лица, пола, числа, возраста, то это есть совокупность признаков, которую мы можем выделить в любой женщине и/или в понятии «женщина», являющемся отражением в нашем сознании объективно существующих женщин, отвлечением от них, обобщением всех лиц, обозначаемых словом женщина. Такие же результаты дает компонентный анализ соотносительных слов любого языка.

Целью компонентного анализа является не выделение всех компонентов, а лишь тех, которые, по словам, И.И. Мещанинова, «не описываются при помощи языка, а выявляются в нем самом, в его лексике и грамматическом строе» [2, 196]. При компонентном анализе больших массивов лексики удобно опираться на дефиниции толковых словарей. Словарная дефиниция представляет собой фразу, организованную по законам грамматики описываемого языка и эквивалентную значению лексической единицы. Это – перифраз значения. Тождество и различие перифраз значений лексических единиц свидетельствует о тождествах и различиях их значений. Цель разбивания на семантические группировки:

- 1) объединить сходные по значению группировки лексико-семантических вариантов методом идентификации определителей, фиксирующих один и тот же семантический признак;
- 2) 2) представить значения исследуемых единиц в предельно эксплицитной форме;
- 3) 3) наметить межгрупповые семантические связи;
- 4) 4) установить тождества и различия семантических структур единиц, составляющих группы, т.е. определить инвариантные семантические признаки, констатирующие группы, и дистинктивные признаки значений единиц групп, в совокупности, характеризующие их семантический объем [3, 9].

Тематические группы - это объединения лексических единиц, используемых при общении на определенную тему без учета особенности и условий акта общения. Тематические группы фиксируют не столько связи слов, сколько связи номинируемых ими экстралингвистических предметов и явлений.

Под тематической (семантической) классификацией понимается группировка слов какого-нибудь языка соответственно их корневым, собственно лексическим значениям. Трудности такой собственно лексической семантической классификации слов, которую можно назвать также тематической классификацией огромны и отчасти, может быть, непреодолимы. «Попытки разграничения имен существительных на семантические категории слов в истории лингвистической науки многочисленны, хотя и не всегда одинаково удачны в силу непоследовательности критериев их выделения» [4, 100]. Мы убедимся в этом при рассмотрении следующих примеров классификации существительных (population – население, population density gradient – градиент плотности населения, de jure enumeration – юридическая регистрация населения, population explosion – демографический взрыв, быстрое увеличение численности населения, nonwhite group – группа небелого населения; fertility – рождаемость, плодовитость, fertility of marriage – брачная плодовитость, controlled fertility – регулируемая рождаемость, falling fertility – снижающаяся плодовитость и т.д.).

Существительные проявляют разную способность к актуализации категориального аспекта. Есть слова, категориальный аспект которых находится почти на уровне их словарного значения: например, слова относящиеся к демографии: age-sex classification – распределение населения по половозрастным группам, age-specific fertility – по возрастной плодовитость, age-sex group – поло-возрастная группа, age-to-age differences – различия между возрастными группами - это прежде всего возраст, т. е. слова с ярко выраженным возрастным аспектом. Сюда примыкают слова со значением «семья» (children, household, kin, couple и т.д.), а также слова со значением «рождение и смерть», например, fatality, birth, mortality, death, generation, life interval и т.п. В категории «время» могут выступать слова со значением, непосредственно относящимся к понятию «время» (mean birth interval – средний интервал между (последовательными) родами, open birth interval – интервал от последних родов до момента обследования, quinary age group – группа населения, включенная в пятилетний возрастной интервал, average duration of life – средняя продолжительность жизни, dependent age – непроизводительный возраст (до 15 и после 65) и т.д.) [5, 92].

Постановка проблемы описания структурно-семантических параметров лексики предполагает признание, по крайней мере, двух фактов:

- 1) словарный состав языка представляет собой не простое скопление лексических единиц, а организованное единство, обладающее структурой;
- 2) лексико-семантическая структура языка отличается некоторыми существенными свойствами, позволяющими определить характер её построения [6, 24].

В настоящее время существуют значительные расхождения взглядов на то, как конкретно представить структуру лексики, каковы её основные свойства, чем она отличается от системы, множества групп и т.п.

Лексико-семантическая структура языка - это комплекс взаимосвязанных и взаимообусловленных элементов (слов и их отдельных значений), которые могут рассматриваться как элемент более широкой

структуры (структуры языка) и как результат взаимодействия элементов структур низшего уровня (лексико-семантических признаков, лексико-семантических групп, лексико-семантических полей и т.д.).

Говоря о структурно-семантических параметрах, имеем ввиду наиболее существенные характеристики лексико-семантической области языка, определяющие лексическое значение и способ его существования в языке.

На лексико-семантическом уровне в качестве основной единицы должно рассматриваться его собственно лексическое и вещественное значение. Поскольку слово в языке не существует обособленно друг от друга (как в словарях, составленных по алфавитному признаку), то объединяется друг с другом в синтагматике (в речи) в виде словосочетаний и предложений, а в парадигматике (в языке) - в виде определённых лексико-семантических объединений. Другой важной характеристикой лексико-семантической области языка следует признать возможность (необходимость) существования самого принципа группировки слов по их семантическому сходству. Этот принцип представляет собой эксплицитное (развернутое) выражение взаимосвязи слов, лежащей, в основе определения лексико-семантической структуры языка.

Объединение слов в лексико-семантические группы осуществляется на основании определённого сходства или различия, противопоставления их значения. Это сходство и различие базируется на вполне конкретных (впрочем, не всегда очевидных) семантических признаках, сочетания которых и образуют лексическое значение слова.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: демографическая лексика, лексико-семантическая группа, семантика слова, тематическая классификация, тематические группы, компонентный анализ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гинзбург Р.С. Значение слова и методика компонентного анализа. ИЯШ № 5/78.
2. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи – М.; Л.: АН СССР, 1945 с.
3. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. М.: Высшая школа. 1986 с.9.
4. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. М, 1974.
5. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка. М.: Наука, 1986. с.92.
6. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике. Изд. «Наука», М, 1980. с.160

ГУРУҲБАНДИИ МАВЗЎОТИИ ЛУФАТИИ ДЕМОГРАФИ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Мақола ба ҳаллу фасли яке аз масъалаҳои чузъии проблемаи нав ва муҳими забоншиносии англисӣ – кураи луфати демографӣ бахшида мешавад. Дар он гуруҳбандии семантикӣ (тематикӣ)-и вожаҳо ва истилоҳҳои демографӣ баррасӣ мегардад. Таснифот бо мақсади муттаҳид намудани вожаҳои аз ҷиҳати маъно ба ҳам монанд ва наздик гузаронида шудааст. Вобаста ба ҳамин мақсади гузошташуда калимаҳо маънидод карда шудаанд ва алоқаи маъноии байни гуруҳҳо низ нишон дода шудаанд. Ҳамин тавр, луфату истилоҳоти демографӣ аз рӯи маъноии асли (решаги)-ашон ба гуруҳҳо ҷудо карда шудаанд.

THE MATICAL CLASSIFICATION OF STATISTICAL VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE

This article is about one of the most important problems of the English linguistics – the demographic terms. It shows the semantic classification of the words and terms. The classification is done according to the meaning of the words and also there is the analysis of the words and terms, semantical links of the group of the words. Thus, the demographic words and terms are classified by their basic meaning.

О ДЕНОТАТИВНЫХ И СИГНИФИКАТИВНЫХ ОСНОВАХ ЗНАЧЕНИЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

О.Э. Мавлонбердиева

Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова

Глаголы движения - одна из сложнейших по грамматическому свойству и семантическому характеру лексико-семантических групп системы глагола. Лексико-семантические группы слов всех частей речи, в том числе и глагола, характеризуются объединением в них нескольких слов по сходству их лексических значений. В основе лексического значения лежит понятие, не тождественное значению.

Между лексическими значениями разных слов могут наблюдаться определённые сходства, а также и несходства. Так, например значения типа **чымомы** (выйти, выходить,) **юрмомы** (ходить, идти) и **кетмомы** (уйти, уходить, уезжать) в узбекском языке близки друг к другу и отличаются от значений глагольных лексем

типа **ухламоы** (спать), **уйламоы** (думать) и т.д. Сходство между значениями глаголов **чиымоы**, **кетмоы**, **юрмоы** и т.д. определяется тем, что эти слова относятся к глаголам движения. Значения последних двух слов **ухламоы(спать)** и **уйламоы** (думать) отличаются от значений предыдущих глаголов тем, что эти слова не относятся к глаголам движения: **ухламоы(спать)** и **уйламоы** (думать) являются глаголами состояния, а не глаголами движения. Между значениями глаголов **ухламоы(спать)** и **уйламоы** (думать) имеется сходство, как это наблюдалось между значениями глаголов **юрмоы** (ходить, идти), **кетмоы** (уйти, уходить, уезжать) и **чиымоы** (выйти, выходить). В свою очередь, между значениями глагольных лексем **ухламоы(спать)** и **уйламоы** (думать), обнаруживается и различие, характеризующееся тем, что **ухламоы** семантически относится к глаголам физического состояния, а **уйламоы** - к глаголам психического состояния.

Лексическое значение и понятие - явления разные, хотя оба они присущи слову. Значение слова - это исторически образовавшаяся связь между звучанием слова и тем отображением предмета или явления, которое происходит в сознании общества. Что же касается понятия, то это мысль о предмете, выделяющая в нем общие и наиболее существенные признаки. Понятие - общечеловеческая категория, оно и зависит от степени развития мышления. Значение слова, напротив, прежде всего лингвистическая категория языка, бытующая в пределах его системы. (1, 154)

Под лексическим значением некоторые специалисты, например Ю.Д. Апресян, понимают «семантику знака (наивное понятие) и ту часть его прагматики, которая включается в модальную рамку толкования. Лексическое значение слова обнаруживается в его толковании, которое представляет собой перевод слова на особый семантический язык» (2,69). Модальные рамки (толкования) соответствуют прагматическим элементам знака. В них (в модальных рамках) отражается оценка описываемой ситуации говорящего или слушающего.

Лексическое значение слова обусловлено преимущественно его связями с внеязыковой действительностью. Таким образом, под значением понимается существующая в нашем сознании связь (отношение) знака с тем, знаком чего оно является.

Значение бывает разное: значение по сигнификату и значение по денотату. Значение по денотату определяется тем, что связь фонетического слова с отражением предмета осуществляется между фонетическим словом и предметом.

Значение по сигнификату это общее значение для каждой лексемы определенной группы слов. Значение по сигнификату называется сигнификативным значением, значение по денотату - денотативным значением (3,10).

Каждая лексема системы глаголов движения или других их подсистем отличается от других в отношении их денотативного (номинативного) значения. Они будут объединяться по отношению к значениям сигнификативного характера, которые являются общими для каждой лексемы определенных глагольных подсистем.

Сигнификативное значение функционально не отличается от сущности терминов: «лексическое значение», «семантика слова», «значение слова». Необходимость употребления данного термина возникает при сопоставлении значения одного слова со значением какого-нибудь другого слова, относящегося к одному лексико-семантическому полю. Л.Н. Новиков о характере сигнификативного значения констатирует, что сигнификативные значения - наиболее обычные «словарные» значения, таковы, например, значения глаголов передвижения (как они даются в толковых словарях). Возьмём, например, некоторые определения, взятые из словаря С.И. Ожегова: **идти** - «двигаться вперед, ступая ногами, шагая»; «двигаться, перемещаться» (о поезде, льде, пароходе), **ехать** - «двигаться при помощи каких-нибудь средств передвижения», «двигаться» (о средствах передвижения, например, об автомобиле), «плыть» - «ехать на судне или каком-нибудь другом плавучем средстве», «передвигаться по поверхности воды, в воде (о лодке, человеке)», **переплывать** - «плавно двигаться» (орёл плывёт под облаками), **лететь** - «передвигаться по воздуху» (при помощи крыльев, о птицах), «перемещаться по воздуху» (теперь: и в космосе), в летательных машинах - самолётах, ракетах и т.п.; ср. **самолёт летит**, **лететь на самолёте**, «быстро ехать, мчаться» (поезд летит, как стрела) и др. Там, где сигнификативное значение, нет необходимости противопоставления другим видам значений, оно обозначается сокращённо терминами «лексическое значение», значение, семантика слова (лексической единицы) и др. (4, 92-93).

Значения по сигнификату и по денотату не отделимы друг от друга, они органически взаимосвязаны друг с другом. Значение по денотату отражает конкретные предметы и явления объективной действительности, значение по сигнификату объединяет эти конкретные, индивидуальные «отражения» в одно общее. Формальная основа денотативного значения - это есть референтная единица, которая характеризуется «системой связей между конкретными словами (речевыми отрезками) и объектами внешнего мира: Формальная основа сигнификативного значения - это есть единица сигнификатива (сигнификативная единица), которая характеризуется «системой связей между конкретными словами (речевыми отрезками) и понятиями» (5,161). Другими словами, денотативная единица - это сегмент определенной информации о

внешнем мире, сигнификативная единица - это сегмент определённой информации о мире понятий. Денотативная и сигнификативная единицы вместе составляют семантический план языковых единиц, который входит в содержательный аспект языка как его основные понятия в целом.

Референтом конкретной глагольной лексемы является конкретное действие или состояние субъекта, чем и определяется денотативное значение глагола. «Сигнификатом глагольной лексемы является понятие отношения, абстрактное понятие (действия, процессы, состояния), называемое данным глагольным именем; предметной отнесенностью выступает представление об объеме и характере семантических категорий имен, совместимых с данным глагольным действием» (6,146).

Значение слова является, с одной стороны, некоторой константой сознания, итогом или результатом познания человеком мира, с другой стороны, оно есть языковая величина - семантическая единица языка (3,6), что характерно и для значений глагольных лексем.

Точка зрения А.А. Уфимцевой вполне основательна в том, что «в силу той центральной роли, которую глагол выполняет в языке, своеобразия самой категории глагольности, языковые значения глагольных лексем представляют собой сложный феномен, детерминируемый тремя факторами: 1) соотносительностью с реальной действительностью, которая представляет собой в данном случае не мир предметов, а мир их отношений, действий и состояний; 2) категориальной семантикой сочетающихся с глаголом предметных имен; 3) типом смысловых отношений между действием, его субъектом и объектом, а соответственно и типом моделей «субъект-действие», «действие-объект», «субъект - действие - объект». (7,110)

Однако субъектно-объектные связи русского глагола теснейшим образом переплетены с его видовой характеристикой, что не столь характерно для глагола узбекского языка.

Смысловое отношение между действием, его субъектом и объектом предполагает, что значение глагольных лексем тесно связано с синтагматической потенциальностью слов, в котором осуществляется конкретное денотативное значение глагольных лексем, ибо «семантика - синтаксична, то есть отражает отношение между символами-обозначениями» (7,367), привело к осознанию необходимости анализа семантических потенциалов глагольных лексем на синтагматическом (синтаксическом) уровне.

Взаимообусловленность значений глагольных лексем и синтаксического окружения в определенной степени изучена на материале русского, а также и узбекского языков. Ю.Д. Апресян в своей монографии «Экспериментальное исследование семантики русского глагола» исходил из того, что изменение семантических характеристик слова должно непременно отразиться на синтаксическом уровне, а раз так, то возможно создание семантической классификации глагольной лексики, построенной на основании синтагматических признаков глагольных лексико-семантических вариантов.

Построение семантической классификации глагольной лексики должно основываться на базе исследования и лексической и категориальной семантики в их взаимодействии и в их проявлении в парадигматике и синтагматике.(8,7)

Семантика (и семантический аспект) глагола представляет собой сложное построение. В ней синхронно - синкретично совмещены два аспекта семантики - лексический и грамматический (категориальный) аспекты и компоненты лексического аспекта.(9,75-84)

При этом соотношение, функции и поведение компонентов грамматического и лексического аспектов на уровне лексико-семантических вариантов (ЛСВ), слова, лексико-грамматическая группировка (ЛСТ), на уровне глагольной лексической подсистемы и лексической системы языка в целом будут иметь черты сходства и черты различия. Так, вся глагольная лексика, каждый глагол и ЛСВ глагола в русском языке могут быть охарактеризованы с точки зрения отношения к виду. Кроме того, на грамматическом (категориальном) уровне глагольная лексика, может быть охарактеризована с точки зрения залоговых отношений во всем их многообразии.

Все компоненты семантики, позволяющие объединить различные глагольные лексические группировки в один лексико-грамматический класс глагола, останутся релевантными для всего этого класса и составляют категориальный аспект глагольной семантики. В свою очередь, все те семы, которые способны разделить глагольную лексику, с точки зрения денотативной семантики, на лексико-семантические группировки, лексико-грамматические и другие лексические группировки и составляют лексический аспект глагольной семантики.

В языке слова живут не изолированно, а вступают в разнообразные отношения с другими словами, образуя определенную систему. Слова могут объединяться друг с другом на основании общности грамматических значений (например, слова одной части речи), на основании общности морфемного состава (например, слова, содержащие одинаковый корень или аффикс) и, наконец, на основании каких-то сходств (ассоциаций) в сфере лексического значения.

Между словами обнаруживаются два типа семантических ассоциаций: по сходству и по смежности. В первом случае слова обозначают понятия (сигнификативный аспект), выступающие как видовые по

отношению к какому-то общему родовому понятию. Например, глагол ехать вызывает по ассоциации в нашем представлении и другие глаголы, обозначающие способ передвижения: идти, лететь, мчаться и т.п. Слова, объединяющиеся по сходству значения, составляют лексико-грамматические группы (ЛСГ). Но между словами могут устанавливаться ассоциации и по смежности значения. Так, тот же глагол ехать вызывает в нашем представлении ряд понятий, связанных с ездой: признака - быстро (тез), медленно (секин); способа передвижения - на поезде (поездда), в автомобиле (автомобилда); направления движения - в город (шаъарга), из деревни (кишлоқдан) и т.п. Слова, объединенные ассоциациями по смежности, входят в одну тематическую группу.

О характере понятия «тематическая группа» в словаре О.С. Ахмановой отмечается следующее: «ряд слов, более или менее близко совпадающих по своему основному (стержневому) семантическому содержанию, т.е. по принадлежности к одному и тому же семантическому полю». (10-118)

Таким образом, взаимосвязь денотативных и сигнификативных значений глагольных лексем, а также лексем и других лексико-грамматических категорий является одним из наиболее сложнейших проблем грамматической семантики, об этом свидетельствуют наши наблюдения по денотативному и сигнификативному планам отдельных глаголов движения узбекского и русского языков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: денотативные основы, сигнификативные основы, глагольные лексемы, глаголы движения узбекского и русского языков, лексические значения, система глаголов, семантическая классификация.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Будагов Р.А. Слова, вещи, понятия, отношение // Введение в языковедение. Хрестоматия. Минск. 1984, с. 154.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка., 1974, с. 69.
3. Степанов Ю.С. Основы общего языковедения. Москва, 1975г.
4. Новиков Л.А. Семантика русского языка - М., В.ш., 1982, с. 92-93.
5. Городецкий Б.Ю. К проблеме семантической типологии. МГУ.1969, с. 161.
6. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. М., Наука, 1974, с. 110.

ДОИР БА АСОСҲОИ ДЕНОТАТИВИ ВА СИГНИФИКАТИВИИ СЕМАНТИКАИ КАЛИМОТИ ФЕЪЛИ (ДАР ЗАМИНАИ ТАҲЛИЛИ ФЕЪЛҲОИ БАЁНГАРИ «ҲАРАКАТ» ДАР ЗАБОНҲОИ ЎЗБЕКИ ВА РУСИ)

Дар мақола асосҳои денотативӣ ва сигнификативии семантикаи калимоти феълии баёнгари «ҳаракат» дар забонҳои ўзбекӣ ва русӣ мавриди таҳлил ва муқоиса қарор гирифтааст.

ABOUT DENOTATIVE AND SIGNIFICANT BASES OF MEANING OF VERB VOCABULARY (ON MATERIAL OF MOVEMENT VERBS OF UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES)

In article to be consider denotative and significant bases of meaning separate verbs of movement of Uzbek and Russian languages.

ЭКЗОТИЗМҲОИ ЛУҒАВИ

М. Ҳайдаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ғушаву канораҳои олам чизҳою ходисаҳо нодирӣ зиёди ба мардуми мо номаълум мавҷуданд. Онҳо ба махсусият ва номҳои худ ба тавассути роҳҳои мухталиф ва ҳаёти воқеии мо ворид мегарданд. Ифодагари чунин мафҳумҳоро дар илми забон экзотизмҳо меноманд. Истилоҳи экзотизм аз калимаи юнонии *exotikos* гирифта шуда, ба маънои бегона, аҷнабӣ маъруф аст [4, 573].

Дар ҳақиқат ин гуна калимаҳо барои мо мафҳумҳои аҷибу ғарибро ифода мекунад. Бисёре аз онҳо ханӯз дар гузаштаи дур ба забонамон ворид шуда бошанд ҳам, то ба имрӯз моро ба тааҷҷуб меоваранд. Масалан, калимаҳои **панҷаят** «шӯрои меҳтарон дар Ҳиндустон», **бекон** «гушти камнамаки махсуси дуддодашудаи хуқ» (Амрикой), **дҳати** «як хел либоси мардонаи Ҳиндӣ, ки аз порчаи матоъ иборат буда, ба миён баста мешаваду аз зону поёнтар мефарояд», **мистер** «дар мамлакатҳои англисзабон пеш аз ному фамилия ҳамчун рамзи одоби самимият оварда мешавад, яъне оқо», **кимоно** «пирохани японӣ», **анҷар** «як навъ дарахти захрдор дар Малайзия» аз ҳамин ҷумлаанд.

Мутаассифона, оид ба экзотизмҳои луғавӣ дар адабиёти забоншиносии имрӯзаи тоҷик маълумоти сахҳ ба назар намерасад. Дар баъзе мақолаҳои ҷудогона дар ин бобат қайду ишоратҳои

мухтасар оварда мешаванду халос. Масалан, М.Н. Шанский дар як асараш оид ба экзотизмҳо чунин ибрози ақида намудааст:

«Дар лексикология калимаю ибораҳои аз забонҳои хоричӣ иқтибосшуда, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд, – менависад вай – экзотизмҳо ва вулгаризмҳо, ки ҳар ду ҳам аз як ҷавҳар буда, ба қатори луғатҳои китобӣ дохил мешаванд. Ин ду гурӯҳи калимаҳои хоричӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно, хусусиятҳои услубӣ, ҳатто дараҷаи истеъмоли аз ҳам кам фарқ мекунанд» [5, 23].

Ба ақидаи мо, ин ду гурӯҳи калимаҳо, ки Н.М. Шанский аз як ҷавҳар меҳисобад, аз ҳамдигар ба қуллӣ фарқ мекунанд, зеро экзотизмҳо мансуби калимаҳои услуби баланди китобӣ буда, варваризмҳо, баръакси онҳо ба гурӯҳи калимаҳои услуби пасти гуфтугӯӣ дохил мешаванд. «Варваризмҳо, ки ба ҷумлаи калимаҳои мамнӯи хоричӣ шомил ҳастанд, аз доираи меъёрҳои забони адабӣ берун мемонанд» [3, 27].

Ҳамин гуна омехтакунии экзотизмҳо бо варваризмҳо дар китоби «Луғати терминҳои забоншиносӣ» низ мушоҳида мешавад: «Варваризм (лот. *warwarismos* – аҷнабӣ, хоричӣ, бегона) калимаю ибора ё таъбирҳои забонҳои хоричӣ, ки бо сабаби хусусиятҳои мушкили грамматикашон ҳанӯз аз худ нашудаанд: **мадам, фрау, денди, хобби** ва ғ» [6, 40]. Дар ҳамин сарчашма гуфта мешавад, ки варваризмҳо бо экзотизмҳо қариб як хел хусусияти истеъмоли доранд ва дар мавриди шарҳи онҳо чунин таъриф дода шудааст: Экзотизмҳо (юн. *Exsotikos* – бегона, хоричӣ, аҷнабӣ) ва иборатҳое, ки аз забонҳои хоричӣ номаълум барои ифодаи моҳияти асосии гуфтугӯии он маҳал иқтибос карда мешавад: **мадемуазел, сенёр, фрау, фрейлен, чентелмен, мистер**... [6, 215].

Шояд дар байни мафҳумҳои экзотизм ва варваризм баъзе ҷиҳатҳои умумӣ вучуд дошта бошад. Бо вучуди он, ин мафҳумҳо аз ҳам бо хосиятҳои зиёдашон фарқ мекунанд. Аз ин гурӯҳҳои экзотизмҳои луғавӣ калимаҳои мебошанд, ки ҳодисаву ҷизҳои аҷоибу ғароибӣ дар рӯи олам будаи ба мо номаълумро ифода мекунад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳои экзотизмҳои **сари**-либоси занонаи ҳиндӣ, **каста**-табақаҳои ҷамбиятӣ дар Ҳиндустон (португалӣ), **кабриолет**-аробаи дучархаи сабукгард (франсавӣ), **ландо**-фойтуни чоркасае, ки болаш кушода мешавад (франсавӣ)-ро дар матнҳои зайл аз назар мегузаронем:

Як хусусияти Апондамайн ба назари кас намуда меистод: аз таҳти **сари** ӯ ҳамеша либоси тағ мепӯшид (Р.Такур. Гора, сах. 15). Шумо чӣ, тақсимои **кастагиро** низ кори хуб мепиндоред? пурсид. Шучорита ба оҳангаре, ки эътирозро намебардошт (Р.Такур. Гора, сах. 43). Дар «кариолло» – каретаи сабуксайр, ки ба **кабриолет** ва **ландо** умуият дорад, ду духтар нишастааст (Майн Рид. Савораи бесар, сах. 8).

Аз мисолҳои боло бармеояд, ки аксарияти экзотизмҳо ба тавассути тарҷумаи асрҳои бадеии хоричӣ ба забонамон дохил шудаанд. Ҳамчунин дар байни адибони тоҷикзабон низ шоирону нависандагоне ҳастанд, ки ин қабил калимаҳоро дар асарҳояшон бевосита истифода бурдаанд. Махсусан, шоиру нависандагоне, ки дар хорича буданд. Онҳо барои тасвири ҳодисаву ҷизҳои дар он ҷо дидашон, ки калимаҳои тоҷикӣ онҳоро иваз карда наметавонанд, истифода мебаранд. Чунончи, дар мисолҳои зайл:

Ва дар маросими кӯрбонӣ,
Ба ҷои рамаи гӯсфанд.
Ба ҷои галаи уштур,
Ҷонварони янкиро сар бизанед.
Аз гӯшти бадани ин ҷонварони фарбех
Барбиқю бояд пӯхт.
Бо **кетчуп** хушхӯр мешавад,
Маза хоҳад кард.

(Бозор Собир. Аз «Гули хор» то «Симхор», сах. 158).

Дар мисраъҳои боло калимаҳои «**барбиқю** ва **кетчуп**» экзотизм мебошанд. **Барбиқю** ин каботи махсуси америкоӣ ва **кетчуп** бошад, як навъ хӯриши америкоӣ мебошад, ки имрӯзҳо дар мамлақати мо низ истеъмоли карда мешавад. Ё мисоли дигар, истеъмоли калимаи **шапуро** дар шеъри тоҷикӣ мебинем, ки ба он қулоҳи гирди пашминаи мардуми Афғонистонро ифода мекунанд. Инро худӣ муаллиф низ дар повараки китоб шарҳ додааст:

Шапуе дар сараш аз пашми уштур,
Туфангаш дар бағал, дар почаш бут.
Хурокаш тути хушқу масканаш кӯх,
Фидой буд Аҳмадшоҳи Масъуд

(Бозор Собир. Аз «Гули хор» то «Симхор», сах. 167).

Ба ҳаминҳо монанд экзотизмҳоро дар забони настри бадеи низ мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, калимаҳои **мири**-воҳиди пули майдаи мамлақатҳои араб, **хукқа**-ченаки вазн дар

мамлакатҳои араб, ки баробари 1240 граммаи мост, **фунт**-воҳиди пули Судон ва монанди инҳо ба ҳамин ҷумла шомил ҳастанд:

Ману Исрофил аз пули инҷоӣ як **мири** ҳам надорем, ки лоақал оби мева бинӯшем (Ф.Муҳаммадиев. «Дар он дунё», сах. 25). Бо тарозуи дастие, ки ҷои як палаш равшанкадуи ҷумакдор овехта буданд, ним **хукка** равшан баркашида, ба шишаи он мард андохтам (Ф.Муҳаммадиев. «Дар он дунё», сах. 43). Ба наздики ҳукумати республика қарор баровардааст, ки падару модарон аз руи шариат қалин бигиранд, майлаш, лекин арзиши он аз 30 **фунт** (ҷунайд)-и Судон набояд зиёд бошад (Ф.Муҳаммадиев. Дар он дунё, сах. 28).

Аз нигоҳи баромад экзотизмҳои мустаъмали забонамон бештар аз забонҳои арабӣ, ҳиндӣ, испанӣ, италийӣ, финландӣ, франсавӣ, португалӣ, малайзӣ ворид шудаанд.

Аз рӯи дараҷаи истеъмол бошад, экзотизмҳо ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардан мумкин аст:

Ба гурӯҳи якум экзотизмҳои дохил мешаванд, ки дар асарҳои бадеӣ кам истифода гардида, ба хонанда фаҳмо нестанд. Хонанда маъноӣ ин гуна экзотизмҳо аз поварақи китоб, ки одатан дар он ҷо муаллиф онҳоро шарҳ медиҳад, мефаҳмад ё агар дар поварақ оварда нашуда бошад, маъноӣ онҳоро ба тавассути лугатҳо муқаррар карда метавонад. Ҷунончи, калимаи **трепанг** ба маъноӣ ҳайвони баҳрии хорпӯсти хӯрданбоб (малайзӣ), **кентавр**-ҷонвари афсонавӣ, ки нисфаш асп, нисфаш одам аст (юнонӣ), **багат**-як навъ растании тропики решааш картошкмонанд (испанӣ), **чампа**-дарахти начандон калон, ки гулҳои зардҷатоб дорад (ҳиндӣ) аз ҳамин ҷумлаанд:

Дар киштзорҳои ӯ инчунин моҳидорони кутугу қор мекарданд, онҳое, ки аз баҳр **трепанг** шикор карда, аз баҳранавардони киштиҳои роҳгузар мефурӯхтанд (Э.М.Скобелев. «Фалокат», сах. 102); Дар осмони нилгун тарҳи андоми асрорангез намудор мегардад, ки ба ҳайкали зарардидаи **кентавр** монанд аст (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 5); Зери роҳбарии ӯ нақшаи хушконидаи ботлоқ ва резишгоҳи Токорӣ тартиб ёфта, худӣ вай бошад бунёдкори хоҷагии калони кооперативии истеҳсоли **багат** аст (Э.М.Скобелев. «Фалокат», сах. 22); Ман дар дастони ӯ гулҳои **чампа** мебинам, ки онҳоро ба завҷааш ҳадя мекунанд ва дилам хун мешавад (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 17).

Ба гурӯҳи дуюм экзотизмҳои дохил мешаванд, ки аллақай истифодаи онҳо ба ҳукми анъана даромадаст, яъне маъноӣ онҳо бештар ба тавассути рӯнома ва филмҳои хоричӣ фаҳмо аст. Масалан, **сари**-як навъ либоси занонаи ҳиндӣ, ки дарозии аз 5 то 7 метр аст, **фут**-ченаки дарозӣ, ки баробар ба 0,3048 метр мебошад (англисӣ), **вина**-асбоби мусиқии ҳафтгори Ҳиндустон (санскр), **пон**-ғиёҳест дар Ҳиндустон, ки тамоқуи хоиданиро иваз мекунад, **леди**-хонум (англисӣ):

Ҷеҳраҳои содалавҳонаи онҳо, пайкараҳои бо **сарихои** дурахшон печонидашудашон, сафсатаҳои бемазашон чи сон дилкашанд (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 71). Қадаш аз шаш **фут** камтар набуд (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 44). Вай даҳшатовар аст ва аз вай садои ғичирросе шунида мешавад, ки садои тамоми ҳафт тори **винаро** пахш мекунад (Р.Такур. «Гора», сах. 88). У ба дӯкӯнча даромад ва ба ду пайса як воя **пон** харид ва онро кавша карда, дар назди оина истода, ба оро додани худ даромад (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 26).

Эй занҳои ҷаҳон!

(На **ледиҳо**, на хонумҳо, на бонӯҳо

Бояд таваллуд кард,

Таваллуд кард.

(Бозор Собир. Аз «Гули хор» то «Симҳор», сах. 167).

Экзотизмҳои дохил мешаванд, ки номи чизҳо рофода мекунанд, аз ҷиҳати маъно ба гурӯҳҳои хурд-хурди зайл ҷудо шуда метавонанд:

1. Номи либосҳо: **серале**-боронии васеи америкӣ (англисӣ), **сари**-либоси занонаи ҳиндӣ, **ливрея**-либосе, ки дарбонҳо, хизматгорон ва фойтунчиҳои франсавӣ мепӯшанд, **шапу**-кӯлоҳи гирди пашминаи афғонӣ, **дхати**-либоси мардонаи ҳиндӣ, ки аз порчаи матоъ иборат буда, ба миён баста мешавад аз зону поёнтар фаромада меистад, **дхути**-миёнбанд, лӯнги ва монанди инҳо:

Ба китфи сафоро **серале** партофта шудааст, ки хангоми вазидани бод як гӯшаи он бардошта мешавад ва як қисми андоми ӯ намудор мегардад (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 5). Пешопеши қорвон қаратаи сабуксайре меравад, ки ба он хачирҳои ҷавмасти зоти Кентуккӣ баста шудаанд: дар **кузлаи** он фойтунчи сиёҳпӯсте нишастааст, ки дар тан **ливрея** дорад ва аз шиддати гармӣ мадораш намондааст (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 7). Дар пешонии ӯ нишонаи лои Ганг гузошта шуда, дар тан **дхати** васеъ дошт ва аз болои он куртае пушида, миёнашро бо зеҳ баста ва аз руи он ҷодари васеи гирифта буд (С.Такур. «Гора», сах. 48). Маҷҳу марде буд гул, миёнақад, дар бар **дхути** Чиркине дошт, ки базур то зонувонаш мерасид (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 4).

2. Номи хӯрокҳо: **барбикю**-кабоби америкӣ, **кетчуп**-хӯриш америкӣ, **бекон**-гӯшти камнамаки маҳсус дуддодашудаи хук (англисӣ) ва ғайраҳо:

Аз гӯшти бадани ин ҷонварони фарбеҳ

Барбикю бояд пӯхт.
Бо **кетчуп** хушхӯр мешавад,
Маза хоҳад кард

(Бозор Собир. Аз «Гули хор» то «Симхор», сах. 158).

Бо таассуф дидам, ки бананҳои дар баргҳои нахл пӯхтагӣ, калмарҳои шири норҷил ва картошкаи ширину моҳии хом барбари тухмбирёну **бекон** арзиш доранд (С.Скобелев. Фалокат, сах. 8).

3. Экзотизмҳои динӣ ва хурофотӣ: **Эол**-Худои дӯзах (юнонӣ), **Прозерпина**-олиҳаи дӯзах (лотнӣ), **шастра**-китоби муқаддаси хиндуён, **санноси** «зоҳид, хиндуи муъмин, ки тарки дунё кардааст»:

Гурриши бод чунон гӯшкаркунанда буд, ки гӯё тамоми карнаю духулҳои **Эол** аз пайдо шудани шоҳи бодҳо хабар меод (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 32). Боварӣ дорам, ки дар хобам **Плутон** ва **Прозерпина** дар ҷаҳаннам мелидам (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 22). Ман туро барои он пеши худ хонданӣ омадам, ки медонам модом, ки **санносиёни** нав пайдо шудаанд, ман муддати дароз туро намебинам (С.Такур. «Гора», сах. 88). Дуруст будани ба пеши занҳо сар ҳам карданатро ба воситаи **шастраҳо** исбот кун (С.Такур. «Гора», сах. 13).

4. Номи растани ва гиёҳҳо: **махр**-як навъ дарахтест, ки гулҳои арғувонӣ дорад (хиндӣ), **батат**-як навърастани тропики решааш картошкамонанд (испанӣ), **чамъ**-дарахти мевадиханда дар Ҳиндустон, **гикорӣ**-дарахти чормағзи америкой (лотинӣ), **пон**-гиёҳест дар Ҳиндустон, ки он тамоқуи хоиданиро иваз мекунад:

Дар қисмати ғарбии анбори истоҳ дар майдончае, ки майсаҳо сабзида, гирдогирдашро радаи дарахтони гули **махр** печонидаанд, хаймаҳои лӯлиён ба назар мерасад (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 9). Зери роҳбарии ӯ нақшаи хушконидаи ботлоқ ва резиншӯҳи Покорӣ тартиб ёфта, худӣ вай бошад, бунёдқори хоҷагии калони кооперативии истехсоли **батат** аст (Э.М.Сколбелев. «Фалокат», сах. 22). Дар гӯшаи ин кӯча мактаб буд, ки назди он дарахти пири **чамъ** мерӯид (Р.Такур. «Гора», сах. 141). Дарахти сабуни хиндӣ, **гикорӣ**, якчанд хели балут, дар баъзе ҷойҳо дарахтони сарв ва шамшодро дидан мумкин аст (Майн Рид. «Савораи бесар», сах. 34). Одатан аз кантора омада, Моҳим таом меҳӯрд, баъд **пон** гирифта, ба кӯча мерафт, ки андаке нишаста, тамоқу кашад (Р.Такур. «Гора», сах. 25).

5. Номи воҳидҳои пулӣ: **фунт**-воҳиди пули Фаронса, Белгия, Шветсия (франсаӣ), **лира**-воҳиди пули Испания, **динор**-воҳиди пули Ироқ, Урдун, **куруш**-воҳиди пули Туркия, **анна**-тангаи хиндӣ, **рупия**-воҳиди асосии пул дар Ҳиндустон, **пайса**-пули майда дар Ҳиндустон:

Ин нархномаест, ки қимати нисбии пули Мисро нисбатан ба **доллар** ва **фунту франку маркаю лираҳои** Европа ва **динору риёлу рупияву курушу** дигар навъ пулҳои Осиё ва Африқо муқаррар мекунад (Ф.Мухаммадиев. «Дар он дунё», сах. 19). Дар даруни конверт ғайр аз чанд **рупия** чизи дигаре набуд (Р.Такур. «Гора», сах. 8). Ҷамаашро ба Моҳим гузор, Гора як **пайса** ҳам намегирад (Р.Такур. «Гора», сах. 33). Ин духтар ҷамаамонро ба як **анна** фуруҳт-ку! – чашмак зад як мард (Кришан Чандар. «Як гулу сад харидор», сах. 7). Хушлибос будани уро, ки дидӣ, фавран ба хотир меорӣ, ки дар кисаат як **куруш** ҳам нест ва агар бахтат ёфт шавад, аз он ошнои ногаҳон пайдо кардаат ду-се **лира** қарз мегири (С.Алӣ. «Васвасаи шайтон», сах. 11).

Ба ҳаминҳо монанд боз гуруҳҳои номҳои ҳайвонот, паррандаҳо, ченакҳои вазну дарозӣ, баъзан номи мошинҳо ва боз бисёр дигарҳоро, ки мо маънои бешгари онҳоро намедонем, номбар кардан мумкин аст. Хулоса имрӯзҳо, ки робитаи мардуми мо бо мардумони дигари олам гирифтааст, воридшавии экзотизмҳо ба забонамон низ торафт авҷ меафзояд, ки ин барои бою ғани гардидани забони адабии мо мусоидат мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: экзотизмҳои луғавӣ, мафҳумҳои экзотизм, варваризм, экзотизмҳои динӣ ва хурофотӣ, воридшавии экзотизмҳо, гуруҳҳои номҳои ҳайвонот, паррандаҳо, ченакҳои вазну дарозӣ.

АДАБИЁТ

1. Луғати русӣ-тоҷикӣ. – М.: Русский язык. – 1985. – 1285 с.
2. Мачидов Х. Калимаҳои услуби баланд дар забони адабии тоҷик // Маърифат. – №9-10. – 2001. – с. 28-31.
3. Мачидов Х. Калимаҳои услуби паст дар забони адабии тоҷик // Маърифат. – №11-12. – 2001. – с. 25-28.
4. Словар иностранных слов. – М.: Русский язык, 1998. – 606 с.
5. Хусейнов Х. Варваризмҳо дар забони адабии тоҷик // Мактаби советӣ. – №3. – 1976. – с. 23-25.
6. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М.: 1972, с. 137.
7. Хусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983.

СЛОВАРНЫЕ ЭКЗОТИЗМЫ

THE VOCABULARY EKZITISMA

In the article lexical exotisms, their position in the tajik modern language are under argument reason their appearance and using.

НАҚШИ МАТН ДАР ИФОДАИ МАЪНОИИ ИБОРА

Х. Камолов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Собит гардидааст, ки забони адабии форсӣ-тоҷикӣ ҳанӯз дар асрҳои IX-X ташаккул ёфта буд. Осори назмиву насрий дар он замон ва баъдан таълифкардаи классикони адабиёти оламшумули мо то ҳол барои ҳар як тоҷики соҳибзабон дар мачмӯъ мушкилии зиёд дар фаҳмиш ба вучуд намеорад. Сухан танҳо дар бораи луғат намеравад, шаклҳои ибораориву ҷумласозӣ низ тағйироти кулӣ напазируфтааст. Махсусан, агар сухан доир ба ибораҳои изофӣ равад, мебинем, ки сохтор ва ифодаи маъноии ин воҳиди синтаксис то имрӯз қариб бетағйир боқӣ мондааст. Дар баробари ин, албатта, бо таъсири фазову вақт навгонӣҳо низ дар сохтору маъно ба назар мерасанд. Бинобар ин, дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқон ҳарчи бештар ба омӯзишу тадқиқи осори классикон рӯй оварда, кӯшиш менамоянд, ғановати забони ноби моро ҳарчи бештар дастраси умум гардонанд ва бори дигар собит намоянд, ки ин забон чи нуфузе доштаасту дорад. Ба омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ забони классикӣ мо нисбатан камтар даст задаанд. Месазад, ки дар ин самт корҳои зиёдеро ба анҷом расонид.

Мо саъй намудем, то дар ин мақола дар бораи як гурӯҳ ибораҳои изофӣ, ки дар ифодаи маъноии онҳо матн нақши муҳим дорад, мулоҳиза ронем. Ба сифати маъхаз асари аз нигоҳи забониву таърихӣ муҳими мансуб ба қарни X «Таърихи Табарӣ»-и Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ интихоб гардид.

Ибора хусусияти номинативӣ дорад ва дар сохтмони ҷумла ҳамчун мавод истифода мегардад. Аз ин рӯ, ибораи озоди синтаксисӣ берун аз матн низ мустақилияти худро нигоҳ дошта метавонад, онро ҳамчун сарлавҳа ё худ номи алоҳида истифода намудан имконпазир аст, аз қабилӣ бозори сабзавот, либоси мардона. Яъне берун аз ҷумла низ муносибати маъноӣ ва синтаксисии ҷузъҳои ибораро муайян намудан мумкин аст. Агар ибораҳои коҳи Борбад, мактаби деҳа, гули сурхро бубинем, гуфта метавонем, ки ҳам дар матн ва ҳам берун аз он ибораҳои мазкур муносибати баёнӣ, маконӣ ва аломати зоҳирии ашёро ифода мекунанд.

Дар баробари ин, ибораҳо низ мавҷуданд, ки берун аз матн муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода карда метавонанд. Барои аниқ кардани муносибати маъноии чунин ибораҳо танҳо матн ба мо ёрӣ мерасонад. Ба таври дигар гӯем, дар алоқамандӣ ба маъноӣ умумии ҷумла ё худ матн ибора ба тағйир таркибиву шаклӣ маъноӣ дигарро ифода менамояд.

Дар «Таърихи Табарӣ» як гурӯҳ ибораҳо сохтаву истифода шудаанд, ки берун аз матн аниқ муайян кардани муносибати маъноии онҳо душвор аст. Онҳоро ҳар хел шарҳ додан мумкин аст. Масалан, дар баъзе ибораҳо, ки ҷузъи асосӣ аз исми маънӣ ва ҷузъи тобӣ аз номи шахс иборат аст, муносибати макониро ифода кардани ибора танҳо дар матн дарк карда мешавад. Вобаста ба баъзе хусусиятҳои онҳо чунин ибораҳо гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст.

1. Гурӯҳи аввалро ибораҳо ташкил медиҳанд, ки маъно ва муносибати синтаксисии онҳо берун аз матн ва дар дохили матн фарқ мекунанд. Онҳоро берун аз матн ба як маъно ва дар дохили матн ба маъноӣ дигар шарҳ додан мумкин аст. Масалан, калимаи подшоҳӣ, ки аслан исми амал аст, ба сифати ҷузъи асосии ибора калимаҳои дигарро ба худ тобӣ намуда ибораҳои изофӣ сохтааст ва ин ибораҳо тобишҳои гуногуни маъноиро ифода намудаанд.

Дар баъзе ибораҳо калимаи подшоҳӣ исми хос – номи шахсро ба худ тобӣ кардааст ва ибора **муносибати субъектро** ифода менамояд. Мисол: Ва ҳама подшоҳии Марвон панҷ сол буду ду моҳ (1420)[‡]. Ва ҳама подшоҳии Шахрӯрон чихил рӯз буд... (653).

[‡] Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. –Техрон, 2001 (Иборат аз ду ҷилд). Ин ҷо ва минбаъд дар қавсайн саҳифаҳои ин асар оварда мешавад.

Аммо дар баробари ин, дар асар калимаи подшоҳӣ исми хоси мансуби шахсро ба худ тобеъ намуда, ибораҳое сохтааст, ки **муносибати макони́ро** ифода менамоянд. Мисолҳо:

Ва аз подшоҳии Намрӯд берун шуд ва ба замини Шом шуд (114). Ва ӯ ба ҳама подшоҳии Шопур бимонд (501). Манучехр ӯро бад-эшон бахшид, бад-он шарт, ки аз подшоҳии Манучехр берун шавад (316).

Ибораҳои подшоҳии Марвон, подшоҳии Шахрӯрон аз ҷиҳати таркиб аз ибораҳои подшоҳии Нимрӯд, подшоҳии Шопур ва подшоҳии Манучехр фарқе надоранд ва берун аз матн ба маъноҳои субъектӣ ва маконӣ фаҳмида мешаванд. Аммо дар матн мо фарқи онҳоро аз ҷиҳати ифодаи маъно дида метавонем, яъне ибораҳои ду ҷумлаи аввал муносибати субъектӣ ва ибораҳои се ҷумлаи охир муносибати макони́ро ифода намудаанд. Дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати субъектӣ амали шахс нишон дода шуда бошад, дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ ба макон ишора шудааст.

Дар сурати исми маконро ба худ тобеъ намудани калимаи подшоҳӣ, дар ибора **муносибати объектӣ** ифода гардидааст. Мисол:

...подшоҳии Раю Табаристон, Курду Гургону Хуросон то Ҳиндустон ӯро буд (94).

Дар мавриди дигар калимаи подшоҳӣ исми ҷинси мансуби шахс ва сифатро ба худ тобеъ намуда, ибора сохтааст ва дар он ҳолат низ **муносибати маконӣ** ифода гардидааст. Мисол:

Шопур ба мулк бинишаст ... ва подшоҳии падар бигирифт... (486). Ва чун Амр бимурд, писараш Имрулкайсро Шопур подшоҳии падар дода буд (501). Подшоҳии бузургро аз муҳолиф чора нест... (588).

Исми маъниро ба худ тобеъ намуда, ибора сохтани калимаи подшоҳӣ ва муносибати макони́ро ифода намудани ибора низ ба назар мерасад: Валид мардумонро байъати Умари Абдулазиз хонд ва ба ҳама подшоҳии ислом нома кард (1290).

Подшоҳии ислом дар ин ибора муодили мамолики исломӣ аст.

Дар сурати муносибати макони́ро ифода намудани ибора калимаи подшоҳӣ пасванди чамбандӣ гирифта, дар шакли подшоҳиҳо омадааст:

Ва малики Ҳимяр боз подшоҳиҳои Яман бигирифтанд (894).

Калимаи подшоҳӣ ғайр аз исмҳо ҷонишинҳои шахсиро низ ба худ тобеъ намуда, ибора сохтааст. Дар ин маврид низ ба мисли ибораҳои дар боло овардашуда муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода намудани ибораҳоро дар матн мушоҳида менамоем. Масалан, ибораи подшоҳии ӯ аслан муносибати субьектиро ифода менамояд, ки инро дар мисолҳои зер мушоҳида менамоем:

Ва подшоҳии ӯ бар гиёҳу обу рустаниҳо буд (4). Ва малики ҷаҳон Манучехр буд ва аз подшоҳии ӯ шаст сол гузашта буд (215).

Дар баъзе ибораҳо, ки миқдоран хеле каманд, муносибатҳои макониву замонӣ низ мушоҳида мегардад, ҳарчанд ки чунин хусусият ба ибораҳои изофии аз исму ҷонишин таркибёфта хос нест. Масалан, дар ҷумлаи зерин ибораҳои подшоҳии ӯ ва подшоҳии мо муносибати макони́ро ифода кардаанд, ки ин ба маънои маконӣ доштани ҷузъи асосии ибора – подшоҳӣ вобаста аст:

...ду сол ҳезум гирд кард, то ба подшоҳии ӯ ҳезум андар намонд (110). ...андар миёни мо ҷухудону тарсоён бисёранд, эшонро аз подшоҳии мо берун бояд кардан (588).

Ба вазифаи ҷузъи тобеи ибораҳое, ки муносибати макони́ро ифода кардаанд, ҷонишинҳои шахсии дигар низ омадаанд. Мисолҳо:

...инро ба бародар бару бигӯй, ки бархезу аз подшоҳии ман берун шав (115). Нимрӯдро гуфтанд: -Бад-ин сол андар писаре ояд ба подшоҳии ту андар, ки ҳама ин бутон бишканад (103). Оҳанги араб карда будам, ки эшон ба подшоҳии ман андар омада буданд, ба вақти кӯдакии ман (499). Ва ин Хурмузонро Яздгирд ба ҳарби Қодисия хонда буд. Пас аз он ҷо ба ҳазимат шуд ба подшоҳии хеш (1026).

Бояд қайд кард, ки дар «Таърихи Табарӣ» ҳангоми муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода намудани чунин ибораҳо ба ҷойи калимаи подшоҳӣ калимаҳои дигари аз ҷиҳати маъно ба он наздик низ қорбурд доранд. Масалан, дар ифодаи муносибати субъектӣ калимаҳои мулк, вилоят, мамлакат, султонӣ муодили калимаи подшоҳӣ шуда омадаанд. Чунончи:

Парвез гуфт: Ва чанд бошад мулки ман? Гуфт: сиву ҳашт сол... Ва чун аз мулки вай шаст сол андар гузашт... (207). Пас чун ҷаҳорсад сол аз мамлақати ӯ баромад, Худои таоло фариштаеро сӯи Нимрӯд фиристод... (119). Бидон, ки Кутайба битарсид аз вилояти ту бар Хуросон (1293). ...ӯ марде бузург аст ба султонии хеш андар (1260).

Бояд гуфт, ки калимаи мулк ба ин маъно исми хосро низ ба худ тобеъ карда, ибора сохтааст, ба мисли: «Ва чун аз мулки Парвез бист сол бигузашт, пайғомбари мо (а) аз Макка берун омад (624).

Берун аз матн ибораҳои мулки ман ва мулки вайро ҳеч гоҳ «ифодакунандаи муносибати субъектӣ» гуфта наметавонем. Ибораҳои мазкур аслан муносибати соҳибиятро бо тобиши мансубият

ифода менамоянд. Танҳо дар матн ва аз рӯйи маъноӣ чумла дарк намудан мумкин аст, ки ин ибораҳо муносибати субъектиро ифода намудаанд. Ибораҳои мазкурро, ки ба амали шахс далолат мекунад, шакли кӯтоҳшудаи мулкдорӣ ман, мулкдорӣ вай гуфтан мумкин аст.

Дар сурати ифодаи муносибати объектӣ калимаҳои маликӣ, амирӣ ва ҳокимӣ бо калимаи подшоҳӣ ҳамвазифа гардида, ба маъноӣ умумӣ сарварӣ намудан омадаанд. Мисол:

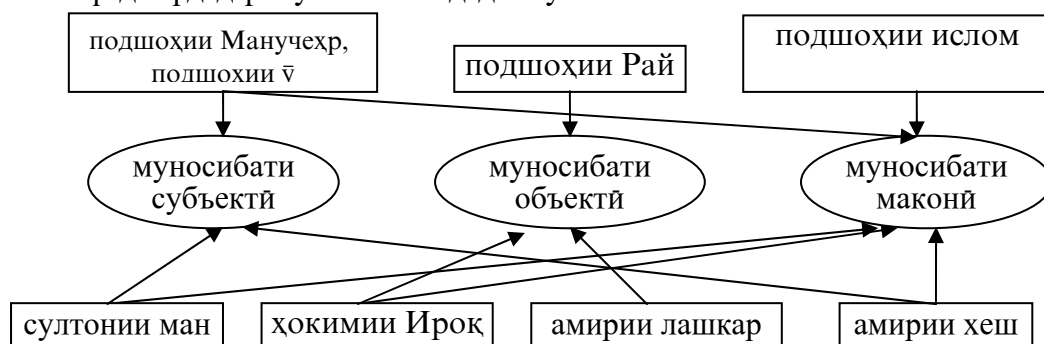
... гуфт: Туро ба маликии бани Исроил бояд нишаст (324). Ва амирии ҳама лашкар ва талбири ҳарб Сулаймонро дод (1382). Ва Мансур Бӯханифаро фармуда буд, ки ҳокимии Ироқ кун (1485).

Дар ҳолати муносибати макониро ифода намудани ибора калимаҳои амирӣ, султонӣ муодили калимаи подшоҳӣ шудаанд. Мисол:

Пас Абуубайда ҳар сарҳангеро ба амирии хеш бозгардонид... (1016). Шумо ... султонии ман бидидед (1291).

Аз маъноӣ чумлаҳои боло бармеояд, ки ибораҳои амирии хеш ва султонии ман ба маъноӣ мамлақати хеш/ман омадаанд.

Ифодаи маъноӣ ибораҳои ҷузъи асосиашон бо калимаи подшоҳӣ ва калимаҳои ҳаммаъноӣ наздикмаъноӣ он ифодагардидаҳо чунин нишон додан мумкин аст:

Аз рӯйи нақшаи овардашуда дидан мумкин аст, ки бо вучуди яхела ё аз ҷиҳати маъно ба яқдигар наздик будани ҷузъи асосӣ, вобаста ба ҷузъи тобеъ, ибора метавонад муносибатҳои гуногуни синтаксисиро дар матн ифода намояд. Масалан, агар ҷузъи тобеи ибора бо исмиҳои хоси мансуби шахс ва ҷонишинҳои шахсӣ ифода гардида бошад (подшоҳии Манучеҳр, подшоҳии ӯ, султонии ман, амирии хеш), дар ибора муносибатҳои субъектӣ ва маконӣ ифода шудааст. Агар ба вазифаи ҷузъи тобеи ибора исмиҳои хоси макон ва баъзе исмиҳои ҷомеъ омада бошанд (подшоҳии Рай, амирии лашкар), ибора муносибати объектӣро ифода мекунад. Дар сурати бо исми маънӣ ва сифати аслии ифода гардидани ҷузъи тобеъ (подшоҳии Ислом, подшоҳии бузург), дар ибора муносибати маконӣ ифода мегардад.

Дар «Таърихи Табарӣ» ибораҳои корбурд доранд, ки аз ҷиҳати шакл ба ибораҳои ифодагари маъноӣ соҳибият шабоҳат доранд. Аммо онҳо вобаста ба матн маъноҳои дигарро ифода кардаанд. Масалан, дар ҷумлаи «Ва ин Озар бар бутхонаи Нимрӯд ва бар он хостаҳо, ки он ҷо буд, ниғаҳбон буд» (102) иборати бутхонаи Нимрӯд маъноӣ соҳибиятро ифода кардааст. Дар ибораҳои деҳи Иброҳим ва шаҳри Нимрӯд, ки зоҳиран аз иборати бутхонаи Нимрӯд фарқе надоранд, маъноҳои дигарро мушоҳида мекунем. Чунончи: Ва онро деҳи Иброҳим хонанд (117). ...Иброҳим (с) аз шаҳри Нимрӯд бирафт (117).

Дар иборати деҳи Иброҳим муносибати баёнӣ ифода гардидааст, зеро мувофиқи матни асар он деҳ на ба Иброҳим тааллуқ дорад, балки деҳе будааст, ки Иброҳим онро обод кардааст ва баъди тарки он ҷо дигарон номи деҳаро Иброҳим гузоштаанд. Ин мазмунро мо ҳатто дар дохили як ҷумла муайян карда наметавонем ва барои дарки маъноӣ мазкур матни нисбатан комилтар ба хонанда ёри дода метавонад. Дар муқоиса бояд гуфт, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик қолаби мазкур дар соҳаи номгузорӣ серистеъмол аст, ба мисли ноҳияи Спитамен, хиёбони Рӯдакӣ, кӯчаи Умари Хайём ва ғайра.

Дар иборати шаҳри Нимрӯд бошад, на маъноӣ соҳибият, на муносибати баёнӣ, балки муносибати маконӣ ифода гаштааст. Ин ҷо на шаҳр ба Нимрӯд тааллуқ дорад ва на номи шаҳр Нимрӯд аст, балки шахрест, ки Нимрӯд дар он зиндагӣ карда истода буд, яъне макони зисти Нимрӯд дар назар дошта шудааст. Дар фаҳмиши маъноӣ мазкур низ матни нисбатан комил нақши муҳим мебозад.

Дар ҳамин қолабу маъноӣ иборати шаҳри Нимрӯд иборати дигаре корбурд дорад, ки исми ҷинси мансуби шахс дар шумораи ҷамъ ҷузъи тобеи ибораро ташкил додаст. Мисол:

...он 12 нақибро бихонд ва бад-он шаҳристони ҷабборон фиристод, то хабари эшон биёранд (300).

Дар асар иборае дучор шуд, ки муаллиф онро дар шакли аҷоиб кор фармудааст ва он аз қолабҳои анъанавӣ фарқ мекунад. Мисол:

...хост, ки он пири занонро ва кӯдаки ятимро тавонгар кунад (280).

Дар назари аввал иборай пири занонро ба маъноӣ роҳбар ё роҳнамои занон фаҳмидан мумкин аст. Аммо дар матн иборай мазкур ба муносибати синнусолӣ ишора мекунад, яъне сухан дар бораи зани пир меравад. Дар ин сурат иборай мазкурро ба маъноӣ яке аз занони пир, ё ин ки пиртарини занҳо шарҳ додан метавон. Аз матни асар чунин бармеояд, ки иборай пири занон дар ҷумлаи мазкур ба маъноӣ дуҷум, яъне пиртарини занҳо омадааст. Ин ҷо мо мебинем, ки ҷузъҳои ибора бе нишондиҳандаи дараҷаи олии сифат ҷойи худро иваз кардаанд, аммо аз ҷиҳати маъно ҷузъи тобеъ – пир ифодакунандаи дараҷаи олии сифат мебошад. Бояд таъкид кард, ки иборай мазкурро ба ҳамин маъноӣ мо танҳо дар дохили матн фаҳмида метавонем, на дар ҷумлаи алоҳида.

2. Ба гурӯҳи дуҷум ибораҳои дохил мешаванд, ки мазмунӣ онҳоро танҳо дар дохили матн муайян кардан мумкин аст. Ибораҳои, ки дар гурӯҳи аввал аз назар гузаронидем, нисбатан фаҳмотаранд. Бо вучуди он ки онҳо дар матн маъноҳои гуногунӣ синтаксисиро ифода мекунанд, берун аз матн низ яке аз муносибатҳои маъноӣ бори онҳо намудан мумкин аст, яъне ба ин ё он маъно дарк намудани онҳо душворӣ надорад. Аммо як хусусияти забони «Таърихи Табарӣ» боз дар он аст, ки муаллиф бо назардошти матни комил, ягон иборае месозад ва он ибора аз ҷиҳати ифодаи маъно аз ибораҳои маъмулии дигар фарқкунанда мешавад. Масалан, дар асар иборай ҷолибе корбурд дорад, ки ғайриоддӣ менамояд: пили маҳмудӣ. Дар назари аввал сифати нисбии ин ибора ба он далолат мекунад, ки пил ё худ фил ба шахсе мансуб аст ё аз ягон маконест ва ё ягон хел насли филҳост. Аммо аз матн тамоман чизи дигар фаҳмида мешавад:

Ва Начҷоширо пиле буд Маҳмуд ном, ки ҳаргиз ба ҳеч ҷанг андар пеш набурда буд, ки на зафар ёфтандӣ ва аз ҳеч ҷой рӯй нагардониди буд... Абраҳа ба Начҷошӣ нома кард... ва он пили маҳмудӣ аз вай хост (556).

Аз матн чунин бармеояд, ки иборай пили маҳмудӣ новобаста ба таркибаш ба маъноӣ пиле, ки Маҳмуд ном дорад истифода шудааст. Бояд гуфт, ки дар асар ин ибора ба ҳамин шаклу маъно ҳамагӣ як маротиба дучор шуд. Ин чиз аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин тарзи иборасозӣ дар забони асри X меъёр набуд, ба услуби хоси нависанда мансуб будааст.

Ҳамчунин ду-се ибора пайдо намудем, ки дар қолаби исм+шумораи миқдорӣ сохта шудааст, аммо ин ибораҳо берун аз матн фаҳмидан имконнопазир аст:

Ҳар зиёне, ки худованди киштро шудааст, бозситон бо товони даҳ (588). Ва гурӯҳе гуфтанд: 80 сол. Ва ин нодуруст аст ва ҳадиси чихил дурусттар аст (192).

Барои дарк намудани маъноӣ ин ду ибора танҳо матн ба хонанда ёри дода метавонад. Мо аз ҷумлаҳои қаблӣ пай мебарем, ки сухан дар бораи ҷи меравад. Чунин ба назар мерасад, ки муаллиф барои осонтару кӯтоҳтар баён кардани фикр ибораҳои мазкурро истифода кардааст. Дар ҷумлаи якум бо товони даҳ бозситонидани зиён маъноӣ даҳ баробар зиёдтар аз зарари расида товон ситониданро ифода мекунад.

Маъноӣ иборай ҳадиси чихилро низ берун аз матн дарк кардан душвор аст. Дар матн сухан дар бораи миқдори солҳои сипаришуда баъди як воқеа меравад. Баъзеҳо гуфтаанд, ки аз он ҳодиса 80 сол гузаштааст ва баъзеҳо тахмин мекунанд, ки 40 сол. Дар ҷумла муаллиф фикри гурӯҳи дуҷумро дастгирӣ менамояд ва бо иборай ҳадиси чихил маъноӣ ҳадис ё қиссае, ки оид ба 40 сол гузаштани вақт бахс мекунадро ифода кардааст. Шакли пурраи ин ибора ҳадиси 40 сол гузаштани вақт буда метавонад.

Дар «Таърихи Табарӣ» иборае корбурд дорад, ки ҷузъи асосиро исми маънӣ ва ҷузъи тобеъро шумораи касрӣ ташкил додааст: сахтии даҳяку панҷяк. Аммо бе матн дарк кардани маъноӣ ин ибора низ душвор аст. Ранҷу азобе, ки аз гаронии хироч ба мардум мерасид (аз даҳ як ҳисса ва аз панҷ як ҳисса) бо иборай мазкур ифода гардидааст. Мисол:

Пеш аз Кубод дар ҷаҳон хироч набуд, магар даҳяку панҷяк ва ҷойе буд, ки бистяк гирифтандӣ бар миқдори ободонӣ ва наздикии дурии об. ...Кубод бимурд ва васият кард мар Анӯшервонро, ки ин масоҳат (ченкунӣ - Х.К.) тамом кун ва хироч неҳ ва мардумонро аз сахтии даҳяку панҷяк бираҳон (533).

Ибораҳои изофии исму масдаре, ки муносибатҳои замонӣ, нияту хоҳиш ва монанди инро ифода мекунанд, нисбатан зиёдтар корбурд доранд. Ҷузъи асосии ин гурӯҳи ибораҳо асосан бо исмҳои маънӣ ифода мешаванд. Ҳамчунин муҳаққиқон қайд намудаанд, ки «қисми бисёри исмҳо, ки номи шахс, исмҳои ҷондор ва предметҳои ҷудоғонаро ифода мекунанд, бо масдар иборай изофӣ намесозанд» (3, 35). Дар ҳақиқат ҳам дар забони адабии муосири тоҷик чунин ибораҳо корбурд надоранд. Аммо дар «Таърихи Табарӣ» се ибора пайдо намудем, ки дар қолаби исми моддӣ+масдар сохта шудааст:

Рикобдор гуфт: «Асп барои гурехтан хоҳӣ ё барои чанг»? Шобашохро ханда омаду гуфт: «Аспи гурехтан» (597). Чубайр на марди роз доштан аст (1049). Ин зан кас фиристод сӯйи Бахроми Шубин, ки ин шӯйи ман имрӯз чомаи чавгон задан андар пӯшид... (610).

Аммо бо овардани ин ибораҳо мо гуфта наметавонем, ки дар таърихи забони адабӣ исмҳои моддиву ҷондор ҳамеша масдарҳоро ба худ тобеъ карда, ибораҳои изофӣ сохта метавонистанду ин чиз меъёр будааст. Барои тасдиқи чунин гуфтаҳо лоақал якчанд асарро аз назар гузаронидан лозим аст.

Ду иборас, ки дар ҷумлаҳои аввал омадаанд, аслан берун аз матн ҳамчун иборҳои дорои маъноӣ комил вучуд дошта наметавонанд. Иборҳои якум – аспи гурехтан – дар ҷумлаи аввал дар шакли асп барои гурехтан омадааст ва дар ин маврид маъноӣ он фаҳмоӣ. Дар ҷумлаи дуюм муаллиф бо мақсади муъҷазбаёнӣ, яъне кӯтоҳтар ифода намудани фикр ва гурез аз такрор аз он иборҳои изофии асп гурехтанро сохтааст.

Иборҳои дуюмро бошад, аз як ҷумла низ фаҳмидан имконпазир аст. Албатта, дар ин шакл ифода намудани маъно номаъмул ё хеле кам будааст. Ба ин гуфта танҳо як маротиба дар чунин асари калонҷам истифода шудани ибора дар ин таркибу маъно гувоҳӣ медиҳад. Мақсад аз марди роз доштан шахсест, ки розро ниҳон дошта метавонад. Агар ин маъниро мо имрӯз дар шакли ибора ифода намоем, марди боваринок, марди рознигоҳдоранда гуфта метавонем.

Дар иборҳои чомаи чавгон задан, ки ҷузъи асосӣ бо исми моддӣ ифода гардидааст, муносибати таъинот мушоҳида мегардад. Мурад аз чомаи чавгон задан ишора ба чомаест, ки ҳангоми чавгонбозӣ мепӯшидаанд. Иборҳои мазкурро дар забони адабии ҳозираи тоҷик дар шакли чомаи чавгонзани ифода кардан мумкин аст.

Дар баъзе мавридҳо дар матн иборас дучор мешавад, ки дар назари аввал маҷозӣ менамояд. Муаллиф доир ба хислати шахс суҳан ронда, ўро васф менамояд. Ба таври дигар гўем, ў калимаи мураккабро, ки худ сохтааст, шарҳу эзоҳ медиҳад. Масалан:

Ва андар ҷумлаи он сипоҳ мардумоне буданд, ки эшонро ҳазормард хондандӣ. Ҳар якеро ба ҳазор мард ниҳода буданд ва ҳар кучо қайсар ҳазор тан хостӣ фиристодан, он як танро фиристодӣ (615).

Минбаъд калимаи мазкур ба сифати ҷузъи тобеи ибора истифода гардидааст ва маъноӣ ибора аллакай ба хонанда маълум аст. Мисол:

Ва аз он даҳ савори ҳазормард яке савор биёмад... (616).

Ба мисли ин иборҳои қори ҳазортана низ дар асар қорбурд дорад:

Ва чун бирафтӣ, қори ҳазортана бикардӣ (615).

Ҳамин тарик, дар фаҳмиши дурусти муносибати маъноӣ ибора матн мавқеи муҳим дорад. Як гурӯҳ ибораҳо вобаста ба маъноӣ матн муносибатҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд. Чунин ибораҳо бе тағйироти шаклӣ ду-се муносибати маъноиро ифода карда метавонанд.

Гурӯҳи дигарро ибораҳои ташкил медиҳанд, ки берун аз матн дарки маъноӣ онҳо душвор аст. Қорбурди чунин ибораҳо ба услуби хоси нависанда мансуб аст. Сохта шудани ибораҳои, ки аз исмҳои моддиву масдар сохта шудаанд (аспи гурехтан...), низ ба услубу маҳорати хоси муаллиф вобаста аст. Агар барои фаҳмидани маъноӣ ибора дар як маврид як ҷумла кифоят бошад, дар мавриди дигар матни нисбатан комил лозим мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: ибора, ифодаи маъноӣ ибора, муносибати субъектӣ, муносибати объектӣ, муносибати маҷозӣ, дарки маъноӣ ибораҳо, иборҳои маҷозӣ, тағйиротҳои шаклӣ, маъноӣ матн.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдурахимов С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1973. – 165с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди дувум. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372с.
3. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1967, №3, – с. 29-33.
4. Қурбонов С. Ҷанбаи маъноӣ дар ибора // Паёми Донишгоҳи милли. – Душанбе, 2003, №3(17). – с. 18-21.
5. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Девашпич, 2002. – 308с.
6. Николаева Л.М. Структура словосочетания и контекст. В кн.: Словообразование и структура текста. – Ленинград, 1978. – с.43-49.
7. Норматов М. Ибораҳои исмӣ ва сохти онҳо (аз рӯи «Дохунда»-и С. Айний) // Масъалаҳои забоншиносӣ тоҷик. – Душанбе, 1990. – с. 25-39.
8. Тоҳиев Д.Т. Осори мунтахаб. – Душанбе: Девашпич, 2005. – 483с.
9. Халилов А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1964. – 34с.

ВЫРАЖЕНИЕ СМЫСЛОВЫХ ОТТЕНКОВ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В КОНТЕКСТЕ

Изафетные словосочетания в таджикском языке, выражают разные смысловые оттенки. Иногда семантика этих словосочетаний зависит от контекста. В этой статье рассматривается семантика словосочетаний, относящихся к этой группе на основе материала произведения X-го века «Тарихи Табарӣ» Абуали Мухаммада ибни Мухаммада Балъами.

SEMANTICS OF AN IZOFAT PHRASES IN CONTEXT

Izofat phrases can express different meaning. Sometimes the expression of meaning in these kinds of phrases is dependent on context. This paper examines structure and meaning of these types of phrases as employed in Abuali Muhammad ibni Muhammad Bal'ami's "Ta'rikhi Tabari" of the tenth century.

«АЛМУЗХИР ФИ УЛУМИЛЛУҒА ВА АНВОЪИҲО»-И ҶАЛОЛУДДИН АССУЮТӢ ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР ЗАБОШИНОСИИ АРАБ

А. Наҷотов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муаллифи «Алмузхир фи улумиллуға ва анвоъиҳо»-и Ҷалолуддин Ассуютӣ дар аввали моҳи рачаби соли 849 хичрии қамарӣ мувофиқ ба 1445 милодӣ дар Ассуютӣ Миср чашм ба олами ҳастӣ боз карда, дар соли 911 хичрии қамарӣ мувофиқ ба 1515 милодӣ ҷаҳони фониро падруд гуфтааст (3, 51; 6, 43). Чуноне аз соли таваллуди ӯ маълум мегардад, Ассуютӣ дар асри XV-XVI зиндагӣ кардааст. Ин рӯзгор дар таърихи илму фарҳанг бо ин ҷиҳати хоссаи худ маълум аст, ки аксари кишварҳои исломӣ баъди ҳучуми ҳалокатбор ва шабехуну ғоратҳои урдӯи дадманиши муғул рӯ ба харобӣ оварда, ганҷинаҳои бузурги маънавии Исломи дастхуши оташ ва ғарқ дар дарёҳо гардида, донишмандону соҳибназарон хайратзадаю саргардон дар пайи "қути лоямут" овораю дарбадар ва беҳонаю дар монда буданд.

Хурсандона, маҳз дар ҳамин давраи душвори таърихӣ ва тақдирсоз, Миср як гӯшаи бузурги илмӣ ва маънавии ҷаҳони Исломи аз шабехуни ғоратгарони муғул орому эмин монда, сарпаноҳ ва дастгиру мададгори олимону донишмандон гардид ва риштаи наҳзати илмӣ ва фарҳангӣ дар ҷаҳони Исломи канда нашуд.

Аз ҷониби дигар, Ҷалолуддин Ассуютӣ, бо асари бузурги забоншиносии худ «Алмузхир» дар саҳнаи илму фарҳанг замоне ворид гардид, ки филологияи араб, ба сурати умум ва илми забоншиносии он ба сурати хос, мукамал ташаккул ёфта, донишмандони забоншиносии бузурги ҷаҳонӣ чун Халил ибни Аҳмад, Сибавайҳӣ, Алқисой, Абуусмон Алмаъзинӣ, Абӯалӣ Алфорисӣ, Ибни Ҷиннӣ, Аззамашарӣ ва садҳо нафарони дигар ба фаъолияти илмӣ оғоз карданд.

Ба сабаби равандҳои мухталифи ҷомеаи онвақтаи асримиёнагӣ, эҳтиёҷоти рӯзафзуни ҷомеа ба асарҳои забоншиносӣ, ки охири охири аз омилҳои рушди забон ва забоншиносӣ буд ва бе онҳо давлати пурқудрати вақт наметавонист аҳдофи рӯзмарраи худро амалӣ созад, илми забоншиносии асримиёнагии араб пайдо гардида, донишмандони бузург ва асарҳои бозғимоди забоншиносиро пешкаши замони қард. Он чи дар ин росто мавриди тазаккур мебошад, ин аст, ки масоили забоншиносии араб, на дар шакли тавсифӣ, балки дар сурати муқоисавӣ ва таҳлилӣ дар зимни фаъолияти пурҷӯшу хуруши ду мактаби забоншиносӣ: 1) мактаби забоншиносии Басра; 2) мактаби забоншиносии Куфа пайдо гардида, сипас, ба онҳо мактаби забоншиносии Бағдод илова гардид. (5, 37-55; 53-95; 146-162).

Мавриди ёдоварист, ки ин мактабҳои забоншиносӣ на танҳо масоили мухталифи забоншиносии арабро дар шаклҳои мухталиф мавриди баҳсҳои доманадор ва то ҷойе пурҷӯшу хуруш қарор доданд, балки дар натиҷаи ин баҳсҳо забоншиносии араб ҳанӯз дар асрҳои VIII – IX сурати муназзам, илмӣ ва амалии худро касб кард ва бидуни муболиға яке аз пешрафттарин забоншиносии ҷаҳон гардид, ки таҳлил ва баррасии он як кори мустақили илмӣ мебошад, аз ин ҷиҳат, аз шарҳи минбаъдаи он сарфи назар мекунем.

Лексикографияи араб яке аз соҳаҳои пешрафтаи илми забоншиносии асримиёнагӣ, асарҳои барҷастаи гуногунмазмунеро доир ба фонди луғавии забони арабӣ пешкаш намуд, ки аз ҷиҳати аҳамияти назарӣ ва амалии худ дар лексикографияи ҷаҳонӣ камназир буда, донишмандони бузурги забоншинос чун Халил Ибни Аҳмад, Ибни Форис, Ибни Дурейд, Алазҳарӣ, Алҷавҳарӣ, Алфирузободӣ, Ибни Манзур, Аззабидӣ ва ғайраро ба майдон овард, ки қорҳои онҳо аз назари илми забоншиносӣ ҳанӯз ҳам ақтуали ва муҳиманд. (10, 164-192; 53-95; 557-567).

Дар охири асрҳои тохтутози муғулҳо, чуноне гуфта омад, Мисру Сурия сарпаноҳи олимону донишмандони ҷаҳон гардида, Ҷалолуддин Абдурахмон Ассуютӣ дар асрҳои XV-XVI по ба арсаи илму фарҳанг гузошт. Аз он ҷо ки ҳадафи мақолаи мазкур дар ин ҷо на зикру шарҳи таълифоти Ассуютӣ, балки шарҳи бисёр иҷмолии яке аз асарҳои машҳури забоншиносии ӯ «Алмузхир фи

улумиллуға ва анвоъихо» мебошад, хамин воқеиятро фақат ишора карданием, ки сарчашмаҳо теъдоди осори ӯро мухталиф ишора кардаанд, ки адади онҳо аз 400 номгӯй бештар будааст (9, 8. 100. 445; 1660, 1785; 227-248).

Чойи тазаккур аст, ки сарчашмаҳои бозътимоди библиографӣ ва таҳқиқоти донишмандон ин асари Ассуютиро яке аз асарҳои муҳими ӯ роҷеъ ба забоншиносӣ ва махсусан, бахши лексикография ва лексикологияи он мансуб доништаанд (4, 51-93).

Дар кучо ва кай навишта шудани ин асари энциклопедияи забони арабӣ маълум нест. Вале он чи аз мӯхтавои он ва мавзӯҳои баҳс берун меояд, яке аз бузургтарин ва муҳимтарин асарҳои Ассуютӣ доир ба филологияи араб ба сурати умум ва доир ба забоншиносии араб бахши лексикология ва лексикографияи он ба сурати хос мебошад. Муаллиф роҷеъ ба ҳадафи таълиф кардани «Алмузхир» дар муқаддимаи он чунин мегӯяд: "Ин илме, ки ман тартиби онро ба ин сурат дарёфт кардам ва навъҳои фаслҳои онро ихтироъ намудам, илми шариф мебошад. Ин илм илмҳои луғат ва навъҳои он, тарзҳои адо кардан ва шунидани онро шомил аст. Дар ин ҷо нақлҳои аҷибу ғарибро зикр намудам. Бисёре аз он чиро, ки ман дар ин ҷо зикр кардам ва роҳҳои дарёфти онҳоро баён сохтам, касе аз ман пештар зикр накарда буд ва дарҳои онро касе накуфта ва онро "Алмузхир фи улумиллуға ва анвоъихо" ба ёдгору гузоштаам". (1, 1).

Чуноне аз гуфтаи худ муаллиф бармеояд, ҳадафи ӯ ба истилоҳи ҳозир гирдоварӣ, баррасӣ ва таҳлилу таҷзияи асарҳои забоншиносии гузаштаи араб будааст, на таълифи асари наво дар бораи сарфу нахв. Ба ибораи дигар, "Алмузхир" бештар асари филология аст, ки муаллиф дар он на танҳо бахшҳо ва масоили сирф забонӣ, балки шеър ривоят ва зарбулмасалу қиссаҳои аҷибу ғариби адабиёти араб ва арабизабонро гирдоварӣ кардааст, ки ғайр аз забоншиносӣ, ба адабиётшиносӣ ва фарҳангшиносӣ низ пайванди ногусастанӣ доранд. Аз ин ҷо асари шомили филологӣ будани "Алмузхир"-и Ассуютӣ аз таҳлилу бахшҳо ва мавзӯҳои мавриди баҳси китоб берун меояд.

"Алмузхир"-и Ассуютӣ аз ду ҷилд иборат буда, аз рӯи анъанаи тартиб додани асарҳои забоншиносии араб ба бахшҳо чудо карда шуда, дар 50 навъ масоили мухталифи забоншиносии араб мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор ёфтааст. Навъҳо ё мавзӯҳои тақсимшуда, ки онҳо масъалаҳои таҳқиқшавандаи китобро ташкил медиҳанд, аз ин қароранд:

1. Навъи яқум – андар шинохти саҳеҳ ва собит.
2. Навъи дуом – андар шинохти ривоятҳои забоние, ки саҳиҳ ва собит нестанд.
3. Навъи сеюм – андар шинохти тавотур ва оҳод.
4. Навъи чаҳорум – андар шинохти мурсал ва мунқатеъ.
5. Навъи панҷум – андар шинохти афрод.
6. Навъи шашум – андар шинохти ривояти касе, ки пазируфта ё рад мешавад.
7. Навъи ҳафтум – андар шинохти роҳҳои гирифтани ва таҳаммул кардан.
8. Навъи ҳаштум – андар шинохти маснӯъ, ки он ҳам мавзӯ буда, дар он дурҷ ва чизи дуздида [аз асар] зикр мегардад.

Ассуютӣ баъди ҳашт навъ, ки меоварад, ишора менамояд, ки ин бахшҳо ба забон аз ҷиҳати "инсон" тааллуқ доранд. Агар гуфтаҳои муаллифро ба истилоҳи забоншиносии муосир шарҳ диҳем, чунин берун меояд, ки Ассуютӣ дар ҳашт бахш ба масоили лексикология даст задааст, ки ба муносибатҳои хабарии калима тааллуқ доранд. Яъне, истифодаи калима ба маънои хабар.

9. Навъи нӯҳум – андар шинохти фасҳ.
10. Навъи даҳум – андар шинохти заиф, мункар ва матрук [аз калимаҳо].
11. Навъи ёздаҳум – андар шинохти [калимаҳои] бад ва мазамматмаъно.
12. Навъи дувоздаҳум – андар шинохти мутаррид ва шоз(э).
13. Навъи сенздаҳум – андар шинохти ҳушӣ, ғариб, шаворид ва наводир.
14. Навъи чаҳордаҳум – андар шинохти мӯҳмал ва мустаъмал.
15. Навъи понздаҳум – андар шинохти маворид.
16. Навъи шонздаҳум – андар шинохти луғатҳои гуногун.
17. Навъи ҳабдаҳум – андар шинохти баҳамдигар дохилшавии забонҳо.
18. Навъи ҳаждаҳум – андар мувофиқати забонҳо.
19. Навъи нуздаҳум – андар шинохти муарраб.
20. Навъи бистум – андар шинохти алфози исломӣ.
21. Навъи бисту яқум – андар шинохти муваллид.

Дар хамин ҷо Ассуютӣ ба ин сенздаҳ навъ чунин шарҳ меоварад, ки онҳо ба забон аз ҷиҳати алфоз тааллуқ доранд.

22. Навъи бисту дуом – андар шинохти хусусиятҳои забон аст.
23. Навъи бисту сеюм – андар шинохти ишпиқоқ.
24. Навъи бисту чорум – андар шинохти ҳақиқӣ ва маҷоз.

25. Навъи бисту панҷум – андар шинохти мушгарак.
26. Навъи бисту шашум – андар шинохти аздол.
27. Навъи бисту ҳафтум – андар шинохти тародуф.
28. Навъи бисту ҳаштум – андар шинохти итбоъ.
29. Навъи бисту нӯҳум – андар шинохти хос(с) ва ом(м).
30. Навъи сиюм – андар шинохти мутлак ва муқайяд.
31. Навъи сию якум – андар шинохти мушачҷар.
32. Навъи сию дуом – андар шинохти ибдол.
33. Навъи сию сеюм – андар шинохти қалб.
34. Навъи сию чаҳорум – андар шинохти нахт.

Ассуютӣ ин сездар навъро ба масоили маъноӣ калима дар забон мутааллиқ медонад.

35. Навъи сию панҷум – андар шинохти амсол.
36. Навъи сию шашум – андар шинохти падарон, модарон, писарон, духтарон, хохарон, бародарон, хешу ақрабо.
37. Навъи сию ҳафтум – андар шинохти он чи ба ду маъно омадааст, то ки дар он ғалат наравад.
38. Навъи сию ҳаштум – андар шинохти он чи ба ду маъно омадааст, то ки агар лукнатзабон онро бихонад, ба ӯ айб гирифта нашавад.
39. Навъи сию нӯҳум – андар шинохти лаҳнҳо, луғзҳо ва фатвоҳои фақиҳони араб.

Ассуютӣ панҷ навъро ба гуруҳҳои дохил кардааст, ки ба латифа ва хушзавқиҳо алоқа доранд.

40. Навъи чихилум – андар шинохти ашбоҳ ва назоир.
- Ин навъро Ассуютӣ ба хифз, дуруст талаффуз кардани калимаҳо тааллуқ донистааст.

41. Навъи чихилу якум – андар шинохти одоби забонӣ.
42. Навъи чихилу дуом – андар шинохти навишти забон.
43. Навъи чихилу сеюм – андар шинохти тасҳиф ва таҳриф.
44. Навъи чихилу чаҳорум – андар шинохти табақаҳо, ҳофизон, бовармандон ва заифон.
45. Навъи чихилу панҷум – андар шинохти номҳо, кунияҳо, лақабҳо ва ансоб.
46. Навъи чихилу шашум – андар шинохти муъталиф ва мухталиф.
47. Навъи чихилу ҳафтум – андар шинохти муттафиқ ва муфтарик.
48. Навъи чихилу ҳаштум – андар шинохти маволид ва вафотҳо.

Баъди ин нӯҳ навъ Ассуютӣ ишора менамояд, ки онҳо ба забоншиносон ва ровиёни онҳо тааллуқ доранд.

49. Навъи чихилу нӯҳум – андар шинохти шеърӯ шоирон.
50. Навъи панҷоҳум – андар шинохти ғалатҳои арабҳо.

Баъди ин Ассуютӣ сухани худро идома дода, меғӯяд: "Он чи мо дар ин китоб гирд овардем, афкори гуногун аз китобҳои пешиниён аст. Лекин кори мо дар ин ҷо ихтисору сода кардан ё шарҳу тафсири ҳарҳела, ё гирд овардани чизҳои пароканда мебошад" (2, 6).

Чуноне аз гуфтаи Ассуютӣ бар меояд, мақсади кори ӯ чамъбаст ва таҳлилу таҷзия, андешаҳои донишмандони арабу арабизабон аз даврони аввалин асарҳои забоншиносӣ "Китобулайн"-и Халил ибни Аҳмад, "Алқитоб"-и Сибавайҳӣ, "Фикҳуллугат"-и Ибни Форис ва дигарон аст. Ба ибораи дигар, "Алмузҳир" ҳамон энциклопедияи асримиёнагии забоншиносии араб мебошад, ки Ассуютӣ андешаҳои мухталифи онҳоро, чуноне ки баъдтар онҳоро шарҳу тафсир хоҳем дод, гирдоварӣ, шарҳу тафсир ва хулосабарорӣ кардааст.

Қимат ва арзиши ҳар як кори илмӣ одатан вобаста ба ин аст, ки муаллиф то чӣ андоза ҳадафи дар пеш гузоштаи худро дар пояи шавоҳиди айни ва бурҳону истидлол ҳаллу фасл кардааст. Ва аз назари мо, Ассуютӣ на танҳо аз ӯҳдаи ин вазифа ба хубӣ баромадааст, балки барои мо асареро ба ёдгор гузоштааст, ки он чамъкунанда, хулосакунанда ва чамъбасткунандаи яке аз муҳимтарин соҳаҳои филологияи араб – санъати забоншиносии он буда, ҳуди муаллиф дар радифи чехраҳои шинохтаи фарҳанги исломӣ қарор дорад.

Ҷойи ёдоварист, ки аз як ҷиҳат, осори фаровони филологияи Ассуютӣ, ки адади онҳоро зиёда аз чорсад номгӯӣ сарчашма ва таҳқиқотҳо ишора кардаанд ва аз ҷиҳати дигар, шояд обрӯю эътибори донишманд ҳанӯз дар замони ҳуди ӯ сабаби хурдагириҳо ва эродҳои таҳқиқомез аз ҷониби рақибон ва ҳасудон гардидааст. Вале шиносии иҷмолии асари ӯ шаҳодат медиҳад, ки чунин асари чамъбасткунандаи филологӣ, ки маводи зиёда аз ҳаштасрии забоншиносии арабро шомил аст ва аҳамияти фаровони илмӣ, фарҳангӣ, филологӣ ва таърихӣ дорад, наметавонист аз камбудҳои ҷузъӣ ори бошад. Вале гирдоварии чунин мавод дар тақия ба сарчашмаҳои бозъитимоди забоншиносӣ ва умумии филологӣ аз хизматҳои шоён ва барҷастаи муаллиф аст. Ва табиист, ки чунин асари шомил ҳамеша, чунон ки аз табиати бани башар аст, аз қилу қоли муғризон ва ҳасудон дар канор монда наметавонист. Барои далел гуфтори ду муҳаққиқро меоварем, ки воқеан роҷеъ ба ин асар ақидаҳои

мунсифона пешкаш кардаанд. Яке аз донишмандоне, ки дар бораи Ассуюти таҳқиқоти мунсифона бурдааст, Мустафо Ашшакъа мебошад. У мегӯяд: «Ассуюти матнхоро ба сурати номунтазам ва пароканда намеорад, балки онхоро дар ҷойи бехтару мувофиқтар, дар саҳифаҳои «Алмузхир» бо низоми дақиқ тартиб додааст». . . (6, 167-168).

Ҷойи шак нест, ки Ассуюти маводи нафисро дар асараш ҷой додааст, зеро ин намунаҳои нафис аз китобҳои арзишманд гирдоварӣ гардидаанд, ки баъзеи он аз миён рафтаанд ва агар онҳо дар асари Ассуюти зикр намегардиданд, мо на каму на зиёди онхоро намедонистем, аз ин рӯ, он чи Ассуюти дар китоби худ овардааст, аз муҳимтарин маводест, ки дар китоби «Алмузхир» гирдоварӣ гардидааст. (7, 234).

Аз донишмандони дигари муосир дуктур Рамазон Абуаттавоб мегӯяд: «Фазилати Ассуюти дар он аст, ки ҷузъиёти хурд-хурдҳо аз ин ҷо ва аз он ҷо дар бораи ҷизе, ки навиштааст, гирдоварӣ намуда, ҳар як суҳанро ба соҳиби он нисбат дода, амонати ғавқулодаи илмиро риоя сохтааст» (8, 234-235).

Хулоса, метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки китоби энциклопедии Ҷалолуддин Ассуюти дар соҳаи забоншиносии араб «Алмузхир фи улумиллуға ва анвоъихо» яке аз сарчашмаҳои бозғитомоди забоншиносии асримиёнагии араб буда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи лингвистии он маҷоли васеътарро тақозо дошта, ҳуди асар ва мақоми муаллифи онро метавон дар қатори донишмандони бузурги соҳаи филологияи араб қарор дод, зеро ин асар аз замони таълиф ва то имрӯз барои муҳаққиқон ва мутахассисони забоншиносии араб маводи арзишманд пешкаш карда метавонад.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҷалолуддин Ассуюти, мактабҳои забоншиносӣ, лексикографияи араб, асарҳои забоншиносии гузаштаи араб, "Алмузхир"-и Ассуюти – китоби энциклопедӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмон Ҷалолуддин Ассуюти. Алмузхир фи улумиллуға ва анвоъихо. Дорулфикр лигтибоъа ваннашр ваттавзӣ. Ҷузъи аввал. Бейрут, бидуни соли таъ.
2. Абдурахмон Ҷалолуддин Ассуюти. Алмузхир фи улумиллуғати ва анвоъихо. Дорулфикр лигтибоъати ваннашри ваттавзӣ. Ҷузъи аввал. Қоҳира, бидуни соли таъ.
3. Аваз Алғуборӣ. Мақомот Ассуюти. Дираса фи фаннилмақома Алмисрийа. Қоҳира, 2005.
4. Аваз Алғуборӣ. Мақомот Ассуюти. Қоҳира, 2005.
5. Г.М. Габучан. «К вопросу об арабских грамматических учениях.» // Семитские языки. Сб. стат., М., 1963; В.Г. Ахвледзиани. «Арабское языкознание средних веков.» // История лингвистических учений. Средневековый восток. Изд-во «Наука» Л., 1981; В.Ф. Гиргас. Очерк грамматической системы арабов. С.-Петербург, 1878; Т. А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский. Грамматическое учение арабов. // Очерки по истории лингвистики. М., 1975; Р.Х. Робенс. Тарихи мухтасари забоншиносӣ. Техрон. Тарҷумаи Алимӯхаммад Ҳақшинос. Техрон 1381х.ш.
6. Мустафо Ашшакъа. Ҷалолуддин Ассуюти. Масиратуҳу алиғимийа ва мабоҳисуху аллуғавийа. Қоҳира, 1994.
7. Саъид Хусайн Бухайрӣ. Алмадҳалило масодириллуға аларабийа. ал-Қоҳира, 2001.
8. Саъид Хусайн Бухайрӣ. Алмадҳалило масодириллуға аларабийа. Қоҳира, 2001.
9. Ҳоҷӣ Халифа. Кашфузунун ан асомилкутуб валфунун. Макка, 1981, ҷ. 1, ҷ. 2.; В. Г. Ахвледзиани. Арабское языкознание средних веков; Абдулхамид Ашшилқонӣ. «Масодир аллуға». Троблус, 1391х, к. /1982.; Саъид Хусайн Бухайрӣ. «Алмадҳалило масодириллуғатиларабийа». Қоҳира, 2001.
10. Хусайн Нассор. Алмуъҷам аларабӣ нашъатуҳу ва татаввурӯҳу. Қоҳира, 1956.; В.М. Белкин. Арабская лексикология. М., 1975.; В.Г. Ахвледзиани. Арабское языкознание средних веков.; Г. Зарриназаде. Сравнение «Сихах аларабийа» и «Сихах алфуро». Семитские языки. Вып.2. (ч.2), «Наука», М., 1965.

«АЛ-МУЗХИР ФИ УЛУМИ - ЛУГА ВА АНВОЪИХО» ДЖАЛОЛУДДИНА АССУУТИ И ЕГО МЕСТО В АРАБСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Арабская лексикография является одной из передовых областей науки средневекового языкознания. Одним из ярких представителей арабского языкознания считается Джалолуддин Ассуюти. В данной статье говорится о его книге «Ал-музхир фи улуми-луға ва анвоъихо» и даются комментарии к нему.

“AL MUZHIR FI ULUMI – LUGA VA ANVOGIHO” OF JALOLUDDIN ASSUUTI AND IT’S PLACE IN ARABIAN LINGUISTICS

An arabian lexicography is one of the forward part of science of medial linguistics. One from the prominent representative of arabian linguistics considers Jaloliddin Assuyoti. The article considers about the books “Al muzhir fi ulumi – luga va anvogho” this great academics and give commentary to it.

К ВОПРОСУ О СРАВНЕНИИ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

М. Иматшоева

Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева

Из глубины веков известно, что жизнь каждого народа была связана с цветом. В течение всей жизни, с рождения и до смерти, пока мы способны видеть, мы пребываем в мире цвета.

Значение цвета для нас огромно, но мы часто не отдаем себе в этом отчета, не замечаем этого. Мы не задумываемся над тем, какое влияние оказывают на нас цвета, как они могут изменить наше настроение, вызвать ощущение бодрости или, наоборот, чувство угнетения и печали.

Жители каждого конкретного региона, независимо от национальности, воспринимают цвета по-разному. Это связано со многими сложившимися мифологическими понятиями и этнографическими понятиями. Каждый цвет обладает такими понятиями и чувством.

В мире в основном признаны семь основных цветов:

Ш.-*rūšt, p. rāšt* т.-сурх, а.-red-«красный», ш.-*ter, p. ter* т.-сиёх, а.-black, «чёрный», ш.-*safed, p. safed*, т.-сафед, англ.-white, «белый», ш.-*vūr, p. vūr*, т.-бур, а.-brown, «коричневый», ш.-*zīrd, p. zerd*, т.-зард, а.-yellow, «жёлтый» ш.-*sāvz, p. sāvz* т.-сабз, а.-green, «зелёный», ш.-*nīli, p. nīli*, т.-нили, а.-blue, «синий».

Самым почитаемым цветом, как для таджиков, так и для англоязычных народов, цветом радости и веселья является красный цвет (ш.- *rūšt*, р. *rušt* т.-сурх, а.-red). Красный цвет относится к цветам, входящим в состав спектральных цветов Г.Моренстерне отметил, что слово *rūšt* заимствовано из перс. *rušt* «светлый», ср. Хорезм «*raht*» красный, др. инд. «*rakta*»- окрашенный красный, ш.- *rūšt, p. rušt, rūšt-rūštak*, Сrp.-*rušt*,-красный.

Здесь прослеживается соответствие и-е и иранскими гласными о и и (ж.р. *rošt*, м.р. *rušt*). Общей индоевропейский корень (**roudh**, *roudh*) «красный» известен в древних языках: и-е **rūstya-* *rast** ж.р. *rūstya-* и-е. *reudh* * *rudh*

*rudh-so** *roudh-s-to* «красный» ав. *raod tax* оп. *rušta*-красный, ср.р.-*rošt* и.р. *rašt* ж.р. **rušta* *

Общий индоевропейский корень *rudh* красный, известный в древних языках и в английском языке, был заимствован из латинского языка «*ruder*». [1,73]

Прилагательное ш.-*rūšt*, р. *rušt*, т.-сурх, а.-red, «красный», в памятниках древнейшей поры чаще всего используется по отношению к предметам, явлениям природы и общественной жизни и означает «ценный, богатый», превосходный и прогресс.

В этнографическом аспекте таджиков (в том числе и горных таджиков) прилагательное «красный» употребляется для выражения качеств, положительных с точки зрения религии и имеет следующую символику: страсть, любовь, великодушие, достоинство, почтение, святость, роскошь, кровь и тому подобное. Но параллельно этому красный цвет имеет и отрицательные качества: как кровь, убийство, колдовство, магия, злой нрав. [2,13] Например, шугнанцы говорят «*vi semenen xun žex*» «Чашмонашон хун давиданд» или «*йу хун пурхт*». Эти поговорки используются, когда человек не может удержать злость.

Для шугнанцев самым почитаемым цветом является красный. К примеру на празднике «*хидирайум*» новый год (21 марта) в день весеннего равноденствия, на рассвете на улицу выносятся какая-нибудь домашняя утварь красного цвета (одеяло. ткань или платок «шал»). В загробную жизнь провожают именно с этим цветом, покрывая носилки красной материей, желая покойному попасть в рай. Во время траура человек носит чёрную одежду (именно женщины), а если радость то красную. Для того чтобы избежать беды или болезней присутствующие при погребении по обычаю, приносят с собой заранее отмеренные по головам близким шерстяные нитки и бросают в могилу. Красный цвет для шугнанцев и таджиков это цвет «*хушхосият*» т.е с хорошими свойствами.

В древнеанглийских памятниках раннего периода, название красного цвета наиболее часто используется для обозначения цвета одежды, а также признака принадлежности к высшему обществу строю.

A My man don't be afraid, said the dealer in red, suddenly becoming gentle.

Т. Чонакам гам махур, гуфт марди сурхпуш

Ш. A mu jūn, gam māk, lūdi yā rost-pūx, banokāfand yā xusrūi sat. A. She wore a red ribbon in her hair with self-respect.

Т. Вай дар мӯи сараш бандаки сурхро маҳкам кард.

Ш. Yau xu gūnjand rūst bāndak xusikunūn cust cūd.

Историю слова «красный» очень хорошо подтверждают словари, т.е. они передают неоднозначность слова, его различные значения в зависимости от употребления прилагательного ш.-rūšt, p rūšt т. -сурх, а.-red «красный». [3,75]

1. Относительно к солнечным лучам и ландшафтам означает один из простых цветов.

A. It was if recent erection-indeed almost new and of the same rich red color that formed such a contrast with evergreen of the large.

Т. Ранги он агарчи хангоми навиаш қариб ба нав шабоҳат мекард ва ранги суп-сурхро мемонд, ки ин тариқ муқоиса ба ранги сап-сабз шабоҳат медошт.

Ш. Wi rāng awal tar naw mūnand ca vud sof rūšt jinow sut, atā xu diland di muqoisā ca kinām as parzast čidow torik sāvz nimeid.

2. Относительно к телу.

A. The red man opened the lantern and turned it upon the figure of the post rate boy.

Т. Он марди зардина чароғро ба суи сояи бача рост мекард.

Ш. Yu zardina čoriki xu cirowaki rōid-xu tar wi yidabuc tarafi wam cūd.

A. And if you shouldn't like my redness-well, I, m not red by birth, you know.

Т. Агар рангзардиям ба ту маъқул набошад, ман аз рӯзи ба дунё омаданам зардина набудам, фаҳмиди?

Ш. Turd mu rūšt-bīci xuš ca navid wuzum az nān qīcau rūšt navad, tu fāmi.

Необходимо отметить, что обозначение цвета «красный» является абстрактным, и мы находим ряд фразеологических компонентов с прилагательным ш.-rūšt, p. rūšt, т сурх, а.-red, -«красный».

Ш- mu pīc rūšt

Т.- рӯям сурх

А.-Oh, my God

Ш. Rošt žow ar Ҷijid, wam dum pi dišid

Р. Rušt žow ar Ҷajed um dum pa dišad

Т. Гови сурх дар оғил, думаш дар берун.

A. The red cow in the stable, but its tale outside.

Ш-tu pīc rūšt

Р. Та пец рушт

Т. рӯят сурх

A. your face to be red.

Ш. Худои му пīc rūšt kixt mu puc ta yodd.

Р. Худои му пец рушт кixт му пuc та yidd

Т. Худо рӯямро сурх кунад, писарам меояд.

A. Hope that God will make my face red (help me) and my son will return.

В английском языке тоже бывает такая порция. К примеру. Neither fish nor good red herring «не рыба, не мясо», «ни то, ни се» шугн. «na yamat, na yu, noqobil» е.д It was the Bur star who was listened to and scullion had his doubts about him. . . Neither fish, flesh, fowl nor good red herring, scullion summed him up with his usual political acumen.

Not worth (give) a red cent-никчемный, некудишный, ничего не стоящий.

A. A woman's reputation up here is not worth a red cent if she permits any soft of familiarity.

Т. Обрӯю нуфузи зан ҳеч гоҳ воло нахоҳад шуд, агар ӯ ба ҳар намуди муносибат ризоият диҳад.

Ш. Wam yūnik obrūy-ta acau baland nasūd aga yā fuk korti rozī ca sūd.

A. red cent – очень мало (денег)

A. I was in failure. I had not even a red cent in my pocket

Т. Ман муфлис шудам. ҳатто як тин ҳам дар киса надорам.

Ш. Wzum sof becorā sut. Yī tin mis ar mu čebak nist.

В таджикском и шугнанском языках слова шугн.rušt, тадж.-сурх, англ.-red, «красный» употребляются для выражения стеснения. К примеру, если человек опозорится или чего-то стесняется, то его лицо становится красным.

Ш. Ас харм рушт гилгунд сут.

Р. Az xarm rušt gilgund sut.

Т. Аз шарм суп-сурх шуд.

А. He got red of shyness.

Ш. Majlis-and-en wi ḡod rūšt- gilgūnd-en ċūd

Р. Majlis-andan way ḡod rušt gilgūnd way ċūd

Т. Дар маҷлис уро зада суп-сурх карданд.

А. He was severely criticized at the meeting

В английском языке негативный смысл изображается в таких обстоятельствах – a red book-база данных, где хранится информация о людях, имеющих проблемы с законом.

А. He perpetrated a crime and free into the hands of police body. He was taken down in the red-book.

Т. Вай ҷиноят содир кард ва аз тарафи политсия дастгир шуд. Номи уро ба китоби сурх дохил карданд.

Ш. Yui jinoyat ċūd xu bādi milīci wi anjūvd. Wi nūm wam rošt kitobti nivišē sut.

Red-blooded- сильный духом человек.

А. Yes, my father, my dear father was a red –blooded man.

Т. Ҳа, падарам, падари азизам марди хунсард буд.

Ш. ūn mu tāt, mu bašānd tāt lap be xoj vud

Однако хотелось бы отметить, что как обозначение цвета слово «красный» характеризуется известной многозначностью, большим диапазоном или большой палитрой разных оттенков, которое оно называет. В классической литературе английские писатели в своих произведениях выделяют такие оттенки красного цвета, как алый-scarlet, розовый-pink rosy, пурпурный-purple.

Эти оттенки являются более производными и используются в языке для обозначения цвета лица здорового, молодого, а также для обозначения цвета губ, одежды и т.д.

Ш- tar wi piс rūšti ded.

Р. Tar way pec rušti indid

Т-Ба рӯяш сурхи давид.

А-He was rescued of death and his face got red

Указанное предложение показывает, что лицо больного стало красным, то есть он избавился от смерти. Есть надежда, что он будет жить.

Ш-Wam piс rūšt-gilgūnd vud.

Р. Un pec rušt- gilgun vid

Т-Рӯяш суп-сурх буд.

А-Her face was scarlet.

В этом предложении речь идёт о том, что она была молода и красива. В шугнанском языке иногда во время ссоры вместо ш- ter.p.ter т-сиёх, а-black, «чёрный» используется слово ш-rušt,p.rušt, т-сурх, а- red, «красный».

Из уважения к человеку для выражения к нему (во время обмана)не используется слово чёрный ш-ter,p.ter, т- сиёх, а-black.

Иногда в шугнанском и таджикском языках встречается антропоним мужского рода как:

Ш- rūšt-«красный», rūštak-«красный».

Т- сурх, «красный», сурхак-«красный».

Ш,- Rūštinazar, Rūštov, Rūštakov.

Т- Сурхов, Сурхаков.

Качественные прилагательные выражающие цветовое восприятие предметов, различаются по родовой принадлежности посредством внутренней флексии изменения корневого гласного. [4,117]

Значение	род	
Красный	М	Rūšt
	Ж	Rašt
Ярко-красный	М	Filux
	Ж	Filax

В таджикском языке красный цвет по родам не отличается. И для мужского и для женского родов используется слово «сурх». [5,24]

Ш.-rošt žow toyd
P.Rušť žow täyd
Т-гови сурх рафт.
А.-The red cow went.
Ш.-rūšt xij yat.
P.Rušť ažur yat

Карамшоев Д. Категория рода в памирских языках. Душанбе, 1978

Шукуров К. Ранго. Душанбе 1977, 45с.

Т.-буккаи сурх омад
А -the red bull came

В языках шугнанско-рушанской группы, качественные прилагательные, обозначающие цвет, имеют степени сравнения: положительную, сравнительную, превосходную.

Положительная степень:

Rūšt-rošt-сурх- red.
Ш.Rūšt rūčka qatium nivīšt.
P.Rūšt rūčka qaterum nivīšt
Т.Бо ручкаи сурх навиштам.
А.I wrote with red pen.
Ш.Salimāyi rošt paltou pinūyd.
P.Salimāyi rušt paltou pinavd
Т.Салима палтои сурх пӯшид.
А.Salima wore a red coat.

В шугнанском языке сравнительная степень образуется при помощи суффиксов di (**tara) (**cara), а также аналитическим способом. В таджикском языке сравнительная степень образуется при помощи суффиксов – тар, в английском при помощи-er/

Ш. Mu kurtā rūšt-di
P.Mun kurtā rušt-di ā
Т. Куртаи ман сурхтар аст
А.My shirt (dress) is redder.
Ш.Yam gul rūšt-di
P.Yim gul rašt-di
Т.Ин гул сурхтар аст
А.This flower is redder.

В шугнанском языке, если суффикс di присоединяется к качественным прилагательным, они не утрачивают родовой оппозиции.

Rušť-di (м.р.) rošt-di (ж.р.)-краснее.

В конструкциях с формой сравнительной степени прилагательного обычно используется предлог as.

Ш- My kurtā as tund rūšt-di
P.Myn kurta as tāyā rušt-di
Т.- Куртаи ман аз куртаи ту сурхтар
А.-My dress is redder than yours
Ш.-Yid rūšt-di kurtā as mi bīdi-di.
P.Yid rušt kurtā as may bedi-di
Т.- Ин куртаи сурхтар аз ин курта хубтар аст
А.-This redder dress is better than that

При обозначении более интенсивного качественного признака вступает удвоение суффикса di, который в таджикском и английском языках отсутствует.

Ш. Rūšt-rūštdi- rūštdidi.
P. Rušt- ruštdi-ruštdidi
Т. Сурх- сурхтар-сурхтарин
А. Red- redder-(the) redderst
Ш. -mu gulenen as tund rūšt-di-di.
P. Mun gulenen as taya rušt-di-di
Т.- Гулҳои ман аз гулҳои ту сурхтаранд
А.-My flowers are reddest than yours.

Полифункциональный суффикс-zog в шугнанском языке также выступает при выражении превосходной степени качественных прилагательных, обозначающих цвет.

Ш.-Obil pīc rūšti-zor sut
P.Odil pec rušti zor sut
Т.- Руи Одил сурхи сурх шуд
А.-Odil's face became the reddest.

В таджикском языке сравнительная форма выражается только при помощи суффикса-тар, а в английском языке при помощи суффикса-er.

Слабая интенсивность проявления признака у прилагательных, обозначающих цвет, выражается только при помощи суффикса-ак. Следует отметить, что цвет принимает вспомогательное слово rand цвет.

Rust-rand-ak
Ш. Wam ʔacbicand rūšt-rāng-ak kurtā
P. Um ʔacbica rušt-rangak kurta
Т. Духтарак куртаи сурхчатоб дошт. (У маленькой девочки красноватое платье)
А. The girl had reddish dress on.

Rušt-rang-ak.
Ш.- Wam pīc-ard rūšt-rūšt-ak rūy ʔod
P. Um pec-ri rušt-ruštak rūy ʔod
Т. Дар рӯи вай сурхи пайдо шуд. (На её лице появилось что-то красноватое).
А. Allergy appeared in her face.

Самая высшая степень rušt «сурх» red в шугнанском языке выражается аналитическим, посредством слов и элементов словосочетания: lar «много» (lar rūšt-бисёр сурх – много красного), sof «совсем» sof rūšt (совсем красный), lar «слишком» lar rūšt -слишком красный, fuk самый-букв «из всех» as fuk rūšt de (краснее всех).

Слово gilund (pers:gilgun) тоже выражает самую высшую степень прилагательного на обозначение rušt «красный» rust gilgun(d)

Ш.- Wind rūšt gilgünd kurtā vud
P. Wayā rušt gilgünd kurtā vid.
Т.- Вай куртаи суп-сурх дошт.
А- He had light red shirt on

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: разносистемные языки, сравнение цветообозначения в разносистемных языках, качественные прилагательные, языки шугнанско-рушанской группы, степени сравнения, родовая оппозиция.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иссерлин Е.М. История слова «красный». /Русский язык в школе. №3, 1951.
2. Атоева М.М. Лексика обозначающая цвет в таджикском и русском языках. АҚД.-Душанбе, 1988.
3. Хусейнов Х. Калимаи сурх. /Мақтаби совети. №5, 1971.

ОИДИ МАСЪАЛАИ МУҚОЙСАИ МАФҲУМИ РАНГ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР

Дар мақолаи мазкур муаллиф хусусиятҳои грамматикӣ ва этнолингвистии мафҳуми ранги «сурх»-ро мавриди баррасӣ қарор додааст.

IT'S ABOUT THE QUESTION AND COMPARING PROPERTY COLOUR IN THE ETHNOLINGUISTICAL LANGUAGES

In the following article the author considered grammatical and ethnolinguistical properties of red color.

БАЪЗЕ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ТАВЗЕҲ ВА ТАҒСИРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

М. Насруллоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Танз ба маънии масҳара қардану таъна задан дар шеър ё насрест, ки дар он ҳамоқат ё заъфҳои ахлоқӣ, фасоди иҷтимоӣ ё иштибоҳот бо шеваҳои тамасхуромез ва аглаб ғайримустақим бозгӯ шаванд. Ба қавли яке аз муҳаққиқони эронӣ – Майманат Мирсодиқӣ: «Шоир ё нависандаи танзпардоз бо масҳара гирифтани ашхос ё одобу русум ва масоили маҷмӯъ дар ҷомеа аз онҳо интиқод ва бад-ин

тариқ, онхоро маҳқум мекунад, бо ин ҳадаф, ки ноҳинҷории ахлоқӣ ва нобасомониҳои ҷомеа ислоҳ шавад. Гуфтаанд, ки танзнавис ҳаммонанди пизишки рӯҳ аст, ки вазифааш аз байн бурдани авомили решаи бемориҳои муҳим, аз қабилӣ дуруӣ, гуруру хирс ва оз аст» (4, 180-181). Ҳамчунин, ӯ аз забони муҳаққиқи англис меорад, ки «... Ҷунотон Сувифт (Ҷонатан Свифт – Н.М.) нависандаи танзгардози англис аст. Ба ақидаи ӯ: «Танз оинаест, ки дар он ҳар кас чехраҳои дар он кашф мекунад, магар чехраи ҳудаширо»» (4, 181).

Бузургтарин танзнависи адабиёти тоҷикӣ форс дар даврони гузашта Убайди Зоконӣ аст, ки наср ва шеърӣ худро воситаи ҳамла ба урфу одатҳои номатлуб ва айбу фасодҳои табақаҳои мушаххас мавриди истифода қарор додааст. Танзи ӯ бештар як ҷо бо ҳазли тундзанада мебошад. Рисолаҳои «Дилқушо», «Сад панд», «Таърифот» («Даҳ фасл») ва баъзе манзумаҳои ӯ («Мушу гурба») намунаҳои аз осори ӯ дар ин замина ҳастанд (ниг. ба: 3, 15).

Убайди Зоконӣ чун адиби равшанфикри замонаш ақидаҳои пешқадами даврро ифода менамуд ва ҳимоя мекард, ба фикрҳои кӯҳнаву ақибмондаи гузаштагон бо назари танқид менигарист. Ҷаҳолатпарастӣ, фармонравии ҳокимон ва таъқиботи рӯҳониён Убайдро маҷбур сохтанд, ки ақидаҳои замонашро аз забони гузаштагон ва андешаҳои пешиниёнашро аз забони ҳамасрон зери танқид бигирад, мавқеи худро гоҳе норавшан нишон диҳад. Дар айни замон ишора ҳам менамояд, то мақсади ӯро дуруст фаҳманд:

*Он кас, ки зи шаҳри ошноист,
Донад, ки матои мо кучоист...*

«Дар таърихи адабиёти Эрон Убайд нахустин касест, ки ба сабукии хос ба интиқоди авзои иҷтимоӣ пардохта ва ба ин шакл рисолате нигоштааст. Бинобар ин, ифтихори эҷоди интиқоди иҷтимоӣ дар адабиёти Эрон асосан Убайди Зоконӣ аст. Насри Убайд хеле равону ширин ва мустаҳкам аст. Убайди Зоконӣ дар насрнавиҷи пайрави Саъдист. Дар достонҳои ӯ, дар пандҳои ӯ, ба таври ҳулоса дар насри адиб ба заҳмате метавон як калимаи зиёдатӣ пайдо кард. Қудрат ва маҳорати Убайд дар наср ба қадре ошкор аст, ки ҷуз Саъдӣ фасеҳтар аз ӯ суроғ надорем. Муқаллидони дигари Саъдӣ ҳунари ӯро дарнаёфта буданд» (7, 5).

Дар рисолаи «Даҳ фасл» тарзи баёни фикри нависанда тафсириро менамояд – луғат оварда, ба шарҳ мепардозад. Ӯ баъзан дар эзоҳи луғату истилоҳот тарзи истифодаи киноиро пеш мегирад, ҷунончи: «Алдунё: он ҷо ки ҳеҷ офарида дар вай наёсояд». Ӯ бо ин эзоҳаш на маънои ҳақиқии дунё, балки дар он рӯзҳо барои одамон ҷойи азоб будани онро дар назар дорад. Ӯ ки: «Чашми қозӣ: зарфе, ки ба ҳеҷ (чиз) пур нашавад». Дар ин ҷумла на сохти чашми қозӣ ҳамчун узви бадани инсон, балки чашмгуруснагиву порахӯри шарҳ ёфтааст. Дар ин рисола калимаҳои низ ҳастанд, ки номашон бо моҳияти мусбати иҷтимоиашон шарҳ ёфтаанд: «Алодаи: он, ки некхоҳи мардум бошад». Дар ин эзоҳ ӯ танҳо онҳоеро одам мешуморад, ки некхоҳи инсонхоянд.

Дар ин мақола мисолҳоеро, ки Убайди Зоконӣ тариқи кинояву маҷоз танз мекунад ва худ шореҳи онҳост, ҷой додем.

Шарҳу тавзеҳи калимаҳои арабии ин бахш ба се зерфасл ҷудо карда шуд: 1 тавзеҳ бо калима; 2 тавзеҳ бо ибораи изофӣ ва 3 тавзеҳ бо ҷумла.

1. **Тавзеҳ бо калима.** Калимаҳои арабӣ бо се роҳ тавзеҳ ёфтаанд:

а) **Бо калимаҳои иқтибосии арабӣ**

Байтуннор: **дорулқазо** (368)§.

Байтуннор, яъне хонаи оташ, дӯзах бо калимаи **дорулқазо** (қозихона, хонаи муҳофиза ва файсалдиҳии даъвоҳо аз тарафи қозӣ - 1, 392) тафсир шудааст.

Убайди Зоконӣ меҳодад, бигӯяд, ки қозихона хонаи ором нест, балки хонаи оташ – **дӯзах** аст.

Дорулқазо: **мадраса** (366).

Дорулқазо – вожаи **дор** дар забони арабӣ ба маънои: хона, ҳавлӣ; ҷой, манзил (1, 390) мавриди истифода қарор мегирад; **таътил** – ҳолӣ гузоштан, ҳолӣ қардан; бозмондагӣ аз қор, бекорӣ (2, 349).

Мадраса, ки макони таълиму тарбия аст, Убайди Зоконӣ мегӯяд, ки муассисаест, ки аз фаъолият бозмондааст.

Алмайил: **мубтало** (375).

Маилро (иёлманд, иёлвор – 1, 1071) бо калимаи **мубтало** шарҳ додааст, яъне шахси аёлмандро гирифтори бесарусомонӣ ё худ мубталои зиндагӣ хондааст.

Алказзоб: **муначҷим** (370).

Каззоб (дурутӯйи гузаро, дурутӯй – 1, 527) муначҷим аст.

§ -۵۴۸- عبيد زاکانی، کلیات، پر ویز اتابکی، تهران، زوار، ۱۳۴۳ش.

Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавсайн нишон дода мешаванд.

Ситорашиносе, ки ба хотири манфиати шахсии худ аз рӯи вазъияти ситораҳо нодуруст пешгӯӣ мекунад, дурӯғӣ ӯро гузаро тафсир шудааст.

Ҳар касе, ки касби омӯзгориро пешаи худ дорад, Убайди Зоконӣ ӯро аҳмақ донистааст. Ӯ мегӯяд, ки аҳмақ касест, ки дар ин замон муаллими мекунад. Алмуаллим: **аҳмақ** (371).

Алтабиб: **чаллод** (370).

Чаллод – иҷрокунандаи ҳукми кушиш, мири ғазаб – 2, 770; маъмури тозиёна задан ё куштани маҳкумон, диҷхим (8, 421).

Табиб, ба ҷои он ки одами беморро табобат кунад, қотили бемор аст, тавзеҳ медиҳад Убайди Зоконӣ.

б) ***Бо калимаҳои забони тоҷикӣ***

Дар мисоли зер ӯ аз гирудори замони хеш бародарро душмани бародар донистааст.

Алҳасм: **бародар** (375).

Хасм – душман, адӯ (2, 468).

Алсарроф: **хурдадузд** (370).

Сарроф – 1. заршинос, фарқкунандаи пули сара аз носара, ҷудоқунандаи пули сара аз пули қалб. 2. ивазқунандаи пул, он, ки пулро ба пуле иваз мекунад (2, 211).

Убайди Зоконӣ аз беинсофии баъзе саррофон (ивазқунандагони пул), ки нархи хармӯҳраро бо зару сим баробар мефурушанд, хурдадузд хондааст.

Алкаллоб: **заргар** (370).

Қаллоб – 1. касе, ки сиккаи қалб мезанад, касе, ки пули сохта месозад. 2. сохтакор, фиребгар (2, 671).

Дар ин мисол шахси заргар чун қаллоб, дағобоз маънидод гардидааст.

Алнадим: **хушомадгӯӣ** (371).

Надим – 1 ҳамнишин, ҳамсӯҳбат, махсусан ҳамнишину ҳамсӯҳбати шохон; 2 рафиқи наздик, маҳрам, муқарраб; касе, ки бо бузургон то андозае наздик буда, мазоху ҳазл қарда метавонад (1, 823).

Ҳар касе ки хушомадгӯӣ мекунад, ҳамсӯҳбату ҳамнишини давлатдорон мегардад. Яъне, хушомадгӯӣ замони худро ҳамнишину рафиқи давлатдорон тафсир қардааст.

Албаззоз: **гарданзан** (370).

Баззоз – газворфуруш, матоғфуруш (1, 131; порчафуруш, чомафуруш (6, 234).

Газворфуруше, ки порчае аз матоғро бо фиреб бурида, барои харидор кам медиҳад, Убайди Зоконӣ гарданзан номидааст, яъне газворфурушро фиребгар маънидод қардааст.

Албайӣ: **ҷайббур** (370).

Байӣ – фурушанда, савдогар (6, 259).

Аз беинсофии савдогарони давр Убайди Зоконӣ онҳоро кисабур тавзеҳ додааст.

Аломил: **кордор** (367).

Омил – 1 амалқунанда, коркун; 2 ҳоким, волӣ; 3 корғузур, гумошга, намоянда, вакил; 4 пурдон, доно, донишманд; 5 сабаб, боис (1, 917).

Дар тафсири Убайди Зоконӣ шахси корғузур он аст, ки роҳу равиши корҳоро барои коргарон нишон дода, фармон медиҳад.

Ба маънои **соҳибкор** тавзеҳ дода шудааст.

Дар мисоли зерин Убайди Зоконӣ меҳодад бигӯяд, ки ҳар касе ки роҳи илмро интиҳоб қардааст, бедавлату бенаво аст. Дар давоми мисол боз меорад, ки ҳар касе ки илмро ихтиёр нақардааст, соҳибдавлат, сарватманд аст. Ба қавли ӯ, илму дониш ба ҷаве намеарзад. Ҳар касе ки бепарвоиро ихтиёр қардааст, давлатдор мегардад. Мисолҳои зер шоҳиди ин гуфтаҳо.

Алолим: **бедавлат** (366).

Олим – доно, огоҳ, донишманд (1, 912).

Дар мисоли мазкур ба маънои **бенаво** омадааст.

Алҷохил: **давлатёр** (366).

Ҷохил – ҷухҳал ва ҷухҳол, ҷухл, ҷухул, нодон; ҷохил, гӯл, аҳмақ (5, 291-292).

Ба маънои **соҳибдавлат** мавриди истифода қарор гирифтааст.

в) ***Бо калимаи туркӣ***

Убайди Зоконӣ аксари намояндагони ҷомеаи замони худро ғоратгар донистааст.

Аннаҳоб: **элҷӣ** (367).

Наҳоб – ғорат қардан (6, 1159).

Убайди Зоконӣ элҷии замони худро ғоратгар муаррифӣ қардааст.

Мисолҳои зер тозиёнаи Убайди Зоконӣ қароргирифта бештар ба арбобону давлатдорони замон марбут мебошанд.

2. **Тавзеҳ бо ибораҳои изофӣ** Убайди Зоконӣ дар эзоҳи калимаҳои иқтибосии арабӣ тарзи истифодаи киноиро тариқи ибораи изофӣ эзоҳ додааст. Чузъҳои ибораҳои изофии тавзеҳи Убайди Зокониро аз рӯи баромад ба чунин гуруҳҳо метавон ҷудо кард:

а) **Арабию тоҷикӣ**

Вожаи **шароб** дар эҷодиёти Убайди Зоконӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ӯ дар рисолаи «Дах фасл» фасли ҳафтумро «Дар шароб ва мутааллиқоти он» номидаст. Мисоли зер аз ҷумлаи онҳост:

Ашшароб: **моҷи ошӯб** (372).

Шароб – 1 май, бода, оби ангур; 2 нӯшидан (1, 570).

Дар мисоли овардашуда шаробро моҷи ошӯб, ҷангу ҷанҷол маънидод кардааст.

Аддаркуласфал: **мақоми ӯ** (368).

Даркуласфал – дарк – ниҳоят амиқ ва ҷизе монанди таҳи дарё, қаър, ҷаҳаннам ва ғайра (1, 521; асфал-поинтар, зертар, маъқад, дубур; ҷамъ асофил (8, 143).

Мақом: 1 ҷой ва маҳалли сукунат ва иқомати мардум, ҳамчун шаҳр, деҳа ва ғайра; истиқоматгоҳ, ҷойи истиқомат, бошишгоҳ; 2 ҷой, маҳал, мавқеъ, маврид; 3 нишастангоҳ, садр; 4 дараҷа, мартаба, рутба, поя ... (1, 671). Убайди Зоконӣ аз овардани ин мисол меҳаҳад бигӯяд, ки ҷойгоҳи қозӣён **дӯзах** аст.

Алҳамим: **шароби эшон** (367).

Ҳамим: 1 оби гарм; 2 оби гарми риму зардоболуде, ки гӯё нӯшобаи дӯзахӣён аст (2, 725).

Убайди Зоконӣ оби гарми риму зардоболудро лоиқи қозӣ ва солиқонаш донистааст.

Алвахим: **оқибати ӯ (эшон)** (368).

Вахим – нугвор, носозгор, душвор, хатарнок, бад (1, 229).

Киноя аз зулму дароздастии қозӣён ва саранҷоми бади эшон аст, ки Убайди Зоконӣ чунин тафсир мекунад.

Алмаксур: **қалами ӯ** (366).

Максур – шикастшуда, шикаста (1, 748).

Қалами қозӣёни даврро Убайди Зоконӣ шикасташуда маънидод кардааст.

Алмаъдум: **қарами эшон** (370).

Маъдум – эъдомшуда, неспшуда, нобудгашта; маъдум шудан, несту нобуд шудан (1, 785).

Вожаи **маъдум** истилоҳи давлатдорӣ мебошад, ки дар гузашта гунаҳгоронро эъдом мекарданд. Убайди Зоконӣ меҳаҳад бигӯяд, ки несту нобуд кардан ин лутфу эҳсони ҳокимони давр аст.

б) **Тоҷикию тоҷикӣ**

Ҳачаруласвад: **деги он** (372).

Ҳачаруласвад – санги сиёҳ, санги сиёҳи муқаддас дар хонаи Каъба (2, 742).

Мисоли мазкур мувофиқи тавзеҳи Убайди Зоконӣ чунин аст: шаробхоронро дег санг бошад.

Адиб қозӣ ва пайравонашро ба риштаи танз кашида, ҳар гуна мисолҳои кабеҳро сазои эшон хондааст.

Итбатӯшшайтон: **остонаи ӯ** (368).

Итбатӯшшайтон – **итба // итбат** - остона, остонаи дар, даргоҳ (1, 753); **шайтон:** 1 иблис, аҳриман, дев; 2 кинавар, дурӯя, бадандешӣ; нофармон, саркаш (2, 558).

Убайди Зоконӣ меҳаҳад бигӯяд, ки пушти дари қозӣёнро бадандешону дурӯяҳо гирифтаанд, ки мақсади онҳо барпо кардани шӯру ғавғо байни ҷомеа мебошад.

Вакилуллолик: **анбори эшон** (371).

Вакилуллолик дар забони арабӣ аз ду реша иборат аст; **вакил** – гумошта, намоянда, касе, ки ба иҷрои коре ваколат гирифта бошад (аз шахсе ва ё ҷамъияте) (1, 223); **молик** – вожаи сермаъност: 1 доро, соҳиби мулк, соҳиби хӯҷаин; 2 ҳоким, идоракунанда (1, 699).

Мақсади адиб дар ин мисол он аст, ки наздикону пайвандони қозӣён соҳибанбори онҳо мебошанд.

3. **Тавзеҳ бо ҷумла** Дар ин бахш мисолҳоеро, ки Убайди Зоконӣ ба воситаи ҷумла тафсир кардааст, ҷой додем. Бештари онҳо ифодакунандаи мафҳумҳои иҷтимоӣ ҳастанд.

а) **Тавзеҳ бо ҷумлаҳои сода**

Алдаллол: **ҳаромӣ (дузд) - дар бозор** (371).

Даллол: 1 воситачӣ дар байни харидор ва фурӯшанда; 2 даллолаткунанда ва роҳнамо (1, 316).

Даллолони бозор, бояд ки барои хариду фурӯши мардум ҳолис хизматрасонӣ кунанд, лекин онҳо ҳаромхӯранд, аз ин сабаб Убайди Зоконӣ даллолро дузду хиёнатгари бозор маънидод мекунад.

б) **Тавзеҳ бо ҷумлаҳои мураккаби тобӣ**

Аладл: **он ки ҳаргиз рост нагӯяд** (368).

Адл – ба ҳамаи одамон бо як ҷашм нигоҳ кардан, ҳамаро баробар шумурдан, аз рӯи ҳаққоният рафтор кардан, инсоф, дод; муқобили ҷавр, зулм (1, 40), лекин ин ҷо **адл** аз тарафи адиб ҳамчун шахси дурӯғӣ (шахсе, ки ҳамеша дурӯғ мегӯяд) тафсир гардидааст.

Аласас: он ки шаб роҳ занад ва рӯз аз бозориён ачрат хоҳад (371).

Асас (посбони шабгард, посбони шабона – 1, 90) дар тавзеҳи Убайди Зоконӣ вазифаи дигарро адо мекунад: шаб роҳзанӣ мекунаду рӯз аз бозориён музд мецоҳад.

Алвакил: он ки ҳақро ботил гардонад (368).

Вакил – гумошта, намоянда, касе ки ба иҷрои коре ваколат гирифта бошад (аз шахсе ва ё ҷамъияте) (1, 223), яъне, шахсе ки бар ягон кор аз сӯи қозӣ барои иҷрои ҳукм дастур дорад ё дастур медиҳад. Лекин Убайди Зоконӣ мецоҳад бигӯяд, ки ваколатдор онест, ки ҳақро ноҳақ нишон медиҳад.

Асқобулқозӣ: ҷамоате, ки гувоҳӣ ба салаф фурушанд (368).

Асқобулқозӣ: (асқоб – ҷамъи соҳиб (1, 95); 1 ёрон, дамсозон; 2 моликон, соҳибон; ҳамроҳ кардан, ба ҳамроҳ фиристодан, ёр кардан (2, 152); қозӣ – мансабдори қонуни шаръӣ, ки кашмакашиҳои оммавӣ ва оилавино аз рӯи қонуни шариаат ҳал мекунад (2, 696).

Вожаи асқобулқозиро (ҳамроҳони қозӣ, ёрони қозиро) Убайди Зоконӣ ба маънои гуруҳе, ки нодуруст гувоҳӣ медиҳанду ёрони қозӣ ҳастанд, тафсир додааст.

Алвоиз: он ки бигӯяд ва накунад (371).

Воиз – ваъзгӯянда, панду насиҳаткунанда (доир ба масъалаҳои динӣ) (1, 239). Дар тафсири Убайди Зоконӣ воиз касест, ки хилофи гуфтааш рафтор мекунад.

Алҳалол: он чи нахӯранд (369).

Ҳалол – раво, ҷоиш, шоиш (6, 469).

Мақсади Убайди Зоконӣ ин аст, ки қозӣён бо вучуди доштани даъвои шариаат аз моли ятимон боз даромад доранд ва ришваситонӣ мекунанд. Аз ин маълум мегардад, ки бештар ҳаром мецоҳанд, на ҳалол.

Алмудаббир: он ки харҷаш беш аз дахл бошад (376).

Мудаббир – тадбиркунанда, ботадбир, чорачӯ; соҳибтадбир, идоракунанда; сардор (1, 717).

Убайди Зоконӣ мецоҳад бигӯяд, ки хароҷоти ҳукмрон, сардор нисбат ба даромадаш бештар мешавад ва аз ин рӯ порахӯр аст.

Алмучаррад: он ки ба риши дунё хандад (374).

Мучаррад: 1 танҳо, аз мардум дур, танҳоигузида; 2 танҳо, озод, фориғ; 3 танҳо, ягона; 4 бараҳна, урён; 5 марди безан; 6 ғайримоддӣ, ҳамчун ақл, ҳуш, нафс ва ғайра (ба ақидаи олимони қадим); абстрактӣ (1, 804).

Убайди Зоконӣ мецоҳад бигӯяд, ки хар нафаре, ки танҳоиро интиҳоб кардааст, ҳушбахти замона аст.

Вожаи мучаррадро аксар дар забони муосир ба маънои танҳо ва шахси танҳо истифода мекунанд. Вале дар мисоли овардашуда ба маънои ҳушбахт истифода шудааст. Ба ҳамин мисол монанд Убайд дар рисолаи «Ришнома»-и ҳеш чунин баён мекунад:

Мучаррад бошу бар риши ҷаҳон ханд,

Зи мардум бигсилу бар мардумон ханд.

Дар мақола 32 мисол аз тавзеҳу тафсири Убайди Зоконӣ оварда шуд. Ба қавли муҳаққиқи эронӣ: «Ба иллати маҳдудиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои гузеш аз ҳашм ва мучозоти ҳукуматҳо ағлаби шоирон ва нависандагони эронӣ мазомини танзомезро аз забони девонагон ва мастон баён карданд» (5, 183).

Албатта, ҳар як адиб зимни офаридани ин ё он асар аз ғановати забон истифода менамояд ва дар айни ҳол дар инкишофи он саҳми худро мегузорад. Убайди Зоконӣ низ дар такомули забони адабӣ саҳми арзандаи худро гузоштааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Убайди Зоконӣ, иқтибос, араби, тавзеҳ, тафсир, наср, рисола, танз, тавзеҳ ба калима, вожа, ғановати забон.

АДАБИЁТ

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. -951 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. -947 с.
3. دلپوش صبورى، از كلوان حلبه-تهران: سخن، ۱۳۸۴. - ۸۴۰ صميمت مرصلقى، وزه نلمه هنر شاعرى، فرهنگ نصيلى اصطلاحات فن شعر و سبك ها و مكتبهاى آن. - تهران: مهناز، ۱۳۷۳. - ۳۴۸ ص.
4. فرهنگ عربى فارسى تألف رضامهيل. - تهران: دلتشيل، ۱۳۸۶. - ۸۲۲ ص.
5. فرهنگ فارسى معين، تأليف محمد معين، يك جلد، تهران: امير كبير، ۱۳۸۱. - ۱۲۲۲ ص.
6. لرح و لمقى، جهنى لست هجلو عييز لكى! // نكي، ۱۳۶۴. - ۸۷ ص. - ۵ ص.

НЕКОТОРЫЕ АРАБСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В КОММЕНТАРИИ УБАЙДА ЗОКОНИ

В данной статье исследованы арабизмы в прозе (Дах фасл) Убайда Зокони в его комментарии. Эти комментарии разделены на три группы: 1. при помощи слов; 2. при помощи изафетных словосочетаний; 3. при помощи предложений.

SOME ARABIC BORROWINGS IN THE COMMENTARY OF UBAIDI ZOKONI

In this article was investigated Arabic in prose (Dah fasl) of Ubaidi Zokoni in his commentary. This commentary was divided into three groups: 1. By means of words; 2. By means of word-combination; 3. By means of sentence.

А Д А Б И Ё Т

ШАЙХ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА ДАРВЕШ НОСИРИ БУХОРОӢ

Ш.Р. Исрофилниё
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ устои мусаллами ғазали ошиқонаи форсӣ, ки ба ин нукта ҳамагон қоиланд. Ағлаби шоироне, ки баъд аз ӯ омадаанд, аз ашъори нағзу суҳанҳои дилпазири ӯ баҳра бардоштаанд. Маҳдӣ Дурахшон дар сарсухани девони Носир дар мавриди тарзу тариқи бардошти Носир аз ашъори Саъдӣ менависад: «Суҳанҳои азбу нағзи Шайхи аҷал ва ашъори ширину дилнишини ӯ дар ниҳоди ҷону замири Носир асар гузошта. Ба ин ҷиҳат беихтиёр ва ноҳудоғоҳ гоҳ мазомини ӯро дар шеър меоварад, гоҳ аз ғазалҳои ӯ истиқбол мекунад ва гоҳе ба шеваю сабки ӯ суҳан сар медиҳад». Муҳаққиқи мазкур бо овардани чанд абёт, ки мазомини муштарак доранд, суҳанаширо идома медиҳад: «Илова бар таваҷҷӯҳи Носир ба мазомини ашъори Саъдӣ ва истиқболи ғазалҳои ӯ, гоҳ шеваю сабки ӯро низ иқтифо карда» (1, 62).

Воқеан Носир аз ғазалҳои Саъдӣ таъсир бардошта, аммо танҳо як бор аз ӯ ёд намудаасту бас. Он ҳам дар қасидае, ки ба «тарзи Заҳир» сурудааст:

Носир аз гуфтаи Саъдӣ ба тариқи тазмин,
Арза деҳ гарчи суҳан меравад аз тарзи Заҳир
(1, 62)

Ғазали Носир дар маҷмӯъ ҳаргиз ба пояи ғазалҳои Саъдӣ нест. Он таровату тарабнокӣ ва он ширинию равонӣ, ки ғазали Саъдӣ дорад, ҳатто ғазалҳои Ҳофиз надорад, чи расад ба ғазалҳои Носир. Вале мувафаксияти Носир дар он аст, ки дар ин ғазалҳои ҷавобӣ ва ё ашъоре, ки зери таъсири Саъдӣ сурудааст, бо риояи забони Саъдӣ аз сабки хосаи худ даст накашидааст. Барои он ки ин гуфта далеле дошта бошад, ҳамон абётеро меоварем, ки Маҳдӣ Дурахшон дар сурудани онҳо ба «ноҳудоғонаи» Носир ҳукм мекунад:

Саъдӣ: Ошноён раҳ ба-дин маънӣ баранд,
Дар саройи хос бори ом нест.
(2, 599)

Носир: Нест раҳ дар базми риндон зоҳидони хушкро,
Маҷлисе, к-он ҷойи хосон аст бори ом нест.
(1, 211)

Гарчанде қофия яксон аст, аммо ғазали Саъдӣ дар вазни рамали мусаддаси мақсур, вале ғазали Носир дар вазни рамали мусаммани мақсур суруда шудааст. Дар ғазали Саъдӣ суҳан аз ишқу самои орифон меравад, ки дар он хомону (ъ)омон (киноя аз ҳамон зоҳидони аз ишқ беҳабар)-ро бор нест. Носир низ аз базми риндон, ҳамон орифони вораста суҳан мекунад, ки зоҳидони хушкро дар он роҳ нест. Носир огоҳона ба истиқболи ин ғазали Саъдӣ рафта, онро дар вазну (гарчанде, ки як рӯкн зиёд намудааст) қофия ва ҳам дар мазмун пайравӣ намудааст.

Саъдӣ: То насӯзад, барнаояд бӯйи уд,
Пухта донд, к-ин суҳан бо хом нест.
(2, 599)

Носир: Хомии чоми май аз хомони афсурдадил аст,
Дар миёни ошиқони пухта ҷойи хом нест.
(1, 211)

Носир калимоти «пухта» ва «хом»-ро аз Саъдӣ ба ирс мегирад ва онҳоро комилан ба маъони ирфонӣ ба кор мебарад, ки хоси сабки уст. «Хомони афсурдадил» истиора аз ҳамон зоҳидони хушк ва «пухта» ҳамон риндони ошиқ ё худ орифони вораста ҳастанд. Байти Носир ширинию равонии байти

Саъдиро надорад, аммо пурмаънотару ирфонитар ва аз уфуку имконоти киноӣ(символизм) фаротар аз байти ўст. Чунончи, дар ҳамин абёти боло инсичоми калимот дар байти Носир қавитар аз байти Саъдист. Махсусан мафҳумҳои «пухта» ва «хом», илова бар он ки иртиботе бо «хомони афсурдадил» (киноя аз зоҳидон) дорад, бо мафҳуми «май» низ дорои таносуби маъноист.

Саъдӣ: Фасл баҳор аст, хез, то ба тамошо равем,
Тақя бар айём нест, то дигар ояд баҳор.
(2,706)

Носир: Вақтро дарёб, к-ин лутфи ҷавонию ҷамол,
Хуррам айёмест, лекин тақя бар айём нест.
(1,211)

Ин байт аз ғазали дигар Саъдӣ аст ва Носир танҳо ибораи «тақя бар айём нест»-ро аз ӯ мегирад ва ба маънии дигар ба кор мебарад, ки воқеан олий аст.

Аз баррасии ин абёт бармеояд, ки Носир на «ноогоҳона», балки доништа ва огоҳона дунболаи шеваи Саъдӣ меравад, зеро тарзи сухани Саъдӣ писанди ўст. Дар замони зиндагии Носир ашъори Саъдӣ чунон шӯҳрат дошта, ки шоир зарурати зикри номи ўро намебинад. Носир дар айни пайравӣ ба шеваю гуфтори Саъдӣ, сабки хосаи худро нигоҳ медорад. Дар байте, ки аз Саъдӣ тазмин намудааст, ин хусусият равшантар ба назар мерасад:

Саъдӣ: Мо дар ин шаҳр ғарибему дар ин мулк фақир,
Ба каманди ту гирифтору ба доми ту асир.
(2, 717)

Носир мисраи авали ғазали зерини Саъдиро бо андаке тағйирот(ба ҷойи «фақир» «асир») тазмин намудааст:

Эй ту дар шаҳр шаҳиру ба мамолик молик,
«Мо дар ин шаҳр ғарибему дар ин мулк асир.»
(1,62)

Яке аз хусусиятҳои сабки Носир овардани калимоти ба ҳам наздик ё худ таҷниси зойид аст, ки дар байти тазминшуда риоя шудааст: шаҳр\шаҳир; молик\мammoлик.

Таъсирпазирии Носир аз Саъдӣ ба чанд вачҳ аст:

1) Тазмин мисраи Саъдӣ танҳо дар як байт ба назар расид, ки дар боло оварда шуд.

2) Иқтибосҳо ва шабоҳатҳо:

Саъдӣ: То татовул напосандию такаббур накунӣ,
Ки Худоро чу ту дар мулк бисе ҷонваранд.
(2,661)

Носир: Мабош ғарра ба симои хеш чун товус,
Ки беҳтар аз ту дар ин мулк ҷонвар бошад.
(1, 3)

Носир маъниро аз Саъдӣ гирифта, вале комилан ба тарзи дигар баён доштааст.

Саъдӣ: Султонсифат ҳамеравад сад ҳазор дил
Бо ӯ чунон ки дар пайи султон равад сипоҳ.
(2, 843)

Носир: Фитода дар пайи ӯ садҳазор дил чу сипоҳ,
Миёни ҳалқа дурри шохвор меояд.
(1, 47)

Маънӣ аз Саъдист, аммо тарзи тасвир дигар аст. Носир бо ба кор бурдани баъзе аз калимоти байти Саъдӣ ҳамон маънии ўро ба тарзи худ баён кардааст. Ба ҳамин минвол, Носир гоҳе маъниро аз Саъдӣ гирифта, онро ба тарзи дигар байн мекунад ва гоҳе дар қорбурди калимот низ ба дунболи Шайх меравад, аммо дар ҳама ҳолат сабки хулро нигоҳ медорад:

Саъдӣ: **Биё, ки вақти баҳор аст**, то ману ту ба ҳам,
Ба дигарон бигзорем боғу саҳроро.
(2, 522)

Носир: **Биё, ки субҳи баҳор асту** вақти гул чидан,
Ки пур зи лолаву гул доманаст саҳроро.
(1, 159)

Саъдӣ: Ман аз ин **далқи** мураққаъ ба дар оям рӯзе,
То ҳама халқ бидонанд, ки **зунноре ҳаст**.
(2,592)

Носир: Сӯзам ин хирқа, то ҳама бубинанд,
Ки дар ин **далқи** кӯҳна **зуннорест**.

(1, 206)

Саъдӣ: **Ҷон надорад, он ки ҷононеш нест,**
Тангайш аст он ки бӯстонеш нест.

(2,598)

Носир: **Ошиқ, ки дур монд зи маъшук зинда нест,**
Бар ман маҳанд бахт, ки ин ҷойи ханда нест.

(1, 212)

Саъдӣ: Охир нигоҳе боз кун, вақте ки бар мо бигзарӣ,
Ё кибр манъат мекунад, к-аз дӯстон ёд оварӣ.

(2, 867)

Носир: **Кибр манъат ҳаме кунад** зи сухан,
Ё сухан дар даҳон намегунҷад.

(1,230)

Саъдӣ: Ман **моҳ надидаам қасабпӯш,**
Ман **сарв надидаам кулаҳдор.**

(2, 708)

Носир: **Моҳи** ту, вале **моҳи қасабпӯш надидам,**
Сарви ту, вале сарв гуландом набошад.

(1, 250)

Саъдӣ: Насиҳати ҳама олам чу бод дар қафас аст,
Ба гӯши мардуми ошиқ чу об дар ғирбол.

(2, 745)

Носир: Носир забон бубанд, ки фарёди булбулон,
Боду ҳавост чун набувад гӯши гул ба панд.

(1, 272)

Саъдӣ: Ҳазор чаҳд бикардам, ки сирри ишқ бипӯшам,
Набуд **бар сари оташ** муяссарам, ки начӯшам.

(2,785)

Носир: Ман дар оташ ғарку ҳар кас гӯядам дил чамъ дор,
Пандуён **бар сари оташ** сабурам мекунанд.

(1,272)

Саъдӣ дар «Гулистон» дар боби панҷум «Дар ишқ ва ҷавонӣ» ҳикояте дорад: «Шабё ёд дорам,
ки ёри азиз аз дар даромад. Ҷунон беҳуд аз ҷой барҷастам, ки чароғам ба остин кушта шуд. . .

Биншаст ва итоб оғоз кард, ки маро дар ҳол бидидӣ, чароғ бикишгӣ, ба чӣ маънӣ? Гуфтам: Ба
ду маънӣ: Яке, он ки гумон бурдам, ки офтоб баромад ва дигар, ин ки ин байтам ба хотир бувад:

Чун гаронӣ ба пеш шамъ ояд,

Хезаш андар миёни чамъ бикиш.

В-ар шакарханда аст ширинлаб,

Остинаш бигиру шамъ бикиш». (2,199)

Гумон меравад байти зерини Носир илҳом аз ҳикояти болои Саъдист:

Агар уст шамъи маҷлис ба чароғ нест хочат,

Чу ту бо қамар нишинӣ, ба фароғи дил нишонаш.

(1, 398)

Саъдӣ: **Зи дастам барнамехезад,** ки як дам бе ту биншинам,
Ба ҷуз рӯят намехоҳам, ки рӯи ҳеч кас бинам.

(2,799)

Носир: Ба по меистам чун шамъ, аз сар мебарам фармон,
Зи дастам барнамехезад, ки биншинам ба паҳлуяш.(1, 312)

Саъдӣ: **Маро ба рӯзи қиёмат** магар ҳисоб набошад,

Ки ҳаҷру васли ту дидам, чи ҷойи мавту ибодат. . .

Маро ҳароина рӯзи тамом кушта бинӣ,

Гирифта домани қотил ба ҳар ду дасти иродат.

(2, 542)

Носир: **Маро ба рӯзи қиёмат** қатили ишқи ту ёбанд,
Супурда ҷони гиромӣ, **гирифта домани қотил.**

(1, 319)

Саъдӣ: **Рафтам, агар малул шудӣ аз нишастии мо,**
Фармой хидмате, ки барояд зи дасти мо.

(2, 536)

Носир: **Рафтам, гар аз нишастани мо мешавӣ малул,**
3-ин дар кучо равам, ки биёбам дари қабул.

(1, 324)

Саъдӣ: Гунчишк бин, ки сӯхбати шоҳинаш орзуст,
Бечора дар ҳалоки тани хештан ачул.

(2, 747)

Носир ҳамин маънии байти Саъдиро бо корбурди образи шамъу парвона баён мекунад:
Парвонаро чӣ бувад, ки хотир ба шамъ дод,
Мискин дилаш ба хотири хештан ачул.

(1, 324)

Саъдӣ: **Холат ҳачаруласводу** мо аҳли сафром,
Бесаъӣ кучо **бӯса** расад аҳли сафоро.

(524)

Носир: **Ҳачаруласвод холи ту** магар **бӯса** диҳам,
Бафта шуд сӯи ҳарими ҳарам эҳромам.

(1, 339)

Саъдӣ: Ҳикоят аз лаби шириндаҳони симандом,
Тафовуте накунад гар дуост ё дашном.

(1, 752)

Носир: Ғараз он аст, ки номам ба забони ту расад,
Ба дуо гар нақунӣ ёд, бидеҳ дашномам.

(1, 339)

Ҳофиз низ наздик ба ҳамин маънӣ мефармояд:
Агар дашном фармоӣ вагар нафрин дуо гӯям,
Чавоби талх мезебад лаби лаъли шакархоро.

(4, 90)

Саъдӣ: **Бисёр сафар** бояд, **то пухта шавад хоме,**
Суфӣ нашавад софӣ, то дар накашад чоме.

(2, 899)

Носир: **Бисёр сайр** кардам чун ба чом аз хум,
Бисёр чӯш боист, **то пухта шавад хоме.**

(1, 389)

Саъдӣ: Надонамат ба ҳақиқат, ки ту дар чаҳон ба кӣ монӣ,
Чаҳону ҳар чӣ дар ӯ ҳаст суратанду ту ҷонӣ.(2, 911)

Носир: Камоли маънии инсон **сурати ҷонӣ,**
Чаҳониён ба ҳақиқат **тананду ту ҷонӣ.**

(1, 391)

Саъдӣ: **Лаби ӯву лаби ман,** ин чӣ ҳаёлесту таманно?
Магар он гаҳ, ки кунад кӯзагар аз хок **сабӯям.**

(2, 815)

Носир: Дорам умед, он ки **лабам бар лабат** расад,
Рӯзе, ки косаи сари Носир **сабӯ кунанд.**

(1, 395)

3) **Истикбол аз ғазалҳои Саъдӣ:**

Саъдӣ: Агар ту фориғи аз ҳоли дӯстон ёро,
Фароғат аз ту муяссар намешавад моро.

(2, 533)

Носир: Бубин ба дидаи мо рӯи хештан ёро,
Ки ҳукми ойина шуд оби дида моро.

(1, 158)

Ҳар ду ғазал дар вазни мучтаси мусаммани махбуни аслам ва қофияи ягона доранд.

Саъдӣ: Агар муроди ту, эй дӯст, бемуродии мост,
Муроди хеш дигарбора ман нахоҳам хост.

(2, 547)

Носир ба ин ғазали Саъдӣ дар ду ғазал истикбол кардааст:

а) Маро, ки ҳамчу най аз оху нола баргу навошт,
Тане чу нол низору қаде чу чанг дутост.

(1, 178)

б) Биё, ки то асаре аз вучуди ман барҷост,
Туро чу нури басар дар миёни чонам ҷост.

(1, 179)

Ҳар се ғазал дар вазни мучтаси мусаммани махбуни мақсур аст. Ҳофиз низ ба ҳамин вазну қофия ғазале дорад ва гумон меравад ҳар ду ба Саъдӣ пайравӣ кардаанд:

Чу бишнавай сухани аҳли дил мағӯ, ки хатост,
Суханшинос найӣ, чони ман, хато ин ҷост.

(4, 101)

Саъдӣ: Он моҳи духафта дар ниқоб аст,
Ё хуре даст дар хизоб аст.

(2, 79)

Носир: Нукласт лаби ту ё шароб аст,
Ё оташи дил аз ӯ каبوب аст.

(1, 195)

Ҳар ду ғазал дар вазни ҳазачи мусаддаси аҳраби мақбузи мақсур ва қофияи ягона эҷод шудаанд.

Саъдӣ: Аз ҳар чи меравад сухани дӯст хуштар аст,
Пайғоми ошно нафаси рӯҳпарвар аст.

(2, 558)

Носир: Ту дар барию дидаи бадхоҳ бар дар аст,
Дар бар чи боки душман, агар дӯст дар бар аст.

(1, 198)

Саъдӣ ғазали дигаре ба ҳамин вазну қофия (музореъи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур)дорад. Гумон меравад Носир хини сурудани ғазали боло ба ин ғазали Саъдӣ низ назар доштааст:

Ин бӯйи рӯҳпарвар аз он хӯйи дилбар аст,
В-ин оби зиндагонӣ аз он ҳавзи Кавсар аст.

(2, 558)

Саъдӣ: Дида аз дидори хубон баргирифтаи мушкил аст,
Ҳар ки моро ин насиҳат мекунад, беҳосил аст.

(2, 564)

Носир: Ёр агар дар дида пинҳон аст, пайдо дар дил аст,
Гар ба сурат мекунад дурӣ, ба маънӣ восил аст.

(1, 200)

Ҳар ду ғазал дар баҳри рамани мусаммани мақсур ва қофияи ягона аст. Носир дар шеваи гуфтор низ таҳти таъсири ғазали Саъдӣ қарор дорад.

Саъдӣ: Ҳазор саҳтӣ агар бар ман ояд, осон аст,
Ки дӯстиву иродат ҳазорчандон аст.

(2, 569)

Носир: Гул аст он гаҳ зи хуснаш ҷаҳон гулистон аст,
Аз ӯ ба ҳар чамане сад ҳазор дастон аст.

(1, 201)

Ҳар ду ғазал дар баҳри мучтаси мусаммани махбуни аслами мусаббағ ва қофияи ягона аст.

Саъдӣ: Хуштар аз даврони ишқ айём нест,
Бомдоди ошиқонро шом нест.

(2, 599)

Носир: Ошиқи саргаштаро парвойи нангу ном нест,
Дастгири ошиқони хастадил ҷуз ҷом нест.

(1, 211)

Ғазали Саъдӣ дар вазни рамали мусаддаси мақсур, аммо ғазали Носир дар вазни рамали мусаммани мақсур аст, яъне тафовут дар як рукн аст.

Саъдӣ: Эй диданат осоишу хандиданат офат,
Гуй аз ҳама хубон бар будӣ ба латофат.

(2, 609)

Носир: Хуснат ҳама ошӯбу ҷамолат ҳама офат,

Шӯҳӣ ба ту мансубу ҷафо бар ту изофат.
(1, 217)

Ҳар ду ғазал дар баҳри ҳазаҷи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ва қофия ягона аст.

Саъдӣ: Ҷаҳон бар об ниҳодасту одамӣ бар бод,
Ғуломи ҳиммати онам, ки дал бар ӯ нанҳод.
(2, 619)

Носир: Рухат гул асту қадат сарву турраат шамшод,
Чу шона дар сари зулфи туям аз шам шод.
(1, 227)

Ҳар ду ғазал дар баҳри мучтаси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ ва қофия ягонаанд.

Саъдӣ: Эӣ сорбон, оҳиста рон, к-ороми ҷонам меравад,
В-он дил, ки бо худ доштам, бо дилситонам меравад.
(2, 675)

Носир: Чун чангам аз ғам сарнагун, к-он дилситонам меравад,
Ноланд рағҳо дар танам, к-аз сина ҷонам меравад.
(1, 283)

Ҳар ду ғазал дар баҳри раҷазӣ мусаммани солим ва қофияи ягона суруда шудаанд.

Саъдӣ: Ҷазои он ки нагуфтем шукри рӯзи висол,
Шаби фиروق нахуфтем, лочарам зи ҳаёл.
(2, 745)

Носир: Намуд субҳи азал офтоби рӯзи висол,
Ҳавои ишқ маро даррабуд зарра мисол.
(1, 318)

Ҳар ду ғазал дар баҳри мучтаси мусаммани маҳбуни мақсур суруда шуда, қофияи ягона доранд.
Гумон меравад ғазали дигари Носир низ илҳом аз ғазали болоии Саъдист:

Шунидаем ушшоқи мустақимаҳвол,
Ба дарди ҳаҷр бимурданд бар умеди висол.
(1, 318)

Саъдӣ: Бедил гумон мабар, ки насихат кунад қабул,
Ман гӯши истимоъ надорам лиман яқул.
(2, 746)

Носир: Рафтам гар аз нишастани мо мешавӣ малул,
З-ин дар кучо равам, ки биёбам дари қабул.
(1, 324)

Ҳар ду ғазал дар баҳри музореъи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур ва қофияи ягона суруда шудаанд.

Илова бар ин, маснавии «Ҳидоятнома»-и Носир дар пайравии «Бӯстон»-и Саъдӣ суруда шудааст. Носир низ монанди Саъдӣ маснавии худро дар баҳри мутақорибӣ мусаммани маҳзуф(ё мақсур) сурудааст. Ибтидои маснавии «Ҳидоятнома» низ монанди «Бӯстон» ба номи Ҳудо оғоз шуда, унвон ҳақим будан ва авсофи хатопӯшию атобахшии Худованд зикр мешавад. Ҳамчунин таркиботу таъбироте ва мазомине ҳастанд, ки Носир бевосита аз Саъдӣ ба ирс бурдааст.

Саъдӣ: На гарданкашонро бигирад ба фавр,
На узрваронро биронад ба чавр.
(2, 305)

Носир: Худойе, ки гарданкашонро ба сар
Дарорад, кунад чун замин пайсипар.
(1, 406)

Саъдӣ: Латифи карамгустари корсоз,
Ки дорои халқ асту донои роз.
(2, 305)

Носир: Хабардори асрори нафсу равон,
Шиносандаи ошқору ниҳон.
(1, 406)

Саъдӣ: Мапиндор Саъдӣ, ки роҳи сафо,
Тавон рафт ҷуз бар пайи Мустафо.
(2, 307)

Носир: Манеҳ по бурун аз раҳи Аҳмадӣ,

Гар аз худ рави, бехуду муртади.
(1, 307)

Дар баёни хикоят низ Носир ҳамон шеваи Саъдиро дунбола мекунад, Чунончӣ:

Гадое куханҷомаи шаҳргард,
Ба ман гуфт розеву дарюза кард.
Ки, чони падар, бо хасон дар мапеч,
Ки ҳаргиз манофеъ набӣ зи ҳеч.
Фурӯмояро сози роҳат мадеҳ,
Бадонро намак бар чароҳат бинех, ...
(1, 415)

Саъдӣ дар «Дебоча» дар авсофи Худованд сухан гуфта, баъдан ба ситоиши расули ақрам(с) мегузарад. Носир дар ибтидо дар тавҳиди Бори Таъаллоҳ ҳарф мезанад ва дар ҳамин қисмат «дар муноҷот» сухан мегӯяд. Носир гарчанде маснавии худро дар пайравии «Бӯстон»-и Саъдӣ сурудааст, вале муқаллиди маҳз нест. Чи дар сохтор ва чи дар мӯҳтаво истиқлол дорад. Масалан, дар сохтор баъди аз тавҳиди Худованд фаслҳои кӯчаке ба унвони «Дар муноҷот», «Алмақола» ва «Дар сифати офариниши олам» дорад, ки саршор аз андешаҳои ирфониянд, аммо ин гуна фаслҳо дар «Бӯстон»-и Саъдӣ вучуд надоранд. «Муноҷот»-ро Саъдӣ дар хатми китоб меоварад. «Дар наъти Сайидалмурсалин алайҳимуссалом» ва «Дар сабаби назми китоб» дар ҳарду вучуд дорад. Шайх дар «Бӯстон»-и худ ду мадҳия ба Абӯбақр бинни Саъд бинни Зангӣ ва писари ӯ Саъд бинни Абӯбақр – ҳокимони Шероз дорад, аммо Носир маснавиашро ба касе набахшида ва мадҳия дар он вучуд надорад. Саъдӣ ҳар як боби китобашро ба масъалае ихтисос додаст, аммо Носир дар ин масъала дунболаи Шайх нарафтааст. Носир бо унвони «Алмақола» масъалаеро ба миён мегузорад ва дар тақвияти фақраш як-ду ва гоҳе ду се хикоят меоварад. Масалан, дар мақолаи яқум сухан аз сабаби офариниши одам ва ашрафи махлуқот будани ӯст. Аз лиҳози мӯҳтаво низ Носир то ҷое истиқлоли фикрӣ дорад, гарчанде андешаҳои саъдиёна лабалои маснавии ӯро фаро гирифтааст. Тафовути аслий дар он аст, ки маснавии Саъдӣ бештар оҳанги панду андарзӣ ва ҳикамӣ дорад, аммо дар «Ҳидоятнома»-и Носир лаҳни ирфонӣ аз ҳикамӣ афзунтар аст. Новобаста ба ин, таъсирпазирӣ Носир аз Саъдӣ бармалост. Чунончи, дар наъти Расули ақрам(с) Носир аз саргузашти пайғамбари Ислому(с) аз ҳамон воқеоте сухан мегӯяд, ки Саъдӣ гуфтааст. Ба монанди шикастани Тоқи Кисро, шаби валодати ҳазрат, шикастани Лоту Иззо, мансух шудани Тавроту Инҷил, меъроҷу бурроқ, очизии Ҷабраил ва амсоли инҳо. Бешак Носир дар сурудани маснавии худ «Бӯстон»-и Саъдиро сармашқи кори худ донистааст. Вале ин пайравӣ эҷодқорона аст, на муқаллидона. Масалан, дар ситоиши Пайғамбар(с) Саъдӣ мегӯяд:

Надонам, кадомин сухан гӯямат,
Ки волотарӣ з-он чи ман гӯямат.
Туро иззи лӯлоки тамкин бас аст,
Саной ту «Тоҳ»-ву «Ёсин» бас аст. (2, 308)

Носир ҳамин маъниро дар як байт гунҷонида, ки хеле зебост:

Касеро чӣ ҳоҷат ситоиш зи мо,
Ки ӯро ситоянда бошад Худо.
(1, 411)

Хулоса, чи дар эҷоди ғазал ва чи дар сурудани маснавии «Ҳидоятнома» Носир аз осори Саъдӣ таъсир бардоштааст, вале ин таъсирпазирӣ ва пайравӣ муқаллидии маҳз набуда, ба қавле «гирифтани хок аз кӯхи баланд аст». Носир дар партави суханону мазомин ва сабку шеваи Саъдӣ андешаҳои ирфонии худро иброз медорад.

КАЛИДВОЖАҲО: ғазали Саъдӣ, эҷоди ғазал, хусусиятҳои сабки Носир, таъсирпазирӣ Носир, сабку шеваи Саъдӣ.

АДАБИЁТ

1. Девони ашъори Носири Бухорӣ, ба кӯшиши Маҳди Дурахшон, Техрон, 1353.
2. Куллиёти Саъдӣ, ба тасҳеҳи Муҳаммадали Фурӯғӣ, Техрон, 1385.
3. Девони Ҳофиз, ба тасҳеҳи тавзеҳи Парвиз Нотили Хонлани, Техрон, 1362.
4. Исрофилиё Ш.П. Носири Бухорӣ ва шуарои мӯсири ӯ. \ Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, №3, 2007, с.124.

ШЕЙХ СААДИ И ДЕРВЕШ НОСИР БУХОРОИ

Носир Бухорои является одним из величайших лириков таджикско - персидской литературы XIX века. Он внёс большой вклад в развитие жанра газели. Статья посвящена взаимосвязи поэзии Носира Бухорои с творчеством великого лирика персидской литературы Шейх Саади Ширази. Автор опираясь на конкретные факты доказывает глубокое знание Носира творческого пути Саади. В тоже время автор подтверждает влияние Шейха Саади на труды Носира Бухорои.

DERVISH NOSIR BUKHOROI AND NO SHEIKH SAADI SHEROZI

Nosir Bukhoroi is one of the greatest poet of tajik and Persian literature XIX of century. It (he) has brought in the large contribution on development of a genre gazel. Clause is devoted to interrelation of poetry Nosir Bukhoroi with creativitv great lyrics of the Persian literature Saadi.

The author leaning (basing) on the concrete facts proves deep knowledge Nosir of a creative way Saadi. In too time the author Saadi on works Nosir Bukhoroi .

ОСОБЕННОСТИ ПУБЛИЦИСТИКИ САДРИДДИНА АЙНИ ВРЕМЕН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

М.А. Абдуллаев

Российско - Таджикский (славянский) университет

Внезапное и вероломное нападение фашистской Германии на Советский Союз и начало длительной, самой кровавой войны в истории человечества, где погибли более двадцати семи миллионов только советских граждан, вынудило советское правительство того времени во главе со Сталиным, отчасти изменить идеологическую политику. Изменение этой политики проявлялось в том, что советское правительство перед лицом немецко-фашистской агрессии, и оккупации значительной части территории страны, отчасти отказалось от идеи «мировой коммунистической революции» и взяло новый курс на возрождение русского национального самосознания и патриотизма, а также самосознания других крупных наций Советского Союза. Против немецких захватчиков необходимо было мобилизовать духовные, патриотические потенциалы народов СССР. Началась настоящая кампания по возрождению русской истории. Первые лица советского правительства, для поднятия народного патриотического духа обращались к истории, в особенности к истории Отечественной войны 1812 года. Молотов новую войну также назвал «Отечественной». То есть был дан явный сигнал населению страны, что это война не идеологическая, не коммунистическая, а именно Отечественная, где необходимы патриотизм и народное самопожертвование, где речь идет об освобождении Родины. Именно в годы ВОВ советское правительство нормализовало свое отношение с церковью и духовенством, упразднило в Красной Армии институт политических комиссаров, распустило Коминтерн, отказалось от «Интернационала» как государственного гимна страны. Учредило ордена имени Суворова, Кутузова, Нахимова, то есть великих дореволюционных полководцев, а также суворовские и нахимовские военные училища.

Особая роль в деле пропаганды и агитации нового курса советского правительства направленного на усиление национального самосознания и патриотизма принадлежит периодической печати того времени. Обращения И. Сталина и других советских руководителей к русской истории, к великим личностям, таким как Александр Невский, Дмитрий Донской, Минин и Пожарский и другим, были сигналом для сотрудников СМИ того времени. Как отмечает Н.Б. Попович «развернулась журналистская и публицистическая кампания, охватывающая все более широкий круг проблем русской истории». Главные газеты, такие как «Правда», «Труд», «Комсомольская правда», а также советское радиовещание активно включились в дело поднятия патриотических чувств широких слоев населения в яростной борьбе против врага.

В национальных республиках СССР также стали придавать большое значение патриотическому воспитанию, так как против фашистов воевали представители всех народов и наций страны. Патриотическая пропаганда шла в двух направлениях: из центра, из Москвы и в самих национальных республиках. Центральное советское правительство наряду с орденами Суворова и Кутузова учредило специальный орден имени украинского гетмана Богдана Хмельницкого, которым награждали тех, кто героически воевал на украинской земле. Известный советский писатель Илья Эренбург наряду со статьями о стойкости русского духа написал серию статей о героическом прошлом казахов, узбеков, евреев в которых «прежде всего, старался возродить национальную гордость этих народов». Русский поэт С. Городецкий в 1943 году написал стихотворение «Таджикская легенда», где описал патриотизм и героизм таджиков:

Кто отвагой увенчан, кто страха не знает в боях,
Тот поистине может таджиком назваться в веках!

Публицистическая кампания развернулась также в периодической печати Таджикистана. В трудные военные годы все газеты временно были закрыты за исключением двух главных партийных газет: «Тоджикистони сурх» и «Коммунист Таджикистана». Именно на страницах этих двух газет журналисты и писатели, такие как С. Айни, Дж. Икромӣ, Х. Карим, Р. Джалил и другие публиковали свои статьи на патриотические темы.

Самым активным публицистом таджикской прессы времен ВОВ был С. Айни. Садриддина Айни по праву называют отцом и основателем современной таджикской культуры. Он не только был писателем, поэтом, литературоведом, языковедом, историком... начала новой эпохи таджикской истории, но также одним из первых ярких таджикских журналистов и публицистов.

Публицистику С. Айни можно условно разделить на четыре периода. Дореволюционный, джадидский период; послереволюционный, до 1940 года; времен ВОВ; и послевоенная публицистика. Каждый из этих периодов имеет свои как стилевые, так и идейные особенности. В военные годы в газете «Тоджикистони сурх» он опубликовал более десяти публицистических статей, в том числе: «Поздравляю фонд оборонь» (1941), «Чингиз XX века» (1941), «Семиглавое чудовище» (1941) «Мучительная агония раненого зверя» (1942), «Необходимо уничтожить все то, что вредит человеку» (1942), «Осел без хвоста» (1943) центральной идеей которых, было поднятие народного патриотического духа. В 1944 году Айни написал два больших очерка на исторические темы: «Герой таджикского народа – Тимурмалию» и «Восстание Муканнь». Обращение Айни к истории и национальной памяти народа, к героям прошлых веков было не случайным. Такой стиль являлся одной из особенностей публицистики военных лет. Именно через героические страницы прошлого, через описание борьбы прошлых поколений против иноземного ига велась пропаганда патриотизма и мобилизация духовных сил в борьбе против германских орд.

Из всех статей С. Айни написанных в военные годы, как по стилю, так и по эмоционально-психологическому воздействию на читателя особое место занимают статьи «Чингиз XX века» и «Семиглавое чудовище», написанные в августе 1941 года, когда немцы продвигались вглубь советской территории, а Красная Армия отступала.

Как известно, монгольское нашествие имело катастрофические последствия для судеб таджикского народа. Во время монгольского нашествия происходили «массовые, грандиозные, огромные избиения и угон населения, организованное уничтожение жителей густонаселенных городов и запустения целых районов». К примеру, «до взятия Чингизханом Самарканда там числилось 100 000 семейств жителей (значит, принимая обычную среднюю цифру 4,5 человека для одной семьи, получим до 450 000 душ), а после резни и угона жителей в полон на месте оказалась только четверть прежнего населения».

Поэтому совсем не случайно Айни сравнил Гитлера с Чингизханом, а монгольские орды с немецко-фашистской армией: «Каждый раз, когда мы вглядываемся в черные страницы политической жизни Гитлера и его последователей, перед нашими глазами появляется зловещий образ палача человечества и разрушителя культуры – кровавого Чингизхана. С первых дней своих завоеваний, он начал разрушать и грабить все города и села стоящие перед его ордой. После этого выводил всех людей из своих домов, сосредоточивал на одной площади и сжигал на их глазах их дома, сады, дворцы вместе со всеми культурными ценностями. Из среды людей выбирал молодых и сильных и превращал их в рабов, а остальных – женщин, детей, стариков и больных зверски убивал. Также и Гитлер разрушает и грабит завоеванные регионы. После этого превращает в рабов сильных мужчин и угоняет их на тяжелейшие работы. Но женщин, детей, стариков, больных и раненых (даже тяжело раненых своих солдат) зверски уничтожает».

Для того, чтобы усилить эмоционально-психологическое воздействие на читателя, для подготовки его сознания к борьбе в смертельной войне, автор статьи, особо подчеркивает отличительные черты двух злодеев истории, показывая что современный злодей более коварен, чем средневековый: «...отличие Гитлера от Чингизхана в том, что, если Чингизхан проливал кровь и разрушал мир с помощью первобытного ружья, мечей, клинков и камней, то Гитлер осуществляет все свои зверства, посредством автоматических пушек и снарядов, а также ядовитых бомб. Поэтому ясно, что жестокость, человекоубийство и уничтожение культуры со стороны Гитлера в тысячу раз больше и разрушительнее, чем все действия Чингизхана».

Эти подробные описания и сравнения деяний двух «палачей человечества» имели сильное эмоционально-психологическое воздействие на советских солдат, которые осознавали, что они борются за свое Отечество и если не остановить современного врага, то их народы ожидает, та же судьба, которая случилась в 13 веке. С. Айни заканчивает статью словами: «В ближайшем будущем мы уничтожим этого Чингизхана XX века и похороним его на кладбище Чингизхана XIII века. Потому что, если бы не наступил смертный час Гитлера и гитлеризма, то он бы не напал на нашу священную советскую страну».

Другой стилиевой особенностью публицистики С. Айни и других авторов военных лет, было то, что образ врага передавался путем фольклорно-мифологических сравнений. В статье «Семиглавое чудовище» автор со слов старой рассказчицы сказок подробно описал чудовище с семью головами, каждая из которых имела особую чудовищную роль, и сравнил их с семью главарями фашистской Германии: «Настоящим

семиглавым чудовищем является фашизм, который имеет семь голов: первая его голова – это Гитлер, вторая – Геринг, третья – Гиммлер, четвертая – Фрик, пятая – Розенберг, шестая – Лей и седьмая Геббельс». Как отмечает М. Раджаби такая стилевая особенность, далее не была развита таджикскими писателями и публицистами, поэтому «статья, фельетон, анекдот и образ немецкого фашиста вместе родились и сразу же исчезли».

Причина того, что такой стиль более не был развит, была в том, что более для этого не было необходимости. В конце войны, когда стало ясно, что германский фашизм будет уничтожен и победа близка, постепенно политика усиления патриотизма стала разворачиваться и в «установках советского патриотизма ясно ощущался идеологический тон». Таким образом, после войны наступили другие времена, другие идеологические потребности и публицистика, как и всякая духовная культура того времени должна была приспособиться к новым послевоенным реалиям.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: публицистика Садриддина Айни, активный публицист таджикской прессы, публицистическая кампания, стилевая особенность публицистики Садриддина Айни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Попович Н.Б. Советская политика усиления патриотизма в годы Второй Мировой войны. – ж. Наш Современник, 1990, №5, с. 118.
2. Там же.
3. Эренбург И. Летопись мужества. Публицистические статьи военных лет. – М.: 1983.
4. Раджаби М. Насри толикии замони ьанг. – Душанбе: Дониш, 1990, с. 27.
5. Городецкий С. Стихи. – М.: Художественная литература, 1964, с. 391.
6. Jiri Veska. Sadriddin Ayni: father of modern Tajik culture. Naples. 1980.
7. Айни С. Акнун навбати калам аст. Ёилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1977, с. 346–381.
8. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веков. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1960, с. 39.
9. Та же книга, с. 38.
10. Айни С. Та же книга, с. 347-348.
11. Там же, с. 350.
12. Там же, с. 355.
13. Раджаби М. Та же книга, с. 20.
14. Попович Н.Б. Та же работа, с. 123.

МАХСУСИЯТҶОИ ПУБЛИЦИСТИКАИ САДРИДДИН АЙНИ ДАР СОЛҶОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ

Дар мақола махсусиятҳои публицистикаи устод Садриддин Айни дар солҳои ҷанги дуоми ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст.

FEATURES OF PUBLICISM OF SADRIDDIN AINI OF TIMES OF GREAT PATRIOTIC WAR

In article is considered features of publicism of Sadriddin Ayni within the Second World War, when the Soviet politics has undergone the certain changes.

ГҶТЕ ВА ФИРДАВСИ

З. Фуломова

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ пайдост, ки дар олам ягон адабиёте нест, ки бидуни равобити дучониба рушду нумӯ ёфта бошад. Пайвандҳои адабиву фарҳанги ба инсонҳову миллатҳо нақши муассир ва таъсири устувору пойдоргаре гузоштаанд. Пайвандҳои адабии халқҳои тоҷику олмонӣ аз зумраи чунин додугирифти руҳонӣ ва маънавӣ ба шумор меравад.

Шоир ва андешаманди бузурги олмонӣ, донандаи бисёр хуб аз тамаддуни Ҷарбу Шарк - Йохан Волфганг фон Гуте (1749 – 1832), ки аз овони ҷавонӣ ба Шарк меҳрварзӣ намудаду дар бехтарин сурудаҳои хеш риштаҳои ҷонпайвандӣ миёни Ҷарбу Шарк танидааст, дар асари номвари «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-и хеш бо боварии том навиштааст, ки ҳама халқҳо аз як реша баромадаанд, фарҳанг ва

адабиёти ҷаҳон дар рӯхпайвандӣ ва таъсиргузорӣ ба ҳамдигар рушду нумӯ ёфтааст. Ӯ, ба вижа таъкид намудааст, ки байни адабиёти Ғарб ва Шарқ умуман ҷудой нест:

Бихрадон, бояд ки донанд ин замон
Мағрибу Маширик пайванд аз ниҳон.

Шарқ «дар чашми адиби олмонӣ ханӯз ҷойгоҳи нур, хостгоҳи тамаддун ва диёри фарзонагон аст ва аз ин рӯ, дархӯри ҳурмати шоистаи пирону хирадмандон».[1] Ибратомӯз аст, ки худӣ И.В.фон Гӯте бо навиштаҳои хеш ҳамчун пайвандгари тамаддуноҳои Ғарбу Шарқ арзи ҳастӣ намуд ва ба ояндагон хушдор дод, ки: «Ҳар ки худ ва дигаронро бишносад, ночор ба ин нуқта пай мебарад, ки аз ин пас Шарқу Ғарб аз ҳам ҷудо наметавонанд зист!

Дерест, ки ман дар олами андеша миёни Шарқу Ғарб роҳ мепаймоем. Эӣ кош, роҳпаймоёни воқеӣ мисли ман Шарқро ба Ғарб наздик бисозанд!»[2]:

Солҳо дар олами фикру хаёл,
Байни Шарқу Ғарб ҳастам раҳсипор.
Кош марди раҳпаймое кунад,
Низ чун ман ин сафарро ихтиёр.
То кунад наздик Шарқу Ғарбро,
Бас талабгор асту хоҳон рӯзгор[3].
«Wer sich selbst und andre kennt
Wird auch hier erkennen:
Orient und Okzident
Sind nicht mehr zu trennen.
Sinnig zwischen beyden Welten
Sich zu wiegen lass ich gelten;
Also zwischen Ost und Westen
Sich bewegen sey zum Besten!»[4].

Гӯте, ки орзуи ниҳоии инсон –расидан ба бихиштро дар ошноӣ ба Шарқ дарёфтаву ба назму насри форсӣ-тоҷикӣ бо тарҷумаҳои ховаршиноси олмонизабону хастагинопазири утришӣ Ҳаммер фон Пургштал ошноӣ пайдо намуда буд ва дар рушди андешаҳои доир ба шеърӯ шоирӣ доштаи ӯ сахми устои маҳбубаш, андешаманди бузурги олмонӣ Ҳердер назаррас аст, ба адабиёт ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ шефтагӣ ва дилбастагии тамом ёфт ва дар муносибат бо ин донишманди олмонӣ Паул Ҳорн низ ба ин андеша аст, ки „Daß Goethe von jeher ein lebhaftes Interesse für den Orient besessen hat, ist bekannt. Das Alte Testament, Indien, China, Arabien, Persien haben ihn angezogen... . Unter den Ländern des Orients trat nun Persien bei ihm in den Vordergrund“[5].

“Маълум аст, ки Гӯте аз замонҳои пеш ба Шарқ тавачҷӯхи беандоза дошт. Тавачҷӯхи ӯро васиятномаи кӯҳан, Ҳиндустон, Хитой, Арабистон, Форс ҷалб намуда буданд... . Аз байни сарзаминҳои Шарқ барои ӯ танҳо Форс дар ҷойгоҳи аввал меистод”.

Гӯте роҷеъ ба манзури хеш аз ин иқдом дар номаи ба И.Ф.Котте ирсолнамудааш, ки ӯ моҳи майи соли 1814 ба шоир тарҷумаи ғазалҳои Ҳофизро бахшида буд, рӯзи 16-уми майи соли 1815 чунин навиштааст: “Ман кайҳост, ки дар хилватгоҳи худ адабиёти Шарқро меомӯзам ва ба хоҳири ошноии амиқтар баъзе эҷодҳои шарқиена низ дорам. Манзури ман ба тариқи табиӣ (ғайриичборӣ) пайвастанӣ Ғарбу Шарқ, гузаштаву ҳол, форсиву олмонӣ аст, ончунонки хислатҳо ва тарзи андеша ба ҳамдигар бупечанд”[6].

Йохан Гӯте моҳи декабри соли 1813 “барои худро дар худ аз ҷиҳати таърихӣ инъикос намудан”[7] ба корҳои тарҷумаҳои худ аз “Сафари Итолиё” шуруъ намуда, онро рӯзи 27-уми октябри соли 1814 баъди бозгашт аз сафарҳои нахустини Райн ва Майн идома дод. Ҳамзамон Гӯте ба омӯзиши ғазали Ҳофиз машғул буд ва аз моҳи декабри ҳамон сол майлу рағбати ӯ ба адабиёт ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ афзуд ва ҳангоми зисти худ дар шаҳри Йена Гӯте бо соҳибони кафедраи Шарқшиносӣ, аввал бо Георг Вилхелм Лорсбах (1752-1816), ки аз соли 1812 то соли 1816 ҳамчун профессор дар бахши адабиёти Шарқ машғул буд ва баъд бо Йоханн Готфрид Лудвиг Козегартен бевосита дар робита буда, аз сӯҳбатҳои рӯҳнавози онҳо ҳаловати маънавӣ мегирифт.

Ҳамчунин шоир бо ховаршинос Ҳайнрих Фридрих Дитс (1751- 1817), ки дар тарҷумаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба забони олмонӣ сахми арзандае гузоштааст, низ дар мукотибаи дӯстона буд.

Ҳамзамон ҳисси кунҷковии Гӯте нисбат ба назми форсӣ-тоҷикӣ аз роҳи тақризи Ҳаммер фон Пургштал ба тарҷумаи фаронсавии «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ бедор мегардад ва тадриҷан заминаҳои бороваре барои шинохти наздиктаре ба давраи арзишмандтарини назми форсии нав фароҳам меоварад.

Бо он ки машғул шудан ё ошноии пурраи Гӯте бо эҷоди Фирдавсӣ аз ин замон оғоз мегардад, тавачҷӯхи ӯ ба номи Фирдавсӣ ва асари ҷаҳонафрузи ӯ «Шоҳнома» хеле барвақт зоҳир гардида буд.

Гӯте бештар сафарномаҳои сайёҳони урупоиро бо кунҷковии вижа ва майлӯ рағбати беандоза мехонд ва андешаву нуқтаи назари хешро дар ёддоштҳо ва навиштаҳои ҷудогона қайд мекард. Бардошти Гӯте аз сафарномаи сафир ва сайёҳи олмонӣ Адамак Оларие (1599-1671) ба номи “Тафсири муфассали саёҳати кишвари Маскавия ва Форс” (соли 1647)”, ки дар он номи Фирдавсӣ бори нахуст “бо унвони Ҳақим Фирдавсӣ ёд шудааст” ва “порае аз қиссаи маълуми рӯзгори Фирдавсӣ, муносибати шоир ба султони Маҳмуди Ғазнавӣ оварда шудааст”[8] хеле бузург аст. Гӯте ин ҳамватанашро “марди қоромеде хондааст, ки барои мо аз сафари худ гузоришҳои саҳт омӯзанда ва маҳзукунанда боқӣ гузоридааст”[9]

Маводи ба дасти мо расида аз он гувоҳӣ медиҳад, ки оғози пазироии «Шоҳнома» аз ҷониби Гӯте ба моҳи декабри соли 1814 ва моҳи январи соли 1815 рост меояд. Гӯте ба эҷоди Фирдавсӣ сараввал бо чор ҷилди нахустини маҷаллаи «Fundgruben des Orients», «Ганҷинаи Шарқ»[10], ки онро ховаршиноси номвари утришӣ Ҳаммер фон Пургштал дар Вена таъсис дода буду байни солҳои 1809 то ба 1818 ба ҷоп расидааст ва ҳама мавзӯҳои роҷеъ ба ховаршиносиро дар бар мегирифт, машғул шудааст. Шоир аз ин маҷаллаҳо, ки аз 25-уми январ то 16-уми майи соли 1815 ва аз 27-уми октябри соли 1815 то 24-уми июли соли 1816 аз китобхонаи шаҳри Ваймар гирифта буд[11], тавонист пораҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсиро[12] дар баргاردони Граф фон Лудолф (соли 1811) ва Ҳаммер фон Пургштал (соли 1813) бихонад. Ҳамчунин дар ҷилди панҷуми маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ», ки соли 1816 нашр гардидааст, тарҷумаи пораҳои асари Гунтер Вал дар саҳифаҳои 109 -137 ва 233-264 ҷоп мегарданд ва Гӯте онро аз 7-ум то 18-уми моҳи июли соли 1818 ва аз 16-уми январ то 5-уми феввали соли 1819 аз китобхонаи шаҳри Ваймар дастрас намуда, хонда ва мавриди баҳрабардории хеш қарор додааст.

Тарҷумаҳои дигар ва маводи то андозае пурра роҷеъ ба зиндагӣ ва шоҳасари Ҳақим Фирдавсиро Гӯте аз китоби Ҳаммер фон Пургштал «*Geschichte der schönen Redekünste Persien*»[13], «**Таърихи санъати суҳанварии фасеҳи форсӣ**», дар бахши “Давраи аввал”, ки таълифи он ба соли 1818 рост меояд, дастрас намудааст. Ховаршинос аз ҳафт шоири форсу тоҷик бо номи «**Ҳафт ахтар**» ёд кардааст, ки номи Фирдавсӣ дар сарҳати ин шоирони бузург ҷой гирифтааст.

Дар ишора ба «**Ҳафт ахтар**»-Фирдавсӣ, Анварӣ, Низомӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ Гӯте эътироф мекунад, ки „Die Perser hatten in 5 Jahrhunderten nur 7 Dichter, die sie gelten ließen, und unter den verworfenen waren mehrere Kanaiellen, die besser als ich waren“[14].

(Форсҳо дар тӯли панҷ аср аз ҳамаи шоирони худ танҳо ҳафт нафарро эътироф карданд ва ҳол он ки дар байни шоирони нописандидаи онҳо мардон аз ман беҳтаре буданд).

Шоири дилбохтаи адабиёти форс-тоҷик боз бори дигар ҷилдҳои 1-5-уми маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ»-ро аз 6-уми феврал то 5-уми июни соли 1819, яъне пеш аз соли 1820, ки давраи тақмилидхӣи «Девони ғарбӣ- шарқӣ» ба ҳисоб меравад ва пеш аз нашри тарҷумаи олмонӣ «Шоҳнома» дар ду ҷилд аз ҷониби Йозеф фон Гёррес аз китобхона дастрас намуда, маънӣ ва мазмуни онҳоро аз худ месозад.

Тарҷумаи «Шоҳнома» соли 1819 аз ҷониби Йозеф фон Гёррес низ сурат мегирад ва ин тарҷума соли 1820 дар ду ҷилд дар шаҳри Берлин ба ҷоп мерасад. Вай бахшҳои аз «Шоҳнома» (аз оғоз то марги Рустам)-ро бо тарҷумаи озод ба поён мерасонад ва «Гёррес тарҷумаи худ аз «Шоҳнома»-ро ба Ҳенрих Фридрих фон Штайн, давлатманди номдори прусӣ дар даврони ҷангҳои Наполеон тақдим мекунад ва ӯро бо шахсияти устураи Коваи оҳангар муқоиса мекунад»[15].

Ҳаминро қайд намудан ба маврид аст, ки маводи маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ» то ба имрӯз ҳам яке аз сарчашмаҳои бозғитимод роҷеъ ба аҳли илму адаби Шарқи он замон ба ҳисоб меравад.

Дар порае аз мероси бозмондаи шоир аз таърихи 4-уми декабри соли 1814 қайдҳо доир ба асари Фирдавсӣ, номи «Шоҳнома» дар навишт бо саҳе “Шаҳ наҳмет” омадааст, ки он, чи тавре дар боло зикр намудем, аз санаи шиносии Гӯте бо тақризи Ҳаммер фон Пургштал ба тарҷумаи фаронсавӣ «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҷониби Валленбург дарак медиҳад. Дар он сарсухани Ҳаммер ба ҷилди чоруми маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ»[16] замима гардидааст. Ҳамчунин нигоштаи филолог ва нависандаи олмонӣ Фридрих Вилхелм Ример (1774-1845) аз санаи 8-уми январи соли 1815[17], ки ин ҷо суҳан роҷеъ ба порае аз лавҳаи Заҳҳок меравад, аз идомаи кори Гӯте дар сари «Шоҳнома» гувоҳӣ медиҳад.

Он шояд як иқтибоси порае аз тарҷумаҳои нахустини «Шоҳнома» аз ҷониби Граф фон Лудолф дар ҷилди дууми маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ»[18] бошад, ки Гӯте онро барои суҳанронии хеш аз 10-ум то 12-уми феввали соли 1815 дар дарбори шаҳри Ваймар омода намуда буд.

Ҳамчунин, як иншои Гӯте, ки онро дар ҳафтаи охири моҳи январи соли 1815 котиби ӯ Фридрих Теодор Кройтер навиштаасту ба он боз аввали моҳи феврал ва наздиқиҳои 3-юми моҳи март соли 1815 мавод зам гардидааст, далели шуғл варзидани Гӯте бар асари безаволи Ҳақим Фирдавсӣ мебошад.

Чуноне ки аз иқтибоси овардаи худ Гуте бармеояд, ӯ барои ифшои ин иншо асосан тарҷумаҳои Лудолф, ки дар ҷилди дуюми маҷаллаи «Ганҷинаи Шарқ», саҳифаи 57, тарҷумаҳои Хаммер фон Пурпштал дар ҷилди сеюми ҳамин маҷалла, саҳифаи 57 нашр гардида буданд ва аз маълумотномаи Эдвард Скотт Варинг дар бораи сафари худ ба Шероз аз роҳи Казрун ва Фирӯзободро[19] низ мавриди омӯзиши ҳеш қарор додааст. Гуте маълумотномаи Варингро, ки соли 1808 нашр гардида буд, аз 23-юми декабри соли 1814 то 1-уми апрели соли 1815 аз китобхонаи шаҳри Ваймар гирифта, аз он баҳрабардорӣ намудааст. Ӯ аз он як зумра маълумотхоро роҷеъ ба роҳи шаҳри Шероз, сулолаи Занд ва билохира дар бораи Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофиз дарёфтааст[20]. Дар баҳши 2-юми он суҳан дар бораи забон ва назми форсӣ меравад. Дар пораҳои бозмондаи Гуте иқтибосҳо аз ҳар ду баҳши сафарномаи Варринг ҷой доранд[21].

Баъд аз ин меҳварзии Гуте на танҳо ба ғазали Ҳофиз зиёда гардида, балки домани рағбати вай нисбат ба ин адабиёти ғанӣ фарохтару лангардортар шуда буд. Гуте пажӯҳиши худро ҳамчунин ба осори шоирони дигари форсӣ-тоҷикӣ, ба монанди Аттор, Анварӣ, Саъдӣ, Мавлоно ва Ҷомӣ бахшида буд, ки пораи тарҷумаҳои шеърҳои онҳоро вай аз маҷаллаи зикргардида дастрас менамуд.

Таъсири рӯҳи роҳи Фирдавсӣ ба дараҷае расида буд, ки Гуте як замон доираи шеърӣ ишқии Ҳофизро тарк намуда, рӯ ба асари ҷаҳоншумули Фирдавсӣ - «Шоҳнома» меоварад, зеро Гуте ҳам шоири ошиқ ва ҳам нигорандаи мубориз буд. Дар ин ҷода Гуте аз рӯи гуфтаҳои Хаммер амал намуда, аз пайи омӯзиши осори фарҳанги антиқии Эронзамин меравад.

Гуте дар олами розу ниёзи Фирдавсӣ обу тоби эҷодӣ ёфта, илҳом гирифта, пеш аз 30-юми моҳи майи соли 1815 дар баҳши шеърӣ асари номвараш «Девони ғарбӣ- шарқӣ» аз забони ӯ чанд байт иброз намудааст:

FERDUSI SPRICHT

O Welt! wie schamlos und boshaft du bist!
Du nährst und erziehst und tödttest zugleich.
Nur wer von Allah begünstiget ist,
Der nährt sich, erzieht sich, lebendig und reich.

Was heisst denn Reichthum? - Eine wärmende Sonne,
Geniest sie der Bettler, wie wir sie geniessen,
Es möge doch keinen der Reichen verdriessen
Des Bettlers, im Eigensinn, selige Wonne[22].

ки дар баргардон чунин маъноро дороанд:

Чӣ бераҳмӣ ту, эй дунё?! Намебинӣ,
Ки ноҳақ мекушӣ парвардаҳоятро.
Ба бахше бахту ризку умри пурмоя,
Ба бахше додай ранчу аноятро.

Чу хуршеде саросар рӯшноиро
Ба инсонҳо баробар мекунад қисмат,
Ту, эй дунёи буқалмун, чаро охир,
Ба инсонҳо надорӣ ончунон шафқат?![23].

Шоири бузурги олмонӣ ба он кӯшидааст, ки ҷойгоҳи созандаи «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсиро дар таърихи адаби форсӣ-тоҷикӣ дар шарҳу тавзеҳоти асараш тайин намояд ва бо ҳамин роҳ бузургии Фирдавсӣ ва даҳои шоирии ӯро барои олмонӣҳо таъкид бисозад. Асари безаволи Ҳаким Фирдавсӣ «Шоҳнома» - шоҳасари аз имтиҳони ҳазорсолаҳо гузашта, аз ҷониби абармардони бузурги шеърӣ суҳан дар радифи ҳаммосаҳои машҳури дунё шинохта шуда ва дар ин бора абармардони ҷаҳон андешаҳои арзишманда ба ёдгор гузоштаанд, ки байни онҳо баҳои «Шоҳнома»-ю Фирдавсӣ додаи шоири бузурги олмонӣ Йохан Гуте ба дилу рӯи мо тобиши дигар ва таъсири дигар дорад, зеро мо дар сари баррасии ҷойгоҳи «Шоҳнома»-ю Фирдавсӣ дар адабиёти олмонӣ қарор дорем.

Пайвандгари тамаддунҳои Ғарбу Шарқ Йохан Гуте ба шоҳасари Фирдавсӣ баҳои баланд ва сазовор дода, Фирдавсиро яке аз ҳафт тан бузургони шеърӣ форсӣ доништааст.

«Достони «Шоҳнома»,-навиштааст Гуте,-асари муҳим ва ҷиддии миллӣ буда, ҷанбаи асотирӣ ва таърихӣ дорад. Дар он пайдоиши ҳаёт дар рӯи замин, корномаҳои қаҳрамонони бостонӣ ҳифз шудааст. Достон роҷеъ ба гузаштаи қадимтарин ва қадими Ирон эҷод шудааст, аз ин рӯ, маводи таърихӣ дар он бештар дида мешавад. Инчунин шоир қиссаву масалҳо ва расму ойинҳои бостониро ба силки назм кашидааст. Ба назар мерасад, ки Фирдавсӣ барои навиштани чунин ҳамоса бисе дониш

андӯхтааст, зеро вай бо ҷӯшу хурӯши беҳамто ба гузаштаи қадим ва фарҳанги асли миллӣ дилбастагӣ ва алоқа дорад, ба покиву равонӣ ва ширинии забон хеле эътибор додааст. Ба ҷойи калимаҳои арабӣ вожаҳои қадимии паҳлавиро ба кор бурдааст.

Фирдавсӣ тамоми ривоятҳои афсонаҳои қадим, рӯйдодҳои таърихӣ кишвар ва давлатро ҷамъ оварда, чунон устодона дар риштаи назм кашидааст, ки барои пасояндагон, ба ғайри он ки дар ҳар маврид ба «Шоҳнома» муроҷиат кунанд ва онро шарҳу тавзеҳ бидиҳанд, дигар роҳе намонд, чи ҷои онро тақмил додану чизи нави илова намудан».[24]

Ин пораро Гӯте аз 12-ум то 15-уми январи соли 1819 навиштааст[25].

Баррасии андешаву хулосаҳои пураарзиши Йохан Гӯте дар фирдавсишиносии ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, дар фирдавсишиносии олмонӣ як ҷунбише ба миён овард ва ба дилу дидаи олмониҳо саҳт ҷойгузин шуд.

«Шоҳнома»-ю Фирдавсӣ майлу нигоҳи Гӯтеро ба фарҳанги форсии нав равона намуд ва пайдост, ки Гӯте, пеш аз ҳама, фарҳангу адаби форсӣ-тоҷикиро аз роҳи таърихӣ адабиёт ҷустуҷӯ намудааст. Вай ин ҳама донишҳои арзишмандро аз сафарномаву асарҳои илмӣ, баргاردонишҳои олмонӣ «Шоҳнома» ва аз сӯҳбату маслиҳатҳои ҷонбахшу дилпазири донишмандони замонаш ба даст овардааст.

Сарнавишти талх ва ҳамзамон ибратпазири Ҳаким Фирдавсӣ дари дилу рӯи Гӯтеро ба «Шоҳнома» боз карда, дар дили шоир як оташи меҳро нисбат ба адабиёти форсӣ забона занонд ва хомаи шоирӣ ӯ дар олами сузу сози Фирдавсӣ бурротар ва лангардор шуд, бо сухане, обу тоб ёфт.

Гӯте дар оғози омӯзиши Шарк «Шоҳнома»-ро ҳамчун як нерӯи роҳнамо ба фарҳанги форсӣ-тоҷикии давраи пешазисломӣ, ба вижа, замони Сосониён медонист. Ба тӯфайли пораҳои тарҷума аз «Шоҳнома» Гӯте ба дин, ривоҷу таърихи Эрони кӯҳан роҳ ёфт ва имконияти ба адабиёт ва фарҳанги форсӣ қадим шинос шуданро пайдо намуд, ки таҷассуми онҳоро шоир дар асари номвари хеш «Девони ғарбӣ-шарқӣ» баръало ифода намудааст.

Гӯте «Шоҳнома»-и Фирдавсиро на танҳо ҳамчун як шохасари ба назм эҷодшуда, балки барои бунёди забони форсӣ-тоҷикӣ чун сарчашмаи арзишманд медонист.

Гӯте «Шоҳнома»-и Фирдавсиро чун далели оғози раванди нави адабӣ дар давраи Исломӣ пазируфт, ки бо он ҳамзамон як давраи муҳими нав ба адабиёт ва фарҳанги форсӣ нав оғоз мегардид. Ин давра низ аз нигоҳи Гӯте бояд дар ҷонпайвандӣ бо давраи Эрони кӯҳан ба риштаи пажӯҳиш кашида шавад.

Ҳаким Фирдавсӣ фарди ҷовидону симои миллии халқҳои эронӣ буда ва монда, барои ҳамватанону ҳамнаҷодҳояш «Шоҳнома»-ро чун дастури бақои миллат аз озмуни ҳазорсола гузаронида, моро аз асли худу васли худ дар таърихи ниёконамон дарак дод ва ҷаҳониёро хушдор дод, ки забони форсӣ ва фарҳанги форсӣ тӯли ҳазор сол наҷоди ориёро зинда нигоҳ дошт ва боз ҳазорсолаҳои дигар зинда хоҳад дошт.

Мавзӯҳои «Шоҳнома» ба монанди ғоя ва ормонҳои муборизаи оштинопазии БАДӢ ва НЕКӢ, мубориза баҳри тантанаи НЕКӢ бар БАДӢ ва озодиву пирӯзии инсоният ва дигар ормонҳои ифтихорангез, ки дар «Шоҳнома» ҷойгоҳи вижа доранд, ба мавзӯи асосии романтикҳои аврупоӣ, ба вижа, олмонӣ созгор омада, рӯҳ ва ормонҳои волеи Фирдавсиро ба онҳо наздик намуда, сабабҳои дар охири садаи XVIII ва нимаи аввали садаи XIX дар Олмон боло рафтани қадру эътибори Фирдавсӣ ва ҳамзамон сухани форсӣ гардиданд.

Ҳаким Фирдавсӣ низ, мисли он ки ин нуктаро пай бурда бошад, борҳо таъкид кардаву бо мисраҳои зерин ва заррин чунин нигоштаанд:

Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем,
Ба кӯшиш ҳама дасти некӣ барем.
Набошад ҳаме неку бад пойдор,
Ҳамон бех, ки некӣ бувад ёдгор![26].

Komm, laß uns die Welt nicht zum Bösen betreten,
Mit Fleiß all die Hand zum Guten bieten!
Weder Gutes noch Böses währt,
Doch guter Nachruhm sei begehrt![27].

КАЛИДВОЖАҲО: Гӯте, Фирдавсӣ, тамаддунҳои Ғарбу Шарк, насри форсӣ-тоҷикӣ, тарҷумаҳои нахустини «Шоҳнома».

АДАБИЁТ

1. М.Ҳаддодӣ. Мавлоно дар Девони ғарбӣ-шарқӣ. Таҳқиқи Ш. Шокирзода //Маорифи Тоҷикистон. – 2007. -№4.
2. Ш. Мухтор. Савҳои Ховар. –Д.: Ирфон, 1986, с. 67.

3. Миршакар М. Йоханн Гёте. Тарҷумаҳо. // Адабиёт ва санъат, 4. XII. 1986, №21, с. 7.
4. Goethe, Frankfurter Ausgabe I, 3/1, 1994, с. 614.
5. Horn Paul: Was verdanken wir Persien?, in: Nord und Süd, Eine deutsche Monatsschrift, 24. Jahrgang, Bd. 94, Heft 282, Breslau 1900, S. 384-385.
6. Гёте Западно-восточный диван. –М.: Наука, 1988, с. 713.
7. Goethe, Frankfurter Ausgabe II, 7, 379.
8. А. Гейзер. Аввалин маълумот аз рӯзгори Фирдавсӣ дар Аврупо. Дар китоби Шохномаи Фирдавсӣ падидаи бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ.-Д.:Техрон, 1373. (1994). (ба форсӣ, англисӣ ва русӣ), с. 97-98.
9. Абдулқарими Гулшани. Гёте ва Ҳофиз.-Душанбе, “Адаб”, №4, 2008, с 13-15.
10. «Fundgruben des Orients», Wien, 1818.
11. Муқоиса кунед: Keudell Elise: Goethe als Benutzer der Weimarer Bibliothek, 1931, №. 962, 999.
12. «Fundgruben des Orients», «Ганҷинаи Шарқ» ч. 2. баргардони Граф фон Лудолф (с.1811) с.57-64 ва баргардони Ҳаммер фон Пурпштал, с.421-430; ч.3. баргардони Ҳаммер фон Пурпштал (соли 1813) с. 53-64.
13. J. Von Hammer. «Geschichte der schönen Redekünste Persien», Wien, 1818, с. 50-77.
14. Goethe, Frankfurter Ausgabe II, 10, S. 115.
15. Хурави Ноқид, Хитобаи Шедери оломӣ дар бораи Шохнома (Форсӣ). //Фарҳанг, сентябр-октябри соли 2006. с.-1-2, Таҳияи Ғуломова Зӯхро. –Душанбе. // Адаб, №2, 2007, с. 18.
16. Муқоиса кунед: Сарсухани Ҳаммерро дар маҳаллаи «Fundgruben des Orients», «Ганҷинаи Шарқ», ч. 4, 1814.
17. “Dieser kluge Rath den Weltbeherrscher...” in Bosse Anke: “Meine Schatzkammer füllt sich täglich... Die Nachlaßstücke zu Goethes „West-östlichem Divan“. Dokumentation-Kommentar, Bd. 1, Göttingen 1999, 223-229.
18. «Fundgruben des Orients», Bd. 2, 1811: „Probe aus dem Schahname. Übersetzt von Weiland Herm Grafen von Ludolf“, S. 57-64, hier S. 60-64.
19. Warring, Edward Scott: Reise nach Sheeraz auf dem Wege von Kazroon und Feerozabad, nebst mannichfaltigen Bemerkungen über die Lebensart, Sitten Gewohnheiten, Geseße, Sprache und Literatur der Perser; und der Geschichte Persiens vom Tode des Khureem Khan bis zum Umsturz der Zund-Dynastie. Aus dem Englischen mit Anmerkungen des Uebersetzers. Rudolstadt, 1808, 33ff.
20. Warring Edward Scott: Reise nach Sheeraz auf dem Wege von Kazroon und Feerozabad [...], 1808, Teil 1, 21-61.
21. Муқоиса кунед: Bosse Anke: “Meine Schatzkammer füllt sich täglich...Die Nachlaßstücke zu Goethes „West-östlichem Divan“. Dokumentation-Kommentar, Bd. 1, Göttingen 1999, Bd.1, 1999, 195-202.
22. Goethe, Frankfurter Ausgabe I, 3/1, 1994, с. 48.
23. Ш. Мухтор. Фирдавсӣ дар шеърӣ дунё. -Д.: Адиб, 1991, с. 91.
24. В. Гёте. Шарҳ ба Девони Ғарбӣ ва Шарқӣ. Аз оломӣ тарҷумаи Шерали Раҳим.-Д.:Адиб, 1996, с. 177-178.
25. Муқоиса кунед: Боссе “Meine Schatzkammer füllt sich täglich...”, ч.2, 1999, 955.
26. А. Фирдавсӣ. Шохнома, ҷилди 1, Д.:1975, с.9.
27. Hans Heinrich Schäder, Firdosi und das persische Nationalepos, Spektrum Iran, №2, 18. Jahrgang 2005, с. 18.

ГЁТЕ И ФИРДОУСИ

Эта статья рассказывает о знаниях Йохан Вольфганга Гёте по «Шахнаме» Фирдоуси. Идеи Йохан Вольфганга Гёте о «Шахнаме» не были исследованы в истории таджикского литературоведения. Автор рассматривает любовь и впечатления Гёте к Востоку и «Шахнаме» Фирдоуси впервые. Гёте был впечатлён сюжетом, значением и персонажами «Шахнаме». «Западно-восточный Диван» немецкого ученого затронуло образовательную и культурную жизнь немецкого народа, а также улучшило европейское обучение востоковедения.

Таким образом, статья делает вклад дальнейшему развитию изучения немецкого востоковедения и таджикского литературоведения.

GOETHE AND FERDOWSI

This article tells us about Goethe's knowledge on Ferdowsi's "Shahnameh". Johann Wolfgang von Goethe's ideas about "Shahnameh" have not been investigated so far in the history of Tajik Literature.

The author has been investigating J.W. Goethe's love, impressions towards East and Ferdowsi's "Shahnameh" for the first time. It is obvious that J.W. Goethe was impressed at the plot, meaning and the characters of "Shahnameh".

"West-Eastern Divan" of German Scholar affected to the educational and cultural life of German people as well as improved the European Oriental Studies.

So the article contributes to the further development of both German Oriental Studies and Tajik Literature Studies.

НАҚШИ ОБРАЗҲОИ «ХУСРАВНОМА»-И АТТОР ДАР ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ ҶАВОНОН

С.З. Зикаева

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С Айни

Миллати куҳанбунёди мо дорои таъриху фарҳанги оламшумул аст, ки то кунун дили ҳазорон ҳазор миллатҳои дигарро тасхир намудааст. Мусаллам аст, ки яке аз сарчашмаҳои муҳими комёбиҳои илмиву фарҳангии ҷаҳон осори пурғановати бехтарин намояндагону мутафаккирони асримиёнагии форсу тоҷик низ ба шумор мераванд. Гузашта аз ин, мутафаккирони классики тоҷик ақидаҳои пешниҳод кардаанд, ки дар пешрафту шукуфои насли башар мавқеи намоён доранд. Аз муҳимтарин принсипи адабиёти тоҷик чи дар гузашта ва чи имрӯз ташаккули гуманизми пешқадам аст, ки миллати мо тӯли асрҳои зиёд дар чорҷубаи он тарбия ёфтаву миёни оламиён чун миллати сулҳпарвар маҳбубияти хоса касб намудааст. Имрӯз низ ин дастовард чун мероси таърихӣ ба насли ҷавони кишвар боқӣ мондааст. Ва ҷавонони моро мебояд, ки аз ин хазинаи бозғимод фаровон истифода кардаву ба наслҳои оянда онро бенуқсон боқӣ гузоранд.

Дар ҳоли ҳозир ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳе қарор дорад, ки ҳар лаҳзаву ҳар соат ба ҳаёти инсоният навигарҳои гуногунро ворид месозад. Ақидаву ҷараёнҳои гуногун ва муносибаҳои дохиливу берунӣ мисли майдонест, ки дар он танҳо ҷавонони дорои тафаккури солиму пешрафта метавонанд ғолибиятро ба даст оранд. Ишора ба ин маънӣ, яке аз адабиётшиносони маъруфи тоҷик Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ андешаҳои худро дар рӯзномаи «Миллат» дар мақолаи «Хувияти фарҳангӣ ва ҷаҳонгарой» чунин овардааст: «Якдигару ҳамраёи чи дар як ҷомеа, чи дар миқёси байналмиллалӣ ҳаргиз иборат аз ҳамрангиву ҳамгунии мутлақ нахоҳад буд. Баръакс, шукуфти гулистони зиндагӣ ҷилваи назаррабои рангҳои гуногунро бо худ дорад. Зарур аст, ки ҳар халқ рангу рӯйе дошта бошад ва аз ҳамрангиву якрангӣ ҳазар кунад. Ҳамеша ин эҳтимол аст, ки ғарбгарой аз пайи худ ғарбзадагӣ биёварад. Роҳ ёфтани ба тамаддуни ғарб, бар боргоҳи илму фарҳанг ва маънавияти он, бегумон рӯйдоде муҳим ва зарур аст. Аммо ғарбзадагӣ натиҷаи он аст, ки ба шеваи зиндагии мардуми ғарб бо зоҳирписандӣ нигаристаем, барои монанд шудан ба ғарбиён дар рафтору кирдор ва ахлоқу одоб кӯшидаем. Ва натиҷаи ин гавариш бештар фасоди ахлоқ хоҳад буд. Ғарбзадагӣ фасоди ахлоқ ва коҳиши одамият аст. Афсӯс, ки баъзе нишонаҳои ғарбзадагӣ дар Тоҷикистон пайдо шудааст. Ҳоло раванди ҷаҳонӣ шудан дар Тоҷикистон шуруъ шудааст ва ба истилоҳ «унсурҳои қарзии хувиятсоз»-ро, ки соҳаи ахлоқу одоб ва забонро фаро мегиранд, ба сохтори фарҳанги миллӣ зиёд ворид меоварад». Дар идомаи ин андеша адабиётшинос илова менамояд, ки бегонафарҳангӣ дарди бадест, ки агар як нафар гирифтагони он гардад, чанд насли авлоди ӯ наметавонанд аз он раҳойи биёбанд(1,4).

Албатта, дар ҷараёни ташаккули ҷомеаи ҳуқуқбунёду дунявӣ ин ё он миллатро зарур меояд, ки дастовардҳои илмиву фарҳангии дигар халқиятҳоро ба инобат гирифтаву ҳатто истифода баранд. Аммо зиракии сиёсӣ, ки мақому манзалати ҷомеаи моро дар арсаи ҷаҳонӣ чун бонуфузтарин миллат баён менамояд, фаромӯш набояд кард. Миллати мо аз азал бо хулқу атвори писандида, ки дар хусусиятҳои хосаи худ беназир аст, бехтарин анъаноти расму оинҳоро маҳз, тавассути нерӯи бунёдқори ҷавонони хештаншиносу ватанпарвар нигоҳ доштааст.

Хушбахтона, имрӯз низ қисмати зиёди ҷавонони кишвар талош бар он доранд, ки дар ҷараёни падидаи нави ҷаҳонишавӣ анъаноти бехтарини миллӣ худро, аз қабилӣ меҳмондориву инсондӯстӣ, некиву наққорӣ, ватандориву хештаншиносӣ, фурутаниву ҷавонмардӣ ва хоксориву хушахлоқӣ, ҳифз намоянд. Албатта, дар ин самт барои фароҳам овардани заминаҳои бозғимоду ояндадор осори пурғановати гузаштагони классики форсу тоҷик нақши бағоят муҳим доранд.

Яке аз намояндагони барҷастатарини адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик Шайх Фаридаддини Аттори Нишопурӣ «Хусравнома»-и худро тарзе нигоштааст, ки то кунун дар тарбияи маънавии ҷавонон нақши муассири худро гум накардааст. Асари мазкур дорои сужети ягона буда, моҳияти баланди гуманистӣ дорад. Кас бо хондани ин дoston, гумон мекунад, ки Шайх Аттор хангоми навиштани асар дар асри худ қарор доштаву ҷавонони асри фардоро хеле хуб эҳсос мекардааст. Ҳатто, як навъ мушоҳида мегардад, ки шоир асари мазкурро маҳз, барои ҳимояи фарҳангу маънавияти миллӣ иншо намудааст. Аттор дар офариниши «Хусравнома» гоҷеро тараннум кардааст, ки дар рушду такомули фарҳанги маънавии ҷавонон нақши ногузир дорад. Маҳз, ба ҳамин маънӣ, Носири Хусрав низ ишораи ҷолибе дорад, ки муҳтавои он чунин аст: «Бехирадӣ ва беҳушӣ роҳате набошад! Ҳаким натавон гуфт касеро, ки мардумро ба беҳушӣ раҳнамун бошад! Балки чизе бояд талабид, ки хирад ва хушро биафзояд».(2-) Вобаста ба андешаи мазкур Шайх тавонистааст асаре биофарад, ки дар рушди хираду маънавиёт саҳмгузор бошад. Зеро инъикоси донишу фазилатҳои нобигагони шинохтаи Ислom дар ташаккули маърифати инсонӣ, парастии Худои ягона ва симоҳои

дигари мусбии дoston, мисли Гулруху Хусрав, Фарруху Чахонафрӯз, Мехмард ва зани ӯ исбот менамоянд, ки фазилатҳои наҷиби инсонӣ мисли хирадмандиву дарандешӣ, нақуву росткорӣ, созандагиву инсондӯстӣ ва хоксориву фурутанӣ аз беназиртарин хусусиятҳои миллати тоҷик аст. Шинохти шахсияти комил барои Шайх Аттор дар инъикоси фазилатҳои наҷибест, ки аз тамаддуни олии исломӣ сарчашма гирифтаву чун бехтарин арзишҳои инсонӣ арзёбӣ гардидаанд. Ин аст, ки шоир сароғози тамоми тозақориву ҳақиқатпардозиро ба номи Худованди ягона тавъам дидааст. Барои Аттор ҳисме, ки марбути инсон будаву бидуни имон нафас гирад ва дур аз асолати зиндагӣ будану зистанро ихтиёр созад, торикистони умреро менамояд, ки роҳ сӯи интиҳо дорад. Аммо умре, ки аз чашмаи поки имон ғизо гирифтаву бо нури ҳақиқат роҳ мепаймояд, ҳаргиз интиҳо надорад. Ва ҳатто марг наметавонад ин асолатро ба нестӣ барад. Инъикоси мисраъҳои зайл бори дигар собит менамояд, ки Аттор орзуи инсонеро мепарварад, то умраш чароғро монаду рағани он ҳақиқати имону хирад бошад:

Худовандо, дилу динам ниғаҳ дор,
Ту доди онаму инам ниғаҳ дор!
Дар он соат, ки мову ман намонад,
Чароғи умрро рӯған намонад,
Аз он зайтунаи водии эман,
Ки не шарқиву не ғарбист рӯған.
Чароғи чон бад-он рӯған барафрӯз,
Чу ман мурдам, маро бе ман барафрӯз... (3,20).

Шайх Аттор мутафаккирест, ки ҳақиқати ҳаётро дар ғолибияти рӯху имон дарёфтааст. Ин аст, ки бо инъикоси чехраҳои намоёни Ислому мисли Паёмбари барҳақ, Ҳазарати Муҳаммад салаллоҳу алайҳи васаллам, халифаҳои ислом: Абубакр, Умар, Усмон ва Алӣ; Ҳасану Ҳусайн, ду имом: Имом Абӯҳанифа, Имом Шафъӣ ва Абдулфазл ибни ар- Рабиб Ҳоча Саъдаддин, бани одамиро ба дарки асолати зиндагӣ даъват кардааст. Барои расидан то мартабаи инсонии комил, шоир танҳо андӯштани илму донишро зарур мешуморад. Ва маҳз, ишора ба ҳамин маънӣ, Аттор васфи абармардони хирадро чун намунаи ибрат инъикос кардааст. Аз ҷумла, фазилати Имом Абӯҳанифаро чун сарчашмаи донишу хирад ва роҳпаёмии ҳақиқат васф кардааст, ки дар тарбияи маънавии ҷавонон нақши ногусастанӣ дорад:

Чаҳонро ҳам Имому ҳам Халифа,
Гиромӣ донӣ, илло, Буханифа.
Чаҳони илму дарёи маъонӣ,
Имоми аввалу луқмони сонӣ.
Чу дар дини Муҳаммад доди дин дод,
Муҳаммадро чунин буду чунин бод.
Чу ӯ устои дин омад дар асрор,
Чу ту бигзаштӣ аз Куръону ахбор... (3,34).

Дар баробари ин, шоир бо офаридани симоҳои дигари асар ғояҳои пешқадами худро, мисли тараннуми ишқи поки самимӣ, ватандориву ватандӯстӣ, дӯстиву рафоқат ва амсоли ин инъикос намудааст. Сужети достони мазкур аз қиссаи муҳаббати ду нафар ҷавон - Гулруху Хусрав иборат буда, бо нобасомонии ҳаёту рӯзгори онҳо ранги ҷолиб дорад. Ин ду ҷавон ба тамоми душвориҳои роҳи васли ҳамдигар нигоҳ накарда, дар рафтору кирдори худ бехтарин хусусиятҳои инсонии ҳамидаро мисли садоқату вафодорӣ, некиву наққорӣ ва хоксориву дурандешӣ инъикос намудаанд. Аз ҷумла, шоир симои Гулрухро чун зани вафодору порсо васф намуда, сари турбати Хусрав аз ранҷи дуриву афғорӣ чун супориданаширо хеле таъсирбахш инъикос кардааст:

Ба пеши хоки Хусрав чон бидода,
Ба зорӣ дар ғами ҷонон фигода.
Чу ҷон беталъати ҷонон хичил буд,
Бидод аз шарм ҷон он тангдил зуд.
Занеро дар вафо ин буд кирдор,
Ту чун ӯ бош, агар ҳастӣ вафодор... (3,361).

Дар масъалаи тарғиби ватандориву ватандӯстӣ низ шоир панҷ нафар шоҳонро ба қалам дода, ду нафарро чун шоҳони одил ва сеи дигарро чун шоҳони беҳираду зулмпеша муррифӣ кардааст. Шоҳони адолатпеша Хусрав ва падари ӯ буда, орзуву омили шоирро як навъ амалӣ намудаанд. Аммо шоҳони бемаърифат бо ҳамон бадҳуиву ҷабрпешагӣ боиси харобии зиёд гардидаанд. Бо тавсифи шоҳи одилу хирадпеша Аттор ободии ҷомеаро бо донишу хиради давлатдорони дурандеш тавъам дидааст. Аз ҷумла, дар васфи Қайсари Рум чунин овардааст:

Ба ҳақ чун шаҳриёри баҳру бар буд,
Гаҳаш дар баҳру гаҳ дар бар сафар буд. . .
Мапурс аз адли ӯ дар кишвари Рум
В-агар номаш бипурсӣ, Қайсари Рум.
Зи адли ӯ ҳама кишвар чунон буд,
К-аз ободӣ замин чун осмон буд. . .(3,45)

Симои занонро низ дар асар шоир ба ду гурӯҳ тақсим намудааст. Аттор дар ин масъала гурӯҳеро ба гурӯҳи дигар дар ҳоли тазод гузошта, кулли ҷавонзанонро ба покиву росткорӣ ва дурандешиву хирадмандӣ даъват кардааст. Ҳатто, бо офаридани симои модари Хусрав Аттор исбот кардааст, ки зани покнат ва соҳибмаърифат метавонад фарзанди хубро низ ба арсаи ҳаёт оварад. Аммо дур афкандани зани бадсиришт авлотар аст, мегӯяд, Аттор:

Зани бадро мадеҳ наздики худ ҷой,
Ки мардон аз зани неканд барпой.
Чу марди некро зан созгор аст,
Ҳама кораш бад-он зан чун нигор аст. . .(3,57)

Дар ин маврид бо инъикоси симои занони беҳираду кӯтаҳандеш шоир тавонистааст ҳисси нафрати хонандаро ба рафторҳои номатлуб бедор намояд. Ба андешаи Аттор зани нохубу кӯтоҳандеш наметавонад паи ободӣ бошаду мардERO хушбахт созад. Хуснои «Хусравнома» маҳз ҳамин гуна зан аст, ки пайваста бо ҳавои рашк Гулрухро бо чашми кинаву ҳасад менигарист. Дар мисраъҳои зайл Аттор бо инъикоси рафтори бешармонаи Хусно ин андешаро исбот кардааст:

Басе будӣ, ки Хусно пеши шахзод
Биистодиву шахро н-омадӣ ёд.
Басе будӣ, ки худро менамудӣ,
Ба шоҳу шоҳ аз ӯ озод будӣ.
Дили Хусно зи Гул дар ҷӯш афтод,
Гоҳе бархосту гоҳ мадҳуш афтод. . .(3,248).

Аммо дар баробар ин, Аттор чун вориси тамаддуни исломӣ ба шахсияти зан дар ҷомеа баҳои одилона дода, симои ин мӯъҷизаи илоҳиро дар адабиёти асримиёнагӣ тағйир додааст. Симои Гулруҳи Аттор на ҳамчун зани зерӣ парда ва фармонбардори нобарорӣ рӯзгор, балки чун офаридаи поку беолоиш ва дар баробари ин, муборизу ҷоннисори роҳи ҳаёт инъикос ёфтааст. Ин симо дар ҷандин гиру дорҳои роҳи муҳаббат мардонавор номуси худро ҳимоя кардааст. Вай дар ин роҳ ҳатто ба моҳиғири беандеша, ки қасди васли Гул кардааст, бо матонату далерӣ муқовимат намуда, ӯро ба қатл расонид. Аз ҷумла, воқеаи мазкур дар асар чунин тасвир ёфтааст:

Димоғаш аз гули наҳват бичунбид,
Ҷавон буд, оташи шахват бичунбид.
Чу Гулруҳ он бидид, аз ҷой барҷаст,
Раги шарёни ӯ бигрифт бар даст.
Чунон афшурд, к-аз вай ҷон баромад,
Ҷаҳон бар ҷони он нодон сар омад. . .(3,290).

Достони мазкур дар ситоиши дӯстиву рафоқат ва некию наққорӣ низ мақоми арзанда дорад. Дар ин масъала шоир як қатор симоҳоро, мисли Фарруҳу Ҷаҳонафрӯз, Меҳмард ва зани ӯ офарида, тавассути рафтору кирдори хирадмандонаи онҳо ҷавононро ба роҳи наққӣ зиндагӣ ҳидоят кардааст. Дар ин масъала симои Меҳмард ва зани ӯ наққи хеле барҷаста доранд. Онҳо шахсиятҳои мебошанд, ки ҳам дар дӯстӣ ва ҳам дар наққиву меҳмондӯстӣ намунаи ибрат арзёбӣ гардидаанд. Маҳз, Меҳмард ва зани ӯ буд, ки Хурмузи навзодро бо дояш меҳмоннавозӣ карда, дар ин миён бо инъикоси наққиву рафоқат Хурмузро аз марг начот доданд. Баъд аз марги дояи Хурмуз ин симоҳо тарбияи шахзодаро ба роҳ монда, бо тамоми меҳрубониву садоқат кӯдакро ба воя расониданд. Лаҳзаи аз ҷониби Меҳмард ва зани ӯ неқӣ карданро нисбати Хурмуз ва дояи ӯ шоир чунин тасвир кардааст:

Чу зан дар хок кард он меҳрубонро,
Ба ҷон пазруфт тифли дилситонро.
Ниҳодаш ном Хурмуз тифли дилреш,
Гирифташ зан ба бар ҳамчун дили хеш.
Чунон парварда шуд дар пардаи ноз,
Ки берун н-омадаш аз парда овоз. . .(3,58).

Албатта, ақидаҳои пешқадами Аттор дар асар натавонанд тавассути офариниши образҳо баён гардидаанд, балки дар ин самт наққи рӯҷӯҳои лирикии шоир низ мақоми муассир доранд. Ба ақидаи

ин мутафаккири барҷаста кажгӯиву кажрафторӣ харгиз инсонро ба қуллаи мурод намерасонад. Зеро инсон аз офариниш танҳо тавассути қонуни азалии одаму одамгарӣ метавонад обрӯву манзалати худро дар ҷома пайдо намояд:

Касе, к-ӯ каж гуфтан хӯй дорад,
Забон дар ростӣ кажгӯй дорад.
Чаро каж гӯй, эй ман, хоки кӯят,
Ки каж гуфтан бирезад обрӯят... (3,258)

Шайх Аттор барои инсонии комилу хирадпеша хирси молу мулкро бегона медонад. Зеро ҳар гоҳе ки дар ниҳоди инсон ҳисси меҳру муҳаббат нисбати молу мулк ва сарвату дорой зиёд мегардад, эҳсосҳои дигари начиб ба таври табиӣ коста мегарданд:

Чаҳон ғамхонаи вирзу вубол аст,
Ки ҳамраш ҳабби ҷоҳу ҳабби мол аст.
Касе, к-ӯ маст гардад з-ин ду секӣ,
Набинад низ чашмаш рӯи некӣ... (3,343)

Майдони зиндагӣ инсонҳоро пайваста мавриди санҷишу имтиҳон қарор медиҳад. Дар ин майдон аксаран дар тақову ҷустуҷӯ ҷавонон қарор доранд. Аммо барои интиҳоби роҳи дурусту ҳақиқат тафаккури солиму пешрафта хеле зарур аст. Дар ин майдон гоҳи бо шикастҳои рӯҳӣ рӯ ба рӯ гардидан сабуриву дурандешӣ хеле зарур аст. Зеро ба ақидаи Аттор ғолибияти рӯҳи инсон дар набарди зиндагӣ танҳо дар инъикоси фазилатҳои начиб аст:

Макун кибру ба адлу дод мебош,
Қадам бар адл неҳ, озод мебош.
Ба адле каж макун доду ситонро,
Ки марди адл бояд дилситонро... (3,344).

Ҷавонон дар ҳама даври замон ҳазинаи тиллоӣ ва бозғимодӣ давлату миллатанд. Ва ин нуктаро, бешубҳа, Шайх Аттори Нишопурӣ низ эҳсос кардаву «Хусравнома»-ро дар шакли услубе офаридааст, ки моҳияти он тӯли ҳазорсолаҳо макоми худро дар тарбияи насли ҷавон гум нахоҳад кард.

А Д А Б И Ё Т

1. Рӯномаи Миллат. 4 октябри соли 2007.
2. Носири Хисрав Сафарнома - Душанбе: Ирфон, 1970.
3. Фаридуddини Аттор. Хусравнома. Таҳияи Начмии Сайфӣ.-Душанбе: Ирфон, 1990.

ВЛИЯНИЕ ОБРАЗОВ «ХУСРАВНОМЫ» АТТОРА НА ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье автор на примерах описывает высокое интеллектуальное развитие молодежи того времени и показывает актуальность и влияние данного произведения на сегодняшнюю культуру и её развитие, в случае принятия этих знаний современной молодежью. Это может послужить процветанию национальной культуры, так как сегодня назрела необходимость в этом.

INFLUENCE OF IMAGES OF ATTOR «KHUSRAVNOMA» FOR SPIRITUAL UPBRINGING OF TODAY S YOUTN

In the article the author describes in experienus the high intellectual development of those time youth and show ar actuality and in fluence of this work for present culture and its development, in case of wing this know ledges for today youth. It can serve for prosperity of national culture as (since) today ripened the necessity on it.

ЗАРУРИЯТИ ОМЎЗИШИ МАФҲУМИ РАНГҶО ДАР АШЎРИ РҶДАКӢ

Варқа Охониёзов
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ

Худи суоли «Ранг чист?»-ро аз Рӯдакӣ пурсиданд ва дар посух «Мисли уштур» гуфтани Маликушшуаро асроре сазои кушониш ва таҳлил аст. Мусаллам аст, ки дунёи моро дар ихота гирифта саршор аз ранг аст ва ранг хосиятест, ки дар ҳамроҳӣ бо соири хосиятҳо як намуди ашӯро аз намуди дигари он фарқ мекунонад. Дар баробари ин, ранг дар ҳаёти инсон чунон маҳал аст, ки онҳо дар вай эътиқоду эътимоди ҳеш, бовариву андешаашонро дарчу дарк мекунанд. Ба ибораи дигар, ранг аз

зумраи камгарин хосиятҳои ашӯст, ки бо рамомизи мухталиф сохибонашро дар назари инсон ё мӯхтарам ва ё зишт мегардонад.

Ҳадафи мақолаи мазкур нишон додани зарурияти омӯзиши ранг дар осори бадастомадаи Одамушшуаро, ба хоҳири дарки маъноии ин ашӯр ба тариқи алоҳида ва кашфи асрори андешаи гузаштагонӣ мо ба тариқи умумӣ, мебошад. Чун Абуабдулоҳи Рӯдакӣ сархайли тафаккури нави аҷлодони мардуми эронитабор аст, кушудани асрори эҷодаш маъноӣ дастрасӣ ба афкори гузаштагонамонро дорад.

Савол ва ҷавоб нисбати ранг овардашуда аз Шафеии Қадқанӣ дар иқтибоси адабиётшинос Ш. Исрофилниё, ки дар навбати худ Қадқанӣ онро аз «Алҳавомил вашшавомил»-и Абӯҳайёни Тавҳидӣ ба шохидӣ гирифтааст, буда, хулосаи олим дар ин маврид чунин аст: «...дар шеърӣ Рӯдакӣ ин гуна ҳисомезиҳо ё ифрот дар таваҷҷӯҳ ба ранг мутлақан дида намешавад» (2, 64). Ин хулосаи пажӯҳишгар дар заминаи муқоисаи ашӯри устод Рӯдакӣ бо осори шоири нобинои Араб Башшор ибни Бурд арзи вучуд намудааст. Ба хоҳири ҳақиқат, метавон гуфт, ки, агар дар 1047 байти шеърӣ Рӯдакӣ зиёда аз 60 маротиба бевосита ва бавосита ба асмо, анвоъ ва ашӯи гуногуни ранг мурочиа қарда бошад, пас, дар тамоми ашӯри шоир, ки то ҳанӯз сари масъалаи миқдори он бахсҳо хотима наёфтаанд, ин миқдор ба қадом ҳудуд мерасид. Дар ҳар сурат, ранг дар ашӯри боқимондаи сарвари шуаро натавонанд чун яке аз васоити муҳими тасвир, балки усуле барои ифшои фалсафаву дарки ҳаёт аз тарафи сохибашӯр мебошад.

Дар бисёре аз ривож, сарчашмаҳои таърихӣ, пасон адабиёти илмӣ ба ҳаёту фаъолияти устод Рӯдакӣ бахшидашуда аз ранг қардани мӯйи сар ва ришу сиблати шоир сухан меравад (1, 112-113; 2, 189-190). Дар исботи ин ҳаҷс як рубоии Рӯдакӣро ба ҳайси мисол овардаанд, ки гӯё ҷавоби ин порчаи назми мазаммати Абу Тоҳир Хусравонӣ - шоири ҳамасри Рӯдакӣ будааст:

Аҷаб ояд маро зи мардуми пир,
Ки ҳаме ришро хизоб кунанд.
Ба хизоб аз аҷал ҳаме нараҳанд,
Хештанро ҳаме азоб кунанд.

Қитъаи зеро бошад, чун ҷавоби шоир ба мазаммати боло иқтибос қардаанд:

Ман мӯи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун чомаҳо ба вақти мусибат сиёҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пири кунам сиёҳ.
(1, 113).

Дар баробари ин ривож, ба шохидӣ аз ду қитъаи боло, устоди шоирон ду байти дигаре низ дорад, ки дар онҳо як навъи норозигӣ аз ранг қардани мӯй, хоса ришу бурӯт ба назар мерасад. Абёти зикршуда чунинанд:

1. Ришу сиблат ҳаме хизоб кунӣ,
Хештанро ҳаме азоб кунӣ.

2. То кай барӣ азобу кунӣ ришро хизоб,
То кай фузӯл гуно орои ҳадиси ғоб?

(1, 113)

Муҳаққиқи аҳвол ва осори Рӯдакӣ - Холиқ Мирзозода шарҳи мазмуни ҳар ду байтро ҳам ба мазаммат ва норозигӣ аз «пирони назарфиреби дарборӣ» ва «зиндагии дарборӣ» қаламдод намудааст (1, 113). Ба фикри инчониб, то он даме ки масъалаи ранг қардани ришу мӯйи сар дар замони Рӯдакӣ таҳлили дурусти хешро соҳиб нагардида бошад, кас наметавонад маъноӣ абёти болоро, ба он тавре ки олим ташреҳ намудааст, матраҳ созад. Метавон мазомини ин байтҳоро бар хилофи ашҳосе, ки маъно, моҳият ва ҳақиқати ранг қардани мӯйро надонида, ба ин гурӯҳ, ба қавле «чун аъмо» тақлид мекарданд, низ маънидод қард. Ҳимоя аз ин ҳаҷсро метавон бо он таъмин қард, ки Рӯдакӣ мубаллиғи роҳи ростин дар дарбори Сомониён моҳияти ранг қарданро медонист ва шояд худ сархайли он гурӯҳе, ки шомили ин аҳвол буданд, буд, бинобар он, намехост, нафароне, ки зоҳиран ин корро анҷом медоданд, хешро азоб диҳанду худро аз аҳли ин гурӯҳ муаррифи намојанд. Дар ҳар сурат, масъаларо вобаста ба мақоми ранг ва ранг қардан дар даврони Рӯдакӣ, сабаб ва рукнҳои таърихӣ пайдоиши ин амал таҳқиқу таҳлил қардан зарур аст. Дар сурати ақс, мо наметавонем мазмуни чунин ашӯри шоирро дуруст ба самъи хонанда расонем.

Дар қитъаоти боло, агар шоир то андозае аз амали мушаххас, яъне ранг қардани мӯйи сару риш ҳарф зада бошад, дар бисёре аз мавориди дигар худ қалмаи «ранг» ва анвои он бо мазомини пӯшида ва маъноӣ мармуз истеъмол шудаанд. Бо таваҷҷӯҳ аз як қитъаи дигари маъмули Рӯдакӣ метавон ин гуфтаро пурра сохт, чунончи:

Пӯпак дидам ба ҳаволи Сарахс,
Бонгак бар бурда ба абр-андаро.
Чодараке дидам, рангин бар ӯ,
Ранг басте гуна бар он чодаро.
(5, 24)

Дар мақолае тахмини мазмуни «гуногунии ранг»-ро «маонии гуногунии олам» маънидод кардем ва қитъаи дигари устод Рӯдакиро дар ин замина чун хулоса овардем, ки ин аст:

Ҷомаи пурсурати даҳр, эй ҷавон,
Чирк шуду шуд ба кафи козурон.
Ранг ҳама хому чунон печу тоб,
Мунтазирам, то чи барояд зи об.
(7, 548)

«Ҷомаи пурсурати даҳр» «ранги басте гуна бар он чодар»-ро ба ёд оварда- гуфта, чирк шудани он мазмуни амалҳои зиштро ифода кардааст. «Хому печутоб» гуфтани ранхоро аз тарафи шоир ба маъноӣ нокомил ва худ худро муаррификунанда набудани рангҳо вобаста донистем. Идмоаи фикр дар мақола чунин буд: «Козур ё козурон ба маъноӣ ҷудокунандаи нек аз бад, ташхисдиҳандаи рангҳо омадааст. Дар ниҳояти қор, восита об аст, ки ранги асосиро аз миёни рангҳои дигар ҷудо месозад. Чунин ифшоӣ маъниро дар як қитъаи Кисой низ мебинем, ки ҳарчанд он ба тасвири маъшуқа бахшида шуда бошад ҳам, дар он мазмуне ҷолиб маҳфуз аст. Чунончӣ:

Кую ҷӯй аз ту кавсару фирдавс,
Дилу ҷома зи ту сиёҳу сафед,
Руҳи ту ҳаст мояи ту, агар –
Мояи козурон бувад хуршед.

Агарчӣ маъшуқа аз руҳи зебои хеш ифтихор дошта бошад, ё суд барад, козурон аз хуршед суд хоҳанд бурд, зеро хуршед ҷомаи шустагиро хушк карда, бо ранги аслиаш дар назари бинанда ҷилвагар месозад. Байти дуюмро дигар ҳел низ таҳлил кардан метавон, яъне ҳастият руҳи зебои ту аст ва ҳастии мо низ, зеро руҳи ту хуршеди мост. Дар ҳар сурат, дар ин миён ранг, агарчӣ баён нашуда бошад ҳам, мавқеи хоса дорад. Хулосаи афкори боло чунин буд, ки рангҳо дар зоти хеш рангин нестанд ва онҳо бо хости Офаридгор ранганд. (4, 256-257).

Хулосаи мазкур бебаҳс аст ва метавон фаровон мисолро аз ашъори шуарои пешсафи форс-тоҷик дар исботи ин фикр овард. Вале ҳадафи мо аз пешниҳоди масъала дигар чиз аст. Ҳангоме ки Рӯдакии шоир «пӯпак»-ро дар «ҳаволии Сарахс» бо «ҷодари рангин» дида ва рангинии «ҷодара»-ро дубора бо ибораи «ранг басте гуна» таъкид мекунад, ғолибан ӯ аз пӯпаку ранг ҳадафе дигар дорад, ки қобили пажӯҳиш аст.

Худ як ибораи «гули сурх» чи шигифтиҳо ва маъоние дар ашъори дастраси шоир дорад, чунончи дар ин рӯбӣ:

Эй аз гули сурх ранг бирбудаву бӯ,
Ранг аз паи рух рабуда, бӯ аз паи мӯ.
Гулранг шавад, чу рӯй шӯй ҳама ҷӯ,
Мушкин гардад, чу мӯ фишонӣ ҳама кӯ.
(3, 164)

Агарчи на ҳамаи мафҳум ва таъбироти ба ранг тааллуқдоштаи шоир барои имрӯзиён рушан аст, вале як хулоса бидуни баҳс аст, ки ранг ва анвои он ба ҳайси яке аз муҳимтарин воситаҳои ифшоӣ маъонии ашъор ва афкори шоир баромад мекунанд. Ба хотири ҳамин, масъалаи ранг дар ашъори Рӯдакӣ бояд барои кушода додани гиреҳҳои зерин омӯхта шавад:

1. Барои муайян, мушаххас ва барқарор намудани бисёре аз масоили ҳаётӣ ва эътиқодии шоир. Чунон ки дар боло зикр рафт, ранг кардани ришу мӯйи сар худ як муаммои аҳволу ашъори Рӯдакист.
2. Барои омӯзиш ва ба ҳангоми зарурат, эҳёи бархе аз сунун ва анъаноти аҷдодӣ, ки дорои аҳамияти тарбиявӣ, зебоипарастӣ ва тиббӣ мебошанд. Ба унвони мисол метавон расми хинобандии панҷаи дасту пойи арӯсро, ки қадимтарин анъанаи аҷдодии мост, ёдовар шуд. Ин анъана, ки дар айни замон дар марҳалаи аз байн рафтани қарор дорад, хосиятҳои муҳими зебоипарастӣ ва тиббиро доро мебошад. Онро метавон аз ин байти шоир дарёфт кард:

Лола даруни кишт бихандад ҳаме зи дур,
Чун панҷаи арӯси ба ҳинно шуда хазиб.

(7, 492)

3. Барои дарки маъонии худӣ ашъори шоир ва сайри ибороти ӯ дар олами назми форсӣ. Масалан, ибораҳои «гули сурх», «қимати шакар шикастани лаб», «турки камарбаста», «савсанбаногӯш» ва

ё худ иборай «холи хинду», ки ба мазмуни «рози нухуфта» омада, дар назми форсӣ мавқеи муайянро пайдо намуд:

Наёрам бо касе ин роз бикшуд,
Маро аз холи хиндуи ту бифнуд.
(6, с.161)

4. Барои дарки фалсафаи шоир. Масалан, дар байти зерин масъалаи «хизоб кардани риш» бо «фузӯлгуиву» «ҳадиси ғоб» дар радифи ҳам қарор дода шудаанд ва зарур аст таҳлилу фаҳмида шавад, ки ранг кардани риш дар муқобили он ду сифати дигар қарор дода шудааст ва ё худ тақвиятдиҳандаи онҳост:

То кай барӣ азобу кунӣ ришро хизоб,
То кай фузул гуио орӣ ҳадиси ғоб.
(6, 118)

5. Барои дарки хосияти тиббӣ ва эътиқодии гулу гиёҳ. Дар ашъори шоир анвои мухталифи гулу гиёҳ, амсоли мӯрд, лола, гули сурх, савсан, гули хайрӣ, арғувон, ҳино ва мавриди истифода қарор гирифтаанд. Албатта, ин анвоъ ва ашъе бе хосияту соҳиб набуда, ба ҳолате ва ё соҳибе мутааллиқанд. Омӯзиши хосияти онҳо дар вобастагӣ бо муносибаташон ба ашъе ва вазъҳои дигар, ки дар ашъори шоир омадаанд, боиси қушодани хосиятҳои барои инсон зарури онҳо мегардад.

6. Барои дарк ва таҳлили шеърӣ – бадеияти ашъори шоир. Худ як байти Рӯдакӣ метавонад далели ин масъала бошад, ки гуфта:

Зар хоҳиву турунҷ, инак ин ду руҳи ман,
Май хоҳиву гулу нарғис, аз он ду руҳ чӯй.
(5, 95)

КАЛИДВОЖАҲО: мафҳуми рангҳо дар ашъори Рӯдакӣ, **асмо**, анвоъ, ашъи гуногуни ранг, воситаи муҳими тасвир, ифшои фалсафа ва дарки ҳаёт, гуногунии ранг, табирияти ба ранг тааллуқдошта.

АДАБИЁТ

1. Абдулғанӣ Мирзоев. Абӯ Абдулло Рӯдакӣ, -Сталинобод, Нашрдавтоҷ, 1958.
2. Донишномаи Рӯдакӣ, Душанбе, ҷ. 1-2, 2008.
3. Осори Рӯдакӣ, дар таҳти таҳрири Абдулғанӣ Мирзоев, Сталинобод, Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958.
4. Охонӣёзов В. Мафҳуми рангҳо дар афкор ва осори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ//Паёми ДДМТ, баҳши филология, № 8 (40), Душанбе, 2007.
5. Рӯдакӣ, Девои, таҳия, тасеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодирӣ Рустам, таҳти назари Сафар Абдулло, Олмотӣ, 2007.
6. Рӯдакӣ, Шеърҳо, бо муқаддима, тартиб ва тавзеҳи Усмон Қаримов ва Садри Саъдиев, Душанбе, Ирфон, 1974.
7. Саид Нафисӣ, Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ, Техрон, 1341.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ЗНАЧЕНИЯ ЦВЕТА В ТВОРЧЕСТВЕ РУДАКИ

На основе некоторых выражений и мыслей поэта, выражающихся посредством цвета/красок, автор статьи приходит к шести конкретным выводам о том, что существует необходимость в изучении роли и значения красок/цвета в дошедшем до нас творчестве Рудакӣ. Эти выводы следующие:

1. С целью изучения некоторых аспектов жизни и религиозной принадлежности поэта.
2. Для изучения народной и национальной традиции времен поэта, при необходимости, возрождения некоторых традиций.
3. С целью глубокого изучения значения творчества поэта и его вклада в формирование некоторых образов таджикской поэзии после X века.
4. Для изучения философских мыслей поэта.
5. Для уточнения эстетического и медицинского значения некоторых растений и предметов, изображённых Рудакӣ.
6. С целью изучения поэтичности творчества поэта.

NECESSITY OF LEARNING OF COLOR SYMBOLS IN THE POETRY OF RUDAKI

Based on some of the Rudaki thoughts, described through the colours, the author of Article has formulated six concrete points on necessity of colour symbols in the Rudaki poetry. Learning of colour symbols in the Rudaki poetry will help in:

1. Clarifying some aspects of life and beliefs of poet.
2. Learning public and national traditions of the poet lifetime.
3. Deeply understanding of the Rudaki poetry meanings and its impact to the followed Tajik poetry.
4. Learning the philosophical thoughts of poet.

5. Clarifying of the esthetical and medical sense of herbs and objects described in the Rudaki poems.
6. Proper understanding of the Rudaki poetry.

НИГОҶЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ЗУЛЛИСОНАЙНИИ УСТОД АЙНӢ

У.Б. Абдуллоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дузабонагӣ дар адабиёти тоҷику ўзбек дар натиҷаи робитаҳои адабӣ зоҳир шудааст. Ин чараён дар нутқи даҳонӣ ва хаттӣ ҳамчун боигарии забон хизмат карда, дар пуробуранг ифода намудани фикр шароит фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, адибон ба зуллисонайнӣ рӯ оварда, маҳорати худро бо ду забон (тоҷикӣ ва ўзбекӣ) нишон додаанд ва то ҳол ин анъана давом дорад. Адибони зуллисонайн дар ғанӣ гардидани хазинаи адабиёту фарҳанги ду халқ ширкат варзида, дар мустаҳкам намудани ин дӯстӣ ҳиссагузоранд.

Аз рӯи маълумоҳои бадастомада, ҳодисаи дузабонагиро ба қисматҳои зерин ҷудо карда аз назар гузарондан ба мақсад мувофиқ аст:

- А) дузабонагӣ дар назм;
- Б) дузабонагии асарҳои насрӣ;
- В) дузабонагии хоси нутқи даҳонӣ

Вақте ки оид ба дузабонагии асарҳои насрӣ сухан меравад, пеш аз ҳама фаъолияти зуллисонайнӣ устод Айнӣ пешӣ назар меояд. Сеҳри қалам ва маҳорати офарандагии устод Айнӣ солҳост, ки диққати айнишиносони ватанӣ ва хориҷиро сӯи худ мекашад. Ба ҳаёт ва эҷодиёти нависанда тадқиқот, мақола ва тақризиҳои зиёде бахшида шудаанд. Эҷодиёти устод Айнӣ бисёрҷабҳа аст ва то ҳол ҷиҳатҳои наомӯхтаи он низ вучуд дорад. Аз ҷумла, проблемаи бо ду забон эҷод кардан ва асарҳои худро худ тарҷума кардани устод тавачҷӯҳи олимонро хеле кам ба худ кашидааст. Вале то ҳанӯз услуби автотарҷумаҳои устод Айнӣ ба таври ҷиддӣ омӯхта нашудааст, ба ғайр аз тадқиқоти А.Урунов мавриди ҷопҳои тоҷикӣ ва ўзбекии «Ғулмон» ва асару мақолаҳои С.Азимов ва А.Сайфуллоев, ки баъзе аз ҷабҳаҳои ин масъаларо равшан мекунад.

Фаъолияти зуллисонайнӣ тоҷикӣ-ўзбекии С.Айнӣ дорои хусусиятҳои махсус аст. Устод Айнӣ дар оғуши анъанаҳои зуллисонайнӣ Шарқ ва алоқаҳои адабӣ таърихӣ тоҷику ўзбек тарбия ёфтааст. Аз ҳамин сабаб, асарҳои ӯро бо ду забон навишта, ба ҳар ду забон (аз тоҷикӣ ба ўзбекӣ ва баръакс) тарҷума кардааст. Дар таърихи адабиёти тоҷик асаре нест, аз тарафи муаллиф ба ду забон (пурра) навишта шуда бошад. Устод асарҳои машҳури худ «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Дохунда», «Ғулмон», «Марги судхӯр», ду қисми «Ёддоштҳо» ва якҷанд асарҳои хурду калонашро бо ду забон навиштааст. Дар ин бора фикри устод Кучаров низ ҷолиб аст: «Устод Айнӣ дар адабиёти муосири тоҷик аввалин ва ягона нависандаест, ки аксари асарҳои худро худ аз забони тоҷикӣ ба ўзбекӣ ё аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ гардондааст. Ин ҳолат инчунин масъалаи тарҷумаи муаллифро дар адабиёти мо ба миён мегузорад».[1]

Бояд гуфт, устод Айнӣ тарҷумони зуллисонайн ҳам мебошад. Билингвизм аз рӯи хусусияти худ ба тарҷума бисёр наздик аст. Дар чараёни баргардонии асар ба забони дигар, ҳодисаи байни ду забон, бо ду забон эҷод кардан ба вуқӯъ мегаряндад. Агар адиб аз забони модарӣ ба забони хориҷӣ ва аз забони хориҷӣ ба забони модарӣ тарҷума кунад, вайро тарҷумони зуллисонайн гуфтан мумкин аст. Онҳо (С.Айнӣ ва Ҷ.Айтматов) асарҳои худ ва метавонанд асарҳои дигаронро низ тарҷума кунанд. Масалан, романи нависандаи фаронсавӣ Ф.Дюшен «Қамар»-ро Н.А.Макашиева ба русӣ, Зариф Башир ба ўзбекӣ ва ниҳоят устод Айнӣ ба тоҷикӣ тарҷума кардаанд. Чараёни эҷодии мазкур моҳияти ба худ хос касб мекунад. Ҳангоми тарҷума кардани асари нависандаи дигар тарҷумон дар як ҷаҳорҷубаи муайян қарор дорад. Вай ҳаракат мекунад, ки услуб ва мазмуни асари тарҷумашудаистодаро то як андоза нигоҳ дорад. Дар ин маврид як навъ масъулият ва ҷавобгарии тарҷумон эҳсос мегардад.

Дар рафти автотарҷума бошад, муаллиф озод аст. Чунки дар автотарҷума услуби нависанда тағйир намеёбад, балки бо зухуроти нав ба ҷашм мерасад. Азимов С. чунин қайд кардааст: «Нашриёти давлатии Ўзбекистон «Одина»-ро ба ўзбекӣ тарҷума карда, ҷоп кардан мехоҳад. Муаллиф (С.Айнӣ.-У.А.) онро ба зиммаи худ мегирад ва чунин мегӯяд: «Тарҷумаро ба гардан гирифтаам, тарҷумаро дар вақти худ ба Шӯрои матбуот ва оммаи хонандагон пешниҳод намуда, камбудии аз тарафи онҳо изҳоршударо ислоҳ кардам. Ҳангоми ислоҳот, ба асли воқеа ва хусусияти таърихӣ он зиёд тағйирот ворид насохтам. (Айнӣ С. Асарлар, 8 томлик, 4 том. 6 бет)» [2]

Асари худро ба забони дуом тарчума намудани адиби зуллисонайн як намуди тарчума аст. Лекин автотарчума аз тарчумаи тарчумони касбӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, дузабонагӣ ва ба ҳар ду забон тарчума кардани С.Айнӣ ҳодисаи нодири адабиёт. Агар дар тарчума ҷавобгарии мутарҷим назди муаллиф ва хонанда ба инобат гирифта шавад, дар автотарчума ба маркази диққат хонанда меистад.

Муаллиф метавонад ҳангоми ба забони дуом тарчума кардани матн асарро ба таъбу завқи хонандаи ин забон мувофиқ кунад. Мумкин аст ҷои бобҳоро иваз карда, баъзеашонро ихтисор намояд, боби нав илова намояд ё худ зарбулмасал, мақол ё фикраҳои шеърӣ ҳамроҳ кунад. Адиб дар рафти тарчумаи асари худ нисбат ба тарчумони касбӣ озодона эҷод менамояд. Вай дар автотарчума метавонад нусхаи пешинаро аз нав таҳрир намуда, дар матни асар тағйирот дохил намояд. Ин таҳрирот боис мегардад, ки матни асар як андоза аз камбудихо ҳолӣ шуда сайқал ёбад ва ба равшан гардидани моҳияти асар ва ба ғояи асосии он ёрӣ мерасонад.

Сифати автотарҷумаро маҳорати забондонии нависанда муайян мекунад. Дар ин ҷо ба монанди тарчума автотарҷумаҳои хуб ва бад ба миён меоянд. Агар адиби санъаткор ду забонро ба таври зарурӣ аз худ карда бошад, маҳсули қораш низ самаранок мегардад. Аз ҳамин сабаб, роману повестҳои бо ду забон эҷоднамудаи устод Айнӣ тарчумаи бовоситаи яқдигар набуда, ҳар яке дар алоҳидагӣ чун нусхаи асл ба назар мерасанд ва тадқиқи муқоисавии ҷидро талаб доранд. Ин ҳолатро аз муқоисаи матнҳои тоҷикӣ ва ўзбекии қиссаи «Марги судхӯр» равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

Асари машҳури устод Айнӣ «Марги судхӯр», ки ба забонҳои халқҳои ҷаҳон ба миқдори 3222390 нусха[3] нашр шуда, ба қатори беҳтарин асарҳои адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла «Гобсек»-и нависандаи фаронсавӣ Балзак, «Ҷонҳои мурда» ва «Ҷанобон Головлёвҳо»-и нависандагони рус Н.В.Гогол ва Салтиков-Шедрин, «Ҳочи-ого»-и нависандаи эронӣ Содик Ҳидоят ҷой дорад, аз тарафи муаллиф се бор таҳрири ҷидро аз сар гузаронидааст. Асар бори аввал соли 1939 ба забони тоҷикӣ аз ҷоп баромада, соли 1946 бо таҳрири нав ба забони ўзбекӣ нашр мешавад.

«Ман дер боз, – мегӯяд устод Айнӣ, – дубора қор карда баромадани «Марги судхӯр»-ро орзу доштам, аммо муяссарам намешуд. Ниҳоят имсол – 1952 маро фурсат даст дод, ки ин асарро дубора қор карда баромадам ва дар вақти қори дубора камбудии асосии ин китобро ислоҳ кардам.» [4]Ин ишораи нависанда ба матнҳои тоҷикӣ оид мебошад ва агар матни соли 1946-и ўзбекии қиссаро ба инобат гирем, матни соли 1953 таҳрири сеюм мешавад. Аз ин рӯ, асар бори сеюм ба таҳрир нависанда дучор гардида, соли 1953 рӯи ҷопро мебинад ва дар ин матн камбудихоҳои ҷопҳои пешинаи повест ислоҳ мешаванд. Дар ин ҷо мо нусхаи ўзбекиро (1946) чун матни ибтидоӣ қабул карда, онро бо матни тоҷикӣ соли 1953 мавриди тадқиқи муқоисавӣ қарор медиҳем.

Устод Айнӣ ҳангоми ба вучуд овардани «Марги судхӯр» (1953)-и аз матнҳои қаблии тоҷикӣ (1939) ва ўзбекӣ (1946) истифода намудааст. Ба гумони мо нависанда ҳангоми таҳрири охирин нусхаи ўзбекиро зиёдтар ба инобат гирифтааст, зеро матни аввали қисса ба хонандаи хурдсол пешниҳод шуда буд ва ҳангоми ба забони ўзбекӣ тарчума кардан мундариҷаи қисса ба хонандаи калонсол нигаронида мешавад ва ҷолиб аст, ки бобҳои ба деҳот сар даровардани Қоришқамбаро фарогиранда аввал дар матни ўзбекии қисса ворид гардидаанд. Бинобар ин, месазад гуфт, ки матни охири тоҷикии асар автотарҷумаи матни ўзбекии он мебошад.

С.Айнӣ ҳангоми автотарҷумаи «Судхӯрнинг ўлими» ба забони тоҷикӣ тамоми маҳораташро ба қор бурда, асарро шаклану мазмунан боз ҳам такмил медиҳад. Дар матни тоҷикӣ нависанда сӯҳбати Қоришқамбаро, ки қаҳрамони асосии қисса мебошад боз ҳам воқеӣ банду баста қиссаро устувортар ва услубӣ онро ба таъби хонанда наздиктар намудааст.

Дар ҷобачогузори бобҳо ҷанд фарқият мушоҳида мешавад. Матни ўзбекӣ (1946) 19 боб ва 144 саҳифа, матни тоҷикӣ (1953) 18 боб ва 160 саҳифа мебошанд. Сабаби тағйироти бобҳо дар он аст, ки нависанда ҳангоми таҳрир (1952) баъзе бобҳоро ҷудо, баъзеи дигарашонро якҷоя карда, боби нав илова кардааст.

Аз боби 1 сар карда, то боби 9 байни ин ду матн тағйирот кам ба назар мерасад. Масалан, дар боби 9 ҳамроҳи ноқил ба хонаи Қоришқамба рафтани бойбача тасвир меёбад. Ин ҷо як фарқияти ҷузъӣ мушоҳида шуд. Дар матни тоҷикӣ, вақте ки бойбача аз талабаи мадраса ҳамроҳ ба хонаи Қорӣ рафтаниро хоҳиш мекунад, ӯ мегӯяд:

– Ту **хизматгор** дорӣ, падар дорӣ, бародарон дорӣ. Бо вучуди инҳо барои ба хонаи ӯ рафтан барои ҷӣ маро ҳамроҳи худ гирифтани мехоҳӣ? Ҳол он ки ман аз шакли шуми буммонанди ӯ безорам;

– Сабаби ин ҳамин аст, ки қори ман аз падар, модар ва бародаронам пинҳонӣ аст. **Як хизматгори сирдон** доштам, ки ӯ бемор шуда, ба хонаи худ рафтааст». [5]

Дар матни ўзбекӣ ин гуфтугӯ вучуд надорад. Бо илова намудани таркиби «**хизматгори сирдон**» нависанда аллақай барои иловаи боби нав замина мегузорад. Ҳодисаю воқеаҳои боби нав (боби 10) бевосита ба ҳамин хизматгор вобастагӣ дорад.

Вақте бойбача ва ноқил ворида хонаи Қорӣ мешаванд, чанд хислати пастино мумсикии вай дар ҳамин чо ошкор мешавад. Дар як рӯз як донаи гӯгирд истифода кардан, дар рӯзи зимистони қаҳратун оташ надидани сандалӣ ва ҳатто ба занҳои худаш «як танга» сарф накардани Қориисмат ҳам нафрати касро бедор мекунад ва ҳам хандаовар аст. Ҳатто бо дасти худ шишаи тасфони чароғро гирифтани ӯ хонандаро дар хайрат мегузорад. Лекин дар матни ўзбекӣ ин чои қисса ба дараҷаи баланд тасвир наёфта, хонандаро муттаҳайир носохта наметавонад:

Қорӣ лампаро оварда, ба болохона дароварда монд ва баъд аз қадре пасттар кардани пилтааш, шишаашро бо **дасташ** гирифта, ба замин гузошт. Магар шишаи лампатафсонбуда, дасташросӯзонд, ки:

-Воҳ-воҳ дастакам! - гӯён панҷашро ба пешни даҳонаш бурда, «туф-туф» гӯён барои таскин додани сӯзиши сари ангуштонаш кӯшиш мекард.

- На ин ки шишаи тасфонро бо дастатон гиред! – гуфтам ман ба ӯ, бо оҳанги афсӯсхӯрӣ, - бояд бо остин, ё ин ки бо рӯймолчаатон мегирифтед!

- Хайрият, ки бо остин, ё ин ки бо рӯймолчаам нагирифта будаам, - гуфт Қорӣ, дар ҳолате ки ҳанӯз сари ангуштонашро «туф-туф» мекард, - дар он вақт остин ё рӯймолча парт шуда, нобуд мегардид, ки товони вайро ҳеҷ кас намедод ва ба ман зарари калон мерасид. Даст сӯзад ямоқаш аз худаш аст, худ ба худ дуруст мешаваду меравад... [7]

Чи хеле, ки аз қиёс бармеояд, Қоришкамба дар матни ўзбекӣ шишаи лампаро бо даст нею бо **снги** - **остин** мегирад. Аз ҳамин ҷиҳат ба тасвири гуфтугӯи якчандлаҳзаинаи ноқилу судхӯр хочат намондааст ва маҳз ҳамин ҷиз бадеиёти матни ўзбекиро костааст.

Дар боло зикр карда шуд, ки дар матни тоҷикии қисса боби нав илова мегардад. Яъне, нависанда ҳангоми таҳрир охирин қарор додааст, ки бо тасвири одамони ҷудоғона маҳдуд нашуда, образи як гуруҳ уламои ирғичоиро тасвир намояд. Адиб барои ҳаматарафа фош намудани хислатҳои ҳайвонии қаҳрамони худ як-ду образи фардиро нокифоя шуморидааст. Аз ҳамин лиҳоз, дар матни соли 1953 бо воситаи боби нав образҳои нав дохил мегарданд. Дар ин маврид ба ғайр аз персонажҳои нав аз қабили бойбача, падари ӯ, хизматгор Абдунаби, самоворчи ва аз забони вай фош шудани ноодамии «шербачаҳо», Арбобхотам, Усторузи дуредгар, Холиқшони бинигучуқ ва Розикхалифаи биникалон боз чандин воқеаю ҳодисаҳои шавқовар тасвир мегарданд.

С. Айни бо воситаи сафари талабаи мадраса ба Розмоз, тамасхуромез бесаводӣ ва ҷоҳилии халифаю эшон ва бойҳои деҳаи Розмозро ошкор месозад. Вақте ки меҳмон (талабаи мадраса) лиффаро сӯи Арбобхотам дароз мекунад: «Ў хатро гирифта, лиффаро кушода ва: - Хонда метавонед? – гуфта ба ман нигоҳ кард». [8] Ин соҳибмансабон ба бесаводияшон иқрор шуда, меғӯянд:

- Дар қишлоқи мо одами хатнок нест... одам бо хондан, бо мулло шудан дар ҳол хатнокшудан намегирифтааст.

- Саводнокӣ ҳам ҳаминтавр аст, - гуфт мӯйсафеди биникалон, - агар худо надихад одам бо хондан саводнок шудан намегирифтааст. Ҳамин домумллоимони мо хондаанд, мулло шудаанд, ҳатто ба Розмоз барин ҷо думумллоимом ҳам шудаанд, лекин ҳанӯз ҳам хатро дуруст хонда наметавонанд.[9]

Нависанда дар ин ҷо умумияти заминаи образро ба назар гирифта, якчанд образҳои дигарро низ ба таври типикунонӣ тасвир менамояд ва бо ин характери Қоришкамбаро пурра мучассам намуда, ҷараёни ташаккули онро дар вобастагӣ бо дигарон нишон медиҳад. Ин хусусият танҳо дар матни тоҷикии соли 1953 ба назар мерасад. Дар ин маврид ақидаи профессор А.Кӯчаров ҷолиби диққат аст: «Устод Айни такмили мундариҷавию ғоявии қиссаро, пеш аз ҳама, бо воситаи таҳрири пай дар пайи симои асосии асар – Қоришкамба таъмин намудааст».[10]

Ғайр аз ин, тарҷумаи ҳоли Қориисмат, ки дар мани ўзбекӣ дар боби 13 овардашудааст, тамоман но ҷо аст. Бояд дар бораи фаъолияти Қорӣ дар шаҳр пештар оварда мешуд. Дар ин маврид ҳодисаи минбаъда равшантар баён ёфта, ба хонанда низ фаҳмо мегардад. Аз ин рӯ, С.Айни ҳангоми таҳрири 1953 ин камбудиро ба назар гирифта, воқеаҳои дар боби 13 ҷойдошаро ба боби 11 мекӯчонад. «Ин ҷобачогузори – меғӯяд Н.Қаландаров, - костагии устухонбандии матни ўзбекии қиссаро, ки дар он хонанда бо фаъолияти Қоришкамба дар шаҳр дурусттар шинос нашуда, шохиди ба деҳот сар даровардани образ мегардад, барҳам медиҳад».[11]

Боби 15-и матни ўзбекӣ дар бораи саройбони сарои «Кавказ», ба вай бовар кардани Қорӣ ва хиёнат кардани саройбонро дар бар мегирад. Нависанда дар таҳрири охирин ин бобро ба ду хисса ҷудо мекунад. Ба ин шиносшудани Қорӣ бо саройбон ва «дустӣ»-и онҳо дар боби 11 ҷо шуда, дуздии саройбон ва гаштани боварии Қоришкамба аз кулли одамон дар боби 16 сабт мегардад.

Ҳангоми баргардон устод хислат ва табиати тоҷикро ҷиддан ба эътибор мегирад. Аз ҷумла, ба эътибори он тоҷикон аз азал шеърдону дӯстдори назм мебошанд, нависанда матни тоҷикиро бо порчаҳои шеърӣ зиннат додаст. Масалан, дар қисмати охири асар интизори дурударози Қоришқамба дар роҳи аробаи бонк тасвир ёфтааст. Қоришқамба ногоҳ аз дидани аробаи чорчарҳаи дароз шод гашта, онро ба аробаи бонк монанд мекунад. Вақте ароба наздик мешавад, мебинад, ки аробаи беморхона мурдаи як европоии ногоҳонимурдаро ба тафтишоти тиббӣ мебурдааст. Ин ҳолат дар ду матн ҷунин тасвир ёфтааст:

Баски дар ҷону фигуру чашми бедорам туй!	«... менинг жонимда, менинг кӯзим- да сен шундай жойлашиб олгансан
Ҳарчи пайдо мешавад аз дур, пиндорам туй! [12]	ки узоқдан ҳар бир нарса кӯзимга кӯринса «сен» деб ўйлайман... [13]

Умуман дар тамоми матни ўзбекии асар ҳамагӣ чор мисра шеър истифода шудааст. Ин мисраҳо дар боби 15-и матни тоҷикӣ ва боби 16-и матни ўзбекӣ ҳангоми ба сайри харбуза рафтани талабагони мадрасаи Бухоро мушоҳида мешаванд:

Боғбондухтар:

Олу, олу, олу
Олу, олу, олу
Олу сиёҳ шуд, биё,
дар боғи ман!

Рӯзам сиёҳ шуд, биё!

Аробакаш:

Чашми сиёҳи зоғи ту!	Олма раҳшлаб отдим додей- тегдими сизга?
Модар набинад доғи ту!	Олма теккан жойингизни кӯрсатинг бизга!
Рӯзат чаро сиёҳ шавад?	Хоҳ кӯрсатинг, хоҳ кӯрсатманг ихтиёр сизда
Ман омадам ба боғи ту! [15]	Биз ҳаммамиз кул бўлганмиз олмадай нозга. [16]

Дар матни ўзбекӣ шеъри боғбондухтар мавҷуд нест. Фарқияти ин бобҳо танҳо порчаҳои шеърӣ набуда, мазмунан низ аз якдигар тафовут доранд. Пеш аз ба сайри харбуза рафтани шарикдарсон ба пой ноқил «ришта» (як навъ касалӣ) мебарояд: «Ваъдалашган кунимиздан бир кун бун менинг оғимга «ришта» чиқиб, шишиб кетди, қишлоққа пиёда бора олмайдиған бўлдим» [17] (пеш аз як рӯзи ваъдагӣ ба пой ман «ришта» баромада поям варама кард ва ба қишлоқ пиёда рафта наметавонистагӣ шудам).

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки талабагони мадраса ба деҳа пиёда рафтани шудаанд. Нависанда дар поварақи матни ўзбекӣ касалии «ришта»-ро ҷунин шарҳ медиҳад: «Ришта-амир давридаги Бухорога махсус бир касал эди. Бу касаллик ипга ўхшаган бир қурт бўлиб, одамнинг баланида, белининг кўйнисидан, кўпинча оёқдан чиқарди, ҳозир бу касаллик бутунлай йўқолди» [18] (Дар Бухорои амири «ришта» ном касалӣ буд, ки кирми ресмонмонанд буда, дар бадани одам аз миён, баҳусус аз по мебаромад. Дар замони ҳозира ин касалӣ ба тамоми нест шудааст). Дар матни тоҷикӣ касалии «ришта»-ро ихтисор карда шудааст.

Фарқияти дигар ин аст, ки дар матни тоҷикӣ вақте ҷураҳо ба сари харбуза мерафтанд, дар роҳ боғбондухтареро вомехӯранд, ки сурудхонон олу чида истодааст. Духтарак аз ҷавоби аробакаш ба шавқ омада, олуеро ба тарафи писарон ҳаво медиҳад, лекин олу ба чашми ростӣ асп расида, боиси ба захкаш афтидани аспу ароба мегардад. Дар матни ўзбекӣ бошад, ин лаҳзаи қисса дигархелтар баён мешавад. Сабаби ба захкаш афтидани ароба ба шеърҳои дода шудани аробакаш ва ба ҳоли худ мондани аспон мебошад. Боғбондухтар низ аробакашро бо олу не, балки бо себ зада, аробакаш ҳам дар навбати худ себи духтарак партофтара дошта, ба тарафи соҳибаш ҳаво медиҳад.

Анъанай зуллисонайнӣ таърихи қадима дошта, дар фаъолияти дузабонагии эҷодиёти устод Айни ранги тоза мегирад. Асарҳои бо ду забон навиштаи нависандаро ба таври муқоиса омӯхтан, барои аз нозуқиҳои лабораторияи эҷодии адиб огоҳ шудан имконият медиҳад ва як қатор масъалаҳои назариявӣ, аз ҷумла, муаммои зуллисонайнӣ ва автотарҷумаро ба миён оварда, барои тадқиқи он маводи пурқиммат медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: дузабонагӣ, адабиёти тоҷикӣ, дузабонагии асарҳои насрӣ, анъанай зуллисонайнӣ, фаъолияти зуллисонайнӣ, Айни, муаммои зуллисонайнӣ ва автотарҷума.

А Д А Б И Ё Т

1. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1994. – с. 22

2. Азимов С. Қардошлик куйчиси. – Тошкент: Фан, 1990. – с. 28
3. Азизқулов Ч, Муллоҷонова З. Феҳрасти асарҳои С.Айни ва адабиёти доир ба ӯ. Душанбе: Ирфон, 1963. – с. 5
4. Айни С. Марги судхӯр. Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 5
5. Айни С. Марги судхӯр. Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 41
6. Айни С. Марги судхӯр. Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 46
7. Айни С. Судхӯрнинг ӯлими. Тошкент: -НДҶ, 1946. – с. 44
8. Айни С. Марги судхӯр. – Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 67-68
9. Ҳамон ҷо, с. 68
10. Кучаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1994. – с.56
11. Қатандаров Н. Таърихи матнҳои қаламӣ ва ӯзбекӣ қиссаи Марги судхӯр. – Душанбе: Маориф, 1994. – с. 52
12. Айни С. Марги судхӯр. Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 158
13. Айни С. Судхӯрнинг ӯлими. Тошкент: -НДҶ, 1946. – с. 142
14. Айни С. Марги судхӯр. Душанбе: Ирфон, 1953. – с. 131
15. Айни С. Судхӯрнинг ӯлими. Тошкент: -НДҶ, 1946. – с. 105
16. Айни С. Судхӯрнинг ӯлими. Тошкент: -НДҶ, 1946. – с. 104
17. Ҳамон ҷо, – с. 104

ВЗГЛЯД НА ДВУЯЗЫЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО С.АЙНИ

В статье анализируется двуязычие в творчестве С.Айни на примере текста из повести «Смерть ростовщика», который написан на двух языках.

THE VIEW TO THE – DIGIT CREATIVE OF S.AINI

The article considers about the two-digit in the creative of S. Aini for example at the text from the novel «Smert rostovshika» which were written at two languages.

МАВҚЕИ ҲАЧВ ДАР ЭҶОДИЁТИ АШЎР САФАР

Ф.Шафиев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шоири халқии Тоҷикистон Ашӯр Сафар (1928-1997) беш аз 47 сол дар арсаи шеърӣ қувваозмоӣ намуд. Вай аз адیبони насли чоруми адабиёти муосири тоҷик буда, дар нимаи дуҷуми солҳои панҷоҷуми асри ХХ ба арсаи адабиёт қадам ниҳод ва бо тарзу услуби хоси эҷодӣ дар байни ҳамқаламони ҳамсинну соли худ ном баровард.

Ашӯр Сафар ба назми тоҷик бо мавзӯҳои нав ва фикри ҳаёли тоза ворид гардида, дар омӯзишу афзун намудани маҳорати бадеӣ кӯшиши зиёде ба кор бурд ва истеъдоди шоириашро ҳамвора сайқал дод.

Дар ашӯри гуногунҷанри шоир ҳаҷв мавқеи хос дорад. Ин тарзи тасвир дар эҷодиёти ӯ ханӯз аз солҳои 60-ум оғоз ёфта, минбаъд беш аз пеш инкишоф меёбад. Шеърҳои ҳаҷвии ӯ бо рангу бӯи нав, суҳанҳои таҳдор, бо базлаи рамзу киноя диққатҷалбкунандаанд, ки ин ҳолат аз табиӣ шӯҳи худӣ шоир сар задааст.

Фараҳбахшандагии табиати шеъри Ашӯр Сафар, алалхусус дар лутфи ширину ҳазлу шӯҳҳои намакинаш баръало намудор гардидааст. Ашӯр Сафар шоири зиндадил, ҳозирчавоб ва маҳфилоҷу буд. Лутфи суҳанҳои дилкашу ширадорӣ ӯ на фақат маҳфили дӯстонро обод мекард, инчунин боиси афзунии қувваи зарофати ҳаҷвиаш мегардид. Дар ин хусус Фазлиддин Муҳаммадиев хеле хуб гуфта буд: «...Ашӯр Сафар чун як марди фозил, педагог ва омӯзгори соҳибтаҷриба мисли шахсе, ки аз таърихи дуру наздик, аз урфу одатҳои наву кӯҳна ва судманду нодаркор ба ҳубӣ огоҳ аст, сӯҳбатҳои хушмазмун меорад. Вале, чунон ки дар урфият меғоянд, устухони ӯро бо ханда, бо латифаю аския шах кардаанд» (2, 2).

Гуфтаҳои зерини нависанда Ибод Файзулло ақидаи болоро боз ҳам тақвият медиҳанд: «...Ман бо Ашӯр Сафар бисёр ҳамсафар шудаам, мисли бисёр рафиқони дигар аз ҳазлу шӯҳиҳою хушгӯиҳои баҳравар гардидаам» (8, 2).

Дар ҳақиқат, мулоқоту сӯҳбат бо Ашӯр Сафар хуш буд. Вай марди ҷақ-ҷақӣ ва латифадону зарофатгӯ буд. Дар ҳар як лаҳза метавонист сӯҳбати шавқовар оғоз намояд, ки ҳаёлотӣ бою рангинӣ ӯ ба вай кӯмак мерасонд. Муносибату муомила, меҳрубонӣ, лутфу эҳсон ва самимияташ табиӣ буданд.

Дар нишоти вай ягон чизи ғайритабиӣ дида намешуд. Ҳамин таъби шӯху хушсуханӣ ва ҳозирҷавобии ӯ ба ашъори ҳаҷвияш нақши барҷаста гузоштааст.

Маълум ки ҳаҷв дар адабиёти тоҷик дорои суннати бою қадимӣ мебошад ва дар адабиёти давраи нав ин анъана вобаста ба талаботи замон боз ҳам густариш ёфт. Ба гуфти адабиётшинос В. Асрорӣ, «Дар инкишофи ҳаҷвиёти адабиёти советии тоҷик на танҳо ҳаҷви адабиёти классикии мо, балки ҳаҷву мазҳакаи адабиёти пешазреволютсиягӣ ва советии рус ва халқҳои дигари Иттифоқи Советӣ ҳам таъсири бузурги самарабахш расондааст» (1, 254).

Ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар низ асоси воқеӣ дошта, анъанаи неки ҳаҷвнигории адабиёти шӯравии тоҷикро пайгирӣ намудааст. Шоир аксаран кирдорҳои ашҳосеро танқиду мазаммат мекунад, ки қариб ҳар рӯз мо бо онҳо вомерем ва шоҳиди зиндаи кирдори зишти онҳо мебошем.

Хусусиятҳои мундариҷавӣ ва услубии ҳаҷви Ашӯр Сафарро хислатҳои баду ношоҷи одамони бадкирдор ташкил додаанд. Шоир дар шеърҳои ҳаҷвияш одамони бепарво, мусолиҳакор, муғамбиру танбал, хушомадгӯю тамаллуқкор, коргурезу лагандбардор, булҳавасу оилабедор ва умуман шахсонеро, ки ба пешрафти қору зиндагии ҷомеаи инсонӣ ҳалал мерасонанд, ҳадафи тирӣ танқид қарор додаст.

Ашъори бо оҳанги сурудҳои ҳазломези халқӣ эҷодкардаи Ашӯр Сафар аз кинояву тамасхур, ибораҳои пурзарофат ва суҳанҳои нешдору намакин лабрес буда, онҳо қисми таркибии ҳаҷвиёти ӯро ташкил медиҳанд. Масалан, ӯ дар шеъри «Шукри мансаб» одамони мансабпарасту тамаллуқкор ва хушомадгӯро ба воситаи услуби баёни худифшоӣ хеле хунармандона сарзанишу маломат намудааст:

Шукри мансаб мекунам, мансаб бувад ин ҷони ман,
Садқааш нанги ману номуси ман, вичдони ман.
Чун ба мизаш ман нишастам, қору борам шуд дигар.
Оламе дар як нафас афтид дар фармони ман (6, 168).

Шоир дар бандҳои минъбада кирдорҳои зишт, хислатҳои порахӯрӣ, мардумфиребӣ ва вичдонфурушии персонажро тадриҷан ошкор намудааст. Махсусан, истифодаи талмехҳои маконии Қумроғи Дара ва Боғ, ки ишора ба мавзӯҳои дар парвариши тута анор машҳури Тоҷикистон мебошанд, қувваи ҳаҷвии шеърро дучанд афзудааст:

Тути Қумроғи Дара аввал пазад бар коми ман,
Анғубини моҳи май ояд аввал бар ҷоми ман,
Оҳ, анори Боғ бар ман обаки дандон шуда,
Дасти холи ҳеч ғаҳ н-ояд кунун меҳмони ман (6, 168).

Шеъри «Шукри мансаб» аз банди чормисрағӣ иборат аст ва дар ҳар банд як паҳлуи табиати фаҳши шахсони мансабпараст фош мегардад. Мисли ҳамин, дар шеърҳои «Ғайбатхӯҷаҳо», «Лаққизодаҳо», «Забондароз», «Як варақ қоғаз» ва амсоли инҳо шахсони танпарвар, дуруя, тӯхматчӣ, танбалу коргурез ва лаққино серҷоғ танқиду масҳара шудаанд. Шоир дар бораи қадру қимати одамӣ дар ҷомеа мушоҳидаҳои нозуки худро бо маъниҳои амиқ ба риштаи назм кашидааст.

Ӯ соҳибдилירו ба сарватпарастӣ, сиратро ба сурат, ҳақиқатро ба дуруғ муқобил гузошта, дар замони демократӣ ва ошқорбаёнӣ баланд гардидани қадри маънавиёти инсон ва ҳақгӯиро чун сифатҳои тозаӣ ҷамъияти мо васф менамояд. Ашӯр Сафар хислатҳои манфии одамнро ба зерӣ тозиёнаи танқид мегирад, то ки ҷамъият аз нопокҳо, мардумфиребон, пулпарастон, дуруҷбозон ва бефитратон озод гардад.

Адабиётшинос Барот Нозим моҳият ва хусусияти ҳаҷви шоирро ин тавр муайян кардааст: «Дар ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар танқиди рӯякӣ ва умуман чизҳои ғайри конкрет дида намешаванд. Ӯ фактҳои муҳими ҳаётӣ ва шахсони реалиро конкретиро ба нишони ҳаҷв гирифта, ба воситаи ҷамъабастҳои хоси бадеӣ онҳоро ба хонанда шинос мекунонад» (3, 506). Масалан, дар «Қиссаи мудир» ном шеъраш шахсони мансабпарасту холабеғам, бепарво, манфиатҷӯӣ ва қаллобу шӯҳратпарастро бори дигар мавриди ҳаҷву тамасхур қарор медиҳад:

Бо маоши худ қаноат қардан одат несташ,
Ҳисси дилсӯзӣ ба қору моли давлат несташ,
Мақсаде ҷуз аз ҳисоби ғайр роҳат несташ,
Соате бе суд монад, ҳеч тоқат несташ,
Ҳар чӣ меҳодад, ба он дасти расо дорад мудир.

Чубро ҳам, мехро ҳам, рангро ҳам мебарад,
Оҳаку шиферу хишту сангро ҳам мебарад.
Ҳар чӣ пеш ояд, натобад рӯй, беғам мебарад,

Сер ҳаргиз вай нагардад, гарчи ҳар дам мебарад.
Дидаи умед аз моли гадо дорад мудир (6, 89).

Дар ҳақиқат мансабпарастӣ манфуртарин хислати бади инсонист. Шоир ба таъсири манфии ҷоҳпарастӣ дар хулқу атвори доираҳои муайяни одамон ишора намудааст ва дар ҳар як банди ин қиссааш як хислату тинати бади ин қабил қасдро фошу мазаммат кардааст. Ӯ аз банд ба банд хислатҳои пасту манфури ин ашхосро, ки иборат аз чашмгуруснагӣ, тамаъкорӣ, хирси чиз ва тороч намудани моликияти давлатист, аз ҳар ҷиҳат фош намудааст.

Дар шеъри «Мебудам имрӯз ман рассом агар» образи типии шӯҳратпарастон, худписанду гандамастҳо мохирона офарида шудааст. Кирдори ношоям ва ботини зишту нопокии чунин одамон тавассути портрети ҳаҷвӣ равшан намоён мешавад:

Мебудам имрӯз ман рассом агар,
Мекашидам суратат ранги дигар.
Гарданатро ғафс бар монанди йӯғ,
Ишкamatро мисли машки пур зи дӯғ.
Каллаатро кӯзай лоин барин,
Чашмҳоятро фари мошин барин...
Таҳти рӯятро сиёху таркабуд,
Қомататро чун балое дар намуд.
Хираю нопок вичдони туро,
Бебақо ҳар аҳду паймони туро.
Мениҳодам номи ту шӯҳратпараст,
Чилдурӯғу худписанду гандамаст (6, 19).

Ин тасвири ҳаҷвист, ки ба ҳар як ҳаҷвнигор барои кашидани тасвири карикатурӣ маводи фаровон медиҳад. Ба қиёфаи персонаж бо тамасхуру изтехзо назар дӯхтан, бо муболиғаю кинояҳои нешдор ва калимаю ибораҳои халқӣ – гуфтугӯӣ хислатҳои манфури образро ба тадриҷ ошкор намудан ба маҳорати хуби ҳаҷвнигорӣ ишора дорад. Санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла таркибҳои бо ташбеҳоти муболиғаомези халқӣ оро ёфта мисли «гардан мисли йӯғ», «шикам -машки дӯғ», «ақл чун ақли мурғ» ва « тарҳи рӯ сияху таркабуд» барои ифодаи зоҳиру ботини манфур, руҳи носолим ва вичдони нопоки образ мусоидати кулӣ намудаанд.

Бояд гуфт, ки тасвири карикатурӣ ҳаҷвӣ ашхоси манфии ҷамъиятӣ дар адабиёти давраи нави тоҷик таърихи бой дорад. Аз ҷумла, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат симои Абдуллоҳочаи Абдӣ ном шахси шоиртароши мағруру худписандро хеле мохирона ба қалам дода, қиёфаи манфури ӯро чунин офаридааст:

Эй ҳар хама дастори ту бозори калова,
Риши ту ба бозори каловаст илова!
Рухсори ту як шиттазаминест пур аз зах,
Бинии ту дар захқаши он қитъа чу нова!
Сар ҳамчу каду холию аз ҳарза даҳан пур,
Қомат чу шутур навчаю шикам чу қачова! (9, 20).

Ашӯр Сафар низ дар ашӯри ҳаҷвӣ хеш ин услуби тунду тези ҳаҷвро истифода карда, анъанаи ҳаҷвнигорӣ адибони маъруфро бомуваффақият идома додааст.

Умуман, шоир ҳангоми мутолиаи ашӯри рангини гузаштагон, агар аз як тараф, маҳорати шоирӣ худро сайқал дода бошад, аз тарафи дигар, аз мӯъҷизакорӣ саромадони адабиёти гузашта мафтун гардида, ба ашӯри ҳаҷвӣ онҳо назираҳо навиштааст. Масалан, дар шеъри ҳаҷвӣ «Гуфтам ба чашм», ки ба таъсири ғазали машҳури Камоли Хучандӣ «Ёр гуфт: Аз ғайри мо пушон назар». Гуфтам: «ба чашм» эҷод шудааст, унсурҳои назира бо тамом истифода шудааст.

Дар ин ғазал агар Камол сӯзу гудози ишк, ранҷурии ошиқ ва нозу истиғнои маҳбубаро васф карда бошад, Ашӯр Сафар дар қолаби ғазал хислатҳои зишт ва кирдорҳои ношоями садри савдоро нишони тири ҳаҷв қарор додаст, ки ӯ ҳамеша ба молу мулки давлат чашми тамаъ дӯхта, ғайр аз қаллобия чаллобӣ ва ханнотию фиребгарӣ кори дигар надорад. Шоир ин кирдорҳои зишти ӯро аз номи зердастонаш чунин фош намудааст:

Хучаин гуфто: «Ҷақат бар ман нигар!» Гуфтам: «Ба чашм»!
Ман - падар, мебош бар ман чун писар! Гуфтам: «Ба чашм»!
Ҳар гаҳе, ки моли нодир овари, ҳарфе мағӯ,
Хилватак ою ба гӯшам дех хабар! Гуфтам: «Ба чашм»!
Ҳар рӯмоли хуби пашмӣ кун чу қонат эҳтиёт,
Тоқа пинҳонаш кун аз пеши назар! Гуфтам: «Ба чашм»!
Холаи даллолаатро ёбу бо пули худаш,

Ваъдааш кун яктаву фоида бар! Гуфтам: «Ба чашм»!
Кунҷковакҳо ба ҳар ҷо кунҷковӣ мекунад,
Бош хушёру аз онҳо алҳазар! Гуфтам: «Ба чашм»! (6, 141).

Ашӯр Сафар хислату ниятҳои нопоки ин қабил типҳоро хеле чуқур омӯхтааст, табиати нопоки онҳоро ба таври возеҳ медонад ва бо тасвирҳои ҳаҷвии худ дар дили хонанда нафрату адоват парварда метавонад. Инчунин, Ашӯр Сафар аз услуби ҳаҷвнигории дигар адибон истифода кардааст. Ба гуфти Фазлиддин Мухаммадиев, «Ин шоири ҳаҷвнигор (Ашӯр Сафар Ф.Ш.), марди зарофатӣ мехрубон анъанаҳои нахустин ва наздиктарин устодаш Сайдали Вализодаро ба хубӣ давом медиҳад. Дар тарзи сӯхбаториҳои ӯ идомаи сабки устод Бокӣ Раҳимзодаро низ метавон мушоҳида кард» (2, 2).

Тамоми ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар аз нуқтаи назари манфиатҳои халқу ҷамъият таълиф ёфтааст. Танқиду мазаммати хислатҳои ношоям, мансабпарастӣ, порахӯрӣ, хушомадӯӣ, ҳасадбарӣ, тӯҳматчиғию дуруъбозӣ, такаббурӣ, ки ба ҳар ҷамъияти солим бегонаанд, дар асарҳои ҳаҷвии ӯ мавқеи хос доранд. Вай ҳаҷвро барои бераҳмона ғош намудани камбудии нуқсонҳои ҷамъият ҳамчун аслиҳа истифода мебарад.

Шеърҳои ҳаҷвии Ашӯр Сафар дар шакли тамсил низ иншо шудаанд. Шоир дар онҳо ба воситаи рамзу тамсил ба кирдорҳои аблаҳона ва риёкоронаи баъзе шахсони корчалон захранда мекунад, ба онҳо пичингу киноя мезанад ва ба ин васила ба ҷавонон роҳи дурусти зиндагиро талқин менамояд. Манзумаҳои «Шукри навбахор», «Зог ва булбул», «Хешии рӯбоҳ ва гург» ҳамин хусусиятро доро мебошанд.

Баъзе шеърҳои ҳаҷвии шоир нуқсонро камбудии касеро мазаммат накарда, аз юмори беозор ва хандаю шӯҳии софдилонро рафיקона иборатанд. Шеърҳои «Арз ба Соли нав», «Гилаи дӯст» ва амсоли инҳо аз ҳамин қабиланд.

Ашӯр Сафар табиӣ шӯҳу хушсуханӣ ва лаёқати баланди ҳаҷвнигорӣ дорад, дар сари ҳар мисраи ҳаҷвиаш хонандаро ба хандидан водор мекунад. Ӯ дар манзумаи «Некият берун намегардад зи ёд» хислату табиати майпарастонро хеле табиӣ ва воқеӣ мавриди ҳаҷв қарор додааст:

Кай кунам аз ту шикоят, эй арақ,
Аз ту дорам сад ҳикоят, эй арақ,
Борҳо ту аз балоҳои замон
Кардаи манро ҳимоят, эй арақ,

Ҳеч будам бе ту пеши одамон,
Бошарафтар буд аз ман подабон.
Чун саги ҳамсоя будам нописанд,
Дар ҳама ҷои вилоят, эй арақ (7, 489).

Ҳаҷвияи «Некият берун намегардад зи ёд» дар шакли мураббаъ эҷод шуда, аз бист банди ҷаҳормисрагӣ иборат мебошад ва дар он шахсоне, ки арақро чун воситаи ошнобозии мансабталовӣ истифода мекунад, бамаврид ҳаҷв карда мешавад.

Дар шеъри «Таксими даромад» бошад, шоир сахнаи таксими аз фоидаи тӯй ба дастамадаи ҳофизони тӯйгардро хеле табиӣ тасвир мекунад. Дар шеъри «Телефон аз одам», ки он низ ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст, шоир аз забони Раҷабмад ном ҳофизи марҳум, ки ҳамеша барои мардум бетамаъ хизмат мекардааст, ба дунё (ба мардум) мурочиат намуда, ҳофизи тамаъкору пулпараст ва беҳунареро, ки марҳумро ба худ устод мехондааст, мазаммат мекунад. Чунин шеърҳои ҳаҷвии шоир, махсусан, хангоме ки дар мамлакат қонуни танзими урфу одатҳои мардум амал мекунад, ба аҳамияти калон моликанд.

Як хусусияти дигари ҳаҷвияҳои шоир дар он аст, ки аз тафсилоти ҷузъиёти тафсир шахсияти ин типҳо ва ҳодисаҳо маълум мегардад. Манзумаи ҳаҷвии «Тафтишгарон омаданд» (шикваи табиатшиносии ҷавон) намунаи ин гуна шеър аст:

Оҳи сарде кашиданд,
Ҷои хунук чашиданд.
Сарҳо чунбонда монданд,
Гуё фаҳмонда монданд;
Ҳама пур аз хатоист,
Ки ин ба мо балоест...
Як чунбиданду шиштанд,
Навиштанду навиштанд (5, 156).

Бояд гуфт, ки одамоне зимни корҳои наҷиб шоистаи хурмат ва сипосгузори мешаванд. Шахсоне, ки чунин сифатҳоро надоранд, сазовори сарзанишу танқид ва тамасхур мебошанд. Ашӯр

Сафар маҳз ҳамин гуна шахсон, яъне риёкору замонасоз, худбину чизпараст ва бехунару ҳасудро, ки доғи чамбияганд, саҳт маҳкум намудааст. Асарҳои ҳаҷвӣ ӯ аҳамияти калони ахлоқӣ ва таълимию тарбиявӣ дошта, одамонро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят менамояд.

Забони ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар содаю равон буда, дар он калимаю ибораҳои ширадор ва бо тарзу воситаҳои таъсирноки бадеии ҳаҷвӣ ороиш ёфтаанд ва хулқу атвор, хислату рӯҳияи персонажҳои ҳаҷвияшро хеле барҷаста ифода намудаанд. Умуман, ҳаҷв дар эҷодиёти Ашӯр Сафар тадриҷан ташаккулу тақомул ёфта, яке аз хусусиятҳои хоси эҷодиёти ӯ қарор гирифтааст.

Мундариҷаи ҳаҷвиёти ашӯри Ашӯр Сафар гувоҳи он аст, ки мавзӯи ҳаҷвиёти ӯ фарроҳу доманадор аст ва мағз андар мағзаш аз адабиёти лафзӣ сарчашма мегирад ва тафаккури бадеияш ба тафаккури бадеии халқ наздик аст. Аз ин рӯ, месазад, ки ба ҳаҷвиёти Ашӯр Сафар, дар қатори бехтарин асарҳои ҳаҷвӣ адабиёти давраи нави тоҷик, таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намоем.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳаҷвиёти эҷодиёти Ашӯр Сафар, мавзӯи ҳаҷвиёт, табиати шеъри Ашӯр Сафар, адабиёти лафзӣ.

АДАБИЁТ

1. Асрорӣ В. Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик. – Ҳаёт ва адабиёт. – Сталинобод: НДТ, -с. 235–274.
2. Мухаммадиев Ф. Ширу шакар. // Маданияти Тоҷикистон, 1 майи соли 1982.
3. Нозим Б. Ашӯр Сафар (Очерки ҳаёт ва эҷодиёт). – Эҷози хунар. – Душанбе: Адиб, 1992. с. 475–510.
4. Сафар А. Самари умр. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 271 с.
5. Сафар А. Гули маҳтоб. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 176 с.
6. Сафар А. Гапи подор. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 224 с.
7. Сафар А. Гулбоғ. Душанбе: Адиб, 1990. – 544 с.
8. Файзуллоев И. Роҳҳо ва андешаҳо. // Маданияти Тоҷикистон, 25 феввали соли 1983.
9. Ҳайрат. Ашӯри мунтахаб. Душанбе: НДТ, 1964. – 255 с.

МЕСТО САТИРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ АШУРА САФАРА

В творчестве Ашур Сафара, которая включает в себя разные жанры, комедия имеет особое место. Ведение комедийной поэзии поэта рассказывает о том что, тема его комедийной поэзии является широкой и начинается с устной литературы и его художественная идея очень близка к народной литературной идее.

THE PLACE OF SATIRE IN THE CREATIVE OF ASHUR SAFAR

In the poetry of Ashur Safar, which includes various genres, the comedy takes special place. The meanings of his comedian poetry informs us that the theme of his comedy writings are very wide and meaningful, and the core meanings of his poetry springs from the dialect literature, which is very close to the civil thinking.

МУРОДИФОТИ БАДЕИИ АҶРОМИ САМОВӢ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

3. Қўрғонов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Фафуров

Шеъри тоҷик дар замони мо ба василаи хунар ва маҳорати офаринишгари гӯяндагони тавоное амсоли Мӯъмин Қаноат, Лоик Шерали, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Камол Насрулло ва даҳҳо шоирони насли кӯхнаву нав ҷойгоҳи шоистае пайдо кард, ки дар ин миён Фарзона низ нақш ва саҳми хунарии камназире дорад. Фарзона, бино ба таъкиди донишманди шинохтаи эронӣ доктор Алиасғари Шеърдӯст, «...тавониста, бодлои хунарро роми хеш кунад ва ҳаминон бо бузургон дар ин арса ояд...» (1, с.88). «Саманди бодло» иборати баланд ва боландаест барои гуфтани фикри бикр, бозтоби тркибу тасвирҳои нав ва умуман бозчустҳои адабиву лирикий аз ҷониби Фарзона.

Муҳаққиқон ба тозақорию навгарой ва нобсароии Фарзона ва баъзе вижагиҳои ашӯри ӯ аз ҷашмандози лингвистӣ ва адабиётшиносиву фалсафӣ таваҷҷӯҳи махсусе кардаанд.

Ҳадафи мо дар ин мақола бозтоби мухтасари ҷирмҳои осмонӣ дар ашӯри Фарзона аст, ки бо гунаҳои зиёд ҷойгоҳ пайдо кардаанд.

Таҳқиқи ин ҷанба бар ғаномандии забон меафзояд, ки муҳаққиқон итминон кардаанд. Аз ҷумла, профессор А. Ҳасанов яке аз аломатҳои боризи ғаномандии таркиби лугавии забонро дар адвори мухталифи таърихӣ аз мавҷудияти лугати ҳаммаъно ва қорбурди онҳо дар мутуни гуногунжанр ба шумор овардааст. «...забони тоҷикӣ аз силсилаи он забонҳост, ки имкониятҳои беҳамтои ифодаи

рангоранги айни як мафҳумро дорад» (9, с.14).

Дар адабиёти классикии форсу тоҷик чунин шеваи баён хеле фаровон ба назар мерасад. Ин чанбаро, масалан, профессор А. Насриддинов дар мисоли тулӯи Офтоб дар «Шохномаи»-и Фирдавсӣ собит кардааст. Бино бар шумурди ӯ, яқсаду бист гунаи баёни он вучуд дорад. Адабҷаҷӯи мазкур дар мақолаи ёдшуда афзудааст, ки «... гуфтаҳои Зиёпошшо (тасвири тулӯи офтоб дар яқсаду бист ҷой бо яқсаду бист ранг дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ – Қ.3.) аз рӯи тахмину тақриб ҳам бошанд, комилан дуруст будаанд, балки тасвири сар бар задани хуршеди гетиғуғуғ аз миқдори таъинкардаи он хеле бештар ба шумор омад (3, с.80).

Анъанаи шеваи баёни гуногуни як ном ва ё ҳодиса ҳоло дар адабиёти муосири тоҷик низ идома дорад. Фарзона, ки яке аз чехраҳои намоёни адабиёти муосири тоҷик мебошад, ҳангоми ном бурдани мафҳуми Хуршед, Мох, Ситора ва осмон тарзҳои гуногуни муродифоти онро бо вожагону тарокиби шоирона интиҳоб кардааст. Бояд гуфт, ки шоира дар таркибу ибораҳои худ бештар аломату ранг ва монандии ҷисмхоро асос карда, муродиф сохтааст. Барои далел метавон хуршед - аспӣ зарди зарринёл (5, ҷ.1, с.132), Офтоб – парии субҳ (5, ҷ.1, с.429), Офтоб - нури хучиста (5, ҷ.1 с.396), хури субҳ - хуршед (6, ҷ.2, с.8), Офтоб – нурпарии малакнаҷод (6, ҷ.2, с.26), Офтоб – пӯпаки тилло (6, ҷ.2, с.174), хуршед – фариштаи заррин (6, ҷ.2 с.320), Офтоб – соати тилло (6, ҷ.2, с.372), чатри оламғир – Офтоб (7, ҷ.3, с.334) ва ғ. овард:

Ба паси қуллае шафак лағжад,
Лағжад он аспи зарди зарринёл,
...Ох, ёли тилоии хуршед,
Ғарқ шуд дар фазои зарандуд... (5, ҷ.1, с.132).

Парии субҳ
Мисли чашми нимбози ғунҷаҳо ҳаёлманд,
...Замони бачағӣ ҳамеша лоф мезадам,
Ки офтоб аз онӣ як ман аст. (5, ҷ.1, с.429)

Намедонам, ки ин субҳ аст ё бегоҳ, ё пешин,
Ишорат кун ба ман, эй офтоб, эй соати тилло (6, ҷ.2, с.372).

Чанд бор аз ҳаст то нест,
Мекунад чатри оламғирро нилуфари субҳ,
...Ман фаро рафтаи дигар аз ҳолаи шак,
Офтобо, боз кун чатри мушаббақ. (7, ҷ.3, с.334).

Дар маводи фактологӣ овардашуда таркибу ибороти аспӣ зарди зарринёл, парии субҳ, нури хучиста, хури субҳ, нурпарии малакнаҷод, пӯпаки тилло, фариштаи заррин, соати тилло, чатри оламғир муродифи бадеии хуршед мебошанд. Баъзе ибораҳо, ки шоира ба ҳайси ҳаммаъноӣ Офтоб овардааст як ҷузъи онҳо дар адабиёти классикӣ, дар баёни айни ҳамин ҷирми осмонӣ истифодаи бориз дошт. Ба ҳайси шохид метавон ибораи **шамъи анҷум – Офтоб**-ро овард:

Бикун уручу барағуғ шамъи анҷумро,
Ба рӯи шаб, ки бувад ғури офтоби шаҳид. (7, ҷ.3, с.22).

Дар «Шохномаи»-и Фирдавсӣ (ниг:3, с.100) ва ашъори Убайди Зоконӣ ибораи шамъи гетиғуғуғ ба назар мерасад, ки унсури луғавӣ шамъ дар ибораҳои овардашуда муштарак аст:

Ниҳон гардид шамъи гетиғуғуғ,
Сипоҳи шом шуд бар рӯз пирӯз. (8, ҷ.2, с.565)

Мусаллам аст, ки яке аз рӯкҳои асосии шеър ин навгароӣю навандешӣ аз ҷониби шоир аст. Бинобар ин, Фарзона баъзе ҷизҳо ба андешаи худ мегирад, ки ба назари мардум бархе аз онҳо муқаррарӣ менамояд ва мавсуф ҳосили он андешаи бикрро бо тасвири вижа ва тоза баён менамояд. Вобаста ба масъалаи ёдшуда овардани ин нукта бамаврид аст, ки «ҳисгароии шоир дар шеър барои сифати эҳсос нест, балки барои кашфи маъно, тасвир ва шинохти беҳтари инсонхост» (2, с.24).

Фарзона нисбати нури Офтоб низ бефарқ набуда, онро ба маърази андеша мекашад ва ба гуногунбаёнӣ мепардозад, мисли тори заррин – нур (5, ҷ.1, с.121), тори ёл – нур – ёли тилоии хуршед (5, ҷ.1, с.132), каманди мӯи заррин – нури Офтоб (7, ҷ.3, с.116) ва ғ.

Тори заррини гесӯи хуршед,
Лағжад аз ғушаи сафеди бом.
...Ҷамҷунон офтоби ту хандон,
Нур гардам зи соя бигрезам. (5, ҷ.1, с.121).

Гуи он ёл агар раҳо гардад,
Мешавад нури зиндагӣ хомӯш.
Он ёли тиллоии хуршед,
Ғарқ шуд дар фазои зарандуд. . . (5, ҷ.1, с.132).

Истифодаи вожаи Моҳ ки дар ашъори Фарзона бо баёни мухталиф сураат гирифтааст, қобили мулоҳиза мебошад. Ҳадаф аз «парии шом» (ки дар боло ибораи «парии субҳ» дар хусуси тасвири офтоб буд) ва «бонуи шабистонӣ» гуфтани шоира ҳамон унсури луғавии Моҳ аст:

Пирохани рӯдро уту созад,
Бо утии моҳи нав парии шом. (5, ҷ.1, с.160).

Хичларо кушо, эй шеър, кадхудои умри ман,
Хичларо кушо, омад бонуи шабистонӣ
... Моҳу ахтарон рафтанд охи боди обон монд,
Шаб ба кӯча мехонад ояҳои боронӣ. (7, ҷ.3, с.62).

Муҳаққиқи эронӣ Парвиз Нотили Хонларӣ бар ин нукта қоилад аст, ки «... як нуктаро ба ҳасби иғрози ҳосе, ки дар изхори он бошад, шояд ба даҳ вачҳ метавон баён кард» (4, с.209). Барҳақ истифодаи ибороти «бонувони шаб» ва «арӯси зарринқаб» барои ифодаи Ситора аз ҷониби Фарзона тасдиқи ин ифода аст:

Оҳ, эй ситорагон!
Эй бонувони шаб!
Эй дар ҳарамсарои само рафта бар ғанаб. (5, ҷ.1, с.393)

Дар шеъри Фарзона дар баробари ин намунаҳо номвожаҳои дигар низ амсоли Худо, модар, шабнам, ғуруб, ашк ва ғ.ҷойгоҳи васеъ ва густарда доранд. Ба вижа, аносири луғавии мавло (5, ҷ.1 с.454), ҳабиби дил (7, ҷ.3, с.324), ёри осмонӣ (5, ҷ.1 с.456), хурави кишвари фуруғистон (6, ҷ.2, с.22) ва ғ.дар баёни мафҳуми Худо тасдиқи ин гуфтаҳо. Чунончи, дар боло қайд гардид, дар адабиёти классикӣ низ шеваи баёни мазкур собиқаи тӯлонӣ дорад, ки профессор А. Ҳасанов дар яке аз тадқиқоти ҷолиби худ ибораҳои «оби об» ва «асли асли покиҳо»-ро аз эҷодиёти Ҷалолуддини Румӣ оварда, ифодгари мафҳуми Ҳақ таоло будани онҳоро баён мекунд, ки хеле аҷиб аст (ниг: 10, с.153).

Ҳамин тариқ, Фарзона дар баёни чирмҳои осмонӣ бо истифода аз аносири луғавие, ки ҳоси худи шоира аст, ба қор гирифта, дар эҷодиёти шоирони дигар ба мушоҳида нарасид. Ниҳоят, ба маъноӣ ғайриоддӣ қорбасти кардани аносири луғавӣ аз вижаҳои нодири забони ашъори шоира маҳсуб мегардад, ки дар ин муҳтасар имкони баррасии кулли ҷозибҳои он нест, аз ин рӯ, ба хотири фароҳам овардани замина ба пажӯҳишоти муфассали баъдинаи илмӣ танҳо чанде аз муҳтасоти он арзёбӣ гардид.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: аҷрами самовӣ, шеъри Фарзона, вижаҳои ашъори Фарзона, баёни чирмҳои осмонӣ.

АДАБИЁТ

1. Алиасгари Шеърдӯст. Ёдгори рӯзгор. – Душанбе: Адиб, 2002. – 120 с.
2. Муҳаммадали Аҷамӣ. Шеър чист?. – Душанбе: Фуруғи дониш, 2005. – 44 с.
3. Насриддинов А. Тасвири тулуи офтоб дар «Шохнома»// Ёдкарди Фирдавӣ ва «Шохномаи»-и ӯ. – Хучанд: Наргис, 1993. – с.80–104.
4. Парвиз Нотили Хонларӣ. Забоншиносӣ ва забони форсӣ (ҷопи саввум). – Техрон, 1347. – 301 с.
5. Фарзона. Қатрае аз мулиён. Ҷилди 1. – Хучанд, 2003. – 510 с.
6. Фарзона. Қатрае аз мулиён. Ҷилди 2. – Хучанд, 2003. – 472 с.
7. Фарзона. Қатрае аз мулиён. Ҷилди 3. – Хучанд, 2003. – 378 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
9. Ҳасанов А. Як далали ғаномандии забони осори паҳлавӣ. // Номаи донишгоҳ, Хучанд, 2005. №6. с.14 с.29.
10. Ҳасанов А. Ҷозибҳои забони «Маснави маънавий»-и Ҷалолуддини Румӣ. // Маводи ҳамоиши байналхалқии Румӣ – Гуте: Муколамаи фарҳангҳои Хучанд, 16-18 майи соли 2007. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. с.152-160.

ЛИТЕРАТУРНАЯ СИНОНИМИЯ НЕБЕСНЫХ ТЕЛ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ

Статья посвящена анализу литературной синонимии небесных тел в поэзии таджикской поэтессы Фарзоны.

THE LITERARY SYNONYMS OF HEAVENLY SOLIDS IN THE POEMS OF FARZONA

It is being synonyms heavenly solids in Farzona's poem. Farzona on expressing the heavenly solids uses word glossary that belongs only for her and it is never have seen in works of another poet. Finally, in a simple mind using of word glossary is a valuable difference of Farzona's poetries.

АЗ ТАЪРИХИ БАЪЗЕ МОТИВҲОИ АФСОНАИ «САЛИМИ ҶАВОҲИРӢ» ДАР МАТНҲОИ ДИГАР

Муҳаммад Ҷаъфари Козим
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи омӯзиш ва пажӯҳиши матнҳои фолклорӣ дар илми мардумшиносӣ ҷойгоҳи хосеро доро аст. Яке аз чунин матнҳо «Салими Ҷавоҳирӣ» ё «Салими Ҷавоҳирфуруш» мебошад, ки дар ҳаёти маишӣ мардуми форсизабон хеле маъруф буд. Дар рӯзгори на чандон дур ривочи фаровоне дар миёни мардум дошт ва ба далели дилнишинии он дар бисёре аз ҷамъҳои хонаводагӣ нақл мешуд.

Хулосаи дoston ба ин гуна аст, ки шабе Ҳаҷҷоч бинни Юсуф дучори беҳобӣ мешавад. Ба вазирӣ худ мегуяд, касеро биебад то қиссае бигӯянд, ки ҳам ўро бихандонад ва ҳам бигирёнад. Ҳаҷҷоч се рӯз ба вазир мӯхлат медиҳад, аммо вазир бо ҷустуҷӯи фаровон чунин фардеро намеёбад. Саранҷом, бо роҳнамоии духтари доноӣ худ мефаҳмад, ки фарде бо номи Салими Ҷавоҳирӣ дар зиндони Ҳаҷҷоч аст, ки метавонад чунин қиссаеро бигӯяд. Салимро назди Ҳаҷҷоч меоваранд. Ҳаҷҷоч ба ў мегуяд, ки агар натавонад чунин қиссае бигӯяд, ўро мекушад. Салим достони зиндагии худро мегуяд. Зимни он Ҳаҷҷоч чанд бор ба хандаву гирия меафтад.

Аз ин афсона ду варианти мутафовит вучуд дорад. Дар варианти аввал Ҳаҷҷоч пас аз шунидани саргузашти Салим ўро яке аз наздикони худ мекунад. Аммо дар варианти дувум, Салим Ҳаҷҷочро ба қатл мерасонад. Варианти аввал аз маъруфият ва ривочи бештаре бархӯрдор аст.

Ин матн бо вучуди кӯтоҳ будан бисёре аз боварҳои мардуми эронитаборро дар худ дорад. Шояд ба ҳамин далел буда, ки се тан аз эроншиносон, яъне Маргарет Милс, Улриш Морзулф ва Ҳегвошӣ дар бораи он мақола навишта ва онро баррасӣ кардаанд.

Банда бо ҷустуҷӯи фаровон понздаҳ нусхаи хаттӣ ва ҷопи сангии ин афсонаро пайдо кардам, ки аз ҷумла метавон ба ҷаҳор нусхаи хаттӣ дар Тоҷикистон буда, ишора кард, ки дар Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ниғаҳдор шавад.

«Салими Ҷавоҳирӣ» аз чанд бахш ташкил шудааст. Ҳар як аз ин бахшҳоро метавон дар бархе аз матнҳои шифоҳӣ ва катбии форсӣ мушоҳида кард. Ҳамин мавзӯи нишон медиҳад, ки муаллифи ин матн ошноӣ фаровоне бо афсонаҳои эронӣ доштааст. Аммо нуктаи қобили таваҷҷӯҳ он аст, ки ў бо истифода аз ин ошноӣ матне комилан хонданӣ, ҷолиб ва пуркашиш халқ кардааст. Ҳамин мавзӯи боис мешавад, ки достони «Салими Ҷавоҳирӣ»-ро на тақлид, балки офариниши матни тоза арзёбӣ кунем. Дар зер ба баъзе аз мушобихатҳои он бо бархе аз матнҳои адабӣ ишора мекунем:

1. Дар ибтидои афсона, вақте духтари вазир падари худро нороҳат мебинад, ба боғ меравад ва ҷӯберо оташ мезанад ва писари паризоде намоён мешавад. Ин писар ўро аз вучуди Салим огоҳ мекунад. Ин бунмоя (мотив) дар қисматҳои дигар ҳам тақрор мешавад. Масалан, Салим дар бахше аз он шарҳ медиҳад, ки ба ҳангоми тарки шаҳри париён, духтари шоҳи париён се тори мӯи худро ба ў дод ва гуфт: «Агар дар ҷое дармонӣ, як тори мӯи маро дар оташ андозӣ, дарҳол аз мо касе дар он ҷо ҳозир мешавад ва тӯро аз бало бираҳонад».

Ин бунмоя беш аз ҳар чиз ёдовари достони «Зол ва Симури» аст. Ҳангоме ки Симури Золро ба Сом мерасонад, чанд адад аз парҳои худро ба Зол медиҳад ва мегуяд:

Або хешпан бар яке парри ман,
Ҳамебош дар сояи фарри ман.
Гарат ҳеч саҳтӣ ба рӯи оваранд,
Зи неку зи бад гуфтугӯй оваранд.
Бар оташ барафкан яке парри ман,
Бибинӣ ҳам андар замон фарри ман.

Ҳамон гаҳ биёям чу абри сиёҳ,
Беозорат орам бад-ин чойгоҳ.

2. Дар яке аз бахшҳо гове дарёӣ тавсиф мешавад, ки гавҳари шабчароғ дар даҳон дорад. Шабехи ҳамин бахшро Шайх Фаридуddини Аттори Нишобури дар маснавии ошконаи «Хусравнома» овардааст [Аттор, с.290].

Мавлавии Балхӣ низ пас аз Аттор дар китоби «Маснавий»-и худ ба ҳамин бунмоя ишорат кардааст [Мавлавӣ 1382, с.707].

Дар «Доробнома»-и Тартусӣ низ ҳамин бунмоя вучуд дорад. Дар он ҷо гирифтани гавҳари шабчароғ ба Афлотун нисбат дода шудааст [Тартусӣ 1384, с.376].

3. Яке аз муҳимтарин нишонаҳои ин афсона хоб ва рӯё аст. Такрори мудовими хоб ва нақши он дар ҳаводис онро ба ҷузъе аз сохтори матн таъдил намудааст. Дар ин матн Салим ду бор бемор мешавад. Дар ҳар ду бор пайғамбари Ислом ба хоби ӯ меояд ва бо даст кашидан ба захмҳои Салим ўро шифо медиҳад. Шабехи ин хоб дар варианти омиёнаи «Шоҳнома» ҳам вучуд дорад [ниг.: Ҳафт лашкар 1377, с.145].

Дар «Абӯмуслимнома» ҳам намунаҳои фаровоне аз ин хобҳо вучуд дорад [ниг.: Тартусӣ 1380].

4. Дар яке аз қисматҳои дoston сарзамини бӯзинаҳо шарҳ дода мешавад. Дар ин қисмат Салим бо духтари шоҳи бӯзинаҳо издивоҷ мекунад. Ин бунмоя низ дар адабиёти гузаштаи форсӣ мавҷуд аст. Дар китоби «Аҷоибӣ Ҳинд» ҳафт дoston вучуд дорад, ки баъзе аз бахшҳои онҳо бо он чи Салим нақл мекунад, мушобехатҳои фаровоне дорад [Ноҳудобузури Ромхурмузӣ 1348, с.53-68].

5. Ҳангоме ки Салим аз навъи тарбияти худ сухан мегӯяд, ба намунаҳои ишора мекунад, ки ҳама ӯ дастикам бахши фаровоне аз онҳо реша дар фарҳанги эронӣ доранд ва дар китобҳои фаровони дostonӣ ва омӯзишӣ аз онҳо ёд шудааст. Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» борҳо ба ин намунаҳо аз омӯзишу парвариш ишора намудааст. Масалан, Ковус парвариши Сиёвушро ба ўҳдаи Рустам мегузорад:

Ба Рустам супурдаш дилу дидаро,
Ҷаҳонҷӯй гурди писандидаро.
Таҳамтан бибурдаш ба Зобулситон,
Нишастангаҳаш сохт дар гулситон.
Савориву тиру камону каманд,
Инону ракибу чиву чуну чанд.

Дар «Қобуснома», ки дар ҳақиқат муаллиф ба қасди тарбияти фарзанди худ онро таълиф кардааст, дар фаслҳои «ҷавгон», «нахчир» ва «саворӣ» ин мафҳум шарҳ дода шудаанд [Қобус бинни Вашмгир 1347, с.66, 68, 87]. Дар дostonи Салим ҳамаи ин намунаҳо вучуд доранд.

6. «Ҳазору як шаб» ва «Салими Ҷавохирӣ». Таъсири «Ҳазору як шаб» ва ба вижа ҳикоятҳои «Синдбоди Баҳрӣ» бар «Салими Ҷавохирӣ» бисёр назаргир аст. Бунмояи аслии «Салими Ҷавохирӣ» ҳамчун «Ҳазору як шаб» қиссагӯӣ барои наҷоти ҷони қиссагӯ аст. Эпизодҳои дуволпо, деви одамхор, сафар ба боли мурғҳои ҷоду ва гирифтгори дар дарё каму беш дар «Ҳазору як шаб» низ омадаанд. Аз ин рӯ, на фақат бунмояи асли, балки ҳаводиси мухталифи дoston, ки ҳар як аз онҳо қиссаи кӯтоҳе маҳсуб мешаванд.

Дар ин ҷо аз миёни шабоҳатҳои фаровони «Салими Ҷавохирӣ» ва «Ҳазору як шаб» бар ду мавриди он таъкид мекунам:

А). Ҳамон гуна, ки гуфта шуд, ин бунмояи асли дар «Салими Ҷавохирӣ» ва «Ҳазору як шаб» қиссагӯӣ барои наҷоти ҷони қиссагӯ аст. Аммо ин ҳадаф таҳаққуқ намеёбад, магар он ки мухотаб бар асари ин қиссагӯӣ дучори тағйир шавад. Бинобар ин, тазмини ҷони қиссагӯ дар шифои мухотаб аст. Гузоришҳои мутааддиде аз қиссагӯӣ бо ҳадафи дармони мухотаб дар фарҳангҳои гуногун ва бавижа шарқӣ дар даст аст. Барои мисол, дар «Тирозулаҳбор», таълифи Абдулнабӣ Фаҳрулзамонӣ, зимни таъкид бар вучуди ривоятҳои мутааддид дар бораи «Эҷоди қиссаи амири Араб» (манзур «Амир Ҳамза») дар миёни арбоб хабар омадааст: «Яке аз ҳулафои банни Аббос марази диқ ба ҳам расонид. Ҳукамои номии он аср ҳарчанд дар илоҷи қуфти халифа саъй намуданд, ба ҷое нарасиданд. Ҳакими донишманде аз аъроб ба ҷиҳати дафъи он мараз ин қиссаро тартиб дод, ба тариқе ки маҳолӣ мутаориф аст. Рӯз ба рӯз ба ҷиҳати халифа меҳонд ва суханро дар ҷое, ки камолӣ ширинӣ дошт, мегузошт ва рӯзи дигар аз ҳамон ҷо боз бар сари сухан мерафт, то рафта-рафта аз истимои ин ҳикояти ширин он иллат билқуллият бартараф шуд. Халифа баъд аз сихати бадани хештан аксар авқот ин қиссаи ғамзудонӣ шодифизоӣ мешунид, то дар миён ишпихор ёфт» [Фаҳрулзамонӣ, барги 18].

Фаҳрулзамонӣ ба ривояти дигаре низ ишора мекунад, ки марбут ба бемории сарӣ Султон Масъуди Ғазнавий аст, ки бар асари қиссагӯии Абубакри Бақлонӣ рафъ мегардад.

Аммо тафовути қиссагӯии Салим ва Шаҳрзод бо қиссагӯии Абубакри Бақлонӣ ва он ҳакими араб беш аз ҳар чиз барои наҷоти ҷони худӣ онҳост. Тезутон Тудуроф дар таҳлиле аз сохтори «Ҳазору

як шаб» бо унвони «Ё қисса бигӯ, ё бимир» дар аҳамияти қиссагӯӣ барои раҳой аз марг менависад: «Достон, яъне зиндагӣ ва фақдони он, яъне марг. Агар Шаҳрзод ривояти дигаре нақл накунад, кушта хоҳад шуд... Инсон достоне беш нест, чун достонаш судманд наояд, маргаш фаро мерасад... Фарёде, ки аз варои «Ҳазору як шаб» ба гӯш мерасад, ин нест, ки «ё пулатро бидех, ё чонатро», балки ин аст: Ё қисса бигӯ, ё бимир».

Гуфтугӯи Ҳаҷҷоч ва Салим дар ҳамин чорҷӯб қобили баррасӣ аст. Ҳаҷҷоч дархости худро бо сароҳат ва таъкид ба Салим мегӯяд: «Эй Салим, агар чунон ҳикояте нагӯӣ, бифармоям, туро ба ҳамон зиндон баранд, то ба машаққат бимирӣ». Салим низ медонад, ки фақат бо ривояти қиссае, ки битвонад Ҳаҷҷочро розӣ кунад, имкони раҳой аз чанголи хавфноки вай маргро дорад. Ӯ бо тасаллуте комил ва бо эҷоди ҷазоҳое комилан отифӣ ва халқӣ гирехгоҳҳо ва таълиқҳои қобили қабул мухотибро ба дунболи худ ва саргузашти хеш мекашонад. Халқи ин қиссаҳо ба гунае аст, ки фарди саҳтдиле ҳамчун Ҳаҷҷоч низ тахти таъсир қарор мегирад ва чандин бор ба гиря меафтад: «Чун сухан бад-ин ҷо расонид, бигрифт ва аз гиряи ӯ Ҳаҷҷоч боз ба гиря даромад».

Ба тадриҷ, ки достон пеш меравад, таъсироти он низ бар мухотаб бештар мешавад. Он чи ровии донои кулл аз таъсироти достон бар Ҳаҷҷоч тавсиф мекунад, ба гунае аст, ки барои хонанда қобили пазириш аст. Ба иборати дигар, достон аз воқеънамони қобили қабуле бархӯрдор аст. Воқуниши Ҳаҷҷочро дар миёнаҳои достон метавон каму беш бо воқунишҳои Шаҳриёр дар «Ҳазору як шаб» нисбат ба қиссагӯии Шаҳрзод муқоиса кард. Дар ҳақиқат метавон гуфт, ки ҳар ду қиссагӯ – Салим ва Шаҳрзод бо истифода аз ҳунари худ, афсуни афсона ё сеҳри калом қудратмандони хунрезро ба таслим вомедоранд, ба гунае ки ҳар ду ба ҳадафи худ мерасанд.

Б). Шабохати муҳими дигаре, ки миёни «Салими Ҷавохирӣ» ва «Ҳазору як шаб» вучуд дорад, нақши духтарони вазирони Шаҳриёр ва Ҳаҷҷоч дар ҳалли мушкилест, ки падаронашон ба он дучор шудаанд.

Дар «Ҳазору як шаб» малик Шаҳрбоз аз вазир меҳоҳад, ки духтаре барои ӯ пайдо кунад. Аммо вазир «он чи чувҷу кард, духтар наёфт. Аз халок андешанок гашт ва ба сарои хеш рафта малулу ғамин нишаст. ...Шаҳрзод чун малолату ҳузни падар бидид, аз сабаби он боз пурсид» [«Ҳазору як шаб», 1315].

Дар «Салими Ҷавохирӣ» ҳам вазъ каму беш ба ҳамин сурат аст. Ҳангоме ки Фаттоҳи вазир наметавонад фардери пайдо кунад, ки қиссае барои Ҳаҷҷоч бигӯяд, ки ӯро ҳам бихандонад ва ҳам бигирёнад, «азми ҷазм кард, ки бигрезад. Дилтанг ва ғамгин нишаста буд. Фаттохро духтаре буд бисёр оқилу хирадманд, чун падарашро ончунон дилтанг дид, гуфт: Эй падари бузургвор, чонам фидои ту бод, туро чӣ расидааст?»

Духтар пас аз баҳсу ҷадале бо падари хеш мушкили ӯро ҳал мекунад.

Албатта, лозим ба таъкид нест, ки наметавонад нақши Шаҳрзодро то ҳадди духтари вазири Ҳаҷҷоч тақлил дод. Манзури ман фақат ҳалли мушкили ҳар ду вазир ба дасти духтарони онҳо аст.

Дар ибтидои навиштаи худ дар зикри ташобеҳоти «Салими Ҷавохирӣ» ва «Ҳазору як шаб», ба вижа бар ташобеҳоти он бо «Синдбоди Баҳрӣ» – яке аз достонҳои «Ҳазору як шаб» таъкид кардам. Дар ин ҷо меҳоҳам ба тафовути асосӣ, ки миёни шахсияти Салим ва Синдбод вучуд дорад, ишора кунам.

Синдбод бозаргоне аст хирфай, ки ҳеҷ гоҳ мавзӯи аслии бозаргонӣ, яъне истеҳсоли судро аз ёд намебарад. Ин мавзӯ аз аввали достон то достони ҳафтум, пай дар пай аз забони Синдбод нақл мешавад. Дар сафари аввал, ки ҳанӯз бо мушкилоти дарё ва сафар дасту панҷа нарм накардааст, чунин мегӯяд: «Дар он хангом домани Ҳиммат ба миён устувор кардам ва бизоати тичорат харид. Ба сафари дарё бисечидам... ва аз ҷазирае ба ҷазирае ва аз дарёе ба дарёе ҳамегузаштам ва ба ҳар маконе, ки мерасидам, мефурухтаму мехаридам».

Анғезаи ӯ дар соири сафарҳо ва ба рағми он ки аз ҳамаи мушкилоти чунин сафарҳое огоҳӣ ёфтааст, чизе ғайр аз ҳамон сафари аввал нест. Масалан, дар муқаддимаи ривояти худ аз сафари ҷаҳорум мегӯяд: «Рӯзе аз рӯзҳо нафси пок ба ман васвасаи сафар кард, ба сӯҳбати ҳамчинсон ва хариду фуруш орзуманд гаштам ва азимат маҳкам карда, бизоати гаронбаҳо, ки муносиби дарё бошад, бихарем. Афзунтар аз ҳар бор, бор бастам». Ва ба ин тартиб ва бо вучуди огоҳӣ аз ҳама мушкилоте, ки дар бораи сафарҳои дарёӣ дорад ва бо вучуди ҳамаи саҳтӣ, ки бар вай гузаштааст, то ҳафт бор довталабона ва огоҳона ба сафар меравад ва анғезаи тичорат, ҳатто дар саҳттарин авзоъ ва аҳвол низ зехни ӯро раҳо намекунад.

Аммо анғезаи Салим дар сафари дуру дарози худ мутаффовит аст. Оғози сафари ӯ бо қасди шукргузори аз саломатии бадастомада ва зиёрати хонаи Худо шуруъ мешавад. Дар роҳ низ ба ҷои доду ситад, «хидмати корвони ҳоҷиён»-ро мекунад. Пас аз Маккаву Мадина ба қасди пайвастан ба ғозиён ба Шом меравад. Дар ин фосила, ки қариб бист сол давом дорад, он чи ӯро ба ин ҷову он ҷо мекашонад, дасти ҳаводис аст. Вай тайи ин сафари дуру дароз, фақат як бор пас аз куштани деви

одамхор ва тасохиби гӯсфандони дев ва он ҳам барои рафъи зарурат, дар мавқеъияти муомила қарор мегирад. «Гӯсфандонро фурухтем ва харҷи роҳ карда, равона шудем, то ба Басра омадем».

Тафовути дигаре, ки миёни достони «Салими Чавохирӣ» ва «Ҳазору як шаб» вучуд дорад, ба мухотиби қиссагӯ дар ин достонҳо марбут мешавад. Мухотиби Шаҳрзод ноогоҳона ба қиссаҳои ӯ гӯш медиҳад, аммо Ҳачҷоч худ дархости қиссагӯӣ мекунад. Шаҳрзод дар мақоми қиссагӯ худ тасмим мегирад, ки бо гуфтани қисса Шаҳриёрро муолиҷа кунад, аммо Ҳачҷоч дар мақоми шунаванда медонад, ки роҳи дармони ӯ шунидани қисса, он ҳам аз навъе хос аст.

Ҳамон гуна, ки ба сурати мухтасар гуфтем, бисёре аз қисматҳои достони «Салими Чавохирӣ» мушобихатҳои фаровоне бо баъзе аз матнҳои катбии адабиёти форсӣ дорад. Банда аз шарҳу нақли ин намунаҳо суҳанро ба дарозо намекашам. Муаллифи достони «Салими Чавохирӣ» ба ин матнҳо дастрасӣ дошта ва аз онҳо мустақим истифода кардааст. Бо тавачҷӯх ба ин ки ин матнҳо дар забони мардум низ вучуд доштааст, эҳтимолан аз ҳамин тариқ низ муаллифи матн онҳоро шунидани ва аз онҳо баҳрагирӣ кардааст.

Нуктаи дигар ин аст, ки муаллифи афсона ин қисматҳоро ба сурати ношиёна дар канори ҳам қарор надодааст, балки аз онҳо истифодаи халлоқона кардааст, яъне ӯ варианти вижаи худро аз ин намунаҳо офаридааст.

КАЛИДВОЖАҲО: матнҳои фолклорӣ, пажӯҳиши матнҳои фолклорӣ, илми мардумшиносӣ, ибтидои афсона, забони мардум, «Салими Чавохирӣ», «Ҳазору як шаб», қиссагӯӣ, ривоят.

АДАБИЁТ

1. Атори Нишобурӣ Фаридуддин. Хусравнома. Ба қўшиши Аҳмад Сухайлии Хонсорӣ, Техрон: Заввор, бе таърих.
2. Таргўсӣ, Абутоҳир. Доробнома, ба қўшиши Забехулло Сафо, Техрон: Илмӣ-фарҳангӣ, 1374.
3. Таргўсӣ, Абутоҳир. Абумуслимнома. Ба қўшиши Хусейни Исмоилӣ. Техрон: Қатра, 1380.
4. Мавлавӣ, Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. Маснави маънавий. Ба қўшиши Тавфиқи Субҳонӣ, Техрон: Равзана, 1382.
5. Ҳафт лашкар. Ба қўшиши Абутолиб Миробидинӣ ва Меҳрон Афшорӣ. Техрон: Пажӯҳишгоҳи мутолиоти фарҳангӣ, 1377.
6. Ромхурмузӣ, Ноҳудобузург. Аҷоиб Хинд, тарҷумаи Муҳаммад Маликзода, Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1348.
7. Қобус бинни Вашмгир. Қобуснома. Ба қўшиши Сайид Нафисӣ, Техрон: Иқбол, 1347.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома.
9. Ҳазору як шаб, тарҷумаи Абдурахими Тасуҷӣ, Техрон: Чомӣ, 1379.
10. Тудуров, Тезутон. Нақди сохтори Ҳазору як шаб/Тарҷумаи Махваш Қавимӣ//Одина, 1367, соли чаҳорум, № 36, с.38-43.
11. Mills M. Rhetorics and Politics in Afghan Traditional Storytelling. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.
12. Қиссаи Салими Чавохирӣ ва Ҳачҷочи золим, мунтадриҷ дар китоби Маҷмаъулхикоят, нусхаи хаттӣ, Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣи Тоҷикистон, шумораи 1283.
13. Фаҳруззамонӣ, Абдулнабӣ. Тирозулаҳбор, нусхаи хаттӣ, Китобхонаи Маҷлиси шӯрои исломии Эрон, шумораи 358.

ИЗ ИСТОРИИ НЕКОТОРЫХ МОТИВОВ СКАЗКИ «САЛИМИ ДЖАВАХИРИ» В ДРУГИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В статье рассматриваются и анализируются различные мотивы сказки «Салими Джавахирӣ», приведенные в «Шахнаме» Фирдоуси, «Хусравнаме» Аттара, «Маснави Манави» Джалалуддина Руми, «Кобуснаме» Вашмгира и «Тысячи и одной ночи».

SOME MOTIVES OF THE TALE “SALIMI JAVAHIRI” IN OTHER TEXTS

In the article rate and analyse different motives of the folk tale “Salimi Javahir”, that cite in the “Shahname” of Firdousi, “Khusravname” of Attar, “Masnavi Manavi” of Jalaliddin Rumi, “Kabusname” of Vashmgir and “The thousand and one nights”.

АҲВОЛ ВА ОСОРИ ШИКЕБИИ ИСФАҲОНӢ ДАР «МАОСИРИ РАҲИМӢ»

Ш. Муҳаммадиев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Муҳаммадризо писари Ҳоча Заҳириддин Абдуллоҳи Исфаҳонӣ, ки дар шеър «Шикебӣ» таҳаллус мекард, дар соли 964 ҳиҷрии қамарӣ (1556/7 мелодӣ) (3, 267) дар шаҳри Исфаҳон ба дунё омадааст. Гузаштагони шоир ба Ҳоча Абдуллоҳи Имомии ориф мерасанд, ки аз ҳамин сабаб хонадони онҳо ба «Имомӣ» иштихор доштааст.

Аз хурдсолӣ ба шеърӯ шоирӣ майл ва ба доираи шоирони он шаҳр иртибот пайдо мекунад. Тақиуддини Кошӣ менависад: «...агарчи қозизода аст, аммо чун дар азал қомати қобилиятро ба либоси шеър ва қисвати назм ораста буданд, лочарам аз маҳкамаи қайд берун ҷафта, қадам дар майдони лавандӣ ниҳод ва дар андак замоне ҳолати шоирӣ касб намуда, дар зийи арбоби назм гурехт ва дасти талаб аз домани ҳешону мардуми диёри худ кӯтоҳ карда, бо мардуми аҳл биёмехт» (1, 356).

Шикейбӣ пас аз касби камол дар зодгоҳаш, бо мақсади саёҳат ва дарёфти донишҳои мухталиф, ба сафар мебарояд. Аксари шаҳрҳои Ироқ, Озарбойҷону Хуросонро дидан намуда, дар шаҳрҳои гуногун бо шоирону ҳунармандони замон мушоираҳо намуда, дар маҳзари шоирони машҳури ин давра Хоча Хусайни Саной, Мирзоқулии Майлӣ ва Валии Даштибаёзӣ ҳунари шоирӣ ҳешро сайқал додааст. Ҳарчанд ки касби шеърро аз устодони ин фанни он замон, ки ном бурдем, андӯхтааст, вале устоди нахустини Шикейбӣ тағои ӯ Мир Сабрии Рӯзбехон будааст ва дур нест, ки таҳаллуסי «Шикейбӣ»-ро аз қаробативу шогирдии хеш бо Мир Сабрий гузида бошад. Ҳангоми сафарҳои ба Машҳаду Ҳирот бештар таваққуф намуда, дар талаби улуми мутадовила кӯшишу иҷтиҳод ба харҷ медиҳад ва дар андак замон вориди илми адвор ва мусиқӣ гардида, онро ба дараҷаи устодӣ фаро мегирад. Пас аз он ки овозаи шоирӣ ва қудрати донишварӣ ба дуру наздик паҳн гашт ва шоирони машҳури замон ашъори ӯро аз ҳамсафону муосиронаш тарҷеҳ ниҳоданд, аз Хуросон ба Шероз меояд ва ҳешро дар силки шогирдонии олиму орифи машҳур, аллома Амир Тақиуддин Муҳаммад Нассобай Шерозӣ мунсалик мегардонад. Дар муддати кӯтоҳе ба ибораи муаллифи «Маосири Раҳимӣ» «аз ҷумлаи уламои қарордода гашт ва зоти шарифаш нақши тахтаи ибороти тозиву ҳиҷозӣ гашт» (2, 671).

Дар синни сиву чаҳорсолагӣ (соли 998х.к./1580м.) озими Ҳиндустон мегардад. Бо роҳи Лор ба Ҳурмуз ва ба воситаи кишти аз Бандари Чинол ба Ҳинд меравад. Завқу шавқи дидори Абдурахими Хонихонон, ки дар ин давра овозаи адабпарварӣ ва шеърдустиву пуштибонӣ аз мустақидон саросари Ҳинду Эронро фаро гирифта буд, Шикейбиро ба Аҳмадободи Гучарот меоварад, вале Хонихонон дар ин хангом вориди дорулхилофаи Агра мегардад. Шикейбӣ худро ба Агра расонида, ба дидори Абдурахим мушарраф мегардад. Ва «ханӯз гарди роҳ аз домани вақт наҷфшонда, дар рикоби ӯ ба ҷониби Татта шинофт» (3, 268). Баъд аз тасарруфи Хонихонон Синдро ҳамроҳи ӯ ба Дакан боз мегардад. Ба ифтихори фатҳи Синд қасидае тулонӣ ба Мирзо Абдурахим бахшида, месарояд, ки байти матлаъаш ин аст:

Хумое, ки бар чарх кардӣ хиром,
Гирифтӣву озод кардӣ зи дом.

Ва дар ин ҷо хумо ишора ба ҳокими Синд Мирзо Ҷонӣ мебошад, ки Абдурахим бо худ ба дарбори Акбар оварда буд. Абдурахим қасидаро хеле хуш пазируфта, ҳазор ашрафӣ тиллоӣ сурх силла медиҳад. Мирзо Ҷонӣ низ ҳазор ашрафӣ силла медиҳад, ба хотири он ки ӯро «хумо» мехонад (3, 268).

Пас аз бозгашт ба Дакан, дар соли 1006 ҳиҷрӣ (1598 милодӣ), баъд аз фотехӣ дар ҷанги Сухайл аз Хонихонон ҷудо шуда, ба Сурунҷ аз тавобеи вилояти Молва сукунат ва инзиво ихтиёр мекунад. Дар ин хангом бемории шаддиде дар ӯ рӯй медиҳад.

Шоир аҳд менамояд, ки аз ин гирифтӣро ҳалос ёбад, зиёрати ҳарамайни шарифайнро назр хоҳад намуд.

Ба шарофати ин ниҳат осори беҳӣ ба ӯ руҳ медиҳад ва дар соли 1012х.к./1604м. ба сафари ҳаҷ баромада, пас аз се сол хангоми бозгашт киштии ӯ табоҳ гардида, ба Адан мефарояд ва ҳақимони он ҷо тамоми амволи эшонро ба ғорат бурда, танҳо ҷони худро ба саҳтиҳои зиёд ба соҳили Бандари Сураг, ки аз ҷогирҳои Мирзо Абдурахим буд, мерасонад. Дар ин маврид низ Хонихонон инояти зиёд ба ӯ мабзул медорад, то ӯ ба Бурҳонпур мерасад ва ба маддоҳиву ситойиши хони мазкур мепардозад. Ба мансабҳои сазовор сарфароз мегардад. Вале дар Бурҳонпур низ дер наистода, ба пойтахт - шаҳри Агра меояд. Бинобар навиштаи муаллифи «Майхона», ба таърихи бисту ҳафтуми рабеъулаввали санаи 1019х.к. ба мадади Хон Замонабек Маҳобатхон ба хидмати Нуруддин Муҳаммад Ҷаҳонгир подшоҳ мерасад ва қасидае ба ӯ мебахшад, ки матлаъаш ин аст:

Фитода бар сари ҳам аз хучуми нақши ҷибох,
Бар остони Ҷаҳонгиршоҳи Акбаршоҳ (5, 304).

Қасида мавриди қабули шоҳ гашта бошад ҳам, дар ҷоизаву тақдирӣ он таъхир меафтад ва шоир интизориро таҳаммул накарда, аз ходимони дарбор тақозо менамояд, ки аз подшоҳ руҳсати сафари Эронро бар ӯ бигиранд.

Вале «подшоҳи қадрдону мураббии ҳунармандон» ба ӯ меғӯяд: «Мавлоно Шикейбӣ, боистӣ, ки рӯзе чанд ба мӯҷиби таҳаллуסי худ мешикейбидед ва аз мо намекебидед» (5, 305). Шикейбӣ аз ин лутфи шоҳ хеле хурсанд гашта, шаби дигар рӯби зерро месарояд:

Гуфтӣ ба Шикейбӣ, ки зи мо кебидӣ,
Яъне, ки зи қиблаи дуъо кебидӣ.

Хад нест маро, ки гӯям: ин бӯхтон аст,
Гуянд ба сағ, ки аз вафо кебидӣ?

Таъби шоҳ низ аз ин рубой хеле шукуфта ба Шикейбӣ арз менамояд, ки мо ин рубоии Шуморо ба хатти хоси худ бар баъзи хеш навиштаем:

Нардест ҷаҳон, ки бурданаиш бохтан аст,
Нарродии он бад-ӯ кам сохтан аст.
Дунё ба масал чу каъбатайни нардаст,
Бардоштанаиш барои андохтан аст (5, 305 -306)

Баъд аз тақарруби зиёд мансаби садорати Дехлӣ барои шоир тафвиз мегардад, ки то поёни умр ба осоиштагиву фароғат мегузaronидааст. Вафоти Шикейбӣ дар соли 1023/1614 рух медиҳад. Ва дар «Маосири Раҳимӣ» омадааст, ки Ҷисмий Ҳамадонӣ ин таърихро «**Садри Дехлӣ рафт**» ёфтааст (2, 69). Ва Мир Илоҳӣ Ҳамадонӣ низ ҳамин таърихро дар китбае чунин меёбад:

Рӯзе, ки кашид килки тақдири Илоҳ,
Бар хоки Шикейбӣ рақами тоба суроҳ,
Гуфт аз пайи таърих Илоҳӣ ногоҳ:

«Во вайлову во мусибатову во шавқоҳ» -1023х.к. (4, 939)

Як нуктаи ихтилофнок дар зиндагиномаи Шикейбӣ ин муносибати шоир бо Абдурахими Хонихонон дар охири умр мебошад, ки тазкиранигорон дар ин маврид назари гуногун доранд. Аз ҷумла, ҷунонки пештар низ зикр кардем, муаллифи «Майхона», ки Шикейбиро борҳо вохӯрдаву дидааст ва сӯхбатҳо бо ӯ доштааст, менависад: «Мавлавӣ ҷони ширини худро ба сад талхӣ аз ҷанги он ҷамоат (яъне аҳли Адаб, ки дар бозгашт аз ҳаҷ ба он ҷо афтада буд- М.Ш.) ба саломат бароварда бо ҷаҳон-ҷаҳон меҳнату кулфат ва дар камоли усрату фалокат худро ба Хинди Дакан расонид ва Хонихононро мулозамат кард, **фааммо ин бор чандоне миёни эшон сӯхбат рост наёмад**, бинобар ин, Шикейбӣ аз Бурхонпур ба дорулхилофаи Агра омад ва ба таърихи бисту ҳафти рабеъулаввали санаи ҳазору нӯздаҳ ба истимдоди рукнусалтанат алқоҳира азидуддават албоҳира Хони олишон Замонабеки Маҳобатхон ба саодати хидмати подшоҳи комгори гардуниқтидор, хуршедишпихор, хидеви ҷаҳонгирӣ кишваркушоӣ шоҳ Нуруддин Муҳаммади Ҷаҳонгир подшоҳ мустаъид гардид. . .» (5, 304).

Ба дарбори Ҷаҳонгир омадан ва тавассути Маҳобатхон роҳ ёфтани Шикейбӣ ба ҳузури подшоҳ шояд дуруст бошад, вале сабаби хичрати ӯ аз Бурхонпур ба Аграро дар ихтилофи муносибатҳои шоир бо Хонихонон ва тавфизии садорати Дехлӣ аз тарафи подшоҳ ба ӯ, чандон сахт намебошад. Ба қадом далел?

Аввалан, «Маосири Раҳимӣ», ки дар солҳои 1024–1025х.к./ 1615-1616м. таълиф гардидааст ва ҷидди сеюми он махсуси хунармандону олимону шоирони даргоҳи Абдурахими Хонихонон мебошад, қисмати шоирони он бо зикри ному тарҷумаи ҳоли Шикейбии Исфаконӣ шурӯъ мегардад. Абдулбоқӣ Наҳовандӣ сабаби дар аввал зикр намудани номи ӯро чунин шарҳ медиҳад: «**Чун қурбу наздикии ӯ беш аз дигар мустаъидон буд**, аввал эроди номи номии ӯ мешавад» (2, 66).

Ва оид ба наздикиву қадру манзалаташ дар пеши Абдурахим ва силлаву ҷавоизи ёрихоӣ сахифаҳои зиёде менависад, ки аз ҷумла, чунин сатрҳо чун далели муътамаде бар обрӯю эътибори шоир гувоҳӣ медиҳанд:

«...Худро ба тақбили остони сидрамақонаш расонид. Ва аз дараҷаи мазаллат ба мадоричи иззат расид... Ва ба шарафи мусоҳибату муҷолисату муонисат имтиёз ёфт. Ва нисбату ҳолати он фасоҳатшиор (яъне Шикейбӣ- М.Ш.) дар хидмати ин донодилӣ қадршинос (яъне Абдурахим -М.Ш.) ба мартабае буд, ки аксар мустаъидони ҳар синф ба восилаи ӯ ба маротиби олия мерасиданд ва мадҳи ӯ мегуфтанд» (2, 66).

Дар ин давра шоир мансаби садорати сарқори (девони) Абдурахимро бар ӯҳда доштааст ва аз хазина харҷҳои фаровон барои мустаъидон менамудааст.

Аз ҷумла, дар сафар, ки Хонихонон мутаваҷҷеҳи фатҳи Дакан будааст, дар роҳи аз Лохур то Хондес, ки як сол тӯл кашидааст, як садӯ ҳаштод ҳазор рупия фақат барои мустаъидони ҳар табақа тавассути Шикейбӣ тавзеҳ мегардад, ки Абдулбоқӣ худ шоҳиди ин саховату иқдоми Шикейбӣ будааст. Ва ин ҳолро баъзе аз мансабхоҳон ба Хон мерасонанд, вале ҷавоби сазовор мешунаванд (2,67). Эътимоду бовари Хонихонон ба шоир ба дараҷае будааст, ки «хотами давлату муҳри салтанати худро» ба ӯ супоридааст. Хулоса, тавачҷӯҳи Хон то охири умр аз шоир коста нагардидааст ва ба қавли Абдулбоқӣ «мобақии умри худ сарфи маддоҳиву саногустарии мамдӯҳи ҳақиқии худ намуда... охируламр дар дорусалтанатаи Дехлӣ ба мансаби садорат машғули ҷуст. Ва дар он ҷо ба аҷали мавбӯд ба таърихи санаи ҳазору бисту се (1614 мелодӣ-М.Ш.) даргузашт (2, 68).

Сониян, дар «Ҳизонаи омира» тарҷумаи ҳоли Шикейбӣ пура аз «Гулзори аброр»-и Шайх Ғавсии Мандувӣ (соли таълифиаш 1022 х.к. / 1613 м.) нақл шудааст, ки муаллифи «Гулзори аброр»

мегӯяд: «Дар оғози соли ҳазору чаҳорум (1596 мелодӣ - М.Ш.) Шикейбӣ аз мулозимати Хонихонон, ки озими юриши Дакан буд, ба рафокати Мавлоно Назирии Нишопурӣ ва наввоб Қулибеки Анисӣ (Юлқулибек Анисии Шомлу –М.Ш.) ва Мавлоно Муҳибалии Синдӣ ва Шарифи Кошӣ ва Мулло Кофӣи (аслан Комӣи – М.Ш.) Сабзворӣ ва Мулло Бақой ва дигар ҷамоаи аҳли суҳан аз роҳи Манду, ки иқоматқадаи роқимулҳуруф аст, гузашт. Ва ба ҳукми «аларвоҳу ҷануд мучаннид» таъоруфи қадим тозагӣ пазируфт. Ва дар соли ҳазору ҳафдаҳум (1608 мелодӣ-М.Ш.) боз убури ӯ ба Манду афтод ва шарбати мулоқоти тандурустӣ баҳши дӯстӣ гардид ва пурсиши аҳволи ӯ дар миён омад. Забонии ӯ (яъне Шикейбӣ –М.Ш.) ба қалам меояд (3, 267). Ва дар ҳамин шарҳи ҳол, ки аз тарафи худ Шикейбӣ гуфта ва Шайх Ғавсии Мандувӣ навишта ва Озоди Балғиромӣ аз он нақл кардааст, омадааст, ки шоир дар охири умр «ҷанде дар мулозимат(и Хонихонон – М.Ш.) ба сар бурд ва дар соли ҳазору ҳаҷдаҳум (1609 мелодӣ – М.Ш.) илтимоси инзиво кард.

Хонихонон барои ӯ аз даргоҳи Ҷаҳонگیرӣ садорати сӯбаи Дехлӣ ва сиюрголе гирифта, рӯхсати оромгузинӣ дод» (3, 268).

Пас ҳеҷ ҷойи тардид наместонад, ки Шикейбӣ бо Абдурраҳим то охири умр дар қамоли рафокату муҳаббату эҳтироми яқдигар буданд ва мансаби садорати Дехлӣ ва сиюргол ба шоир маҳз тавассути Абдурраҳими Хонихонон, ки Акбарподшоҳ пас аз марги падараш-Байрамхон ба писархондӣ ва тарбияти хосса пазируфта ва дар назди Ҷаҳонگیر низ мартабаву манзалати баландро соҳиб буд, расидааст. Ва ин маъниро Мир Ғуломалии Озоди Балғиромӣ дар тазкираи дигари худ, «Сарви озод», ки пеш аз «Ҳизонаи омира» таълиф кардааст (соли таълифаш 1166 ҳ.к. / 1753м.), таъйиду таъкид менамояд (4, 939).

Осори Шикейбӣ. Аз осори Шикейбӣ, ки тавассути тазкираҳо ба мо расидаанд, муҳимтаринашон қасоид, ғазалиёт, соқинома, рубоёт ва пораҳо аз маснавии дар баҳри «Хусрав ва Ширин», таркиббанд ва ғайраро метавон ном бурд. Муаллиф дар замони зиндагиаш девон тартиб дода будааст, ки аз он Абдуннабии Фаҳруззамонӣ хабар дода, таркиби онро ҷаҳор ҳазор байт, бидуни маснавий дар баҳри «Хусрав ва Ширин» муайян кардааст.

Аҳмад Гулчини Маъонӣ дар зернавишти тазкираи «Майхона» (3, 308-310) 29 байт аз ғазалиёт, 2 байт аз маснавий ва 2 рубоии Шикейбиро аз тазкираҳои «Хулосатулашғор» ва «Арафотулошиқин» овардааст. Ва муаллифи «Таърихи адабиёт дар Эрон» низ аз сарчашмаҳои гуногун осори Шикейбиро ҷамъ овардааст, ки бар миқдори боло як байт ва панҷ рубоӣ илова мебошад. Вале ин маъноӣ онро надорад, ки аз ашғори Шикейбӣ ҳамин миқдор расидаасту халос. Дар тазкираҳои гуногун байтҳои муҳталиф вомехӯранд, ки дар маъхазҳои зикршуда наёмаданд. Аз ҷумла, дар «Ҳизонаи омира» шаш байт омадааст, ки қуллан тоза мебошанд. Муқамалтарин маъхазе, ки осори Шикейбиро фароҳам овардаасту дар дастраси мост, «Маосири Раҳимӣ» мебошад. Дар ин китоб миқдори осори шоир ба тафкики навъҳо ба қарори зайл мебошад:

Қасида- 5 адад= 131 байт;
 Ғазал- 1 адад -8 байт;
 Таркиббанд-1 адад = 120 байт;
 Рубоӣ- 1 адад = 2 байт;
 Соқинома-1 адад= 143 байт;
 Маснавиҳои хурд 12 пора =294 байт;
 Маҷмӯан - 698 байт.

Ахиран дар Эрон «Хулосатулашғор ва зубдатулфкор» (бахши Исфохон)-и Мир Тақиддини Кошонӣ ҷоп шуд, ки шарҳи ҳол ва намунаи осори Шикейбӣ дар он дарҷ гардидааст. Шарҳи ҳоли шоир барои мо дастрас буд, ки аз он истифода бурдем, вале ашғори «Хулосатулашғор» иборат аз интиҳоби абёти ғазалиёт 133 байт ва 13 рубоиро (133+26=159 байт) метавон ба ин миқдор илова намуд (1, 355-368). Ҳамин тавр, аз ашғори Шикейбӣ дар маҷмӯъ (159+698=857байт) дар даст дорем.

Бояд зикр намуд, ки матни «Соқинома»-и Шикейбиро муаллифи «Майхона» овардааст, вале теъдоди абёти он камтар аз матни «Маосири Раҳимӣ» мебошад. Ашғори Шикейбӣ бо равоӣ ва мустаҳкамӣ ибороти латифӣ маонӣ дар замонаш диққати аҳли калому тазкиранигоронро ба худ ҷалб намуда будааст. Навиштаҳои Шикейбиро аз соири шоирони он замон тарҷеҳ намуда, устодии уро қойил будаанд. Мартабааш дар шоирӣ чунон буда, ки шоирони ҳамзамонаш дар ашғори худ уро сӯтудаанд. Аз умла, Юлқулибек Анисии Шомлу дар таърифаш чунин менигорад:

Шикейбӣ, к-аш Ризо ном асту зеб аст,
 Бале, ҳар ҷо ризо омад, шикейб аст.
 Шавад арши суҳан чун ҷилвагоҳаш,
 Кунад Исо нафас ҷоруби роҳаш,
 Ба ҳар гулшан, ки гардад маҷлисифрӯз,

На боди субҳ мебояд, на Наврӯз.
Камолаш дар равонӣ бешикеб аст,
Бале, сарчашмаро сар дар нишеб аст.
Бигӯ, эй килкат аз гавҳарфишонӣ,
Заминро чун асоси осмонӣ,
Чавон кардӣ Зулайҳои суханро,
Магар Юсуф туй, ин анҷуманро?
Зи дарёи ту хотирҳои маҳзун,
Диханд аҳбобро дуррҳои макнун (2, 67).

Ва ё Расмии Қаландар дар қасидае, ки аз шоирони маъруфу машҳури он замон ёд мекунад, дар мавриди Шикебӣ мефармояд:

Саводи шеъри Шикебӣ чу кӯҳи Исфохон,
Ба тӯҳфа сӯи Хуросон баранд аҳли басар (2, 68).

Дар навиштаҳои шоир мавзӯи панду ахлоқ мавқеи маҳсус дорад. Аз ин рӯ, Шикебӣ низ дар осораш, пеш аз ҳама, ахлоқи ҳамидаро ситоиш намуда, ҳамзамонони ҳешро ба некӣ кардану хайрхоҳ будан, дурӣ чустан аз хислатҳои разилаву башардӯстӣ даъват менамояд. Дар ин маврид рӯбоиҳои шоир хеле ҷолиби тавачҷӯх мебошанд ва бо маҳорату ҳунари баланд суруда шудаанд, ки зехнишин мебошанд:

Эй он, ки ба зиндагонит дастрас аст,
Мағрур машав, ки шӯъла меҳмони хас аст.
Ин мурғи гирифтор, ки номаш нафас аст,
Берун равад ар з-осмонаш қафас аст.

Рӯҳи озодаи шоир ташнаи озодиву истиқлол буда, ҳамеша зиндагии беолоишу рӯзгори покизаро меҳостааст, хосса ҳангоми ғурбату дур аз диёр ва сахтиҳои замон ва ин маъниро дар ашъори мадеҳавияш низ зикр кардааст. Ғазали зер, ки ба мадҳи Абдурраҳими Хонихонон бахшида шудааст, бо вучуди дар байти охир овардани номи мамдӯх моломоли андешаҳои озодипарастиву растагорӣ аз тааллуқоти зиндагӣ мебошад:

Савти булбул мезанад кӯси хушилхон зистан,
Бо суруди чуғд дар вайрона натвон зистан.
Раҳбарӣ аз ақл н-ояд гумраҳони ишқро,
Дуди гулханро назебад шамъи айвон зистан.
Гиряе дар остин дорам, ки меояд аз ӯ
Рашки найсон будану ҳамчашми Уммон зистан,
Аз ғарибӣ дил ба танг омад, раҳи бӯстон кучост?
Юсуфам, з-ин беш натвонам ба зиндон зистан.
Зиндагонӣ бо азизон хуш бувад, варна чи ҳаз,
Оби ҳайвон хӯрдану чун Хизр пинхон зистан.
Шеваи мо-тангдастони тавонгар ҳиммат аст,
Шохи урён будану зеби гулистон зистан.
Моҳии мустасқии обам, ки хоҳам солҳо,
«Альғаташ»-гӯ дар миёни оби ҳайвон зистан.
Рост мегӯӣ, Шикебӣ, ҳар чи гӯӣ аз шикеб,
Гар тавонӣ як нафас бе Хонихонон зистан (2, 81-82).

Ҳамин тариқ, Шикебии Исфохонӣ бо эҷодиёти рангини ҳеш адабиёти нимаи аввали қарни XVII-ро пурборгар гардонида, дар рушди он саҳми арзанда гузоштааст.

КАЛИДВОЖАҲО: осори Шикебии Исфохонӣ, тазкираҳои форсӣ, адабиёти форсӣ дар Ҳиндустон, «Маосири Раҳимӣ».

АДАБИЁТ

1. Мир Тақиуддини Кошонӣ. Хулосатулашъор ва зӯдатулафкор. (Бахши Исфохон). Ба кӯшиши Абдулалӣ Адиби Баруманд ва Муҳаммадхусайн Насирии Каҳнамӯӣ.-Техрон, 1386. -443 с.
2. Наҳовандӣ Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ, ҷилди 3, китоби 1 ва 2.-Калкутта, 1931.- 1699 с.
3. Озод Мир Ғулomalӣ. Хизонаи омира. -Конпур, 1900.-462 с.
4. Сафо Забеҳуллоҳ, Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 5/2.-Техрон, 1383.- с. 635-1420.
5. Тазкираи Майхона. Мулло Абдуннабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ.-Техрон, 1367.- 999 с.

БИОГРАФИЯ И ТВОРЧЕСТВО ШИКЕБИ ИСФАХОНИ В «МАОСИРИ РАХИМИ»

Шикеби является одним из оригинальных персоязычных поэтов Индии 17 века, жизнь и деятельность которого не было всесторонне изучено до сих пор в таджикском литературоведении. В данной статье восстанавливается биография поэта по первоисточникам «Маосири Рахими», «Хулосатулашъор» и «Хизонаи омира» и анализируется поэтическое наследие поэта сохранившееся до наших дней.

SHIKEBI ISFAHANI'S AUTOBIOGRAPHY AND HIS WORK IN "MAASIRI RAHIMI"

Shikebi Isfahani is one of the Persian speaking original poets of the India in XVII century that his autobiography and literary works are not were analyzed till today.

In this article the author shows the autobiography and activity of this famous, but not so popular poet on basis of Tajik-Persian anthologies. The works of poet were analyzed in this article from the anthologies "Maasiri Rahimi", "Khizana-i Amira" and "Khulasat ul ash'ar".

ТАСВИРИ ҶОНВАРОН ДАР ОСОРИ ҶАЛОЛУДДИНИ РҶМӢ

Салими Хатлонӣ

Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Осоре бо он ғановати маънавие, ки, пеш аз ҳама, дар тамсилоту ташбеҳот ва рамзофариниҳои бемисл мучассам гардида, дар абёту китъаҳо ва рӯбоиву маснавиёти алоҳида нақши ҷонварон, наботот ва ҷирмҳои осмониро ба моҳияти ҳикматофарӣ инъикос намуда бошад ва ҷунон ки дар мавқеъ, нахуст назари таҳлилгари эҷодкорро тавонад ҳамчун ифодагари маъниву мӯхтаво ба намо бигзорад, ба шумор аст ва Мавлоно дар ин тарикат комғортарин орифи шоир маҳсуб аст.

Мавлоно бо истифодаи нақши ҷонварон ва набототу ҷирмҳои осмонӣ, пеш аз ҳама, ҳақиқати ҳоли одамро ба маърази дид мегузорад ва аз тарикӣ рамзу киноя ва ташбеҳу талмеҳоту тамсилот кирдору хулқу атвори башариятро ба далел таҳқиқу таҳлил менамояд, ки моҳияти ифодаи бадеӣ низ ҷунин тарзи офаринишро ба маврид тақозо мекунад.

Агар аз номи ҷонварон, наботот ва ё ҷирмҳои осмонӣ бо забони ҳол ҳарф меғӯяд, албатта, тасвиреро, ки ба назм мегирад, онро низ ба ҳоҷати муколама забони гӯё мебахшад, ҷунон ки дар осори баркамолӣ ӯ сангу обу хок, ҳавову оташу бод, мурғу мӯру моҳӣ, гулу гиёҳ, ситораҳову сайёраҳо монанди Замину Моҳ-ҳама забони гӯё доранд. Монанди он ки дар яғонагиву саъодати зиёбахшӣ офтобро бо сад забон васф мекунад ва онро ҷонбахшу нурафзо, гармидеху сайқалдех, офарандаву ҷаззобу Халлоқ ва ҳароратбахши фазову коинот медонад, тамомияти ҳаракоту нақши мавҷудияти ҷонваронро низ бо мушоҳида мебинад ва дар ҳар назаре назокати мӯчиби манзарро дар шаклҳои васеи санъати бадеӣ аз олами ҷонварон ба ифодаи тавсиф ба назм мегирад.

Мавлоно ҳамбастагӣ, ки бо тасвири ҷонваронро дар тафаккур ва осори хеш гунҷоиш додааст, албатта, дар ҳар маврид ба хотири таълими таҳаллуқи Одам ва роҳ андохтани он аз роҳи тааққул бар шиноҳти маънавии хеш мебошад.

Нақши ҳар яке аз ҷонварон, аз қабилӣ мӯру мурғу моҳиву мор ва ғайраро дар тавозуни Куръон месанҷад ва ҷунон инъикос менамояд, ки дар ин «Шукӯҳи Шамс» овардаанд: «Алокаи Мавлавӣ ба ҳайвоноти бузург маҳдуд намешавад, балки ҳар офаридаеро дар бар мегирад. Ў ҳатто барои истифода аз кӯҷактарин ҳашарот дар суvari ҳаёли худ низ мучаввази Куръонӣ дорад; магар Куръони Мачид аз занбӯри асал ва мӯрчагон ба манзалаи намунаҳои қудрати Халлоқ ва илҳомбахши Худованд ёд намекунад?»[1].

Мавлоно тамоми ҳайвонотро аз пилу шеру палангу наҳанг то ба хурдтарин мурғ ва мӯр, ки ҷони зинда доранд, бо тамоили хулқу ҳисолу сару садое, ки доранд, дар осори хеш ба мушоҳида мегирад ва дар ин ҳама сару садо ва хӯшу гӯшу хулқу ҳисоли манзур эътибори ҳастии Одамро ба тамсил ва ё ташбеҳу рамз дар манзари тасвироти хеш қарор медиҳад ва дар ҳар амре, ки ҳаст ҳадаф аз офариниш низ Одамро манзур дорад. Ҷунон ки аз ин қатъаи тамсилӣ дар нақши асотирӣ бармеояд:

Гар бихоҳӣ в-ар нахоҳӣ, бо ҷароғ,
Дида гардад нақши бозу нақши зоғ.
Варна ин зоғон дағал афрухтаанд,
Бонги бозони сапед омӯхтаанд.
Бонги худхуд гар биёмузад фато,
Рози худхуд қуву пайғоми Сабо?[2]

Вале дар ҳар мавриде, ки аз ҷонварон сухан меғӯяд, ҳамеша аз назаргоҳи ташбеҳот ва рамзиёт хулқу атвор, ҳисоли одамон ва моҳияти нафсро, пеш аз ҳама, дар он ба намоиш мегузорад, ҷунон ки аз

боби хар, гург ва ё зоғ мегӯяд, дар асл залолату бадии нафс, вале шеру палангу сагу пил мегӯяд, далериву шучоъату вафодориву фурутани, рӯбоху мушу шағолу гурба мегӯяд, айёриву мақру хиллат ва агар мешу охуву харгӯшу нахчиру гов мегӯяд, нахуст фитрату фазилат, фақру бечорагиву бенавоиву бечуръатиро дар назар мегирад ва ба тасвир мекашад. Барои мисол, метавонем, қитъаҳои зерро манзур дошта бошем, ки ифодагари гуфтаҳои боло бошанд.

Ин ки мегӯяд:

Тойифа(й) нахчир дар водии х(в)аш,
Будашон аз шер доим кашмакаш[3].

ҳатмист, ки манзаре аз муноқашаи ҳаёту мамот, неку бад ва кашмокашу мадуро барои манфиати шахси бо тасвир ба чашм мерасад. Дар ин байт нахуст мавриди голибияти нафс ва тан, ба тақдир додани ҷабридагон ва афзал доништани зулму истибдод, ки бе оқибатандеши рух медихад, ба кор омадааст. Аммо Мавлоно, пеш аз ҳама, дар ин моваро бо дақиқназарие, ки вазифаи хеш медонад, бештар фоҷиаи «марг» ва қудрати Офаридгорро дар шикастбозиҳои нафс манзур дорад ва бо ин роҳ Одамро таълими тааққул мекунад. Чунон ки дар ҷои дигар мегӯяд:

З-ин намот бисёр бурҳон гуфт шер,
К-аз ҷавоб он ҷабриён гаштанд сер.
Рӯбаху охуву харгӯшу шағол,
Ҷабрро бигзоштанду қилу қол.
Куръа бар ҳар ки фитодӣ рӯз-рӯз,
Суи он шер ӯ давидӣ ҳамчу юз[4].

Барои мисоле дигар аз маҳви ҳаво будан ва бепарвоии хар ки аслан дар мавриди тасвир мисоли хӯшдор бар ҳоли Одам аст, ин байтро тамсил кардааст, ки дар бозии сухан мӯчиби беҳин тасвиrot ба шумор меравад, чунон ки мегӯяд:

Гӯши хар бифрӯшу дигар гӯш хар,
К-ин суханро дарнаёбад гӯши хар[5].

Аммо дар амри воқеи бошад, «гӯш», ки моҳияти шунавоӣ дорад, ҷаззобтарин узви ҳассоси хар мавҷуди зинда аст, ки шинохти садо ва мӯъҷиботи хавфу хатарро ба чашму ҳуши Одаму ҳайвон оғох медихад, то боиси оғоҳии хешро бишносанд.

Дар мавқеи дигар, аз паррандагоне дар масали тӯтӣ, бат, боз, зоғ, лаклак ва ҳоқазо, ки хар қадаме ифодагари хислатҳои неку бади Одам ба шумор меравад, дар ин осор монанди «Девон» ва «Маснавийи маънавий» мисоли фаровоне метавон овард. Мавлоно дар маврид мегӯяд:

Мурғи парноруста чун паррон шавад,
Лукмаи хар гурбаи даррон шавад.
Чун барорад пар, бипаррад ӯ ба х(в)ад,
Бетакаллуф, бе сафири неку бад[6].

Вале дар ҷои дигар бо маъонии маҷозии калимот ва тамсилоти мусаввар, ба хар навъе бо истифода аз сунъҳои гуногуни бадеӣ чунин тасвиrotро ба риштаи бадеият мегирад ва хилқати Одамро дар суvari тӯтие ба ҳайси намуна бо ин тамсил мавриди қорбурд қарор додааст ва мегӯяд:

Ҳамӯшед, ки гуфтор фуру хурд шуморо,
Харидор чу тутист, шумо шакару қандед[7].

Мавлоно назари ҳамабин дорад ва ҳама ҳаракату чунбишҳои зиндагиро дар ин олами моддӣ мебинад ва бо як мушоҳида ин ғояти мавҷудро эҳсос мекунад ва онро мутобиқи мушоҳидот ба тасвир мекашад.

Эъҷози занбӯру қудрати боли ҳумо, ҳикмати ҳастии нафсонии шеру гург ва хиллаи «қирми пиллаву пилеро» ба тавачҷӯх мегирад ва ҳини тасвир эъҷози онро дар «Маснавий» ба-д-ин зайл муҷассам мегардонад ва бо маънибозии калимот низ тасвиrho месозад. Ин аст, ки мегӯяд:

Он чи Ҳақ омӯхт мар занбӯрро,
Он набошад шеррову гурро...
Он чи Ҳақ омӯхт қирми пилларо,
Ҳеч пиле донанд он чун хилларо?[8]

Мавлоно равшантарин тасвиrho аз дидгоҳи дунёбин ва сароҳати назар ба намо мегузорад ва хиллати рӯзибари ҳайвоноту ҳашаротро, ки ба сифати мавҷуди оламанд, низ хуб ба мушоҳида мегирад ва домҳоро, ки баҳри пайдо кардани рӯзи афғанда шудаанд бо санъати бадеии маҷоз, дар айни эҳсоси дарки ҳастиву нестӣ ва ҳаёту мамот сабақомӯз ба тасвир медихад ва бо он, ки ҳама мавҷудот яке тӯъмаи дигаре мегарданд ва дар оқибати амр ҳама тӯъмаи хок, айни тасвири «марг»-ро бад-ин сувар намо медихад. Чунон ки дар ин қитъа бо тасвири манзараи фошгӯии хисоли хар қонваре, дар амри хӯшдор бар Одам ба ташбеҳ ва тамсил чунин мегӯяд:

Мор истодаст бар сина чу марг,
 Дар дахонаш баҳри сайд ишгарф барг.
 Дар ҳамоиш чун ҳашише ӯ ба пост,
 Мурғ пиндорад, ки ӯ шохи гиёст.
 Чун нишинад баҳри хур бар рӯи барг,
 Дарфитад андар даҳони мору марг.
 Садҳазорон макр дар ҳайвон чу ҳаст,
 Чун бувад макри башар, к-ӯ меҳтар аст[9].

Ба ақидаи Мавлоно, ҳайвонот ва ҷонварон низ чун одамон моҳияти ҳастӣ ва дорои хувияти эҳсос бар табодули сарду гарми олами мавҷуд мебошанд ва дар амри воқеӣ як гурба метавонад аз навозиш ва ё истибдоди одаме ё ҷонваре ба хубӣ пай мебарад ва ё моҳияти заҳри мор, ки барои мор ҳаёт аст, метавонад боиси марги дигар ҷонварон ва ё одамон бошад, ин аст, ки бамавқеъ мегӯяд:

Заҳри мор, он морро бошад ҳаёт,
 Нисбаташ бо одами бошад мамот.
 Халқи обиро бувад дарё чу боғ,
 Халқи хокиро бувад он марғу доғ.[10]

Ирфони Мавлоно молмоли тасвиrotи ҳикматомез буда, рӯҳу назару хулқи ӯро бо хонанда ҳамеша пайванд медорад ва андешаву тафаккури ӯ доиман бо айнияти олами мавҷуд дар тамос аст ва ин ҳамбастагӣ аз мушоҳидоти таҳлилий суvari тозатареро ба бор меорад. Ин аст, ки ҳама ҳикмати бадеӣ панд бар хилқати Одам афзудаанд, ҷунони мисоли дигар, ки аз «Девон» мундариҷ гардидааст. Мисол:

Ту високи мор оӣ аз паси море дигар,
 Ғуссаи морон бибинӣ, з-он, ки ин чун силсила-ст.
 То нагӯӣ морро аз хеш узре заҳрноқ,
 В-он гаҳат ӯ мутғаҳам дорад, ки ин ҳам ботил аст[11].

Дар осори Мавлоно мавриди дигареро низ наметавон ноида гирифт, ки хулқу ҳисоли ҷонваронро мушобеҳ бо атвори одамон дар қиссаҳои асотирӣ ҷой медиҳад ва мисоли равшани он метавонад хотироте бо офариниши тасвиrotи бадеӣ дар мушобихату ҳаммаъноии мӯру Сулаймон, сағ ва асҳоби Каҳф, тӯтӣ ва баққол . . . ва ғайра бошанд, ки намои ҷонваронро бо тарзи тафаккур ва сабки баёни одамон инъикос менамояд.

Чунон ки аз боби тамсилот ва ташбеҳот ба забон овардани маҳлуқот арз намудем, «Мавлоно тавассути каломи ҳайвонот назару диди худро ба мафҳумот ва истилоҳоти ирфонӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар сулуки маънавии инсонӣ комил баён месозад»[12].

Тарзи дигари таҷассуми тамсилофарии Мавлоно дар заминаи тасвири ҷонварон бештар аз он иборат аст, ки ҳар яке мавсуф ифодагари ҳислатҳои нек ва бад, нишондиҳандаи рамзҳои сиёҳу сафед буда, вале дар асл инъикосгари намои сурату ҳисоли одамон ба шумор мераванд. Мавлоно дар амри офариниши ҷунин тасвиrho аз тамоми санъатҳои бадеӣ бамаврид истифода намуда, бо забон бахшидан ва намоиш додани хулқи ҷонварон, пеш аз ҳама, нахуст таълими хулқи одамон ва мурағбатҳои аҳкоми ҷомеаи инсониро ва ё дар аҳди дигар «ҷамъият» шуданро ба роҳ мемонад ва аз ин роҳ тариқати ростиву саховатро дар маърази маънавийят нишон медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: осори Ҷалолуддини Румӣ, тасвири ҷонварон, дидгоҳи дунёбин, роҳи тариқати ростивусаховат, амри офариниш, боби тамсилот ва ташбеҳот, сабки баёни одамон, маърази маънавият.

АДАБИЁТ

1. Шимел. «Шукӯҳи Шамс». Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ. Техрон-1372.с.158. (886с.).
2. Маснавии маънавий. с. 385.
3. Маснавии маънавий. с.38.
4. Маснавии маънавий. с.41.
5. Маснавии маънавий. с.42.
6. Маснавии маънавий. с.30.
7. Куллиёти Шамси Табрэӣ. с.271.
8. Маснавии маънавий. с.41.
9. Маснавии маънавий. с.662.
10. Маснавии маънавий. с.343.
11. Куллиёти Шамси Табрэӣ. с.190.
12. Замира Ғафорова. Оғтоби маърифат. (мачмӯаи мақолот). Партави аносири фарҳанги ҳиндӣ дар «Маснавии маънавий»-и Ҷалолуддини Румӣ. Душанбе. Ҷопхонаи «Пайванд».-2007.с.133. 348 с.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ЖИВОТНЫХ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ

Данная статья посвящена исследованию изображения животных в творчестве Джалолуддина Руми. С использованием образа животных, фауны и небесных тел в своих произведениях, поэт, в первую очередь, показывает реальное состояние людей.

THE IMAGE OF ANIMALS IN THE CREATIVE OF JALOLUDDINI RUMI

The article considers about the researches of image of animals in the creative of Jaloluddini Rumi. With using of shape animals fauna and heavenly stars in their productions, the poet at the first turn shows real condition of people.

МУНЗИМ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАДЖИКСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ

М. Зайниддинов, П. Гулмуродзода
Таджикский национальный университет

С незапамятных времён таджикский народ уделял огромное внимание школе, образованию, наукам и знаниям, благодаря чему наши великие предки прославились в истории под именем людей культуры книги. Народы не только Востока, но и Запада, используя науки и познания таджиков, развились во многих областях и достигли высокого уровня прогресса.

Все наши великие люди воспитывались в традиционных школах и медресе. Как подчёркивал устод Айни, в те времена в медресе Бухары, наряду с религиозными, изучались и светские науки. В учебных планах отводилось место арифметике, геометрии, истории, медицине, логике, поэзии и литературе.

Поскольку в Бухаре было много медресе и вакуфного имущества, ежегодно сюда на учёбу тысячи учащихся из окрестных местностей, городов Средней Азии и других стран. Одни из них действительно хотели постигнуть науки, а другие преследовали материальный интерес, рассчитывая после окончания медресе до конца своих дней зарабатывать на жизнь учительством, за счёт вакуффов.

Эгоизм и постоянные склоки учителей приводили к тому, что в учебных расписаниях медресе всё меньше времени отводилось урокам, посвящённым хадисам и комментариям Корана. Это было особенно характерно для конца XVI века, времени учителя Мавлави Мирзоджона Шерози, после смерти которого его ученики и последователи вовсе исключили эти уроки из программ обучения.

18-20-летние учащиеся медресе были заняты изучением введения и проповедей из «Комментария Муллы» с пояснениями Кутби, разъяснений взглядов Насафи, Тахзиба, Хикмат-ул-айна и Мулло Джалола, а также ещё 5-6 книг.

Арифметика, геометрия, история, медицина и другие светские науки были исключены из учебных программ, вследствие чего медресе утратили свой авторитет.

Возникла необходимость реформирования обучения и воспитания, школы и медресе, и этот вопрос занял особое место в творчестве основоположника таджикского просветительского движения Ахмада Дониша. Убеждённый в том, что «человека привели в этот мир для того, чтобы он постиг науки и знания», Ахмад Дониш теоретически обосновал просветительство и призвал других просветителей смотреть на реальность с точки зрения критики и поучительности. В начале XX века, в связи с введением нового времени и эпохи, внедрением элементов рыночной экономики в общество, его молодые последователи связали теорию с практикой, обнаружив первые признаки развития и цивилизации в реформировании школы и образования и в подготовке специалистов, отвечающих требованиям времени, что вызвало споры во многих странах Востока. Используя опыт других народов, они стремились к открытию школ нового типа, что в условиях Бухарского эмирата было делом отнюдь нелёгким.

Усилия муллы Джурабая Пирмасти, который за время учёбы в Турции ознакомился с принципами обучения в её школах, а также посещал школы нового типа для российских мусульман, результатов не дали. В начале 1900 года в Скорняжном переулке Старой Бухары открылась новая школа, где подростков и взрослых собирались обучать грамоте за 5-6 месяцев, но она не смогла привлечь желающих.

Приезд лидера обновленцев-прогрессистов России, основателя татарских школ нового типа Исмаилбека Гаспари в Бухару и его переговоры о создании новой школы также не увенчались результатом.

Хотя в Бухаре уже работали новые школы по татарской методике, и в них получало образование несколько таджикских учащихся, интеллигенты-реформаторы не могли удовлетвориться таким положением. Они хотели, чтобы дети этой древней нации и хозяева страны имели возможность получать образование на своём родном языке и знакомиться с новой методикой обучения, воспитываясь в качестве ценных

специалистов, отвечающих требованиям времени. Это положение было весьма необходимым и своевременным в период обострения борьбы за обновление общества и национальное самопознание.

Мирзо Абдулвохид Мунзим – активный член литературной школы Садри Зиё и знаменосец движения за исправление недостатков общества, создал в Бухаре школу нового типа, которая прославилась в истории как «школа Мунзима».

Однажды, летом 1908 года, трое соучеников – Мунзим, Айни и Хомидходжа Мехри – зашли в Самарканде в школу Шакури с чувствами почтения и трепета, а покинули её в полной растерянности, и с тех пор все их мысли были заняты идеей о новой школе. После возвращения в Бухару они убедили ещё одного своего соученика, Ахмаджона Хамди, в необходимости открытия новой школы во дворе дома Мунзима.

Как подчёркивает устод Айни, ни у кого из них не было представления о принципах обучения в новой школе, как не было и какой-либо книги-руководства по данному вопросу. «В сердце каждого из нашей четвёрки были только интерес, любовь и страсть к реформам», - писал позднее устод Айни.[1]

Именно эта направленность на реформы побудила их в столь сложный и ответственный период заняться созданием новой школы и выйти на поле битвы за это.

Возможно, в те дни они не знали, с какими трудностями столкнётся их благое дело, и не могли даже представить себе, какие интриги будут плести вокруг их школы невежи и недалёковидные люди.

Во все времена и эпохи новаторство и новые начинания пробивают себе дорогу с большим трудом, а сами новаторы и реформаторы сталкиваются с огромными трудностями, но в Бухарском эмирате того времени этот процесс был ещё более острым и сложным.

Правители прекрасно осознавали, что открытие школы нового типа Мунзима и быстрое обучение людей грамотности неизбежно подорвут их власть.

Новая школа Мунзима была началом новаторских реформ, и это раньше и лучше всех осознал агент тайного отделения политического представителя российского государства в Бухаре татарин Мулло Камар, который и начал провокации по указке своих хозяев.

Новая школа Мунзима, которая в октябре 1908 года приняла в свои стены 12 учащихся-таджиков, открыв перед ними двери в мир просвещения, постоянно сталкивалась с кознями и интригами, и укреплению её авторитета не помогло даже проведение общей экзаменационной сессии с участием группы преподавателей из медресе.

Хотя муллы и присутствовавшие на этом мероприятии поддержали слова домулло Икрома о том, что школа Мунзима соответствует шариату и идёт на пользу мусульманам, оставшись поодиночке, они занялись совсем другим, ставя по всегдашней привычке личные интересы выше общего блага.

Упорные усилия Мунзима по обучению взрослых грамотности на вечерних курсах привели его недоброжелателей в ещё большее смятение и послужили началом новых козней и интриг.

Смотритель только что заложенного сада просвещения таджиков, поивший людей знаниями и науками из более чем 3-тысячелетнего источника, сталкивался с новыми трудностями и проблемами. Однако он сыграл важную роль в жизни народа и заложил прочную основу для идейной революции жителей Бухары.

В том же году Мунзим составил первую азбуку для школ нового типа, которая получила название «Наставник письменности».

Ознакомившись с принципами и методикой обучения в татарских школах, устод Айни перевёл услышанное и сделал его достоянием учащихся-таджиков, составив на основе этого три учебника – «Воспитание юношей», «Декламация Корана» и «Основы религии». Эти три книги стали хорошим руководством для преподавания в новых школах, созданных тайно.

Новая школа Мунзима побудила и интеллигентов Бухары задуматься о проведении реформаторских мер.

Другой таджикский просветитель, Абдуллауф Фират, который, по выражению устода Айни, «был полностью воспитан новой школой и революцией», в начале XX века раньше и лучше других осознал необходимость социально-экономических и культурных реформ в стране.

Занявшись созданием патриотических стихов, Фират в двух своих публицистических произведениях – «Спор» и «Заметки индийского путешественника», которые он издал за свой счёт в Стамбуле и тайно распространял в Бухарском эмирате, дал глубокий анализ социально-экономического положения Бухарского эмирата начала XX века.

В первом его произведении, «Спор», в ходе спора между бухарским учителем медресе и европейцем в Индии в основном раскрываются отсталость Бухарского эмирата и подверженность жителей Бухары невежеству и фанатизму, и в качестве причины всех бед людей называется необразованность. В этом своём произведении Фират, используя форму спора между европейцем и бухарским учителем, дал ответы на вопросы об избавлении от бессилия и выходе из тупика, о том, какая работа была проделана в начале реформ, и о том, почему была закрыта новая школа Мунзима.

В «Заметках индийского путешественника» рамки исследования расширены, и жители Бухары разбиты на три группы – **богословов (улемов), правителей и бедных**. Автор считает, что во всех бедах жителей не только Бухары, но и всей Средней Азии повинны улемы. По словам автора, в прошлом Бухара была центром наук этой земли, средоточием преподавателей медресе и учёных представителей различных народов, и «в прежние времена здесь было в достатке выдающихся и образованных людей. Каждый день здесь на поле состязаний выходил новый Абуали, Фараби, Мухаммад ибн Исмоил Бухори или Улутбек. Благодаря этому она славилась по всему миру. Но вот уже двести лет, как она утратила свою научную ценность. После прихода Мирзоджона Шерози все занялись чтением заметок на полях, состоявших из исследования устных изречений, и постепенно настолько увлеклись этим бесполезным изучением, что напрочь забыли, что такое полезное обучение. И все туркестанцы, которые получали образование в Бухаре, также, вместе с бухарцами, попали в пропасть незнания и невежества. В конечном счёте, яркая звезда на небосводе культуры, светлая страница в книге человечества, то есть Туркестан, оказались в таком положении, о котором друг не захочет говорить, а враг – слышать!»[2]

Также, как и европейца, путешественника не удовлетворяет стиль преподавания, так как, хотя срок обучения в медресе очень велик, ни учащиеся, ни учителя не имеют представления о современной науке. Учитель, который считался, так сказать, цветом народа своей страны, в споре с европейцем теряет дар речи, ибо он не только понятия не имеет о современной науке, но и по-арабски говорить не умеет. Кроме того, данная категория людей порочит всякого, кто собирается сделать что-то для реформирования школы и образования, объявляя его неверным (кафиром):

«Та каста, которая не имеет понятия о настоящих науках, которая двадцать лет учится и потом ещё двадцать лет обучает, а после занятия места муфтия с трудом читает арабские книги и вынуждена пользоваться персидскими юридическими книгами, заняла выдающееся место бухарского духовенства! Эта каста подчиняет Божественные заповеди своему мнению или целям и по своему желанию истолковывает тот или иной аят или сочиняет тот или иной хадис. Например, как я напишу об этом подробнее в своё время, в то время, как они творят всяческое притеснение и совершают грехи, они всегда готовы назвать несчастных людей неверными за мельчайших прегрешения и смешать их с грязью!!!

Вся эта каста, с одной стороны, кормится за счёт всех вакуффов Бухары, а с другой, делают своими жертвами бедных людей, которые и не слышали даже названия полезного образования».[3]

В начале XX века, в период, который считается своего рода пробуждением Востока, в Иране, Турции, Индии, Афганистане и арабских странах активизировались национально-освободительные и реформаторские движения, однако в Бухаре, находившейся в оковах невежества и фанатизма, исправление положения было делом крайне сложным, если не невозможным. По словам европейца, «ещё не так давно Бухара была самостоятельным и крепким государством, с 10 миллионами населения. После поражения эмира Музаффера, царское величие свелось к эмирскому, а независимость – к протекторату; численность населения уменьшилась до трети, а площадь – до одной десятой части того, что было. С тех пор и до настоящего времени иностранцы способствуют вашему невежеству, вашей спячке в пространстве невежества этого недоделанного эмирата, доводя его до печального состояния, и их присутствие во взглядах отражается в виде какого-то абстрактного понятия».[4]

Фитрат, как и Ахмад Дониш, пришёл к выводу, что «если вы ещё какое-то время будете оставаться в невежестве, не будете заботиться о своей религии и нации, не задумаетесь о защите своей чести и достоинства, забудете о правах своей любимой Матери-Родины, вы попадёте в плен этих абстрактных представлений и навечно окажетесь в царстве беспамятства, бесчестия и бессилия».[5]

Спасение от вечного беспамятства, бесчестия и бессилия европейец видел в создании новых школ и преподавании новых наук, приносящих большую пользу и скорых в изучении.

Начав в «Заметках индийского путешественника» разговор о реформах и преобразованиях, Фитрат отправляется вместе с индийским гостем в различные уголки эмирата и всюду становится свидетелем событий или происшествий, свидетельствующих о невежестве народа, несправедливости власть имущих и отсталости его некогда прославленной страны. Он воочию убеждается в том, что предводители народа и правители Бухары «школу не посещали, о законах управления не слышали, этики и процедур администрирования не знают. Они не задумываются о том, как развивается нация, как управляется государство, каким образом пополняется его казна, и никогда и слыхом не слыживали об обязанностях правителя перед подданными и о правах подданных по отношению к правителю!»[6]

Но самое печальное – это то, что, как только они становятся правителями областей, «они воспринимают указ о назначении как путёвку в адское пламя или разрешение на грабёж и вместе со своими приспешниками и дружками, подобно полчищу зла, набрасываются на эту землю, отбирают у её несчастных жителей всё, что пожелают и сдают в царскую казну по мере своего разумения. Никто не спрашивает у них причины этого!»[7]

Называя народ способным и одарённым, Фитрат подчёркивает: «Эти несчастные ни в чём не виноваты, они талантливы во всех отношениях. Их единственная беда в том, что они «не знают!»[8]

Первый и очень печальный рассказ в «Заметках индийского путешественника» начинается с городских ворот Бухары. В нём описывается, как коренные жители остаются за ними, а чужаки без трудностей и проблем попадают внутрь. Причину такого положения автор видит в невежестве людей:

«- Брат, армян ты пропустил, даже не спросив их ни о чём. Почему же ты не пропускаешь нас, мусульман?»

Не ответив мне, страж ворот пошёл в другую сторону. В это время вновь раздался голос: «Дайте пройти!» Людей отгеснили назад и открыли ворота. Оказалось, что въезжало несколько еврейских телег. Весьма расстроенный этим происшествием, я громко сказал: «О Господи! В чём же виноваты члены общины Мухаммада?»

Юноша приятной наружности, на лице которого сиял свет знаний, подойдя ко мне сзади, сказал:

- В невежестве!»[9]

Всем известно, что таджики прославились в истории как народ, имевший свои школы, книги и цивилизацию, как нация, приводившая в изумление весь мир. Десятки и сотни выдающихся и учёнейших сынов этой нации поражали иностранцев своими мудростью, разумом, знаниями и науками. Культурное пространство таджиков простиралось от Индии и Китая до арабских стран; они написали десятки книг с комментариями и разъяснениями книги мусульман – Корана, и это является поводом для гордости и радости!

Однако таджикские просветители, интеллигенты и обновленцы, проанализировавшие в конце XIX – начале XX века реальную жизнь Бухарского эмирата в сравнении с развитыми странами, чётко осознали, что их любимая страна оказалась в плачевном положении и нуждается в серьёзных реформах. Ахмад Дониш, его последователи и ученики всеми способами старались излечить язвы нации и родины, пробудить свой народ, горькие и жалобные стоны которого возносились к небесам, но, увы, не доходили до слуха власть имущих.

В начале XX века в Бухаре было **более двухсот медресе**, однако методы и практика обучения в них не отвечали требованиям времени. Поэтому Фитрат своими рассказами о европейце и индийском путешественнике, Мирзо Джалол своими статьями в газете «Бухорои Шариф» («Славная Бухара»), Мирзо Сиродж Хаким своими сравнениями с другими странами, Садри Зиё своими насмешливыми описаниями учителей прославленных бухарских медресе, Мунзим, Айни и их соученики своими обоснованиями новой школы – все они хотели вывести свою нацию из того печального положения, в котором она оказалась. Они хорошо осознавали, что «у нас есть школы, есть учебные принадлежности, есть книги, но во всей своей стране мы не найдём хотя бы одного настоящего учёного, который бы прочитал по-арабски хотя бы страницу комментария или хадиса, хотя бы одно двуступище и растолковал бы его нам!!!

Ох...! О Господи! За что же этому достойному народу такие унижения и бесчестие!»[10]

Мирзо Сиродж Хаким, который во время своих путешествий по странам Востока и Запада своими глазами видел их великие достижения, хорошо осознавал, что все они стали возможны благодаря науке, и разговор об этом он начал в своём произведении «Дары жителям Бухары».

Кроме того, вместе с известным бухарским торговцем Мирзо Мухиддином он учредил первую таджикскую газету «Бухорои Шариф», в которой выступал со своими статьями Мирзо Джалол Юсуфзода, приводивший неопровержимые доводы и доказательства в пользу исправления имевшихся недостатков. За короткий срок были созданы общество «Воспитание детей», библиотека «Просвещение» и компания «Благодать», которые брали своё начало от школы Мунзима. По словам устода Айни, «Бухарская революция взяла начало от школьного вопроса».[11]

Как отмечает устод С. Айни, тайное общество «Воспитание детей» было создано 28 зу-ль-каада 1328 года хиджры (1 декабря 1910 года н. э.). Его устав написали Абдулвохид Мунзим, Хомидходжа Мехри, Ахмаджон-махдум Сайидзода Хамди, учитель медресе Ходжи Рофеъ и Мукамил-махдум Бурхонзода, которые «... призывали народ к всеобщим реформам, разоблачали порочность стиля управления эмира и поднимали людей против этой тиранической власти».[12]

Общество «**Воспитание детей**» имело большое значение для молодёжи Бухары,[13] пропагандировало среди интеллигенции и народных масс передовые просветительские идеи и объединяло новые силы, в том числе Садриддина Айни, Мирзо Иззатулло, Порсоходжу, Ходжи Хамроха сына Юлдоша, Ахмада Камола, Фазлиддин-махдума, Мирзо Пулода, Салимджона, Мухаммаднazar-махдума, Мазхар-махдума Бурхонзода. Мунзим и 17-18 активных членов общества «вели свою тайную деятельность весьма осторожно, но со всей серьёзностью».[14] скрытно обмениваясь мнениями о программе повседневной работы и дальнейшей деятельности общества.

Устод Айни пишет, что «их важная работа заключалась в разъяснении своих идей и реформаторских замыслов».[15] а их программа состояла из трёх важных пунктов, состоявших из пропаганды и распространения наук, просвещения и культуры, прекращения расточительности и низменных обычаев и призыва людей к восстанию против власти эмира.

В то время, когда выполнение самой простой работы сталкивалось с множеством трудностей, а тогдашние правители и политические наместники русского царского правительства препятствовали деятельности первой новой школы и выпуску первой чисто таджикской газеты «Бухорои Шариф», работать просветителям было очень трудно, если не невозможно. Но, несмотря на все проблемы, члены общества «Воспитание детей» внесли большой вклад в направление бухарских на учёбу за рубеж, особенно в Турцию и Россию, и в издание произведений просветителей в Оренбурге, Баку, Тифлисе и Петербурге. Абдулвохид Мунзим был одним из инициаторов этой работы, благодаря которой количество бухарских учащихся за рубежом в 1911 году составило 15 человек, а в 1912 году достигло 30 человек.

Как устод Айни (в «Истории Бухарской революции»)[16] так и Мунзим (в «Биографии»)[17] подчёркивают, что наибольшая часть расходов на обучение этих учащихся оплачивалась данным обществом.

В 1912-1914 годах в Бухаре вновь тайно действовали школы нового типа, в восстановлении которых заметную роль сыграли Мунзим, Усмон Ходжаев, Мукамил Бурхонов и другие просветители и «известные джадиды» (7, 91-92). Начиная с 1913-1914 годов, в различных уголках Бухарского эмирата стали открываться школы нового типа, и, по словам С. Айни, такие школы возникали в основном по инициативе интеллигентов и опытных просветителей Бухары во главе с Мунзимом. Только в 1914 году на территории Бухары в школах нового типа Усмонходжи Пулодходжаева обучались 200 человек, Хомидходжи Мехри – 100 человек, Мулло Вафо – 80 человек, Мукамил-махдума Бурхонова – 50 человек, а в школах кварталов «Моркуш» и «Хиёбон» – 150 и 40 учеников, соответственно. Кроме того, были организованы вечерние курсы для взрослых, на каждом из которых обучалось по 40-50 неграмотных или частично грамотных взрослых людей. Однако в мае 1914 года реакционные силы эмирата, во главе с кадием Бурхониддином, начали плести интриги, чтобы не допустить продолжения деятельности этих школ, и в итоге, указом эмира Алимхана от 25 шаабана 1332 года хиджры (17 июля 1914 года н. э.) все школы нового типа были опять закрыты.

Интеллигенты и обновленцы Бухары всеми способами и средствами продолжали свою деятельность, чтобы эмират делал дальнейшие шаги по пути реформ. С этой целью Мунзим и другие его сподвижники создали в 1914 году **библиотеку «Просвещение» и товарищество «Благодать»**.

В состав правления **библиотеки «Просвещение»** вошли активные члены общества «Воспитание детей» Мирзо Абдулвохид Мунзим, Кори Хошим Шоик и Ходжи Сиродж (брат Айни), а директором библиотеки стал Мухаммад Мусо. «Деятельность библиотеки «Просвещение», как это и следует из её названия, заключалась в распространении просвещения среди народа».[18]

Главная цель **товарищества «Благодать»** заключалась в том, чтобы «... собирать людей и распространять среди них новые идеи».[19] Это товарищество сыграло видную роль как в пропаганде просвещения и культуры, так и в разоблачении недостойных деяний представителей эмирского правительства. Кроме того, под руководством Мунзима товарищество внесло вклад в издание книг, учебных пособий и других произведений, получив в народе названия **«Товарищества джадидов»** или **«Товарищества молодёжи»**. «По совету Мирзо Абдулвохида, такие товарищества были созданы молодёжью и в кварталах «Хиёбон» и «Регистон». Они стали как бы филиалами товарищества «Благодать» - центра распространения новых идей».[20]

Накануне и в годы первой мировой войны на территории Бухарского эмирата благодаря членам общества «Воспитание детей», библиотеки «Просвещение», товарищества «Благодать» и сначала общества, а затем вновь созданной секции младобухарцев, активизировалась деятельность интеллигентов и просветителей, цель которых заключалась в проведении реформ в различных сферах общественной жизни Бухары.

Но, к сожалению, попытки таджикских просветителей, которые в начале XX века приступили к практической деятельности с создания новой школы Мунзима, обществ, товариществ, газет и журналов, стремясь к серьёзному реформированию общества, не дали желаемых результатов. С одной стороны, возможности просветителей ограничивались тем, что реформы не были востребованы эмиром и большинством его придворных, а с другой стороны – низкой активностью народа. Вдобавок к этому, таджикские интеллигенты стали жертвами последовавших одно за другим событий начала двадцатого века – инцидента между суннитами и шиитами (1910), благодарственной демонстрации в честь реформ эмира Алимхана (1917) и неподготовленной военной экспедиции Колесова в Бухару по просьбе Ф. Ходжаева (1918). Как отмечал Ф. Ходжаев, во время похода Колесова было убито более 1500 интеллигентов, большинство которых являлись таджиками. Даже столь видный реформист, как устод Айни, впервые, после гибели своего брата Сироджиддина, выразил скорбь по поводу разбитых надежд его дома. Единственный путь спасения от гнёта и тирании эмира большинство просветителей Бухары видело в приходе Красной армии России. 2 сентября 1920 года это произошло, и Бухарский эмират был ликвидирован.

Как подчёркивает известный таджикский литературовед С. Табаров, «в **работе по подготовке Бухарской народно-демократической революции Мунзим считался одним из самых активных революционеров этой страны**. Это можно доказать уже на основании активного участия Мунзима в

распространении газеты «Кутулуш», являвшейся органом ЦК Компартии Бухары. В распространении этой газеты участвовали также его сыновья Рахим и Абдурашид».[21]

С 1920 по 1921 год Мирзо Абдулвохид Мунзим занимал в Бухарской Народной Советской Республике пост одного из заместителей Председателя Центрального Исполнительного Комитета Бухарской НСР, а затем, после Кори Юлдоша Пулодова (назначенного 8 сентября 1920 года народным комиссаром просвещения), в течение некоторого времени исполнял обязанности наркома просвещения Бухарской НСР. С января 1921 года по июнь 1922 года он состоял в штате наркомата здравоохранения Бухарской Народной Советской Республики.

С целью подготовки национальных кадров, особенно работников науки и техники, Правительство Бухарской Народной Советской Республики приняло в июне 1922 года постановление о направлении молодых людей в возрасте 10-18 лет на учёбу в Германию, Турцию, Англию и другие страны.

На основании данного постановления, Мунзим, как видный просветитель и известный интеллигент Бухары, был назначен председателем соответствующей отборочной комиссии и уже летом 1922 года доставил в Германию 44 молодых ученика, включая своих двоих сыновей, устроив их в немецких школах Берлина.

Продолжая свою дореволюционную издательскую деятельность, Мунзим 24 джумада-аль-авваль 1342 года хиджры (2 января 1924 года н. э.) за свой счёт издал в берлинской типографии-товариществе «Ковиён» книгу для литературного и духовного чтения Садрриддина Айни «Кизбола, или Холида» для учениц начальных школ для девочек, которая была завершена 22 джумада-ас-сани 1340 года хиджры (21 февраля 1922 года н. э.), в объёме 20 страниц.

С 1928 года, когда он решением Комиссариата просвещения Узбекской ССР был направлен в недавно созданную Таджикскую республику для внедрения нового латинского алфавита, и до своей кончины в 1934 году он активно выполнял различные обязанности в трёх областях – просвещении, печати и издательском деле. Он участвовал в создании Союза писателей Таджикистана. В течение определённого времени Мунзим являлся также членом Центрального Исполнительного Комитета Узбекистана и Таджикистана.

Во дворе своего дома в Душанбе Мунзим продолжил традиции литературного кружка своего учителя Садри Зиё, внося ценный вклад в воспитание молодых писателей. Ценные сведения об этом содержатся в книге известного таджикского литературоведа С. Табарова.

Таким образом, создав в Бухарском эмирате первую школу нового типа, Мунзим, в качестве руководителя и наставника таджикских интеллигентов, приложил в начале XX века огромные усилия по проведению реформ и преобразований в Бухарском эмирате. Однако, ввиду того, что эти реформы не были востребованы эмиром и большинством придворных, усилия таджикских просветителей не дали желаемых результатов, что привело к ликвидации Бухарского государства внешней силой.

Продолжив свою просветительскую деятельность в Бухарской НСР, Узбекской ССР и затем в Таджикской ССР, Мунзим внёс ценный вклад в подготовку квалифицированных специалистов как внутри страны, так и за её пределами, особенно в Германии. Эту добрую традицию следует продолжать и в период независимости Таджикистана. При подготовке ценных специалистов нужно использовать опыт развитых стран, в том числе Германии, так как это будет способствовать развитию различных отраслей страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: таджикские просветители, Мунзим, школа Мунзима, общество «Воспитание детей», татарские школы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро (История Бухарской революции). – Душанбе: Адиб, 1987. – с. 31.
2. Фират А. Баёноти сайёни ынди («Заметки индийского путешественника»). – Душанбе: Ирфон, 2009. – с. 12.
3. Фират А. Баёноти сайёни ынди. – Душанбе: Ирфон, 2009. – с. 13.
4. Фират А. Мунозара («Спор»). – Душанбе, 1992. – с. 26.
5. Там же.
6. Фират А. Баёноти сайёни ынди. – Душанбе: Ирфон, 2009. – с. 13.
7. Там же. – с. 13-14.
8. Там же. – с. 14.
9. Там же.
10. Фират А. Баёноти сайёни ынди. – Душанбе: Ирфон, 2009. – с. 30.
11. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – с. 29.
12. Айни С. Там же. – с. 97.
13. Там же. – с. 133.
14. Айни С. Куллиёт (Полное собрание сочинений). Том 10. – с. 146.
15. Там же.
16. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – с. 100.

17. Мунзим А. Арзи нол («Биография»)/Адабиёт ва санъат, 1988, 6 октябр.
18. Айни С. Таърихи инкилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – с. 114.
19. Там же.
20. Там же.
21. Табаров С. Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим. – Душанбе, 2008. – с. 37.

МУНЗИМ ВА ФАЪОЛИЯТИ АМАЛИИ МАОРИФПАРВАРОНИ ТОҶИК

Мардуми тоҷик аз қадимулайём ба мактабу маориф ва илму дониш таваҷҷӯҳи бештаре дошт, ки аҷдодони бузурги мо дар таърих чун аҳли фарҳангу китоб ном баровардаанд. На танҳо мардуми Шарқ, балки Ғарб низ аз илму маърифати тоҷикон истифода карда, ба дараҷаи баланди тараққиёт расида ва дар бисёр ҷиҳат рушду нумӯёфтаанд.

MUNZIM AND PRACTICAL ACTIVITIES OF TAJIK ACADEMICS

With immemorial times tajik people took a great attention to schools, education, science and knowledge because of that our great offspring who became famous in the history by name of culture people of books. The people not only East but west was using science and know tajiks, developed at many branches and reached a high level progress. The article is devoted about the given themes.

САНЪАТИ МАСАЛ ДАР НАХУСТИН ОСОРИ АДАБИЁТШИНОСӢ

Г.С. Нозимова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зикри санъати масал дар нахустин осори адабиётшиносии форсу тоҷик бо намунаи беҳтарини абёт ба мо омада расидааст, ки истифодаи он чун далоили маънӣ дар риштаи сухан ба ҳайси мисол ва ё шабоҳат-монандкунӣ ба қор меравад. Нахуст асари илмию адабӣ дар адабиёти форсу тоҷик, ки аз шарҳи ин санъат хабар медиҳад, «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад ибн Умари Родуёӣ мебошад ва асри XI таълиф гардида, барҷастатарин намунаҳои афкори илмию бадеии асри IX-XI –ро дар бар мегирад. Ин асар бо назарияҳо ва ақидаи илмию адабӣ дар инкишофу тақмили илми бадеъ мавқеи хоса дорад. Бахусус, аз таҳқиқҳои нуктасанҷонаи ин муҳаққиқи бузург бармеояд, ки дар равшан намудани анвои санъатҳои шеърӣ чи хизмати пураарзише намудааст. «Тарҷумонулбалоға», пеш аз ҳама, ҳамчун манбаи адабӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик арзиши беҳамто дорад. Муҳаммад ибн Умари Родуёӣ бо истифода аз осори гаронбаҳои шоирони аҳди қадим тавонистааст дар ин порчаҳои шеърӣ дунёи эшонро бо афқору ҷаҳонбинияшон маҳфуз дорад. Маҳз тарикқи ин абёти истифодашуда хусусиятҳои шеърӣю каломӣ бадеи он замонро метавон мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дод. Бартарии дигари ин асари илмӣ дар он аст, ки муаллиф шарҳи ҳар як санъатро бо забони дарӣ-тоҷикӣ овардааст ва ин имкон медиҳад, то ҳар як мавод дар сатҳи зарурӣ омӯхта шавад. Таълифи ин асари нодир заминаи устуворе барои эҷоди дигар асарҳои илмӣ-адабӣ фароҳам овардааст.

Родуёӣ дар баробари шарҳ додани дигар санои шеърӣ дар зикри санъати масал низ меафзояд: «Ва яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки шоир андар байт ҳикмате гуяд, он ба роҳи масал бувад» (1, 83). Баъд барои исботи фикр чанд намунаи абёте аз ашъори шоирони аҳди ҳеш меорад, ки он барои фаҳмидану дарк намудани санъати масал имконпазир мебошад.

Аз Унсурӣ:

Гуноҳи душман пӯшид чу чира гашт ба афв,
Ба чирагӣ дар афв аз шамоили ҳукамест...

...Мадори номи нақӯ гирди феъли нек бувад,
Ки феъли нақӯ фазл асту номи нек зи гувост. (1, 83)

Бо овардани ҳар як байт, Родуёӣ боз ҳам ҳикмати орифонаи халқро дар иртибот бо сухан гуфтани таъсири он дар ҳаёти инсон муайян намуда, онро ҳамчун маҳаки истифода дар нишонрас намудани фикр ибраз доштааст.

Азбаски «Тарҷумонулбалоға» аз асарҳои машҳуртарини таълифи асри XI аст, аз ҳар як мисоли овардаи Родуёӣ хусусиятҳои баёни дар сабқ мушоҳида мешавад. Аз оҳанги баён ва тарзи гуфтор дараҷаи ниҳони қасидасароӣ ва рӯҳияи тобеияти шоирону адибон ба дарбори подшоҳон пурра эҳсос мегардад. Дар ҳар як мисоли оварда мунақид ҳолот ва авзои кунунӣ замони худро тарикқи шеър инъикос намудааст. Родуёӣ бар он назар аст, ҳар чи ки сухани моро таъсирбахш, нишонрас ва ҳусн

мебахшад, мутааллиқ ба масал аст ва барои вусъат бахшидани фикри худ мисоле аз Шаҳиди Балхӣ меорад, бад-ин маънӣ:

Узр бо ҳиммати ту битвон хост,
Пеши ту хомӯшу забонкӯтоҳ,
Ҳиммати шер аз он баландтар аст,
Ки дилозор бошад аз рӯбоҳ. (1, 83)

Бо овардани ин дубайтӣ, ки дар он ҳикмати барҷастаи халқ «майдон аз далер аст» перохани масал ба бар намудааст, Родуёӣ боз ҳам тафсири худро дар боби ирсоли масал рушан месозад ва ҳикмати орифонаи мардумро барои талоши зиндагӣ дар худ таҷассум менамояд. Дар ҷои дигар, бо овардани мисоле аз Қамарӣ исбот мекунад, ки бадию бадкирдорӣ ҳеҷ гоҳ поянда нест ва ин таҷрибаи рӯзгори гузаштагон аст:

Зулфат ҳама бупечаду бо ман бадӣ кунад,
Нашгуфт агар бупечад ҳар к-ӯ кунад бадӣ. (1, 83)

Ҳамин тавр, Родуёӣ бо овардани намунае чанд аз абёти шоирони ҳамасри худ арзиши санъати масалро ҳамчун пайкони расидан ба ҳадаф баён дошта, истифодаи онро дар осори адибон, хусусан дар назм баланд арзёбӣ намудааст.

Намунаи дигари осори адабие, ки дар асри XII мавқеи бағоят бузургро касб намуда буд, «Ҳадоиқуссеҳр фи дақоқиқушшеър»-и Рашидаддини Ватвот мебошад, ки баъд аз 50-60 соли таълифи «Тарҷумонулбалоғ» ба майдони фарроҳи илм ворид гардидааст. Рашидаддини Ватвот ҷиҳати мукамал намудани фаҳму салосат ва ақоиду назарияи илмӣ дар боби балоғати сухан ба таълифи ин асар мепардозад. Ба қавли худ Ватвот, ӯ ин асарро бо фармоиши шоҳи Хоразм Отсиз султон матлаби эҷод қарор медиҳад. Отсиз султон бо дархости таълифи асаре дар илми балоғати сухан ба Ватвот «Тарҷумонулбалоғ»-ро барои бозтоби илмӣ пешниҳод мекунад, то дар пайравӣ аз ин китоб асаре офарад, шоистаи даврону мақбули хосу ом. Ватвот баъди мутолиаи амиқи ин асар ба хулосае меояд, ки китобе таҳия созад аз ҷамъи навъҳои илми шеър, арӯзу қофия, унвону санъатҳои шеърӣ ва айбу нуқсон дар ин фан. Ӯ бо офаридани чунин як асари гаронбаҳое, ки воқеан ҳам иқдоми тозае дар майдони илм аст, шӯҳрати ҷаҳонӣ меёбад. Ватвот баъди таълифи ин китоб онро бо унвони «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фи дақоқиқушшеър» ном мебарад ва он дар адабиёти форсу тоҷик бо номи «Ҳадоиқуссеҳр» маълуму машҳур аст.

Ватвот ҳам дар ин асари пуриқтидори худ кӯшидааст, тамоми саноеи бадеъро шарҳу эзоҳ диҳад ва дар боби масал дар «Ҳадоиқуссеҳр» овардааст:

«Ин санъат ҷунон бувад, ки шоир дар байт масал орад» (2, 675).

Ватвот дар боби санъати масал аз худ чизе наафзудааст ва он чиро, ки Родуёӣ дар ин боб ирсол дошта буд, меорад. Аз ҷумлаи мисолҳои овардаи Родуёӣ байти зайл аз Булмаъолии Розист:

Нодидарӯзгорам, з-он кордон наям,
Оре, ба рӯзгор шавад марди кордон. (2, 675)

Мутолиаи ин абёт ба ёди хонанда байти зерини ҳақимонаи Рӯдакиро меорад, ки шабеҳи мазмуни байти Булмаъоли мебошад:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд. (3, 447)

Инсон танҳо ба ҷурми обутоб ёфтани дар шебу фарозҳои зиндагӣ комил мешавад ва баъдан метавонад бо сабақи гирифтааш бо ноадолатҳои рӯзгор мубориза барад. Назаре ба ишораи боло, ки побанди мадҳу сано будани назми баландпояву пурмазмунӣ ин асарро далолат мекунад, боз ҳам чанд мисоли дигарро аз ин асар хоҳем овард, ки равшангари ин маънианд:

Аз Масъуди Саъд:

Дардову ҳасрато, ки маро ҷарҳи дуздор,
Бе олату сипоҳ бизад роҳи корвон,
Чун давлате намуд маро меҳнате фузуд,
Бе кардан, эй шигифт, набудааст кард рон. (2, 676)

Ватвот аз худ дар ин санъат меафзояд:

Олам аз баҳри ту паймояд худованди хунар,
Ҳодисоти баҳр ғаввос аз пайи гавҳар кашад. (2, 676)

Мантиқи баргузидаи Ватвот аз ин ду мисоли охир қариб ба як ҷониб равона шудааст ва мақсади асл доди ҷафо ситонидан аз бевафоӣҳои даҳр, ки ҳамеша ғолиби иродати хоси инсон аст,

мебошад. Носири Хусрав низ талошу такопӯҳои зиндагиро аз меҳнати ҳалолу софдилтона дида, дар ашъори худ таъкид бар он намудааст, ки:

Нобурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад,
Дар либоси дигар:
Беҳ аз сонъ ба гетӣ муқбиле нест,
Зи касби даст беҳтар ҳосиле нест. (4, 141)

Агарчи аз ин маънӣ дар мисолҳои овардаи Ватвот оҳанги шикваомез садо медиҳад, аммо Носири Хусрав марҳамату садоқати инсонпарваронаро дар меҳнатдӯстӣ талқин намудааст.

Ба ҳамин васила, Ватвот дурустии афкори суботкоронаи аҳди қадимро дар боби ирсоли масал ба қалам дода, ягонагии баёнро дар оҳангу маънӣ тасдиқ намудааст ва масалро ҳамчун ифодаи баъни фикр, монандкунӣ, нисбат додани як чиз ба чизи дигар ва ба қолаби маънӣ даровардани акси хаводис маънидод намудааст.

Санъати дигаре, ки дар боби масал пайгирӣ шудааст, амсол мебошад, яъне ҷамъи масалҳо. Ин санъат дар осори нахустини адабиётшиносӣ бо унвонии «Ирсолулмасалайн» ёдоварӣ мешавад. Яъне, шоир дар як байт ду ҳикматро ҷо медиҳад. Шарҳи ин боб аз «Тарҷумонулбалоғ»: «Маънии ин фасл чунон бувад, ки шоир мисрае бигӯяд ё байте ва андар он байт ё мисрае ду ҳикмат гӯяд, ки он ду ҳикмат ба роҳи масал равад» (1, 84).

Аз «Ҳадоиқуссеҳр»:

«Ин санъат чунон бошад, ки шоир дар байт ду масал орад» (2, 677).

Назари ин ду муҳаққиқ дар шарҳи «Ирсолулмасалайн» қариб бетафовут аст. Фақат, агар мо баъни эшонро ба инобат гирем, чун шарҳи қаблӣ дар боби ирсоли масал, тафриқа миёни ин ду мунақид ин аст, ки яке онро ҷумла ва фасл хонда ва дигаре, мафҳуми санъатро ба қор бурда. Аз ин бармеояд, ки то бозомӯзӣ ва таҳқиқи Рашидаддини Ватвот масал ҳамчу санъати махсус омӯхта нашуда буд, вале дар татбиқи фикр аз намунаи абёти овардаи Родуёни васеъ истифода бурдааст, яъне ҳамаи мисолҳои овардаи Родуёниро овардааст. Баъзе аз намунаҳои овардаи Ватвот чунин аст:

Аз Қамарӣ:

Бе хунар давлати поянда набошад бас дер,
Давлат он бошад поянда, ки ёбӣ ба хунар. (2, 677)

Дар ин байт ду ҳикмати бузурги халқ дар як маънӣ омада: яъне, маълум аст, шахси беҳунар мисоли матоест бебақо ва дар байти дигар, ҳикмати ин маънӣ пайгирӣ шуда, акси ҳолро рушан месозад, мисле, ки шахси хунарманд ҳеҷ гоҳ эҳсоси камӣ надорад, чунки хунари ӯ афзояндаву муқтадир аст.

Мисоли дигар аз Абулҳасан Оғочӣ:

Нони нокас батар аз марги ғачеъ,
Зули тӯҳмат батар аз зули ниёз.
Ҳар, ки бишгофт боз пастар монд,
Зуд бетир монд тирандоз. (2, 677)

Бо ин паёмад дар боби ирсоли масал ва ирсолулмасалайн маъниҳои зиёде ба қор рафта, ки мунъакиси санъати мазкур дар латофати суҳанварӣ аст ва мо худ шоҳидем, ки бо гузаштани марҳилаҳои зиёди таърихӣ маҳз тавассути ин санъати бадеъ гузаштагонӣ мо ҳадафи аслро бозёфт намудаанд ва метавон вазифаҳои онҳоро дар тӯлӣ таърих иҷрошуда ҳисобид.

Тарзу ҳолати баъни масал дар назм вобаста ба масоили дар миён-гузошташуда тағйироти иҷмолӣ гирифта, моҳияти ифодаро дар шунаванда ошкор менамояд ва толибони илму хираду андеша, ки бо абёти рангину ибратбахши худ дар изҳори мағлаб аз амсолу ҳикмат, тақрибул-амсолу каломӣ бадеъ барин саноеъ фарроҳ истифода бурда, суҳани худро ба умқи маънӣ расонидаанд, дар тобиши санъати масал ангезаҳои нав ворид намуданд.

Родуёни дар баъни шарҳи амсол ва ҳикам чунин хабар медиҳад: «Яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки шоир байте гӯяд, ки он байт ба маънии ҳадис дарояд ва ё ба маънии масали соир ва ё ҳикмати маъруф».

Мухаллади гӯяд:

Ҳар киро баҳра кард эзиди фард,
Донишу амну тандурустию х(в)ард.
З-ин ҷаҳон баҳрае тамомӣ ёфт,
Гӯ ба гирди дигар фузул магард.
К-орзуро қарона нест падид,
Озро хок сер донад кард.» (1, 118)

Ин ҳам як навъи баъни масал аст, ки ҳикмату андарзи бузургонро фарогир буда, бештар дар маънии ҳадис қорбаст мешавад. Яъне, суҳанро аз дуриҳои дур ба воқеият мекашад.

Санъати дигареро, ки дар боло ишорааш рафт, «Алкалом улчомеъ» мебошад, ки шарху баёни он куллан аз масал тафовут дошта, бештар характери шикоятиро дар бар мегирад. Шархи ин санъат дар «Ҳадоиқуссеҳр» чунин омадааст:

«Ин санъат чунон бошад, ки шоир абёти хеш бе ҳикмату мавъизату шикояти рӯзгор нагузорад. . .»

Аз Масъуди Саъди Салмон:

Таборакаллох, ин бахту зиндагонӣ бин,
Ки то намирам, зиндон бувад маро хона.
Чу шона шуд чигарам шох-шох з-он ҳасрат,
Ки мӯй дидам шохе сапед дар шона. (2, 701-702)

Яъне таъну маломати замони нотинҷи рӯзгори худро шоирон бад-ин василаи баён иброз доштаанд, ки дар он ҳам як навъ оҳанги масал мушоҳида мегардад.

«Ва бештар ашъори Масъуди Саъди Салмон каломӣ чомеъ аст, хоса он чи дар ҳаё гуфтааст ва ҳеҷ кас аз шуароӣ аҷам дар ин шева ба гирди ӯ нарасанд, на дар ҳусни маонӣ ва на дар лутфи алфоз.» (2, 702)

Аз ин боб дар «Тарҷумонулбалоғ» бо номи «Ал калом ал чомеъ ал мавъизат вал ҳикмат вал шиква» ёдоварӣ шудааст. «Ва яке аз сухани балоғат он аст, ки шоир шеър ораста гардонад ба ҳикмат ва мавъиза ва шикояти рӯзгор ва он чи ба вай монанд». (1, 130)

Санъати дигаре, ки зикри он дар сарчашмаҳои таърихӣ рафта ва қаробати бештаре ба масал дорад «Тақрибаламсол» мебошад. Аз шархи ин санъат дар «Тарҷумонулбалоғ» омада: «Яке аз ҷумлаи балоғати мардум он аст, ки тақрибҳои афсонаҳои аҷам ва оёти «Қуръон» бишиносад, ба вақти хеш»:

Бадқирдор бадандеш бувад;
Умед ба навмедӣ андар аст;
Оҳанро ба оҳан бурранд;
Мурғи малъун бар дарахти машъум нишинад; . . .

«Ва монанди ин бисёр тавон ёфтанд, валекин аз маломати китоб бишқӯҳидам ва фазлро бад ин андом хатм кардам.» (1, 121)

Яъне «Тақрибаламсол» низ панду андарзи соир аст, ки бештар дар наср истифода мешавад ва шоирон ҳам дар осори худ аз он васеъ истифода бурдаанд.

Ба ҳамин тарик, ирсоли масал дар осори нахустини адабиётшиносони форсу тоҷик бо намунаи беҳтарини абёт манзури баҳси майдони илм ва балоғати суханварӣ қарор гирифта, ба ҳайси як санъати комил омӯхта мешавад. Намунаҳои барҷастаи истифода ва қорбурди масал дар назми баландпояи асри X-XII, ки то ба мо омада расидаанд, инро далоят мекунад. Дар шеърӣ ҳар яке аз суханварони ин давра замон, мисли Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Аттор, Саной, Мавлоно Балхӣ, Носири Хисрав ва дигарон санъати масал куллан зоҳир гардида, маъмулан воқеиятеро аз ҳаводиси замон масоили даврон хифз намудаанд.

Ҳамаи он чизе, ки воқеияти зиндагии моро дар бар гирифта метавонад, ҳукми масалро дорад. Ва масал нуктаи ниҳонӣ гуфтор аст, ки гавҳари сухани мо дар он нақши худро пайдо мекунад. Тарикӣ масал гуфтаи сухани мо рамзӣ ва дар як замон мӯъҷаз мебарояд, агар рамзе аз он бошад, ки таҷрибаи рӯзгорро пайваста аст, мӯъҷаз бар он аст, ки таъвили ҳар як амали нодаркору бемавридро исбот менамояд ва ба забони ом медарорад.

КАЛИДВОЖАҲО: санъати масал, осори адабиётшиносӣ, зикри санъати масал, ирсоли масал, амсол, латофати суханварӣ.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммадибни Умари Родуёӣ, Тарҷумонулбалоғ. Чопи аввал, Истанбул 1949 Чопи дувум 1362х.ш.
2. Рашидаддини Ватвот. Ҳадоиқуссеҳр фи дақоқиқушшеър, Техрон. Шоҳобод, 1339 х.ш. 738 с.
3. Саид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Техрон. 1382, 675 с.
4. Носири Хисрав. Гулчине аз девони ашъор. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1957, 180 с.

ПОЭТИЧЕСКАЯ ФИГУРА МАСАЛ В РАННИХ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Статья посвящена вопросу становления поэтической фигуры масал и её теоретического освещения в первых персидско-таджикских литературоведческих трактатах «Гарджуман албалога» Радуяни и «Ҳадаиқ уссеҳр» Рашидаддина Ватвата. В работе в результате анализа и обобщения мнения указанных средневековых авторов определено место и значение поэтической фигуры масал в ранней стадии развития персидско-таджикской поэзии.

POETICAL FIGURE MASAL IN EARLY LITERARIAN SOURCE

The article is about question formation poetical figure masal and its theoretical lighting in the first Persian-Tajik literarian contribution "Tarjimon ulbalogha" Roduyoni and "Hadoiq ussehr" Rashidaddini Vatvot. In the work in result analysis and generalization opinion indication middle century authors define place and the meaning of poetical figure masal in early stage development Persian-Tajik poetry.

РАСМИ «ГАХВОРАБАНДОН» ВА СУРУДҶОИ МАНСУБИ ОН ДАР РҶШОН

Г. Раҳматуллоева
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ

Аз боби расму оину маросимҳо вобаста ба таваллуди кӯдак ва ҳаёти минбаъдаи вай, ки дар байни тоҷикони Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон роиҷ мебошанд, ҳанӯз аз ибтидои садаи бист шурӯъ гардида, то ба имрӯз қорҳои зиёд ва муҳим низ анҷом ёфтаанд.

Дар бораи ин суннатҳои мардумии аҳолии бархе аз аз водию навоҳии Кӯҳистони Бадахшон низ маводҳо гирд омада, бо тафсиру тавзеҳот ба ҷоп расидаанд.[1] Аммо вочибии тазаккур аст, доир ба осори эҷодӣ бадеии ин вилоят ва умуман, тоҷикони манотиқи дигар, ки ба ин таомулу маросимҳо дар иртиботи зич қарор доранд, ба ғайри мулоҳизаҳои иҷмолӣ ва дарҷи баъзе намунаҳо дар таълифоти ёдшуда ва махсусан, асари фолклоршиноси тоҷик Баҳром Шермуҳамадов «Назми халқии бачагонаи тоҷик»[2] дигар ягон тадқиқоти нисбатан ҷиддӣ ба ҷо оварда нашудааст.

Муссалам аст, ки осори эҷодӣ бадеии шифоии сокинони ҳар минтақа, водӣ, ноҳия ва ҳатто ҳар маҳал, ба хусус, фолклори бачагона, ки ба расму оину таомулҳои гуногуни мардум алоқаи зич дорад ва эҷодкору гуяндаҳои асосии онҳо занон мебошанд, дар баробари умумият доштанишон аз рӯи мавриду тарзи иҷро ва махсусан, аз лиҳози сохту шакл банду баст ва сабку услуби бадеӣ фарқ мекунанд. Ин ҳолат ва виваҷҳои дигари онҳоро аз маводҳои, ки аз деҳаҳои ноҳияи Рӯшони ВМКБ гирд омада, баррасӣ мешаванд, рушан ба назар мерасанд.

Расми «Гаҳворабандон» чун тоҷикони дигар манотиқи Тоҷикистон, навоҳӣ ва вилоятҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна дар Рӯшон низ рӯзи ҳафтуми баъди таваллуди кӯдак ба ҷо оварда мешавад. То ин вақт кӯдак бо модараш дар як ҷогаҳ хоб мекунад. Агар дар хона гаҳвора бошад, барои кӯдаки навзод онро истифода мебаранд. Дар акси ҳол, гаҳворай нав мехаранд ё аз ягон ҳамсоя муваққатан мегиранд. Дар гузашта гаҳвораро аз одамоне мегирифтанд, ки фарзандонашон дар қайди ҳаёт буданд. Гуё ин гуна гаҳвора барои навзод хушбахтӣ меоварад. Зане, ки бори нахуст кӯдак таввалуд мекунад, дар деҳоти Рӯшони поён гаҳвораро волидонаш пайдо карда, барои ӯ ҳамчун тӯҳфа тақдим мекунанд. Ҳамроҳи гаҳвора асбобу анҷомоти онро низ, ки аз дастбандак, побандак, кӯрпача, қаҳқдон, арзанақдон, рӯймолак, чорчулак, дулак (барои ахлот ва пешоб) хуфчак (аз устухони буз ё аз ҷӯби дарахт сохта мешавад) оварда мемонанд. Гаҳвораро дар аксари деҳоти Рӯшон «Шинак» фақат дар водии Хуф «Гук» ном мебаранд.

Дар Рӯшон мавриди гаҳворабандӣ дар қатори чанд зани ҳамсоя ва ҳешони наздик, зани дуохон низ иштирок мекунанд ба писар ё духтаре, ки кӯдакро ба гаҳвора мегузорад, тартиби иҷро шудани ин расму гуфта медиҳад. Мавриди ба ҷо овардани расми гаҳворабандон дар аксари деҳоти Рӯшон бегоҳи пеш аз гуруби офтоб, рӯзи чоршанбе, соати неку хайр ҳисоб мекунанд. Лекин дар бархе аз деҳаҳо, аз ҷумла, дар Шидз ва Деҳ барои гаҳворабандӣ рӯзи чумба неку хайр доништа мешавад. Қабл аз ба гаҳвора гузоштани кӯдак, чор дона кулча пухта, ду дона аз тарафи сари кӯдак ду донаи дигарро аз тарафи пойҳои кӯдак мегузоранд. Ҳамон навъе ки М.С. Андереев ҳам ба қайд гирифтааст, ба гаҳвора гузоштани кӯдакро дар Хуф «ар шинак вузд» мегӯянд.[3]

Дар Рӯшон ҳам айнан ҳамин ибора дар истифода аст. Дар мавриди ба гаҳвора мондани кӯдак, тибқи бовару эътиқодот дар лаби оташдон (арсон)–и хона буй-воҳ (алаферо гуянд), дар зери гаҳвора испанд (сипандар), буй-амбар (гулуро гуянд, ҳаси чорраҳа ва дваскбуст (пусти мор)–ро дуд андохта, писар ё духтари (аслан то 15-сола), ки бе дарду ғам ва соҳиби падару модари барҳаёт бошад, даҳонашро аз нон пур карда, дар дилаш дуо хонда, кӯдакро ду бор ба гаҳвора гузошта, боз берун карда ва ба падару модар се бор ишора мекунанд, ки «ар шинак навазд» (дар гаҳвора намегунҷад). Ин дам падар ё модар ва ё аз ҳешу табор касе ба гаҳворабанд чизе тӯҳфа (пул, матоъ, рӯймол, курта) медиҳад ва бори сеюм писар ё духтар дар дилаш дуои «Бисмиллохиррахмониррахим, умраш дароз, бахташ наку» хонда, кӯдакро ба гаҳвора гузошта, бо дастбанд ва пойбандҳо баста, мехобонад. Дар ин маврид зани дуохон сари гаҳвора омада, бо нияти хайр дуо «Им шинак кона, туйт нав», (Илоҳо, ин гаҳвора кӯҳна гардаду ту нав (тансиҳат) бимон) ё «Им шогак аз ху мо хайде» (Ин гусола аз модараш умри бештар

бинад)-ро се бор вирди забон мекунад. Дар Рӯшон волидони кӯдак муофиқи имконот ба зани дуохон низ тӯҳфа тақдим мекунад. Дар Хуф, баръакс, бори нахуст писари 6-10-сола навздро ба гаҳвора мегузошт ва волидонаш барои гаҳворабанд одатан, гусфанд (дар аксар маврид баррача) тақдим мекарданд.[4] Дар даҳсолаҳои пеш барои гаҳворабанд аз тарафи «зича» модари навзод «асартапо» (айнан: -аз сар то по) либос ё анвои либосворӣ тӯҳфа карда мешуд. Имрӯзҳо ба гаҳворабанд дар аксар маврид пул ё матоъ (кола) тақдим мекунад. Духтар бо сухани «Бисмиллоҳирраҳмонирраҳим», «пир сав ба комо: ле пи: ре: фра: п» (пир шав, ба камоли пири расед). У хангоми аз гаҳвора баровардани кӯдак, уро сари гаҳвора лаҳзае нигоҳ дошта, қуввати гаҳвора мегӯяд ва минбаъд ин сухан ҳар бори аз гаҳвора гирифтани тифл тақрор мешавад.

Дар Самарқанд ҳам кӯшиш мекунад, ки «Гаҳворабандон» дар рӯзҳои «нек»-и ҳафта барпо шавад. Пас аз бастанӣ кӯдак дар гаҳвора, модар ба паҳлуи гаҳвора нишаста, нонро мегузад. Аз бачагон, ки дар рӯи ҳавли ҳузур доранд, яке ба хона даромада, нонро аз даҳони ӯ гирифта мегурезад. Бачаҳои дигар аз қафои вай давида мераванд. Онҳо хоҳ уро дастгир кунанд, хоҳ дастгир накунанд, баъди чанд лаҳза ҳама назди гаҳвора чамъ мешаванд ва занон нонро як даҳонӣ тақсим карда мегиранд. Кампири серфарзанди набераю аберадор дар сари гаҳвора нишаста, дуо мехонад ва аз номи ҳамаи ҳозирон ба кӯдак умри дароз, саломатӣ, ақли расо, одоб, давлат, мартаба орзу мекунад ва гаҳвораро ҷумбонида ду-се даҳон «алла» мегӯяд.[5] Дар деҳаи Тегирмиш (Дарвоз) ҳам ин расмро ҳамин зан ба ҷо оварда, баъди хондани сурае аз Куръон мегӯяд: «Дысти мын не, дысти Бий Фотима, Бий Зухро, Бий Хадича, Бий Кибриё, ича хов мерай, уча хов мерай, дар ҷои бобоиет хов мерай».[6] Дар деҳаи Умарак (Дарвоз) хангоми ба гаҳвора мондани навзод рӯзи душанбе ё панҷшанбе ё бегоҳӣ баъди гуруби офтоб зани солхӯрда ва серфарзанд мегӯяд: «Худо хови қарори манро бай тура быда». Ба ин зан ягон матоъ (кола)-ро тӯҳфа меоданд.[7]

Баъди анҷом додани ин расм, занон ба доиразанию сурудҳои базм меороянд, рақс мекунанд ва агар писар бошад, ин сурудро мехонанд:

Ху мод пуцак, ху модак чон,
Ху мод пуцак, лап нозиён,
Нур мисанде тайа пухта,
Ху мод-ре са соф-ас гула,
Нур wysан та ар гавора,
Илоим са ту сад сола.

Писари модар, ҷони модар,
Писари модар, туй нозпарвар,
Имрӯз дорӣ нони худои,
Барои модар гарди калон,
Имрӯз монем тӯро дар гаҳвора,
Илоҳо, шавӣ ту сад сола.

Агар духтар бошад ба суруд ҷои «писар», «духтар»-ро иваз карда, мехонанд:

Ху мод ризен, ху мод чон,
Ху мод ризен, нозиён.

Духтари модар, ҷони модар,
Духтари модар, нозпарвар.

Ду байти дигар айнан тақрор меёбанд. (Назардодова Моъҷон, сокини 86-солаи деҳаи Бар Рӯшони ноҳияи Рӯшон. Гуяндаи матни сурудҳои зерин низ ӯ мебошад). Бо ҳамин, расм ё оини «Гаҳворабандон» анҷом ёфта, минбаъд хангоми хобондани кӯдак дар гаҳвора, модар онро ҷунбонда, одатан, суруди «Лала-йаю»-ро мехонад:

Ху мод пуцак, ху мод виро,
Э чон, лай, лай, лай,
Му марг-ат мурдан, та тар пиро,
Э чон лай, лай, лай,
Ла-лай пуцак, тарейум кабул.

Писари модар, додари модар,
Э чон, хоб кун, хоб кун, хоб кун,
Маргу мурдани ман пеш аз ту,

Э чон хоб кун, хоб кун, хоб кун,
Хоб рав-е писар, ман садқаат шавам-е.

Агар духтар бошад, модар мехонад:
Ху мод йахак, ху мод ризен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Май дон нолан та донд-авен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Ла-лай зенак, тарейум кабул.

Хохари модар, духтари модар,
Э духтарам, хоб кун, хоб кун, хоб кун, хоб кун,
Ин хама нолахо аз барои ту,
Хоб рав-е духтаракам, ман садқаат шавам-е.

Пайдост, ки модар бо ин сурудхо мухаббат, самимияти амиқашро нисбати фарзанд баён мекунад. Ҳамчунин, дар вақти гахворачунбон намунаи лалаикхо суруда мешаванд, ки тавассути онхо модар чигарбандашро навозиш карда, умеду оризухояшро баён мекунад.

Лай-лай бачекум, лай-лай, лай-лай,
Пешат бимурум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, писарум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, чигарум, лай-лай, лай-лай,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.

Э бачаи чон, илоҳи садсола шавӣ,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай,
Дар паҳлуи ман нишину ҳамсоя шавӣ,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.
Ҳамсоя шавӣ, ки даст ба ман соя кунӣ,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.
Шояд ки насиби модари зор шавӣ,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.

Лай-лай бачекум, лай-лай, лай-лай,
Пешат бимурум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, писарум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, чигарум, лай-лай, лай-лай,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.

Ёрам ту, чонам ту, ғамхорам ту.
Лай-лай, лай-лай, лай-лай,
Дорам хама дам, умеди бисёр аз ту,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай,
Гар бимирам, пой чанозаам, ту бигир,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай,
Хушнуд шаванд, халқҳои ҷаҳон аз ту,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.

Лай-лай, бачекум лай-лай, лай-лай,
Чонум чигарум лай-лай, лай-лай,
Чонум, писарум, лай-лай, лай-лай,
Пешат, бимурум, лай-лай, лай-лай,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.

Модар дар ин қабил сурудхо ва сурудҳои ба монанди “Дилум, дилум” фарзандашро ба хотири хобондан, вайро бо ин суханон навозишро васфу тавсиф мекунад.

Пас ves себарга, му пуц,
Дилум, дилум, дилума,

Баҳор гулгунча, му пуц,
Дилум, дилум, дилума,
Соф тоза маска, му пуц,
Дилум, дилум, дилума.

Лаб-лаби чӯй себарга, писарам,
Дилум, дилум, дилума,
Дар баҳорон гулгунча, писарам,
Дилум, дилум, дилума,
Аз ҳама покиза равған, писарам,
Дилум, дилум, дилума.

Ё дар васфи духтарча хонда мешавад:

Йа му ризен нозбилул,
Дилум, дилум, дилума,
Хащпирухм чинуш ум буй,
Дилум, дилум, дилума,
Ум чон-ре сам аз кабул,
Дилум, дилум, дилума.

- Нозпарвар аст, духтарам,
Дилум, дилум, дилума,
Аз хушбуйи ранги райҳонӣ,
Дилум, дилум, дилума,
Ба чонаш ман шавам садқа,
Дилум, дилум, дилума.

Фолклоршинос Б. Шермухаммадов дар тадқиқоти ёдшуда ба таъкид гирифтааст, ки модарон бо сурудаҳои хобро даъват мекунанд, ки тифлашонро ба ҳукми худ гирад.

Алла, алла, аллае,
Махфиратҷонам, аллае,
Ҷонамба дармонам, алла,
Хобаш биёду барад, алла.

Модар тамоми умеду орзуҳои худро дар ояндаи тифл мебинад. Орзу мекунад, ки тифлаш ба воя расида, умедҳои ӯро амалӣ гардонад. Тифл барои модар дилу чигар, давои дарди сару кундаи зар аст:

Алла мегӯм, аллае,
Бачаи ҷонум, аллае.
Хуни дил рехта кардум,
Туро мун катта, аллае,
Додари ҷонум, аллае,
Ту бача не, чигарум,
Давои дарди сарум,
Алла мегӯм, аллае,
Бачаи ҷонум, аллае,
Бача ту кунди зарум.
Ёкути даргузарум.
Алла мегӯм, аллае.[8]

Ин гуфтаи фолклоршиносро сурудҳои мансуби гаҳворачунбон, ки аз дехоти Рӯшон дастрас гардидаанд, рушан бозгӯӣ мекунанд.

Яке аз ходисаҳои барои модар бисёр ғамангезу рикқатовар, доғи фарзанд аст. Дар суруди зерин, маҳз ҳамин ҳаяҷону изтиробии пуртуғёни модар баён ёфтааст:

Та кад биланд видат намоен,
Лай-лай, лай-лай,
Та модак галас та авен хайрон,
Лай-лай, лай-лай,

Та чон нихтуйдат азум та чоxt,
Лай-лай, лай-лай,
Ху цаменат бисемгат, муят ринохт,
Лай-лай, лай-лай,
Та модака вид ид ум такдир,
Лай-лай, лай-лай.
Баъди хуят му чуч лап пир,
Лай-лай, лай-лай.

-Қадат баланд доштию, будӣ намоён,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав,
Модарат ханӯз барои ту хайрон,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав.
Чонат баромаду буд бо ту ёдаму хуш,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав,
Чашмонатро пушондию маро карди фаромӯш,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав,
Ин буд насибу такдири модарат,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав,
Баъд аз сари худ кардӣ маро аз ҳад зиёд пир,
Хоб рав, хоб рав, хоб рав, хоб рав.

Дар «даргилақ»-ҳои зерин ҳам модар арзи ҳол мекунад, ки такдир ӯро аз фарзандаш ҷудо кардааст.

Ар кахзорак поп-поп гулен,
Даргил модак.
Хичронийум та донд –авен,
Даргил модак.
Йи даста гуле, йи даста сизд,
Даргил модак.
Нурат мемонат, сарайта тизд,
Даргил модак.
Рубобчаяк зилак чи зил,
Даргил модак.
Хацтиюм тушна татиюм даргил,
Даргил модак.
Дар кахзорак шукуфта гулҳои нав,
Дилгир модарат.
Хичрониам танҳо аз барои ту,
Дилгир модарат.
Як даста гул, як даста синчит,
Дилгир модарат.
Имрӯз меҳмонӣ, фардо рафтани,
Дилгир модарат.
Рубобчаяк торақ матор,
Дилгир модарат,
Ба об ташнаам, ба ту пазмон,
Дилгир модарат.

Ба ин мазмун ва маънӣ низ модар сари гаҳвора меҳонад:

Э марг, ту ҳазор хона вайрон кардӣ,
Даргил модак.
Чандин касон хишруй чивон бечон кардӣ,
Даргил модак.
Ҳар гавҳари қимате, ки ояд ба ҷаҳон,
Даргил модак.
Бурда ба зери хок пинҳон кардӣ,

Даргил модак.
Тар вач нахтеюм дарго сангчил
Даргил модак даргил.
Тона – сум зинда тут му ба дил,
Даргил модак даргил.
Чраб вафум бех бар нилай,
Даргил модак даргил.
Мум соз лувум аз даргилай,
Даргил модак, даргил.
Ошум похт ид барги бед,
Даргил модак даргил.
Ёдум та чуд ситхон сафед,
Даргил модак, даргил.

Маълум мешавад, ки суруд дар мавриди ба чо овардани расми «Гахворабандон» ва амали «Гахворачунбон» аз гузашта, чун анъана мавқеъ пайдо карда, он дар изхори розу ниёзи модарон аз воситаҳои муҳим қарор доштааст. Аз намунаҳои иқтибосшуда, ҳамчунин хусусияти дузабонии назми халқии Бадахшон рушан ба назар мерасад. Агар қисми муҳим матни сурудҳо аз жанри маъмулӣ ба забонҳои Шугнонӣ ва Рушонӣ-даргилик таркиб ёфта бошанд, бунёди бархе аз сурудҳо рубоӣи мардумии тоҷикӣ мебошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: расму оину маросимҳо, осори эҷоди бадеии шифоии сокинони Тоҷикистон, суннатҳои мардумӣ, расми «Гахворабандон»-и манотиқи Тоҷикистон, сурудҳои мансуби «Гахворабандон» дар Рушон.

АДАБИЁТ

1. Зарубин 1927. с. 361-373, Андреев, 1953, с. 68-69, Таджики, 1976-с. 70-71.
2. Шермухаммадов 1973-с.22-23.
3. Андреев 1953 с. 68-69.
4. Андреев 1953 с. 69.
5. Б. Шермухаммадов, 1973 с. 22-23.
6. Таджики 1976 с 71-72.
7. Таджики 1976 с 70-71.
8. Шермухаммадов. 1973, с. 81-83.

«ГАХВОРАБАНДОН» (УКЛАД В КОЛЫБЕЛЬ) И ФOLKЛОРНЫЕ ПЕСНИ, СВЯЗАННЫЕ С ЭТИМ ОБЫЧАЕМ

Статья посвящена анализу народных колыбельных песен в фольклоре Горного Бадахшана в сравнении с фольклором таджиков других регионов Средней Азии. Автором выявлены языковые и художественные особенности колыбельных песен народов Горного Бадахшана.

"GAHVORABANDON" (SETTLE IN THE CRADLE) AND FOLKLORE SONGS RELATING TO THIS RITUAL

The article is devoted to analyzing national cradles songs in the Gorno Badakhshan with comparison to Tajik Folklore and other regions of Central Asia. The author elucidates features of language and literature cradle songs of Gorno Badakhshan people.

ТАНВИРИ АФКОР ДАР ПУБЛИЦИСТИКАИ АЙНӢ

Л.Х. Бобоёрова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Публицистика, мақола, хитоба ва фелетонҳои Айнӣ, ки аз соли 1919 то соли 1954 дар матбуот ва маҷмуаҳои адабии тоҷикӣ ба таъби расидаанд, дар ҷилди нӯҳуми қулӣёт гирдоварӣ шудаанд. Айнӣ дар солҳои аввали инқилоб ва баъди он ба навъи фаъоли адабӣ- публицистика рӯй меорад ва танвири афкори худро дар ин навъи жанри адабӣ меозмояд.

Ҳамаи мақолаҳои аз солҳои 1919 то 1921 навиштаи Айни дар маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» чоп шудаанд. Ин маҷалла аз 10 апрели соли 1919 то декабри соли 1921 дар Самарқанд нашр мешуд. Мақолаҳои Айни аз аввали таъсиси ин маҷалла то қатъи он ба аҷад мерасанд, ки бо имзоҳои «С. Айни», «С. М», «К. С», «С. Х», «С», «Х», «С. Қ», «Қ. С», «С. А» ба таъъ расидаанд. Яке аз ходимони асосӣ ва доимии маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» Садриддин Айни буд.

Шеърҳои Айни «Инқилоб офтобро монад» ба маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ва таъсири он ба афкори ҷомеа бахшида шудааст, ки бо имзои «С. Айни» дар шумораи 26-уми ҳамин маҷалла, ки ба 29 декабри соли 1919 рост меояд, нашр шудааст. Ин шеър далели дар муддати кӯтоҳ (8 моҳ) маҳбуби хонандагон шудани маҷалла аст. Зеро Айни инқилобро ба офтоб, ки тамоми дунёро бо нурҳои мунаввар мегардонад, монанд кардааст:

Инқилоб офтобро монад,
Ё ки тӯфони обро монад.
Нашри анвор мекунад ба ҷаҳон,
Инқилоб офтобро монад. . .
Шӯълаи инқилоб дар таъсир,
Партави офтобро монад.
Шарарафшонии наӣ килкам,
Шӯълаи инқилобро монад (1,8)

Аз мисраъҳои баъдинаи шеър хулоса кардан мумкин аст, ки ба оғози фаъолияти публицистӣ ва танвири афкор дар байни ҷомеа дар солҳои баъди инқилоб «Шӯълаи инқилоб» воситаи асосӣ барои Айни аст.

Яке аз мақолаҳои муҳим ва дархӯри дардҳои ҷомеа «Танвири афкор» аст, ки дар шумораи 23-юми «Шӯълаи инқилоб» (7-уми декабри соли 1919) бо имзои «Син. Мим» чоп шудааст. Танвири афкор ҳамон равшанфикрист, ки Айни онро дар байни миллати худ дидан мехост. Айни дар ин мақола барои муомила кардан, ҳуқуқ гирифтани аз ҳукумат, омезиш бо хешу ақрабо, бунёди оила ва тарбияи насли оянда «фикри соиб ва ҳатти ҳаракати дурустро» салоҳ мебинад (1,11).

Дигаргунҳои баъди инқилоб, аз қабилӣ кушода шудани мактабу мадрасаҳо ва курсҳоро дар мақола ёдоварӣ карда, аз истифода накардани ин фурсати мусоид афсӯс мехӯрад. «Мо тамошобинӣ мекунем» гуфта, Айни бетарафии ҷомеаро нисбати ин дигаргунҳо нишон медиҳад ва сабабҳо дар ҷаҳлу нодонӣ мебинад. Бояд гуфт, ки ҷаҳолату нодонӣ дар байни ҷомеа ҳанӯз ҳуқуқфармой мекард. Зеро ба ақидаи Айни онҳо нашри рӯзнома «асбоби пулгирии ҷариданависон» мепиндоштанд (1,12-13). Мафкураи бархе аз онҳо ҳанӯз ҳам чун солҳои пеш буд.

Ҷӯроҳи бартараф намудани ин камбудӣҳоро дар танвири афкор ва афзудани дониш мебинад. Кушоиши ҳалли масъаларо дар матбуот меҷӯяд, ки ин пешниҳоди ӯст ба ҷомеа ва дар ин роҳ яқдигу яқзабон буданро беҳтар мебинад.

Таблиғ ва ташвиқоти маорифпарваронаи Айни дар «Танвири афкор» аз ҷумлаи зер пайдош: «Бародарон! Ҳар ҳафта як соат умратонро ба хондани ин рӯзнома («Шӯълаи инқилоб»)ро дар назар дорад. Муаллиф) сарф кунед, ба қадри иқтидоратон аз ҷаридае, ки ба забони худатон нашр мешавад, истифода намоед, дар бадали ин як соат, умре, ки ба беҳабарӣ гузарондед, талофӣ намоед» (1,13). Ин як ҷумла ҳам хитоба, ҳам хоҳиш, ҳам пешниҳод ва ҳам раҳнамоӣ ба сӯи маърифат ва андӯштани дониш аст, ки бо дилпӯрӣ гуфта шудааст. Айни итминони комил дорад, ки ҷомеа аз хондани рӯзнома на зарар, балки фоида мегирад, танвири афкор (равшанфикрӣ) дар байни ҷомеа ҳосил мешавад. Бинобар ин, ҳисси таблиғгарии худро зиёдтар карда, халқро ба хондани ҷаридаю маҷаллаҳо ҷалб менамояд ва ба онҳо хитоб мекунад: «Бародарон! Яқдил ва яқзабон шуда, бихонед!» (1,13).

Албатта, дар мадди назари Айни, пеш аз ҳама, хондани рӯзномаи «Шӯълаи инқилоб» меистад. Зеро мақолаи «Танвири афкор»ро дар ин маҷалла чоп намуда буд ва дар он аз миллати тоҷик хоҳиш мекард, ки ҷаридаро, ки ба забони худашон навишта шудааст, истифода кунанд ва бихонанд.

Қисми зиёди публицистикаи Айни чун мақолаи «Танвири афкор» ҳисси таблиғгарӣ ва маорифпарварии ӯро фаро мегиранд. «Сайфу қалам» низ аз қабилӣ мақолаҳои таблиғотӣ ва ташвиқотӣ мебошад. Ин мақола дар шумораи 40-уми «Шӯълаи инқилоб» дар таърихи 17-уми июни соли 1920, баъд аз як солу шаш моҳи нашри «Танвири афкор» бо имзои «Син.Мим» чоп шудааст.

Айни дар мақола оиди ду қувваи олами маданият: сайф (шамшер) ва қалам фикрронӣ мекунад. Сабаби таъмини ҳуқуқи бани башарро дар ин ду чиз мебинад. «Олами ислом дар дар қарнҳои охири ин ду қувватро тамоми аз даст дод, бинобар ин, иззат, шараф, номус, ватан ва билҷумла, ҳар чӣ ки дошт, аз даст дода, поймоли сарватдорон ва империялистонӣ фаранг гардид» (1,66).

Маълум аст, ки олами ислом Эрон, Афғонистон ва Мовароуннаҳр мебошанд. Айни аз даст додани ин ду қувват дар олами исломро дар қарнҳои охири ба ёд меорад. Қарнҳои охири охири асри XIX ва аввали асри XX мебошад. Империялистонӣ фарангу рус дар ин давра роҳ ба мамлакатҳои

зикршуда ёфта буданд. Вақте олами ислом сайфро аз даст дод, худро химоя карда натавонист. Вақте аз ҳуқуқҳои худ бархӯрдор набуд, қаламро аз даст дод. Ҳамин сабаб шуд, ки ба ақидаи Айнӣ ҳар чӣ доштанд, аз даст доданд.

Айнӣ дар мақола, ҳарчанд аз инқилоб се сол гузашта бошад ҳам, на ба сайф, на ба қалам, на ба донишгари ҳуқуқ рағбат доштани ҷомеаро ба ёд оварда, беҳабарӣ ва танбалии онҳоро нишон медиҳад (1,67). Баҳонаи ҷомеаро, ки «дар замони истибдод ба хондан ва хонондан, дар навиштан ва нашр кардан озод набудем» буд, дар замони нав, яъне се соли баъди инқилоб, ҳангоми навиштани ин мақола беасос ва ноҷо медонад (1,68).

Чуноне ки дар аввал қайд шуд, «Сайфу қалам» дар шумораи 40-уми «Шӯълаи инқилоб» нашр шуда буд. Аз гуфтаҳои Айнӣ бармеояд, ки то он замон ҳам рӯзномаҳои тоҷикӣ хонанда надоштаанд. Айнӣ аз Самарқанд «иддае хонанда» доштан ва дар Уротеппаю Хучанду Конибодом ва Исфара «асари тавачҷӯхе» надидан ба рӯзномаро қайд мекунад (1,68). Ҳол он ки Бухорои Шарқӣ ҳама тоҷикзабонанд. Аз Душанбею Хатлону Ҳисор ва Бадахшон Айнӣ ёде ҳам накардааст. Пас, маълум мешавад, ки дар ин минтақаҳо асари тавачҷӯх ба рӯзномаҳои тоҷикӣ қариб, ки вучуд надошт.

Айнӣ дар охири мақолаи худ бо ҳисси масъулиятшиносии бузург ҷомеаро ба сӯи шараф, номус, иззату обрӯӣ, ҳуқуқ, ҳаёти нав, шоҳроҳи маориф ва танвири афкор даъват карда, раҳой аз ноумедӣ ва дармон ба дardҳоро дар «маъҷуни мураккаб, яъне матбуот» ҷустани мешавад ва мегӯяд: «Бародарон! Агар ҳаёт ҷӯед, ба даст гиред сайфу қаламро» (1,69).

15-уми декабри соли 1919 дар саҳифаи 1-4-и «Шӯълаи инқилоб» бо имзои «Син-Мим» мақолаи Айнӣ таҳти унвони «Ҳукумати Шӯроӣ ба мо чӣ дод?» чоп шудааст. Вай дар ин мақола низ лузуми илму маорифро барои ҷомеа зарур медонад. Айнӣ дар мақола сабабҳои асосии нест кардани яқдигарро, (мисоли равшани он низои байни шиа ва сунӣ ва фочиаи баъди талаби ислоҳот, ки дар натиҷа ҷавонони зиёд нест шуданд, шуда метавонад, ки дар «Таърихи инқилоби фикрӣ» оид ба ин воқеа аз саҳифаи 58-67 то 159-185 маълумот дода шудааст), дар беилмӣ ва ҷаҳолат мебинад. Ҷумлаи зер далели ин гуфтаҳост. «Табибони худро: ин кофир, ин ҷадид, ин даҳрӣ, ин зиндик гуфтем»- менависад Айнӣ (1,14-15).

Табибони худӣ гуфта, Айнӣ равшанфикрону тараққиқпарваронро дар назар дорад. Мумкин аст ин ҷо киноя ба домуллои мутаассиб Мулло Холмуроди тошкандӣ, Бурҳониддини раис, мулло Қамари қазонӣ, мулло Абдуррасули Зақун, мулло Абдурауфи мударрис ва пайравони минбаъдаи онҳо бошанд. Зеро ҳаминҳо мактабро бидъат ва ҳаром, омӯзгоронро кофир ва талабагонро кофирбача гуфта, ҷомеаро бар зидди мактабу муаллим мешӯронданд. Мулло Холмуроди тошкандӣ муаллимон ва тарафдорони мактабро «инҳо кофир», Бурҳониддини раис мактаби навро «ин мактаб бидъат ва ҳаром аст» гуфта, мулло Қамар, мулло Абдуррасули Зақун, мулло Абдурауфи мударрис «масдуд кардани мактабро» мехостанд. Ҳатто мулло Қамар тавонист, ки ба ҳаром будани мактаб фатвое дуруст карда, мӯҳр кунонад (3,49-65).

Айнӣ ҳамаи ин беҳабарию ҷаҳолатро чун маразе медонад ва давои онро дар илму маърифат мебинад. Инсоне, ки соҳиби илму маърифат аст, танвири афкор дар ӯ пайдо мешавад. Ба ақидаи Айнӣ, воситаи танвири афкор рӯзнома ва маҷалла аст. Бар исботи дурустии ин ақида ба асарҳои таърихӣ Айнӣ таъяқардан зарур аст.

Аз моҳи феввали соли 1910 сар карда, дар ҷаридаи «Вақт», ки ҳаррӯза дар Оренбург нашр мешуд, бо имзои «Бухорӣ» таҳти унвони «Аз аҳволи Бухоро» мақолаҳои зиёде аз чоп мебарояд. «Бухорӣ» Абдулқодир Муҳиддинов буд, ки он замон ҳамагӣ 15-16 сол дошт. Танвири афкор аллакай дар ин синну сол дар ӯ пайдо шуда буд ва дар бораи аҳволи Бухоро фикр мекард (3,72-75).

Ҳанӯз дар соли 1908 бо кӯмаки Абдурахмон Сайидӣ Айнӣ ва ҳамфикронаш бо ҷаридаи «Вақт» ва маҷаллаи «Шӯро», ки дар Уфа нашр мешуд, ошноӣ пайдо карда буданд. Ба қавли худ Айнӣ ин ошноӣ «ба васеъ шудани доираи маълумот ва кушод шудани фикри онҳо» мусоидат намуд (3,34).

Баъдтар 11-уми марти соли 1912, «Бухорои Шариф» нашр мешавад. «Бухорои шариф» дар давоми чор моҳ, то нашри «Турон» ҳар рӯз чоп шуда, дастраси ҷомеа мегардид. Баъди нашри «Турон» ҳафтае чор бор «Бухорои шариф» ва ду бор «Турон» аз чоп мебаромаданд. Аз рӯи нишондоди Айнӣ «Бухорои Шариф» «аз рӯзи аввали нашр диққати хонандаро ба худ ҷалб кард» ва «Турон» «аз гушаҳои гуногуни Туркистон ба худ садҳо хонанда ёфт» (3,107-108). Ҳамин диққат ҷалб кардан ва садҳо хонанда ёфтани танвири афкори ҷомеа аст, ки ба воситаи рӯзномаву маҷаллаҳо пайдо шуда буд.

Қариб ҳама мақолаҳои публитсистии Айнӣ, ки дар «Шӯълаи инқилоб» нашр шудаанд, руҳияи баланди инқилоби фикрро фаро мегиранд. Дар онҳо ҳисси маънавиятҷӯӣ ва маънавиятгустарии Айнӣ мушоҳида мешавад. Дар баробари мақолаҳои зикршуда, мақолаҳои «Ақнун навбати қалам аст» (2-юми августи соли 1920, с.2), «Инқилоби Бухоро» (13-уми сентябри соли 1920, с.1-3), «7-уми нӯябр» (7-уми ноябри соли 1920, с.2-4), «Мактуб аз Бухорои Сурх» (се маротиба: 2-юми декабр, 30-юми декабри

соли 1920 ва 10- уми январи соли 1921), «Хафтаи атфол чист?» (17- уми феввали соли 1921, с.1-2), «Ба атфоли хурдсол ёрмандӣ намоед» (17-уми феввали соли 1921, с.2-4), «Масъалаи маориф ва китоб» (1-уми августи соли 1921, с.1-2), «Дар роҳи барҳам додани бесаводӣ» (22-юми сентябри соли 1921, с.1-2) (дар ҷилди нӯҳуми куллийёт) низ ба ҳалли масоили мактабу маорифи миллати тоҷик нигаронида шуда буданд. Дар онҳо сабабҳои ҳал нашудани масъалаи маориф то соли 1921, ки бештари мақолаҳои дар ин сол навишта буд ва роҳҳои ҳалли ин масъалаҳо нишон дода шудааст.

Ҳифзи ҳуқуқи атфол, барҳам додани бесаводӣ мақсади асосии Айни аст. Бинобар ин, бо ҳисси баланди миллатпарварӣ дар паи расидан ба мақсаду маром талош мекунад. Дар ҳар як мақола ғаёл будани Айни дар роҳи таблиғи маърифат дида мешавад. Вай бо хитобаҳои худ дар охири ҳар як мақола халқро таблиғ ва ташвиқ ба илмомӯзӣ мекунад. Хитобаҳо аз қабилӣ «Бародарон! Яқдил ва яқзабон шуда, бихонед!» (1,14), «Бародарон! Агар ҳаёт ҷӯед, ба даст гиред сайфу қаламро» (1,69), «Зуд ба кор бошед, бародарон! Акнун навбати қалам аст» (1,82), «Инҳо фарзандони мо, шумо ва ҳамаи мардуми ҳозир ҳастанд» (1,140) ҳисси масъулитшиносиро дар мардум зиёдтар карда, онҳоро дар роҳи маънавиятҷӯӣ ва маънавиятгустарӣ ғаёлтар мекард.

КАЛИДВОЖАҲО: публицистикаи Айни, танвири афкор, таблиғ ва ташвиқи маорифпарваронаи Айни, таблиғи маърифат.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллийёт. ҷилди 9. Душанбе: Ирфон, 1969. – 415 с.
2. Айни С. Куллийёт. ҷилди 14. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро. Душанбе: Матбуот, 2005. – 270 с.
3. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе: Адиб, 1978. – 240 с.

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САДРИДДИНА АЙНИ

Статья посвящена изучению просветительской деятельности великого таджикского писателя Садриддина Айна.

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF SADRIDDIN AINI

The article is devoted about the study of educational activities of great tajik writer of Sadriddin Aini.

ҶОЙГОҲИ ФАЛАКИ ТОҶИКӢ ДАР СУННАТИ МУСИҚИИ МАРДУМИ ФОРСИЗАБОН

Фароғат Азизӣ

Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Зери мафҳуми фалак дар муסיқии суннати тоҷикӣ жанри махсуси муסיқие фаҳмида мешавад, ки дар кӯҳистони Тоҷикистон, ба хусус, Кӯлобу Бадахшон маъмул аст. Мавқеи фалак дар ҳаёти фарҳангии он минтақаҳо ба таври қавӣ густариш ёфта, ҳамчун падидаи аслии муסיқии мардумӣ шинохта шудааст. Яъне, дар замони тӯлонӣ ду истилоҳи муסיқии тоҷикӣ вирди забонҳо гашт, ки ҷиҳатҳои назарраси онро муайян мекунад: яке фалаки кӯлобӣ ва дигаре фалаки помирӣ. Дар ин ҷо ёдовар шудан баҷост, ки ин мафҳумҳо ба маънии ҷуғрофӣ набуда, балки сирф истилоҳи муסיқӣ аст, ки чунин тарзи истилоҳсозии мардумиро, ки марбути номи минтақа мебошад, дар кишварҳои гуногун ба таври фаровон метавон мушоҳида кард.

Дар муסיқӣ зимни ин истилоҳот на фақат як навъи мушаххаси он дар назар дошта шудааст, балки падидаи бузурге талқин карда мешавад, ки бо якҷанд шаклу шохҳои худ зоҳир мегардад. Қабл аз он ки ба ин нукта равшанӣ андозем, сараввал оид ба мафҳуми фалак назари худро ибраз менамоем, то ки баъзе ҷиҳатҳои масъалаи мазкур возеҳ гардад.

Дар илми муסיқиишиносӣ муосир мафҳуми муסיқии суннати тоҷикӣ, муסיқии касбии шифоӣ ва фолклорӣ доништа шудааст. Дар ин бора маълумоти фаровон ба назар мерасад. Масалан, дар манобеи этнографии, фолклорӣ, сафарномаҳо ва дигар осори таърихӣ охири садаи XIX ва аввали XX, муҳаққиқон В.В. Крестовский [8] В.И. Липский [11], А.А. Семёнов [16; 17] ва амсоли инҳо дар бораи муסיқии халқӣ тоҷик истилоҳи ҷолибе додаанд. Ин муҳаққиқон ба таври фаровон бар он ишорат мекунанд, ки муסיқӣ дар зиндагӣ ва расму оини тоҷикон аҳамияти махсусро доро будааст.

Дар солҳои баъд баррасии муסיқии тоҷик аз ҷониби муҳаққиқони муסיқиишинос ба монанди О.Л. Данскер [5; 6], З.М. Тоҷикова [20], Ф.М. Кароматов ва Н.Ҷ. Нурҷонов [7] ва ғайра идома ёфта, онҳо

мусиқии фолклори тоҷикро бештар аз диди ҷуғрофӣ (аз рӯи минтақаҳои ба ҳам наздик) таҳқиқ кардаанд.

Барои ба таври пурра ва дақиқи илмӣ нишон додани рангорангии музиқӣ, сабту забти он бо ғӯишҳои маҳаллӣ ва дигар суннатҳои шифоҳии мардум, кори майдонӣ лозим аст, то маводи бештар ғирдоварӣ шавад. Баъдан, бар асоси ин мавод муҳаққиқ метавонад роҷеъ ба он ихрои назар намояд ва онро ба ғуруҳҳо ҷудо созад ва ё аз дидгоҳи илмӣ ба таври муқоисавӣ, таърихӣ, типологӣ онҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Аз ин рӯ, пас аз омӯзиши маводи музиқии суннати Тоҷикистон ҷиҳатҳои антропологии музиқии тоҷикро ба назар гирифта, онро ба таври зерин табақабандӣ кардем:

- музиқии мардуми кӯҳистони тоҷик,
- музиқии мардуми водинишини тоҷик.

Чунин табақабандиро метавон барои доираи васеъ, дар мавридҳои, ки суҳан дар бораи фарҳанги муштарак меравад, истифода намуд.

Албатта, кӯҳ, кӯҳистон ва водӣ низ мафҳумҳои ҷуғрофӣ ҳастанд. Вале дар табақабандии мазкур онҳо на макони истиқоматро, балки бештар муҳити умумии зистро дар бар мегиранд. Зери мафҳумҳои тоҷикони кӯҳистонӣ ва ё тоҷикони водӣ ҳам дар урфият ва ҳам дар илм тамоми фарҳанг: либос, хӯрок, музиқӣ, одоби муошират, расму оин ва монанди ин дар назар дошта мешавад. Ин табақабандиро аз он ҷиҳат дуруст шуморидан мумкин аст, ки дар урфу одат, расму оин, ташаккули идеалҳои эстетикӣ ва одоби муоширати ин ду минтақаи мардуми тоҷик тафовутҳо ба назар мерасад. Ин фарқиятро дар савтҳои музиқӣ, дигаргунии зарбу лаҳн, соҳҳои музиқӣ низ баръало метавон мушоҳида кард. Маҳз ҷой доштани чунин фарқият ба мо имкон медиҳад, ки табақабандии ғавқуззикрро пешниҳод намоем.

Ҳангоми таҳлили мероси музиқии ғалак аз ҳамон равиши илми фолклоршиносӣ истифода намудем, ки барои дарки бештар ва амиқтари музиқӣ ҳар истилоҳ, матн, оҳангро айнан бидуни тағйирот бо ҳамон шакли шундашуда истифода намоем. Чунин тарзи кор на фақат нисбат ба як истилоҳ, балки барои маводи музиқӣ ва ҳатто ғуфтаҳои сарояндагон ва навозандагон низ тааллуқ дорад.

Дар музиқиишиносии тоҷик, то ба имрӯз музиқии дилнишини «ғалак» аз нигоҳи илмӣ то ҳадди зарурӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Аксари он маълумот, ки то ба ҳол ҷоп шудааст, бештар дорои хусусияти иттилоӣ, ё аз намунаҳои сабти нотаҳои ғалак иборат ҳастанд. Масалан, инро метавон аз маводи нашршудаи К.Курбониён [9; 10], М.Абдуллаева [1]-«Ғалак ва анъанаҳои бадеии мардумони Осиёи Марказӣ» [21], А.Бобоев [3], К.Курбониён [10]- Ғалак [22], Рузи Одина [14], С.Табаров [19], Ҷалилзода [24], Сипехри Ҳасанзод [23] ва ғайра мушоҳида кард.

Яке аз чунин ишоратҳои муҳим ба қалами академик Р.Амонов тааллуқ дорад, ки эшон роҷеъ ба образи ғалак дар рубоӣҳои халқӣ тоҷик суҳан ронда, ёдовар мешаванд, ки дар ноҳияҳои Кӯлобу Бадахшон сурудҳои шикоятomez ҳастанд, ки «ғалакӣ» ном доранд. Ҳофизон ғалакиҳоро бо сӯзу ғудоз ва бо оҳанги ҳазину ғамангез иҷро мекунанд [2, с.61].

Акнун ғурсате расидааст, ки маводи дастрасшудаи ғалакро аз дидгоҳи илмӣ мавриди баррасӣ қарор бидиҳем ва онро бо биниши илми музиқиишиносии таҳқиқ ва таҳлил намуда, чун падидаи нодири миллати тоҷик пешкаши аҳли назар бисозем.

Ғалак дар кишвари мо ҳамеша сароида мешуд, вале аз дидгоҳи илми музиқӣ ба он ба таври ҷиддӣ назар наmeshуд. Бори аввал таваҷҷӯҳи муҳаққиқон ба ғалак дар соли 1987 кашида шуд, ки дар он сол дар шаҳри Самарқанд зери унвони «Анъанаҳои фарҳангии музиқии Шарқи наздик» симпозиуми байналмилалӣ музиқиишиносон баргузор гардид [18]. Дар ин симпозиум аз ҷониби Муҳаммадсафар Муродов ғалаки даштӣ сароида шуд. Пас аз сароиши ғалак дар байни олимони ғуфтгӯҳо ба вучуд омад, ки ҷаро то имрӯз ин ҳунари воло мавриди баррасии илмӣ қарор нагирифтааст.

Воқеан, на фақат ғалак, балки то ба ҳол жанрҳо, шаклҳо ва ҷиҳатҳои дигари музиқии суннати мардуми тоҷик аз ҷиҳати илмӣ ба таври ҷиддӣ баррасӣ нашудааст. Ҳатто музиқии суннати тоҷик дар садаи ХХ дар системи таълимӣ низ ворид нашуда буд. Шояд аз сабаби кам будани мутахассисони касбӣ ва ё сабабҳои дигар таҳқиқ ва таҳлили музиқии суннати, аз ҷумла, ғалак ба таври ҷиддӣ шурӯъ нагардида буд. Албатта, дар ин ҷо аз корҳои Н.Нурҷонов ва Ф.Кароматов метавон ёдовар шуд, ки дар онҳо ба ҷиҳати фолклории музиқии суннати аҳамият дода шудааст [7].

Имрӯз, дар замони истиқлолияти Тоҷикистон, ба хусус, дар ибтидои асри ХХI, замоне ки ҷараёни худшиносии миллӣ фарҳангӣ дар сиёсати фарҳангии давлати тоҷикон ҷойгоҳи махсусро доро аст, аз дидгоҳи илмӣ баррасӣ намудани музиқии суннати низ як падидаи ҷиддӣ мебошад. Дар ин

шароити ҷаҳонишавии ҷараёнҳои фарҳангӣ диққати кас беш аз ҳама ба он ҷалб мешавад, ки шаклан ва мазмунан бунёди миллӣ доранд ва ҳамзамон мояи ифтихори миллӣ мебошанд.

Муסיқии тоҷик дар ҷараёни таърих, дар давраҳои ба рушди баланди худ расида, чун мабдаи эҷодиву бадеӣ ба хунари мардуми Машриқзамин таъсир дошт, ки дар садаҳои пешин низ арзиши илмӣ худро пайдо карда буд. Биниши нозук, тафаккури амиқи илмӣ, эҳсосоти баланди зебопарастӣ имкон дод, ки тоҷикон дар нимаи дуҷуми асри ХУШ яке аз навъҳои мураккаби мақомоти Шарқ – Шашмақомро офаранд. Ташаккули он танҳо дар заминаи маҳорати баланди хунарӣ, тафаккури илмӣ ва ҳамоҳангии назму муסיқӣ имконпазир буд. Ин ганҷинаи илму хунарро боифтихор чун санъати классикӣ мепазирем.

Фалак ҳам ба монанди Шашмақом яке аз падидаҳои хеле зебои муסיқии суннатӣ ва дунявӣ тоҷик ба шумор меравад, ки дар раванди эҷодии бадеӣ ва зебопарастии тоҷикон дар тӯли чандин садаҳо ташаккул ёфтааст. Он дар шароити суннати шифохӣ инкишоф ёфта, зимни муסיқии фолклорӣ ва касбии шифохӣ суфта гардидааст.

Хавзаи ҷуғрофии фалак на танҳо Тоҷикистон, балки Афғонистон ва Эрон низ мебошад. Фалак вобаста ба макони ҷуғрофии хеш бештар бо номҳои маҳаллии худ маълум аст. Эҳтимол, фалак ягона истилоҳест, ки ин номҳои маҳаллиро дар як система сарчамъ мекунад ва ба як система тааллуқ доштани онҳоро нишон медиҳад. Дар муסיқии фолклории Хуросони Эрон фалак бо номи «қаллафарёд», «фарёд», «фиروقӣ», «чорпора» [13], дар Афғонистон тибқи иттилои Р.Амонов [2, с.22] ва Ориёнфар бо номҳои «қучабонӣ», «сангардӣ», «шимолӣ/шамолӣ» ва ғайра ёд мешавад [15]. Бояд ёдрас шуд, ки ҳамаи ин навъи истилоҳи мардумӣ фақат ба он жанри фолклорӣ муталлиқ аст, ки иборат аз ҷаҳор мисраъ аст ва бо оҳанги хоси фалак суруда мешавад.

Мушоҳидаҳо, мутолиаҳо ва маводи ҷамъшуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки фалак ба як хавзаи бузурги фарҳанги муштарак тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон тааллуқ дорад. Чунки дар замони гузашта ба ҷуз даврони империяи Куруши Кабир, ҳарчанд тоҷикон ва форсизабонон дар муҳити сиёсии давлатҳои гуногун зиндагӣ мекарданд, ҳамоно онҳоро дар тӯли асрҳо фарҳанг ва забони муштарак муттаҳид менамудаанд. Аз осори таърихӣ маълум аст, ки то садаи ХХ дар байни кишварҳои мавҷуда марзбандӣ вучуд надошт, мардум озод рафту омад доштанд ва дар натиҷа тавассути забони ноби форсии тоҷикӣ ва фарҳанги ягонаи худ, ки муסיқӣ аз ҷумлаи онҳост, ғизои маънавий мегирифтанд.

Бо таассуф, табaddулотӣ иҷтимоӣ-сиёсии даҳсолаҳои аввали асри ХХ марзбандҳои сиёсиро ба вучуд овард, ки ин боиси ҷилавгирии робитаи муסיқии суннатӣ, аз ҷумла, фалак, низ гардид. Яъне, агар дар гузашта адибон ва сарояндагон нисбатан озод аз як минтақа ба минтақаи дигар сафар мекарда бошанд, акнун худуди густариши онҳо маҳдуд шуд.

Муסיқииносии амрикоӣ Л. Сақата дар асоси маводи фаровон роҷеъ ба муסיқии Афғонистон, аз ҷумла, фалаки бумӣ, ибрази андеша намуда, ёдовар мешавад, ки дар Афғонистон фалак аз ду қисм – қисми озод (бидуни зарб) ва қисми дорони қолаби зарбӣ иборат аст. Ба гуфти эшон, сарояндагони рустой (*rural semiprofessional musicians*) қисми аввалро фалак номида, қисми дуҷумро шеър мегуянд. Ва танҳо сарояндагони касбии шаҳрӣ (*urban professional musicians*) ҳар ду қисро, яқоя, фалак меноманд. Ҳамчунин, ӯ ёдрас мешавад, ки дар Афғонистон фалакро баъзан чорбайтӣ (*charbaiti*) низ мегуянд, зеро матни онро ҳамеша чорбайтӣҳои халқӣ (*folk quatrains*) ташкил медиҳанд. Ба гуфти Л.Сақата, маҳз чорбайтӣ яке аз номҳои маъмултарини фалак мебошад [муфассал ниг.: 25].

Дар «қаллафарёд»-и хуросонӣ аз матни рубоӣ, дубайтӣ, чорпора ва дар фалаки тоҷикӣ ба ғайр аз рубоӣ ва дубайтӣ аз жанри ғазали классик ва муосир низ истифода мешавад.

Чанд даҳсола пеш дар Тоҷикистон фалак дар базмхонаҳо боқӣ монда буд, ки сароиши он дар хонаҳои хусусӣ баргузор мешуд. Имрӯз фалак сол то сол инкишоф меёбад. Он жанрест, ки дорони халқӣ сарояндагӣ ва навозандагӣ худ буда, шаклҳои ҳам силсилавӣ ва ҳам якқисмаро дорад. Аслан метавон гуфт, ки мақоми фалак дар муסיқии кӯҳистони тоҷик мушобех ба мавқеи мақом дар муסיқии тоҷикони водинишӣ аст. Фалак ин ҷаҳонбинист, ҷаҳонфаҳмист, ки тавассути лаҳну зарб, бо принсипи муайяни шаклсозӣ ва дигар хусусиятҳои баёни муסיқӣ аён мегардад. Талқини фалак чун тафаккури муסיқӣ низ қобили қабул аст. Чунки ҳам дар Помир ва ҳам дар Қӯлоб хусусияти фалак дар зарбу лаҳну оҳангсозӣ, шаклбандӣ ва жанрҳои муסיқии гуногун дида мешавад. Ин ду шакли асосии фалаки тоҷикӣ аз якдигар бо статуси жанрии худ низ фарқ мекунанд.

Дар Помир пайдоиши жанри фалак бо маросими мотам низ вобастагӣ дорад. Имрӯз ҳам дар он ҷо ин анъана устувор аст. Дар ин маврид фалак бештар бидуни ягон сози муסיқӣ суруда мешавад. Аз нуқтаи назари равонӣ ҳам сароидани фалак дар маросими мотам вобаста аст, ки табиатан дар мавриди ғаму ғусса кас мехоҳад фарёд зада, дарду аламу андӯҳи худро бо нолаву фиғон ифода кунад. Ана, ҳамин функцияи ғиряи пурдурдро фалак дар маросими мотам иҷро менамояд, аз ин рӯ, сароидани фалак дар ин маросим ба хешу табори наздик раво аст. Дар маросими мотам ду намуди фалак иҷро

мешавад, ки ҳар кадоме функсияи худро дорад ва иҷрокунанда дар раванди маросим муайян мегардад. Масалан, одатан «фалак-фарёд»-ро хеши наздик ва «фалак-марсия»-ро ёру дӯстон иҷро мекунанд.

«Фалак-фарёд»-ро метавонанд чанде аз фарзандон ё хешовандони наздик иҷро кунанд. Дар ин маврид фалак, яъне мурочиат ба Худо бо навбат ба таври якка иҷро мешавад ва фарёд – дар якҷоягӣ.

Фалаке, ки ҳамчун марсия иҷро мешавад (дар Помир номи «марсия»-ро надошта бошад ҳам) одатан бо рубоби бадахшонӣ ё танбури бадахшонӣ ва дар маросими мотам бо рақс, ки «пойамал» ном дорад, суруда мешавад. Чунин ном гирифтани ин рақс дар муҳим будани ҳаракати по аст. Тавре ки сароянда Ҷонбоз Душанбеев (аз Барганг) мегӯяд, дар ин рақс аз миён боло ҳаракат намекунад.

Зарби онро «зарби шикаста» мегӯянд, ки ин тасодуфӣ нест. Ҳаракатҳои рақс мушобех ба «шикастани узвҳои гуногуни бадан» аст. Маъноии рамзии ин рақси фалакӣ ба иборайи машҳури тоҷикӣ бо «шикаст хӯрдани кас» иртибот дошта, бо мафҳуми «фалак миёнама шикастӣ» вобаста аст. Матни фалакҳои мотамӣ бештар аз рубоӣҳои классикӣ ва халқӣ иборатанд.

«Фалаки помирӣ» берун аз маросими мотам низ иҷро мегардад ва онро дар ин маврид «бепарво фалак» меноманд. Шакли сеюми «фалаки помирӣ» як қисми силсилаи «маддохӣ»-ро дар бар мегирад. Албатта, дар ин се мавриди зикршуда, фалак дорои функцияҳои гуногун аст. Гуногунии «фалаки помирӣ» шохиди густариши мусиқии минтақа аст.

«Фалаки кӯлобӣ» аз ибтидо аз ҷараёни маросим берун буд. Бо мурури замон он хелҳои гуногуни худро пайдо кард. Дар суннати «фалаки кӯлобӣ» ду мафҳум устувор гардидааст: «фалаки даштӣ» ва «фалаки роғӣ». Ҳар яке аз ин мафҳум анвои мушаххаси фалакро маънидод мекунад, ки эҳтимол тафовути онҳо марбут ба макон аст, ки шунавандагонаш низ гуногун буданд. Дар хусуси пайдоиши ин ду истилоҳ ақидаҳои мухталифе мавҷуд аст. Дар назари аввал, талқини ин ду истилоҳ хеле оддист «даштӣ» аз «дашт – саҳро, биёбон; замини ҳамвори васеъ» ва «роғӣ» аз «роғ – доманаи фароҳи сабуз хуррами кӯҳ, марғзор» аст. Ва меъёри чунин радабандӣ қабл аз ҳама гуё бо муҳити табиӣ алоқамандӣ дорад. Вале аз ҷиҳати фалсафӣ назар афканем, истилоҳи «фалаки даштӣ», дар таъбири «ин дашт» меояд, «ин дашт – киноя аз дунё, олам» аст. Ба ҳар ҳол, гуногунии маънӣ дар ин ду истилоҳ, тафовути ин ду навъи фалакро баръало нишон медиҳад. Дар ин ҷо ёдовар мешавем, ки калимаи «фалак» дар мусиқӣ на ба маъноии аслии худ «осмон», балки ба маъноии мачозиаши «сарнавишт» аст.

Дар мусиқӣ ин фарқият хеле равшан аён аст: «доду фиғон», «нолаи дил»-и «фалаки даштӣ» тавассути регистри овозии баланд, авҷи ибтидоии махсус, бидуни зарб, якка баён мешавад. Дар «фалаки даштӣ» шахси сеюм нест, тамошобин ҷой надорад. Танҳо иҷрокунанда ва «фалак» аст. Ин фарёду нолаи банде аст, ки «тақдиру пешона» ва «фалак» онро ба касе раво доништааст. Ин ҳам фиғон асту ҳам рози дил аст, ки танҳо ба «фалак» гуфтани он имконпазир аст. Ҷараёни шаклсозии он ҷолиби диққат аст. Ҳар як нола ба як иборайи мусиқӣ баробар буда, гуё дар як нафас, як таппиши дил гуфта мешавад.

Бадеҳагӯӣ – услуби асосии инкишофи оҳанг аст. Ин услуб дар асоси зарбӣ низ мушоҳида мешавад. Вале омилҳои хоси шаклсозӣ бо мазмуни матн муайян мешавад. Аз ин рӯ, оҳанг шакли мушаххаси худро пайдо мекунад ва дар он ибтидо, инкишоф ва фурумад баръало дида мешавад ва он гуё пурра ба заданҳои матн шеър итоат мекунад.

Тасаддуфӣ нест, ки тарзи иҷроиши «фалаки даштӣ» ҳама вақт, чи дар шакли овозӣ ва чи дар шакли созӣ (бештар гиччак ва най) якка аст. Семантикаи «фалаки даштӣ» мушобех ба «каллафарёд»-и хуросони Эрон аст. «Фалаки даштӣ» ҳамеша аз як қисм иборат аст. Дар он инкишофи оҳанги тадриҷӣ, серҳаракату пуравҷ будан ва фурумад мушоҳида намешавад. «Фалаки даштӣ» чун падидаи ягонаи комил, мисли як фарёд аст. Оҳанг, асоси интонатсионӣ ва лаҳни он доим поинрав аст, зеро ки ба «фалаки даштӣ» авҷи ибтидоӣ, ҳатто дар сатҳи ибораву ҷумлаҳои мусиқӣ хос аст. Ҳар як ҷумлаи мусиқӣ бо сукутҳои бузурге дар ибтидо ва анҷом гуё ба чорҷӯби сукут қолабгирӣ шудааст. Зимни «фалаки кӯлобӣ» тарзҳои гуногуни иҷроиши «фалаки даштӣ» вучуд дорад. Хусусияти ин фарқият асосан дар иборасозӣ ва фурумадҳои интонатсионӣ мушоҳида мешавад. Вале дар ҳама маврид фарқият ба оҳанг ва тарзи иҷро вобастагӣ дорад. «Фалаки даштӣ» чи аз ҷиҳати сарояндагӣ ва чи аз ҷиҳати навозандагӣ хеле мураккаб аст. Зеро ки иҷрои он диапазони васеи овоз ва эҳсосоти дақиқи лаҳн-интонатсиониро талаб мекунад. Матни мусиқии он дар ҳар ду маврид пур аз нолаҳои нозукиҳои интонатсионӣ мебошад. Ин нолаҳо дар «фалаки даштӣ» ба мисли зеру забар маъноии оҳанги онро пурратар гардонида, функцияи асосиро иҷро мекунанд, на ороширо.

Ҳар як «нола» функцияи мушаххасро адо мекунад. Маҳз ҳамин нукта иҷрои ин жанрро хеле мураккаб мегардонад. Ба «фалаки даштӣ» фосилаҳои кучак дохил гаштаанд, ки бо фосилаҳои бузург баробархукуканд. Афсӯс, ки дар системаи нотаи фосилаҳои кучак ҷой надоранд, аз ин рӯ, мушкilotи сабти онҳо ба амал меояд. Сарояндагони машҳури «фалаки даштӣ» Гулҷеҳраи Содик ва Маҳмадсафар Муродов мебошанд.

«Фалаки роғӣ» равон иҷро мешавад, аз ин рӯ, яке аз намуди он бо номи «фалаки равона» маъмул аст. Дар «фалаки роғӣ» бештар шакли шеърӣи ғазал истифода мешавад. «Фалаки роғӣ» бидуни шак, ба жанрҳои мусиқии касбии шифохӣ тааллуқ дорад, ки системаи қавонини мушаххаси худро дорад.

Ин шакли сароиш бештар мансуб аст ба доираҳои шунавандагони воқиф аз назму мусиқӣ. Зеро ки бидуни фаҳмиши нозуқиҳои шеърӣ мусиқӣ дарки комили эстетикӣи «фалаки роғӣ» аз имкон берун аст. Таърихан ин шакли фалак бо анъанаҳои назми классикӣи форсу тоҷик алоқаманд аст. Ташаккули комили шакли имрӯзи он зери нуфузи Шашмақом дар охири асри ХУШ – аввали асри ХІХ сурат гирифтааст. Пас дар тӯли асри ХІХ он зимни оҳангҳои зарбҳои маҳали худ сайқал ёфта, дар заминаи қавонини мусиқии касбии шифохӣ суфта гардидааст. Маҳз дар ин чараён ташаккули гуногунии фалак авҷ мегирад. Ба монанди шеърӣи классик он зимни зарбҳои нав ба нав шоҳаҳои худро паҳн мегардонад ва тадричан жанри фалак ба яке аз омилҳои дарки ҳосаи шеърӣи классикӣи тоҷикӣ мубаддал мегардад ва ҳамин навъи фалак дар доираҳои фарҳангии ба яке аз шаклҳои маъмултарин ва писандидатарини эҷодӣ табдил меёбад. Мақоми иҷроӣ «фалаки роғӣ» базмиҳои хонагӣ буданд. «Фалаки роғӣ» моли фарҳанги шаҳрӣ аст. Хунармандону муҳлисони фалак шабҳои дарозро гирди дастархон бо фалаксароӣ ва мувоҳисоту мунозироти назми классикӣи муосир рӯз мекарданд. Чунин базмиҳо ба мусобиқаҳои эҷодӣ мубаддал мегашт. Дар он «якҷоягонӣ» набуд. Фалакро ба навбат мисли саволу ҷавоб месароиданд, то ки риштаи лаҳнаи зарб ва ғазал қанда нашавад. Ин ҳамон пояи асосӣи бадеӣ-эстетикӣ буд, ки дар оғози асри ХХ хеле қавӣи гашта буд. Маҳз дар худуди он анъанаи шифохӣ ва касбии фалак ба амал меомад.

Имрӯз дар фалаки Афғонистону Эрон матни рубоӣ, дубайгӣ (чорбайгӣ) истифода мешавад. Ва маҳз дар анъанаи «фалаки қӯлобӣ» фалак ба ғазали классикӣи зич алоқаманд шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки истифодаи жанри ғазал дар мусиқӣ аломати зоҳирӣ нест. Иваз намудани жанри шеърӣ дар мусиқӣ шаклсозии асари мусиқиро ботинан дигаргун месозад. Сохтори дохилии асар иваз мешавад. Бинобар ин, байни жанрҳои мусиқӣ, ки матни рубоӣ ва дубайгиро истифода мебаранд ва жанрҳои, ки ғазалро интихоб кардаанд, фарқиат ба назар мерасад.

Дар оғози асри ХХ эҷодиёти фалаксароён дар асоси ғазали классикӣи зимни «фалаки роғӣ» устувор гашта буд. Дертар, дар ниҳаи дуоми асри гузашта, идомаи ин анъана дар эҷодиёти фалаксароӣ машҳури замон устод Одина Ҳошим дида метавонем. Эҷодиёти ин устоди сароянда ва донандаи фалак дар илми мусиқӣшиносӣ омӯхта нашудааст. Ӯ, аз як тараф, идомадиҳандаи анъанаҳои бузурги фалак бошад, ки онро аз устодаш, падараш Ҳошим Қосим омӯхта буд, аз тарафи дигар, Одина Ҳошим ба фалак навоварии зиёдеро ворид сохта, онро муқаммал намудааст. Худи устод Одина Ҳошим шахси хеле самимӣ буд ва дили нозуқи иродаи қавӣ дошт. Барои ӯ касе ё чизе бегонае вучуд надошт. Дарди касро мисли дарди худ қабул мекард. Аз шаклҳои гуногуни мусиқӣи Шарк, минҷумла, маҳаки Шашмақом воқиф буд. Ӯ донишманду хунарманди бузурги мусиқӣи тоҷикӣ буд, ки дар асри ХХ дар фарҳанги мусиқӣи тоҷик мактаби хешро боқӣ гузошт. Маҳз дар мисоли эҷодиёти ӯ метавон хусусияти фалакро чун жанри мусиқӣи касбӣ нишон дод. Худи устод фалакро бо назми классикӣи форсу тоҷик пайванд меод. Дарки дурусти хунари волоӣ ӯ танҳо ба он мусиқӣшиносе муяссар мегардад, ки санъати фалакро ботинан дарк карда тавонад.

Фалаки тоҷикӣ навъҳои гуногун дорад. Масалан, имрӯзҳо фақат «фалаки қӯлобӣ» дорони навъҳои «фалаки равона», «фалаки паррон», «фалаки ғарибӣ», «фалаки қаландарӣ», «фалаки сафарӣ» ва ғайра аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки фалак дар замони мо низ инкишоф ёфта истодааст. Меъри пайдоиши хелҳои фалак гуногун аст. Аз ин рӯ, дар асоси ҳар яке он чандин асарҳо офаридан мумкин аст, ки дар ин ҳолат ҳар кадоме умумият ва тафовут доранд.

Тибқи мушоҳидаҳо маълум шуд, ки ҳар истилоҳ дар суннати мусиқӣи шифохӣ маъние дорад. Масалан, истилоҳи «чормодарон», аз ҷаҳор оҳанг иборат аст. Ин навъи фалакро ба мо Муродалӣ Ҳолов (бародари бузург, дар гурӯҳи хунарии хонаводаи Ҳоловҳо) дар соли 2005 дар шаҳри Душанбе сароид ва гуфт, ки онро аз падараш омӯхтааст. Тибқи гуфтаи Муродалӣ, ин фалак аз ҷаҳор «муқом», яъне оҳанг иборат аст, ки ҳар яке пайи ҳам ба лаҳнаи ҷадид сохта шудааст. «Чормодарон» дар шакли муҳтасар гуё якҷанд фалакро дар бар мегирад. Аз таҳлили фалакҳои дигар ва баъзе жанру шаклҳои мусиқӣи Қӯлоб бармеояд, ки ҳар «муқом» дар қолаби оҳанг (модус) дар онҳо ҷой мегирад. Маҳз ҳамин қолаби оҳанг метавонад пояи аслии асарҳои зиёди дигар гардад. Ҳамин тавр, ин «чормуқом» (чормодарон) пояи аслии фалакҳои дигар ҳам шудааст, яъне «чормодарон» фалакҳои зиёди дигарро ба вучуд овардааст.

Таҳқиқи «чормодарон» нишон дод, ки «фалаки ғарибӣ» дар асоси муқоми ҷаҳоруми «чормодарон», «фалаки қаландарӣ» дар асоси муқомҳои дуом, сеюм ва ҷаҳорум, «фалаки паррон» дар асоси муқоми дуом ва ғайра сохта шудаанд. Аз баррасии «фалаки роғӣ»-и Одина Ҳошим маълум шуд, ки дар сароиши фалаксароёнӣ дигар низ «чормуқом» (чормодарон) ҳамчу пояи аслии қарор мегиранд.

Яъне «чормодарон» ё «чормуқом» системаи лаҳнии фалак мебошад. Агар мо шартан чор муқоми «фалаки чормодарон»-ро лаҳни оҳангҳои дараҷаи аввал, яъне асли ҳисобем, фалакҳои аз он пайдошударо метавон фарӯи ҳисобид. Ин як навъ ҳалқаи занҷираи беинтиҳос, ки ба системаи мақомоти Дувоздаҳмақом (асрҳои XII – нимаи аввали ХУШ) ва имрӯз дар Шашмақом (аз нимаи дуҷоми асри ХУШ то кунун) низ ҳос аст. Масалан, «фалаки қаландарӣ» дар навбати худ қолаби оҳанги маҳсули худро ба вучуд овардааст, ки он асосҳои чанде аз қиссаи наътҳо ғаштааст. Аз як истилоҳи хурд аён мегардад, ки истилоҳи «модар» дар фалак аз рӯи функсияи худ ба маънои «зоида», яъне асос омадааст. Ин далел бар он шуда метавонад, ки дар «фалаки қӯлобӣ» системаи қавонини мушаххас ҷой дорад. Ба ақидаи мо, ин система на танҳо дар фалак, балки ба таври васеъ дар тамоми суннати музикаии Қӯлоб ғустариш ёфтааст. Тибқи ин мушоҳидаҳо метавон ба таври мантиқӣ натиҷагирӣ кард, ки фалак асоси тамоми музикаии суннати қӯлобӣ ва ё васеътар бигӯем, ҷоқиқ мебошад.

Системаи Шашмақом низ на танҳо ҳамчун асари силсилави, балки чун системаи лаҳнӣ маънидод мегардад. Имрӯз метавон гуфт, ки «фалаки роғӣ» низ ба худ системаи лаҳниро дорад, ки он «чормодарон» ё «чормуқом» ном гирифтааст. Ин, албатта, иқдоми нахустин аст дар муайян намудани асоси лаҳни фалак. Мавҷудияти системаи лаҳнии «чормодарон» (чор муқом) бар он далел шуда метавонад, ки фалак музикаии қасбӣ мебошад.

Хусусияти дигари суннати музикаии Қӯлоб ин анъанаи меросии қасби фалакхонӣ аст. Маълум аст, ки ин маҳсули тамоми хунароҳои суннати аст. Эҳтимолан, аз ин сабаб аст, ки музикаӣ ҳамчун хунаро (қасб) боиси таъмини зиндагӣ ба қор мерафт. Маҳз барои ҳамин хунаромадон қасби худро ба насли навраси ҳешу табори худ меомӯзониданд ва дар айни замон қӯшиш мекарданд, ки сирри хунаро онҳо ба бегонагон маълум нагардад. Ҳатто матни музикаӣ аз бегонагон пинҳон дошта мешуд. Имрӯз ҳам репертуари ҳар як хонаводаи фалакхон мазмунан аз якдигар фарқ мекунад. Фалаке, ки як хонавода месарояд (ё менавозад) одатан намояндаи хонаводаи дигар иҷро намекунад. Агар иҷро кунад ҳам, маълум мешавад, ки фалаки қасби дигарро хонда истодааст, бинобар ин, қасб ба тарзи дигар месарояд. Дар натиҷа, ин рафтор боиси он мешавад, ки шунаванда онро муқоиса намояд. Бинобар ин, агар як хонаводае фалаки хонаводаи дигарро сарояд, қӯшиш мекунад, беҳтар ва хушрангтар аз он бисарояд. Хулоса, хонаводаҳои фалакхонон мушобеҳ ба мактабҳои пӯшидаанд. Мактаби фалак низ устод ва шогирди худро дорад. Устод Одина Ҳошим, Давлатманд Холов бо дастаи хонаводаи худ, Абдурауф Султон (лақабаш Булбул), Гулҷеҳраи Содик ва дигарон хунарои фалакхониро аз ниёғони худ ба мерос гирифтаанд ва имрӯз фарзандони ин хунаромадон низ машғули ин қасб мебошанд.

Дар раванди қори майдонии фолклории минтақаи Қӯлоб маълум шуд, ки қариб 98% фалакхонони имрӯз ин қасбро аз волидагони худ пазируфтаанд. Дар суннати фалаки помирӣ низ ин хусусият ғайбона ба назар мерасад. Масалан, хунароманди рӯшонӣ Панҷшанбе Ҷорубов аз падару бобои худ ва ё Акбаршо Одинамамадов (Рошқалъа) аз падар ин қасбро омӯхтаанд. Тавре ки дар боло ёдрас шудем, қолиб он аст, ки ҳар хонаводаи фалакхон тарзу услуби маҳсули худро дорад. Ба ҳар ҳол, ҳар мактаби хонаводаро аз рӯи тарзи иҷро ва банду бастаи фалак фарқ кардан душвор нест.

Ин хусусият мушобеҳ ба хусусияти «ғарана»-и рағоҳои ҳиндустонӣ аст. «Ғарана» маънои анъанаи музикаии ҳиндӣ ё мактаби тарбияи музикае аст, ки бар муносибатҳои ҳешу таборӣ асос ёфтааст. Яке аз асосгузори ин мактаб, ки имрӯзҳо бо номи «ғарана»-и Деҳлӣ машҳур аст, Амир Хусрави Деҳлавӣ (асри XIII) будааст. Анъанаи «ғарана» дар музикаии Ҳинд хеле қадимӣ аст.

Ҳарчанд ки омӯзиш ва баррасии фалак ба таври бояду шояд сурат нагирифтааст ва таҳқиқи муфассали он дар пеш аст, вале мо дар асоси таҳлили санадҳои таърихӣ, маводи мавҷуда, мушоҳидаҳои шахсии худ ва ҳамчунин ба таври типолгӣ ва муқоисавӣ омӯхтани ин масъала ба натиҷаи зерин расидем:

- Решаи фалак ба суннатҳои тоисломӣ мерасад.
- Фалак моли маънавии мардуми эронитабор аст.

Нисбати ин ду нукта далелҳои ҳешро ба таври мухтасар иброз менамоем. Принципи номгузории фалак вобаста ба меъёрҳои табиӣ, ҷуғрофӣ, минҷумла, даштӣ ва роғӣ (Қӯлоб), сангардӣ, қучабоғӣ, шимолӣ (Афғонистон) ва амсоли ин ба номгузории анъанаҳои давраи тоисломӣ ҳос буда, шабеҳи номгузории анъанаҳои хуравонӣ аст. Осори ҳафтқисмаи «Хуравонӣ» оҳангҳои «Боди сӯхта», «Боди сохта», «Ганҷи бодовард»-ро дар бар мегирифт. Дар ин ҷо ба ёд овардани шеърӣ машҳури устод Рӯдакӣ «Бӯи ҷӯи Мулиён ояд ҳаме...» ба ҷо аст. Маълум аст, ки ҳадафи асосии таърифу тавсифи табиати Бухоро–дар қалби шох пайдо намудани хоҳиши бозгашти ӯ ба Бухоро аст. Ин ҳадафи асосӣ мебоист тавассути ташбеҳи дилхоҳи шох, тибқи суннатҳои тоисломӣ амалӣ мешуд, ки инро Рӯдакӣ бузургвор ба хубӣ дарк мекард. Бинобар ин, шоири нуктасанҷ шакл ва банду бастаи давраи тоисломиро интиҳоб кард. Дар ин бобат он хусусияти сиёсати фарҳангии давлати Сомониёнро

низ хотиррасон намудан айни муддаост, ки ба эҳе намудани анъанаҳои бадеии давраи тоисломӣ алоқаманд буд. Илова ба ин, метавон қайд кард, ки анъанаи силсилабандӣ низ ба тафаккури бадеии давраи тоисломии тоҷикон хос буд.

Хулоса, фалак дар адабиёт, мусиқӣ ва дигар суннатҳои фарҳанги мардум, бидуни ҳеҷ шакку шубҳа, аз замони бостон то рӯзгори мо расидааст, ки дар оянда бар асоси санадҳои илмӣ дар ин бора сухан хоҳем гуфт. Муҳаққиқони зиёд бар он навъҳои мусиқӣ, ки шабеҳи фалак ҳастанд, дар асарҳои ишорат кардаанд ва бостоншиносон низ хангоми қовишҳои маводе дар даст доранд, ки ҳамаи ин бояд таҳқиқ ва таҳлил бишавад. Ҳоло дар охири ин мақола ба як сухани Е.Э.Бертелс ишорат мекунем. Ӯ роҷеъ ба оини зардуштӣ сухан ронда, гуфта буд, ки шикоят аз чархи фалак дар фолклор ва адабиёти ҳамаи мардуми эронитабор мавҷуд буда, бо таълимоте иртибот дорад, ки дар он роҷеъ ба Офаридгори мавҷудот сухан меравад [ниг.: 4, с.40]. Мо бояд ҳар санади мавҷудаи вобаста ба мусиқии суннатиро мавриди таҳлили амиқ бигирем, то ки натиҷаҳои бештари илмӣ ба даст биоварем.

КАЛИДВОЖАҲО: фалак, фалаки тоҷикӣ, суннати мусиқии мардуми форсизабон, фолклор, суннатҳои фарҳанги мардуми форсизабон, истилоҳи мусиқӣ, тафаккури бадеӣ, анъанаи силсилабандӣ.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаева М. Фалаки қулобӣ. Душанбе, 2002.
2. Амонов Р. Лирикаи халқи тоҷик. Душанбе, 1968.
3. Бобоев А. Савти фалак ва фалаки Давлатманд. Душанбе, 2006.
4. Бертелс Труды. Т.1, М., 1960.
5. Данскер О.Л. Собрание и изучение таджикской народной песни / Сб.статей, посвященных искусству таджикского народа. Тр. АН Тадж.ССР. Т. XLII. Душанбе, 1956. –с.87-105.
6. Данскер О.Л. Музыкальная культура таджиков Каратегина и Дарваза // Искусство таджикского народа. Вып.3. Душанбе 1965. –с.174-264.
7. Кароматов Ф.М., Нурджанов Н.Х. Музыкальное искусство Памира. Т.1. Москва, 1978, 180с.; Т.2 М., 1986, 291с.
8. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского. СПб, 1887.
9. Курбонӣён К. Савти фалак. Душанбе, 2003.
10. Курбонӣён К. Фалак ва системаи лаҳни он. Душанбе, 2006.
11. Липский В.И. Горная Бухара. К.1 и 2, СПб, 1902.
12. Маводи симпозиуми II байналмилалии фалак. Душанбе, 2006.
13. Майхандӯст М. Қалафарёд. Техрон, 1380=2001 (форсӣ).
14. Рӯзи Одина. Душанбе, 2007.
15. Ориёнфар Ш. Дар ин бора дар конфронси «Эҳе фарҳанги мардумӣ». Душанбе, 2005, 27-28 май (Бунёди Сорос) муҳаққиқи Афғонистон доктор Шамсулҳақ Ориёнфар сухан гуфт.
16. Семенов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии. К.2, М., 1901.
17. Семенов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. М., 1903.
18. Симпозиуми байналмилалии мусиқии «Анъанаҳои фарҳанги мусиқии Шарқи наздик ва Миёна ва замони муосир». Самарқанд, 1987, 7-12 октябр.
19. Табаров С. Ёде аз Одина Хошим. Душанбе, 2004.
20. Таджикива З.М. Свадебные песни таджиков (по материалам зерафшанских экспедиций) // История и современность. Проблемы музыкальной культуры народов Узбекистана, Туркмении и Таджикистана. М., 1972. –с.249–266.
21. Фалак ва анъанаҳои бадеии мардумони Осиёи Марказӣ. Маводи симпозиуми I байналмилалии фалак, Душанбе, 2004.
22. Фалак. Хучанд, 2007.
23. Ҳасанвод С. Парастуҳои сахна. Қулоб, 1992.
24. Чалилзода И, Одина Хошим. Душанбе, 1975.
25. Sakata H.L. Music in the Mind. The Concepts of Musician in Afganistan. Smithsonian Institution Press Washigton and London, 2002.

МЕСТО ТАДЖИКСКОГО ФАЛАКА В ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКЕ ПЕРСОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ

В статье речь идёт о центральном жанре горных таджиков – фалак. Этот вокально-инструментальный жанр появился в глубокой древности, берёт своё начало в арийской цивилизации. Со временем, в эпоху позднего средневековья – в XVIII столетии, на лоне городской культуры Кулябского региона зародилась профессиональная форма фалака. Сегодня фалак – один из красивейших образцов таджикской музыки, отличающийся многозначностью, научностью, феномен, имеющий свою ладовую систему, многовековую школу исполнительства.

THE PLACE OF TAJIK MUSIC IN THE TRADITIONOONAL MUSIC OF PERSIAN PEOPLE

Falak is the central genre of mountainous Tajiks. This genre has the both – vocal and instrumental kinds, its origin takes origin in Arian civilization. Later, In the XVIII century, in Kulob Region was formed the professional kind of Falak. Today Falak is one of the most beautiful genres of Tajik Music with its own mode system, scientific basis, and traditional performer school.

АВЗОНИ ШЕЪРИ ҚАТРОН

А. Бобобеков

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар чанд мақолаи хеш перомуни ҳаёт ва эҷодиёти Қатрони Табрэзӣ маълумот дода, баъзе хусусиятҳои шеъри ӯро низ дар назар дошта будем. Бо иктифо аз сухани дароз мехостем перомуни он авзони шеърие, ки Қатрон дар эҷоди шеър истифода кардааст, сухан гӯем, дурустараш муайян созем, ки дар осори шоир кадоме аз авзони шеърӣ зиёд истифода шудааст. Чун Қатрон бештар қасида навишта ва девонаш низ ин жанри шеърро аз ҳама зиёд фаро гирифта, кӯшидем авзони ин жанро дар осори ӯ муайян созем.

Дар бораи авзони шеър асарҳои зиёде офарида шудаанд ва донишмандони гузаштаву имрӯза барои муайян намудани осори боқимондаи ин ё он адиб гоҳе авзони шеъри ӯро зери назар доштаанд. Чун дар мақолоти пешин ишорае рафт, ки Қатрон давовини шоирони машриқ (Мунҷик, Дақиқӣ ва дигарон)-ро татаббуъ кардаву дар эҷод осори онҳоро сармашқи кори худ қарор додааст, дар офариниш наметавонист таҳти таъсири авзони машҳури истифодабурдаи шоирони тоҷику форс набошад. Барои тасдиқи андешаҳои боло метавонем баҳри ҳазачро мисол орем, зеро ба ҳамагон маълум аст, ки имконияти баҳри ҳазач дар арӯзи тоҷикӣ бениҳоят фаровон аст. Маълум аст, ки: “Маънии луғавии ҳазач овози хуш, суруд ва хушоянд буда, чун истилоҳ номи яке аз баҳрҳои аслии арӯз мебошад. Ин баҳрро барои он ҳазач меноманд, ки бештари шеърҳои, ки шоирони араб ва шоирони форс–тоҷик дар авзони он эҷод мекарданд, хуш дилкаш буданд.” (1, 83).

Ва Қатрон, ки дар эҷод “сабки хуросонӣ”-ро пайгирӣ намудааст, аз ҳама бештар аз авзони ҳазачу рамал ва анвои мухталифашон истифода кардааст. Барои намуна ва тақвияти андеша аз қасоиди ӯ абёти зеро меоварем:

Ҳазачи мусаммани солим:

Чу бикшоёд нигори ман ду бодому ду марҷонро,
Бад-ин нозон кунад дилро бад-он ранҷон кунад ҷонро.
(4, 17).

мафъълун/мафъълун/мафъълун/мафъълун

V - - - /V - - - /V - - - /V - - - ;

Ҳамчунин аз баҳри мазкур анвои зерин дар осори шоир ба чашм расид:

Ҳазачи мусаддаси ахраби мақбуз:

То хулд ба боғ дод равнакро,
Хуш гашт наво мурғи мутаввакро.

(4, 11).

мафъълу/мафъълун/мафъълун

- - V /V - V - /V - - - ;

Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи мақсур:

Эй мири ҷаҳонгир чу ту додгаре нест,
Чун ту ба гаҳи кӯшишу бахшиш дигаре нест.

(4, 48).

мафъълу / мафъълу / мафъълу / мафъъл

- - V /V - - V /V - - V /V - ~ ;

Ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф:

То з-омадани дӯст бар ман хабар омад,
Гӯи сарам аз ноз ба хуршед баромад.

(4, 70).

мафъълу / мафъълу / мафъълу / мафъълун

- - V /V - - V /V - - V /V - - ;

Ҳазачи мусаддаси маҳзуф:
Агар борон набошад дар баҳорон,
Сиришку охи ман бас боду борон.

(4, 237).

мафӯй̄лун / мафӯй̄лун / фаъӯлун
V - - - / V - - - / V - - ;

Дар девони зери даст доштамон зиёда аз 32 қасида дар авзони мухталифи баҳри ҳазач эҷод гардидааст.

Баҳри рамал низ бо навъҳои мухталиф дар девони Қатрон омадааст, ки абёти зерин бар он гувоҳанд:

Рамали мусаммани маҳзуф:
Эй раво бар шаҳриёрони ҷаҳон фармон туро,
Ҳар чи бояд хусравонро дода он Яздон туро.

(4, 2).

фӯй̄лотун / фӯй̄лотун / фӯй̄лотун / фӯй̄лун
- V - - / - V - - / - V - - / - V - ;

Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф:
Зи пай офати ҳар чиз падида аст сабаб,
Сабаби офати ман фурқати он симғабаб.

(4, 43).

фаъй̄лотун / фаъй̄лотун / фаъй̄лотун / фаъй̄лун
V V - - / V V - - / V V - - / V V - ;

Рамали мусаммани мақсур:
Эй нигори хандхандон як замон бо ман биханд,
То кай ин хашми ту, то кай, чанд аз ин нози ту, чанд.

(4, 64).

фӯй̄лотун / фӯй̄лотун / фӯй̄лотун / фӯй̄лон
- V - - / - V - - / - V - - / - V ~ ;

Рамали мусаммани маҳбуни аслам:
Эй нигоре, ки зи дил қуфру зи рух динорӣ,
Дили ман бурдиву кардӣ руҳи ман динорӣ.

(4, 369).

фӯй̄лотун / фаъй̄лотун / фаъй̄лотун / фаълун
- V - - / V V - - / V V - - / - - ;

Рамали мусаммани маҳбуни мақсур:
Эй ба фарру хираду хуби хуршедсипоҳ,
Ў фурузанда зи гардун ту фурузанда зи гоҳ.

(4, 349).

фӯй̄лотун / фаъй̄лотун / фаъй̄лотун / фаъй̄лон
- V - - / V V - - / V V - - / V V ~ ;

Бояд ёдовар шуд, ки бо баҳри рамал ва навъҳои он дар девони шоир зиёда аз 60 қасида ба чашм расид.

Ҳамчунин дар девони мазкур бо авзони баҳрҳо ва анвои гуногунашон дучор гаштем, ки яке бештару дигаре камтар қолаби муайяне барои ин ё он қасида гаштаанд, ки бо овардани намунаҳои мушаххас фикрамонро тақвият мебахшем:

Мутақороби мусаммани солим:
Маро ди расул омад аз назди ёро,
Ки на зи ёр ёд оварӣ, на зи диёро.

(4, 25).

фаъӯлун / фаъӯлун / фаъӯлун / фаъӯлун
V - - / V - - / V - - / V - - ;

Мучтасси мусаммани маҳзуф:
Ҳазон бибурд зи бӯстон ҳар он нигор ки буд,
Ҳаво хашан шуду кӯҳсор хушку об кабуд.

(4, 74).

мафӯй̄лун / фаъй̄лотун / мафӯй̄лун / фаъй̄лун
V - V - / V V - - / V - V - / V V - ;

Мучтасси мусаммани махбуни мақсур:
Фарози моҳ, буто, зулфи мушкбӯй матоб,
Матоб зулфу дили мо ба дои мехр матоб.
(4, 36).

мафӯйлун / фаъилотун / мафӯйлун / фаъилон
V - V - / V V - - / V - V - / V V ~ ;
Хафифи мусаддаси махбуни аслами мусаббағ:
Лола дорӣ шукуфта бар маҳтоб,
Мушк дорӣ гирифта бар маҳтоб.
(4, 41).

фӯйлотун / мафӯйлун / фаълон
- V - - / V - V - / - ~ ;
Мучтасси мусаммани махбуни мақсур:
Насиму об бимонад ба бӯи анбари ноб,
Сиришки абр бимонад ба лӯълӯи хушоб.
(4, 45).

мафӯйлун / фаъилотун / мафӯйлун / фаъилон
V - V - / V V - - / V - V - / V V ~ ;
Мучтасси мусаммани махбуни аслами мусаббағ:
Агарчи ҷонон касро азиз чун ҷон нест,
Маро ҷаҳону сару ҷон ба ҷои ҷонон нест.
(4, 46).

мафӯйлун / фаъилотун / мафӯйлун / фаълон
V - V - / V V - - / V - V - / - ~ ;
Музореъи мусаммани махбуни мақсур:
Худойгоно ҷони мано ба ҷону сарат,
Ки ҷон бишуд зи барам то ҷудо шудам зи барат.
(4, 53).

мафӯйлун / фӯйлон / мафӯйлун / фӯйлон
V - V - / - V ~ / V - V - / - V ~ ;
Мучтасси мусаммани махбуни аслам:
Сиришки абр ба кирдори лӯълӯи лолост,
Насими бод ба кирдори анбари сорост.
(4, 54).

мафӯйлун / фаъилотун / мафӯйлун / фаълун
V - V - / V V - - / V - V - / - - ;
Қариби мусаддаси ахраби макфуф:
Бо моҳи ту то мушк шуд баробар,
Чун мушк бичӯшам ҳаме бар озар.
(4, 115).

мафъӯлу / мафӯйлун / фӯйлотун
- - V / V - - V / - V - - ;
Мутақороби мусаммани маҳзуф:
Аё шаҳриёрони покизадил,
Зи дасти шумо абру дарё хичил.
(4, 202).

фаълун / фаълун / фаълун / фаълун
V - - / V - - / V - - / V - ;
Хафифи мусаддаси махбуни аслам:
Эй ба бало балои озодон,
Орзуи дилеву ранҷи равон.
(4, 253).

фӯйлотун / мафӯйлун / фаълун
- V - - / V - V - / - - ;
Музореъи мусаммани ахраб:
Хури ҳарирсина коми равони хурон,

Чашмам чу баҳр дорад, дил ҷойгоҳи баҳрон.
(4, 299).

мафъӯлу / фобъилотун / мафъӯлу / фобъилотун
- - V / - V - - / - - V / - V - - ;

Мунсарехи мусаммани матвии манхур:
Бор Худоё, басе азоб кашидӣ,
Андӯху темор гунаҳгун бичашидӣ.

(4, 371).

муфтаъилун / фобъилоту / муфтаъилун / фаъ
- V V - / - V - V / - V V - / - ;

Музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф:
Пушида мушк зи абри сияҳ чархи чанбарӣ,
Кофур баргирифт зи коҳ боди анбарӣ.

(4, 376).

мафъӯлу / фобъилоту / мафъӯлу / фобъилун
- - V / - V - V / V - - V / - V - .

Девони Қатрон 182 қасидаро дар бар мегирад ва мо баъди санҷидани авзони қасоиди ӯ ба хулосае омадем, ки баҳрҳои ҳазачу рамал дар осори ӯ мавқеи муайяне доранд. Вазъи авзони дигари шеърӣ дар осори шоир ҳамон тавре аст, ки болотар ишора намудем.

Қатрон аз нозуқиҳои илми арӯз боҳабар будааст ва дар истифодаи имконоти он муваффақ буда, чун гуфтаи зерини ӯ тақвияти ин андеша аст:

Он шоире кунад ба ҷаҳон нуқс шеъри ман,
К-ӯ шеърӯ вазни шеър набишносад аз шаъир.

(4, 141).

Бо боварӣ метавон гуфт, ки Қатрон шоири омӯзанда, бозавқу боистеъдод, ҷӯянда ва назарбаланд аст:

“Гарам ба шеър касе ҳамсарӣ тавонад кард,
Ҳар—он сухан, ки шунидӣ зи ман, дуруғ шумар.”

(4, 119).

КАЛИДВОЖАҲО: шеъри Қатрони Табрэзӣ, авзони шеърӣ, баҳри ҳазач, арӯзи тоҷикӣ, баҳри рамал, «сабки хуросонӣ».

АДАБИЁТ

1. Худой Шарифов, Урватулло Тоиров Назмшиносӣ-Душанбе, 2005.-384с.
2. Худой Шарифов Балоғат ва суҳанварӣ-Душанбе, 2002.-278с.
3. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ-Душанбе, 1992.-240с.
4. Девони Ҳаким Қатрони Табрэзӣ (аз рӯи нусхаи Муҳаммад Наҳҷувонӣ).-Тоҳрон, 1362.- 552с.
5. Тақии Ваҳидиёни Комёр Фунун ва саноъи адабӣ (муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони ҷоп Урватулло Тоир ва Саидмуроди Саидали)-Душанбе, 1993.-52с.
6. Мунтахаби Тарҷумонӯлбалоға ва Ҳадоиқуссеҳр (таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Худой Шарифов) -Душанбе, 1987.-144с.
7. Туракул Зеҳнӣ Санъати суҳан-Душанбе, 1992.-304с.

СИСТЕМА СТИХОСЛОЖЕНИЯ В ПОЭЗИИ КАТРОНА

В данной статье автором сделана попытка определения системы стихосложения в поэзии Катрона Табрэзи.

THE SYSTEM'S VERSIFICATION IN THE POEM OF KATRONA

The article considers about the determine the system of versification in the poem of Katroni Tabrezi.

МАСОИЛИ АСОСИИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР ОСИӢИ МИӢНА

Л. Бобоёрова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инқилоби фикрӣ дар Русия асосан баъди хотима ёфтани ҷанги миёни Русияву Япония ба вучуд омада буд. Баъди анҷом ёфтани ин ҷанг дар байни халқи рус «инқилоб афтода, дар ҳар гушаи вилояти Русия анҷумонҳои илмӣ, адабӣ, сиёсӣ пайдо шуда, ... аз тарафи мусулмонони бедори Русия ҷаридаҳо нашр шудан гирифт» (1,33). Касоне, ки дар ин анҷуманҳо ширкат меварзиданд, дар пайи кушодани мактабҳои усули нав шуданд.

То соли 1883 дар байни мусулмонони Русия мактаби нав вучуд надошт, лекин аз таъсиси он, дар байни баъзеҳо ханӯз ҳамон солҳо ва пеш аз он ҳам сӯхбатҳо мерафт. Дар соли 1883 Исмоилбек Ғаспаронии Қримӣ яке аз аввалинҳо шуда фикрҳои ислохотхоҳии худро оиди кушодани мактабҳо дар ҷаридаи «Тарҷумон» ба таъб расонида маълуми мусулмонони Русия гардонид. Худи ӯ мактаби ибтидоиро низ кушод, ки дар он дар зарфи 45 рӯз толибилмон хатнавису хатшинос шуданд ва «... инқилоби фикрию илмӣ аз ҳамин таърих эътиборан дар байни мусулмонони Русия рӯз ба рӯз дар тазоҷуд буд» (1,29).

Маълум мешавад, ки пеш аз ҷанги Русу Япон низ як қатор маорифпарварон дар таъсиси мактабҳо ва тарбияи ҷомеаи солим ғаёбона амал менамуданд. Хеле пештар аз ин падида дар ҷаридаи «Тарҷумон» фикрҳои навоарона оид ба ислоҳи мактабу мадрасаҳо дарҷ мегардиданд. Яъне заминаи мустақкам баҳри бедории фикрии мардум ва таъсиси мактабҳои усули ҷадид то рӯй додани ин ҷанг мавҷуд будааст. Ҷанги Русу Япон бошад, таконе буд ба мақсаду мароми заминадори рӯшанфикрон, ки баъди ин воқеа ғаёбона амал мекарданд.

Пас аз ин гуна таъсири бомуваффақияти равияи маорифпарварии Аврупо ба Русия, ҷанги Русу Ёлун ва дар навбати худ таъсири афкори пешқадами мутафаккирони рус ба маорифпарварони мусулмон дар ниҳаи дуоми асри XIX афкор ва ғаёбияти равияи маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна бо се равиш: аввал- танқиди сохти давлатӣ, дуҷум- тарғиби илму дониш ва маърифати дунявӣ ва сеюм химоя намудани манфиатҳои халқи меҳнаткаш дар Бухоро ва гирду атрофи он зоҳир гашт.

Дар ҳама давру замон инсонии равшанфикр донишу маърифатро аз ҳама чиз афзалтар мешуморид. Азбаски вучуд доштани илму маърифат дар одам аз омӯхтани илмҳои гуногун сар мешавад, кӯшиш мекард, то донишҳои замонашро бештар аз худ кунад. «Бо илм сару кор доштан кори олихимматона аст» - меғӯяд Рассел (4,263).

Ҳарчанд дар асри ХУИИ маорифпарварӣ дар Аврупо ривочу раванқ ёфта буд, вале ин равия ханӯз хеле барвақт дар Шарқ ба мушоҳида мерасид. Мисоли ин гуфтаҳо дастгоҳи ҷопкунанда аст, ки хеле барвақт дар Хитой ихтироъ шуда аз он истифода мебарданд. Ғайр аз ин олимони форс-тоҷик низ дар соҳаҳои гуногун муваффақиятҳо ба даст оварда буданд. Зикр кардан бамаврид аст аз олими бузург ва машҳури соҳаи тиб Сино, ки яке аз аввалинҳо шуда дар таърихи инсоният амали ҷаррохию гузаронида буд.

Ихтирои дастгоҳи ҷопкунанда, амалҳои ҷарроҳӣ ва пешравии дигар гувоҳи донишу маърифати баланди ҷомеаи инсонии асрҳои миёна аст. Аз ин пешравиҳо ҳулоса кардан мумкин аст, ки илму дониш ва маорифпарварӣ маҳал ва сарҳад надорад. Ин равия дар ҳама қитъаи замин, дар ҳар давру замон вобаста ба сафи рӯшанфикрон ва шумораи доираҳои маорифпарварӣ ривоч меёбад. Вале ба ҳамаи ин як такони пурқуввате лозим буд, ки пурратар инкишоф ёбад. Оқибат ба ҳамаи ин пешравиҳо дар асри ХУИИ, дар Аврупо такони пурқувват дода шуда равияи маорифпарварӣ инкишоф ёфт.

Баъдтар равияи маорифпарварӣ дар аввалҳои қарни XX- ум дар Осиёи Миёна, аз ҷумла дар Бухоро ва гирду атрофи он бо кӯмаки бисёре аз рӯшанфикрон ривоч ёфт. Ҳавзаҳои зиёди маорифпарварӣ арзи вучуд карда, дар пайи бартароф намудани камбудии замона корҳои зиёде анҷом доданд. Ҷаъбияти маорифпарварони Осиёи Миёна дар таърихи халқҳои ин кишвар саҳифаи наво буд. Муборизаи халқ баҳри ривочи ин равия пеш аз ҳама баҳри аз худ кардани маданияти пешқадами ҷомеаи ҷаҳонӣ, барои пойдор намудани маориф ва маданият дар байни аҳоли буд.

Баҳри ба вучуд овардани ҷомеаи солим, ба қатори давлатҳои пешқадам расидан ва амалӣ шудани мақсаду маромҳои рӯшанфикрон дар назди онҳо масъалаҳои зайл меистод:

1. Тарғиби дониш ва илмҳои дунявӣ.
2. Истифода аз китобхонаҳо.
3. Танқиди мадрасаҳо ва усули таълими онҳо.
4. Овардани газетаву журналҳои хориҷӣ ва таъсиси матбуоти ватанӣ.
5. Таъсиси ҷамъиятҳои равшанфикрон.
6. Бедории фикрии мардум.

Тарғиби илму дониш, махсусан тарғиби илмҳои дунявӣ, ки тараққиёти ҷомеа вобаста ба онҳо аст, аз аввал яке аз масъалаҳои асосӣ ва ҳалталаб барои инсонии пешқадам буд. Онҳо норасоихоро дар ҳама соҳаҳои ҳаёт ба назар гирифта, фикрҳои созишкоронаро ҷустуҷӯ менамуданд, то ки амали онҳо баҳри беҳбудии зиндагии ҳамзамонон муфид бошад.

Кайд кардан зарур аст, ки воситаи асосии пешрафти маърифатнокӣ дар Бухоро пеш аз ҳама китобхонаҳо ва мадрасаҳо буданд. Хусусан китобхонаҳо маркази муҳими илму маърифати Бухоро ба ҳисоб рафта, садҳо толибилмон аз имкониятҳои он истифода мебарданд. Бо истифода аз китобҳои нодири бузургони гузашта фикри бисёр касон кушода мешуд. Аммо мадрасаҳо дар ҳолати хеле бад қарор доштанд. Махсусан ҷадвали дарсии мадрасаҳо дар сатҳи паст ва маҳдуд меистод. Илмҳои зарурӣ таълим дода намешуданд. Мадрасаҳо маконе буданд, ки танҳо барои рафӣ эҳтиҷи моддии баъзе ҳокимон истифода бурда мешуданд ва «манбаи даромади як гурӯҳ муфтхӯрон» (6,111) ба ҳисоб мерафтанд. Қисми зиёди муллоҳо, ки дар мадрасаҳо дарс мегуфтанд, бесавод буда ба толибилмон чизе дода наметавонистанд. Баъзе толибилмон ки хоҳиши хондан ва дониستاني илмхоро доштанд, «бесаводии муллоёнро бо таҳлил карда натавонистани як ҷумла ва ҳичча карда хонда, маъние бароварда натавонистан» (6,112) дида, аз дарсҳои мадрасаҳо қонеъ нашуда ба худомӯзӣ машғул мешуданд. Чун мадрасаҳо дар ҳолати хеле бад қарор доштанду мударрисони бесавод он ҷо дарс мегуфтанд, онҳо бештар аз китобхонаҳо ва маҳфилҳои адабии истифода мебарданд.

Мақсади ҳама истифодабарони китобхонаҳо дар он буд, ки маводи нав ва заруриро дастрас намоянд. Дар маҳфилҳои адабӣ бо умеде ширкат меварзиданд, ки аз афкори нави ҳамзамонашон бохабар гарданд.

Дар даҳсолаи аввали асри XX дар шаҳри Бухоро ва деҳаҳои гирду атрофи он бо ташаббуси шахсони бомаърифат марказҳои хурд-хурди маърифатӣ ва маҳфилҳои адабӣ амал мекарданд.

Аз ҷумла лоиқ ба ёдоварист аз маҳфилҳои маърифатӣ, ки дар деҳаи Соктаре гузаронида мешуданд. Мафкураи мардуми ин деҳа назар ба деҳаҳои дигари гирду атрофи Бухоро хеле барвақт кушода шуда буд. Аз ин сабаб онҳоро одамони пешқадам ва бохабар аз тағйироти замона гуфтан мумкин аст.

Асосан маҳфилҳои ин ҳавзаи маърифатӣ дар сатҳи паст гузаронида мешуданд. Бо вучуди ин, маҳфили адабии ин деҳа дар кушодани фикри бисёр касон сахми босазое гузоштааст. Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ ёдовар мешавад, ки яке аз аъзоёни фаъоли ин ҳавза худӣ ӯ буд. ӯ камбудҳои маҳфили ин деҳаро хуб дарк мекард, бар замми ин бисёр чизхоро низ дар ин ҷо меомӯхт ва ин ҳавзаи маърифатиро назар ба дигар ҳавзаҳо хеле беҳтар медонист. Инчунин дар қатори маҳфилҳои шеърҳои дар ин деҳа мактаб ва мадрасачае мавҷуд буд, ки толибилмон дар он ҷо машқи хату савод мекарданд. Аз ин сабаб «дар он давру пеш аз он деҳа маданиятноктар ва серхату саводноктар ҷое набуд» (3,9).

Ғайр аз Соктаре, дар маҳаллаи Боло, ҳавлии Қозичон-маҳдум, мадрасаи Бадалбек доираҳои илмию адабӣ амал мекарданд. Масъалаҳои дар назди ин доираҳо гузошташуда як хел буд: хуш гузаронидани вақти худ, тавсияи мафкураи дар маҳфил ҷамъомадагон ва бо диди нав назар андохтан дар ҳаёти ҷомеа.

Муҳити илмию адабии дигар, ки дар ҳавлии шахси озодафикри он давра Латифҷонмаҳдум вучуд дошт, нисбатан фаъолияти бештар аз худ зоҳир мекард. Дар ин ҷо бештар шоирон ва озодафикрон гирди ҳам омада ҳолату вазъият ва камбудҳои замонаро ба риштаи назм медароварданд. Дар шеършиносӣ ва адабиётшиносии Айнӣ низ ин муҳит нақши муҳим гузоштааст.

Абдулвоҳиди Мунзим барин рӯшанфикрон дар ин ҷо тарбия ёфта, барои халқи худ хизматҳои зиёде кардаанд. Инчунин чанд тан аз шоирону шеършиносони тоҷик, ба монанди: Абдулмачиди Zufунун, Яҳёҷоҷа, Содикҷоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллоҷоҷаи Таҳсин, Қорӣ Абдулқарими Офарин (Дузахӣ), Сомии Бӯстонӣ, Азизҷоҷаи Азиз ва чанде дигарон дар ин ҷо гирди ҳам ҷамъ омада озодаи фикрхояшонро баён мекарданд. Ин шахсон фақат дар ин ҳавли метавонистанд бо ҳам рози дил гӯяндӯ аз ғамҳои якдигар огоҳ бошанд.

Хонаи Шарифҷонмаҳдум низ макони беҳтарин барои гузаронидани шабнишиниҳо буд. Равшанфикрони зиёде дар ин хона ҷамъ омада маҳфилҳои адабии худро мегузарониданд ва бештар сари масъалаи мактабу маориф, даровардани тағйироти ба ҷадвали дарсӣ бахус муҳокимаронӣ мекарданд. Айнӣ муддате дар ин хона зиндагӣ карда дар ин маҳфилҳо ширкат меварзид. Ин хона «барои Айнӣ на ин ки фақат сарпанох, балки як мактаби бузурги адабӣ ва илмӣ ҳам гардид» (5,88).

Дар баробари маҳфилҳо, доираҳо ва ҳавзаҳои маърифатӣ муҳитҳои адабии хеле зиёде хурду калон дар Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX амал мекарданд. Яке аз онҳо ҳавлии Аҳмади Дониш буд. Ин муҳит пеш аз ҳама доираҳои дигар фаъолият мекард ва аввалин шуда Дониш масъалаҳои муҳими ба соҳаи маориф дахлдоштаро ба маърази тавачҷӯхи аморати Бухоро гузошта буд.

Дар нимаи дуввуми асри XIX Дониш сарвари ҳаракати маорифпарварии тоҷик буд. Дар саросари Осиёи Миёна ӯ аввалин шахсе буд, ки дар осори худ ақидаҳои пешқадамро истифода бурда пайравону тарафдорони худро дар ҷомеа пайдо намудааст. Афкори пешқадами ӯро шоғирдонаш Возех, Шоҳин ва дигарон таквият медоданд.

Мақсади Дониш беҳ намудани зиндагии ҷомеа буд. Фикри дигар кардани зиндагии ҷомеа ҳанӯз аз сафарҳои ба Русия анҷомдодаи Дониш дар ӯ пайдо шуда буданд. Аз ин рӯ вай дар ҳавлии худ

мухити адабӣ ташкил намуда мехост, ки ин фикру ақоидро ба дигарон фаҳмонад ва бо ёрии дигарон барои дигаргун намудани зиндагии халқ коре кунад.

Ҳангоми дар сафари хидмати будан дар Русия Дониш ба хулоса омада буд, ки бе надонистани забонҳои инсон ба корею амале муваффақ намешавад. Аз ин ҷиҳат масъалаҳои асосӣ: дар мактабу мадрасаҳо ҷорӣ намудани забони русӣ ва фанҳои дақиқро ба аморат пешниҳод намуда буд, ҳарчанд медонист, ки пешниҳодоти ӯ бе натиҷа анҷом хоҳад ёфт. Бо вучуди ин Дониш дар якҷоягӣ бо маорифпарварони тоҷик ба андозае орзуву ормонҳои аҳли зиёро изҳор менамуданд.

Хулоса, дар охири асри XIX ва аввали асри XX таъсиси марказҳои маърифатӣ дар Бухоро ва гирду атрофи он хеле зиёд ба мушоҳида мерасид. Мақсади ҳамаи ин ҳавзаҳо ёрии маънавӣ расонидан ба халқ буд. Ашхоси рӯшанфикр дар марказҳои маърифатӣ гирди ҳам чамъ омада, бештар дар мавриди фанҳои зарурӣ ва аҳамияти онҳо андешаронӣ мекарданд. Мақсади асосӣ ва аввалиндараҷаи онҳо пеш аз ҳама босавод гардонидани халқ, танқиди усули таълими кӯҳна дар мадрасаҳо, кушодани мактабҳои замонавӣ, ҷорӣ намудани фанҳои зарурӣ ва барои ҳаёти ҷомеа муҳим дар мадраса ва мактабҳо, забонмӯзӣ, дохил кардани таълими забони русӣ дар ҷадвали дарсии мактабҳо, бештар намудани сатҳи дониши толибилмони мактабу мадрасаҳо, паҳн намудани ҷаридаҳои хориҷиву нашри газетаҳои ватанӣ ва бо ин роҳ кушодани фикри ҷомеа буд. Ҳамаи ин доираҳои маърифатӣ дар пайи иҷрои амалҳои худ аз монсаҳои мавҷудбуда нахаросида, нотарсона ва ғайилона амал менамуданд.

Дар кушода шудани афкори бухороӣ нақши инқилоби соли 1905- и Русия низ хеле назаррас аст. Агар то оғози ин ҷанг маркази маърифатнокӣ дар Бухоро танҳо китобхонаҳо ва баъзе маҳфилҳои, ки дар ҳавлии шахсони рӯшанфикр шуда мегузафт бошад, минбаъд воситаи дигари аз маърифат оғош гаштани халқ ин ворид шудани газетаҳои беруна ва нашри ҷаридаҳои дохилӣ гардид. Бо ташаббуси як зумра шахсони равшанфикр ҷаридаҳои хориҷӣ ба Бухоро оварда мешуданд. Баъди ҷанги Русу Япон бошад, ин масъала ҷонноктар гардида ҷаридаҳои хориҷии «Тарҷумон», «Ҳаблулматин», «Чехранамо», «Парвариш», «Вақт» бо шумораҳои хеле зиёд оварда шуда, дар байни халқ паҳн карда мешуданд. Масъалаи асосии баҳси ин газетаҳо ҷорӣ кардани илмҳои замонавӣ ва барои ҷомеа муҳим дар мактабҳо буд. Ворид шудани газетаҳои хориҷӣ ва нашри ҷаридаҳои дохилӣ сабаби таъсис дода шудани мактабҳои нав дар Бухоро гардид. Махз бо таъсири ҷаридаи бурунмарзии «Тарҷумон» мактаби мулло Ҷӯрабой дар Бухоро кушода шуда ба толибилмон савод меомӯзонид.

Дар аввал газета ва рӯномаҳои аз хориҷ воридгардидаро шумораи хеле камӣ мутолиа менамуданд. Масалан; ҷаридаи «Тарҷумон»- ро дар аввали ба Бухоро омаданаш танҳо се нафар мутолиа мекарданд: Ҳоча Бӯрибой Афандӣ, мулло Мирхон Порсозода ва Қорӣ Бурҳони сарроф. Ин се нафарро ҳам бошад «мардум ба бобигарӣ ва бадмазҳабӣ иттиҳом мекарданд» (1,30). Баъди ҷанд муддат қозикалон Бадриддин ҳам яке аз хонандагони ин ҷарида шуд.

Барои як шахри калон, ки маркази маърифат ва маданияти халқҳои Осиёи Миёна ба шумор мерафт, ин рақам аламовар менамояд, аммо ин ҳолат дар замоне буд, ки равияи маорифпарварӣ ба тозагӣ вориди Осиёи Миёна гардида тафаккури инсон акнун кушода мешуд. Аз ин ҳолат набояд мутаассиф шуд. Чунки сабаби асосӣ вучуд дошт, ки ин надонистани забон буд. Бештари ҷаридаҳои воридгардида бошанд, бо забонҳои русӣ, тоторӣ, туркӣ ва арабӣ буданд. Барои мутолиаи ҷаридаҳои дониستاني ин забонҳо ба ҳадди аққал шарт ва зарур буд.

Ин ҷиҳатҳоро ба назар гирифта, ашхоси равшанфикри Бухоро дар пайи таъсиси ҷаридаҳои ватанӣ шуданд. Мақсад аз иқдоми онҳо оғош шудани ҷомеаи Бухоро аз воқунишҳои ҷаҳон, ки дар маҷалла ва ҷаридаҳои хориҷӣ дарҷ гардида барои аксари онҳо нофаҳмо мемонд, буд. Аз ин рӯ рӯшанфикрон якдилона дар пайи таъсиси ҷаридаи ватанӣ камари Ҳиммат бастанд.

Бо вучуди бо забонҳои ғайритоҷикӣ будан, таъсири ҷаридаҳои бурунмарзӣ дар бедор шудани фикри мардум хеле калон буд. Аммо аз ҳама бештар таъсири нахустин ҷаридаҳои Бухоро «Бухорои шариф», ки аввалин шумораи он рӯзи якшанбеи 11- уми марти соли 1911 ва «Тӯрон», ки минбаъд бо забони узбекӣ 14- уми июли соли 1912 нашр шуда буданд, дар байни халқ дида мешуд. Ин газетаҳо «дар муддати даҳ моҳи давоматашон аз маъмул зиёда хидмат карданд» (1,128) ва дар дили халқ маҳбубияти худро пайдо намуда ба кушодашавии афкори маорифпарваронаи он таъсири бузург расониданд. Бо вучуди монсаҳои зиёд нашри ин газетаҳо зиёд гардида падидаи нава дар ҳаёти мардуми Осиёи Миёна ва Бухоро ба вучуд омада буд. Бо забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва узбекӣ нашр шудани ин газетаҳо дар байни халқи Бухоро, ки аксарият тоҷикӣ узбек буданд, хеле хуб пазируфта шуд. Шумораи хонандагони газетаҳо рӯз то рӯз зиёд мешуд. Махз бо таъсири ин газетаҳо мактабҳо, ҷамъиятҳо, маҳфилҳо ва марказҳои адабию маърифатӣ таъсис дода шуда ба ғайлоияти худ оғоз карданд.

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки рӯшанфикрон дар назди худ гузошта буданд, таъсиси мактабҳои ҷадид буд. Онҳо роҳи наҷот аз зиндагии фалокатборро дар кушодани мактабҳои нав медиданд. Бо ин мақсад соли 1312- и ҳиҷрӣ (1903) бо ташаббуси рӯшанфикри давр мулло Абдулқодири Шакурӣ, дар

гузари Қушхавзи Самарқанд мактаби замонавӣ кушода шуд, ки хеле зуд дар байни халқ бо номи «Мактаби Шақурӣ» шӯҳрат пайдо кард. Ин мактаб, ки яке аз аввалин ҳавзаҳои маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна (набояд фаромӯш кард, ки дар саросари Осиёи Миёна) махсуб мегардид, барои баланд бардоштани маърифати халқ аз садӯ монсаҳо наҳаросида, ба мутташаниҷии ҳолати замона нигоҳ накарда фаъолияти худро оғоз карда буд. Масъалаи асосие, ки дар назди таъсиқунандагони ин мактаб меистод, ин каме ҳам бошад савод омӯзонидан ва кушодани мафкураи ҷомеаи Бухоро буд. Ин мактаб сабаб гардид, ки назари бисёр касон ба замона дигар шавад. Хусусан Айни ва Мунзим баъди дидани ин мактаб дар ҳолати инқилоби фикрӣ қарор доштанд. Маорифпарварон дониши шогирдони ин мактабро дида ба қавли худи онҳо «як дараҷа аз хоби пиндор бедор шуданд» (1,36). Инчунин ин мактаб сабабгори таъсис дода шудани бисёр ҳавзаҳои маърифатӣ гардид. Иқдоми пешгирифтаи ин мактаб ба ҷомеаи равшанфикри Бухоро писанд омада онҳо ҳам баҳри зиёда намудани чунин марказҳо камари Ҳиммат бастанд.

Саводи шогирдон ва усули таълими ин мактабро дида, дар пайравии он 10-уми моҳи шавволи соли 1326- и ҳичрӣ (баробари моҳи октябри соли 1908- и мелодӣ) дар гузари Саллоҳонаи шаҳри Бухоро, дар ҳавлии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим бо ташаббуси худи Мирзо ва дастгирии бевоситаи Айни мактаби дигар кушода шуд. Таъсиси ин мактаб ибтидои фаъолияти маорифпарваронаи Айни, Мунзим ва дигар равшанфикрони Бухоро буд.

Дар ин мактаб ба ҳамаи толибилмон бо забони форсӣ дарс мегузастанд, ки ин барои хуб омӯхтани дарсҳо ба онҳо кӯмак мерасонид ва дар навбати худ пешравӣ ва муваффақият дар кори мактаб буд. Чунки мактабҳое, ки пеш аз ин вучуд доштанд бо забони тоторӣ ва ўзбекӣ фаъолият мекарданд. Барои толибилмони тоҷикзабон хондан дар он мактабҳо хеле душвор буд. Чун забони таҳсил дар мактаби Абдулвоҳиди Мунзим форсӣ буд, мушкили толибилмон то андозае осон гардида буд. Мақсад ва мароми ин ҳавзаи маърифатӣ низ чун мактаби Шақурӣ бедор намудани мафкураи халқ ва худшиносии онҳо буд. Махз ҳамин мактабҳо сарчашмаҳои аввалини рашодати фикрии мардуми Осиёи Миёна дар даҳсолаи аввали садаи ХХ- ум буданд. Ҳарчанд буданд мактабҳо ва марказҳое, ки пештар аз онҳо фаъолият мекарданд.

Масъалаи дигар ташкил намудани ҷамъиятҳои рӯшанфикрон дар Бухоро буд. Баъди таъсис ва дар байни халқ ба муваффақиятҳо ноил гаштани мактабҳои дар боло зикршуда дар пайравии онҳо ҷамъиятҳо, марказҳо ва доираҳои зиёди маорифпарвар таъсис дода шуда ба фаъолияти худ оғоз карданд. Мақсади ҳамаи ин ҷамъиятҳо кӯмак ва дастгирии намудан аз мактабҳои ҷадид буд.

Яке аз чунин марказҳо ҷамъияти махфӣ «Тарбияи атфол» буд. Ин ҷамъият 28-уми моҳи зилқабдаи соли 1328- и ҳичрӣ (1910), баъд аз ду соли таъсиси мактаби Мунзим, бо мақсади ёри расонидан ба ин мактаб ба фаъолияти маорифпарварии худ шурӯъ кард. Ҷамъият асосан созмони фарҳангие буд, ки дар байни халқ илму маорифро ташвиқ карда барои густариши равияи рӯшангарӣ хизмати бузург мекард. Фаъолияти ин ҷамъият баҳусус солҳои 1912-14 хеле вусъат пайдо кард. Бо дастгирии бевоситаи ин ҷамъият соли 1914 «Китобхонаи маърифат» ва «Ширкати баракат» таъсис дода шуд, ки дар навбати худ ин марказҳо низ барои ривочи фикрҳои маорифпарварӣ корҳои зиёде анҷом доданд. Таъсиқунандагони ин ҷамъият Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Ҳомидхочаи Меҳрӣ, Аҳмадҷон махдуми Ҳамдӣ, мударрис Ҳочӣ Рофёе, Мукамил махдуми Бурҳонзода буданд ва баъдтар дар соли 1329 (1911) Айни низ аъзои ин ҷамъият гардид.

Дар ин ҳавзаи маърифатӣ рӯшанфикрон ба таври махфӣ ҷамъ омада масъалаҳои пешравӣ дар соҳаи маорифро дида мебароманд ва ҳаллу фасл менамуданд. Мақсади асосии ин ҷамъият пеш аз ҳама тарбияи насли наврас дар мактабҳои нав буд. Ин буд, ки аъзоҳои ҷамъият ва шахсони алоҳидаи сарватманд ба мактабҳои нав кӯмаки ҳам моддӣ ва ҳам маънавӣ расонида фаъолияти онҳоро дастгирии менамуданд.

Мутафаккирон азнавсозӣ дар ҷамъият ва дигаргунӣ дар ҳаёти инсонро, пеш аз ҳама, дар бедории фикрӣ ва маълумотнок гардонидани одамони меҳиданд. Аз ин рӯ, аъзоҳои ҷамъияти «Тарбияи атфол» кӯшиш менамуданд, ки аз ҳама пеш сафи одамони босаводно зиёдтар намоянд. Барои зиёд намудани шумораи зиёиён ҷомеа эҳтиёҷ ба доираҳои маорифпарвар дошт. Эҳтиёҷ бошад ҷомеаро бар он водор месохт, ки чунин ҷамъиятҳо, мактабҳо ва ҳавзаҳои маорифпарвариро зиёд намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: маърифат, маорифпарварӣ, инқилоби фикрӣ, бедории фикрӣ, маълумотнокӣ, ҳавзаи маърифатӣ.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллиёт.-Ҷ.14.–Душанбе: Матбуот, 2005.–270 с.
2. С Айни. Ёддошҳо. Ҷ. 1-2.- Душанбе: Адиб, 1990.- 352 с.
3. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро.–Душанбе: Адиб, 1987.–240 с.
4. Бергман Рассел. Мудрость Запада.

5. Иқромӣ Қ. Устоди ман, мактаби ман, худи ман. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 119 с.
6. Мирзозода Х. Адабиёти чадидаи демократӣ // Садои Шарқ, 1969, №9. – с. 101-124.

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Статья посвящена исследованию проблем формирования и развития движения просветительства в литературе второй половины второй половины XIX века в Средней Азии. Автор показывает роль российских мусульман, в том числе Исмаила Гаспаринского в формировании среднеазиатского движения.

THE MAIN GUESTON OF EDICATIONAL ACTIVITES IN CENTRAL ASIA

The article is devoted about the researching problems of forming and the development of action in the Literary of the half of second XIX – centrues in Central Asia. The author shows the role of russian muslims include of Ismail Gasparinsky in the forming of Central Asian educational activities.

МАҚОМИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР ТҶҲИ АРҶСИИ ТОҶИКОНИ БУХОРО

Р. Қумъаев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зарбулмасалу мақол, ки чакидаҳои хираданд, дар адабиёти тоҷик басо мақомро ишғол менамоянд. Мазмуни онҳо гуногун аст ва ба ҳама ҷабҳаҳои рӯзгор даҳлат менамоянд. Ва он зарбулмасалу мақолҳое, ки бевоситаю бавосита ба ҷашни арӯси алоқамандӣ доранд, бо мазмуни худ аҳдофи гуногунро доранд. Аҳдофи онҳо ба тавсифи хислатҳои арӯс ба ҳамин мазмун равона шудаанд ва ҳар яке то дараҷае назари мардумро аз нуқтаи хирад нисбат ба ин ё он муаммои рӯзгори ҳасти муайян месозад. Аслан, дар ду-се вожае, ки паси ҳам чида шуда, мақсадеро ифода мекунанд, мо ба ҷаҳони хирад, маънии фаросат ва диди ин ё он муаммо аз нигоҳи хирадро сар ба сар меоем. Ва санаи тавлид ва умри ҳар як зарбулмасалу мақол дурудароз аст ва он маҳсули мушоҳидаи хирадноки чандинасраи мардум ва аз нуқоти хирад санҷидани ҳарфҳои мукаммали муаммои муайяни зиндагист. Дар байни жанрҳои адабӣ, ба андешаи мо, муайян кардани сарҳади эҷоди китобӣ ва оммавӣ дар мавриди зарбулмасалу мақолҳо серғиретарин аст ва муайян кардани ин сарҳад саъю эҳтимоми ҷиддиро тақозо мекунад. Дар бештари ҳолат ҳатто ин қушиш заҳмат ба ройгон доданро менамояд. Ин вазъ аз ҷанд авомил вобаста аст.

Аввалан, эҷоди зарбулмасалу мақолҳо ба ашхоси фозил мутааллиқ аст. Ин чакидаҳои хирад аз қалби фозилону шоироне бурун омадаанд, ки бузургони замону макони худ буданд. Ва ин ҷумла, аҳли хирад аз маконе ба маконе, аз бесарусомониҳои замон, аз ҷаҳлат, аз донишбадбиниву хирадбадбинӣ гурезон ҳар қучо ба ҳар зарурате тухми ҳикмат мекоштанду нури хирад паҳн мекарданд. Мақолу ҳикматҳо байни мардум паҳн мешуданд, шаклу мазмуни ҷадид меғирифтанд, гуфтору хиради омиёна меғирифтанд ва аз замоне ба замони дигар интиқол меёфтанд. Аз ин лиҳоз, марбут ба як муаммо мо теъдоди зиёди мақолу ҳикматҳоро дучор меоем.

Баъдан он, ки зарбулмасалу ҳикматҳои байни мардум дучор меомадаро радиқҳои ҳаммазмун ва намунаҳои мазмунназдик дар адабиёти касбӣ мушоҳида мегардад. Аз малиқшӯро Рӯдакӣ сар карда, то аллома Аҳмади Дониш ҳамагон дар эҷодиёти касбии ҳеш зарбулмасалу мақолҳоро мавриди истифода қарор додаанд ва ё эшон худашон чакидаҳои ҳикматро гуфтаанд.

Солисан, хирадманду фозилон байни мардум, ки дар иҷроишоти таомулӣ ва рӯзгори ҳамарӯза маслиҳатгӯву роҳнишондеҳи омма буданд, лаҳзаи гуногуни таомулии зиндагии мардумро дар мизони хирад барқашада, муносибати ҳешро муайян сохтаанд.

Ин авомилро мо дар таҳлилу баррасии мақолу ҳикматҳои ба ҷашни арӯси бахшида, ки ҳини қорҳои саҳроӣ хатнавис намудем, ҳеле равшан мушоҳида менамоем. Намунаи зарбулмасалу мақолҳои ба ҷашни арӯси бахшидае, ки мо дар маҳалҳои пажӯҳиши ҳеш хатнавис намудем, асосан аз воҳаи Бухоро мебошад. Ин минтақа таърихан маркази маданияти тоҷикнишин буд ва тамаддуни волоро бархурдор аст.

Зарбулмасалу мақолҳое, ки мо дар ин минтақа хатнавис намудем, тибқи мазмун ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд. Аввал, зарбулмасалу мақолҳое, ки ба домод бахшида шудаанд. Дуввум, зарбулмасалу мақолҳое, ки ба духтар (арӯс) мутааллиқанд. Бахши саввум, зарбулмасалу мақолҳое, ки бевосита ба лаҳзаҳои гуногуни раванди маросими арӯси мутааллиқанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки духтар бо таваллудаш мавриди таваҷҷӯҳи волидайн қарор мегирад. Пажӯҳиши саҳроӣ аз он дарак медиҳад, ки пардохти ҷиҳози арӯс хеле барвақт оғоз меёфт. Аслан, дар оилае, ки духтар таваллуд мешуд, модари ӯ ба ҷамъ намудан, тайёр кардани ҷиҳози тифл шурӯъ менамуд: «*Духтар дар чилла, ҷиҳозаш дар бӯхча*»

Инчунин духтар бо таваллуди худ мавриди таваҷҷӯҳи атрофиён низ қарор мегирифт. Зарбулмасали «*Духтар дар хона, гапаш дар меҳмонхона*», «*Духтар алафи дари хона*» маҳз аз ин далолат мекунад. Дигар мавзӯи ба фикрҳои боло наздиктарро дар он мебинем, ки духтари ба балоғат расида дар доираи таваҷҷӯҳи хосса қарор мегирад. Ва ташбеҳи аҷибро дар ин мазмун дар мақоли «*Духтар меван чавпазак*» хеле равшан дучор меоём.

Дар бархе зарбулмасалу мақолҳо мо мазмуни дар боло ёдрас шударо тамсилӣ дучор меоём. Маънӣ на рӯи рост, балки рамзӣ баён мешавад ва рамз асли мақсади мардумро оиди мавриди муайян баён сохтааст: «Остони духтардор баланд» омадааст дар мақоле. Ҳадаф аз остони баланд дар фикр ифода ёфтааст. Ровии мо мавриди истифодаи мақоли мазкурро ба лаҳзае муносиб донист, ки дар вақти ба балоғатрасии духтари оилае, дар атроф андешаҳои мухталиф ба миён меоянд ва ин андешаҳо метавонанд ҳам манфӣ шаванд, ҳам мусбат. «Гапу ғайбатҳо дар ин маврид зиёд мешаванд»-арзи маънӣ кард ровии мо ва ин мақол барои бастании ин тӯхматҳову иғвоҳо равона карда мешавад ва «остони духтар баланд» аст ва тӯхмату бӯхтон ба он осебе расонида наметавонад. Мо дар ин маънӣ қарор нагирифтём ва шарҳи мазмуни худро дар дигар мавзӯҳои Бухоро, ки мақоли мазкур дар истифода аст, идома дода, ғайриҷашмдошт маънии дигарро дучор омадем. Ровии мо шарҳи мақолро ба он нисбат дод, ки ҳадаф аз «остони баланд» ин «дар охӯрча» кардани хостгори хонаи духтарро аст. Ва хостгориҳо, ки зиёд шуданд, ин остона баланд аст, меғӯем.

Дар мақоле, ки баланд шудани қадру қиммати духтар ва баъд аз ба балоғатрасӣ ба ӯ талабгориҳо зиёд шуданро мефаҳмонад, «*Як гулу сад харидор*» мебошад. Мо ин ҷо муродифи духтар гул ва харидор-келинкунандаҳоро мушоҳида менамоем.

Яке аз масоили раванди маросими арӯсӣ ин интиҳоби арӯс мебошад. Дар ин маврид мо зарбулмасалу мақолҳои зиёдеро хатнавис намудем, ки андешаву фикри мардумро нисбати ин лаҳзаи арӯсӣ инъикос менамоянд. Интиҳоби арӯс аз табақаи боло ҳамеша дар мадди нахуст меистод ва тарафи писардор кӯшиш ба харҷ медод, арӯсро аз табақаи бонуфӯз интиҳоб намояд. «*Хока гирӣ аз теглаи баланд гир*»-ро ба ҷанд маънӣ шарҳ медиҳанд. Аввалан, он ки духтар дар оилаи бонуфӯз тарбияи зарурӣ гирифтааст. Баъдан, он ки хешу таборӣ бо ин хел оила дар навбати худ мақому нуфӯзи иҷтимоии оилаи дигарро боло мекунад.

Вақти интиҳоби арӯс ҳусни зоҳирии он низ воло дониста мешавад. Ҳар як оила арӯс фаровардани духтари зеборо ифтихори худ медонад. Мо ин мазмунро дар як қатор мақолҳои ҳамрадифу ҳаммазмун мушоҳида менамоем. Чунончи дар мақоле духтари зебо ба ҳар гуна боигарӣ арзанда дониста мешавад: «*Духтари зебо шоистаи ганҷҳост*». Чанде зарбулмасалу мақолҳо дар ин маврид ҷой доранд ва мо намунаи онҳоро зикр менамоем. «*Зан гирӣ, рӯй бин, ҳавлӣ гирӣ, кӯй бин*».

Вале на дар ҳама ҳолатҳо афкори мардум ба ситоиши зебогии зоҳирии арӯс равона шудааст. Ин аст, ки дар як зумра зарбулмасалу мақолҳо, гарчанде мазаммати ҳусни зоҳириро набинем ҳам, ин сифат он қадар шоистаи таҳсин нест. Чунончи, дар мақоли зер тамасхӯреро ҳис менамоем, ки «*Ҳусна ба табақ намеандозанд*». Дар дигар маврид муҳаббати тарафайн, яъне ҳамдигарро дӯст доштани духтару писар дар муқобили ҳусни зоҳирӣ гузошта шудааст: «*Хушрӯ хушрӯ не, дӯстдошта хушрӯ*». Дар мақоли дигар ақлу заковат дар муқобили ҳусни зоҳирӣ омадааст. Маслиҳат дода мешавад, ки ба ҳусни зоҳирӣ шефта нашуда, дар интиҳоби духтар ба ақли расои ӯ бояд нигоҳ кард: «*То ба ҳусна ниғаштана ба ақл ниғар*».

Умуман, дар интиҳоби арӯс ба саросемагӣ маслиҳат дода намешавад ва дар байни мардум дар маъниҳои баррасишудаи зарбулмасалу мақолҳо нуқоти зарурии волобуда ва як афкори ҳамбастагии марбути масъалаи мазкур арзи ҳастӣ дорад. Аз ин лиҳоз, мақоли зер ба ҳамаи андешаҳои ҷойдоштаи ин маврид нуқтаи интиҳобӣ мегузорад: «*Ин савдои умр, савдои гову хар не*».

Дар байни тоҷикони воҳаи Бухоро ақидае вучуд дорад, ки пеш аз хостгори рафтани бояд бо ягон роҳ ризоияти тарафи духтардорро ба даст овард. Зеро инкори дархост ҳамчун реҳтани обрӯю нуфӯз ва паст шудани қадри тарафи хостгор пеши мардум дар афкори мардум тавсиф мешавад. Ин лаҳза низ дар як зумра зарбулмасалу мақолҳо инъикоси худро ёфтааст ва мақсади онҳо ба пешгирии кардани оқибати қор, тасалли додани тарафи хостгор равона шудааст. Дар мақоли «*Ноза ба нозбардор кун, савдо ба харидор*» раванди хостгори дар нозбардории домод ва ҷазмандии харидории онҳо зикр гаштааст.

Дар сурати инкори хостгори ба ҳамаи оқибатҳои он нигоҳ накарда, мақоли «*Як дари баста, сад дари кушода*» ҳамчун барои тасалли хостгор мавриди истифода аст. Дар мақоли дигар малулии тарафи домод хеле хуб баён гаштааст: «*Моро ба ту кор шуд, гардани ту дароз шуд*».

Як хусусияти муҳими ҷашни арӯсӣ ин доираи никоҳӣ, сахатраш доираи интиҳоби арӯс мебошад. Табиист, ки ин нуқтаи муҳим дар зарбулмасалу мақолҳо равшан таҷассум ёфтааст. Аммо ин ҷо низ хулосаи андешаҳо дар зарбулмасалу мақолҳо ба як тараф равона нест. Дар бархе аз мақолҳо баргаришти арӯс фурувардан аз доираи пайвандони хунӣ ситоиш ёбад, дар дигар теъдод мо мазамматро нисбат ба ин маврид дучор меоем. Чунончи дар мақоли «*Лағди хар дар хар дард намекунад*», «*Девор ғалтад, ба дарун афтад*» баён ёфтааст, ки хар гуна муноқишаву ҷанҷоли рӯзгор байни қудоҳои асли пайвандӣ дошта дар доираи худӣ онҳо ҳал мешавад ва аз ин доира берун намеравад. Мақоли зер гӯё ин андешаро тақвият мебахшад: «*Дигар-дигар, чигар-чигар*», «*Ини худӣ пояш дору*».

Дар афкори тоҷикони Бухоро мазаммати бисёр сахтро дар нисбати мучарради мушоҳида метавон кард. Ҳатто сухани мучаррад дар вақти сӯҳбатҳову мусоҳибаҳо бо айби, «*ту ҳоло шахси комил нестӣ*», пахш карда мешавад. Дар навбати худ духтари дергоҳ бе шавҳар монда, зери тозиёнаи мазаммат меафтад. Дар мақоли зер, ки маънии он ҳам ба духтар ва ҳам ба писар равона аст, мо хуб андешаҳои болоро мушоҳида менамоем: «*То хонадор наштавӣ, одам намешавӣ*».

Дар як қатор зарбулмасалу мақолҳо муносибати афкори мардум нисбати домоду арӯс муайян гаштааст. Воқеан, маънии ин ҷумла зарбулмасалу мақолҳо то як андоза андешаҳои хулосавии мардум нисбати домоду арӯс аст. Ба дидгоҳи афкори мардум тибқи баррасии ин зарбулмасалу мақолҳо назар меандозем. Мақоли «*Домод вакили харҷ, арӯс бонуи хона*» мақоми домоду арӯсро таҳмил намудааст ва ҳақиқатан мо дар зиндагии харрӯзаи мардум инро ба таври воқеӣ мушоҳида менамоем. Як қатор шарту шароитҳое, ки дар афкори умум муайян шудаанд ва арӯсро мебояд онҳоро риоя намояд. Мақоли зер ишора ба ин аст: «*Арӯса дар арӯсиаш гуфтаанд*».

Муносибати хусур ва хушдоман воқеан ба домоди худ хеле нозук аст. Чигунагии ин муносибат ба духтари онҳо бетаъсир наменонад. Аз ин хотир, мо андешаҳои мардумро роҷеъ ба муносибат ва хулосаҳо бевосита дар нисбати домодро таҳти зикри маънӣ дар як қатор мақолҳо дучор меоем. Дар мақолҳои маъмули «*Домоддорӣ-бемордорӣ*» ва «*Домоддорӣ-гулдорӣ*» як маънии муштарақ ифода ёфтааст. Воқеан, нигоҳубини бемор ва парвариши гул маҷмуи муносибати ғамхоронаю махсусро тақозо менамояд. Ва ин муносибат бояд нисбати домод низ нигоҳ дошта шавад. Ин нуқта дар мақоли «*Домод аз пусти пиёз ҳам нозуктар аст*» тақвият ёфтааст. Дар навбати худ ҳукми фарзанд доштани домод маъқул ёфтааст: «*Домод ба ҳукми фарзанд*».

Чуноне ки дидем, силсилаи низомноки тамоми лаҳзаҳои ҷашни арӯсӣ бо зарбулмасалу мақолҳое, ки бо маънии худ ба ҳамин муаммои ҷой дошта даҳлат менамоянд, таъмин аст. Ин силсиларо як қатор зарбулмасалу мақолҳое, ки зиндагии арӯсу домодро пас аз ҷашни арӯсӣ маънидод мекунанд, хотима медиҳад. Якҷандгӯи онҳоро ҳамчун намуна меорем:

1. Зани беноз, оши бепиёз.
2. Зани хуб мардро ба мақсад мерасонад.
3. Зани ҷавон балои ҷон.
4. Зани нағз-ҷаннат, зани бад-дӯзах.
5. Зани бебача-бурёи сари кӯча.

Мо силсилаи истифодаи зарбулмасалу мақолҳоро дар рафти ҷашни арӯсӣ мавриди назар қарор додем. Акнун бо аҳдофи равшан намудани бархе аз масоил ба баррасии мазмуни зарбулмасалу мақолҳо суханро идома медиҳем.

Мақолу ҳикматҳои ба ҷашни арӯсӣ бахшидашуда теъдоди бештарашон ба мазмуни интиҳоби зан ва ба ҳамин наздик бахшида шудаанд. Дар поён якҷандгӯи онҳоро ба риштаи таҳлил мекашем. Мақоли зер дар байни мардуми воҳаи Бухоро хеле маъмул аст:

Ба роҳи дида рав ҳарчанд ки дур аст,
Зани бева нагир, ҳарчанд ки хур аст.

Мазмуни инро ровии мо ба он маъно шарҳ дод, ки дар байни мардум ба занӣ гирифтани зани аз шавҳар монда мазаммат карда мешавад. Мо мақоли мазкурро ҳам дар манотикӣ дигари тоҷикнишин ва ҳам дар ҳикояву адабиёти классикӣ дучор меоем. Чунончи, дар яке аз ҳикояҳое аз саргузашти персонажи афсонавии дӯстдоштаи тоҷикон Луқмони Ҳаким ин мақол ба чунин шакл омадааст:

«Ҳотам гуфт: «Чунин хоҳам кард. Валекин ҳеч кас бе аҷал намурдааст, бо роҳи наздик хоҳем рафт».

Пир гуфт: «Эй ҷавон, нашунидаӣ, ки корафтодагон гуфтаанд: «Бо роҳи дида рав, ҳарчанд ки дур аст. Зани мардум нагир, ҳарчанд, ки хур аст».

Фарқияти ҷузъӣ дар ибораи «зани нағз-ҷаннат, зани бад –дӯзах» ба мазмуни чигунагии зиндагии оилавӣ аз зани хуб вобаста буданро маънӣ медиҳад. Мо дар адабиёти классикӣ мақоли

хаммазмунро бо чунин шакл дарёб менамоем: «*Зани нек офияти зиндагонӣ бувад*». Чунончи, дар «Қобуснома» омада: «зан, бояд ки покизаву покдин ва қадбону ва дӯстдоштаи шӯй ва шармноку порсо ва кӯтоҳдаст ва чизнигоранда бошад, то нек бувад, ки гуфтаанд, ки «*зани нек офияти зиндагонӣ бувад*».

Мақоли дигари маъмул «*Марда мард мекардагӣ ҳам зан, номард мекардагӣ ҳам зан*» бо ҷузъиёти фарқкунанда чи дар адабиёти классикӣ ва чи дар байни оммаи тоҷики манотиқи гуногун мавриди истифода аст. Метавонем ба ин мақол наздикро дар порчае аз ашъори Саъдӣ мушоҳид шавем:

Зани хуби фармонбари порсо,
Кунад марди дарवेशро подшо.

Мақоли дигар «*Зани ҷавон, балои ҷон*» ба синну соли зану шавҳар мазмун дода шуда, маҳз ба мазаммати мувофиқати синну сол дар занашӯй равона аст. Ин масъала байни мардум низ хеле кундаланг меистад ва ин аъмол зери тозиёнаи интиқоди афкори умум аст. Бояд бигӯем, ки лаҳни мақоли мазкур хоси маҳал аст. Дар адабиёти классикӣ мо муродифи наздикро ба ин мақол дар чунин шакл вомехӯрем. Чунончи дар «Гулистон»-и Саъдӣ омада: «Гуфт: Чандин бор ин номаш бигуфтам, гумон бурдам, ки дилаш бар қайди ман омад ва сайди ман шуд, ногоҳ нафаси сард аз дили пурдард бароварда гуфт:

Чандон сухан, ки бигуфтӣ, «дар тарозуи ақли ман вазни он сухан надорад, ки вақте шунидам аз қабилаи хеш, ки гуфт «зани ҷавонро, агар тире дар паҳлу нишинад, бех, ки аз пире»».

Як қабил мақолҳо ба мувофиқати иҷтимоӣ ва интиқоби арӯс равона шудаанд:

1. Оби дари хона хира.
2. Қаршиқудо-балои Худо.
3. Қаршиқудо-қаҳри Худо.
4. Аз бегона гиред, ки дастатон дар гиребонаш расад.
5. Духтари дарзӣ, ҳар касро як бахту рӯзӣ.

Чи хеле қазоват мефармоед, мазмун дар мақолҳо хеле равшан зухур меёбад ва ба қадом ҳадаф равона будани онҳо амиқ ба назар мерасад. Инчунин як зумра мақолҳои мавҷуданд, ки мазмуни дар боло зикр кардашуда маҷозан баён шуда, дар навбати аввал ифшо сохтани мазмуни аслии душвор менамояд. Чунончи, мақоли «*аӯшти нағз*» мазмуни зани хуб боиси оилаи хуб шуданро рамзӣ ифода менамояд. Мақоли мазкур, чуноне ки мебинем, бо мазмуни мақоли «*Аз бегона гиред, ки дастатон ба гиребонаш расад*» дар тазод аст. Дар мақоли аввал интиқоби арӯс аз хешовандони наздик маслиҳат дода шавад, дар мақоли дуюм акси он.

Зумраи мақолҳои, ки мо дар онҳо мазмуни ҳаёти занашӯй ва мушкилоти аввалро мушоҳида менамоем, теъдодан зиёданд. Чунончи дар мақолҳои зер:

1. Рӯзгора талхаш ҳаст, ширинаш ҳам ҳаст.
2. Рӯзгора се деволаш талх, як деволаш ширин.

Мо чунин мазмунро дучор меоем. Вожаи «девол» дар мақоли дуввум ба маънои маротиб омадааст, яъне мушкили рӯзгор аз шириниҳои он се маротиба зиёдтар аст. Дар мақоли дигар арӯс шикоят аз хонаи шавҳар карда, хонаи падару модарро бех медонад. «*Хони (хонаи) онем (модарам) нону анҷир, хони шӯям қулфу занҷир*».

Чуноне ки худ мушоҳиди арзи ҳол гаштем, ҷашни арӯсии тоҷикон аз оғоз то интиҳо тибқи суннату оини худ бо фармудаҳои зарбулмасалу мақол таъмин аст. Ва мо чи таъсир доштани ҷақидаҳои ҳикматро дар ҳалли дарҳамкушоии муаммоҳои рӯзгори инсонӣ дарк намудем. Ба назар бараъло равшан мегардад, ки аҳдоф аз истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар рӯзгори ҳамарӯза дар дарккунии дарки аслии зиндагонии инсонист. Дар бархе зарбулмасалу мақолҳо нисбати амалу кирдорҳои ноқобили мардум тамасхӯру истехзо инъикос гашта бошад, дар дигар ҷумла зарбулмасалу мақолҳо баррасии дурусти амалу кирдор мушоҳида мешавад. Акнун дар зерсухани худ чанд андешаҳои хешро дар мавриди истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар ҷашни арӯсии тоҷикони воҳаи Бухоро баён карданӣем.

Яке аз хусусиятҳои ҷолиб ин мавриди истифодаи мардум будани зарбулмасалу мақолҳои китобӣ мебошад. Матлаби мо ин аст, ки зарбулмасалу мақолҳои, ки дар эҷодиёти классикони адабиёти тоҷик вомехӯранд, дар истифода байни мардуми Бухоро маъмулу машҳуранд. Роҷеъ ба аслият ва мутаалиқи ин гуна зарбулмасалу мақолҳо сухан кардани нестем, зеро ин иртиботан баҳси дигар аст. Посухи он саъю эҳтимоми ҷиддии пажӯҳишгарро тақозо менамояд. Зарбулмасалу мақолҳои, ки байни мардуми Бухоро маъмуланд, чуноне ба назар мерасад, аз ҷиҳати санаи тавлид умри дароз доранд. Бинобар ин, маънидод намудани ин зарбулмасалу мақолҳо кори мураккабест. Пушида нест, ки дар ин муддати зиёде истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар сохт ва семантикаи онҳо тағйиротҳои ҷиддие ворид шудаанд. Истифодаи зарбулмасалу мақолҳои китобатӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи маишӣ байни

точикони Бухороро бо он маънидод мекунем, ки худи адабиёти касбӣ дар ҳаёти мардуми ин минтақаҳо таъсири хеле калон дорад. Воҳаи мазкур маконест, ки дар тӯли таърихи ҳаёти мардуми тоҷик он ҷо адабиёти аслии тоҷикон тавлид шуда, рушду такомул ёфтааст. Ва табиист, ки таъсири тарафайн, яъне таъсири адабиёти касбӣ ба эҷоди авом ва дар навбати худ истифодаи эҷоди авом дар адабиёти касбӣ дар ин воҳа густариш ёфтааст. Дар суҳанони боло мо намунаи ин таъсирро мебинем.

Дигар хусусияти зарбулмасалу мақолҳо дар мавҷуд будани намунаҳои гуногуни онҳост. Аслан ин хусусият ба ҳамаи жанрҳои эҷодиёти шифохӣ хос аст. Дар ин хусус хеле бамаврид Носирҷон Маъсумӣ қайд намудааст: «Асарҳои фолклорӣ ҳамеша дар асли қатъии худ намебошанд, ҳамеша дар вариантҳои гуногун намоён шудан мегиранд». Ин, ба андешаи мо, бо он вобаста аст, ки эҷоди зарбулмасалу мақол, сабку услуби онҳо ба шароити таърихӣ, завқи бадеӣ ва маҳорати дониши гуяндаҳо алоқамандии ногустастаниро бархӯрдор аст.

Воқеан, теъдоди мақолу ҳикматҳои бевосита ба чашни арӯсии воҳаи Бухоро тааллуқдошта бисёранд ва мо ин ҷо баъзе аз ин теълодро рӯи қоғаз овардем. Қобили қайд аст, ки мақолу ҳикматҳои ба муаммоҳои мухталифи рӯзгори инсонӣ бахшида аз тарафи пажӯҳишгарони фолклоршинос чамъоварӣ гаштаанд ва ҳамчунон китобат шудаанд. Аммо, мутаассифона, таҳлилу баррасии назариявии онҳо он қадар пояи баланди илмиро бархӯрдор нест. Месазад, ки дар ин маврид таҳқиқоти ҷиддии муҳаққиқон оғоз гардаду анҷом пазирад.

КАЛИДВОҶАҲО: зарбулмасал, мақол, чашни и арӯсии тоҷикони Бухоро, эҷоди зарбулмасалу мақолҳо, эҷодиёти шифохӣ.

АДАБИЁТ

1. Айний С. Ёддоштҳо. Куллийт: Ҷ.6.-Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962.-414 с.
2. Айний С. Ёддоштҳо. Куллийт: Ҷ.7.-Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1962.-647 с.
3. Аникин В.П. Теория фольклора. Курс лекций. М.: Филологический факультет МГУ им.М. В. Ломоносова, 1966.-408 с.
4. Асрорӣ В. Адабиёт ва фолклор (қисми аввал). Душанбе: Ирфон, 1967.-298 с.
5. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Душанбе: Ирфон, 1967.-297 с.
6. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик, Душанбе: маориф, 1980.-304 с.
7. Бобоев С. Мавқеи назми шифохӣ дар чашни арӯсии тоҷикони Бухоро. Душанбе, 1997. -169 с.(Рисолаи номзадӣ).
8. Ершов Н.Н. «Туи гулдор» у костакоских таджиков (устройство праздника)//Труды АН Тадж.ССР. Том 17.1953.
9. Зеҳний Т. Санъати Суҳан.-Душанбе: маориф, 1992.-304 с.
10. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков.-М.-Л.: Из-во АН СССР, 1959.-270 с.
11. Кисляков Н.А. патриархально-феодалные отношения среди оседлого сельского населения Бухарского ханства в конце XIX-XX века.-М.-Л., 1962.-170 с.
12. Куллийти фолклори тоҷик. Зарбулмасалҳо/Тартибдиҳандагон: Б.Тилавов, Ф.Муродов, Қ.Ҳисомов. Ҷилди IV.-Душанбе, Дониш, 1986.-250 с.
13. Куллийти фолклори тоҷик. Зарбулмасалҳо/Тартибдиҳандагон: Б.Тилавов, Ф.Муродов, Қ.Ҳисомов. Ҷилди V.-Душанбе, Дониш, 1992.-322 с.
14. Лагофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. Том.1.-СПб. 1911.-320 с.
15. Лагофет Д.Н. В горах и равнинах Бухары.(Очерки средней Азии) Санкт-Петербург 1913. Издательство Березовский. 620 с.
16. Марс С.М. К изучению персидской свадьбы. Сборник музея антропологии и этнографии. Т.9. М, 1929.-с.197-206
17. Тилавов Б. Суҳанҳои дилафрӯз. (Зарбулмасал ва мақолҳо).-Душанбе: Дониш, 1973.-136 с.
18. Тилавов Б. Таджикские пословицы и поговорки. (Исследование современного устного репертуара)//Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Т.2.-Душанбе: Дониш, 1989.-232 с.
19. Фолклори Бухоро/Мурағибон Д. Обидов, Ҷ. Рабиев, Б.Шермухаммедов.-Душанбе: Ирфон, 1989.-304 с.
20. Хаников Н. Очерки Бухары/Отечественные записки, 1843, Т.26.№2.

МЕСТО ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА СВАДЬБАХ ТАДЖИКОВ БУХАРЫ

Таджикская свадьба является замечательной традицией и отражает важнейшую часть быта народа. Данная статья посвящена месту пословиц и поговорок в свадьбе таджиков Бухары. В целом весь данный обряд сначала и до конца обеспечивается пословицами и поговорками. Это показывает духовное отношение народа к данному обряду. Каждой части обряда, народ посвятил отдельные пословицы и поговорки. Автор детально анализирует пословицы и поговорки в свадебных обрядах таджиков Бухары и показывает их место и значение.

USING PROVERBS IN WEDDING CEREMONY OF TAJIKS OF BUKHARA REGION

The wedding ceremony of tajiks is very marvelous and important people tradition. It describes an important part of people life. The article devotes to using proverbs in wedding ceremony of tajiks of Bukhara region. Almost all part of this tradition from beginning till the end are provided with proverbs. Using of proverbs in wedding ceremony are showing mental relation of people to tradition. The author describes the wedding ceremony and gives analyses the proverbs, which have connection to ceremony.

ПЕРЕВОД «ДОХУНДА» С. АЙНИ КАК ФАКТ ТАДЖИКСКО – КАЗАХСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Г. Шералиева

Таджикский национальный университет

История свидетельствует, что литературные связи становятся одной из основных форм художественного международного общения со второй половины XIX века. Этот общий процесс касается и центральноазиатских региональных связей. Таджикская литература со второй половины XIX века становится хорошо известной казахскому народу и в тоже время в XX веке в силу общности территории в рамках единого государства казахская литература приобретает значение для таджикской литературы. Именно в XX веке казахская и таджикская литература благодаря русским переводам были вовлечены в орбиту общемировых связей. По утверждению академика М. Шукурова, в этом регионе «именно в начале нынешнего века литературные взаимосвязи вновь приобрели значение одного из основных факторов развития литературы».[1]

Состояние научной разработки проблемы таджикско–казахских литературных связей можно считать относительно удовлетворительным. Известно, что теоретическим и методологическим вопросам сравнительного изучения посвящен ряд монографических работ, научных статей преимущественно в русском литературоведении. В этом аспекте можно назвать труды А.Н. Веселовского, В.В. Бартольда, Е.Э. Бертельса, В.М. Жирмунского, Н.И. Конрада, Г.И. Ломидзе, Д.Ф. Маркова, И.К. Горского, А.С. Бушмина, И.Г. Неупокоевой, С.В. Никольского, В.И. Кулешова, В.Г. Рейзова и других, где наравне с системным и поэтапным изучением историко – культурных явлений, рассматриваемых, как основа для многостороннего исследования культурных связей, освещается история сравнительных изучений в России и их значение для наших дней.

Казахскими и таджикскими исследователями литературы установлено, что сравнительное изучение литератур в Таджикистане и Казахстане началось с середины XX века. У истоков компаративизма этих стран стояли выдающиеся литераторы и ученые Садриддин Айни и Мухтар Ауэзов. В связи с развитием литературоведческой науки, особенно русского сравнительного литературоведения, с начала 60-х годов бурное развитие получили исследования по литературным связям и в Центральной Азии. С этого времени проводились различные региональные и международные конференции, посвященные проблемам сравнительного литературоведения, в Алма-Ате, Душанбе.[2] Было издано множество сборников, книг, библиографических указателей, тезисов и материалов научных конференций и симпозиумов в Таджикистане и Казахстане. Защищались диссертационные работы, в том числе близкие к нашей теме.[3]

Но в этих работах не привлекается подлинник, сравнения делаются в основном по русскому переводу, что порою приводит к усложнению установления источника перевода и переложения с таджикского непосредственно или с тюрко-чагатайского, узбекского или татарского текстов. Первенство в исследовании литературных связей Казахстана с таджикской литературой, несомненно, принадлежит Мухтару Ауэзову. Об этом сказано в трудах Ш.К. Саппаевой, У. Кумиспаева, Нуралиева А, и в специальной статье Е.В. Лизуновой.[4]

Но мы будем вести речь только о взаимоотношениях М. Ауэзова с С. Айни. Показательна в этом смысле его статья «Развитие литератур народов СССР», где говорится о значении творчества Айни для писателей Средней Азии.

Таким образом, сравнительное литературоведение в Таджикистане и Казахстане развивалось приблизительно в одно время и продолжает развиваться, охватывая основные типы исследований, представленных в современной науке. Вопросы перевода в системе казахско – таджикских литературных связей в этом процессе должны занять свое достойное место.

Поскольку культура все более становится ориентиром для многих народов мира, принципы рассмотрения проблемы межнационального взаимодействия наполняются не только актуальным научным, но и реальным общественно-политическим смыслом. В этом контексте заслуживает внимания утверждение

авторов, что проблема взаимосвязей самобытных литератур, их плодотворное взаимообогащение приобрело приоритетное значение в современной науке.

Пока в Таджикистане и Казахстане нет ни одной специальной монографической работы, посвященной сопоставительному исследованию переводов произведений С. Айни на казахский язык.

Говоря о теоретическом значении изучаемой темы, можно сделать вывод, что выявление литературных связей помогает таджикской и казахской литературам глубже проникать в сущность литературных процессов, в особенности их развития. С помощью данных, полученных из сопоставления таджикской и казахской национальных литератур, мы углубляем и обогащаем наши представления о произведениях, авторах, жанрах и течениях.

Необходимо отметить, что о романе «Дохунда» С. Айни написаны статьи А. М. Дьякова – предисловие к роману «Дохунда» (1930г), М. Шевердина «Восточная социальная повесть» (Об «Одина» 1928г). Г. Мстиславского «Дохунда» (1934г) и Р. Штейнберга, «Певец нового человека» (Об «Дохунда» 1934г).

До конца 40-х годов роман «Дохунда», исключая книги Ю. Бабаева (83) диссертацию С. Урунова (122), не являлся темой специального исследования литературоведов, – «не только монографического исследования, но даже и сколько – нибудь более подробной статьи написано не было». В 1948 году вышла монография И.С. Брагинского «Садриддин Айни», в которой, наряду с повестью «Одина» и романом «Дохунда», говорилось также и о романе «Рабы». Но никто из исследователей не говорил о переводах «Дохунда» на другие языки.

Исходя из требования этой темы и особенно вышеуказанной цели более интересный материал могла бы дать история перевода романа С. Айни «Дохунда». Несмотря на то, что раньше (в 1932 г.) роман был переведен на узбекский язык профессиональным переводчиком – М. Бузрукком и прошло немного времени, писатель, не удовлетворившись чужим переводом, создал новую узбекскую редакцию. Это весьма примечательное литературное событие может дать более богатый и конкретный материал для доказательства необходимости авторского перевода и его преимущества по сравнению с обычным переводом. Более того, то, что «Дохунда» был дважды переведен на узбекский язык и два раза отредактирован, не только помогал бы изучению проблем двуязычия и «авторского перевода», но также и позволил бы разрешить многие общие проблемы узбекского литературоведения.

Специальное исследование текста произведения, созданного на двух языках, в таджикском литературоведении предпринимается не впервые.

Настоящая статья окажет помощь в определении деятельности и вклада Айни в развитие одной из форм литературных связей.

Эти два издания избраны нами потому, что писатель на основе таджикской редакции не только сильно изменил текст произведения, но и ввел в него новые эпизоды. А в последующих изданиях таджикской редакции таких существенных изменений нет. Некоторые изменения в этих изданиях внесены против воли автора составителями, редакторами и издателями. От исследования такого рода изменений и их комментирования, что тоже очень важно, мы сейчас воздерживаемся.

Художественный перевод интересен тем, что в нем решаются проблемы различного характера по многим пересекающимся в переводоведении дисциплинам. Одним из таких аспектов художественного перевода является его теоретическая функция в литературных связях народов, что является не менее важным.

Цель перевода – адекватная передача оригинала разрешима лишь в рамках переводческой практики и развитой теории. Теория и практика перевода могут разрешить проблему адекватного перевода художественной и эстетической ценности оригинального произведения. Практический опыт дает возможность более глубокого освоения научной отрасли перевода и делает возможным научное, теоретическое обоснование процессов в переводческой науке.

Перевод способствует обмену опытом между различными научными отраслями. В культурном плане перевод, в частности, художественный, обогащает опытом культурного и художественного постижения и освоения мира другими народами. Эту функцию перевод выполнял всегда, его заслуга оценивалась высоко. В этом плане является интересным перевод «Дохунда» Айни на казахский язык.

Художественные тексты давали материал множеству наук, они являются наиважнейшим объектом художественного перевода. Теория и практика художественного перевода работает не только над текстами художественных произведений, она имеет дело с культурами, историей, политикой, социальной общественностью, литературными традициями и другими факторами, определяющими форму и содержание существования различных культур. Такой определяющей формой является перевод художественного текста Айни на казахский язык при посредничестве русского перевода.

Подобным образом объясняется актуальность переводческого дела в Казахстане, которая продиктована возрастающим интересом к молодой отрасли переводоведения и ее роли в становлении национальной литературы.

Переводы «Дохунда» сыграли немаловажную роль в истории языка, литературы, культуры различных стран и содействовали их продвижению и развитию, становлению современных национальных литератур.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: таджикско-казахские литературные связи, перевод «Дохунда», сравнительное изучение, художественный текст, перевод художественного текста, переводческое дело, современные национальные культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шукуров, М. Обновление. Таджикская проза сегодня. – М.: 1986, с.230.
2. Вторая международная научно - теоретическая конференция на тему «Теоретические и методологические проблемы современного литературоведения и фольклористики». Алма - ата 2007г. Материалы международной научно – теоретической конференции на тему «Проблемы истории и теории литературных связей народов Центральной Азии». Душанбе 2000г.
3. Нуралиев, А. Таджикско-казахские культурно - литературные связи XIX и XX в.в. Душанбе 2001г. Кумисбаев. У. Проблемы таджикско-персидских, арабских и казахских литературных связей (XIX - XXвв.) Алма-Ата, 1989г.
4. Лизунова Е.В., М. Ауэзов о проблемах взаимосвязей национальных литератур. // Международные связи казахской литературы. – Алма-Ата, 1970г.
5. Нургали К.Р. К проблеме переводоведения в Казахстане // Теоретические и методологические проблемы современного литературоведения и фольклористики. Алматы, 2007.

ТАРЧУМАИ РОМАНИ «ДОХУНДА»-И С. АЙНИ ҲАМЧУН АМРИ ВОҚЕИИ АЛОҚАҶОИ АДАБИИ ХАЛҚҶОИ ТОҶИКУ ҚАЗОҚ

Мақолаи мазкур ба масъалаи тарҷумаи романи «Дохунда»-и Садриддин Айни ба забони қазоқӣ бахшида шудааст. Бо вучуди он, ки тарҷума аз баргардонии русӣ анҷом гирифтааст, он ҳамчун як падидаи мусбати робитаи адабиёти қазоқу тоҷик арзёбӣ мешавад. Муаллиф сифати тарҷумаро дар муқоиса бо нусхаи аслии тоҷикӣ баррасӣ менамояд ва дар бораи бурду бохти он мушоҳидаҳои хешро баён месозад.

THE TRANSLATION «DOKHUNDA» S. AINI AS A FACT OF KAZAK – TAJIK LITERATURE CONNECTION

The given scientific article is about the problem of the translation of Sadriddin Aini's roman "Dokhunda" into Kazak. Despite of that, the translation is overed from Russian, it considers one of the positive relation-ship element of kazak - tajik literature.

The author has presented the quality of the translation comparing with the original and speaks about the discovered problem.

САЙРИ ТАЪРИХИИ НОМА ВА НОМАНИГОРӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САДРИДДИН АЙНИ

Н. Аслонова

Институту иқтисодии Тоҷикистон

Номанигорӣ дар эҷодиёти С. Айни ханӯз дар даҳсолаи аввали қарни XX, хангоми дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил намудан ва бо қозӣ Шарифҷон – маҳдуми Садри Зиё ҳамкорӣ доштан, арзи вучуд кардааст. Худи устод иқрор шудааст, ки мактубҳои ба дасти Садри Зиё бисёр расидааст (4.-77). Муҳимаш он аст, ки ханӯз ҳамон даврон “ нома ҳамчун навъи хоси адаби шомили “илми иншои наср” буда, ба сурати “ фанни дабири ва иншои расоили девонӣ” низ ёд шудааст” (14.- с.3 ; 13.- с.16 – 32). Аз ин ҷост, ки вақте С. Айни наср навис гуфта мешавад, хоҳу ноҳоқ оғози эҷоди онро ба ҳамон фаъолияти мирзоии ӯ дар назди қозӣ Шарифҷон – маҳдум нисбат додан дуруст меояд. Тақрибан, ҳама айнишиносон таъкиди Садри Зиёро дар “Тазкори ашъор”, ки дар ҷаҳор мисраъ ҷамъбаст гардидааст, ҳамчун иқтибос истифода мекунанд:

Ба мулки суҳан Айнии хушбаён,
Чу шамъ аст урёну равшанравон.
Ба назму ба насри суҳан довар аст,
Зи насраш , вале назми ӯ хуштар аст.

Албатта, ҷунонки айнишинос С. Табаров ҳам таъкид кардааст (4.-с.76), дар наср маҳорат доштани С. Айниро Садри Зиё дар номанигорӣ ва ба номаҳо ҷавоби муътамад гардондани ӯ ба мушоҳида гирифтааст. Дар як номааш С. Айни дар ҷавоб ба мактуби С. Табаров, аз 19 феввали соли 1948, ба мавзӯи номанигориаш дахл намуда, аз ҷумла менависад: “ Дар истилоҳи он вақт муҳимтарин

асари насри мактубот ва иншоот буд. Насрнависи хуб он вақт ба шумор мерафт, (ки) мактубро хуб нависад. Мақсади Садри Зиё ҳам аз насрнавис гуфташ маро “мактубро хуб менависад” гуфтаст...” (4, с.77) Дар ҳамин замина метавон гуфт, ки марҳалаи аввали номанигории С.Айни ба даҳсоли аввали қарни XX мувофиқат дорад. Яъне, ҳамин солҳост, ки ӯ ба навиштани китобҳои дарси мепардозад ва мактубҳоеро аз номи дигарон ба он китобҳо дохил менамояд. Чунонки Абдусалом Дехотӣ менигорад: “мактубҳое, ки дар китоби дарсии “Таҳсибӯсибён”-и ӯ аз номи Муҳаммадфарид, бародари вай ва падару модараш навишта шудаанд, ҳамчун порчаҳои насри бадеии дилчасп бо шавқу рағбат хонда мешуданд ва дар хотирҳо нақш мебастанд...” (5.-с.139).

Дар китоби номбурда, мактубҳо бо чунин унвонҳо оварда мешаванд: “Мактуби Муҳаммадфарид ба падари худ”, “Мактуби Муҳаммадфарид ба модари худ”, “Ҷавоби мактуби Муҳаммадфарид аз падар” ва ҳамин навъ 14 адад мактуб ба услуб ва тарзи классикӣ аз ҷониби С.Айни сохта шудаанд, (Муфассал ниг.: 6.- с. 30-41). Ин номаҳо таври зайл оғоз мешаванд: “Хидмати ҷаноби умедгоҳам, ҳазрати қиблагоҳ. Ба ҳазор гуна аҷзу одоб арз мекунам, ки шафақатпаноҳо !” ... ва ғайра (6.-с.31).

Марҳалаи дуввуми ба номанигорӣ рӯчӯ кардани С.Айни нимаи дуввуми солҳои бистум ва солҳои сиввуми асри XX мебошад. Махсусан, солҳои сиввум давроне мебошад, ки мукотибаи С.Айни ба А. Лоҳутӣ хеле ривоч мегирад (10). Дар тӯли солҳои 30 – 50 – уми асри XX беш аз 40 адад номаи С. Айни ба суроғаи А. Лоҳутӣ ба мушоҳида мерасад. Муҳим он аст, ки ба аксари номаҳои С. Айни устод Лоҳутӣ ҷавоб гуфтааст. Яъне, С. Айни аз ҳама беш ба унвони А.Лоҳутӣ мактуб ирсол намудааст, ки як ҷилд китобро ташкил додаанд (19).

Бисёре аз афкори илмӣ-бадеӣ ва иҷтимоии С. Айни дар номаҳои ӯ таҷассум ёфтаанд. Дар маҷмӯъ мактубҳои С. Айни унвонии адибону роҳбарони муассисаву идораҳои фарҳангӣ ҷанбаи илмӣ, бадеӣ, иҷтимоӣ, шахсӣ, оилавӣ, тарзи асарофаринӣ ва ғайра маъсалаҳои муҳими муҳити адабии солҳои мавриди назар пайдо кардаанд. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи С. Айни он буд, ки ба навъи мукотиба аҳамияти калон меод. С. Айни бар ин ақида буд, ки номанависӣ на хунари ҳар як эҷодкор аст. Устод фақат мавриди зарурат ба адиби дигаре нома менавишт (9.-с.37).

С. Айни, дар баробари ин ки ба А. Лоҳутӣ номаҳо ирсол намудаасту ҷавоб гирифтааст, дар фаъолияти номанигорӣ хеш бештар ба насли адибони солҳои сиввум: М. Турсунзода, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, М. Миршакар, А. Дехотӣ, Б. Раҳимзода, Ҷ. Иқромӣ, М. Раҳимӣ, Шамбезода Нақҳат ва амсоли онон мутаваҷҷеҳ шуда, ба ин восита онҳоро ба ҷодаи шоириву нависандагӣ раҳнамун сохтааст. Яъне, С. Айни дар номаҳои унвонии “Насли комсомол” дар мавзӯҳои гуногуни адабиёту фарҳанг баҳс меорад. Аз ҷумла, ба суроғаи Ҷ. Иқромӣ - 13, - А. Дехотӣ - 10, М. Турсунзода – 5, М. Миршакар – 3, К. Айни – 3, П. Толис – 1, Шанбезода – 3; аз ҷумлаи олимони ба С. Табаров – 1, Д. Тоҷиев – 1, И. Брагинский – 1 ва ... номаҳо фиридааст. Дар китоби “Мунтахаби асарҳои илмӣ”-и С. Айни 50 адад мактуби ӯ ба адибону идораҳои фарҳангӣ ба мушоҳида расид (5.-с. 120-244). Маҷмӯаи “Мукотибаи Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ” 28 мактуби С. Айниро унвонии А. Лоҳутӣ дарбар кардааст (10). Номаҳои дигари С. Айни дар шумораҳои солҳои гуногуни маҷаллаи “Садои Шарқ” ба ҷоп расонда шудаанд (1.- с.97-100; 2.- с.110-119; 3.- с. 114-124 ва ғайра). Мувофиқи сарчашмаҳои ҷаваб, беш аз 90 адад мактуби С. Айни дар даст аст ва албатта, ин теъдод ниҳой нест, балки даҳҳо номаҳои дигари С. Айни дар дасти хонаводаҳои фарҳангии тоҷик маҳфузанд, ки шояд фарзандону набераҳои гирандагони номаҳои С. Айни чандон ба моҳияти номаи ба ёдгор монда чандон сарфаҳм намераванд. Албатта, рӯзе мерасад, ки ҳама номаҳои устод Айни ҳамчун маводи аввалия ва назарии адабиёти бадеиву илмӣ ҷамъоварӣ шуда, дар шакли китоби алоҳида рӯйи ҷоп оварда мешаванд.

Вобаста ба мавзӯи ҷамъоварии номаҳои С. Айни, ҳанӯз соли 1958, адиби зиндаёд Абдусалом Дехотӣ ин тавр менависад: “Нависандаи ин сатрҳо солҳост, ки хона ба хона ва шаҳр ба шаҳр гашта, бо кӯшиши зиёд қисме аз номаҳои устод Айниро ба адибон ва касони гуногуни дигар ба мақсади нигоҳдорӣ онҳо дар шароити мусоиди шоиста дар архиви шахсии нависанда барои таҳқиқ ва омӯзиш онҳоро ҷамъоварӣ кардааст ...” (5.- с. 137). Чунонки медонем, бино ба нақшаи интишори осори С. Айни дар шакли «Куллиёт» номаҳои ӯ бояд мундариҷаи ҷилди 14-умро ташкил меод. Аммо, афсӯс, ки то ҳанӯз ҷилди номаҳои С. Айни такмил нашудааст, балки бо қадом амре фарзанди устод Камолiddин Айни китоби “ 75 сол зиндонӣ”-и С. Айниро бо номи “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” пайдо намуда, онро ҳамчун ҷилди 14-уми Куллиёти С. Айни ба ҷоп расонд (7).

А.Дехотӣ дар ҳамон гуфтор илова менамояд, ки ҳарчи аз мактубҳои С.Айниро дар ихтиёр доштааст, ба бойгонии Институти забон ва адабиёти ба номи устод Рӯдакӣи АИ Тоҷикистон супоридааст. Мавсуф бо ин таъкид орзу кардааст, ки мактубҳои устод Айни дер ё зуд мавриди баҳси адабиётшиносӣ қарор мегирад (5.-с.14).

Бояд гуфт, ки С. Айни дар марҳалаи дуввуми номанигорӣ аз услуби номанависии классикӣ, чунонки дар китоби ӯ “Таҳсибӯсибён” ба мушоҳида гирифтём, даст мекашад. Яъне, С. Айни тарзи

номанигории аврупоиро мепазирад. Аз ин ҷост, ки ба таъбири А. Дехотӣ С. Айни дар оғоз ё анҷоми нома аз анъанай классикии номанависӣ истифода намекард, балки суханҳои муқалидона ва зиёдатино, монанди “саломӣ муштоқона ва паёми билониҳоя аз ҷониби камина”, наметазирӯфт ва ҳатто истифодаи онро аз ҷониби адибе бад мидид. Ба ин маънӣ, С. Айни номаро бевосита аз айни мақсад шуруъ карданро дӯст медошт. Ҳамчунин С. Айни дар шарҳи эзоҳи матлаб, барои гирандаи ҷавоб, ҳар қадар тафсил лозим бошад, дарёғ намедошт.

Устод дар мактуб навиштагон бисёр дақиқона рафтор менамуд ва дар зикри суроғаву ному насаб, нишон додани таърихи иншоӣ нома масъулият эҳсос мекард ва кӯшиш менамуд, ки мактуби фиристодаш сари вақт ба гирандаш бирасад. Дар айни замон чунин талаботро аз гирандаи номаш ҳангоми ҷавоб гардондан тақозо менамуд. Дар ҳамин замина, шогирди устод Айни - Раҳим Ҳошим, ки ба устод бисёр наздик буд ва баъзан вазифаи мирзоиро ҳам барои С. Айни анҷом медод, дар хотираҳояш чунин менависад: “Ҷ ... дар ҷавоб гардондан ба мактубҳо ниҳоят ба интизом ва дақиқ буд. Ҷиддияти одамнро бо дақиққориашон дар ин кор месанҷид. Ҷар як мактуби ҷавобнаш, албатта, бо ҷумлаи “мактуби дар фалон моҳ навиштагон дар фалон рӯз расид” сар мешавад. Баъзан ҳатто таърихи навишта шудан ва кай ба почта супурда шудани мактуби ба худаш фиристодашударо аз рӯи мӯҳри почта санҷида, қайд мекард. Агар байни навишта шудан ва ба почта супурдани мактуб фосила зиёд бошад, албатта, дар мактуби ҷавобнаш аз ишора кардани он ибто намекард. Баъзан ин қайдҳо хеле маломатомезона ифода меёфтанд.

Як мактуби ҷавобнаш ба яке аз дӯстони наздикаш чунин сар мешавад: “Мактуби 7-уми апрел навиштагон 22 моҳи мазкур расид. Сабаби ин, хато будани адрес аст, ки се пункти почтаро сайр карда, баъд аз он ба хонаи ман омадааст. Ин ҳол аз мӯҳрҳое, ки дар конверт зада шудаанд, маълум аст ...” (12.-с. 173)

Тавре гуфтем, аз солҳои сиввуми асри ХХ сар карда, С. Айни дар нигориши нома тарзи иншоӣ аврупоӣ - русиро пазируфтааст. Вақте ки С. Айни ба А. Лоҳутӣ нома навиштагонӣ мешавад, сарлавҳаи онро бо унвони “Аз Самарқанд ба Москва, 2 июли 1938” зикр намуда, баъдан мактубро чунин оғоз менамояд: “Мӯҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ”. Дар номаҳои дигар унвони Лоҳутӣ ба ӯ ин тавр мурочиат мекунад: “Рафиқи шафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лоҳутӣ! “Аммо С. Айни номаҳое, ки ба насли комсомол: Ҷ. Иқромӣ, М. Турсунзода, А. Дехотӣ ва амсоли онон менависад, онҳоро бо истилоҳи “рафиқ” ном мепарад ва ҳамеша “Шумо” гуфта мурочиат менамояд. Тавре ки мебинем, С. Айни номбурдагонро бо номи “шогирд” зикр намекунад. Масалан, наменависад: “Шогирдам Ҷ. Иқромӣ”, балки дар сарлавҳа “Ба Ҷ. Иқромӣ, баъд 1 майи соли 1937, Самарқанд” мегӯяд ва сипас мактубро бо хитобии “Ба рафиқ Ҷалол Иқромӣ!” оғоз мебахшад. Яъне, С. Айни сараввал гуё меъёри расмӣ номаро анҷом дода, баъд матлабро баён месозад: “...Шодӣ”-и Шуморо аз рӯи хоҳиши худатон ва талаби сектори адабиёти бадеии Нашриёти Давлатии Тоҷикистон қор карда баромадам. Нуқсонҳоро, ки аз тарафи худатон дуруст кардани онҳо лозим буд, саҳифа ба саҳифа, ҳам дар охири китоб қайд кардам ...” (5.-с. 167)

Тақрибан С. Айни ҳама номаҳояшро ба шогирдонаш “Бо саломӣ рафиқона “хотима мебахшад. Бинобар ин ки С. Айни ба Ҷ. Иқромӣ, ки зодаи Бухоро асту ба авлодони ӯ устод ошноӣ дорад, гоҳе дар поёни мактубҳояш “ба аъзои оилагон салом” гуёд-гуён таъкид мекунад. Чунин амалро қаблан дар номаҳояш ба устод Лоҳутӣ раво мидид, зеро ин ду хонавода ба якдигар рафтуо доштанд ва С. Айни ва завҷааш, махсусан Бонуро ханӯз аз соли 1928 сар карда, мешинохтанд.

Як меъёри одоби номанигории ҳам дар ҳамин аст, ки агар тарафайн хешу ақрабо бошанд, ё дӯстони қарин соҳиби нома ба гирандаи он дар поёни мактуб баъзе лутфҳои муоширатро раво мебинанд. С. Айни, вақте ки дар номааш аз гирандаи он хоҳиш мекунад, ки ба фалониҳо салом расонад, чунин маънӣ дорад, ки ӯ ҳар қадом аз эшонро шахсан мешиносад. Масалан, дар як номааш аз Ҷ. Иқромӣ чунин хоҳиш мекунад: “Ба рафиқ Пӯлодов ва Почоҷонов, ҳам ба Миршакар ва дигарҳо салом расонед” (5.-с.1810).

Номаҳои С.Айни, асосан ба адибон, олимон ва фарҳангиён бахшида шудаанд. С. Айни ба онҳо дар мавзӯҳои гуногуни илмиву адабӣ баҳс менамояд ва зимнан масъалагузориҳо мекунад. Номанигории як навъ эҳтиҷмандии шахси Айниро ошқор менамояд.

Устод, ки дар Самарқанд мезисту ба идораву муассисаҳои фарҳангии Тоҷикистон ва адибон расидагӣ карда наметавонист, номаро ҳамчун воситае дар ҳаллу фасли масъалаҳои эҷодӣ бадеӣ, ҷопи китобҳо ва ғайра фаровон истифода менамояд. Аз ин ҷост, ки баъзе номаҳои С. Айни ба суроғай адибон аз нигоҳи ҳаҷм бузург мешаванд ва баъзан ба мақолаҳои мустақили илмӣ - бадеӣ табдил меёбанд. С. Айни дар бисёре аз номаҳояш Ҷ. Иқромӣ барин адибони он айём ҷавонро ба дақиққорӣ ва масъулиятмандӣ дар қори эҷодӣ даъват мекунад. Дар як номааш С. Айни, ки зарурати он баъд аз мутолиаи романи “Шодӣ”-и Ҷ. Иқромӣ пайдо шудааст, се таъкидро раво мебинанд ва менависад:

“Акнун вазифаҳои Шумо инҳоянд”. Сипас он се таъкидро таври зайл мавриди мутолиаи Ҷ. Иқромӣ қарор медиҳад:

1. Шумо аввал ин асарро (“Шодӣ”-ро Н.А.) як бори дигар хонда, қайдҳои маро ба мулоҳиза гиред ва ҷойҳоеро, ки баъд аз ин ба онҳо амал қардан мехоҳед, дар дафтарчаи алоҳидаатон қайд кунед, то ки фаромӯш нашавад (Инро барои он навиштам, ки Шумо чанд қайдҳоеро, ки ман дар ҳошияи китоби “Аз Москва ҷӣ овардӣ?”-атон қарда будам, дар дубора навиштани ин китоб ба амал нагузаронидаед, ман гумон қардам, шояд фаромӯш қарда бошед).

2. Пеш аз он ки кори дубораро сар кунед, асарро бо қайдҳои ман дар ҷиткаи умумии нависандагон, шоирон ва тарҷимонон монед. Барои ду қор: яке ин аст, ки ин меҳнати ман дар доираи Шумо маҳдуд шуда намонад ва бародарони дигар ғоида баранд; дуюм ин ки ба болои мулоҳизаҳои ман мулоҳизаҳои рафиқони дигарро ҳам зам қарда гиред ва дар вақти кори дубора дар назар доред, то ки асаратон боз ҳам мукамалтар шавад.

3. Дар кори дубора мусоҳала ва шитобқорӣ накунед, қорро ҳар вақт дар аввали ҳавсала, дар вақти хушии димоғ сар кунед, ҳамин ки ҳавсала гирифт, ба фардо гузоред ва аз дубора – себора вайрон қарда аз дигар навиштани саҳифаҳо вақт ва меҳнатро дарег надоред...” (5.-с.167)

С. Айни ин се таъкиди худро, ки барои Ҷ. Иқромӣ ҳатмӣ доништааст, дар заминаи тарзи асарофаринии худ, қашф намудааст. Ба андешаи С. Айни, адиби навомӯз ҳарчи меҳонад, маъниро дар дафтарчаи алоҳида ёддошт намояд, то ки фаромӯш накунад. Дигар таъкиди С. Айни он аст, ки Ҷ. Иқромӣ бояд қайдҳои С. Айниро дар маҳфили “ҷитка” ба муҳокима гузошта, фикру мулоҳизаҳои дигаронро ҳам ба инобат гирад. Таъкиди севвуми С. Айни он аст, ки дар кори эҷодӣ мусоҳалақроиву шитобқорӣ нашояд, балки адиб вақте ба эҷод бипардозад, ки илҳомаш боло гирад, таъби болида дошта бошад. Дар ғайри ин, бехтар аст, ки ҳамон соат ё рӯз ба кори эҷодӣ даст назада, балки анҷоми онро ба рӯзи дигар вогузорад. Яъне, С. Айни ба ин восита Ҷ. Иқромиро ба дақиққорӣ ва масъулиятмандӣ даъват менамояд. Гузашта аз ин, ин се таъкиди С. Айни имрӯзҳо ҳам дар кори эҷодии адибон ба дард меҳӯрад ва ҳанӯз ҳам аҳамияти донишандӯзӣ дорад.

Ба ҳамин тарик, вақте ки номаҳои С. Айни, ки ба дасти ҷоп расидаанд ба миқдори беш аз 90 адади он дар ихтиёри мо қарор дорад, ҳар қадом саҳифаҳои тозаеро дар боби эҷоди бадеӣ ошқор менамояд. Махсусан, дар оғози қарни XXI, ки мутаассифона, адибони ҷавону навқалам аз дидори навъи С. Айни маҳруманд, мазмуни номаҳои С. Айни аҳамияти бештари сабақдихӣ пайдо намуда, метавонанд ҳамчун маводи фаровони ҷанбаи мактаби эҷодидошта дар рушду такомули насли адибони даврони нав хидмат намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: нома ва номанигорӣ, эҷодиёти С.Айни, ғаъолияти номанигории Айни, услуби номанависии классикӣ.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Се мактуб.-Садои Шарқ.-1977.-6.-с. 97 – 100.
2. Айни С. Ду мактуб.-Садои Шарқ.- 1978.-№4.-с. 110 – 119.
3. Айни С. Ҳашт мактуб.-Садои Шарқ.- 1978.-№1.-с. 114 – 124.
4. Айни С. Мактуб ба С. Табаров аз 19 феввали соли 1948.- С. Табаров. Романи “Ғулмон” – и Айни ҳамчун романи таърихӣ.- Душанбе: Адиб.- 2005.- 240 с.
5. Айни С. Панҷоҳ мактуб.-Мунтахаби асарҳои илмӣ.- Душанбе: Дониш.- 2008.-с. 120 – 244.
6. Айни С. Таҳзибуссибён (Ба ҷоп ҷозиркунанда Соҳиб Табаров).- Душанбе: Маориф.- 1994.-45 с.
7. Айни С. Куллиёт, Ҷилди 14. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро.-Душанбе: Матбуот.- 2005.- 268 с.
8. Асозода Х. Иловаҳо ба шарҳи ҳоли устод Айни (Дар заминаи “Мукотибаи Садриддин Айни ва Аблқосим Лоҳутӣ”).- Душанбе: Деваштич.- 2004.-92 с.
9. Асозода Х. Содик Ҳидоят ва дунёи эҷодӣ (Дар заминаи “Номаҳои Содик Ҳидоят”).- Душанбе: Деваштич.- 2007.- 155 с.
10. Мукотибаи Садриддин Айни ва Аблқосим Лоҳутӣ.- Душанбе: Деваштич.- 2003.- 140 с.
11. Садриддин Айни дар хотироти дӯстон ва шогирдон.- Душанбе: Ирфон.- 1968.- 285 с.
12. Радий Фиш, Раҳим Ҳошим. Бо амри вичдон.- Душанбе: Ирфон.- 1979.- 288 с.
13. Шарифов Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4 – 9 ҳиҷрӣ).- Душанбе.- 2004.- 319 с.
14. Нарзикул М. Таърих ва назарияи номанигорӣ (аз қадим то замони Амир Хусрави Дехлӯавӣ).- Душанбе: Сино.- 2009.- 140 с.

ЖАНР ПЕРЕПИСКИ В ТВОРЧЕСТВЕ С. АЙНИ

Хотя в XXI веке трудно сказать, что переписка великих художников будет как и в XX веке развиваться, но ясно одно: письма, как всякий литературный документ, содержат в себе богатейший, исторический, реальный материал, необходимый для

понимания жизни и творчества писателя, художника, критика, мыслителя и т.п. С. Айни является тем писателем и художником, переписка которого и в XXI веке может служить творческой школой для растущей молодежи Таджикистана. Здесь же говорится и об истории жанра переписки в творчестве С. Айни.

GENRE OF CORRESPOND IN AYNİ'S CREATIVE WORK

It is difficult to say that correspond with great writers will be in XXI century, but it is clear that letters as any literary document contain historical material which necessary for understanding the life and creative work of writer such writer as S. Ayni. His correspond with oter writers can help for young Tajick generation who fond of literature. This article speaks about the history of this genre in Ayni's creative work.

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУРЫ

А. Самадов

Таджикский государственный институт языков

Известно, что бессмертную поэму «Шахнаме» («Книга царей») великого Абулкасима Фирдоуси переводили на свой родной язык многие писатели и поэты мира, ей следовали и подражали, а содержание её некоторых дастанов использовали в своих произведениях. К ряду таких литераторов можно отнести Фридриха Рюкерта (немецкий язык), Василия Жуковского, М.Лозинского, В. Державина, С. Липкина, Ц. Бону (русский язык), Р. Ачаряна (армянский язык), А. Гаибова (азербайджанский), Р. Шукурбекова (киргизский) и других. Но особенно выделяется известное стихотворение Генриха Гейне «Поэт Фирдоуси», В. Хлебникова «Кавэ-кузнец», С. Есенина «Голубая родина Фирдоуси», использовавшие темы из «Шахнаме».

Даже из этого краткого перечня видно, что уже давно внимание русских мастеров пера привлекали к себе личность Фирдоуси и его поэма «Шахнаме».

Дмитрий Кедрин (1907-1945) является одним из тех художников, кто использовал в своих произведениях сюжеты непосредственно из Фирдоуси и его «Шахнаме». Надо заметить, что Д. Кедрин посвятил таджикско-персидской литературе и её представителям не только поэтическое произведение «Приданое», но и несколько других стихотворений, как «Сердце», «Певец», «Грибоедов», «Кофейня», изучение которых требует специальных исследований.

«Приданое», являясь одним из лучших поэтических сочинений Д. Кедрина, написано под впечатлением и воздействием стихотворения Генриха Гейне «Поэт Фирдоуси», которое было переведено на русский язык переводчиками- поэтами Мей и В. Левиком. Упомянутое стихотворение Гейне написано на основе тех известных легенд о Фирдоуси, которые Мухаммад Ауфи привел в своей антологии «Лубоб - ул – албоб» - («Сердцевина сердцевины»). Хотя названное стихотворение и является пересказом распространенных рассказов о великом поэте, оно создано с таким поэтическим мастерством, пониманием и проникновением в трагическую судьбу Фирдоуси, что производит неизгладимое впечатление на читателя.

Поэтическое произведение Дм. Кедрина создано на основе переведенного В. Левиком стихотворения Генриха Гейне и по этому поводу нам хотелось бы заметить, что переводчик имена некоторых людей, названия городов и населённых пунктов привел в искаженной форме. Например, В. Левик вместо Фирдоуси пишет Фердуси, вместо Газна-Гасна, вместо Унсури- Анзари. Нужно заметить, что Гейне, в основном, переложил в немецкие стихи две известные популярные легенды из жизни Фирдоуси.

Содержание первой легенды таково: Султан Махмуд Газнави, тогдашний правитель Хорасана, за каждый бейт (двустушие) «Шахнаме» обещал Фирдоуси заплатить по одному золотому тенге. Когда же поэт, окончательно завершив свой многолетний, огромный труд, представил его правителю, Султан через курьера посылает поэту награду. В момент прибытия гонца Фирдоуси мылся в бане и, открыв мешок, полный денег, он видит с изумлением вместо обещанных золотых, серебряные монеты. Согласно легенде, Фирдоуси во гневе делит деньги на три части: одну часть отдаёт банщику, другую часть привезшему деньги гонцу и третью - продавцу прохладительного напитка при бане. Султан Махмуд услышав о действиях поэта, приходит в ярость от столь открытого неуважения к нему и приказывает гордого поэта бросить под ноги боевых слонов. Поэт же, боясь гнева правителя и опасаясь за свою жизнь, заранее покидает Газну, не дожидаясь реакции обманувшего его султана. На великого немецкого поэта это предание оказало такое сильное впечатление, что он с таким воодушевлением и восторгом создает свое стихотворение, вводя в него эпизоды, отсутствующие в предании и речи от имени Фирдоуси, которые являются его фантазией, но логически тесно связаны с основным сюжетом. Так, по Гейне, Фирдоуси говорит:

«Если б только лгал он мне,
Обещав, нарушил слово,
Что же, людям лгать не ново,

Я простить бы мог вполне.
 Но ведь он играл со мной,
 Обнадежил обещаьем,
 Ложь усугубил молчаньем,-
 Он совершил обман двойной.
 Был он статен и высок,
 Горд и благороден ликом,-
 Не в пример другим владыкам-
 Царь от головы до ног.
 Он, великий муж Ирана,
 Солнцем глядя мне в глаза,
 Светоч правды, лжи гроза-
 Пал до низкого обмана!»[1]

В этом отрывке поэт смог передать простыми словами гнев и презрение Фирдоуси к Султану Махмуду. Это творение Гейне два раза было переведено на таджикский язык: первый раз известным таджикским поэтом Муьмином Каноатом, второй раз поэтом Абдулла Субханом. Русский перевод стихотворения состоит из 160 строк, перевод Муьмина Каноата из 124 и перевод Абдулла Субхана из 154 строк. Как видно, перевод Абдулла Субхана более полный, он вообрал в себя все содержание оригинала. Во второй части стихотворения Гейне описывает праздное в роскоши и пирах времяпровождение Султана Махмуда в своем дворце в окружении поэтов-подхалимов, царедворцев, воинов и слуг. Среди них присутствует придворный поэт Махмуда Унсури, которому Гейне уделяет отдельное внимание. Неожиданно до слуха правителя из сада доходит чарующая песня с приятной мелодией. На вопрос Султана чье стихотворение послужило основой песни, Унсури отвечает, что это творение талантливого Фирдоуси и сообщает, что в данное время поэт на своей Родине влечит тяжелое существование. Правитель отдаёт приказ немедленно подготовить караван с дорогими подарками поэту и отправить ему. Также Султан Махмуд просит передать Тусскому поэту его приветы и сообщить, что является поклонником творчества Фирдоуси. Унсури, выполняя приказ правителя, отправляет в Тус караван, нагруженный золотом и серебром, ценными вещами, арабских скакунов, слуг и богатырей-негров, украсив передний верблюд специальным флажком Султана, предназначенным для путешествий. Караван, нагруженный золотом и серебром, через восемь дней прибывает в Тус и, когда в восточные ворота города входил царский караван, ему навстречу печальный народ нес на руках носилки с телом усопшего Фирдоуси.[2]

Это известное предание о великом поэте, составившее содержание стихотворения Г. Гейне, встречается в различных источниках и исследованиях многих востоковедов с большими и малыми изменениями и добавлениями. Немецкий поэт эту тему описал в прекрасной поэтической оболочке, создав изящные, гордые и неподкупные образы с одной стороны и жестокий, лживый образ царя-тирана с другой. Генрих Гейне смог, на наш взгляд, благодаря своему таланту и мастерству, познакомить немецкого читателя с трагедией великого таджикского поэта эпохи феодализма.

«Приданое» Д. Кедрина является самостоятельным художественным произведением, основанным на преданиях о жизни, истории написания поэмы «Шахнаме». Во время создания стихотворения поэт, естественно, использовал и свою высокую поэтическую фантазию и внес ряд интересных дополнений, добавивших большую красоту произведению и усиливших еще сильнее его воздействие на читателя.

Основная цель Д. Кедрина заключалась в том, чтобы через образ дочери передать трагедию Фирдоуси, у которой из-за нарушения своего обещания Султаном Махмудом Газнави не было подготовлено приданое и в результате она осталась старой девой, не смогла создать семью, что для любого отца является подлинной катастрофой. Хотя Дм. Кедрин явно не был знаком со всеми источниками, содержащими сведения о великом персидско-таджикском поэте и его «Шахнаме», но создал прекрасное произведение, полюбившееся тысячам русскоязычным читателям.

В описании Дм. Кедрина Фирдоуси представлен мудрым, дальновидным, благородным, терпеливым и в то же время очень печальным и старым человеком. И это логично, ибо в разные годы жизни, действительно, поэт был разным и эти эпитеты, как нельзя точно и правильно характеризуют его. В начале своего произведения Д. Кедрин говорит «добродетельный Фердуси», «благородный Фердуси», «благодушный Фердуси», «рассудительный Фердуси», затем в конце описывает его как «опечаленный Фердуси» и «одряхленный Фердуси», что логически совершенно правильно, ибо известно, что поэт в конце своей жизни испытывал много трудностей, жизнь его была тяжела, он был беден, к тому же пришлось скитаться в поисках безопасного от гнева могущественного Махмуда Газнавида места.

Интересно, что все определения, относящиеся к дочери поэта, у Кедрина носят оттенок отрицательности, она «гневная», «злая», «пылкая» «сгорбленная» и т.д. Причину таких эпитетов, которыми

Кедрин наградила дочь Фирдоуси искать нет надобности, ибо как человек умный он понял, что дочь поэта с момента достижения зрелости, как впрочем любая девушка, мечтала о женихе, приданом, свадьбе, но её мечтам не суждено было сбыться из-за вероломства правителя и в какой-то степени гордости отца, поэтому она была озлобленной, печальной, одним словом, несчастной.

По сюжету произведения Кедрина, дочь Фирдоуси время от времени стучится в дверь комнаты отца и спрашивает, готово ли её приданое. Фирдоуси же каждый раз отвечает дочери мягко, утешительно, стараясь поддержать дочь, не дать упасть её духу. Каждый ответ поэта полон аргументированного довода, мудрости и спокойствия, назидания и ценных советов, призывов к терпению и выдержке. Так, когда

И опять стучится дочка
К терпеливому Фердуси[3]

поэт просит дочь бросить взор на написанное отцом, на его труды, чтобы увидеть какие удивительные события далекого прошлого он кровью своего сердца нанизывает на нити поэзии. Отец также напоминает дочери, что царь, прочитав поэму, поймет уроки жизни и получит удовольствие, ибо её отец (т.е. Фирдоуси) в стихах изложил историю великой Иранской державы»[4]

Но, к сожалению, судьба бессмертной поэмы оказалась другой.

В конце поэмы дочь Фирдоуси своими словами:

Ах медлительные люди,
Вы немножко опоздали

как бы осуждает султана и его посланников, прибывших с караваном подарков, золота и серебра к Фирдоуси в день его похорон. И надо сказать, здесь «стрела» Д. Кедрина достигла цели.

О таджикских переводах этого произведения Д. Кедрина хочется сказать, что если русский текст поэмы состоит из 216 строк, то перевод его всего из 94 строк. Причину такого большого разрыва между объемом русского текста и перевода мы видим в том, что переводчик на таджикский язык Х. Файзулло, используя лишь один раз, выбросил из текста те строфы, которые, выполняя роль связывающего звена между большими строфами, много раз повторяются. Или же мы наблюдаем такую картину: в оригинальном тексте одна мысль изложена в 6-8 строках, переводчик же, возможно в целях компактности или более ясного изложения мысли, эту же мысль передает одной строкой.

К тому же Хабибуллох Файзулло в своем стихотворном переводе «Приданого», как мы выяснили, применил элементы вольного перевода. Переводчики тех времен, такие как Альбрехт фон Эйб, Штейнхевель, Иоахим дю Балле и другие в переведенных ими произведениях, применяли любые методики и приемы перевода, то, что нравилось им, их душе, невзирая ни на какие общие нормы и критерии, другими словами, они могли оригинал сильно сократить, изменить по своему усмотрению фамилии и имена персонажей, по другому описать какие-то события и тому подобное. Конечно, в результате такой самостоятельности и своеволия оригинал текста искажался, зачастую изменения приобретали такой характер, что перевод не имел ничего общего с оригиналом. В то же время, законы художественного перевода дают возможность переводчику в процессе перевода, если невозможно найти в языке, на который переводится произведение, синонимы или аналоги, слова и обороты, выражающие мысль оригинала, использовать элементы вольного перевода, как этот метод применил в своих переводах поэзии Гёте таджикский поэт Мирсаид Миршакар.

Х. Файзулло старался сохранить в переводе «Приданого» все особенности поэмы Д. Кедрина, чтобы не исчезли прелесть, тонкость, утонченность, изящество, одним словом, лучшие стороны русского текста. Таким образом, все же Х. Файзулло представил таджикскому читателю чрезвычайно важное и читабельное произведение, оригинал, которого, можно сказать, не был знаком почти всему таджикскому народу. Всё кратко изложенное нами ещё раз доказывает то, что Фирдоуси и его «Шахнаме» любимы и известны не только у персоязычных народов, но и во всем мире. Великий Фирдоуси и его бессмертная поэма «Шахнаме» дарят литераторам, вдохновение, свежие мысли и чистый дух, читателей же призывают к правдоискательству, справедливости и благодетельству.

Д. Кедрин был не только поэтом и публицистом, но считался одним из талантливых и искусных переводчиков. Согласно его словам, он за один год перевел более 300 стихотворений, авторы которых были представителями бывших республик Советского Союза и зарубежных литератур.

Д. Кедрин внес большой вклад, как переводчик в сближение культур разных народов, в их обогащение, развитие и совершенствование. В области перевода Д. Кедрин, можно сказать, создал новое течение, новую школу. Сохраняя национальные традиции, он смог в своих переводах передать и объяснить читателю суть произведения.

Таким образом, художественный перевод является одним из звеньев развития художественной литературы и способствует прогрессу и распространению культуры любой нации, образец которого можно наблюдать в творчестве Д. Кедрина. В результате перевода на русский язык стихотворения Гейне «Поэт Фердуси» родилось новое произведение, которое стало явлением в лирической поэзии советской литературы 30х годов прошлого столетия и заняло в ней свое достойное место.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: художественный перевод, развитие литературы, стихотворный перевод, оригинальный текст, творчество Д. Кедрина, перевод на русский язык, таджикский перевод

ЛИТЕРАТУРА

1. Восточные мотивы. Москва, 1985, -с. 401-402.
2. Е.Э. Бертельс. История персидско-таджикской литературы. Москва, 1960.
3. Дмитрий Кедрин. Избранные произведения. Ленинград, 1974, -с. 63.
4. Дмитрий Кедрин. Избранные произведения. Ленинград, 1974, -с. 65.

НАҚШИ ТАРЧУМАИ АДАБИ ДАР ИНКИШОФИ АДАБИЁТ

Тарчумаи адаби яке аз шохаҳои инкишофи адабиёти бадеӣ ба ҳисоб меравад ва ба пешравӣ ва пахншавии фарҳанги ҳар миллат мусоидат менамояд, ки намунаи онро мо метавонем дар эҷодиёти Д. Кедрин мушоҳида намоем. Д. Кедрин аз зумраи он рассомоне мебошад, ки дар асарҳои худ суҷаҳои шохасари безаволи Фирдавсӣ «Шохнома»-ро истифода бурдааст. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи ҳамин мавзӯ бахшида шудааст.

LITERARY TRANSLATIONS ONE OF THE LITERATURE EVOLUTION FACTORS

For a long Firdousi and his 'Shahname' are attracting attention of the Russian writers. Dmitri Kedrin (1907-1945) is one of those writers who devoted works to Firdousi and 'Shohnoma'. Jhoz is one of the best works and it was created under the impression of Geine' Kedrin describes Firdousi as a clever, longsighted, kind-hearted, patient and very sorrowful and decrepit man. It has some reasons. There was not respect for the king Sulton Mahmudi Gaznavi' word and owing to that fact Firdousi' daughter have got old and not married her marriage portion was not in order. Kedrin wanted to show this tragical life of those time writer.

УСТОД АЙНӢ ВА ИРТИБОТИ ФАРҲАНГИИ ХАЛҚҶОИ ТОҶИКУ ТОТОР

М. Зайниддинов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳаёти фарҳангии асри XIX ва оғози асри XX барои ривож ва сифати тоза пайдо намудани робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор шароит фароҳам овард. Таъсиси Донишгоҳи давлатии Қазон, пайдоиши матбуоти ҷадидӣ ва ба сифати маркази пурқуввати илми шарқшиносӣ нуфуз пайдо намудани шаҳри Қазон ва фаъолияти маҳсули ин падидаҳо аз рушди робитаҳои адабӣ башорат медиҳанд.

Ҷароиди ин давр, бавижа, рӯзномаи «Вақт» ва маҷаллаи «Шӯро» дар шиноخت, баррасӣ ва тарғиби адабиёти тоҷику форс саҳми назаррас дошта, таҳкими минбаъдаи густариши робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тоторро таъмин намуданд.

Аз ин ҷумла, маҷаллаи «Шӯро» дар тӯли фаъолияти 10- солааш перомунӣ зиндагинома ва осори адибони тоҷику форс, шурӯъ аз Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ то Садриддин Айнӣ бахсҳои судманди адабӣ орошта, дар саҳифаҳои худ нақш ва ҷойгоҳи воқеи онҳоро дар ташаккули фарҳанги умумибашарӣ бозгӯ намуд. Басо рамзӣ ва падидаи масарратбахш аст, ки маҷаллаи «Шӯро» дар нахустшуморааш дар бораи Одамушшуаро ва мақоми ӯ дар ташаккул ва рушди минбаъдаи навбӯхуви жанрҳои адабиёти тоҷику форс мавод ба таъби расонида, тавачҷӯҳи хонандагонро ба адабиёти классикии тоҷику форс ҷалб намуд.

Афкори маорифпарварӣ ва матбуоти ҷадидияи тоторӣ, ки инъикоскунандаи рӯҳи замон буд, ин анъанаи таърихро идома дода, дар шумули масъалаҳои муҳими ҷомеа барои рушди робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор низ рӯҳи тоза бахшид.

Маорифпарварону адибони тотор, аз қабилӣ Шаҳобиддин Марҷонӣ, Курсавӣ, Олимҷон Барудӣ, Қаюм Носирӣ, Фотех Халидӣ, Абдуччабор Қандалай, Аҳмад Уразиев (Курмашӣ), Алиаскар

Камол, Фотех Амирхон, бародарон Шокир ва Зокир Рамиевҳо, Ризоуддин Фахрутдинов, Ҳодӣ Тоқташ, Мӯсо Бағиев ва... чун донандагони забонҳои форсии тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ дар тарғиб ва тарҷумай адабиёти халқҳои гуногунозабон саҳм гирифтаанд.

Саҳми яке аз аввалин намоёндагони ҷараёни реализми танқидӣ, нависанда Зоҳир Бағиев дар ин самт ҷашмас мебошад. Оид ба ихлос ва қаробати ӯ ба фарҳанги тоҷикон ва ҷадалҳояш дар роҳи таъсиси як рӯзномаи тоҷикӣ, дар мақолаи адабиётшиносон Аълоҳон. Афсаҳзод ва Валӣ. Самад «Армуғони Қазон» ва романи таърихӣ нависанда ва адабиётшинос Расул Ҳодивода «Ситорае дар тирашаб» далел ва ҷузъиёти пураризиш зикру тасвир ёфтаанд. Дар романи номбурда, ки суҳан аз нақши шахсияти маорифпарвари тоҷик Аҳмади Дониш меравад, далелҳои зиёде доир ба сафари донишмандони тотор ба Самарқанду Бухоро ва шаҳрҳои Оренбургу Қазон, ба омӯзиш ва тарҷумай адабиёти тоҷик, шӯғл варзидани донишмандони тотор ва бошқирду рус, инчунин дар бораи сафари элчиҳои Бухоро ба Оренбургу Петербург маълумотҳои судманд зикр ёфта, ки далели иртиботи густурдаи тоҷикон ба халқҳои тотору бошқирд ва халқи рус аст.

Зоҳир Бағиев соли 1883 ба Бухорову Самарқанд омада, ба адабиёту фарҳанг ва ёдгориҳои таърихӣ ин шаҳрҳои бостонӣ шинос гардид ва натиҷаи мушоҳидаву андӯхтаҳояшро дар асари машҳураш «Путешествие междуречью» зикр намуд, ки чунин омаду рафт ва андӯхти таҷриба дар давраҳои минбаъдаи таърихӣ низ сураат гирифтааст.

Соли 1913 шоири ҷавони тотор Ҳодӣ Тоқташ ба Бухоро сафар намуд ва обутоби маънавию ҷисмонӣ ёфта, инқилоби февралӣ ва инқилоби Октябрро истиқбол намуд ва аз дидаву шунидаҳояш хулоса бароварда, дар исён алайҳи давлатдорони Бухоро иштирок варзид. Соли 1918 аз таъқиби ҷаллодони амир гуҳхта, ба ватани худ баргашт ва ба кори эҷодиву таълим камар баст.

Робитаҳои адабии халқҳои тоҷикӣ тотор дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX хусусияти тоза касб намуда, ба марҳилаи нави рушд қадам гузошт ва ба адабиёти соири халқҳо таъсири мусбат низ расонид. Ба таъбири адабиётшиноси тотор М. Ғайнулин, «Пайвандҳои адабии халқҳо, махсусан, дар давраи инқилоби 1905-1907 раванқ ёфт ва мустақкам гардид. Дар ин маврид мавқеи ҷарида ва маҷаллаҳое, ки дар як қатор шаҳрҳои Назди Волга, Урал ва Раёқистон ба таъ мерасиданд, бузург аст. Онҳо дар роҳи тарғиб ва таҳкими зиндаги ва маишат, ғояҳои дӯстии халқҳо ва бехтарин анъанаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми беандоза бузург доранд».

Воқеан, дар ин марҳила матбуоти туркизабон дар ташаккули афкори демократӣ ва ақоиди буржуазии миллии Осиёи Миёна нақши бузург гузошт. Ончунон ки зикр гардид, дар рушди робитаҳои адабӣ ва фарҳангии халқҳои тоҷикӣ тотор дар ин марҳила нақши матбуоти тоторӣ ҷашмас аст. «Тарҷумон», «Шӯро», «Ялт-юлт», «Мақтаб», «Вақт», «Оина», «Юлдуз», «Турмуш» барин рӯзномаву маҷаллаҳои тоторӣ, ки дар Оренбургу Қазон, Уфа, Боғчасарой ва Аштархон нашр мешуданд, ба Осиёи Миёна низ расида ва зиёиёни тоҷик аз роҳи шиносӣ ба муҳтавои ин ҷаридаҳо аз рӯйдодҳои замон ва тозақориҳои фарҳанги на танҳо тоторӣ, балки аз равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва падидаҳои дигари адабӣ огоҳ мешуданд. Тарикӣ ин ҷаридаҳо афкори маорифпарварии тотор ва намунаҳои адабиёти русу Аврупо дастраси халқҳои дигар, аз ҷумла, тоҷикон мегардид. Дар ин давра матбуоти тотор бо тарғиби ақидаҳои озодихонааш тавачҷӯҳи доираи васеи ихлосмандон ва фарҳангиёни тоҷикро низ ба худ ҷалб намуда буд.

Устод С. Айни аз ҷоп ва дастрасии ҷаридаҳо на танҳо вуқуфи комил дошт, балки дар иртибот ба ин падида далелҳое низ вуҷуд доранд, ки ӯ дар рӯзномаву маҷаллаҳои тоторӣ мақолаҳо низ ба таъ расонидааст. Айни дар асарҳои таърихӣ ва мақолаҳояш борҳо аз бедории шуури миллии тоторҳо, пешдастии онҳо дар масъалаи мактабу маориф ва аз нақши ҷаридаҳои тоторӣ ба истилоҳ «дар танвири афкори» мардуми Бухоро ёд кардааст.

У бо назардошти матолиби нашрияҳои зикргардидаи тоторӣ навишта буд, ки «Ҷамаи ин матбуот ба Бухоро ҳам меомаданд ва дар қушода шудани фикри мардуми Бухоро, ки дар зери идораи асримиёнагии соҳти амир ва таъсири муллоҳои мутаассиб як баста буд, таъсир мекарданд».

Ё худ дар мақолаи «Масъалаи маориф ва китоб», ки бори аввал дар шумораи 8 (1 августи соли 1921 сах. 1-2), маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ҷоп шудааст, дар хусуси нарасидани китобу муаллимон суҳан ронда, зимнан дар ин ҷабҳа пешдастӣ доштани тоторҳоро зикр намудааст.

«... Дар ин бора бетолени бузург насибаи ўзбак ва форсиёни Туркистон аст. Аммо тоифаи қирғиз ва тотор, ки дар Туркистон сукно доранд, як навъ гилемгӯшаи худро аз об қашиданд ва мекашанд. Тоторон зотан як қавми маорифдида ва дорои васоити илмӣ буданд, илова бар ин, каму косташонро ба ҳар восила омода карда метавонистанд...».

Матбуоти тоҷик аз замони нашри «Бухорои Шариф» то арзи ҳастӣ намудани «Шӯълаи инқилоб» фосилаи пуришебу фарозеро тай намудааст. Дар ин рост, рушанфикрони тоҷик то арзи ҳастӣ намудани матбуот ба забони тоҷикӣ дар зинаҳои гуногуни дастрасӣ аз ҷаридаҳои тоторӣ-туркӣ ва таҷрибаи мактабдорӣ онҳо истифода намуданд.

Инро дар мисоли фаъолияти зиёиён ва равшанфикрони охири асри XIX ва оғози асри XX-и тоҷик, аз ҷумла Садриддин Айни, Абдурауфӣ Фитрат, Маҳмудхочаи Бехбудӣ, Мирзо Муҳиддин, Мирзо Сироч, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Ҳочӣ Муин, Турақул Зехнӣ, муҳаррири «Шӯълаи инқилоб» Саидризо Ализода ва хаттоти ин нашрия Фаҳриддини Роҷӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Аз ҷумлаи нашрияҳои тоторӣ-туркиё, ки ба Осӣи Миёна, мушаххасан ба Самарқанду Бухоро мерасиданд, рӯзномаи «Вақт» ва маҷаллаи «Шӯро» мақом ва нуфузи ҷудогона дошт. Ин нашрияҳо дар саҳифаҳои худ ба масъалаҳои доғи давр даҳлат намуда, перомунӣ онҳо маводи ҷолиб ба таъб мерасонид. Ин падида ё худ рангорангии мӯҳтавои он бедорфикрони тоҷикро низ водор мекард, ки дар ҷараёни маърифатнокии халқ ва паи ниёзҳои маънавӣ дар саҳифаҳои ин нашрияҳо мақолаҳои арзишманд ба таъб расонанд. Дар ин маврид устод Айни зимни зикри хасоиси фаъолият муаллими тотор Абдурахмон Саидӣ аз ин ду нашрия чунин ёдовар шудааст: «Мо ба воситаи ин шаҳс ба журнали «Шӯро» ва газетаи «Вақт» обуна шудем ва боз бо ёрии вай аз истилоҳоти маъмули туркиё тотории газетаҳо воқиф гаштем». Устод Айни, ки дар мактаби усули нав миёни ин муаллими тотор ва толибилмони тоҷик вазифаи тарҷумониро адо намудааст, андешаҳои оид ба ин масъала чунин тақвият медиҳад: «Ба воситаи Абдурахмони Саидӣ ба мутолиаи маҷмӯа (журнал)-и туркиё «Сироти мустақим» муваффақ шудем, ки баъди инқилоб дар Туркия нашр мешуд. Ин як маҷмӯаи динӣ, илмӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва адабӣ буда, бо иштироқи бузургтарин фозилони маркази хилофати Истанбул нашр мегардид. Дар ин маҷмӯа масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии инқилобӣ ба ояг ва ҳадисҳо тадбиқ шуда, баён меёфтанд, ки ин дар тафаккуроти мо тағйироти асосӣ ба амал меовард».

Ин гуфтаҳо аз он башорат медиҳанд, ки воқеан нақши матбуоти тоторӣ-туркӣ дар ҳамин марҳилаи робитаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии халқҳои тоҷикро тотор дар сатҳи назаррас қарор дорад.

Боз ҳам устод С. Айни дар яке аз зерфаслҳои китоби «Таърихи инқилоби Бухоро» аз иштироқи бевоситаи равшанфикрони тоҷик дар саҳифаҳои рӯзномаи тотории «Вақт» ёдоварӣ намуда, назари дақиқи ин нашрияро ба масъалаҳои мактаб зикр менамояд. Ба Бухоро омадани узви ҳайати таҳририяи рӯзномаи «Вақт» Бурҳон Шараф ва баъди таҳқиқи аҳвол таҳти унвони «Мактубҳо аз Бухоро» мақолаҳо навиштани ӯ гувоҳи он аст.

Дар ҳамин манбаъ зикр ёфтааст, ки «аз моҳи феврالی соли 1910 (баъд аз ғоҷеи сунниё шиа) дар газетаи «Вақт» дар зери унвони «Аз аҳволи Бухоро» бо имзои «Бухорой» як силсила мақолаҳо нашр шуд. Нависандаи ин мақолаҳо яке аз ҷавонтарин ҷавонбухоройён буд, ки чизҳои хеле таъсирнок ва муҳаққиқона навишта, диққати ҳамаи аҳолиро ба худ ҷалб карда буд. Ин мақолаҳо аз аввали нашри худ афкори умумиро ба шӯр ва ҷавонорро ба ғалаён оварда, сабаби бо ғайрат ва ҳиммати бештаре ба қор даромадани онон гардид».

Дар навбати худ адибону донишмандони тотор низ устод Айниро ба сифати адиби забардаст ва донишманди беназири таърихӣ адабиёт шинохта ва эътироф кардаанд. Гувоҳи ин мактуби адиби машҳури тотор Олимҷон Идрисӣ ба устод Айни мебошад. Олимҷон Идрисӣ аз ихлосмандон ва донандагони адабиёт ва фарҳанги тоҷикии форсӣ буда, дар Бухоро таҳсилӣ илм карда, ба устод Айни муносибати дӯстона барқарор намудааст. Ӯ оид ба рӯзгору осори Мирзо Абдулқодири Бедил мақолаҳо ба таъб расонида, барои фаҳмидани баъзе санадҳои марбут ба мероси адабии Мирзо Бедил ва гузаштагони ӯ бо мактуби шахсӣ ба устод Айни муроҷиат намудааст.

Аз ҷумла, соли 1910 маҷаллаи «Шӯро» дар бораи шарҳи ҳоли Мирзо Бедил мақолае ҷоп намуд, ки муаллифи он нависандаи тотор Олимҷон Идрисӣ буд. Баъди ба таъб расидани ин мақола перомунӣ осору аҳволи Мирзо Бедил мақолаҳои зиёде рӯи ҷопро диданд. Дар шумораи 3-уми маҷалла (соли 1910) мақолаи Баҳромбек Давлатшоҳи Бадахшонӣ аз Бухоро ба таъб расида буд, ки мавсуф дар ин ростӣ оид ба гузаштагони Мирзо Бедил ва миқдори осори ӯ баҳс орофта, баъзе абёти шоирро аз диду дарки худ низ таҳлил намудааст. Баъди як сол, дар шумораи 11, маҷалла мақолаи намояндаи шаҳри Хива Алиакбар Нугаев нашр гардид, ки он ҳам ба зиндагинома ва таърихи таълифи осор ва таъдоди онҳо алоқа гирифта, муаллиф ба андешаҳои Олимҷон Идрисӣ назари танқидӣ баён намудааст. Намояндагони ҳавзаи адабии Хӯқанд Муҳаммад Умар ва Муҳаммад Али дар шумораи 17-уми маҷалла (1911) ба номи «Мирзо Бедил ҳақбнда» (Дар бораи Мирзо Бедил) мақолае дарҷ намуда, дар он аз мавҷудияти бедилшиносӣ дар Хӯқанд ва дастовардҳои онҳо дарак доданд. Бо ин ҳама, баҳси шинохти Мирзо Бедил дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шӯро» анҷом наёфт ва ихтилофи назарҳо дар бораи аслу насаб, зиндагинома ва таъдоди асарҳои шоир миёни бедилшиносон боқӣ монд.

Олимҷон Идрисӣ ҳамаи маводеро, ки маҷаллаи «Шӯро» дар бораи Бедил ба таъб расонида буд, баррасӣ карда, барои бартарафсозии шақу шубҳаҳо ба Бухоро, ба шарикдарси худ Садриддин Айни нома навишт ва 30 мартӣ соли 1911 аз устод Айни ҷавоб гирифт. Ҳавоби ба мактуби Олимҷон Идрисӣ навиштаи устод як пажӯҳиши арзанда дар мавриди шинохти дигарборӣ осору аҳволи Мирзо Бедил аст. Шарикдарси тоторӣ устод Айни номаи ҷавобиро каме бо таъхир тарҷума намуд ва дар ин маҷалла (шумораи 12-уми соли 1912) ба таъб расонид ва бо ин гуё баҳси бедилшиносонро ҷамъбаст

намуд, Идрисӣ навиштааст, ки: «Соли 1910 дар шумораи 6-уми «Шӯро» доир ба тарҷумаи ҳоли Мирзо Бедил чизе навишта ва навиштани чизи боз ҳам муфассалтареро бо фурсати мусоиди дигар ваъда дода будем. Акнун ҳарчанд ба таъхир бошад ҳам, ваъдаи худро ба ҷо овардан мехоҳам. Дар вақташ доир ба тарҷумаи ҳоли Бедил хато карда будам. Имрӯз ин хатоии худро эътироф намуда, ислоҳ мекунам.

Азбаски ба чунин тасҳеҳ муваффақ гардиданам ба муовинати шарикдарси бухороиям- адиби мӯҳтарам Садриддин Айни муясар шудааст, аз фурсат истифода карда, ба шарикдарси мӯҳтарам аланан ташаккур арз мекунам».

Эътибори устод С. Айни миёни зиёиёни тотор, хусусан дар солҳои 1920-1930 афзуда буд. Соли 1930 дар Қазон ҷоп гардидани романи «Дохунда» далели ин қазия буда, аввалин хуруфчин, мусахҳеҳ, муқоабанд, рассом, муҳаррир ва хонандаи ин роман тоторҳои Қазон буданд. Дар ин бора олими ўзбек Шерали Турдиев дар мақолааш «Аз таърихи пайвандҳои адабии ўзбеку тотор» маълумот додаст. Вале дар ин мақола, ки арзиши баланди илмӣ дорад, баъзе андешаҳои шубҳанок низ роҳ ёфтаанд. Аз ҷумла, Шерали Турдиев бо азви равшан намудани таъсири адабиёти тотор ва ҳаракати маорифпарварии тоторӣ ба ҷаҳонбинии С. Айни навиштааст: «Маорифпарварони тотор дар реформаи таълим ва таъсиси мактабҳои усули нав дар Бухоро роли муайян бозиданд. Ба ин масъалаи муҳим С. Айни диққати ҷиддӣ зоҳир намуда, ҳудаш дар яке аз чунин мактабҳо хондааст». Ин ҷо бояд каме андеша кард, зеро таълим дар мактабҳои усули нав, ки Айни ҳамроҳи Мунзим ва дигарон дар Бухоро таъсис намуда буд, бо забони тоҷикӣ сурат мегирифт. Баъдан, С. Айни дар ин мактаби усули нав нахонда, балки, тавре ҳуди ӯ менависад, дар он шаш моҳ ба сифати тарҷумон кор кардааст. Ин далели таъриҳӣ нисбат ба махсусияти тадқиқ ва мӯҳтавои баррасии равобити адабии халқҳои ўзбеку тотор ба раванди тобиши ҳақиқати таъриҳии равобити адабии халқҳои тоҷику тотор бештар иртибот дорад.

Дар мақолаи номбурда зикр гардидааст, ки солҳои 1931-1932 дар Қазон ба забони ўзбекӣ романи С. Айни «Дохунда» ва ба забони тоторӣ романи «Ғуломон» нашр шудааст. Дар асл «Дохунда»-и С. Айни аз тарафи нашриёти Тошканд тайёр карда шуда, танҳо дар матбааи Қазон соли 1930 (дар муқова соли 1931) ба забони тоҷикӣ ҷоп шудааст. Дар ин маврид ҷои таъҷуб аст, асаре, ки бори аввал соли 1934 ба забони ўзбекӣ нашр шудааст, ҷӣ тавр метавонад соли 1931 ё 1932 ба забони тоторӣ ба таъ расад.

Дар радиои устод С. Айни адибони насли калон ва миёнаи тоҷик, аз ҷумлаи Пайрав Сулаймонӣ, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҳошим ва дигарон ҳамин гуна нақши пешқадам доштани адабиёт ва ҷаридаҳои тоториро дар бедории миллӣ ва таъриҳии тоҷикон сипосгузорона арз намудаанд, ки шаҳодати ба таври муттасил рушд ёфтани робитаи адабии халқҳои тоҷику тотор махсус меёбад.

Инқилоби Октябр дар шумули тозақориҳои зиёди таъриҳиаш ба робитаҳои илмӣ ва адабии халқҳои тоҷику тотор низ сифатҳои тоза ворид намуд ва иртиботи маънавии халқҳои Осиёи Марказӣ ба давраи нави таъриҳӣ мувоҷеҳ гардид. Зиёиёни тотор дар қатори аввалин муаллимон ва равшанфикрон тоҷик дар бунёд ва таҷдиди мактабу маориф камар бастанд. Тавассути чунин ҳамкорӣ, тавачҷӯх, тарҷума ва нашри китобҳо, робитаҳои адабии халқҳои тоҷику тотор сифатҳои тоза касб кард. Аз адибони тотор Олимҷон Иброҳимов бо асарҳои реалистиаш «Рӯзҳои мо» ва «Решаҳои амикрафта» дар Осиёи Марказӣ эътибори баланд пайдо намуд ва ин асарҳо ба забонҳои гуногун тарҷума гардиданд. Ин роман соли 1935 ба забони тоҷикӣ низ тарҷума шуд ва дар ташаккули насри реалистии тоҷикӣ таъсири мусбат расонид.

Дар ин давр тарҷума ва нашри китоб ҷи дар Тоҷикистон ва ҷи дар муҳити илмӣ ва фарҳангии Қазон ривочи тоза гирифт. Ҷопхонаи Донишгоҳи давлатии Қазон ва дигар нашрияҳои минтақа анъанайи ҷопи осори адибони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, тоҷиконро идома доданд, ки ба ин васила фонди шарқии китобхонаи ба номи Лобачевскийи Донишгоҳи давлатии Қазон бой гардид. Дар китобхонаҳои шаҳри Қазон китоб ва маҷаллаҳои тоҷикии дар солҳои гуногун нашршуда нигоҳдорӣ мешаванд. Аз қабилӣ маҷаллаи ҳаҷвӣ ва танқидии «Бигиз», ки солҳои 1931-1936 дар Самарқанд нашр шудааст, маҷаллаи сиёсӣ-иҷтимоӣ, педагогӣ ва методии «Инқилоби маданӣ» (Сталинобод, 1936), маҷаллаи ҳаҷвӣ- танқидии «Мушфиқӣ», ки бо «Овози тоҷик» илова шуда, моҳе ду бор, аз 1927 то 1937 дар Самарқанд ҷоп шудааст, маҷаллаи ҳармоҳаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва оммавии «Октябр» ва «Раҳбари дониш» дар китобхонаи донишгоҳи Қазон аз соли нашрашон то ҳол дар хизмати хонандагони тотор қарор доранд.

Идомати анъанайи неки иртиботи фарҳангии халқҳои тоҷику тоторро дар замони нав, дар мисоли эҷодиёти С. Айни ва адиби демократи тотор Абдулло Туқай, муносибатҳои эҷодии Ҳабиб Юсуфиву шоири қаҳрамони тотор Мӯсо Халил ва ибтикороти адабиву фарҳангии онон аз роҳи бардошти анъанаҳои адабӣ ва тарҷумаи бадеӣ равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ирғиботи фарҳангии халқҳои тоҷикӣ, афкори маорифпарварӣ, матбуоти ҷаҳидии тоҷикӣ, маорифпарварону адیبони тоҷикӣ, матбуоти туркизабон, матбуоти тоҷикӣ, Садриддин Айни ва Абдулло Туқай.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ.9. Душанбе—«Ирфон», 1969.
2. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. Душанбе—«Ирфон», 1987
3. Гайнулин М. Взаимосвязь и взаимовлияние братских литератур. Сборн: Взаимовлияние и взаимообогащение национальных литературы и искусств в развитом социалистическом обществе (на материалах автономных республик Поволжье и приуралья). Казань, 1973.
4. Маҷаллаи «Шӯро», 1912, №2.
5. Ҳамон ҷо.
6. Ҳодивода Р. Ситорае дар тирашаб. Романи таърихӣ. Душанбе: «Ирфон», 1983.
7. Хади Токтош. Поэтическая Россия. М., 1985. Гали Халил. Поэзия Держаний (Творчество Хади Тактоша и вопросы метода, героя и стиля в татарской поэзии 20-х годов). 1980.
8. «Шӯро», 1912, №2.-с.42-43.
9. Турдиев Ш. Аз таърихи пайванҳои адабии ўзбеки тоҷикӣ. Дар маҷ. Пайванҳои эҷодии адабиёти ўзбек. Тошканд. «Фан», 1983. (ба забони русӣ).

АЙНИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ ТАДЖИКСКОГО И ТАТАРСКОГО НАРОДОВ

В статье рассматриваются пути проникновения и распространения образцов персидско-таджикской литературы в татарских литературных кругах конца XIX- начала XX века. Также говорится о роли татарской периодической печати в деле укрепления таджикско-татарских литературных связей на примере произведений Садриддина Айна, Джалола Икромии, Рахима Джалила и других.

AINI AND LITERARY CONNECTION OF TAJIK AND TATARIAN PEOPLE

The article considers about the ways of convision and soread of shapes of persian –tajik literary in tatarian literary at the end XIX-centuries and at the beginning of XX-centuries. It's speak also about the role of tatarian periodical print in the matter of extension tajik – tatarian literary connection for example production of Aini, Jalol Ikromi, Rahim Jalil and anothers.

НАЗАРИ ИБРОҲИМИ ХАЛИЛ БА ТАРАҚҚИИ ИЛМУ ФАН

Н. Ваҳобова

Институти шарқшиносӣ ва осори хаттии АИ ҶТ

Муҳаммад Иброҳими Халил (1896 - 1988) - яке аз адیبони маъруфи даризабони Афғонистон ба бисёр масъалаҳои муҳими замони худ даҳолат карда, ҳалли онҳоро ниҳоят зарур доништааст. Аз ҷумла, нисбати инқишофи илму фан ва аҳамияти он барои пешравии ҷомеа дар замони муосир андешаҳои судманд гуфтааст. Шоир пеш аз он ки дар ин мавзӯ сухан оғоз кунад, бисёр кӯшиш намудааст, равшан созад, ки аслан илм чист, чи қимате дорад ва барои инсон чи гуна сармоя аст? Чун ҷавобе ба ин саволҳо вай илмро мисли як боигарие маънидод мекунад, ки ҳеҷ гоҳ на гирифтори хатаре мешаваду на дучори завоҷ. Бо ин васила дар тасвири шоир сарвати бебаҳо будани илм ва ҳамеша ҳам ба инсонии ҷудоғонаву ҳам барои тамоми ҷомеа бебаҳс зарур будани он ба ҷашм мерасад. Талоши ба даст даровардани ин сармояро шоир чунин хотиррасон мекунад:

Илм аст нақӯтарин пероя,
Аз илм баландтар набошад поя.
Эмин зи заволу хатар аст ин давлат,
Зинҳор маяндӯз ҷуз ин сармоя.[1]

Иброҳими Халил барои шоиста умр ба сар бурдани инсон, нигоҳдории миллат ва пойдории ватан, таъкид мекунад, ки аз илм дида мувофиқу заруртар чизе нест. Шоир болоравии шаъну шукӯҳи миллат, ва осудаю бошарафона зистани ўро низ аз илм ва пайваста инқишоф ёфтани илм дидааст. Барои шоир илму ватан ду чизе мебошанд, ки мавҷудияти яке аз онҳо, ба мавҷудияти дигаре сахт алоқаманд аст. Дар рубоии поёнӣ илмро шоир чун ҳаёти миллату ҷони ватан қаламдод кардааст:

Илм аст ҳаёти миллату ҷони ватан,
Илм аст асоси рафъату шони ватан.

Илм аст, ки фарз гашта, ёрон талабаш,
Доим ба сари ричолу нисвони ватан.[2]

Барои шоир, барои шахсе, ки дар мисоли тақдири худ зулм, бераҳмӣ, беадолатӣ, ҷоҳилий ва мисли инҳоро дидааст ва ҷомеаро дар ҳамин гуна баҳри ҷаҳолату ториқӣ фуру рафта эҳсос кардааст, танҳо инкишофи илму маърифат беандоза муҳим аст. Илмро чун нерӯи начотбахш ва дар ториқии мавҷуда шамъи пурнур гуфта, бе инкишофи он беҳбудӣ диданро имконнопазир гуфтааст:

Дарёб, ки бе сухан улуму ҳикмат,
Шамъест фурузанда ба роҳи зулмат.
Бе партави ин шамъ маҳол аст маҳол,
Берун шудан аз зулмати ҷаҳлу зиллат.[3]

Ҳамин тариқ, Иброҳими Халил як силсила рубоихоро ба зарурати илмомӯзӣ ва кудрати илм баҳшида, дар охир боз як бори дигар ишора ба он мекунад, ки ҳама гуна бадбахтӣ, агар даҳолати илм набошад, беохир мондан мегирад ва бе ҷароғи илму дониш, бе ин машъали фурузон як қадам ҳам ба пеш гузошта намешаваду як гӯшаи ватанро обод кардан низ имкон надорад:

Ногашта ҷароғи илму дониш равшан,
Ногашта баланд байрақи санъату фан.
Ногашта нифоқи ҷаҳл маҳв аз дилҳо,
Нанҳад ба худо ба иртиқо пой ватан.[4]

Агар ашъори Иброҳими Халилро зиёдтар варақ занем, пас шоҳиди он мешавем, ки шоир ба ҳамон масъалаҳое бештар эътибор додаст, ки ҳалли онҳо аслан душвор нест. Ва ба он маънӣ душвор нест, ки шонаи мардуми афғон, шонаи мардуми боғуруру ғағор, кудрати бардоштани мушкилиҳоро ҳангоми қасди иҷроӣ ҳадафе дорад. Яъне чун сухан аз илмомӯзӣ равад, ин самт низ истисно шуда наметавонад. Агар ҳамин тавр намебуд, магар Иброҳим Халил чунин садо баланд мекард?:

Ин кишвари афғон аст, ин бешаи шерон аст,
Ин мулки Хуросон аст, ин маҳди далерон аст.
Номаш ба ҳама олам чун меҳри дурахшон аст,
Ин миллати кӯҳсорон, ин хиттаи диндорон.
Ин фирқаи бовичдон, ин мардуми бо имон,
Бо ному шараф побанд, монанди ниёгон аст.[5]

Иброҳими Халил мисли Муҳаммад Иқбол мақоми тақдирсози илму фанро ниҳоят хуб ва дақиқ эҳсос намудааст. Муҳаммад Иқбол, ки худ на танҳо шоири тавоно буд, балки ҳамчун файласуф дар Ҳинду Покистон шӯҳрати зиёд дорад, дар замоне, ки аз лиҳози инкишофи илму фан ақибмонии мардумони Шарқ, аз ҷумла Ҳиндустонро мушоҳида менамуд, борҳо таъкид кардааст, ки беътиборӣ намудан ба илм ин худ як бадбахтӣ ниҳоят калон аст. Шоир дастӣ боло доштани мардумони Аврупоро маҳз дар он меид, ки дар ин сарзамин нашъунамои бемисли илму фан мушоҳида мешавад:

... Қуввати Мағриб на аз ҷангу рубоб,
Не зи рақси духтарони беҳичоб.
Не зи сеҳри соҳирони лоларӯст,
Не зи урӯсоқу не аз қатъи мӯст.
Маҳкамӣ ўро на аз лодинӣ аст,
Не фуруғаш аз хати лотинӣ аст.
Қуввати афранг аз илму фан аст,
Аз ҳамин оташ ҷароғаш равшан аст.[6]

Иброҳими Халил, мисле ки болотар ёдовар шудем, шоире буд ҷаҳондида ва ба ҷиғунагии ҳолу аҳволи ҳамватанони худ хуб ошно. Ў аз ҳар паҳлӯ метавонист қиёс кунад, ки чи гуна зиндагӣ мардумони Афғонистон доранду чи гуна зиндагӣ мардумони дигар мамлакатҳо, алаҳусус мардумони Аврупо. Инчунин мулки афғоннишин дар қадом зинаи инкишоф ҷойгир аст, ин ҳам ўро ба андешаҳо мебард. Шоир дар охири солҳои сиём баҳшида ба ватан мусаддасе эҷод кардааст, ки аз 90 мисраъ иборат буда «Мусаддас дар тавсияи хидмат ба ватан» ном дорад. Шоир дар васфи ватан сухан ронда гаштаю баргашта диққати хонандаро ба он ҷалб кардани ҳаст, ки дар ситоиши ватан сухан гуфтан дар айни ҳол бештар зарур аст на васфи дилбарони симинтан, ки асрҳо дар навбати аввал садо медиҳад. Лекни бояд зикр кард, ки вай ҳамчун суханвари дурандешу нозукбин хуб дарк намудааст, ки танҳо азиз будани ватанро яқин замзама кардан кофӣ нест. Бояд барои беҳбудии ватан паёлай талошҳо кард ва дар ҳамин талошҳо пеш аз ҳама ба инкишофи илму фан бояд диққат дод. Ҳанӯз дар оғози ин шеър чунин таъкид шудааст:

Дило то кай ҳадиси дилбарони симтан гӯй,
Зи ширинии васлу талхӣи ҳичрон суҳан гӯй. . .
Зи ҳолу хату зулфи маҳвашони гулбадан гӯй,
Суҳан аз ҳусни Ширину з-ишқи кӯҳқан гӯй,
Ҳамон беҳтар, ки чанде баҳри беҳбудӣ ватан гӯй,
Ба ҷои ҳусни ишқ аз фазли илму қадри фан гӯй.[7]

Ба андешаи шоир ватанро ҳар навъ бо бунёди шаҳрҳо, биноҳо, растаҳо, боғҳо ва ғайра ободу зебо кардан мумкин аст, вале ҳамаи ин ҳамон вақт осонтар муяссар мешавад, ки илму фан соҳиби эътибори хос бошад:

Шавад боғи ватан аз ҳиммати аҳли ватан хуррам,
Ба сарсабзии илм чун сарв гардад дар ҳама олам.[8]

Чунин эҳсос карда мешавад, ки шоир ба як нуқтаи муайяне ишора мекунад ва диққати хонандаро то поёни шеър аз ҳамон нуқта дур шудан намононад. Ин нуқта, агар дақиқтар гӯем, ҳадафи адиб аст, матлаби қолибест, ки моҳирона ба қалам дода шудааст ва дар ҳамин шеър махсус зикр кардани нерӯи илм аст. Роҳи ягонаи инкишофи ватанро шоир дар ривочи илму фан мебинад. Вай қонибдори он аст, ки ба омӯзиши илм на танҳо ашхоси ҷудоғона, балки ҳамаи ҳамватанонаш машғул бошанд. Аз ин ҷост, ки ӯ барои тамоми аҳли ватан манфиат доштани илмомӯзиро равшантар ёдовар шудааст:

Ватан авҷи тараққӣ аз ривочи илму фан гирад,
Зи шамъи илму фан нуру зиё ин анҷуман гирад.
Агар домони поки илму фан аҳли ватан гирад,
Зи файзаш баҳраҳо хурду бузургу марду зан гирад.[9]

Иброҳими Халил гӯё дар минбаре дар рӯ ба рӯи мардуми зиёд аст ва ҳамин минбару ҳамин лаҳзаро ғанимат доништа, даъватҳо ба амал меорад. Огоҳ мекунад, ки ҷаҳониён ҳар чи хубтару аълотар ва роҳатбахшу рӯҳбахш ёфтаанд, аз доништани илму фан ёфтаанд. Илму фанро мададгори инсон меномад ва аз мевааш истифода бурданро тавсия медиҳад:

Ба нури илм меёбад ҷаҳон роҳи тараққиро,
Тавон кардан ба имдоди фунун сайри таолиро.[10]

Шоир гузаштагони худро ҳамчун соҳибилму соҳибмаърифат медонад ва ноусуда ва дар ташвиш аз он аст, ки имрӯз мардуми афғон аз омӯзиши илму фан дур монда аст. Ҳамин нодонӣ ва ҳамин дар ғафлат мондан аст, ки мардуми афғон хору афғору нотавону очиз мебошад. Шоир дар гирифтгор шудан ба чунин нотавониҳо танҳо худӣ мардуми афғонро сарзаниш мекунад:

Нахустин якдиливу илму фан оини мо буда,
Хусуми ин саодоти башар дар дини мо буда.
Зи аслофи бузург ин корҳо талқини мо буда,
Навои сози гетӣ мазҳари таҳсини мо буда.
Зи нодониву ғафлат хешро хору забун кардем,
Зи шаҳри мардумӣ худро ба дасти худ бурун кардем[11]

Аз ҳар сатри мусалласи дар боло зикр шуда, садои дили шоире ба гӯш мерасад, ки имрӯзу фардои ватан, миллат, вазъи илму фарҳанг ва шарафу ғурури инсонии ҷудоғона барояш аз рӯзи худро шинохтанаш азиз ва дар баёнаш чун муқаддасот аён мешаванд. Даъватҳояш бо он далелҳое, ки меорад ниҳоят боравибаш буда, такконе ба ҷисму ҷон медиҳад. Танҳо шахси ба халқи худ беинтиҳо эҳтиромӯ муҳаббат дошта, шахси ба нерӯи бунёдкоронаи ҳамватанонаш боварии комил дошта, метавонад ба ин қадар ҷуръат ва некбинӣ суҳанронӣ кунад:

Намебояд фигодан рӯи бистар ҳамчу беморон,
Ба кори хеш бояд кӯшише монанди бедорон.
Ки то аз саъю ҳиммат гавҳари мақсад ба чанг орем,
Ба ин боғ аз баҳори илму фан боз обу ранг орем.[12]

Иброҳими Халил ҳар дафъае, ки аз зарурати омӯхтани илму фан суҳане гуфтани мешавад, аслан, мисле ки болотар гуфтем, оғоз аз он мекунад, ки илм чист ва бо илм сару кор доштан чи аҳамияте дорад. Вале бештар маҳз вақте, ки бевосита ба халқи афғон мурочиат мекунад, ҳамон вақт бо оҳанги дигар, бо суҳанҳои инсонро ба нангу номус меовардагӣ, аз илм ёдовар мешавад. Агар бодиққат сари масъалаи ҷиғунагии муносибати шоир ба илм андеша кунем, боз инро низ ба осонӣ пай мебарем, ки дар ашъори шоир аслан ҳангоме, ки васфи ватан аст ҳамон вақт таъкиди илмомӯзиро равшану барало эҳсос мекунем. Ин аз он дарак медиҳад, ки шоир баробари аз ватану ватандӯсти ҳарф задан ба ҳулосае омадааст, ки маҳз ҳамин гуна маврид муносиб ба он аст, ки омӯхтани илм гушрас карда шавад.

Ба авлоди ватан илми маъоданро биёмӯзед,
Ба доман лаълу ёқут аз ҷаболи хеш андӯзед.

Назар бар фанни кашфи ҳосили зери замин дӯзед,
Чароғи базми худ аз тили нафти худ бияфрӯзед.[13]

Шоир барои худ ор медонад, ки мардуми афғон маҳз бо сабаби наомӯхтани илм ва аз он баҳравар набудан гирифтори ақибмонию нотавонӣ шудааст. Барои ҳамин ҳам ҳамватанонашро даъват ба он мекунад, ки бо илм сару кор ва бо ёрии илму фан сари боло дошта бошанду ба лутфу марҳамати дигарон мӯхтоҷ набошанд:

Намебояд аз ин пас дастбини дигарон будан,
Ба ҳар чизи зарурӣ эҳтиёҷи ину он будан.[14]

Дар шеъри «Хитоб ба ҷавонон» низ шоир мисли Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ҷавонро аз хоби гарон бедор карданӣ мешавад, то ин ки онҳо паи ободии ватан талошҳо кунанд. Вале ба ҳеч вачҳ шоир намеҳадад, ки ин гуна талошҳо кӯр-кӯрона бошанд. Уро ҳадаф ба ғайр аз бедор кардан боз ин аст, ки ҷавонон аз илм боҳабар бошанду ҳамчу соҳибилм фаъолият кунанд. Меҳадад ҷавонон аз ҷумлаи он ашхоси бедоре бошанд, ки қувваю қудрати ақлонии худро аз илм ёфта бошанд:

Дамид субҳи умед, эй ҷавон аз хоб бихез,
Бихезу зуд бихезу ба сад шитоб бихез. . .
Сабки инон ба сӯи хидмати ватан биштоб,
Бас аст сабру сукун, эй гарон рикоб бихез.
Расид фасли баҳорон, бас аст хоби гарон,
Сабук ба сурати бӯи хуш аз гулоб бихез.
Барои зиннати боғи ватан илм кун қад,
Чу навниҳол ба сад гуна обутоб бихез. . .[15]

Иброҳими Халил соли 1958 шеъре эҷод кардааст, бо номи «Тафсили ҷавонӣ ва таърифи ҷавон», ки як саду даҳ мисраро дар бар мегирад. Ба воситаи ин назми ҳаҷми назаррас дошта, шоир дар назди ҷавонон вазифаҳое гузоштааст, ки иҷроиши онҳо эътибори худӣ ҷавонон ва миллати афғонро хеле баланд мебардорад. Вай орзу мекунад, ки ҷавонон далер, меҳнатдӯст, огоҳ ва пуртоқат бошанд. Ва дар баёни ҳамин орзу ҷо-ҷо боз орзуи аз илму дониш мусаллаҳ будани ҷавонон садо медиҳад:

Ҷавонро чашму дил бедор бошад,
Ҷавон бо аҳли дониш ёр бошад. . .
Ҷавон дилдодаи илму камол аст,
На ҳамчу ҷохилон дар ҷамъи мол аст. . .
Ҷавон бошад талабгори саодат,
Ҷавон аз нахли касбу фан хурад бар,
Ҷавон қонъ бувад бо хушқу бо тар. . .
Ҷавон бошад барӣ аз худписандӣ,
Зи роҳи илм мечӯяд баландӣ. . .[16]

Иброҳими Халил бо номи «Дар муҳофизати илм» китъае навишта, илмро чун гавҳари ноёб ба қалам додаст ва таъкид мекунад, ки онро зи дуздон бояд нигоҳ дошт. Фаромӯши ва ғафлатро дуздони гавҳари илм гуфта, доимо такрор намудани илмро чун роҳи наҷот ёфтани илм аз чунин дуздон хотиррасон менамояд. Дар ҳолати фориғболӣ намудан ва ба андаке омӯхтан қаноат шуданро ҳамчун амали ба осонӣ аз даст додани илми ҳосилшуда мепиндорад:

Дузди гуҳари илм бувад ғафлату нисиён,
Ин гавҳари худро ту ниғаҳ дор зи дуздон.
Яъне ки ба тазқору ба таққори мусалсал,
Ҳифзаш бинамо, то наравад аз кафат осон.[17]

Иброҳим Халил итминони комил дорад, ки миллати афғон аз дигар миллатҳо ҳеч гуна камие надорад ва фақат ягона иллат дар он аст, ки вай аз файзи илм пурра баҳрабардорӣ карда наметавонад:

Зи файзи иттифоку илму фанну кӯшишу ҳиммат,
Ҳам аз тарки нифоқи маншаи барбодиву зиллат.
Намуданд ихтирооти аҷиб ҳар қавму ҳар миллат,
Ки ақл аз дидани он мешавад мустағрақи ғайрат.
Шумо эй қавм ҳам аз аҳли илм панд баргиред,
Тариқи яқдилливу илму домони хунар гиред.[18]

Ҳамин тариқ, Иброҳим Халил умед аз он дорад, ки мардуми афғон низ мисли дигар мардумон метавонад барои инкишофи илм талошҳо ба харҷ диҳад, ихтироот кунад ва аз ҳосили илм фаровон истифода барад.

КАЛИДВОЖАҲО: ашъори Иброҳим Халил, тараққии илму фан, илмомӯзӣ, қудрати илм, мақоми тақдирсози илму фан, васфи ватан, «Дар муҳофизати илм».

АДАБИЁТ

1. Куллиёт, сах, 194.
2. Куллиёт, сах, 236.
3. Куллиёт, сах, 222-223
4. Иброҳими Халил. Куллиёт. Кобул, 1969, сах, 358
5. Куллиёт, сах, 358
6. Куллиёт, сах, 358
7. Куллиёт, сах, 358
8. Куллиёт, сах, 226.
9. Муҳаммад Иқбол. Куллиёт. Лоҳур, 1981, сах, 766.
10. Куллиёт, сах, 222.
11. Куллиёт, сах, 222.
12. Куллиёт, сах, 222
13. Куллиёт, сах, 222
14. Куллиёт, сах, 223
15. Куллиёт, сах, 223
16. Куллиёт, сах, 222
17. Куллиёт, сах, 222.
18. Куллиёт, сах, 340.

ИБРАГИМ ХАЛИЛ О ЗНАЧЕНИИ НАУКИ

Муҳаммад Ибрагим Халил (1896-1988) – известный афганский поэт за свою долгую и плодотворную жизнь оставил заметный след в истории литературы дари. Будучи поэтом с современными взглядами о затрагивал жизненно важные проблемы современного Афганистана. В данной статье рассматривается отношение Ибрагима Халила к науке, его стремление доказать какую огромную и даже решающую роль играет наука в развитии общества.

IBRAGIM KHALIL ABOUT SCIENCE IMPORTANCE

Muhammad Ibragim Khalil (1896-1988) – the famous Afghan poet during his long life played a great role in Dari Literature. As a poet with the modern thinking he has devoted some of his works to the vital problems of Afghanistan. This article mainly talks about Ibragim Khalil's willingness to prove the importance of the science for the society development.

АШЪОРИ ТАБИБИ ИСФАҲОНӢ (1714-1758)

А. Камолов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мирзоабдулбоқӣ Табиби Исфаҳонӣ соли 1714 дар шаҳри Исфаҳони Эрон ба дунё омада, соли 1758 дар сини 44-солагӣ дар ҳамин шаҳр дори фониро видоъ гуфтааст. Аҷдоди ӯ чумлағӣ табиб буда, насаби Табиби Исфаҳонӣ ба Ҳаким Салмони Чаҳрамӣ-табиби махсуси шоҳ Аббоси Сафавии аввал (давраи ҳукмронӣ: 1583-1625 мелодӣ) ва аз ин тариқ ба Имом Чаъфар (р)-набераи Паёмбари бузурги ислом (с) мерасад.

Табиби Исфаҳонӣ ба эътирофи аксари тазкиранависон, табиби ҳозик ва шоири тавоно буда, дар замони ҳаёташ девони ашъори худро тадвин кардааст.

Вай дар дарбори Нодиршоҳи Афшор (давраи ҳукмронӣ: 1735-1747) табиби махсуси Шоҳ ва сарвари табибон буда, пас аз кушта шудани Нодиршоҳ (дар соли 1747) муддате калонтари (ҳоқими) Исфаҳон буд[1] (3,227). Баъд аз чанде аз ин симат ҳам бо хоҳиши худ канорагирӣ намуда, 5-6 соли охири умри худро дар узлат гузаронид ва дар сини 44-солагӣ дар зодгоҳаш-Исфаҳон вафот кард. Қабри Табиб ҳамакун дар қабристони маъруф ва таърихии «Тахти фулод»-и Исфаҳон ҷойгир аст ва муаллифи ин сатрҳо онро зиёрат намудааст.

Табиби Исфаҳонӣ аз шоирони «давраи бозгашти адабӣ» буда, дар таъсиси Анҷумани адабии Мушток ва ривочи «сабки бозгашт» нақши муҳиме иҷро кардааст.

Дар ин мақола мекушем, то ба сурати мухтасар ба баъзе паҳлуҳои ашъори ин шоири гумном назар андозем.

Мухимтарин вижагие, ки дар ашъори Табиби Исфаҳонӣ ба чашм меҳӯрад, ғамгин будани шеъри вай аст, ки аз унси фаровони шоир бо ғаму дарду андӯх дарак медихад. Вай ғамро рафиқи лаҳзаҳои танҳои худ медонад:

Азбаски чу дерина рафиқони мувофиқ,
Донем ғанимат ману ғам сӯхбати ҳамро.
З-он бим, ки афтад ба миён тарҳи чудой,
Ғам домани ман гираду ман домани ғамро[2] (2, 41).

Шояд дар назари аввал ин алоқамандии Табиб ба ғам каме ғайриоддӣ намояд, (зеро табиати шеъри форсӣ шодио нишот ва ишқу шуру сурур аст). Аммо Табиб аз овони кӯдакӣ дахшату қатлу куштори фаровонеро дар диёраш мушоҳида кардааст. Дар ёздаҳсолагӣ падараш тавассути Маҳмуди Афғон дар Исфаҳон ба қатл расид ва модарашро низ дар қудакӣ аз даст дод, ки ин андӯх ва фочиаҳо рӯҳия ва табиӣ латифи шоирро то охири умр таҳти таъсир қарор додааст:

Хушдилий дар толеи ман нест, гӯё рӯзгор,
Дар сириштам об аз чашми таре дар дил гирифт
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 163)

Исфаҳонӣ шеъри ғамро танҳо барои ҳоли қардани бӯғзи шахсиаш намесарояд, балки бо шеър дар садади тасаллоӣ дили мустамандон бармеояд, авзои асафбори диёри худ ва миллати парешонро (бар асари ҷангҳои пай дар пай) бозгӯ мекунад ва низ ғам барои Табиби Исфаҳонӣ ҳолати хоссеро ба вучуд меорад, то ба розу ниёз пардозад (фаромӯш накунем, ки худи шоир аз хонадони ашроф ва аз ҳамнишинони умаро ва салотин буд ва наметавон гуфт, ки бо шеър фақат вазъи ҳоли зори худро баён мекард).

Ӯ бо шеър ҳам нола мекунад:
Манам, ки рӯзи азал аз ман осмону замин,
Муҳаббати падарӣ, меҳри модарӣ бардошт.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 95),

Ҳам роз мегӯяд:
Ғамаш дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайло ба маҳмил нишинад.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 100)

Ҳам начвои орифона сар медихад:
Афзуд ғаме чун ба ғами дигарам имшаб,
Зинҳор, магиред зӣ каф соғарам имшаб.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 86),

Ҳам мисоли сухтадилон фарёд мезанад:
Монда доғи рафтагон дар дил маро,
Оташе аз қорвоне мондааст.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 14).

Ва ҳам аз ғам сипаре месозад дар муқобили ҳамлаи хоҳишоти нафсонӣ, вобастагӣ ба дунё, ғафлату беҳабарӣ ва ишрати зудгузар, зеро ӯ дар ғам лаззати дигаре мебинад:

Эй ишратиён, ин ҳама инкор зӣ ғам чист?
Рафтам, бичашонам ба шумо лаззати ғамро.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 21)

Аммо ин ҳаргиз бад-он маъно нест, ки Табиби мо шеъри шод насурӯдааст. Ҷое, ки васфи баҳор мекунад, бо шуру нишоти ба худ хос мегӯяд:

Мужда булбулро, ки омад гул ба боғ аз шохсор,
Шуд дигар сахни чаман чун маҳфил аз рухсори ёр.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 13)

Дар ҷои дигар низ чунин ба истикболи баҳор рафтааст:
Омад сипаҳи баҳору шуд лашқари дай,
Бар шох нигар, шукуфа чун афсари Кай

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 168)

Ба сурати умум, он чи аз мутолиа ва баррасии ҷойгоҳи «ғам» дар ашъори Табиб ба даст меояд, ин аст, ки «ғам»-и ӯ нишоҳи яъсу навмедӣ ва аҷзу нотавонӣ нест. Ӯ ғаме пуррамзу роз дорад. Ғами Табиб орифонаву шоирона аст ва ҳазорон маънову мафҳуми дигарро дар худ ҷой додааст:

Зиндагӣ бе оху ашқам нест мумкин ҳамчу шамъ,
Дар диёри ошиқон обу ҳавои дигар аст.

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 92).

Азбаски шеър, ба гуфтаи Шафъии Кадканӣ «гирехи отифа ва тахайюл дар забони оҳангин» (5,10) буда, ифодагари андеша, ҳолати рӯҳӣ ва тафаккури шоир аст, метавон «ғам»-и Табибро навъе исён дар баробари дарбору дарбориён донист. Зеро, дар олитарин ҳалқаи дарбор ҳузур доштгану худро чунин ғамгин дидан, оё наметавонад нохушнудӣ аз дарбор ва вазъи ҳоким бар кишвар бошад?

Мегирияму чун шамъ умед ба касам нест,
Меноламу монанди чарас додрасам нест.

Чинад ҳама кас домани гул з-ин чаману ман,
Чун ғунча ба чуз чидани домон ҳавасам нест

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 35).

Вай агарчӣ дар дарбор мезист (ӯ ҳақимбошии Нодиршоҳи Афшор буд ва муддате ҳам бо Каримхони Занд ба сар бурд), вале ҳаргиз мадҳи шоҳон нагуфт. Баръакс, ғамшарикӣ раъият буда, аз бедодгарии ҳокимон ошқоро ҳарф мезад ва онҳоро ба адлу инсоф даъват менамуд:

Шаҳ хуфтаву ба даргоҳ, ҳалқе зи додхоҳон,
Ғафлат зи додхоҳӣ, худ чист подшоро?

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 85)

Дарбон накунад чуръату ҳосони малик маст,
Гӯяд, кӣ ба Султон, ки маро кор шуд аз даст?

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 87).

Дар диёре, ки малик худ ситам оғоз кунад,
Додхоҳон ба кӣ ноланд зи бедодгарон?

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 139)

Чу бошад моили бедод шохе,
Чӣ хезад аз фиғони додхоҳе?

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 148)

Пушаймон гардӣ аз бедод, чун хост,
Зи дил оҳею тире аз камоне.

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 147).

Табиб талоши зиёд барои шӯҳрат ва ба даст овардани ному нишонро ба востайи хунрезӣ ва нобуд кардани рақибон (чуноне ки дар замони ӯ ривоч дошт), накӯҳиш намуда, онро кори беҳуда меҳисобад ва гумномиро беҳтар медонад:

Он беҳ, ки ҳеч кас нашиносад туро, Табиб,
Беҳуда ранҷ аз паи ному нишон мақаш.

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 15).

Ҳамчунин, ба онҳое, ки дунболи ҳақиқат мегарданд, тавсия мекунад, ки аввал роҳ ба сӯи дили худ кушоянд (зеро дил макони маърифати Худованд аст) ва худро бишносанд. Чун ҳама чиз аз худшиносӣ оғоз мешавад:

Онон, ки дар талаб ба паи дил намерасанд,
Сад сол агар раванд, ба манзил намерасанд.

(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 15).

Табиб табъе баланд ва рӯхе озод дорад ва шахсияти ӯ аз қайду бандҳо ворастааст. Ба ақидаи Табиб раҳой аз тааллуқот (вобастагиҳо)-и дунявиро моддӣ асоси ҳама муваффақиятхост:

Шодам зй бетааллукии худ, ки дар чаман,
Харгиз маро ба шохи гуле ошёна нест.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 14).

Ва ё дар чои дигар чунин гуфтааст:
Ба сайди ҷаста аз доме чи хуш мегуфт сайёде,
Ки аз доми алоиқ гар тавонӣ ҷаст, озодӣ.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 146).

Табиби Исфaҳонӣ ҳам ба монанди соири шуаро ва аҳли адаб алоқаи хосе ба зодгоҳ ва сарзаминаш дошт. Агарчӣ дар бораи сафарҳои Табиб иттилои каме дар даст ҳаст ва фақат ба як сафари ӯ ба Хинд ҳамроҳ бо Нодиршоҳи Афшор ва сафари дигараш ба Ироқ ишора шудааст[3] (2,240), аммо табиист, ки вай ба унвони табиб ва ҳақимбошии Нодиршоҳ ҳамроҳи ин шоҳи муктадир сафарҳое зиёде кардааст. Ин сафарҳо шояд шоирро дилтанг карда, ӯро ба ёди Исфaҳон ва Зояндарӯди пурузоии он андохтааст, ки мегӯяд:

Аён шуд Зиндарӯде ҳар тараф аз чашми гирёнам,
Табиб, афтодай, дигар ба фикри Исфaҳон имшаб.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 86).

Дар чои дигар ҳам гуфтааст:
Набувад, Табиб, дигар сару барги назму шеърар,
Ки ҷудо зи ҳамзабонон набувад маро димоғе.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 148).

Табиби Исфaҳонӣ 12 қасида дар мадҳи ҳазрати Муҳаммади Мустафо(с) ва ҳазрати Алӣ(р), ҳамчунин дар дигар мавзӯҳо сурудааст, ки ҳар қадом дар шевоӣ, расоӣ, борикнигарӣ ва ихлос дар навъи худ камназиранд. Дар қасидае, ки ба мадҳи Паёмбари бузургвори Ислому ҳазрати Муҳаммад(с) бахшида шудааст, шоир бо ишқу алоқаи фаровон Расули гиромиро ингуна васф мекунад:

Андешаи азмат кунад аз кишвари ҳастӣ,
Кутоҳтар аз умри адӯ дасти ситамро.
Аз наҳйӣ ту ромишгари Нохид намуда,
Дар махфили афлок фаромӯш ниямро.
Андохта аз дидаи хурони бихишпӣ,
Назораи ҳусни ту гулистони Ирамро.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 42).

Дар қасидаи дигар, дар васфи Амирулмуъминин ҳазрати Алӣ(р) чунин мегӯяд:
Эй шаҳаншоҳе, ки баҳри роҳати халқу ҷаҳон,
Хисрави адли ту бикшояд чу аз ораз ниқоб.
Хештанро парварад нахчир дар оғуши шер,
Саъва созад ошёнӣ хеш дар ҷанги уқоб
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 47).

Табиби Исфaҳонӣ ду маснавиӣ бисёр латиф сурудааст, ки яке «Қиссаи Маҳмуду Аёз» аст ва дигарӣ «Соқинома». Таври маълум, достони «Маҳмуд ва Аёз» аз суи бисёр шоирон ба назм оварда шудааст, аммо «Қиссаи Маҳмуду Аёз»-и Табиб, ки дар баҳри ҳазачи мусаддас суруда шудааст, дар радифи бехтарин маснавиҳо қарор дорад ва аз он оҳанги маснавиҳои бузурги Низомии Ганҷавӣ ба гӯш мерасад:

Ба ҳар кореш буди сад баҳона,
Набудӣ то Аёзаш дар миёна ...
Дили Маҳмуд дар дасти Аёз аст,
Ки кори дил ҳама ачзу ниёз аст.
(Девони Табиби Исфaҳонӣ 1376, 73-74).

Табиб кӯшидаст, то дар ин маснавиӣ, ишқи Маҳмудро ба Аёз ишқи пок ва дур аз ҳавас қаламдод кунад. Ҷое, ки аркони давлат аз ишқи рӯзафзуни Маҳмуд нисбат ба Аёз ба танг омада, ӯро аз ин кор барҳазар доштани мешаванд, Табиб аз номи Маҳмуд ба онҳо мегӯяд:
Вале бо он санам ишқам ҳавас нест,

Ки медонам, хавасро оқибат нест.
Ба ғайр аз ишқи покам нест манзур,
Ки чашми ман мабод аз рӯи ӯ дур. . .
Маро, зинҳор нашморӣ хаваснок,
Ки дасти мост чун домони ӯ пок.
Бувад аммо чу меҳраш партавафкан,
Ба ғаммозон шавад ин роз равшан.
(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 74).

Бояд гуфт, Табиби Исфакхонӣ ба унвони як шоири забардаст ва баландпарвоз ба ҳар кадом аз жанрҳои шеър, ки ворид шудааст, на танҳо аз он сарбаланд берун омада, балки осори арзишманд ва камназире аз худ бар ҷой гузоштааст. Махсусан, ғазалҳои ӯ бисёр шево ва дилнишинанд ва бо шуру ҳоли хосе суруда шудаанд:

Бар кӣ нигарам? Чун ба ту дидан нагузоранд,
В-аз кӣ шунавам? К-аз ту шунидан нагузоранд.
Эй вой, бар он мурғи гирифтोर, ки дар дом,
Пояш бикушоянду паридан нагузоранд. . .
(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 99).

Бар хирмани ман душ зади оташу рафтӣ,
Будат гузар, эй кош, ба хокистарам имшаб.
(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 86).

Ҳар кас, ки дар ин корвон фаҳмад забони ишқро,
Донад, ки дар бонги чарас пинҳон бувад гуфтгорҳо.
Гу боғбон бар рӯи мо бандад дари гулзорро,
Моро нигоҳе бас бувад аз рахнаи деворҳо.
(Девони Табиби Исфакхонӣ 1376, 81).

Аммо ғазале, ки матлааш:
«Ғамаш дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайлӣ ба маҳмил нишинад...»

мебошад, воқеан ҳолу ҳавои дигаре дорад. Ин ғазал чунон зебову латиф суруда шудааст, ки агар борҳову борҳо такроран бихонӣ, боз ҳам тозагӣ дорад. Ин аст, ки то имрӯз он тавассути чандин овозхони тоҷикӣ эронӣ афғонӣ бо завқу салиқаҳои мухталиф ба оҳанг баста шудааст. Нуктаи дигар дар бораи ғазали ёдшуда ин аст, ки ҳар ҷое, ки дар тазкираҳо номи аз Табиб бурда мешавад, ҳатман ин ғазал ба унвони бехтарин ғазали ӯ ба дунболи номаш ҷой дода мешавад. Ҳатто он даста аз тазкиранависон, ки дар бораи Табиби Исфакхонӣ хеле мухтасар навиштаанд, саъй кардаанд, ин ғазалро, қисман ё қисман биоваранд, то бад-ин тарик, кудрати шоирии Табибро нишон диҳанд. Донишманди маъруфи эронӣ, устод Қайвони Самей, ки рисолаи арзишманде дар бораи Табиби Исфакхонӣ навиштааст, сабаби аслии рӯй овардан ба осори Табибро ҳамин ғазал медонад [4] (2,177). Муҳаққиқи дигари осори Табиб Мучтабо Фароҳонӣ ҳам ин ғазалро «ғазали фохир» ва «авҷи ғазал дар шеъри форсӣ» дониста, бар ин ақида аст, ки: «Агар Табиб фақат ҳамин як ғазалро суруда буд, (боз ҳам) ҷузъи шуарои бузурги порсигӯӣ маҳсуб мешуд ва ёдовари Саъдию Ҳофиз буд» [5] (2,15). Ва инак, он ғазал:

Ғамаш дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайло ба маҳмил нишинад.
Ба дунболи маҳмил чунон зор гириям,
Ки аз гириям ноқа дар гил нишинад.
Халад гар ба по хоре осон барорам,
Чӣ созам ба хоре, ки дар дил нишинад?
Паи ноқаш рафтаи оҳиста, тарсам,
Ғуборе ба домони маҳмил нишинад.
Маранҷон диламро, ки ин мурғи ваҳшӣ,
Зи боме, ки бархост, мушқил нишинад.
Аҷаб нест агар гул бихандад ба сарве,
Ки дар ин чаман пой дар гил нишинад.

Бинозам ба базми муҳаббат, ки он чо,
Гадое ба шоҳе муқобил нишинад.
Табиб, аз талаб дар ду гетӣ маёсо,
Касе чун миёни ду манзил нишинад?
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 100).

Дар миёни ашъори Табиб ғазалҳои ирфонии фаровоне ба чашм мерасанд, ки бисёр дилнишинанд ва ба ақидаи донишманди эронӣ Мучтабо Фароҳонӣ: «...метавон гуфт, ки (Табиб) бо ин шева таҳаввуле дар шеър падида овардааст»:
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 14).

Дорад ба сахар дуо асарҳо,
Дастӣ ману домани сахарҳо...
Аз боҳабарон нашуд суроғе,
Чустем хабар зи беҳабарҳо...
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 84).

Ба соқӣ гуфт дар майхона масте,
(Ба дасте соғару мино ба дасте...)
Бишорат бод хосони ҳарамро,
Ки азми тавба дорад бутпарасте...
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 147).

Табиби Исфаҳонӣ бештар бо табобат шӯҳрат дошт ва ба унвони табиби ҳозиқу дардошно шинохта шуда буд. Ин вижагӣ дар ашъори вай ҳам дида мешавад ва Табиб аз гиёҳон ва истилоҳоту маонии тиббӣ дар шеър истифода мекунад:

Муфарраҳе, ки паи хастагон кунам таркиб,
Бурун барад зи мизочи насим беморӣ.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 69).

Ҳар чӣ мекоҳад зи тан бар рӯҳ афзояд, Табиб,
Дар чаҳони нестӣ нашъу намои дигар аст.
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 92).

Рубоӣҳои Табиб низ чун соири офаридаҳояш тозаву рангинанд ва маъниҳои борики доранд:

Гуфтӣ, ки киям? Гӯшанишине, ки мапурс,
Хӯ карда ба ҳаҷри нозанине, ки мапурс.
Май нуш ба шодию ту хуш бош, ки ман,
Дорам дилею дили ҳазине, ки мапурс
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 158).

Рафтӣ туву рафт зиндагонӣ, афсус,
Омад пирию шуд ҷавонӣ, афсус.
Боз о, ки гузашт умру наздик расид,
Онрӯз, ки гӯӣ: «Аз фалонӣ афсус»
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 158).

Муфрадоти Табиб ҳам бештар орифона ва дорой панду андарзанд:

Нагуфтам гунҷаи дил ҳаргизам хандон нахоҳад шуд?
Гуле, к-афсурд, агар хандон шавад, чандон нахоҳад шуд?
(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 167).

Табиб, ҳамчунин ду қитъа дорад, ки яке дар талаби узлат (гӯшагирӣ) аст ва дуввумӣ вазъи ҳоли қарздореро баён мекунад, ки барои пардохти қарз мӯҳлат металабад:

Чаро шикояти худ пеши рӯзгор барам,
Ки ошно набувад раҳм бо дили кофар

(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 170).

Ба сурати умум вижагиҳои шеъри Табиби Исфаҳониро метавон чунин баршумурд:

- ғамгин будан;
- оҳангин ва равон будан;
- баёни ҳоли шоир;
- шарҳи воқеаҳо;
- мучазбаёнӣ;
- истифода аз зарбулмасалҳо;
- пандомӯз будан;
- дорои калимоти солим ва фаҳмо (дур аз киноя ва истиора);
- то ҳадди имкон истифода аз вожаҳои форсӣ ва кам будани вожаҳои арабӣ.

Чун девони Табиби Исфаҳонӣ дар замони ҳаёти худӣ шоир тадвин шудааст, имкони аз китоб афтодани шеърҳои дигари ӯ камтар аст ва ҳақ ба ҷониби Фароҳонист, ки «ҳамаи ашъори Табиб то замони мо расидаанд»

(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 12).

Ҳамин тарик, Табиб Исфаҳонӣ

12 қасида,

2 маснавӣ,

164 ғазал (ҳамаи ғазалҳо таҳаллуҷ доранд),

29 рубоӣ,

11 дубайтӣ,

2 қитъа ва

17 фард

сурӯдааст ва алорағми гумномии шоир, ашъораш маъруф ва басо дилқарин аст. То ҷое ки баъзе абёти ӯ ба сурати зарбулмасал дар миёни мардум роиҷ гаштаанд:

Надихӣ гуши худ ба фарёдам,

Ё ба гушат намерасад додам

(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 164).

*** *** ***

Сайёдро нигар, ки чӣ бедод мекунад.

Не мекушад марову на озод мекунад

(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 100).

Хулоса, Табиби Исфаҳонӣ шоирест, ки тавонист дар давоми умри кӯтоҳи 44-сола шеъри худро дар зумраи ашъори бехтарини форсӣ ҷой диҳад ва агарчи номаш машҳур нест, аммо шеъраш ба ҳақ машҳуру дилписанд аст, ки аз ӯ ба ёдгор мондааст. Чунон ки худ инро мехост:

Табиби хаста вақташ хуш, к-аз ӯ монд,

Зи ҳарфи ишқ ҳар сӯ достоне

(Девони Табиби Исфаҳонӣ 1376, 147).

Албатта, шӯғли асосии Табиби Исфаҳонӣ табибӣ ё табобат буд. Илми тиб дар Шарқ ва бахусус дар Эронзамин ривочи хосе ёфта буд, ки суннатҳои он ба Юнони қадим мерасиданд ва донишмандоне чун Закариёи Розӣ, Ибни Сино ва дигарон дар ривочу равнақи ин навъи дониш ва таҷриба саҳми бузурге гузоштаанд. Табиби Исфаҳонӣ дар хонадони худ ба ин илм ошно шуда буд. Зеро падараш табиби хос ва сарвари табибони дарбори Султон Ҳусайни Сафавӣ буд. Худи ӯ низ баъдан ҳамин мақомро дар дарбори Нодиршоҳи Афшор ба даст овард.

Бегумон, ӯ донишманди мӯътабари илми тиб буд, вагарна чунин мақоми мӯътабари дарборӣ намеефт. Аз ҷониби дигар, ба шеърӯ шоирӣ ҳам шӯғл меварзид. Дар ин ҷо суоле пеш меояд, ки кадоме аз ин машғулиятҳо касби асосии ӯ будааст? Агарчи баъзе муҳаққикон мулозимати ӯро бо Нодиршоҳ бештар ба хотири табибиаш медонанд, аммо пӯшид анев, ки Табиб бо ҳунар ва дониши тиббӣ касби маишат ва таъмини рӯзгор мекард. Аз ин ҷиҳат, шоирӣ яқинан кори завқӣ ва машғулияти ҳавас ва хоҳишҳои маънавии ӯ будааст. Сабаб ин аст, ки шеърӯ Табиб василаи таъмини рӯзгор насохта, ҷӯши қалбу равони худро бо ёрии он фуру менишонд ва дар олами маънавий паноҳ меёфт.

Дар таърихи адабиёти форсӣ ва тоҷикӣ кам набудаанд касоне, ки бо илму дониши худ ҷойгоҳи азимеро касб намуда ва боз дар шеърӯ шоирӣ ҳам шӯҳрат ёфтаанд. Яке аз онҳо Умар Хайём аст, ки дар илмҳои риёзӣ ва ҳикмат мақоми ҷаҳонӣ дорад, вале ҷойгоҳи ӯ дар олами шеърӯ шоирӣ аз мақоми илмиаш камтар нест. Ба монанди ӯ Ибни Сино низ аз шеърӯ шоирӣ бебаҳра набуд. Касе дақиқ гуфта наметавонад, ки шеъри Носири Хусравро бар насраш метавон тарҷеҳ дод ё баръақс, насри фалсафӣ, каломӣ ва ҳикмати ӯро бар шеър. Табиби Исфаҳонӣ яқинан аз ҷумлаи ҳамин гуна донишмандони шоир аст, ки илова бар шеър, табибӣ ҳам мекард ва дар ин шӯғл низ ба дараҷаи муайяне расида буд.

КАЛИДВОЖАҶО: Табиби Исфажонӣ, «давраи бозгашти адабӣ», шеъри ғам, мутолиа ва баррасии «ғам», ашъори Табиб.

АДАБИЁТ

1. Дунбулӣ, Абдуразок, Нигористони Доро (тазкира). Ба кӯлиши Хайёмпур. Ҷилди аввал. Табрёз-1342 х.ш.-с. 227
1. Девони Табиби Исфажонӣ (ба инзимоми рисолае дар шарҳи ҳол ва замони шоир ба қалами Кайвони Самеӣ). Бо тасҳех ва муқаддимаи Мучтабо Бурвободии Фарохонӣ. Интишороти Саной. Техрон-1376 х.ш.-с. 41
2. Девони Табиби Исфажонӣ (ба инзимоми рисолае дар шарҳи ҳол ва замони шоир ба қалами Кайвони Самеӣ). Бо тасҳех ва муқаддимаи Мучтабо Бурвободии Фарохонӣ. Интишороти Саной. Техрон-1376 х.ш.-с. 240
3. Девони Табиби Исфажонӣ (ба инзимоми рисолае дар шарҳи ҳол ва замони шоир ба қалами Кайвони Самеӣ). Бо тасҳех ва муқаддимаи Мучтабо Бурвободии Фарохонӣ. Интишороти Саной. Техрон-1376 х.ш.-с. 177
4. Девони Табиби Исфажонӣ (ба инзимоми рисолае дар шарҳи ҳол ва замони шоир ба қалами Кайвони Самеӣ). Бо тасҳех ва муқаддимаи Мучтабо Бурвободии Фарохонӣ. Интишороти Саной. Техрон-1376 х.ш.-с. 15
5. Бегдилӣ, Лутфалибеки Озар. Оташқадаи Озар (тазкираи шуарои форсизабон то охири асри 12 ҳиҷрии қамарӣ). Муассисаи нашри китоб. Техрон- 1337 ҳиҷрии шамсӣ.
6. Девони Табиби Исфажонӣ (ба инзимоми рисолае дар шарҳи ҳол ва замони шоир ба қалами Кайвони Самеӣ). Бо тасҳех ва муқаддимаи Мучтабо Бурвободии Фарохонӣ. Интишороти Саной. Техрон-1376 х.ш.
7. Дунбулӣ, Абдуразок, Нигористони Доро (тазкира). Ба кӯлиши Хайёмпур. Ҷилди аввал. Табрёз-1342 х.ш.
8. Маҳдавӣ, Муслиҳуддин. Донишмандон ва бузургони Исфажон. Ҷилди дуввум. Интишороти «Гулдаста». Исфажон-1384 х.ш. 1144 саҳифа.
9. Носех, Муҳаммадмаҳдӣ. Шеъри ғам. Интишороти «Остони қудс». Машҳад-1379 х.ш.
10. Яғмоӣ, Ҳабиб. Маҷаллаи Яғмо. Соли дуввуми ҷоп. Шумораи ҳафтум. Техрон-мехроҳи соли 1328 х.ш.

ПОЭЗИЯ ТАБИБА ИСФАХОНИ

Статья посвящена изучению жизни и творческой деятельности Табиба Исфажони, поэта который жил и творил в 18 веке.

TABIBI ISPHAHONI'S POEMS

Tabibi Isphahoni was one of the “back literary period” poet, who influenced such literary meeting like “ Mushtoq” and “Sabk bozgosh”.

ШАРҲИ ҚАСИДАИ «АЙВОНИ МАДОИН»-И ХОҚОНӢ

Тараххуми Амири

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Қасидаи «Айвони Мадоин» яке аз қасоиди машҳур аст, ки Хоқонӣ онро дар бозгашт аз сафари дуввуми ҳаҷ ва бо дидани харобаҳои айвони кисро ва аз даст рафтани шукӯҳ ва ҷалол ва азамати он ва подшоҳони сосонӣ месарояд. Ин қасида баъд аз Хоқонӣ мавриди таваҷҷӯҳи шоирони зиёде будааст. Вазни зинда ва хушӯҳанги он бо тасвирҳои ҷаззоб ва пуршукӯҳ мӯҷиби таъсир ва ҷовидонагии ин асари арзишманд шудааст. Дар қарни шашум пеш аз Хоқонӣ Бехтарӣ қасидаи мадоинро сурудааст. Хайём низ дар рубоӣ: «Он қаср, ки бо чарх ҳамезад паҳлу» ҳамаро ба ибрат гирифта аз Айвони Мадоин даъват кардааст. Айвони Мадоин дар асл номи ҳафт шаҳр буд, ки муҳимтарини онҳо Тайсафун буд; ин Айвон дар соли 89 ҳиҷрӣ ва ҳангоми подшоҳии Анушервон бино шудааст.

Вазни шеър: мафъул мафъӯилан мафъул мафъӯилан

Баҳри шеър: ҳазачи мусаммани аҳраб

Ҳон, эй дили ибратбин, аз дида назар кун, ҳон!

Айвони мадоинро ойинаи ибрат дон.

Ҳон: огоҳ бош, савт аст ва барои танбех омадааст ва тақрори он аз ҷиҳати таъкид аст.

Ибратбин: пандпазир, он ки аз сарнавишти дигарон панд гирад.

Ибраткун: убури қардан, гузаштан ва ба маънии ихомӣ, ба маънии ашқ рехтан аст.

Дида: чашм, ба маънии дидашуда ҳам метавонад бошад. Бинобар ин, ихом дорад.

Ойнаи ибрат: изофаи истиорӣ.

Маънии байт: эй дили пандпазир, огоҳ бош ва аз он чи бо чашмҳои худ мебинӣ, панд бигир ва вайронаҳои Айвони мадоинро ойнаи ибрати худ бидон (аз саранҷоми Айвони мадоин панд бигир).

Як раҳ зи лаби Дачла манзил ба мадоин кун,
В-аз дида дуввум дачла, бар хоки мадоин рон.

Як раҳ: як бор

Лаб: канор ва соҳил

Дуввум дачла: дачлаи дигар. Дуввум дачла дар мисраи дуввум киноя аст аз ашки фаровон.

Тавзеҳот: лаб дар мисраи аввал бо дида, дар мисраи дуввум ихомии таносуб дорад, ба ин сурат ки дар маънии дуввум, ки узве аз аъзои сурати инсон аст, бо дида ба маънии чашм таносуб дорад.

Маънии байт: як бор аз канори дачла сафар кун (аз раҳи дачла) ва ба Айвони мадоин бирав ва бо дидани харобаҳои он ва шукӯҳи аз даст рафтааш гиря кун ва он қадар ашк бирез, ки дачлаи дигаре аз чашмонат бар хоки мадоин ҷорӣ шавад.

Худ дачла чунон гуяд сад дачлаи хун гӯйи,
К-аз гармии хунобаш оташ чакад аз мижгон.

Хуноб: оби хунин, киноя аз ашк.

Мижгон: чашм

Тавзеҳ: дар ин байт ва абёти баъдӣ Ҳоконӣ ҳолоти отифии худро ба Дачла нисбат медиҳад ва дар ҳақиқат баргардонӣ аз ғалаёни отифии худӣ шоир ва муқаддимае барои дарёфтҳои баъдӣ аст. (1)

Гиряи Дачла ташҳис аст (истиораи макнӣя)

Ашки хунин реҳтан киноя аст аз ғам ва андӯҳи фаровон.

Байт дорои санъати ташҳис мебошад (гиристанӣ Дачла)

Дар байт вучуди санъати иғроқ дур аз зехн нест.

Маънии байт: худӣ Дачла чунон гиря мекунад, ки гӯйи оташ аз мижгонаш мечакад ва рудҳое аз ашки хунин бар замини Айвони мадоин ҷорӣ кардааст.

Бинӣ, ки лаби Дачла чун каф ба даҳон овард
Гӯйи зи тафи оҳаш лаб обила зад чандон

Бинӣ: мебинӣ.

Тафи оҳ: гармии оҳ.

Обила: ишора дорад ба сӯрохиҳое, ки дар соҳили рӯдхонаи Дачла вучуд дорад.

Тавзеҳ: дар байт байни вожаҳои бинӣ, лаб, даҳон орояи мурут ва назир вучуд дорад. Илова бар ин, байни калимаи бинӣ дар маънии дуввум бо лаб ва даҳон ихомии таносубӣ эҷод шудааст.

Дар байт хусни таълил дур аз зехн нест (далели кафҳои соҳили Дачла, оҳҳое аст, ки Дачла аз таҳи дил бармеовард).

Кauf бар лаб овардани Дачла орояи ташҳисро эҷод кардааст; ҳамчунин аст оҳ кардани дачла.

Маънии байт: мебинӣ, ки бар лаби (соҳил, канор) Дачла кафҳое вучуд дорад, гӯйи аз гармии оҳи Дачла лабҳояш обила задаст.

Аз оташи ҳасрат бин, бирёни чигар Дачла
Худ об шунидастӣ, к-оташ кунадаш бирён?

Оташи ҳасрат: изофаи ташбеҳӣ (ташбеҳи балиғи изофӣ).

Байни об ва оташ тазод вучуд дорад.

Оташ ва бирён бо ҳам таносуб доранд.

Мисраи дуввуми байт пурсиши балоғӣ (истифҳоми инкорӣ) аст.

Маънии байт: аз оташи ҳасрат ва андӯҳ чигари Дачла кадоб шудааст. Оё то кунун шунидаӣ, ки оташ обро кадоб кунад?

Бар дачлагарӣ нав-нав в-аз дида закоташ дех,
Гарчи лаби дарё ҳаст, аз Дачла закот истон.

Нав-нав: пайваста, ҳар замон.

Закот: истиора аз ашк дар мисраи аввал.

Лаб дар мисраи дуввум ихом дорад.

Аз дида закоташ дех; ашки чашмонат он қадар зиёд бошад, ки битавонӣ ба Дачла аз ашки чашмонат закот бидиҳӣ. (ашке бар канорҳои Дачла фуру рез)

Гарӣ: гиря кун.

Закот истон: ситонандаи закот; ишора дорад ба рехтани оби Дачла ба Халичи форс.

Байт ба рехтани Дачла ба Халичи форс ишора дорад.

Маънии байт: пайваста барои Дачла гиря кун ва ашкхоятро ба унвони закот ба ӯ (Дачла) бидех, харчанд ки дачла худ ба дарё закот медиҳад.

Гар дачла даромӯзад, боди лабу сӯзи дил,

Ниме шавад афсурда, ниме шавад оташдон.

Даромӯзад: даромезад, омехта намояд, бо ҳам биёварад.

Афсурда: ях зада, мунчамид

Боди лаб: киноя аз охи сард.

Оташдон: иҷок, маҳали қарор додани оташ.

Сӯзи дил: киноя аз ғаму андӯҳи фаровон.

Нисбат додани оҳ ва сӯзи дил ба Дачла ташхис аст.

Иртиботи афсурда бо боди лаб ва оташдон бо сӯзи дил лафу нашр мураттаб аст.

Маънии байт: агар Дачла охи худро бо ғам ва андӯҳаш биёмезад, ниме аз он ях мезанад (ба хотири оҳҳои сарди ӯ) ва ними дигараш чун оташ сӯзон мешавад (ба хотири андӯҳе, ки чун оташ дар дили худ дорад).

То силсилаи айвон бигсаст мадоинро,

Дар силсила шуд дачла, чун силсила шуд печон.

Силсила: занҷир. Дар назар доштани маънии ихомӣ барои силсила ба маънии дудмон ва олий дур аз зехн нест.

Силсилаи айвон: занҷири айвон. Талмеҳ дорад ба занҷири адолати Анушервонӣ, ки мутобиқи он чи дар Сайрулмулук омадааст, дар айвони касро Анушервон занҷире дар беруникоҳ овехта буд, то ҳар он кас бар ӯ зулм шавад, бе музоҳимат ҳоҷибони онро бичунбонад, то ба доди ӯ расидагӣ шавад.

Дар силсила шудан: девонаи занҷирӣ шудан.

Чун силсила печон: монанди занҷир ба ҳам печида. Ишора дорад ба амвоҷи Дачла.

Гуастани силсила: аз байн рафтани коҳ, нобуд шудан.

Ро дар байти фавқ изофа аст; дарвоқеъ таркиби силсилаи айвонро ба ҳам рехта ва ба ҷои касра изофа омадааст.

Такрори вожаи силсила ва вочоройӣ дар сомт (س) бар зебоии байт афзудааст.

Маънии байт: аз он ҳангоме, ки занҷири адолати Айвони мадоин пора шуд (Айвони мадоин вайрон шуд ва сосониён мунқариз шуданд), Дачла ҳамонанди фарди девонае шудааст, ки ҳамонанди занҷир пайваста ба худ мелечад ва мавҷҳое бар сар меоварад.

Гаҳ-гаҳ ба забони ашк овоз деҳ айвонро,

То бу, ки ба гӯши дил посух шунаві 3-айвон.

Гаҳ-гаҳ: гоҳе авқот.

Бу ки: бошад ки, ба ин умед.

Байни гӯши дил ва забон мурут ва назир вучуд дорад.

Забони ашк: изофаи истиорӣ (ташхис).

Гӯши дил: изофаи истиорӣ (ташхис).

Овоз додани айвон: ташхис.

Маънии байт: гоҳе авқот бо гиристан ба ҳоли айвони мадоин ӯро садо бизан, бошад ки бо гӯши дили худ посухе аз мадоин бишнаві.

Дандонаи ҳар қасре панде диҳадат нав-нав,

Панди сари дандона бишнави зи буни дандон.

Дандона: кунгура.

Аз буни дандон: аз таҳи дил, аз умқи ҷон, аз самими дил.

Байни дандон ва дандона ҷиноси ноқис афзоиш вучуд дорад.

Дар ин байт тасдир (Радуссадр Алиюл аҷз) вучуд дорад.

Маънии байт: кунгураҳои ҳар қаср ба ту панд медиҳад (ки ба ин дунё дил мабанд), пандҳои ин кунгураҳоро бо ҳама вучудат ва аз таҳи дил бипазир.

Гуйй, ки ту аз хокӣ, мо хоки туем акнун,
Гоме ду-се бар мо нех, ашке ду-се ҳам бифшон.

Хоки туем: дар баробари ту мутавозеъ ҳастем.

Гоме ду-се: чанд гом, адади тақлил.

Маънии байт: ту аз хок офарида шудай ва мо низ дар баробари ту мутавозеъ ва хок ниҳодем, ба далели ин наздикӣ ва санаҳият чанд қадаме ба сӯи мо биё ва ба ҳоли мо гиря кун ва чанд қатра ашк бирез.

Аз навҳаи чуғз, алҳақ, моем ба дарди сар,
Аз дида гулобе кун, дарди сари мо биншон.

Чуғз: намоди шуме, паррандае, ки дар харобаҳо сокин аст. Ишора дорад ба хароб шудани Айвони мадоин.

Алҳақ: ба дурусти ки.

Мисраи дуввум ба ин нукта ишора мекунад, ки дар гузашта гулобро барои рафъи дарди сар истифода мекардаанд.

Дида: маҷоз аз ашк.

Аз дида гулобе кун: аз ашкӣ чашмат гулобе фароҳам кун.

Маънии байт: ҳақиқатан мо аз сару садои чуғз сарамон дард гирифтааст, ба ҳоли мо гиря кун, то ашкӣ чашматро ба ҷои гулоб барои рафъи сардари истифода кунам.

Оре, чӣ аҷаб дорӣ? К-андар чамани гетӣ,
Чуғз аст паи булбул, навҳааст паи илҳон.

Чамани гетӣ: изофаи ташбеҳӣ.

Паи булбул: ба дунболи булбул (баъд аз булбул)

Чуғзи намод вайронӣ ва булбули намод ободонӣ ва сарсабзӣ.

Маънии байт: Оре, ҷои тааҷҷуб нест, ки ба дунболи шодиҳо ва хушиҳои ин дунё ғам ва андӯху нороҳатӣ аст.

(ба дунболи он азамат, акнун маҳали навҳа хондани чуғз шудааст)

Мо борғае додем, ин рафт ситам бар мо,
Бар қасри ситамгорон гуйй чӣ расад хазлон.

Дод: адолат.

Борға: Кох, маҳалле, ки подшоҳон мардумро ба хузур мепазиранд, дар ин ҷо маҷоз аст аз кулли кох ва Айвони мадоин.

Хазлон: хорӣ.

Байт ба адолати Анушервон, ки дар ҳикоят омадааст ишора дорад.

Байт пурсиши балоге аст.

Маънии байт: мо (Айвони мадоин) боргоҳи адолат ва додгарӣ будем ин гуна бар мо ситам шудааст, Худо медонад, чи бар сари кохи ситамкорон хоҳад омад.

Гуй, ки нагун кардаст айвони фалаквашро,
Хукми фалаки гардон, ё хукми фалак гардон.

Айвони фалакваш: айвони монанди осмон. Айвонро ба фалак ташбеҳ кардааст. Ваш пасванди шабоҳат аст.

Фалаки гардон: осмоне, ки мечарҳад; ин ишора дорад ба эътиқоди қудамо, ки заминро собит ва осмонро гардон мединистанд.

Фалаки гардон: касе, ки фалакро мегардонад. Киноя аз Худованд (кинояи сифат).

Байни фалаки гардон ва фалак гардон ҷиноси ноқис, ҳаракате вучуд дорад.

Тақрори вожаи фалак бар зебоии байт афзудааст.

Маънии байт: мушаххас нест, чи касе ин айвони боазаммат ва баландро нобуд кардааст? Гардиши рӯзгор ё хукми Худованд.

Бар дидаи ман хандӣ, к-ин ҷо зи чӣ мегиряд,
Гирянд бар он дида, к-ин ҷо нашавад гирён.

Гиря ва ханда тибоқдоранд.

Дида ва ханда ихкоми таносубдоранд.

Маънии байт: ба ман ва чашмҳоям механдӣ ва моро масхара мекунӣ, ки чаро барои Айвони мадоин гирия мекунам. Бояд ба ҳоли ҳар он кас, ки Айвони мадоинро бубинад ва гирия накунад, гирия кард.

Не золи мадоин кам аз пиразани Куфа,
Не хучраи танги ин камтар зи танури он.

Зол: пиразан, золи мадоин ишора ба афсонае ки дар таърих барои баёни адолат ва додгарию Анушервон оварда шудааст ва он ба ин сурат будааст, ки пиразане дар мучовирати айвони Касро хона дошт. Барои рост баровардани девор лозим буд хонаи пиразан хароб шавад. Пиразан ҳозир ба фуруши хона нашуд ва Анушервон ҳам бар пиразан зулм накард ва гӯшае аз айвонро норост бароварданд ва бар зан зулм накарданд.

Пиразани Куфа: пиразане, ки гуфта мешавад тӯфони Нӯҳ аз танури ӯ шуруъ шуд.

Маънии байт: на пиразани мадоин аз пиразани Куфа камқадртар аст ва на хонаи ӯ аз танури пиразани Куфа камтар аст.

Дони чӣ? Мадоинро бо куфа баробар на,
Аз сина тануре кун в-аз дида талаб тӯфон.

Ташбеҳи сина ба танур ва ашк ба тӯфон аз навъи пинҳон аст.

Талмех ба достони тӯфони Нӯҳ.

Маънии байт: медонӣ чӣ кор кун? Мадоинро Куфа бидон, синаат ҳам танури он пиразан (ба хотири охӯи сӯзнокаш), пас, аз чашмонат тӯфоне чун тӯфони Нӯҳ чорӣ кун. (ба хотири ин авзое, ки пеш омадааст, он қадар гирия кун, то ашки чашмонат чун тӯфони Нӯҳ чорӣ шавад, ҳама дунёро хароб кун).

Ин ҳаст ҳамон айвон, к-аз нақши руҳи мардум,
Ҳоки дари ӯ будӣ девори нигористон.

Нигористон: коргоҳи наққошӣ.

Нақши руҳи мардум: асари сурати мардум.

Маънии байт: ин ҳамон айвоне аст, ки ба хотири риояти эҳтиром он қадар мардум чехра бар даргоҳаш мемолиданд, ки аз нақши чехраи мардум монанди коргоҳи наққошӣ ранг ба ранг ва пур аз тасвир шудааст.

Ин аст ҳамон дарғаҳ, к-ӯро зи шаҳон будӣ,
Дайлам мулуки Бобул, ҳинду шаҳи Туркистон.

Дайлам: маҷозан нигаҳбон, дарбон.

Ҳинду: маҷозан ғулом, банда.

Игроқ дар байт ошкор аст.

Маънии байт: ин ҳамон даргоҳе аст, ки подшоҳи Бобул дарбони он буд ва подшоҳи Туркистон ғуломи он. (ин ҳамон даргоҳе аст, ки аз даргоҳи ҳама подшоҳони ҷаҳон баландқадртар ва боазаматтар буд).

Ин ҳаст ҳамон суфа, к-аз ҳайбати ӯ бурдӣ,
Бар шери фалак ҳамла, шери тани шодравон.

Суфа: айвон.

Ҳайбат: шукӯҳ ва азамат.

Шерри фалак: асад, аз суратҳои фалакӣ.

Игроқ дар байт ошкор аст.

Шодравон: саропарда. Шери тани шодравон, яъне шере, ки бар пардаи даргоҳаш нақш шудааст (тасвири шере, ки бар пардаи даргоҳ аст).

Маънии байт: ин ҳамон даргоҳе аст, ки он қадар азамат ва ҳайбат дошт, ки тасвири шери саропардаи он ба шери осмон (бурчи асад) ҳамла мекард.

Тавзеҳ: ҳамла кардани тасвири шери саропардаи подшоҳ ба шерри осмон ба ду шакл қобили тавачҷӯх аст. 1. Он қадар саропардаи ин даргоҳ баланд буд, ки тасвири шере, ки бар руи он буд, дар ба бурчи асад наздик буд ва бо ҳам даргир мешуданд; 2. Он қадар шукӯҳ ва азамати ин даргоҳ зиёд буд, ки беарзиштарин ва камқадртарин чизи он ба баландтарин ҷойгоҳҳо ҳамла мебуд.

Пиндор ҳамон аҳд аст аз дидаи фикрат бин,

Дар силсилаи дигар, дар кавкабаи майдон.

Дидаи фикрат: чашми тааққул, изофаи истиорӣ.

Силсилаи даргах: занҷири адолати Анушервон, ки тавзеҳи он дар байти 5 рафт.

Кавкабаи майдон: шукӯҳ ва чалоли азамат.

Дар чизе нигаристан: андешидан дар чизе.

Маънии байт: акнун тасаввур кун, ҳамон рӯзгор аст ва бо чашми тааққул ба занҷири айвон ва шукӯҳу чалоли он нигоҳ кун.

Аз асп пиёда шав, бар натъи замин рух неҳ,

Зери пайи пилаш шаҳ мот шуда Неъмон.

Натъи замин: фарши замин, ташбеҳи замин ба фарш. Ташбеҳи балиғи изофӣ. Иҳоми таносуб бо шахмот.

Шаҳмот: Мот шудан ва бохтан дар бозии шатранч.

Неъмон: ҳамон Неъмони бунманзар аст, ки ба амри Анушервон ба подшоҳи хира расид.

Байни асб, натъ, рух, пил ва шахмоти мурут ва назари бисёр зебӯе вучуд дорад. Ҳар кадом аз ин вожаҳо метавонанд бо шахмот иҳоми таносуб дошта бошанд.

Неъмон: маҷоз аз афроди бузург, подшоҳон.

Маънии байт: аз аспат пиёда шав, сурататро бар замин бигзор ва таъзим кун ва бубин, ки чи гуна подшоҳоне монанди Неъмон нобуда, зери пой пил афканда шудаанд.

Эй бас шаҳи пилафкан, к-афканда ба шаҳ пиле,

Шатранчии тақдираш дармонғаҳи ҳирмон.

Пилафкан: қудратманд, он кас ки тавони шикасти филро дорад.

Шаҳпилӣ: аз истилоҳоти бозии шатранч аст ва он қарор додани рух дар қалъа ва мот кардани шоҳ аст.

Шатранчии тақдир: рӯзгори шатранчбоз. Иҳоми гардиши шабу рӯз ба хонаҳои сиёҳу сафеди шатранчро набояд аз назар дур дошт. (он гоҳ ки мегӯянд, ранг чизе шатранчӣ аст, яъне хонаҳои сиёҳу сафед дорад ва ҳамин нукта мучиби зебоии иҳом шуда, бо ин тавзеҳоти шатранчӣ тақдирро, ки таркиби мақлуб аст, яъне тақдир шатранчӣ ба ду шакл мешавад, маънӣ кард, бинобар ин, иҳоми зебӯе эҷод шудааст).

Ҳирмон: бе насибӣ, маҳрумӣ.

Мотгах: маҳали мот шудан ва бохтан.

Мурут ва назари шаҳ, пил, шатранч ва мот бар зебоии байт афзуда.

Иҳоми таносуби шаҳ (1-подшоҳ 2-мӯҳраи шатранч) байтро ғанитар кардааст.

Маънии байт: басо подшоҳони муктадир ва қудратманде, ки ин рӯзгори шатранчбози онҳоро дар айни ноумедӣ нобуд карда ва шикаст додаст.

Маст аст замин, зеро хурдаст бачой май,

Дар коса сари Ҳурмуз, хуни дили Нушервон.

Кос: коса ва пиёла

Косаи сар: изофаи ташбеҳӣ (ташбеҳи балиғи изофӣ).

Масти замин: ташҳис.

Хуни дил: киноя аз ғам ва андӯҳу ҳасрат.

Ҳурмуз: Ҳурмузи чаҳорум, ки дар соли 579-и мелодӣ ба ҷои падараш Анушервон ба тахт нишаст ва то соли 590-и мелодӣ салтанат кард.

Маънии байт: замин маст аст, зеро ба ҷои шароб хуни дили Анушервонро хурдаст (ин рӯзгор ба ҳеҷ кас вафо намекунад, ҳамон гуна ки ба Ҳурмуз ва Анушервон вафо накард ва ҳеҷ кас дар ин дунё ҷовид ва боқӣ наместонад).

Бас панд, ки буд онгаҳ дар тоҷи сараш пинҳон,

Сад панд навоҷ акнун, дар мағзи сараш пинҳон.

Ишора дорад ба тоҷи Анушервон, ки бар он пандҳӯе навишта буд маъруф ба пандномаи Анушервон.

Маънии байт: чи бисёр пандҳӯе, ки бар тоҷаш навишта шуда буд (ва мардум аз онҳо истифода мекарданд) ва акнун низ пандҳӯи зиёде аз хуфтаниш дар хок (мурданиш) ва нобудии айвонаш пинҳон аст. (он гоҳ, ки зинда буд, мардум аз пандномааш панд мегирифтанд ва акнун низ, ки мурдааст, аз мурданиш панд мегиранд).

Кисро ва турунчи зар Парвизу беҳӣ заррин,

Барбод шуда яксар, бо хок шуда яксон.

Кисро: муарраби Хусрав, лақаби подшоҳони Сосонӣ. Маҷоз аз подшоҳони сосонӣ.

Парвиз: Хусрави дуввум, подшоҳи сосонӣ, ки аз соли 591 то 628-и мелодӣ салтанат кард.

Барбод шудан: киноя аз нобуд шудан, аз байн рафтан.

Бехӣ заррин, турунчи зар: шоҳони сосонӣ меваҳое аз тилло месохтанд ва бар суфраи худ мегузоштанд ва ё ба онҳо модаи хушбӯ меомоланд ва ба дасти худ мегирифтанд (нишонае аз таҷаммул ва шукӯҳи подшоҳони сосонӣ).

Маънии байт: подшоҳони сосонӣ бо он ҳама шукӯҳ ва ҷалолу азамат ва сарвату дорой, ҳама аз байн рафтанд ва нобуд шуданд.

Парвиз ба ҳар бумӣ заррин тура овардӣ,

Кардӣ зи бисоти зар, заррин тураро бистон.

Бум: сарзамин

Заррин тура: тураи заррин. (дар байти қабл ба он ишора шуд).

Маънии байт: Парвиз аз ҳар сарзамине меваҳо ва сабзҳои заррин меовард ва бар суфраи худ мегузошт ва бо онҳо бустоне доимӣ бар суфраи худ дошт.

Гуфти, ки кучо рафтанд он тоҷварон, инак,

З-эшон шикам хокаст обистани ҷовидон.

Тоҷвар: подшоҳ.

Шиками хок: ташхис (изофаи истиорӣ).

Маънии байт: мегӯӣ он подшоҳон кучо рафтанд? Бидон ки шиками хок бо бадани подшоҳон барои ҳамеша обистан аст. (подшоҳон дар хок орамидаанд).

Бас дер ҳамезояд обистани хок, оре,

Душвор бувад зодан, нутфа сутудан осон.

Обистани хок: таркиби мақлуб, ки дар асл хок обистан аст. Мавсуфро бар сифати муқаддам доштааст, ки аз басомадҳои шеъри Хоқонӣ аст, мисли тақдири шатранҷе дар абёти қаблии ҳамин қасида.

Дер зодани хок ишора дорад ба иттифокоте, ки дар рӯзи қиёмат хоҳад афтод ва он берун андохтани ҳар он чи дар дили хок аст.

Маънии байт: хоки обистан бисёр дер мезояд, оре, гирифтани нутфа ҳамеша аз зодан бисёр роҳаттар аст.

Хуни дили Ширин аст он май, ки диҳад разбон,

З-обу гили Парвиз аст он хум, ки ниҳад деҳқон.

Разбин: дарахти раз, дарахти ангур.

Хум: кузаи бузург, ки бештар барои таҳияи шароб аз ангур мавриди истифода қарор мегирад ва пас аз рехтани ангур дари онро маҳкам мекунад ва мунтазир мемонанд то шароб ҳосил гардад.

Ширин: ҳамсари Хисрави Парвиз. Талмеҳе ба достони Хисрав ва Ширин дорад.

Маънии байт: он шароби сурхранге, ки дарахти ангур медиҳад, дар ҳақиқат хуни дили Ширин аст (бадани Ширин дар дили хок аз байн рафта ва дарахти ангур реҷа дар хоке задаст, ки аз бадани Ширин эҷод шудааст) ва он хуме, ки деҳқон шаробро дар он дуруст мекунад, аз хоки бадани Парвиз дуруст шудааст.

Чандин тани ҷабборон, к-ин хок фуру хӯрдаст,

Ин гурсначашм ҳам охир сер нашуд з-эшон.

Ҷаббор: худкома.

Фуру хӯрдан: ба ком кашидан.

Гурсначашм: киноя аз ҳарис.

Хӯрдани хок: ташхис (изофаи истиорӣ).

Маънии байт: замин подшоҳони худкома ва гарданкаши фаровонеро балъидааст, вале ханӯз аз ин ҳама балъидан сер нашудааст (ин корро идома медиҳад).

Аз хуни дили тифлон сурхоб рух омезад,

Ин золи сапедабру в-ин мими сияҳпистон.

Золи сапедабру: пиразани солхӯрда, истиора аз дунё.

Сияҳпистон: касе, ки шир хӯрдан аз пистонаш мучиби марг шавад, киноя аз дунё.

Сурхоб: яке аз қаламҳои ороишӣ.

Сурхоб ихоми таносуд дорад, дар маънии дуввумӣ худ, ки ба маънии Сӯхроб (номи фарзанди Рустам) бо Зол ихоми таносуб эҷод шуда. Дар мавриди зол низ дар маънии дуввумаш ба сурхоб ихоми таносуб дорад.

Маънии байт: ин дунё чун пиразане солхӯрда ва дояе шум аст, ки мӯчиби нобудии фарзандони худ мешавад ва аз хуни фарзандонаш сурхоб таҳия карда ва сурати худро меорояд (мурдани фарзандонаш барояш аҳамияте надорад).

Хоқонӣ аз ин дарғаҳ дарюзаи ибрат кун,

То аз дари ту з-он пас дарюза кунад Хоқон.

Дарюза: гадойӣ, дарюза кардан: гадойӣ кардан

Хоқон: лақаби подшоҳони Чин, подшоҳи Шервон (Абумузаффарӣ Чалоладини Ахистон ибни Манучеҳр) маҷозан подшоҳи бузург.

Орояи тасдир дар байт ошкор аст.

Маънии байт: эй Хоқонӣ, аз ин даргоҳ ибрат бигир, то баъд аз ин подшоҳони бузург низ аз даргоҳи ту панд ва андарз гиранд. (бо панд гирифта аз айвони мадоин ба ҷунон истиғнои рӯҳӣ мерасӣ, ки подшоҳони бузург аз даргоҳи ту панд мегиранд).

Имрӯз гар аз султон ринди талабӣ туша,

Фардо дар ин риндӣ туша талабад султон.

Имрӯз ин дунёст ва фардо манзур қиёмат аст.

Ринд: дарвеш.

Туша: зоди роҳ, озуқа.

Дар байт турд ва акс вучуд дорад, ҳарчанд хеле эбо мавриди истифода қарор нагирифтааст.

Маънии байт: агар имрӯз ва дар ин дунё дарвеше аз даргоҳи султон суоле кунад ва чизе талаб кунад, яқинан дар рӯзи қиёмат ҳамин подшоҳ аз он ринд талаби шафоат мекунад (аз дарвеш меҳоҳад шафеи ӯ бошад).

Ин баҳри басират бин, бе шарбат аз ӯ мағзар,

К-аз шатти чунин баҳре лабташна шудан натвон.

Баҳри басират: изофаи ташбехӣ (ташбехи балиғи изофӣ) манзур ин қасида аст. Метавонад ишра ба худӣ Айвони мадоин ва баҳра бурдан аз он ба маънии панд гирифта аз он бошад, ҳарчанд байти баъд таъйид мекунад, манзур аз баҳри басират ҳамин қасида аст.

Шарбат: нӯшидан, баҳра бурдан, истифода кардан.

Шат: руд ва дар ин ҷо манзур соҳил ва канор аст.

Маънии байт: ин дарёи огоҳиро бубин ва то баҳрае аз он набурдаӣ, дур нашав, зеро наметавон аз канори чунин даре бидуни истифода дур шуд.

Ахвон, ки зи раҳ оянд, оранд раҳоварде,

Ин китъа раҳовардест аз баҳри дили ахвон.

Ахвон: дӯстон, наздикон.

Раҳовард: савғот, ҳадя.

Китъа: манзур ин қасида аст.

Орояи тасдир дар байт ошкор аст.

Китъа: ихом дорад 1-ин нуктаи шеър, 2-яке аз қолабҳои шеърӣ.

Маънии байт: дӯстон ва наздикон, ҳангоме ки аз сафар бармегарданд, бо худ савғотӣ меоваранд, ин шеър низ аз ҷониби ман ҳадяе аст барои дӯстон.

Бингар, ки дар ин китъа чи сеҳр ҳаме ронад,

Маҳтуки масеҳи дил, девонаи оқил ҷон.

Маҳтук: мурда, фавтшуда.

Сеҳр: ҷоду, сеҳр рондан: ҷоду кардан.

Масеҳи дил: касе, ки дили огоҳ ва ҳаётбахш дорад.

Девонаи оқил ҷон: касе, ки дар зоҳир девона аст, аммо дар ҳақиқат хирадманд ва оқил аст.

Мурда будан: киноя аст аз тарқи тааллуқот ва бархӯрдорӣ аз олами таҷрида (армуғони субҳ).

Маънии байт: нигоҳ кун ва бубин мурдае, ки диле огоҳ ва ҳаётбахш дорад ва он гаҳ мардум девонааш мепиндоранд, аммо дар ҳақиқат хирадманд ва оқил аст.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҳоконӣ, қасидаи мадоин, қасидаи «Айвони мадоин», вазни шеър, баҳри шеър, маънии байт, тавзеҳ, қитъа.

АДАБИЁТ

1. Армуғони субҳ, Насруллоҳ Имомӣ, Интишороти Ҷомӣ, ҷопи аввал, Техрон, 1375.
2. Таҷаллии шоиронаи асотир ва ривоёти таъриҳӣ ва мазҳабӣ дар ашъори Ҳоконӣ, Сайид Алӣ Ардалони ҷавон, интишороти остони қудс, Машҳад, 1374.
3. Фарҳанги талмехот, Сирус Шамиссо, интишороти Фирдавс, Техрон, 1369.
4. Фарҳанги луғот ва таъбироти девони Ҳоконӣ, Сайид Зиёуддини Сачҷодӣ, интишороти завор, ҷопи аввал, Техрон, 1374.
5. Фунуни балоғат ва саноати адабӣ, Ҷалоладин Ҳамой, интишороти хумо, Техрон, 1367.
6. Гузидаи қасоиди Ҳоконӣ, Мачиди Сармадӣ, интишороти донишгоҳи паёми нур, ҷопи аввал, 1385, Техрон.
7. Луғатнома, Алиакбари Деххудо, интишороти донишгоҳи Техрон, ҷопи дуввум, Техрон, 1377.

КОМЕНТАРИИ К ПОЭМЕ «АЙВОНИ МАДОИН» ХАКАНИ

В этой статье даются комментарии к знаменитой поэме Хакани «Айвони Мадоин», которая посвящена знаменитому Сасанидскому дворцу – городу Ктесифон, анализируются бейты поэмы с точки зрения содержания, даются лексические комментарии к каждому слову, подробно описываются художественные приемы, использованные поэтом в произведении.

TO SCIENTIFIC ARTICLE TARANHUM AMIRI COMMENTS TO THE POEM «AYVONI MADOIN» KHAKANI

Here is comments to famous poem of Khakani «Ayvoni Madoin» in this article which is devoted to famous Sasanids Royalty – city of Ktesifon. From point of view of content gives lexical comments to each word, in the article analysis beyts (verses) of poem, in detail describes artistic methods are used by poet in the work. The Author of article is acquainted with handwriting of famous classic of Tajik-Persian literature with his style and subtext.

БАЪЗЕ ВОҚЕАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР МУҚАТТАОТИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Ш. Ёрмуҳаммадов

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Адиб аз муҳити таъриҳӣ ва иҷтимоӣ берун буда наметавонад. Ба ҳар роҳу васила ин омилҳо ба ӯ ва шеъраш таъсир мекунад ва аз асарҳояш мо рӯҳияи замонаро ҳис мекунем. Хусусан қитъа, ки жанри ба замона мувофиқ аст ва ҳама гуна мазмунҳоро дар бар мегирад, ба ин мақсад бештар мувофиқат мекунад. Масалан, қитъаи:

Аз Хуталон омазия,
Ба рӯ табоҳ омазия.
Овар боз омазия,
Бедил фароз омазия(4;15).

Вазъияти нуговори лашқари Асад ибни Абдуллоҳи арабро тасвир мекунад.

Ё ин ки шеъри Абулянбағӣ:

Самарқанди қандманд,
Боз-инат кӣ афғанд?
Аз Чоч та беҳӣ,
Ҳамеша та хеҳӣ(4;15).

иньикоскунандаи воқеаҳои таъриҳие ҳаст, ки ғоратгарон шаҳри зебои Самарқандро, ки аз Чоч беҳтар буд, ба харобазор табдил додаанд.

Аз миёни ашъори аввалин шоирони порсигӯй қитъаи Муҳаммад ибни Муҳаллади Сағзӣ, ки дар мадҳи Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ гуфта шудааст, хеле ҷолиб аст:

Чуз ту назод Хаво в-Одам накишт,
Шерниходе ба дилу бар маништ.
Муъчизи пайғамбари Маккӣ туй,
Ба кунису бар манишу бар гувишт.
Фахр кунад Аммор рӯзи бузург,
К-ӯ ҳамонам ман, ки Яъқуб кишт(4;30).

Чуноне мебинем дар ин шеър симои шахси таърихӣ Яъқуби Лайс тасвир ёфтааст, ки шоир ўро ягона шерниход, муъчизаи пайғамбар, фаҳри Парвардигори олам медонад.

Ин гуна мазмунҳо дар шеъри асри X ва нимаи авали асри XI вусъат меёбанд.

Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар қитъае мегӯяд:

Асари мир нахоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон,
Мир хоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон дар асаро.
Ҳар киро рафт, ҳамебояд рафта шумарӣ,
Ҳар киро мурд, ҳамебояд мурда шумаро!(4;60)

Ин қитъа дар васфи кист, маълум нест. Вале аз мазмуни он равшан мешавад, ки ба мире бахшида шудааст. Ва ин мир шахси бузурге будааст, ки Рӯдакӣ мегӯяд, ки мир хоҳам, ки дар ҷаҳон таъсирашро гузорад, аз ӯ ёдгори ё нақше монад. Аз байти охир маълум мешавад, ки ин қитъа дар марсияи касе омадааст, вагарна шоир ба шахси зинда намегуфт, ки ҳар касе рафт, набояд ўро рафта бишморем, ҳар касе мурд, набояд мо ўро мурда ҳисоб кунем. Дар ин ҷо ифодаи ҳамон мазмун аст, ки инсон бояд бо амали хеш, бо номи неки хеш ҷовидон монад.

Устод Рӯдакӣ дар қитъаи дигаре Бухороро ба Бағдод баробар мекунад ва мири Хуросонро пирӯз, голиб мегӯяд:

Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост,
Кучо мири Хуросон аст, пирӯзӣ он ҷост(5;67).

Профессор Холиқ Мирзозода дар китоби «Афкори рангин» менависад: «Ин шеър гӯё ба муносибати ҷашни ғалаба бар хилофати араб (ки пойтахти он шаҳри Бағдод буд) гуфта шудааст. Шоир ин ғалаба (пирӯзӣ), яъне озодии миллиро васф намуда, онро рӯзи хурсандӣ (вақти тараб) доништааст»(6;59).

Адабиётшинос Атахон Сайфуллоев дар китоби «Паямбари ишқ» ин қитъаро поре аз қасида гуфта, мазмуни онро чунин шарҳ медиҳад: «Порчаи хубе аз қасида бо байте ибтидо мегардад, ки низ гоյа ватанхоӣ, ифтихор аз Бухоро, шаъну шавкат ва шукӯху шӯхрати онро дар бар кардааст. Овозаю иштиҳори Бухоро ҳамчун пойтахти Мовароуннаҳру Хуросон ва маркази илму фарҳанг дар аҳди Сомониён чунон паҳн шуда буд, ки Рӯдакӣ онро аз Бағдод ҳам баландтар мегузорад»(2;322)

Ин қитъа иборат аз се байт аст. Саид Нафисӣ ҳам онро қитъа номидааст, на қасида (9;731) Чун ашъори Рӯдакӣ ба мо пурра дастрас нест, наметавонем, ки ин порчаи шеъриро ба таври қотъ қасида ё қитъа номем. Вале мазмуни он нисбат ба қасида ба қитъа далолат мекунад. Як фикр пурра дар он ифода ёфтааст. Маънидои Холиқ Мирзозода шубҳаовар аст, ки гӯё ин шеър мадҳест ба пирӯзии Сомониён ба Бағдод. Сомониён ҳеҷ гоҳ ба Бағдод лашкар накашидаанд. Ҳамеша хулафои Бағдодро химоя кардаанд. Аркони дини исломро дар Бухоро таквӣят бахшидаанд. Бухороро обод ва машҳур карданд. Шоир дар ин ҷо пирӯзии дин, фарҳанг ва ободии Бухороро дар назар дорад. Дигар ин ки ҳамаи инро аз бузургии мири Хуросон медонад. Аз байтҳои баъдинаи қитъа равшан мешавад, ки шеър дар замони Насри II ибни Аҳмади Сомонӣ суруда шудааст, ки бар ҳама душманон пирӯз буду давлаташ ободу осоишта:

Соқӣ, ту бидеҳ бодаву мутриб, ту бизан рӯд,
То май хурам имрӯз, ки вақти тараби мост.
Май ҳасту дирам ҳасту бути лоларухон ҳаст,
Ғам нест в-агар ҳаст, насиби дили аъдост!(1;67)

Бояд гуфт, ки Атахон Сайфуллоев аз мазмуни байти аввали шеър дур меравад. Рӯдакӣ дар ин қитъа Бухороро аз Бағдод баланд нагузоштааст. Имрӯз, ба ҳар ҳол, Бағдод Бухорост, мегӯяд.

Саид Нафисӣ дар «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» дар боби «Мамдуҳин» менависад: «Бузургтарин ва маъруфтарин мамдуҳи ӯ Наср ибни Аҳмад подшоҳи Сомонист».(9;477).

Дар миёни муқаттаоти Рӯдакӣ қитъаест, ки «Дар мадҳи Наср ибни Аҳмад» номгузори шудааст:

Ҳотами Тойӣ туй андар саҳо,
Рустами дастон туй андар набард.

Не, ки Ҳотам нест бо чуди ту род,
Не, ки Рустам нест дар чанги ту мард(1;88).

Аълохон Афсаҳзод дар ин маънӣ менависад: «Мамдӯҳи асосии Рӯдакӣ Насри 11 ибни Аҳмади Сомонӣ буд. Насрро Рӯдакӣ чун Рустам род ва дар саховат чун Ҳотам, ҳатто аз ӯ волотар, заковатманд, дар набард чун Рустам шердилу мард, балки баргар аз ӯ тасвир мекунад»(3;210).

Равшан аст, ки дар ин қитъа симои Наср ибни Аҳмад хеле муволиға шудааст, ки ба ҳақиқати таърихӣ рост намеояд. Шоир мамдӯҳи ҳеҷро аз Ҳотаму Рустам хеле баланд медонад. Ҳатто мегӯяд: «Не, ки Рустам нест дар чанги ту мард.» Абдулғанӣ Мирзоев қитъаи мазкурро мисол оварда менависад: «Рӯдакӣ дар ин қитъаи шеърӣ аз тасвири сифоти мамдӯҳ дур рафта, хеле ба муволиға роҳ додааст ва маълум аст, ки Наср бинни Аҳмад дар қаҳрамонӣ на ин ки ба Рустам баробар набуд, балки ҳеҷ яке аз қорнамоиҳои афсонавии Рустамро ҳам зоҳир накардааст»(6;222).

Бехтар аст, ки дар ҷавоби ин гуфтаҳои А. Мирзоев аз мақолаи Камол Айни «Қасида дар осори Рӯдакӣ» мисол биёрем: «Ин тавсифу таърифҳое, ки шоир мекард, ба мақсади муайяне равона карда шуда буд. Яъне бо талқин кардани сифатҳои олии шоир мехост, ки хулқу кирдори ҳокимон ва саркардагонӣ замонро, ки ба ҷамъият бевосита дахлдор аст, як навъ ба хати адолатпарастӣ, инсондӯстӣ, саховату инсоф ва шучоату фидокорӣ кашад»(8;111).

Атахон Сайфуллоев дар ин хусус менависад: «Ба фикри камина Шибли Нуъмонӣ ва Абдуғанӣ Мирзоев яке аз вижагиҳои асосии асари бадеӣ ва қаҳрамонӣ онро аз эътибор соқит кардаанд. Ин вижагӣ аз ҳамин иборат мебошад, ки қаҳрамони асари бадеӣ нусхаи аслиӣ – нусхаи фотографияи шахсияти таърихӣ ё воқеа нест. Шоир ҳуқуқи комил дорад, ки бо мақсади офаридани образи типӣ аз чунин воситаҳои тасвири бадеӣ, ҳамчун муволиға, истифода барад»(2;330).

Мо ба гуфтаҳои А. Афсаҳзод, К. Айни, А. Сайфуллоев ҳамфикр буда, ҳаминро илова карданием, ки Ҳотами Тай ва Рустам ҳам образҳои типӣанд, ки нависандагон ва қиссагӯён тавассути санъатҳои бадеӣ, хоса муволиға ва игроқ офаридаанд. Мақсади мо аз овардани қитъаи зикр шуда он аст, ки Рӯдакӣ аз воқеаҳои замонаш дур набудааст. Дар ашъори боқимондаи ӯ мо набзи муҳиташро боз бештар ҳис мекунем.

Дигар қитъае, ки ба шахси таърихӣ замони Рӯдакӣ нисбат додаанд, порчаи шеърӣ панҷбайтааст. Дар ин шеър ҳам исми мамдӯҳ зикр нашудааст. Гуё Рӯдакӣ онро ба вазири Наср ибни Аҳмади Сомонӣ, ки худ ҳам шоир буду ба тозӣ ва форсӣ шеър мегуфт, бахшида бошад. Саид Нафисӣ дар китоби «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» менависад: «Савумин касе, ки бар онанд Рӯдакӣ вайро мадеҳ гуфта бошад, Абӯтайиби Мусъабӣ – вазири Наср ибни Аҳмад аст»(9;489). Равшан аст, ки Абӯтайиби Мусъабӣ шоири ҳамзамони Рӯдакист. Аз ӯ ба мо 16 байт боқӣ мондааст. Ҳеҷ чои шубҳа нест, ки Рӯдакӣ ба ин шахси донишманд, шоири замон, ҳаммаслаку ҳаммақидааш шеър бахшида бошад. Шеър чунин аст:

Маро чуди ӯ тоза дорад ҳаме,
Магар чудааш абр асту ман киштзор.
Магӯ як сӯ афкан, ки худ ҳам чунин
Биандешу дидаи хирад баргумор.
Або барку бо ҷастани соъиқа,
Або ғулғули раъд дар кӯҳсор.
На моҳи Сиёмӣ, на моҳи фалак,
Ки инат ғулом асту он пешкор.
На чун пури мири Хуросон, ки ӯ
Аторо нишаста бувад кирдгор!(1;109)

Аз мундариҷаи қитъа равшан мешавад, ки мамдӯҳ шахси саховатманд, ҷавонмард, ғамхори Рӯдакӣ будааст. Шоир саҳои мамдӯҳро ба абри баҳор, ки ба сари киштзорҳо файз мерезад, ташбеҳ медиҳад. Ва таъкид мекунад, ки ба ӯ ба дидаи хирад бингар. Барқе аст, ки бо ҷастани оташак дар кӯҳсор ғулғула меафканад. Сипас мамдӯҳро ба моҳи Сиём, ки Муқаннаъ мебаровард ва моҳи фалак ташбеҳ дода мегӯяд, ки моҳи Сиём ғуломи ӯст, моҳи фалак пешкораш. Дар байти охирин шоир аз атое, ки пури мири Хуросон, яъне фарзанди Мири Хуросон, эҳтимол Наср ибни Аҳмади Сомонӣ дар назар аст, офаридгор ба мақоми ӯ бахшидааст, ёдрас мешавад. Вале саховати мамдӯҳаш аз хама болост.

Ин қитъаро Атахон Сайфуллоев поре аз қасида гуфтааст, ки ин ақида ҳам аз эҳтимол дур нест(2;326). Вале мо онро аз рӯи шакл ва мазмун ҳамчун қитъа аз назар мегузаронем. Аввалан ин порчаи шеърӣ дар шакли қофиябандии қитъа ба мо расидааст. Оғози он ҳам ба қитъа монанд аст. Яъне шеър аз мақсад сар мешавад. Дар давоми чор байт сифатҳои мамдӯҳ тавассути ташбеҳу муқоиса зикр меёбанд. Байти охир як навъ анҷомест.

Устод Рӯдакӣ ба шодиго яъси замона, ба бурду бохт, зафару фавти атрофиёнаш ҳеҷ гоҳ бетафовут набудааст. Дар осори боқимондаи ӯ мо ба марсияи шоир Муродӣ, Шаҳиди Балхӣ дучор мешавем, ки дӯстон ва шогирдони ӯ буданд. Шоир дар марсияи Абулҳасани Муродӣ аз рехлати ӯ бо сӯзу гудоз ёд мекунад. Аммо марсияи ӯ танҳо навҳа нест, сифатҳои неки шоир Муродӣ ёд мешавад. Марсия дар зери калами устоди сухан хусусияти васф, мадҳро гирифта, аз ноумедӣ хонандаро ба сӯи наққорию наққонӣ мекашад.

Мурд Муродӣ, на ҳамоно, ки мурд,
Марги ҷунон хоча на корест хурд.
Ҷони гиромӣ ба падар боз дод,
Колбади тира ба модар супурд.
Они малак ба малаке рафт боз,
Зинда кунун шуд, ки ту гӯӣ бимурд?(1;79)

Пас аз ин байтҳо Рӯдакӣ сифатҳои Муродиро бо лафзи хеле шево ва ташбеҳу муқоиса зикр мекунад:

Қоҳ набуд ӯ, ки ба боде парид,
Об набуд ӯ, ки ба сармо фусурд.
Шона набуд ӯ, ки ба мӯе шикаст,
Дона набуд ӯ, ки заминаш фишурд.
Ганҷи заре буд дар ин хокдон,
К-ӯ ду ҷаҳонро ба ҷаве мешумурд(1;79).

Аввалан ин мисраъҳо дар ҳаде суруда шудаанд, ки аз нигоҳи содагӣ сода, аз нигоҳи маънӣ олий, аз назари забон равон. Қас ба ягон луғоти мушқилфаҳм дучор намешавад. Симои шоир Муродӣ пас аз гузашти асрҳо пеши назари мо ҷилвагар мешавад. Рӯдакӣ бо боварии том мегӯяд, ки ӯ дар ин хокдон, яъне замона ганҷи заре буд, ки ду ҷаҳонро ба ҷаве ҳисоб намекард. Ин баҳо ва ин сифотро ба шоире додан дар асри Рӯдакӣ кори осон набуд.

Сипас шоир мегӯяд, ки қолаби хоқияшро дар хок гузошту ҷону хирадро ба сӯи самовот бурд. Аз гуфта маълум мешавад, ки Рӯдакӣ мавҷудияти рӯҳ, пас аз марг аз тан ҷудо шудани ҷон ва ҳамроҳи он ақлу дониши банда ба сӯи осмонҳо рафтаниро мӯътақид аст. Аз мисраъҳои зер равшан мешавад, ки Рӯдакӣ пас аз мурдан зинда мондани рӯҳро эътироф мекунад. Ба андешаи ӯ ҷони дувум вучуд дорад, вале ҳалқ онро намедонад. Муродӣ вафот карда бошад ҳам ҷони дувумашро ба заррае табдил дода, ба ҷонон, яъне Парвардигор супурдааст. Дигар ин ки пас аз ҳамаи ин қаҳрамони шеърро ба майи соф ташбеҳ медиҳад, ки дар натиҷаи ҷӯшиш аз дурд ҷудо шуда, бар сари хум рафтааст. Мақсад ин аст, ки дар ин ҷаҳон ноқомӣ бисёранд, бузургон онҳоро тарк мекунанд.

Ҷуноне дида мешавад, устод Рӯдакӣ дар ин марсия дар баробари инъикоси ғаму андӯх, тасвири бузургию хирадмандии Муродӣ, боз андешаҳои фалсафии ҳешро баён карда, озодона дар хусуси ин ҷаҳону он ҷаҳон, мавҷудияти рӯҳ ва май фикрашро баё мекунад.

Саид Нафисӣ ба марсияҳои Рӯдакӣ баҳои баланд медиҳад: «Аз шуарои Эрон, ки пеш аз Рӯдакӣ будаанд, марсияе намондааст, ки бидонем пеш аз ӯ марсият дар шеъри порсӣ ба қадом поя расида буд. Вале дар чанд байт марсияе, ки аз Рӯдакӣ ба мо расида, мунтаҳои ҷирагии ўро метавон дид. Маъруф аст, ки шуарои араб дар марсия ба ҷои баланд расидаанд, вале қасоне, ки дар ҳар ду забон даст доранд, донанд, ки марсияи Рӯдакӣ кучову филмасал он марсияи маъруфи Абулатоҳия кучо. Марсияи хуб он аст, ки агар қасе он мутавафоро нашиносад ва аз ҳисоли ӯ огоҳ набошад, дил бар вай бисӯзад. Рӯдакӣ дар ин боб тавонотар аз ақрони ҳеш аст»(9;645-646).

Аълоҳон Афсаҳзол дар хусуси марсияҳои Рӯдакӣ ба тафсил сухан ронда ба ҷунин ҳулоса меояд: «Рӯдакӣ беҳуда будани сӯзу гудоз, рӯқанию мӯқанию ва гирияву нолаи бепоён ва ҳастагиро бо далелҳои мантиқӣ ба исбот расонида, шахси мусибатзадаву азодорро бо суханони ҳақимона панду тасаллий медиҳад...»(3;171).

Дар эҷодиёти устод Рӯдакӣ инъикоси симоҳои таърихии замонаш бисёр аст. Аммо мо дар ин рисола ба инъикоси образҳои таърихӣ ё ин ки ҳамзамононаш дар муқаттаот маҳдуд мешавем. Дар қитъаҳои шоир мо боз ба симоҳои Маҷ, Айёр, Балъамиро вомехурем.

Аз ин миён қитъаи ба ровияш Маҷ бахшидаи ўро аз назар мегузаронем.

Ай Маҷ кунун ту шеъри ман аз бар куну бихон,
Аз ману дилу сиголиш, аз ту тану равон.
Гӯӣ кунему бода хурему бувем шод,
Бӯса диҳем бар ду лабони паривашон (1;161).

Муҳаққикони эҷодиёти Рӯдакӣ ин қитъаро ба хотири исботи кӯрии Рӯдакӣ чунон печу тоб додаанд, ки хонанда ҳатто раҳгум мезанад. Мо мехоҳем, аввал андешаҳои онҳоро аз назар гузаронем. Саид Нафисӣ дар асари арзишманди хеш «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» менависад: «Дар замони пешин ва бештар дар қарни чаҳоруму панҷум маълум будааст, ки шуарои бузурги Эрон шеърӣ хешро бо мусиқӣ ҳамвора тавҷам мекарданд. Ва ҳар қасидаи эшон мебоист дар яке аз пардаҳои мусиқӣ хонда шавад. Ва ба ҳамин ҷиҳат шоири бузург ҳамвора он кас будааст, ки дар ин саноат даст дошта бошад ва яке аз соҳоро бинавозад ва овози дилфиреб дошта бошад ва агар аз овоз бебаҳра мебуду табиат ин лозимаи шоириро аз вай дарег мекард, мебоист касеро ба исми ровӣ дошта бошад, ки дар маҷолиси подшоҳон ашъореро, ки суруда буд, ба овоз бихонад» (9;646).

Абдулғанӣ Мирзоев дар мақолаи «Рӯдакӣ ва ҷараёни зиндагии ӯ», ки дар маҷмӯаи «Рӯдакӣ ва замони ӯ» ба таърифи расидааст, пас аз овардани фикри Саид Нафисӣ дар бораи ровӣ менависад: «Бинобар он ба кӯмаки ровӣ эҳтиёҷ пайдо кардани Рӯдакӣ, ҳамон навъе, ки пеш аз ин гуфтем, бояд натиҷаи заъфи пирӣ ва бештар ба ин восита аз савти дилкаши худ чундо гаштани шоир бошад, ки ин ҳодиса барои ӯ, бешубҳа, мусибати хурд набуд» (6;220). Аълоҳон Афсаҳзод дар ин хусус менависад: «Вале набояд фаромӯш кард, ки ровӣ доштани шоириро касбӣ дар қадим як амри маълум буда, аксар ашъори онҳоро дар мавридҳои хос қироат мекарданд» (3;171).

Назари адабиётшинос, муаллифи китоби «Паямбари ишқ» Атаҳон Сайфуллоев дар ин хусус чуни наст: «Давраи сеюми ҳаёти шоир ба маҳрумӣтаҳо рост омад. Вай ба шиканҷаҳои пирӣ гирифта шуд. Овози форам, гӯшнавоз ва ширадори пештарааш бо заъфи пирӣ осеб ёфта буд. Ашъори ӯро дар сӯҳбату мулоқотҳо Маҷ ном ҷавони ровӣ қироат мекард» (2;185) Шарқшинос Е. Э. Бертелс менависад: «Эҳтимол меравад, ки ин сатрҳои ноумедона дар охири умри шоир суруда шудаанд, замоне ки ӯ аз мӯхташамӣ, эҳтиромӣ бузург ва ҳатто, мумкин нури чашмашро ҳам аз даст дода буд» (5;137).

Е. Э. Бертелс пас аз ин гуфтаҳо қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро мисол меорад ва дар мавриди нобиноии ӯ ва ровияш Маҷ аз шоири асри XIУ Шамси Фаҳрӣ мисол меорад:

То мидҳати ӯ хондиму гуфти зи шараф ку,
Устои сухан Рӯдакиву ровии ӯ Маҷ.

Аз байни муқатаоти асрҳои X ва нимаи авали асри XI ба чанд қитъае дучор меоем, ки ба мавзӯи ранг кардани риш ё сафедии мӯй бахшида шудаанд. Яке қитъаи машҳури Рӯдакист:

Ман мӯйи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сияҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ кунам сиёҳ (1;161).

Аълоҳон Афсаҳзод менависад, ки ин қитъа дар ҷавоби қитъаи Хусравонӣ аст, ки кинояомез гуфта буд:

Аҷаб ояд маро зи мардуми пир,
Ки ҳаме мӯйро хизоб кунанд.
Бо хизоб аз аҷал ҳаме нараҳанд,
Хештанро чаро азоб кунанд (1;177).

Аълоҳон Афсаҳзод ва Холик Мирзозода дар як ақидаанд, ки Рӯдакӣ дар айёми пири ҳам озода мегашт, бадҳоҳонаш ин рафтори ӯро зерӣ таъна мегирифтанд. Дуруст аст, шоир ва сароянда, надиме чун Рӯдакӣ бояд озода бошад. Аммо дар қитъа сухан аз ранг кардани риш меравад, ки дар миёни халқ одат ба мардон набуд. Вале аз қитъаи Хусравонӣ маълум мешавад, ки иддае аз ашрофзодагон ин амалро дар пирӣ ба ҷо меоварданд. Қитъаи Хусравонӣ ба Рӯдакӣ нигаронида нашудааст. Эҳтимол Рӯдакӣ қитъаи хешро қабл аз Хусравонӣ ба маънии маҷозӣ суруда бошад. Ба фикри мо бе асоси илмие мо ҳақ надорем, ки шоиреро чун Хусравонӣ, ки сабки Рӯдакиро дар шеър пайравӣ мекунад, бо ӯ муқобил ё ин ки «бадҳоҳ» биорем.

Бояд гуфт, ки пириро ришу сарсефедӣ як навъ канораҷӯӣ аз айшу нишот доништа мешудааст, аз ин сабаб баъзе қасон кӯшиш мекарданд, ки сафедии риш ё мӯй сари хешро нишон надиханд.

Дар миёни ашъори устод Рӯдакӣ қитъае ба мо мерос мондааст, ки ишора ба сафедии мӯй ва ногувории пирӣ аст:

Сапедбарф баромад ба кӯҳсори сиёҳ,
Ва чун дарун шуд он сарви бӯстонорой.
Ва он кучо бигворид, ногувор шудааст,
Ва он кучо нагзойист, гашт зудгазой (1;171).

Аз ин ду қитъа ба хулосае омадан мумкин аст, ки сапедии мӯй ҳамчун гувоҳи яъсу ноумедӣ тасвир гардида, аз гузашти умр шаҳодат медиҳад.

Аз он муқатаоте, ки мо аз назар гузаронидем, равшан мешавад, ки шоир ҳамнафаси замони ҳеш будааст. Аз ашъори ӯ мо имрӯз аз воқеаҳои таърихии асри X ва вазъи замона, аҳволи ҷуаро ва дигар табақаҳои ҷомеа воқиф мешавем.

КАЛИДВОЖАҶО: муқаттаоти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, воқеаҳои таърихӣ, симои шахси таърихӣ, воқеаҳои таърихии асри X.

АДАБИЁТ

1. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъор.
2. Атахон Сайфуллоев. Паямбари ишқ.
3. Аълохон Афсаҳзод. Одамушшуаро Рӯдакӣ.
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.
5. Бертельс Е. Э. История персидско-таджикской литературы. Издат. восп. лит. Москва, 1960.
6. Мирзоев А. Абуабдулло Рӯдакӣ. Нашрдавтоҷ. Сталинобод, 1958.
7. Мирзозода Холик. Афҷори рангин.
8. Рӯдакӣ ва замони ӯ. Нашрдавтоҷ. Сталинобод, 1958.
9. Саид Нафисӣ. Мухити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ.

НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ СОБЫТИЯ В КАСЫДАХ АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

Поэт не может находиться вне исторической и социальной среды. Эти факторы разными путями и способами действуют на него и на его творчество, и мы в его произведениях чувствуем дух того времени, в котором он жил и творил. Статья посвящена анализу некоторых исторических и социальных событий, которые отражены в касыдах великого таджикского поэта Абуабдулло Рудакӣ.

SOME HISTORICAL AND SOCIAL EVENT IN RASIDAS OF ABUABDULLO RUDAKI

The poet can't find unhistorical and social environment. These factors are deference ways and methods act to it and it's creative we to it's words feel spirit that time, when he lived and created. The article is devoted about some historical and social event which reflected in kasidas of great tajik poet Abuabdullo Rudaki.

АНАЛИЗ ОБРАЗА ЖЕНЩИН В «БАХТИЯР-НАМЕ»

Г.Ш. Шарофова

Институт повышения квалификации государственных служащих Управления государственной службы при Президенте Республики Таджикистан

Наследие домусульманской литературы иранцев до наших дней дошло в двух стилистических переложениях: народно-литературной и орнаментированной Дакайики Марвази (начала XIII в.), источником которого, являлась народная мысль произведения.

Коллизией, послужившей основанием для создания «Бахтияр-наме», выдвинуто разногласие между самодержавцем, класс которых, постоянно считает себя «тенью Творца» на земле, и личностью, настаивающей на праве иметь собственное значение.

В имени царя - Солейман-шаха- семитского по происхождению, уже замечается беспечное отношение к стилистической детализации. Дакайики Марвази в этом случае использовал иранское имя – Азадбахт. Его царство называется Чин - Китай, в то время как у Дакайики Азадбахт выведен царем Аджма. Но заметим, что в произведениях народной литературы такие детали существенной роли для построения структуры не играют. Важно то, что не нарушает странного хода сюжетной линии, которая особенно волнует тех, которые день за днем собирались в определенных местах, где сказители рассказывали о судьбах персонажей произведения. Книгу же могли приобрести немногие.

Следует заметить, что в народных обработках «Бахтияр-наме» объем произведения значительно сокращен. В указанном собрании «Джаме ул-хикайат» повесть занимает всего лишь 57 страниц (1,3,6, II, 368-936). Версия Дакайики же в русском переводе, получившем название «Услада душ или Бахтияр-наме», занимает более ста страниц (1,3,101-208).

В «Бахтияр-наме» антагонистами выступают представители «сильного пола», но как во многих художественных произведениях сказочного, приключенческого и любовно-романтического содержания «яблоком раздора» служит женщина. От того, как вырисовывается центральный образ женщины, зависит притягательность произведения.

Воевода царя Солейман-шаха был в отлучке по служебным делам, когда царь, встретив на улице его дочь, влюбился в нее, и приказал, отправить в свой гарем. Царь сделал ее незаконной женой. Но обиженный своеволием царя, воевода устроил заговор: он перетянул на свою сторону авторитетную знать страны. Когда же царь послал его в посольство, перебегает на службу к царю той страны, куда был послан. И воевода во главе войска той страны вторгается в Чин. А в это время дочь воеводы уже была беременна. Солейман-шах, видя, что не может одолеть вражескую силу, решил покинуть страну.

У дочери воеводы есть выбор: «Мои дела осложнились, говорит ей царь, уйдешь со мной или останешься?» «Я никогда не расстанусь с вами», говорит без раздумий жена (1,3, II, 371).

Солейман-шах с женой отправился в Керман. В пути около родника жена его рождает мальчика, где они его оставляют. Этот «подкидыш» и есть главный герой «Бахтияр-наме». Его же родители были весьма дружески приняты царем Кермана, который помог Солейман-шаху с войском. С помощью этого войска он вернул свой трон, а воевода сбежал.

Когда происходили эти события, ребенка подобрал разбойник Фаррох-совар, усыновил и дал имя - Ходай-дад (Богдан). Подросший Худай-дад, в набегах названного отца не участвовал. Он испытывал отвращение к этому, но иного выхода у него не было.

Однажды Фаррох-совар, раненный при налете на караван, был схвачен. Попал в плен и, его пытался спасти Ходай-дад. Взятых в плен разбойников отдали на суд Солейман-шаха, который простил и отпустил их, а Худай-даду дал имя Бахтияр и сделал его конюхом. Вскоре царь назначил Бахтияра казначеем. Царь соблаговолит Бахтияру и приближал к себе, ибо душа его предчувствовала узы кровной связи между ними.

У Солейман-шаха было десять визирей, которые с опаской смотрели на стремительное возвышение Бахтияра при дворе. Они искали случая расправиться с ним. И они дождались своего часа.

Как-то Бахтияр напился и по ошибке заснул в спальне царя, а рядом положил оголенную саблю. Царь заподозрил Бахтияра в тайной связи со своей женой. Самооправдания Бахтияра, естественно, делу не помогли. Визирь приготовились нанести удар по опасному сопернику.

Таким образом, мы познакомились с мотивацией «рамочной» части произведения, которая составляет ее основу. В дальнейшем «рамка» будет играть связующие функции. Такие функции были возложены на санскритское «пятикнижие» - «Панчатантру». В дальнейшем некоторые писатели усложнили функции «обрамления» хотя уже вторые и последующие «кольца» в той же «Панчатантре» были использованы в возможности необходимого раздвижения рамочной новеллы. Мы по «Бахтияр-наме» уже замечаем необходимость такой структуральной переоценки роли рамочной новеллы.

Сюжет рамочной новеллы для современных жителей планеты с ее фантастическими, детективными и прочими творческими достижениями кажется до примитивности простым. Да и алиби для Бахтияра заранее было подготовлено. Ведь разбойников царь «амнистировал»: кто-нибудь из них сможет засвидетельствовать о благодарных качествах Бахтияра. Но следует иметь ввиду, что эта «рамка» была создана, по крайней мере, полторы тысячелетия тому назад. Но этого эмоционального состояния достаточно, чтобы раскрыть душевные качества тех, правление которых делает страну неустойчивой, а нравственность - лицемерной. Первый визирь уже радуется: «Если у Бахтияра будет сто жизней, даже одну он не сумеет спасти!» (1,3, II, 376).

Первый визирь настойчиво требует у царя поскорее расправиться с «воровским выкормышем», ибо он не исправим, так как вышедший из низов, не может быть исправлен воспитанием. Если позицию он подкрепляет рассказом, в котором один визирь воспитал еще юного вора, то, в конце концов, тот с друзьями убивает визиря с сыновьями, грабит дом, что означает, что юноша занял место отца - главаря разбойников.

Несмотря на относительно слабое художественное искусство воплощения творческих концепций, выраженных первым министром - воспитанием изменить врожденную натуру человека невозможно - вы еще занимаете умы представителей многих научных дисциплин. Вставной рассказ, прочитанный первым визирем, не прибавляет напряжения в творческой ситуации, а играет лишь роль идейной иллюстрации в ней.

Царь, выслушав визиря, изъявляет желание поговорить о деле Бахтияра с Царицей. Тем не менее, визирь берет это на себя. Этот визирь проявляет себя весьма активной личностью, даже Царь как-то робеет перед ним. Он подавляет также и волю царицы.

Что касается образа женщины в этом дастане, то он выведен не так ярко и выпукло, как во многих других произведениях народной литературы. Но мы, конечно, не должны долго «привыкать» к сказочной, лубочной цветистости этих произведений, которые соответствуют типу художественно-эстетического мышления своей литературной категории. Если же согласиться с такой концепцией, то «пассивность» царицы в «Бахтияр-наме» оправдывает творческий замысел своих творцов.

Метафорическая действительность, в которой происходят описываемые события, весьма схожа с реальной действительностью: и царь и царица, невзирая на высокое положение, которое они занимают, чувствуют растерянность и страх, потому, что чувствуют недоброжелательность своих министров. Царь, конечно, в определенной мере защищен законами государства. Но у него есть и опыт: однажды «законы государства» не защитили его напористого противника и ситуация, в которой он находится сейчас, преследует его с того случая. Но положение царицы выглядит еще и так: если она лишится доверия царя, министры быстро расправятся с ней, или же она останется верной своей совести. Но она отвергает попытки обвинить ее в связи с Бахтияром. Визирь же откровенно шантажирует ее: «То, что я слышал про тебя, - говорит он, - если сто человек засвидетельствуют о твоей невинности, меня не переубедят (1,3, II, 379- 380). Визирь учит ее оклеветать Бахтияра в попытке сближения с ней, и угрожает ей царём, если она откажет ему. Царица пытается оказать сопротивление визирю: «Никогда не пойду на ложь! Я не буду проливать невинную кровь! Не боишься божьего гнева, внушая мне такие мерзости?!» (1,3, II, 379- 380). Но страх в ней берет верх, и она дает согласие лжесвидетельствовать.

На второй день Бахтияр защищается более активно и приводит в пример ситуацию, в которую попал молодой купец, от которого отвернулась удача и все, что он делал, пошло насмарку.

На третий день Бахтияр рассказывает «внутрирамочный» рассказ о сыне царя Алепо Бехзада, который был очень нетерпеливый. Однажды, когда он проводил время с друзьями, Бехзад попросил своих друзей рассказать о том, какие они знают приключения.

Один из друзей Бехзада рассказал, как ночью встретил веселое гулянье принцессы Негаран, дочери царя Рума и о том какой красавицей она была.

Бехзад влюбился в Негаран. Он заставил отца за огромные богатства склонить царя Рума выдать свою дочь за Бехзада. Бехзад приезжает к невесте, торопится увидеть её, используя для этого отверстие в стене. Негаран замечает это и приказывает служанке отогнать любопытного. Та протыкает вилами глаза Бехзада.

Поэтому Бахтияр отговаривает Солейман-шаха не торопиться с вынесением опрометчивого приговора.

Таким образом, Бахтияр рассказывает еще: 1. Приключения Абу Сабира, благодаря терпеливости перенести трудности. 2. Приключения царя Йемена и хабашского царевича Абра. 3. Рассказ о дочери визиря Камкара и Дадбине. 4. Рассказ о дочери царя Ирака и царя страны Хабаша. 5. Рассказ о галантерейщике, который поспешил и попал в трудное положение. 6. Рассказ о том, как Абу Таммам пал жертвой завистников. 7. Рассказ о том, как царь Хиджаза пытался изменить судьбу, но не смог.

Бахтияр с помощью этих рассказов продержался десять дней, но коварные визири все же уговорили царя вынести ему смертный приговор. Когда о судьбе Бахтияра узнал бывший разбойник Фаррох-совар, пришел к царю и предложил вместо Бахтияра казнить его. Именно от него Солейман-шах узнал, что Бахтияр его сын. Он, как того требует идея произведения, наказывает зло в лице зловредных визирей и вознаграждает Бахтияра, носителя добрых и светлых начал, уступив ему свой царский трон. Себя же царь награждает за терпение счастьем иметь такого наследника, как Бахтияр. Мать Бахтияра признала свое малодушие и способствовала разоблачению визирей. Остается отметить, что среди вставных рассказов есть и такие, в которых женскому характеру уделено особое внимание.

В «Рассказе о дочери визиря Камкара и царе Дадбине» (1,3, II, 401, 406) творцы персоязычной народной литературы и художественно-эстетических традиций еще раз обращают внимание на роль женщины в многообразии проявлений человеческой сущности.

Право человека быть защищенным от всевозможных угроз, его право признать справедливость наказания, налагаемого на него учреждением государственного правопорядка, является идейным ядром новеллы-иллюстрации. Бахтияр в том положении, в котором находится, чрезвычайно удачно обрисовывает суть этой правовой идеи с участием субъектов права. Это обстоятельство наводит исследователя данного произведения на предположение, что в какие-то далекие времена оно в каком-то ином изложении служило толкованием рассматриваемого правового положения.

Царь Дадбин, имя которого в переводе на русский язык означало «судия», мало соответствует предназначению своего социально-правового смысла. Он - явный деспот. Ему служат два визиря- антипода: Кардан (ведуший) и Камкар (целеустремленный). У Камкара есть дочь, наделенная красотой, чистотой, набожностью, ясным умом и рассудительностью, качествами, редко украшающими одну личность в реальной жизни.

Однажды Кардан приходит в гости к Камкару. Он с первого взгляда влюбляется в девушку, но знает, что шансов породниться, у него нет, так как Камкар был холоден с ним. Но интрига завязывается через него: на другой день он о красоте девушки рассказывает царю, который, не долго раздумывая, потребовал у Камкара отдать дочь за него. Камкар о сватовстве царя извещает дочь. Но дочь категорично заявляет: «О, отец, тот, кто испытал наслаждение в смирении Богу, к чему ему телесные наслаждения. О, отец, ты прости мою дерзость, но таких предложений больше мне не делай. Если ты в состоянии, защити от него» (1,3, II, 403).

Ответ девушки приводит царя в бешенство, и он угрожает ей применением насилия. Отец с дочерью выход видят в бегстве. Но царь преследует их и убивает Камкара, а девушку насильно берет в жены.

Однажды Далбин, удрученный каким-то делом, поручил Кардану следить за гаремом. Но тот не забывал о своей страстной любви к девушке и предлагает ей разделить ее с ним, на что получает ответ: «Я никогда не уступала похотливым желанием и не опоганила подол благочестия. Поэтому не желаю видеть в лесу львов такую собаку, как ты!» (1,6, II, 403-404). Кардан возводит клевету на девушку, что она милуется с сыном повара. Попытки царицы внушить терпеливое расследование дела, были отвергнуты. Так как проливать кровь женщины богу не угодно, ее сажают на верблюда, и пускают на произвол пустыни и голода. В пустыне девушка обратилась к Богу и ее пути развязались. Ее встретил старый караванщик, удочерил. Она, по просьбе названного отца с молитвой обратилась к богу, чтобы нашлись пропавшие верблюды. Затем они вернулись в город. Как-то в присутствии царя у караванщика спросили про чудеса. Он рассказал о случае с девушкой. Он скрытно привел царя к себе, который увидел ее на молитвенном коврике. И впервые в жизни, царь попросил у женщины прощения.

Царица простила проступок царя, но решила довести дело до конца. Она попросила оставить ее с Карданом наедине, а самому спрятаться. Когда тот увидел девушку, тут же предложил ей свои услуги. Так царь узнал о невинности своей жены, но оживить ее отца он мог. Царь постоянно «чувствовал раскаяние по поводу убийства отца девушки и стыд перед девушкой не покидал его» (1,3, II, 406).

Такие, небольшие по объему, но с огромным эмоциональным зарядом произведения оказывали сильное воздействие на сознание носителей этой литературы в их доверии и уважение ко второй части человечества, создавали эмоциональный контраст другим произведениям с противоположным идейным ядром. В целом, они выполняли одну из весьма важных функций художественного творчества – познавательную.

В борьбе с седьмым министром Бахтияр прибегает к помощи антитезы «женской идеи» предыдущего рассказа. Художественное творчество – это эхо действительности. В данном же случае сюжет повести просто требует, чтобы Бахтияр использовал наиболее логически доступные полемические приемы художественной литературы-сентенции. Ведь бессовестные визири шантажируют женщину, чтобы она солгала. Она на «очной ставке» высказывает мнение, что Бахтияр заслуживает казни. Бахтияр же, в противоположность своему высказанному мнению, приводит в пример коварство женщины в новом рассказе. «Женщины, – говорит он, – предпринимают разные хитрости, как это сделала дочь царя Ирака с царем Хабаша. . .

Дьявол бежит от хитростей женщины,
Позору подвергают мужчину женщины.
Остерегайся, не верь словам женщины,
Если ты мужчина и разумом наделен. . .» (1,3, II, 407)

Но какова эта женщина, от которой так страстно пыгается остерегаться наш герой? Насколько она страшна, что так ее опасаются мужчины! Аналогии с другими однотипными произведениями можно сопоставить.

Все эти вопросы, конечно, риторичны, и даже если поднатужиться, ответ на них не идет дальше необходимых творческих приемов. Человек с убеждением не может в течение двух дней кардинально изменить свою позицию в одном и том же вопросе.

А с дочерью царя Ирака было так: Царь Хабаша решил жениться на дочери царя Ирака. Получив отказ, он поднял войска, и захватил было Ирак, но царь Ирака попросил перемирие и отдал свою дочь за царя Хабаша. У царевны от первого брака был сын, но она поведала, что его отцом является раб. Однажды она целовала сына, Фаррох-зада, когда ее при этом застиг смотритель гарема, который донёс о случившемся царю. Создалась сложная ситуация. Царь приказал слуге тайно убить мальчика и закопать его. Но красота мальчика послужила его защитой. Слуга его спрятал. Но царица с помощью доброй старухи призналась в том, что Фаррох-зад его сын. Когда всё прояснилось, слуга признался, что не убивал мальчика. Царь обрадовался и привел его к матери.

Бахтияр завершает свою защиту с помощью данной новеллы назиданием: «женщины придумывают хитрости, чтобы устраивать свои дела» (1,3, II, 413). Это, конечно, так. То же делают мужчины. Следовательно, никакого нарушения равновесия в соотношении поведения и поступков мужчин и женщин искать не надо. Надо обратить внимание на то, кто распространяет сплетни о тех и других. Авторами художественных произведений в абсолютном большинстве случаев являются мужчины. Здесь скрывается «секрет» распространения мнений о женщине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: наследие домусульманской литературы, «Бахтияр-Наме», художественные произведения сказочного, приключенческого и любовно-романтического содержания.

ЛИТЕРАТУРА

1. بختيار نلمه به كوئشش نبيح الله صفاه تهران، 1347 هـ. ش.

2. Абуалии Мухаммад Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Аз силсилаи «Халқҳои Иронӣ дар маъназҳои таърихӣ». XI. – Душанбе: Ирфон, 1982. – с.656.
3. Гвахария. Версия «Бахтияр-наме». В сб. V-конференции. – Душанбе: ТГУ, 1966.
4. Саргузашти Нотам. Нашриёти «Ирфон», Душанбе, 1967, -298 с.
5. «Сафарнома»-и Абудулаф дар Эрон. Бо таълифот ва таълиқи В.Минерский ва сарсухану тарҷумаи Саид Абулфизӣ, Бабонтаои. - Теҳрон, 1342.
6. Сирӯс Пурӯам. Симои қанрамон дар достонҳои омиёна//Садаф. - №4, 1336.
7. Фильштинский И.М., Шидфар Я.Б. Очерк арабо-мусулманской культуры. - М., 1971.
8. Фильштинский И.М. Составления и вступительная статья и примечания. Синабад-мореход, изд. «Правда», М.1986г. с.597.
9. Фильштинский И.М. Составления и вступительная статья и примечания. Царевич Камар аз –Заман и царевна Будур, , изд. «Правда», М.1986г. с.630.
10. Хонларӣ Парвиз Нотил. Оини айёри//Сухан. - №57, 1348.
11. Ханро Мосъе. Фирдавси ва ӯамосаи миллӣ. - Донишгоҳи Табрӣз, 1350.
12. Нотими Абдуллоъ. Нафт Манзар. Мурағиб ва муаллифи сарсухан Чобульно Додалӣшоев. Нашриёти «Дониш». Душанбе, 1976, - с.124.

ТАҲЛИЛИ ОБРАЗИ ЗАНҶО ДАР «БАХТИЁРНОМА»

Ҳангоми таҳлил хонандаи ғиромӣ дар ин мақола самимият ва вафодорӣ занро нисбат ба оилаи худ дарк мекунад. Дар талотумҳои ҷангии кишвар зан мудом дар паҳлӯи шавҳар ҳамчун як маслиҳатгар, шахси меҳрубон ва сиёсатмадори хуб дар донишҷӯи илми идоракунии давлатӣ шинохта шудааст. Дар ин мақолаи шогирдона айёри зан дар суҳанронӣҳои Бехзод бо маликаи Рум Нигарон тасвири худро ёфтааст.

THE ANYLIZ SHAPE OF WOMEN IN «BAKHTIYORNOMA»

In this given productions of fairy adventures and lovely –romantic maintainance «yabloko razdora» serve women. Wow in the main sot her reflaction and women cunning in the speech Behzod whith geen Vizanti Nigaron.

ДУНӢИ ДИГАРИ ШЕЪР

Муҳаммадалии Аҷамӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Андешаварзӣ ва мазмунофаринӣ дар кори шеър ва он ҳам дар шеъри ирфонӣ аз шоир солиқа, дониш, хунар ва маърифати фитрӣ хоҳад. Одина Раҳмон бо ҳамин ният ва мурод китоби шеърҳои худро «Майхонаи Мавлавӣ» унвон додааст. Одина Раҳмон дар шеъри мӯсири тоҷик аз он шоиронест, ки ба шеъри Мавлоно аз нигоҳи фитрӣ ва эътиқод менигарад. Дар воқеият ҳам, шеъри Мавлоно ситоиши ҳамин фалсафа аст. Фалсафаи эътиқод, имон ва инсонгарӣ:

Ҳар шаб, ҳар сахар туро ман ба дуо бихостам,
То ба чи шеваҳо туро ман зи Худо бихостам.
То шавӣ аз сучуди ман муниси ин вучуди ман,
Худ бишудӣ ин вучуди ман, чунки туро бихостам.
Дар пайи офтоби ту будам, зиё талаб,
Пок чу соя хӯрдем, чунки зиё бихостам.[1]

Ҳарфи Одина Раҳмон дар шеър ҳамин ҷиҳат аст. Шеъри ӯ бештар ҳовии маъноии динӣ ва фалсафӣ аст, ки шеъри мӯсиқӣ, вазни ботин, зарб, мӯҳтаво саноии бадеии шеъри Мавлоно дар ғазалҳо аз ин даст Одина Раҳмон ошкоротар ба чашм меҳурад.

Мавлоно:

Суфӣ чаро хушёр шуд, соқӣ чаро бекор шуд,
Масте агар дар хоб шуд, масте дигар бедор шуд.
Хуршед агар дар гӯр шуд, олам зи ту пурнур шуд,
Чашми хушат маҳмур шуд, чашми дигар ҳаммор шуд.
Лаълат шакарҳо қӯфта, чашмат зи рашк омӯхта,

Чон хонаи дил рафта хин навбати дидор шуд.
Хар бор узре мениҳӣ в-аз дасти масте мелиҳӣ,
Эй чон, чи дафъам мелиҳӣ, ин дафъи ту бисёр шуд.

Гар оташи дил бар занад, бар мӯъмину кофар занад,
Сурат ҳама паррон шавад, гар мурғи маъний пар занад.

Савдои ту дар ҷӯи чон чун оби ҳайвон меравад,
Оби ҳаёт аз ишқи ту, дар ҷӯи ҷӯён меравад.
Бар зикри эшон чон диҳам, ҷонро хушу хандон диҳам,
Чон чун нахандад чун зи тан, дар лутфи ҷонон меравад.
Аз ҷони ҳар субҳонае, ҳар дам яке рӯхонае,
Масту харобу фоние то Арши Субҳон меравад.
Чон чист хуми хусравон, дар вай шароби осмон,
3-ин рӯ сухан чун беҳудон ҳар даме парешон меравад.[2]

Одина Раҳмон:

Чон омада, чон омада, ҷони ғазалхон омада,
Дар кулбаи торики мо, хуршеди тобон омад.
Ин ёри рӯхонии мо, дар базми ирфонии мо,
Бингар ба меҳмонии мо, гирёну хандон омада.
Бар дидаҳо бахшида нур, бар синаҳо шодиву сур,
Ғам аз дили мо гашта дур, чун нури Яздон омада.
Он ахтари болоназар, равшангар аз шамсу қамар,
Бо сад ҳазорон шуру шар, гуи зи кайҳон омада.
Аз ҳайбаташ девонаам, дар банду дар завлонаам,
Дар гирди ӯ парвонаам, шамъи шабистон омада.
Мағсона омад мағсти мо, дар рӯзгори пағсти мо,
То ки бигирад дағсти мо, афғону хезон омада.
Бо ахтарон буд ҳамнишин, бо ҷони мо буди қарин,
Аз меҳри Хайрандеш бин, Одина Раҳмон омада.

Эй хуфтаву эй беҳабар, бедор шав ту як нафас,
Қофилаи мо меравад, афканда овози чарас.
Гул аз гулистон меравад, бо оҳу афғон меравад,
Дар бустони зиндагӣ, бар ҷои гул рӯида хас. [3]

Эй ошиқон, эй ошиқон, майхона пазмони шумо,
Ман бандаи майхонаам, ҷони ману ҷони шумо.
Чун бо шумо дил бастаам, аз банди хорӣ рафтаам,
Заңҷири по бишқастаам, гаштам ғазалхони шумо.

Во нигоҳи тасаввуф: «Рӯҳи одмай барои талаби камол ба олами сифлӣ омада, то баъд аз касби он ба олами улвӣ боз гардад».[4] Он чи дар қиёси абёт Мавлоно ва Одина Раҳмонро ба ҳам мепайвандад, ҳамин талаби камол аст. Мавлоно дар савдои ҳамин талаб масту беҳуд мешавад, ҷон мешавад ва дар хонаи дил ҷой мегирад. Дил назаргоҳи Парвардигор аст ва Худованд бар он назар мекунад:

Гуфт Ҳақ: моро назармон бар дил аст,
Нест бар зохир, ки он обу гил аст.[5]

Мавлоно барои дидор ҷон мешавад ва ба хонаи дил дар мезанад, бар он ки медонад навбати дидор наздик аст. Мавлоно худро дар ботин ба ин дидори дӯст омода месозад ва ин савдоро дар ҷӯи чон чун оби ҳайвон мепазирад. Талаби камол барои Мавлоно волотарин, болотарин, беҳтарин ва яқинтарин зикр аст. Дар ин зикр тайёр ва ҳозир аст ҷонро хушу хандон барои дӯст фидо кунад ва ин ҳолатро чи зебову шево тасвир мекунад:

Аз ҷони ҳар субҳоние, ҳар дам яке рӯхоние,
Масту харобу фоние то Арши Субҳон меравад.

Одина Раҳмон дар ҳамин хат мекоҳад, қадам бигзоранд ва дар талаби камол ҳарфе дошта бошад, барои гуфтан, яъне дар шеъри муосир низ мавзӯи асл ва муҳим мисли ҳамеша инсон аст. Ва ин мавзӯ дар шеъри муосир, яъне ҳузури маънавии инсон дар талаби камол, ҳолат ва вижагиҳои хос ба замони худро дорад. Фаразан, агар тасаввур бисозем, дар замони Мавлавӣ чом ё пиёла аз гил, ё оч, ё булур буда, дар асри имрӯз агар ин шайъ тағйир хурда, вале бода ҳамон аст. Ва он бодаи ҳақиқӣ аст, ки нушидани он бар ҳар шоире насиб намекунад. Одина Раҳмон дар пиёлаи ғазалҳои хеш ҳамин бодаро орзу ва талаб мекунад. «Пайдост, ки мушаххасот ва мухтасоти ҳар фарҳангеро бояд дар давра ва мавқеияту соҳти вижаи таърихӣ иҷтимоии худ он замон бозхост ва арзёбӣ кард».[6] Ва табиист, ки шеъри муосири тоҷик низ аз ин вижагиҳо барканор нест ва шеъри муосири тоҷик низ ҳолати таърихӣ ва иҷтимоии замони худро доро аст. ва як ҳолати он ҷилваи ирфонӣ гирифтани шеъри шоирони тоҷик мебошад. Ҳамон гуна, ки аз навъҳои абёте, ки аз Одина Раҳмон оварда шуд, ин ҷилва бисёр рӯшан дар чашм меояд. Дар таърих ва шеъри форсӣ-тоҷикӣ садои ирфон ва тасаввуф ҳамеша гарм, рӯшан ва баланд будааст. Имрӯз он дар шеъри шоирони тоҷик дубора ҷон мегирад. Донишманди маъруф Мучтабо Муинӣ мегӯяд: «Ба қасоне, ки ирфон ва тасаввуфро ҳақир мешуморанд, ин ҷо хуб аст ёдоварӣ кунам, ки ин давраи дурахшони таърихи Эрон аз ҳайси тасаввуф низ ғанитарин аҳди таърихи мост. Ва бисёре аз бузургони аҳд, ки пеша ва қорашон фалсафа, ё фикр, ё илм, ё шеър буд, ҳамин ки комил шуданд, сар аз гиребони тасаввуф бароварданд. Абулқосими Қушайрӣ дар тасаввуф рисола навишт Абдулҳусайн Омирӣ дар аҳволи суфия китоб таълиф кард. Ибни Сино ба суфия тамоюл дошт. Ғазолий-олими фақеҳ, оқибат орифи суфӣ шуд. Саной аз устои тасаввуф гардид. Ҳатто хоҷа Низомулмулки Тусӣ, ки аз қанори дарёи Рум то сарҳади Чинро барои Маликшоҳ мусаххар кард ва мамлақати ба он вуъатро идора мекард, мудири суфиён шуд ва ба эшон ҳурмат мегузошт ва мадрасаи Низомияи Бағдодро ба дастӣ як нафар суфӣ бино кард».[7]

Агар имрӯз дар шеъри муосири тоҷик боз садои ирфон баланд мешавад ба ҳеч иҷобат надорад, зеро он ҳамон садои ошност, ки дар зехнҳо аз худ хабар медиҳад. Шеъри Одина Раҳмон давоми ҳамон садост, садои ирфон. Одина Раҳмон барои рӯшантар, гармтар ва баландтар кардани овози худ аз Мавлоно таъсир мегардад ва ин шоири орифро пири худ меконад.

Мавлоно:

Боз омадам аз султон, бо табула алам, фармон,
Сармасту ғазалгӯён, асрори азал ҷӯён.
Боз ин дили девона, занҷир ҳаме мебурад,
Чун барқ маҳе рахшад, монанди асад ғуррон.

Ҷон Юсуфи Канъон аст, афтода ба чоҳи тан,
Дил булбули бӯстон аст, афтода дар ин вайрон.
Меафтаму мехезам, чун ёсуман аз мастӣ,
Меғалтам дар ин майдон, чун гӯе аз он чавгон.
Паҳлуи шаҳаншоҳам, ҳам бандаву ҳам шоҳам,
Ҷибрил кучо ғунҷад, он ҷо ки ману Яздон.[8]

Одина Раҳмон:

Дар вақти азони ту, дар пушти дарат будам,
Ҷӯи нишони ту, дар пушти дарат будам.
Бошӣ ту Худои ман, ҳам пушту паноҳи ман,
Нолида ҷаҳони ту, дар пушти дарат будам.
Ман беҳабару хорам, дур аз дари гулзорам,
Чун ғунча ниҳонӣ ту, дар пушти дарат будам.
Бар хона маро хонӣ, эй хоҷаи ирфонӣ,
Ман маҳви самои ту, дар пушти дарат будам.
Дунё ба сарам бор аст, дил пурғаму бемор аст,
Дил гашта нишони ту, дар пушти дарат будам.
Дар хонаи ту пирон, аз марг басо тарсон,
Ман ёри чавони ту, дар пушти дарат будам.
Бахшо, ту Худои ман, эй пушту паноҳи ман,
Аз тарси зиёни ту, дар пушти дарат будам.
Одинаи Раҳмонам, як мурғи ғазалхонам,
Нолам ба забони ту, дар пушти дарат будам.[9]

Бузургмард ва муҳаққиқ Абдулҳусайни Заринқӯб дар робита ба ғазалҳои ирфонӣ чунин менигоштааст: «Агар ҳаёлангезӣ ва падид овардани шӯру ҳаяҷон, нишони шеър аст, ин суханон низ (манзур шеъри ирфонист) чизе ҷуз шеър нест. На охир ҷонҳои мустаид ва дилҳосеро, ки пазироии он

маъноӣ ҳастанд, ба ҳаяҷон меоварад ва як лаҳза ё бештар аз ин зиндагӣ, ки дар он аст, мунсариф мекунад ва ба аволами дигар мекашонад»[10]

Дар ин ду ғазал, ки яке аз ороифи бузург Мавлоност ва дигаре аз шоири муосири тоҷик, ҳамин ангега аст, ки хонандаро ба хондани шеър ташвиқ месозад.

Ин равиш нишон медиҳад, ки Одина Раҳмон шоирест, ки аз тоифаи ирфон ва обишӯри тафаккуру андешаи ӯ маърифат ва ирфон ва дин аст. Ин ҷӯиш ва кӯшиш ӯро аз дарун аст ва он як суфориши иҷтимоӣ нест, дар ҳавзаи шеър. Барои ӯ, ҳамин гароиши ботин ӯро аз ҳаводорон ва муштоқони шеъри Мавлавӣ кардааст ва таъсирҳои лозимро аз Мавлавӣ пазируфтааст.

Маърифатгарой:

Сӯзи мо дар сина тугён мекунад,
Шӯри мо сад шаҳр вайрон мекунад.
Он чунон ишқе, ки дорам дар чигар,
Куфри моро боз имон мекунад.
Подшоҳи бе адаб султон нашуд,
Маърифат уро чу султон мекунад.

Ирфонгарой:

Мурдани парвона ҳам дорад саваб,
Баҳри нури хеш қурбон мекунад.
Ҷаҳд кун то соҳиби ирфон шавӣ,
Чун бигӯям он чи ирфон мекунад.

Дингарой:

Зи Куръонат ҳаме хонам ҳама розу ниёзатро,
Бифаҳмам чони ширин, гоҳ-гоҳ асрори розатро.
Ба гӯшам мерасад овози созад, мешавам беёд,
Навозад пардаҳои гӯши чон, овози созатро.[11]

Ҳар шоир дар қаламрави шеър барои худ фарде ва ҷаҳоне дорад, ки онро метавон ҷаҳони нигариш ва андешаи шоир гуфт. Эътиқоди шоир қудрат ва тавонии шоир дар ҳамин фазо ва ин ҷаҳон ранг мегирад ва шакл пайдо мекунад. Шоир дар ин олами худ маънӣ, сабқ, имон, нигариш ва рози ҳастиро ба маъшӯқи азали тафсил медиҳад. Одина Раҳмон низ чун дигар шоирон дар қаламрави шеър, фазо ва ҷаҳони худ ба ҳадди тавон, ки дорад, сохтааст. Ва ҷаҳони шеъри ӯ огандааст аз атри имон, муҳаббат, сидқ ва боварҳо. Аз ин лиҳоз, ӯ дар ҷустуҷӯи пире аст, ки дар сулуки тафаккур ӯро раҳнамоӣ кунад. Ва дар сулуки тафаккур барои як шоире, ки меҳонад ҳарф аз ирфон бизанад, муршиде бештар аз Мавлоно кист? Одина Раҳмон дар ҳавзаи шеъри ирфон худро мадун ва муриди Ҷалолуддин Мухаммади Балхӣ медонад. Аз ӯ дарси шеър ва ирфон меомӯзад.

Мавлоно:

Бӯи мушке дар ҷаҳон афкандаӣ,
Мушкро дар ломакон афкандаӣ.
Садҳазорон гул-гула з-ин бӯи мушк,
Дар замини осмон афкандаӣ,
Аз самои нуру нори хештан,
Оташе дар ақлу чон афкандаӣ.
Аз камоли лаъли ҷонафзои хеш,
Шӯрише дар баҳру кон афкандаӣ.
Пурдилонро ҳамчу дил бишкастай,
Бедилонро дар фиғон афкандаӣ. . .[12]

Одина Раҳмон:

Сухтам аз ҳайбати ҳар бевафо,
Эй Худочонам, Худочонам, Худо.
Гир дастам, Холиқи бахшандаӣ,
Ту масоз аз банди худ моро раҳо.

Пеши ту бо чони бемор омадам,
То бубахши, чони беморам даво.
Дард дорад ҷисму чони содаам,
Ман зи даргоҳи ту мечӯям шифо.
«Ҳар ки ғайри дирғаҳат гӯяд шифо

Бар дарат бегона аст, рабби вафо»[13]
Эй Хабиби пок, эй шамъи мунир,
Раҳмату чуду карам, нуру зиё.
Эй Худованди Басиру роздон,
Эй Худованди Кариму раҳмон.
Сӯхт аз ғам ин ҳама одинаат,
Бахш барӯ малҳаму раҳме намо.[14]

Он гунае ки аз ғазали Одина Раҳмон бар меояд, ӯ дар талаби дӯст бемори ишқ аст, бемори ишқи дӯст. Ва аз дӯст мехоҳад дарди ӯро дармон созад ва фармонро танҳо аз даргоҳи ҳабиб меҷӯяд. Суфия чун навафлотуния бозгашти ҳама чизро ба як ҳақиқат ва ҷузъи мутлақ медонанд ва меҷӯянд: «Тамоми мавҷудот ҷилваи зоти Ҳақ ва мазҳари таҷаллии аҳадиятанд ва дар ҳамаи ҷаҳон беш аз як ҳақиқати аслии вучуд надорад ва он Ӯст Худои таоло, ки ҳар чиз, ки зоҳир шавад ва ҳама мавҷудот оинаи ҷамоли ӯст».[15] Бунмоя ва рукни асл дар тафаккури Мавлоно қабл аз ҳар чи ҳамин дид аст, яъне бозгашт ба кӯи дӯст. Завқ, суқр, шавқ маҳв шудан аст дар таҷаллии ҷамоли Маъшук.

З-ин қибла бичӯ нуре, то шамъи лаҳад бошад,
Он нур шавад гулшан чун нури Худо омад.

Мавлоно нури Худо таҷаллии ҷамоли дӯстро дар вучҷуди пири тариқати худ, Шамси Табрэзӣ ба тамошо менишинад ва аз таҷаллии ҷамоли Шамс масту беҳуд мешавад:

Хидмати Шамси Ҳақу дин ёдгорат, соқиё,
Бода гардон чист, охир, дод дорад соқиё.

Аз пайи Шамси Ҳақу дин дидаи гирёни мо,
Аз пайи он офтоб аст ашки чун борони мо.

Ҷуз қиссаи Шамси Ҳақи Табрэз мағӯед,
Аз моҳ мағӯед, ки хуршед парастам.

Роҳи ишқи Мавлоност, ки дар ҳавзаи шеъри Одина Раҳмон нарм-нарм мевазад ва шеърро маҳмар месозад. Дар ҳолати хумро ва маҳмарӣ ба дунболи Шамси худ меравад. Шамсе, ки аз Мавлоно сабру қарор ба тамои рабуд буд.

Эй Шамси ман, эй Шамси ман, девонаи кӯи туям,
Монанди Мавлонои Рум ҳар ҷо саногӯи туям.
Мехонд моро сӯи худ, ба сӯхбати дилҷӯи худ,
Ман сӯи ту ҳастам равон, афсуни ҷодуи туям.
Дидам ҷамоли нозанин, монанди шеда зарҳалин,
Дар ин ҷаҳони пурбало, тасвиргари рӯи туям.
Эй ҷони ман, ҷӯи ғазал аз коми ман қанду асал,
Эй ошиқи ширу шакар, медон, ки оруи туям.
Одина гӯяд ин суҳан, дар маҷлису дар анҷуман,
Эй Шамси ман, Мавлои ман, дон ёри дилҷӯи туям.[16]

Одина Раҳмон дар баён, тафаккур ва мӯхтавои шеър бештар хоҳони рӯхонияти калом аст. Дар ғазали фавқ аз ҳамаи нукта ҳарф шурӯъ мешавад ва дар зехн хисси ирфонхониҳоро бедор мекунад. Одина дар фаросӯи зиндагӣ пири маърифати хеш мекобад ва мехоҳад аз тариқи калимаи мусаввири ҷамоли дӯст бошад. Дар пояи ҳамин ҳис шеърро тафаккур мекунад ва тафаккури хешро ҳолу ҳавои ирфонӣ мехоҳад бидиҳад. Мехоҳад шеъри худро аз тафаккури урён ва беранг начот бидиҳад ва аз ин лиҳоз, бо маъно ва шеър бархӯрди орифӣ дорад. Доктор Саид Маҳмуди Зарқонӣ, донишманди Эронӣ меҷӯяд: «Андешаҳои шеъри ҳар чи урентар шавад ва ҳар чи миёни андеша ва соири аносири фаннии шеър, ҷудой ва дугонагӣ бештар бошад, он шеър заифтар ва ба шоир наздиктар аст... Бояд шоир битавонад ба андеша бархӯрди орифӣ дошта бошад. Онро дар даруни худ зуб кунад, ба он ҳаёти хунари бидиҳад».[17]

Одина Раҳмон дар ин хат аз худ солиқа ва истеъдоди лозимро дар халқи шеър метавонад нишон бидиҳад. Ва дар баёни калом, маъно, нигориш, ҳолу ҳавои Мавлоноро камранг ё пурранг дар шеър такрор мекунад. Хуршед бар ин риволҳо, ки дар шеърҳояш руҳ менамояд, иқрор аст. Мавлоноро дар хунари шеъри маърифат ва ирфонӣ пири маънавии хеш медонад.

КАЛИДВОЖАҶО: андешаварзӣ, мазмунофаринӣ, кори шеър, маърифати фитрӣ, саноии бадеии шеъри Мавлоно, хунари шеър, ховии маъноӣ динӣ ва фалсафӣ, шеъри маърифат ва ирфонӣ.

АДАБИЁТ

1. Куллиёти Девони Шамс. Чопи Навбахор интишороти «Нигоҳ».- Теҳрон соли 1377, с.544.
2. Гулчини Девони Шамс. с.234-238
3. Одина Раҳмон. Майхонаи Мавлавӣ, Душанбе. Интишороти «Балогат», соли 2007, с.19-25.
4. Азиз бани Муҳаммадӣ Насафӣ. «Баён-ун-танзим». Интишороти «Осор ва мафоҳири фарҳангӣ».: Теҳрон, соли 1371, с.72.
5. Маснавӣ. с. 326.
6. Муҳаммад Мухторӣ. Инсон дар шеъри муосир. Интишороти «Тус». Теҳрон, соли 1378, с.81.
7. Мучтабо Мунирӣ. Нақди ҳол. Интишороти «Хоразмӣ». Теҳрон, соли 1367, с.263.
8. Куллиёти Девони Шамс. с.1213.
9. Одина Раҳмон. Майхонаи Мавлавӣ. Интишороти Бағдол: -Душанбе, соли 2007, с.54-55.
10. Доктор Абдулҳусайни Заринқуб. «Бо қорвони ҳилла». Интишороти «Маҳорат».: Теҳрон соли 1374, с.163.
11. Майхонаи Мавлавӣ. с.12-35.
12. Баадеуз-замони Фирӯзнафар. Куллиёти девони Шамс. Интишороти «Нигоҳ».: Теҳрон, соли 1377, с.321.
13. Байти Мавлоно Ҷаллолуддини Балхӣ.
14. Майхонаи Мавлоно. с. 29.
15. Гулҳасани Мирҳасан. Тапишҳои суфиёна дар «Толиб-ул-матолиб»-и Мубораки Доҳонӣ. Маҷаллаи «Рӯдакӣ», №10, соли 1385, с.95.
16. Одина Раҳмон. Майхонаи Мавлавӣ. интишороти Бағдол: Душанбе соли 2007, с.8.
17. Доктор Саид Муҳаммад Зарқонӣ. Шеъри муосири ирфон. Интишороти Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ.: Теҳрон соли 1387, с.35.

ИНОЙ МИР ПОЭЗИИ

В данной статье выражен поэтический талант, использование художественных приёмов, создание образов, в тоже время сопоставительному анализу подвергнуты подражание стихам Мавлоно Джалолиддина Руми.

ANOTHER WORLD OF POEM

At present article expressed poetic talent use artistic methods. Creation (making) images at that time also comprison finflisis. Making to imitation verses Mavlonu Jaloliddin Rumi.

АНДАР БОБИ ЯК ТАҚВИМИ МАРДУМӢ

Н. Гулзода, С. Қосимӣ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Фарҳанги мардумӣ паҳлӯ ва чиҳатҳои зиёди омӯхтаю наомӯхта дорад. Эҷодиёти бадеии шифоии халқ як бахши он буда, аз қадим боз мавриди пажӯҳиш қарор дошт ва то кунун ҷустуҷӯӣ дар соҳаҳои гуногунӣ он идома дорад ва хоҳанд дошт. Вобаста ба ин, ки як қатор расму оинҳои халқӣ низ, ки аз ёдҳои фаромӯш ва аз хотирҳои барканор мондаанд, мавриди эҳё ва омӯзиш сурат мегиранд.

Зикри ин ҳам бемаврид аст, ки ҳеҷ масъалаи ҳаётӣ вуҷуд дорад, хоҳ маълум ва хоҳ номаълум аз назари «Фарҳанги мардумӣ» натавонистаастдур монад.

Аз таърихи илми риёзӣ вуҷуд ситорашиносӣ, табиатшиносӣ ҷуғрофиё инчунин дар асоси фонди асосии луғавӣ ва таркиби луғавии забон тавассути номҳои ҷуғрофӣ вожаҳои кишоварзӣ ва ғайра барои башариат ҳисобҳои муҳталифӣ рӯз ва солшумориҳои маълумба асоси воқеъаву ҳодисаҳои табиат сохтаю истифода шудаанд.

Солшумории ядигурди аз замони Сосониён, ҳичрии қамарию ҳичрии шамсӣ аз таърихи ҳичрати пайгамбар (С) ва солшумории мелодӣ вобаста ба мавлуди Исо (а), ки аз рӯи гардиши моҳу ҳаракати офтоб сохта шудаанд, дар байни мардум маълум ва дар истифода мебошанд. Вале боз аз маъхазҳои бармеояд, ки солшумориҳои дигаре низ дар таърихи инсоният мавҷуд буданд, ки имрӯз истифода дар қанор, мондаанд. Масалан, солшумории румӣ, ки баробари 365 рӯз ба 6 соат буда, соли қабисаи он мисли соли шамсӣ ва мелодӣ дар 4 сол як маротиба меояд, имрӯз дар истифода нест.

Дар таносуби гуфтаҳои боло ёдоварии мо ин аст, ки халқ низ ин равиши дигаргуниҳои табиату чамбиятро нодида нагирифта тағйиротҳои ҳаётиро вобаста ба обу ҳаво (яъне иқлим) дар нисбати узвҳои бадани инсон ва дигар ашъҳои табиат тақвими сохтаанд, ки дар байни мардуми тоҷик (аслан, дар баъзе манотиқи ҷануби кишвар) маълум ва машҳур аст.

Қабул аз он, ки дар хусуси он ба таври пурра аз рӯи имкон маълумот дода шавад, тақвими мазкурро дар чунин шакл пешкаш менамоем.

Моҳҳои соли мелодӣ	Моҳи соли шамсӣ	Рӯзҳо	Нишонаҳо	Давомнокии нишонаҳо	Матобикат бо рӯз ва моҳҳои мелодӣ
Аз 21.03 то 20.04 март-апрел	Ҳамал	31	Дил Кашу бар Гулу Лабу даҳон	10 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз	Аз 18 то 27.03 Аз 28.03 то 03.04 Аз 04.04 то 10.04 Аз 11.04 то 17.04
Аз 21.04 то 21.05 апрел – май	Савр	31	Чашм Офтобсар Рамасел Кирм	7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 10 рӯз	Аз 18.04 то 24.04 Аз 25.04 то 01.05 Аз 02.05 то 08.05 Аз 09.05 то 18.05
Аз 22.05 то 21.06 май-июн	Ҷавзо	32	Парвин Паровиз Биёбон Айҳот Офтобқарор	7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 10 рӯз 1 рӯз	Аз 19.05 то 25.05 Аз 26.05 то 1.06 Аз 02.06 то 08.06 Аз 09.06 то 18.06 19.06 то
Аз 22.06 то 22.07 июн – июл	Саратон	31	Айҳот Биёбон Паровиз Парвина	10 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз	Аз 20.06 то 30.06 Аз 01.07 то 07.07 Аз 08.07 то 14.07 Аз 15.07 то 21.07
Аз 23.07 то 22.08 июл-август	Асад	31	Кирм Рамасел Офтобпараст Чашм	10 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз	Аз 22.07 то 31.08 Аз 01.08 то 07.08 Аз 08.08 то 14.08 Аз 15.08 то 21.08
Аз 23.08 то 22.09 август-сентябр	Сунбула	31	Лабу даҳон Гулӯ Кашу бар Дил	7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 9 рӯз	Аз 22.08 то 28.08 Аз 29.08 то 04.09 Аз 05.09 то 11.09 Аз 12.09 то 21.09
Аз 26.09 то 21.10 сентябр-октябр	Мизон	30	Камар** Харомез Кордавсун Зону	9(10) рӯз 7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз	Аз 22.09 то 30.09 Аз 01.10 то 07.10 Аз 08.10 то 15.10 Аз 16.10 то 22.10
Аз 22.10 то 20.11 октябр-ноябр	Ақраб	30	Линг Харк Нохун Пайик	7 рӯз 7 рӯз 6 рӯз 10 рӯз	Аз 23.10 то 29.10 Аз 30.10 то 05.11 Аз 06.11 то 11.11 Аз 12.11 то 21.11
Аз 21.11 то 19.12 ноябр-декабр	Қавс	29	Занҷир Каргас	15 рӯз 14 рӯз	Аз 22.11 то 06.12 Аз 07.12 то 20.12
Аз 20.12 то 18.01 декабр-январ	Ҷаддӣ	29	Каргас Занҷир	14 рӯз 15 рӯз	Аз 21.12 то 03.01 Аз 04.01 то 15.01
Аз 19.01 то 18.02 январ-феврал	Давл	30	Пайик Нохун Харк	10 рӯз 7 рӯз 7 рӯз	Аз 16.01 то 25.01 Аз 26.01 то 31.01 Аз 01.02 то 07.02

			Линг	7 рӯз	Аз 08.02 то 14.02
Аз 19.02 то 20.03 феврал-март	Хут	30(31)	Зону Кордавсун Харомез Камар	7 рӯз 7 рӯз 7 рӯз 9(10) рӯз	Аз 15.02 то 21.02 Аз 22.02 то 28.02 Аз 01.03 то 07.03 Аз 08.03 то 17.03

Нишони камар дар соли кабиса 10 рӯз аст, ки мисли соли мелодӣ дар се сол як маротиба меояд.

Тавзеъ: Аз рӯи ҳисоби мӯлҷар, солҳои Бақар, Мор, Мурғ солҳои кабиса мебошанд ва дар ин солҳо Хут 31 рӯз аст, мутобиқи он нишонаи Камар низ ба ҷои 9,10 рӯз шумурда мешавад. Чадвали мазкур тахминӣ буда, як-ду рӯз фарқ карданад аз эҳтимол дур нест, вале дар маҷмӯъ пурра мувофиқат мекунад.

Таквими мазкур халқӣ буда, вобаста ба солшумории ҳиҷрии шамсӣ дар мувофиқат бо таквими он сохта мешавад. Аз баъзе паҳлӯҳо бо ҳисоби мӯлҷар ё мӯҷал низ мувофиқат мекунад. Ҳисоби мазкур дар мавзеъ ва манотиқи зикршудаи кишвар ҳанӯз ҳам дар баъзе мавридҳо ёдоварӣ мешавад. Махсусан, фасли зимистон, ки аз душвориҳои табиат, аз ҷумла боришоти зиёди барф, хунукӣ ва ғайра ба сари мардум меояд, фасли зимистон ба ҳисоб машғул мешаванд, ба даромаду баромади чилла, оғози нишон ё нишонаҳо диққат дода мешавад.

Чӣ тавре ки аз чадвал дида мешавад, он аз саршавии моҳи Ҷамал бо нишони Дил, ки давомнокиаш 10-рӯз аст, оғоз меёбад. Тибқи ин тақвим нишонаи Дил чун сари сол махсуб аст. Пас аз он Кашу бар (яъне бағал), Гулӯ, Лабу, Даҳон, Чашм, Офтобсар, Рамасел, ки ҳама 7-рӯзӣ мебошанд, паси ҳам меоянд. Пас аз он нишонаи кирм, ки 10-рӯз аст, ворид мешавад. Ба итмом расидани нишонаҳои дар боло номбурда моҳи Савр низ ба поён мерасад. Моҳи Ҷавзо нишонаҳои Парвин, (7) Парвиз, (7) Биёбон, (7) Айҳот (10) ва Офтобқарорро, (1) дар бар мегирад. Дар ин се моҳ дарозшавии рӯзҳо ва кӯтоҳшавии шаб сураат мегирад, бо расидани нишонаи Офтобқарор ин ҳодиса ба ҳадди охири мерасад. Яъне аз 19.06 то 22.06 дарозтарин рӯзҳои сол мушоҳида мешаванд, пас аз он кӯтоҳшавии рӯз ва дарозшавии шабҳо оғоз мегардад. Аз ин ҷиҳат, нишонаҳои дар боло зикршуда аз сари нав, бо ҳамон теъдоди рӯзҳо аз рӯи навбат чаппа паси ҳам меоянд. Масалан, баъди нишонаи Офтобқарор боз Айҳот, Биёбон, Парвиз, Парвина ба моҳи саратон; Кирм, Рамсел, Офтобсар, Чашм ба моҳи Асад (23-июл-22-август) рост меоянд. Ба ҳамин минвол Лабу даҳон, Гулӯ, Кашу бар ва боз Дил фаро мерасанд, ки нишонаҳои мазкур дар тирамоҳ ба моҳи Сунбула (мутобиқи 23-август-22-сентябр) рост омада мувофиқати шабу рӯз барқарор мегардад. Пас аз он нишонаҳои нав Камар, Харомез, Кордавсун (корду фасон-қайроқ), Зону ба моҳи Мизон рост меоянд; Линг, Харк, Нохун, Пайик (ё пайтоба) ба моҳи Ақраб таалуқдоранд.

Моҳи Қавс, ки ба 21-ноябр-19-декабр рост меояд, аз ду номгӯи нишонаи нав Занҷир ва Каргас иборат аст ва ҳамин ду нишона дар моҳи шамсии Ҷаддӣ аз рӯи навбат чаппа меоянд. Бо тамомшавии рӯзҳои нишонаи занҷир (15 рӯз) чилла низ ба поён мерасад ва нишонаҳои Пайик, Нохун, Харк, Линг фаро мерасанд. Теъдоди рӯзҳои ин нишонаҳо 30 рӯз буда, моҳи Далвро ташкил медиҳанд. Тақрибан аз 19-феврал то 20-март моҳи Хут фаро мерасад, ки он аз нишонаҳои Зону, Кордавсун, Харомез ва Камар иборат аст. Ҷи тавре ки дар поёни чадвал ишора шуд, дар соли кабиса давомнокии нишонаи Камар 10-рӯз аст, яъне аз рӯи ҳисоби мӯҷал солҳои Бақар, Мор, Мурғ, ки соли кабиса мебошанд, нишонаи Камар дар ин солҳо ба ои 9, 10 рӯз доништа мешавад.

Хар гунна тақвим ба таърихе вобаста буда, мувофиқи қонунҳои табиат, дар асоси илмҳои ҷудогона мураттаб мегардад. Таквими мазкур низ аз ин қонун бархӯрдор аст ва шояд дар сохтани он бештар таҷриба, хусусияти фаслҳои сол ҳодиса ва воқеиҳои табиат ҳиссагузори намуданд. Чунки мувофиқи нақлу ривояти меҳтарон номи размҳои ин тақвим беасос нишонро нагирифтаанд. Масалан бо ворид шудани нишонаи пайик (пайтоба), ки барои гармӣ хизмат мекунад, чилла ба поён мерасад. Дар рӯзҳои, ки нишонаи Нохун ҳуқумрон аст, ҳаво хунук мешавад. Нишонаи Зону ва Линг низ рӯзҳои хунукро меоваранд. Дар рӯзҳои нишонаи Кордавсун ҳаво соф, вале хунук шуда, барфи мавҷуда ҷунон саҳт мешавад, ки то баромадани офтоб (баъди гарм шудани рӯз мулоим мешавад), аз болои он хари бордорнағҳаракат карда метавонад, шояд ҷунин ном гирифтани ин нишона аз монандии табиат ба узви (рони серғушт) бадани инсон бошад. Нишонаи Харомез (шояд узви таносул дар назар бошад) рӯзҳои сербориширо дар бар мегирад. Лабу даҳон бо шукуфтани гули дарахтон рост меояд. Нишонаҳои Каргас ва Занҷир чиллаи зимистонро дар бар мегиранд. Дар кӯҳистони қисмати ҷанубии кишвар ду кишти ғайрибаҳории ғалла (аслан, ганбум) маълум будааст, ки яке ҳазонӣ ном дошта, дар авохири август ва авали сентябр амалӣ мегаштааст. Кишти дуюмро каргасӣ ном мебаранд, ки бешак ба нишонаи Каргас алоқаманд аст. Аз рӯи ривояти кӯҳансолони кӯҳистонӣ пайванди дарахтон, низ бояд то ҷунбиш 22-июн сураат гирад, ки гӯё дар ин рӯз ҳама мавҷудот, ҳатто санг ҳам мулоим мешавад ва пайванд натиҷаи дилхоҳ медиҳад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки тақвими мазкур дар мушоҳидаи

табиат, иқлим, кишгузор, боғдорӣ, чорводорӣ аҳамияти хоса доштааст, вале касони онро ба хубӣ медонистагӣ ангуштшуморанд ва танҳо ҳаминро медонад, ки чун барфи зимистон ба обшавӣ сар кард, чилла гӯё ба анҷом расидааст ва аксар мардум ин навъи мушоҳидро (дар ҳоли ҳозир) танҳо то фарорасии наврӯз медонанду халос.

Мутаассифона, на ҳамаи вожаҳое, ки номи нишонаҳоро ифода менамоянд, аз ин ҷиҳати маъно ва мантиқ гурра фаҳмо мебошанд, ки ин ҳолат барои ҳаматарафа тадқиқи тақвими мазкур мусоидат намекунад.

Дар тақвими зикршуда 12 номи узви бадани инсон, як номи парранда, як номи ҳашарот, ду номи исмҳои чинс як номи наҷмшиносӣ ва вожаҳои офтобсар, офтобқарор, айҳот, биёбон рамасел истифода шудаанд. Шояд ҳар калом рамзест, ки ҳанӯз тадқиқи илмӣ худро наёфтаанд. Лекин ба ҳар ҳол аз рӯи тахмин гуфта метавонем, ки чунин номгузорӣ ва мувофиқат кардани он бо тақвими маълум ва ҳисоби мӯчал аз он шаҳодат медиҳад, ки он бояд характери илмӣ дошта бошад.

Тақвими дигаре, ки дар асоси солшумории ҳичрии шамсӣ мавҷуд аст ва аз рӯи ҳисоби мӯчал сохта шудааст, хеле дақиқ ва қозиб мебошад.

Тибқи он дар солҳо муайян намудани оғози ҳар моҳ бо рӯзҳои ҳафта баста осон аст. Масалан, ҳамеша моҳи Ҳамал дар соли муш якшанбе, бақар Душанбе, паланг чоршанбе, харгӯш панҷшанбе, наханг чумба, мор шанбе, асп душанбе, гӯсфанд сешанбе, маймун чоршанбе, мурғ панҷшанбе, сағ шанбе, хук якшанбе медарояд.

Ҷадвали мазкур бо тақвими чунин шакл дорад:

Ҷадвали 2

Хук	Сағ	Мур ғ	Май мун	Гӯс фанд	Асп	Мор	На ханг	Хаар гӯш	Па ланг	Ба қар	Муш	Сол, моҳ
1	7	5	4	3	2	7	6	5	4	2	1	Ҳамал
4	3	1	7	6	5	3	2	1	7	5	4	Савр
7	6	4	3	2	1	6	5	4	3	1	7	Ҷавзо
4	3	1	7	6	5	3	2	1	7	5	4	Саратон
7	6	4	3	2	1	6	5	4	3	1	7	Асад
3	2	7	6	5	4	2	1	7	6	4	3	Сунбула
6	5	3	2	1	7	5	4	3	2	7	6	Мизон
1	7	5	4	3	2	7	6	5	4	2	1	Ақраб
3	2	7	6	5	4	2	1	7	6	4	3	Қавс
4	3	1	7	6	5	3	2	1	7	5	4	Ҷаддӣ
5	4	2	1	7	6	4	3	2	1	6	5	Давл
7	6	4	3	2	1	6	5	4	3	1	7	Хут

Эзоҳ: 1-якшанбе, 2-душанбе, 3-сешанбе, 4-чоршанбе, 5-панҷшанбе, 6-чумба, 7-шанбе

Барои дуруст доништан ё ёфтани рӯзи аввали моҳҳо аз ёд доништани абёти зер ва ғоида ҳоли нест.

В-ағз Ҳамал аст ақраб аз рӯи нучум,
 Ҳам Сунбулаву Қавс бувад дар саввум,
 Савру Саратону Ҷаддӣ чоруми ҳамал,
 Донӣ, ки ҳаме Давл бувад дар панҷум.
 Мизон, ки бар шашуми Ҳамал меояд,
 Ҷавзо, асаду хут бувад дар ҳафтум.
 Ҳар қас, ки ҳамон рӯзи Ҳамалро донад,
 Ҳаргиз накунад ҳисоб аз хотир гумм.

Барои тақвияти фикри боло абёти зикршударо бо ҷадвали 2 муқоиса намоед.
 Ё ин ки:

Бигӯям бо ту оғози ҳамалро,
 Бикӯшу нек омӯз ин амалро.
 Ба соли мушу хук якшанбе ояд,
 Душанбе соли аспу гов дарояд.
 Ба соли гӯсфанд сешанбеаш дон,
 Ва бабру маймун аст, чоршанбеаш хон.
 Вале чун сол мурғ аст ё ки харгӯш,
 Ҳамал панҷшанбе ояд гир дар гӯш.

Ба соли моҳӣ, рӯзи чумъа ояд,
Чу хуре аз дари ҷаннат дарояд.
Ту оғози ҳамалро ҳафт бишмор,
Агар он сол мор аст, ё вафодор.

Гузаштагони мо ба шумурдани сол ва сохтани тақвимҳои гуногун ҳамеша мароқ зоҳир намудаанд. Масалан, шоире моҳҳои солшумории мелодӣ ва қоидаи ёфтани соли қабисаи онро чунин ба риштаи назм кашидааст:

Ҷанварию Фарвариву Морчу Априлу Майӣ,
Ҷуну Ҷулоӣ, Агасту низ Сетамбар бад-он.

Ҳаст Октябар, Нувамбар ҳам Десамбар охири,
Аз шуҳури соли инگریзӣ ба сони рӯмиён.
Пас бувад Априлу Ҷуну низ Сетамбар дигар,
Шуд Нувамбар ин ҳама сирӯза бошад дар миён.
Фарварӣ ду кам бувад, лекин ба соли чорумин,
Як бар ин фазо қабиса бисту нӯҳ гардад аён.
Ҳафтаи боқӣ сию як рӯз аст, гар қисмат кунӣ,
Солҳои исавӣ бар чорто, эй меҳрубон.
Барнаояд қаср гар соли қабиса шуд ҳамин,
В-ар барояд, пас ба тарқи қаср кун тақсими он.
Гар яке монад, зи соли беқабиса аввал аст,
Дар ду дуввум, дар се саввум сол бошад бегумон.

Хулоса, ҳеч як ҳикмати халқ беҳуда ё нонозим нест. Агар аз сари ақлу хирад ба ин ё он масъалаи зиндагӣ, ки аз ниёгон ба мерос боқӣ мондааст назар андозем, пай бурдан осон аст, ки дар он нишоне аз тамаддун ва заковати фарҳангии халқ маҳфуз аст.

Дарёфт ва эҳёи ҳар гуна расму оин ва анъанаҳои мардумӣ барои аҳли фарҳанг фарзу вочиб маҳсуб мегардад. Ин аст, ки мо ба яке аз солшуморихои қадимии мардумӣ, эҳё ва тадқиқи он аз рӯи ихлос ва дилбастагӣ нисбати расму оинҳои муфид ва нотакрори халқи бузургвори ҳеш рӯ овардем. Албатта, дар ин ҷода ҷустуҷӯҳо бо хотири дарёфти паҳлӯҳои дигари ин масъала ва омӯзишу тадқиқот идома хоҳад ёфт.

КАЛИДВОЖАҲО: тақвими мардумӣ, фарҳанги мардумӣ, эҷодиёти бадеии шифоии халқ, илми риёзиву ситорашиносӣ, солшумории яздиғурдӣ, ҳисоби мулҷар, номиначишиносӣ, расму оин, анъанаҳои мардумӣ.

АДАБИЁТ

1. Ғиёс-ул-лугот (3 ҷилд).-Душанбе «Адиб», соли 1987.
2. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (2 ҷилд).- Душанбе, соли 2008.
3. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ (2 ҷилд).- Душанбе, Дониш, соли 2004.

ОБ ОДНОЙ ГЛАВЕ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ

Из истории математической науки, астрономии, природоведения и географии, на основе основного словарного фонда и словарной структуры языка посредством географических имён сельскохозяйственной терминологии среди народа известны различные летоисчисления дней и летоисчисления, которые основаны на природных явлениях и случаях.

Статья посвящена изучению данной темы.

ABOUT ONE PART OF NATIONAL CALENDAR

From the history of mathematical science, astronomy natural introduction and geography on the main of foundation vocabulary fund and vocabulary structure of language following by geographical names, agricultural terminology between people well known difference of chronology days and chronology which found on the natural scenes and incidents. The article is devoted about the given problems.

ҶАЗАЛ ДАР ДОСТОНҲОИ АМИР ХУСРАВ

Р. Худоёров

Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ ҶТ

«Қиронуссаъдайн» (1288) аввалин достони Амир Хусрав аст, ки дар он ғазал бо маънои том, яъне ҳам аз рӯи шаклу ҳам аз лиҳози мазмун оварда шудааст. Дар таърихи дostonсароии адабиёти тоҷику форс Амир Хусрав аввалин шуда, маҳз дар дostonҳои дар мавзӯи маҳаллӣ иншокардааш ғазали истилоҳиро ворид намудааст.

Амир Хусрав дар «Қиронуссаъдайн» 21 ғазал оварда, баъзеи онҳоро бо номи оҳанг ва бо кадом намуди асбоби мусиқӣ сароида шуданашонро низ зикр намудааст. «Дар охири бобҳои асосии дoston ғазалҳо дар вазнҳои дигари шеърӣ навишта шудаанд. Ғазалҳои дар маснавӣ овардашуда дар ҳафт баҳр ва 16 хели он таълиф шудаанд»[1].

Адади абёти ғазалҳои дoston аксаран нӯхбайтӣ буда, дар мактаи онҳо таҳаллуси шоир низ дида мешавад. Хусрави Дехлавӣ чунин наоварило дар дostonҳои «Мифтоҳулфутӯҳ» (1290-91) ва «Нӯҳ сипехр» (1318) низ ба кор бурдааст. Шоир дар дostonи «Нӯҳ сипехр» ҳамагӣ нӯҳ ғазал овардааст.

«Ғазалҳои маъмулии дар «Нӯҳ сипехр» истифода гардида бо мундариҷаи асар робита ва муносибати наздик ва мустаҳкам доранд ва шояд Амир Хусрав як қисми онҳоро маҳз барои ин дoston навишта бошад»[2].

Зикр кардан бамаврид аст, ки ғазали бо матлаи:

Аз дил паём дорам, бар дӯст чун расонам?

Он ҷо, ки ўст, ҷонро пинҳон дарун расонам.[3]

оғоз шудаи дostonи «Қиронуссаъдайн»-ро дар ҷилди чоруми «Осори мунтахаб»-и Амир Хусрави Дехлавӣ, ки қисми зиёди онро ғазалиёти шоир ташкил медиҳад, дучор омадем. Фарқияти ғазали дар дoston будаву ғазали дар «Осори мунтахаб»-буда дар он аст, ки баъзе байтҳо дар варианти дигар омадаанд. Бо вучуди чунин фарқиятҳо ғазал мазмуни умумии худро дигар накардааст. Шумораи абёти ҳарду варианти ғазал баробар буда, фақат ғазали дар девонбудаи шоир байти дууми он ба ҷои байти сеюми «Қиронуссаъдайн» кӯчидааст. Чунин тағйироти ҷузъиро мо дар ғазалҳои дигари дostonҳои ӯ ба хубӣ ҳис мекунем.

Барои исботи қавли худ яке аз ғазалҳои истилоҳие, ки Амир Хусрав дар «Қиронуссаъдайн» овардааст, мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

Ороми ҷонам меравад, дилро сабури чун бувад?

Он кас шиносад ҳоли ман, к-ӯ ҳамчу ман дар хун бувад.

Барбаст чун Ҷавзо қамар, овард дар Ҷавзо Қамар,

Яъне, ки ин азми сафар дар толеи маймун бувад.

Гӯянд ҳоли дил ниҳон, гӯяш магар н-ояд аён,

Ин бо касе гуфтан тавон, к-ӯ аз дилаш берун бувад.

Ранҷам мабодо бар тане, чун ман мабодо душмане,

Ман донаму ҳамчун мане, к-андӯҳи дурӣ чун бувад?

З-ин дур(р), ки аз чашм афганам, пур гашта ҷайбу доманам,

Чун ресмоне шуд танам, к-андар дури макнун бувад.

Банду хаташ ҷӯям ҳаме з-ин тори мӯи дарҳаме,

Худ ошиқонро ҳар даме савдои гуногун бувад.

Зулфаш, ки дар ҷонам ғазал, чун мор пинҳонам ғазал,

Море, к-аз ин сонам ғазал, кай дархури афсун бувад?

Лайливу мӯе мушкбӯ, он кас, ки дида мӯ ба мӯ,

Донад, ки занҷир аз ҷӣ рӯ дар гардани Мачнун бувад.

Ваҳ, к-он шакарлаб ногаҳон з-ин дидаи тар шуд ниҳон,

Аз Хусрав омӯзад фиғон Фарҳод агар акнун бувад.[4]

Ғазали мазбур аз 9 байт иборат буда, дар баҳри раҷази мусаммани солим (мустафйилун, мустафйилун, мустафйилун, мустафйилун) иншо шуда, нақшаи арқонаш чунин аст: (– у – / – – у – / – у – / – – у –).

Дар ҳар рукни ин баҳр се ҳиҷои дарозу як ҳиҷои кӯтоҳ омада, ҳар як мисраи ғазали боло дорои 16 ҳиҷо мебошад, ки аз он 12-тоаш ҳиҷои дарозу 4-тои он ҳиҷои кӯтоҳ аст. Ғазал дорои матлаи мурассаъ ва таҳаллуси шоир буда, тақрор шуда омадани ҳиҷоҳои муайяни тарранумӣ онро хушӯҳанг гардондааст.

Дар мисраи мактаи ғазал ба ҷуз таҳаллуси шоир, инчунин номи Фарҳод низ омадааст, ки чунин қорро шоирон хеле кам истифода кардаанд. Дар байти пеш аз мактаъ зикри номи Лайливу Мачнун бебабаб нест, чунки шоир дар ин ҷо худро ҳамчун қаҳрамони лирикӣ ҳисобида, вазъу ҳолати ҳешро ба Мачнун ва мӯи мушкини Лайлиро ба хушбӯии маъшуқааш баробар медонад.

Калимаҳои «чун», «хун», «маймун», «берун», «макнун», «гуногун», «афсун», «Мачнун» ва «акнун» қофияи ғазалро ташкил дода, калимаи «бувад» радиф шуда омадаанд.

Дар поён матлаи чанде аз ғазалҳои достони «Қиронуссаъдайн»-ро оварда, муайян месозем, ки шоир онҳоро дар қадом бахрҳои шеърӣ иншо намудааст:

Эй Дехливу эй бутони сода,
Паг баставу реша қач ниҳода.[5]

Нақшаи аркон: – – у / у–у – / у – –
Афоил: мафъӯлу мафоилун фаӯлун
Номи баҳр: ҳазачи мусаддаси ахраби макбузи маҳзуф.

Шуд ҳаво сард, кунун оташу хиргоҳ қучост?
Бодаи равшану руҳсора дилгоҳ қучост?[6]
Нақшаи аркон: – у – – / у у – – / у у – – / у у ~
Афоил: фоилотун файлотун файлотун файлон
Номи баҳр: рамали мусаммани маҳбуни мақсур.

Аз дил паём дорам, бар дӯст чун расонам?
Он ҷо, ки ўст, ҷонро пинҳон дарун расонам.[7]
Нақшаи аркон: – – у – / у – – / – – у – / у – –
Афоил: мустафъилун фаӯлун мустафъилун фаӯлун
Номи баҳр: басити мусаммани муҳаллаъ.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ин баҳр шоирони гузаштаи форсу тоҷик қариб, ки шеър нагуфтаанд ва беҳуда нест, ки Баҳром Сирӯс дар китоби «Арӯзи тоҷикӣ»-аш барои ин баҳр шохид нишон надода, аз забони Насриддини Тӯсӣ чунин иқтибос овардааст: «Барои ҳамаи инҳо (азоҳиф) мисолҳо надорам, зеро ки бад-ин баҳр дар порсӣ шеър ёфт намешавад».[8]

Маълум мегардад, ки дар ин баҳр шеър сурудани шоирон ихтиёран сурат нагирифтааст, «илло мисолҳо, ки ба тақаллуф бошанд».[9]

Мо шеърӣ дар ин баҳр сурудаи шоирон Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Анварӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Лоҳутиро, ки авзони ашъорашонро донишмандон муайян кардаанд, пайдо накардем. Баҳром Сирӯс ҳангоми таълифи китоби «Арӯзи тоҷикӣ» аз мавҷудияти ғазалҳои дар бахрҳои мухталиф иншокардаи Амир Хусрав дар «Қиронуссаъдайн» беҳабар монда, бештар ба асарҳои назариявии олимони гузаштаи форсу тоҷик таъя намудааст.

Ба боғ сояи бед асту об дар соя,
Аз ин сипас ману ҷонона хоб дар соя.[10]
Нақшаи аркон: у – у – / у у – – / у – у – / – –
Афоил: мафоилун файлотун мафоилун фаълун
Номи баҳр: мучтасси мусаммани маҳбуни аслам.

Ваҳ, ки агар рӯи ту дар назар ояд маро,
Пеш зи хуршеду маҳ низ намояд маро.[11]
Нақшаи аркон: – у у – / – у – / – у у – / – у –
Афоил: муфтаилун фоилун муфтаилун фоилун
Номи баҳр: мунсарехи мусаммани матвии макшуф.

Ороми ҷонам меравад, дилро сабури чун бувад?
Он қас шиносад холи ман, к-ӯ ҳамчу ман дар хун бувад.[12]
Нақшаи аркон: – – у – / – – у – / – у – – / – – у –
Афоил: мустафъилун мустафъилун мустафъилун мустафъилун
Номи баҳр: Раҷазӣ мусаммани солим.

Сахт душвор аст танҳо мондан аз дидори хеш,

Бо кӣ гӯям ҳоли танҳо мондани душвори ҳеҷ.[13]
Нақшаи аркон: – у – – / – – у – / – у – – / – у ~

Афои́л: фои́лотун фои́лотун фои́лотун фои́лон
Номи баҳр: Рамали мусамманпи максур.

Хуррам он лаҳза, ки муштоқ ба ёре бирасад,
Орзуманди нигоре ба нигоре бирасад.[14]
Нақшаи аркон: – у – – / у у – – / у у – – / у у ~
Афои́л: фои́лотун фаи́лотун фаи́лотун фаи́лон
Номи баҳр: Рамали мусаммани махбуни максур.

Маълум мегардад, ки Хусрави Дехлавӣ дар достони «Қиронуссаъдайн» назар ба дигар достонхояш авзони баҳрҳои гуногунро истифода кардааст. Дар ғазалҳои фавқуззикр баҳрҳои ҳазач, рамал, басит, мунсарех, мучтас ва раҷаз истифода шуда, се ғазал дар баҳри рамал иншо гардидааст.

Хусрави Дехлавӣ агар дар достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» назар ба дигар достонхояш ғазали бештар (28-то) оварда бошад ҳам, онҳоро фақат дар баҳри достон нигоштааст, вале дар достони «Қиронуссаъдайн» шумораи ғазалҳоро ба 21 расонидааст, аз ин рӯ ин достон аз лиҳози дарбаргирии баҳрҳои гуногунӣ шеърӣ аз достонҳои шоирони асрҳои пешин ба кулӣ фарқ мекунад.

«Хусусияти дигари достон аст, ки Хусрав дар охири бобҳои асосӣ ғазал ҷой додааст. Ғазалҳоро шоир махсус барои достони худ нанавиштааст, балки онҳоро аз девонҳои худ интихоб намудааст. Лекин ӯ ин ғазалҳоро чунон устодона интихоб намудааст, ки дар вақти мутолиаи китоб хонанда чунин тасаввур менамояд, ки гӯё ин ё он ғазал маҳз барои достони «Қиронуссаъдайн» таълиф шуда бошад».[15]

Амир Хусрави Дехлавӣ дар достони дигари дар мавзӯи маҳаллӣ эҷодкардааш «Нӯҳ сипеҳр» (1318) ҳам аз номи Гӯй ва Чавгон нӯҳ ғазал овардааст. Ғазалҳои достони «Нӯҳ сипеҳр» бо баъзе хусусиятҳо аз ғазалҳои дигар достонхояш фарқ карда меистанд. Шоир бо вучуди аз забони Гӯй ва Чавгон ғазал овардан, боз ғазалҳое меорад, ки ба ғазалҳои достони «Қиронуссаъдайн» шабоҳат доранд.

Шоир чунин ғазалҳоро, ки шаклан ва мазмунан ифодагари ғазалҳои маъмулии ӯст, дар охири ҳар як боби достон ҷой додааст. Ғазалҳои аз забони Гӯй ва Чавгон овардари ӯ дар баҳри достони «Нӯҳ сипеҳр» тарҳрезӣ намудааст. Дар хусуси ғазалҳои ин достон муҳаққиқи ҳаёту эҷодиёти шоир марҳум М. Бақоев чунин нигоштааст: «Ғазалҳои дар достон овардашуда, ба маънои пурра ғазал буда, дар ғазали охирин таҳаллуси шоир оварда мешавад ва дар ғазалҳои дигар номи Қутбиддин зикр гардида, дар баъзе ғазалҳо дар баробари лақаби фаҳрии Султон таҳаллуси шоир низ оварда мешавад».[16]

Қайд кардан лозим аст, ки дар достон ба ифтихори гӯйбозии Султон Қутбиддин Муборакшоҳи хилҷӣ шоир аз номи Гӯй ва Чавгон низ ғазалҳо меоварад. Хусрави Дехлавӣ сарлаҳзаи ин гуна ғазалҳоро ба назм овардааст ва вазни шеърӣ онҳо низ аз вазни шеърӣ матни достон фарқ мекунад.

Дар поён матлаи яке аз ғазалҳои дохили достонро меоварем:

Баҳору бодаву гулзору рӯи лоларухсоре,

Аз ин хуштар набошад хуррамиро рӯзи бозоре.[17]

Нақшаи аркон: у – – – / у – – – / у – – – / у – – –
Афои́л: мафойлун мафойлун мафойлун мафойлун
Номи баҳр: баҳри ҳазачи мусаммани солим:

Ғазалҳое, ки аз забони Гӯй ва Чавгон оварда мешаванд, дар баҳри ҳазачи мусаддаси макбузи максур (– – у / у – у – / у – –) нигошта шудааст.

Шумораи абъти ғазалҳои ин достон аз 9 то 19 байтро дар бар гирифтаанд. Шоир дар достони «Нӯҳ сипеҳр» ду навъи ғазалро истифода кардааст. Навъи аввал ҳамон ғазалҳои маъмулиест, ки дар охири ҳар сипеҳр (боб) меоварад ва навъи дувуми он ғазалҳоест, ки аз забони Гӯй ва Чавгон оварда шудаанд. Ғазалҳои навъи дуоумро шоир дар шакли маснавӣ нигоштааст. Амир Хусрав дар байни Гӯй ва Чавгон сахнаи мунозираи онҳоро таҷассум карда, дар нақши Гӯй ошпаки озурдаву сарсонӣ саргардонро нишон дода, дар нақши Чавгон бошад хислатҳои ба маъшуқа хос будари инъикос намудааст.

Ин гуна ғазалхоро мо дар дostonҳои шоирони пешин низ дучор омада, мавриди таҳлил қарор дода будем. Шоир тавонистааст, ки тавассути ин ду ашё эҳсосоти ошиқонаи қаҳрамони лирикиашро баён намояд. Ғазалҳо дар дoston паси ҳам бо унвонҳои «Ғазал гуфтани Гӯй дар ҳасби ҳол» ва «Чавобе зи Чавгон ба бозии Гӯй» оварда шудаанд. Ин гуна ғазалсароиро мо дар аснои таҳлили ғазалҳои «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ мушоҳида карда будем, вале он ҷо агар манзараи базми муғрибон бошанд, дар ин ҷо дар марвиди чавгонбозӣ ғазалгӯй сураат гирифтааст. Дигар ин ки аз лиҳози хусусиятҳои шаклиаш ин қабил ғазалҳо давомдиҳандаи анъанави шоирони пеш аз Хусравбударо мемонад.

Хулоса, Амир Хусрави Дехлавӣ ҳам дар адади маснавиҳо ва ҳам аз лиҳози истифодаи ғазалҳо дар дostonҳо ибтикороте нишон дода, ки шоирони собиқ ин гуна қорро нақарда буданд. Метавон гуфт, ки Амир Хусрав аввалин шоирест, ки шакли пурраи ғазали истилоҳиро ба дoston ворид намуда, қолаби анъанавии маснавиҳо шикаста, дар дostonҳои дар мавзӯи маҳаллӣ эҷодкардааш ғазалҳои дар авзони муҳталиф иншошударо ҷой додааст, ки ин чиз дар таърихи адабиёти форсу тоҷик навоарию навапардозии ӯ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Бақоев М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Дехлавӣ. – Душанбе, 1975, саҳ, 137
2. Бақоев. М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Дехлавӣ, саҳ, 151
3. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтахаб. Ҷилди чорум. – Душанбе, 1975, саҳ, 573
4. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтахаб. Дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм. Қиронуссадайн. Душанбе, 1973, саҳ. 305-306
5. Ҳамон ҷо, саҳ, 264
6. Ҳамон ҷо, саҳ, 273
7. Ҳамон ҷо, саҳ, 277
8. Баҳром Сирӯс. Арузи тоҷикӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963, саҳ, 181
9. Баҳром Сирӯс. Арузи тоҷикӣ, саҳ, 60
10. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтахаб. Ҷилди сеюм. Қиронуссадайн, саҳ, 288
11. Ҳамон ҷо, саҳ, 294
12. Ҳамон ҷо, саҳ, 305
13. Ҳамон ҷо, саҳ, 310
14. Бақоев. М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Дехлавӣ, саҳ, 138
15. Ҳамон ҷо, саҳ, 137
16. Ҳамон ҷо, саҳ, 148
17. Амир Хусрави Дехлавӣ. Осори мунтахаб. Ҷилди сеюм. Нӯҳ сипехр, саҳ, 336

ҒАЗЕЛИ В ПОЭМАХ АМИР ХУСРАВА

«Қиронуссадайн» (1288) являється первой поэмой Амира Хусрава, где газель приподносится в едином и полном значении, как с точки зрения смысла слова так и формы. Впервые в истории таджикско-персидского песнопения (имеется ввиду пение и чтение поэм) Амир Хусрав, именно в поэмах, написанных на основе местных сюжетов и тем внедрил терминологию относительно понятия «газель».

Амир Хусрав Дехлави, как в плане количества так и в использовании газелей в поэмах, осуществил такие новые новаторские принципы и приёмы, какие до него ни одним из предшествующих поэтов не был проделан. Необходимо отметить, что Амир Хусрав, первым введя в поэму полную форму терминологической газели, сломав традиционную форму маснави, в поэмах написанных им на основе местных тем и сюжетов поместил газели сочинённые в разных, порою противоречивых обстановках и состояниях.

GAZELS IN THE POEMS OF AMIR KHUSRAV

«Kironussadain» (1288) is one of the poem of Amir Khusrav, when gazel take in the unit and in the all meanings. From the point of view of the meaning of word so as forms. At the first in the history of tajik – persian singing (it's mean the singing and reading poems) of Amir Khusrav, which were written in the poems on the foundation of local plots and introduced terminology of relatively of comprehension of «gazel».

Amir Khusrav Dehlavi, as a quality of plan so and in the using gazels in the poems, realized such new innovative of poets were not performed. Necessary remarks, that Amir Khusrav, first leading in poems the whole form of terminological gazels, broke traditional forms of masnavi, in the poems have written them on the foundation of local plots placed gazels composing in the different, conditions.

ЖУРНАЛИСТИКА

«НАҚБИ ИСТИҚЛОЛ» ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ЗАМОНИ МУОСИР

Н.Н. Салихов

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар марҳилаҳои нави рушди Тоҷикистон, ки ба замони истиқлол ва озодии афкори андеша мувофиқ меояд, дар публитсистикаи тоҷик низ падидаҳои тоза ба вучуд омад. Бар асари сиёсати Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон, ки ба ваҳдати пайванди тамоми ғушаву канорҳои республика равона карда шуда буд, бунёди роҳи охани Қўрғонтеппа – Кўлоб, шоҳроҳи Душанбе – Хоруғ – Қайроқум, Ваҳдат – Ҷиргатол, Душанбе – Чанак оғоз ёфтанд, ки ҳадафи асосии онҳо пайванди шаҳру навоҳии Шимолу Ҷануб ва Ҷанубу Шарқи ҷумҳури ҳисоб меёфт. Табиист, ки бунёди чунин роҳҳои азим сохтмони нақбҳоро низ тақозо мекард ва зарурати сохтмони нақби Анзоб, Шаҳристон, Шаршар ва амсоли онҳо ба миён омад.

Дар бунёди чунин иншоотҳо Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҷаҳду талоши беандоза зоҳир мекард. Ӯ натавонанд ташаббускори бунёди роҳу обанбору шоҳроҳҳои нав буд, балки аҳли қаламро низ дар ҳар воҳуриро мулоқот даъват мекард, ки робитаро бо бунёдкорони чунин сохтмонҳои азим мустаҳкам намоянд. Аз ҷумла, ҳанӯз 20 майи соли 1999 дар суҳанронии ҳеш ҳангоми оғози нақби Анзоб ӯ зарурияти чунин сохтмонро таъкид намуда, гуфта буд: «Бо ноҳун бошад ҳам, бояд аз дили санги хоро роҳро кушоем, то дарвозаи вилояти Суғд, ки дар байни Душанбею Хучанд қарор дорад, дар ҷаҳор фасли сол ба рӯи мардум кушода бошад. Бигузур падарону модарон ва бародарону хоҳарони мо аз азоби баста шудани роҳ дар давоми шаш моҳи барфрезии тармаҳо раҳой ёбанд. Бигузур дарвозаи Зарафшон ва роҳи мошингарди туннели Анзоб кўпруки заруриро гардад, ки чун давоми силсилаи шоҳроҳи Абрешим қисмати шимолӣ мамлакатро бо пойтахти он бипайвандад. Бигузур рафтуоӣ мардум аз шарофати ин роҳ ба ҷаҳор самти олам ва саросари Тоҷикистон осону бемония гардад».[1]

Нерӯҳои эҷодии ҷумҳури даъвати сарвари давлатро бо камоли майл пазируфтанд. Дар рӯзномаву маҷаллаҳо ва барномаҳои телевизиону радио лавҳаю мақола, намоиш ва барномаҳои мустақил пайдо шуданд, ки аз самтҳои нави коргоҳҳои азим нақл мекарданд. Адибону публитсистони тоҷик Абдулхамиди Самад, Саттор Турсун, Урун Қўҳзор, Кароматуллоҳи Мирзо, Равшани Ёрмуҳаммад, Мачиди Салим, Шерали Мусо ва дигарон ба сохтмонҳои азим рафта, ё бевосита дар бригадаҳои сохтмончиён меҳнат карда, доир ба корнамоиҳои бунёдкорони иншоотҳои замони нав очерку мақолаҳо эҷод мекарданд.

Яке аз публитсистони тоҷик, ки тасвири корнамоҳои бунёдкорони иншоотҳои замони навро самти асосии эҷодиёти худ қарор додаст, Бахтиёр Муртазоев мебошад. Ӯ ҳанӯз аз солҳои 70-уми асри ХХ ба таҳлилу тасвири публитсистии масъалаҳои муҳими хоҷагии халқи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷумҳурии Тоҷикистон машғул гардида, очерку эссеҳои зиёде доир ба сохтмонҳои Сибир, Байкалу Амур ва ғайра эҷод кардааст. Дар очерку эссеҳои Б.Муртазоев «Ҷанор дар Сомонӣ», «Дар шоҳроҳи Ватан» масъалаҳои дӯстии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва иштироки онҳо дар сохтмонҳои азими асри ХХ мавзӯи тасвир қарор мегирад. Силсилаи очеркҳои ӯ аз қабилӣ «Ҷонаи дарё», «Насими дашти кокул», «Вағони пахта ва зардолуи орифӣ» ва ғайра дар бораи корнамоиҳои деҳқонону заминкушоёни тоҷик баҳс мекунанд.

Бояд гуфт, ки бо таълиму ҷопи китоби «Нақби истиқлол» марҳалаи тозае дар эҷодиёти Б.Муртазоев оғоз мегагардад, зеро он ҳам аз лиҳози фароҳии мавзӯ ва ҳам таъдоди қаҳрамонон густарда ва доманадор аст.

Муаллиф ин асари худро қиссаи ҳуҷҷатӣ меҳонад, вале боз таъкид менамояд, ки он солномаи бадеии роҳкушоён аст».[2] Дар ҳар ҳол, дар ин асар нишонаи публитсистикаи асил, ки ба қавли Генрих

Боровик бунёди онро «фикру андешаи дар зехни нависанда пухта, бо сухан – образ ифодаёфта ба дилу фаҳми хонанда наздик» [3] ташкил медиҳад, ба мушохида мерасад.

Бино ба таъкиди муаллифи «Нақби Истиклол», ин асар ба он далел қиссаи хуччатист, ки воқеоти он дар замону макони муайяни таърихӣ, яъне дар ағбаи Анзоб ва дар солҳои авали асри XXI ҷараён меёбанд. Мавзӯи асосии асарро сохтмони нақби Анзоб ташкил медиҳад, вале дар атрофи хатти сужети он даҳҳо рӯйдоду воқеот ва садҳо одамон ба сахнаи фаъолият меоянд. Дар атрофи хатти асосии сужет, яъне сохтмони нақби Анзоб рӯйдодҳо ва проблемаҳои мухталифи замони муосир, аз қабилӣ оила ва оиладорӣ, озодӣ ва худшиносии инсон, дӯстӣ ва ҳамкориҳои иқтисодии тоҷикону Тоҷикистон бо Русия, Эрон ва кишварҳои дигари ҷаҳон ва амсоли онҳо ба миён гузошта ва ҳал карда мешаванд. Мавзӯи сохтмони нақб тамоми мавзӯот ва масъалаҳои дар қиссаи «Нақби истиқлол» ба миён гузошташударо дар хатти ягонаи сужет муттаҳид сохта, якҷӯхт ва ягонагии сужети асарро таъмин менамояд.

Дар ҳақиқат рӯйдодҳои дар «Нақби истиқлол» тасвиршаванда дар асоси факту рақамҳо ва падидаҳои воқеӣ ба вучуд омадаанд, ки ин ҳолат аз характери публитсистӣ ва таърихномаи ҳаёти нақбканони тоҷик будани он гувоҳӣ медиҳад. Бо вучуди ин, Б.Муртазоев асари худро бо сабки омехта бо тасвирҳои бадеӣ иншо карда ва солномаи бадеии роҳқушоён»-ро ба вучуд овардааст. Ҳатто аз саҳифаҳои нахустини асар, ки бо тасвири муборизаи қаҳрамонони асосӣ – Мафтун бо ҳайвони ваҳшӣ – Юз оғоз меёбад, маълум мегардад, ки нависанда нақли хушқу холии воқеаҳои таърихиро шеваи кори худ насохта, бисёр мавридҳо ба онҳо обу ранги бадеӣ бахшидааст.

Чунончи, дар тасвири нависанда Мафтун вақте мебинад, ки Юз – «ҳайвони даррандаи гурбашакл бо ду чанголи худ Чамангулро (бузичаи дӯстоштаи Мафтунро – Н.С.) пахш карда, дандонҳои теzi захрогинашро ба гулуи он халондаю хунашро мемакид», [4] бе ҳеч тарсу харос ба чанги тан ба тан бо ҳайвони дарранда мебарояд ва дар ин муҳориба пирӯз омада, бузичаи дӯстоштааш – Чамангулро аз марг халос менамояд. Ӯ худ тасвири воқеаи ҳангоми рехтани хоктарма ҷони худро дар хатар монда, рафиқонашро аз бими марг дар зери теппаи хок халос кардани Мафтун низ сабки ҳикояи бадеиро ба худ мегирад.

Гуфтан бамаврид аст, ки тасвири бадеии чунин воқеаҳо ва таҳсилоти рӯйдодҳои дигари асар ба хопири кушодани характеру хислатҳои қаҳрамони асосӣ – Мафтун ва муносибату амали ӯ ба ҳаёти воқеӣ ва масъалаҳои ҷаҳони муосир баён гардидааст.

Мафтун ҳанӯз аз оғози воқеаҳои асар, яъне аз хидмати аскарӣ дар Ленинград, кор дар туннели Данғара, таҳсил дар институти кӯхшиносии Тула ва фаъолият дар сохтмони нақби Анзоб бо рӯйдодҳои кишвари худ ва зиндагии мардуми он, бо мушкилоту падидаҳои ҷаҳони имрӯз бепарво ва бетараф нест. Аз кирдори кайҳоннавард Павел Беляев, ки дар кайҳони кушод рафики худ Алексей Леоновро аз марг наҷот дод, ибрат мегирад ва барои атрофиёни худ фидокорӣ мекунад. Ҳамроҳи рафиқони худ Шералӣ ва Ҷобирбек меҳодад шогирди ғоибонаи Брус Ли шуда, каратею самбо омӯзад ва заифонро ғимоят намояд, зеро ба андешаи ӯ, «пурқувватон бояд камқувватонро ғимоя намоянд, идомаю бақои зиндагӣ ҳам дар ҳамин аст».[5] Ӯ сохтмонҳои азими Украина, туннели понздаҳкилометраи Северомуйск ва туннели чилухашкилометраи Арманистонро пешӣ назар меорад ва дар барои сохтмони чунин нақбҳо дар ватани худ андеша мекунад.

Дар сӯҳбат бо профессори Институти кӯхшиносии Тула низ Мафтун аз масъалаҳои рушду нумӯи кишвари худ сухан ба миён меорад ва чун як нафар фарзанди кӯхшиносии бомаърифати Тоҷикистон бо донишманди рус радду бадалӣ афкор менамояд. Натиҷаи ин сӯҳбат ва назари некбинонаи мусоҳибонро нависанда аз забони профессор Александр Иванович Зуйков, ки бо Тоҷикистон шиносии дерин дошта, кӯхҳои онро вачаб ба вачаб омӯхтааст, чунин хулоса менамояд: «.. Наваду се фоизи масоҳати кишваратонро куҳҳо ишғол кардаанд. Алҳол дар Душанбе мактаби олии кӯхшиносии ташкил наёфтааст. Бинобар ин, донишҷӯёни таълимгоҳи мо бояд бештар аз Тоҷикистон бошанд. Асрори кӯхҳоятонро омӯзед, ганҷҳои онҳоро ба манфиати халқи кишваратон истифода намоед. Ҳамчунин дар диёри Шумо бояд силсилаи туннелҳо сохта шаванд. Албатта, он рӯз фаро мерасад. .. Тоҷикистон ба Швейтсарияи Осиеи Миёна табдил меёбад, балки бо шароитҳои табиӣ, обҳои ширин, гулу гиёҳҳои шифобахш ва меваҳои ширину шаҳдбораш аз Швейтсария ҳам бартару болотар хоҳад шуд».[6]

Чунонки қаблан ҳам зикр гардид, ҳадафи асосии нависанда дар «Нақби истиқлол» тасвири ҷараёни сохтмони нақби Анзоб ва ҳаёти роҳқушоёни тоҷик дар замони соҳибистиклолии ҷумҳурии мебошад. Дар асар ҷараёни сохтмони нақб аз оғози он дар солҳои навадуми асри XX аз ҷониби «Спецгидрострой»-и собиқ СССР тасвир гардида, бо суханронии Президенти Тоҷикистон дар маъракаи оғози воқеи ин сохтмон ҷамъбаст карда мешавад. Ҳарчанд ки нақшаи бунёди туннели Анзоб ва омодагӣ ба он дар охири даврони шӯравӣ оғоз гардид, иҷрои воқеи он маҳз дар замони соҳибистиклолии кишвар муяссар шуд. Баъди фурупошии Иттиҳоди шӯравӣ ва оғози чанги

шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, бар асари нооромӣ дар минтақа бунёди сохтмони нақб мавқуф гузошта шуд ва нақбканони тоҷик бо сардории Мафтуни Азим, ки таҷрибаи бузурги касбӣ ҳосил карда буданд, муваққатан бекор монданд. Сардори сохтмони туннел Чумъяхони Зухур баъди машварат бо сардори «Спецгидрострой»-и Русия Николай Владимирович Дмитров бо сардории Мафтун бригадае созмон дода, онҳоро ба сохтмони метрои майдони Наил дар шаҳри Маскав муваззаф намуд. [7]

Мафтун ва дӯстонаш метавонистанд, ки дур аз Ватан бо касби худ машғул шуда, бо осудагию фароғат зиндагӣ кунанд. Вале эҳсоси ватандӯстӣ ва ободию беҳбудии кишвари азизи худ баъди фаро расидани оромӣ ва осудагӣ дар Тоҷикистон боз ба Ватан баргашта, ба сохтмони туннели Анзоб идома медиҳанд.

Нависанда дар анҷоми асар бори дигар андешаеро таъкид мекунад, ки дар тамоми воқеоти ҳатти сужети он ба гӯш мерасад. Ин андеша таъқиди сиёсати созандагӣ ва талоши Президенти давлати сохибистиклоли Тоҷикистон барои рушду нумӯи халқу кишвари ҳеш аст. Чунин маънӣ фикру андешаҳои Мафтун ва таассуроти ӯ аз суҳанронии Президенти мамлакат дар маъракаи оғози воқеии қор дар туннели Анзоб бо нақли нависанда чамъбаст мешавад: «Вай (Мафтун – Н.С.) аз ин суҳанронӣ (суҳанронии Президенти кишвар – Н.С.) илҳами бузурге гирифт ва тамоми вучудаш, ҷисму ҷонаш саршори нерӯю ғайрат гардида, бо миннатдорию ифтихор эҳсос намуд, ки пешвои миллат ва халқ дар баробари дигар хислатҳои ҳамида барои ободии Ватан чунин сифатҳои неқӯро дорост, ки ҳама бо калимаи роҳ сохта шудаанд: Роҳбару Роҳнамою Роҳшиносу Роҳдору Роҳбону Роҳбину Роҳнаварду Роҳсанчу Роҳсозу Роҳҷӯю Роҳбахш». [8]

Ҳамин тавр, Мафтун ва дӯстону шогирдони ӯ Шерали, Ҷобирбек, Азиз, Карим, Маҳмуд, Ислом то охир роҳи интиҳобкардаи худро идома медиҳанд, ки моҳият ва ҳадафи ин меҳнатдӯстӣ, созандагӣ, инсондӯстӣ, ростию дурустӣ ва ободию оромии Тоҷикистону ҷаҳон аст. Онҳо насли нави қоргарони тоҷик мебошанд, ки дар рӯи озодандешӣ, худшиносии миллӣ ва садоқат ба касби худ ба камол расидаанд, бо рӯйдодҳо ва мушкилоти кишвари худ ва ҷаҳони имруз бетафовут нестанд.

Дар рафти ҳатти сужети асар воқеаи издивоҷи Мафтун бо Фароғат, духтари нозпарварди вазир тасвир мегардад, ки фочиаангез анҷом меёбад. Мафтун аз хурдсолӣ духтари холааш Зухалро дӯст медошт ва ишқи онҳо поку беолоиш буд. Вале дар тӯли фаъолият дар нақби Анзоб ва рафтуомад ба идораву вазоратҳои шаҳр зиндагӣ ӯро бо Фароғат, ки духтари вазирӣ сохтмон буд, рӯ ба рӯ мекунад. Духтари фатгону зебосурати шаҳрӣ дили ӯро мерабояд ва оқибат ин шиносӣ бо издивоҷ анҷом меёбад. Дар ин ҷо ду воқеаҳои мутазод ба чашм меҳӯрад: Аввалан, Мафтун аз рӯи худҳои ва нияти муғризона бо зинаҳои мансаб ва ба василаи духтари вазир боло рафта, ин издивоҷро ихтиёр мекунад ва сониян, бо ин амали худ ишқи поки нисбат ба Зухал доштаи худро пешӣ по мезанад, онро хор менамояд. Дар натиҷа, дар зиндагии оилавӣ бо Фароғат хушбахтӣ насиби ӯ намегардад, зеро миёни зану шавҳар, ки дар муҳитҳои мухталифи хонаводагӣ ва андешаву ормонҳои гуногун тарбият ёфта буданд, муҳаббат ва ҳамдилии воқеӣ вучуд надошт. Аз ин ҷост, ки вақте ки Мафтун дар зери тармаи сангу гилолуд монда, маслуку маъҷуб гардид, Фароғат ба зудӣ ӯро тарк кард ва хангоме ки баъди ба хуш омадан дар беморхона, чашмони худро кушод, дар болои сараш на Фароғат, балки ишқи поки нахустини худ «духтари рӯмолаки гулобӣ бар сар ва пероҳани бунафшаранг дар бар» [9] Зухалро дид.

Аз мӯҳтавои асари Б.Муртазоев «Нақби истиқлол» маълум мегардад, ки он асари сирф ҳучҷатӣ, вале аз нигоҳи сабқ ва ҳусни баён бадеӣ-публицистӣ аст ва аз ин ҷиҳат ба тақозои публицистика, ки чун ҷинси адабӣ «миёни адабиёти бадеӣ ва илмӣ ва дар ҳамқорӣ бо онҳо қарор дорад» [10] қомилан ҷавобгӯст.

Ин асар бо усули нақл ва ҳикоят навишта шуда, аз мочарои туннели Анзоб оғоз меёбад ва зимни баёни ин мавзӯ проблемҳои гуногуни замони истиқлоли ҷумҳуриро ба миён гузошта, дар асоси мисолҳои конкретӣ аз ҳаёти мардуми тоҷик, намоёндагони миллатҳои дигар ва арбобони давлативу сиёсии кишвар дар бораи ин проблемаҳо баҳсу андеша менамояд. Аз ин нигоҳ, «Нақби истиқлол» асари замони нав ва падидаи муҳим дар публицистикаи муосири тоҷик ҳисоб меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: публицистикаи тоҷик, китоби «Нақби истиқлол», қиссаи ҳучҷатӣ, солномаи бадеӣ, падидаҳои воқеӣ.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар масири таърих. Душанбе, 2004. с.9.
2. Нақби истиқлол. -Душанбе: «Адиб», 2007. с.2.
3. Г.Боровик. И вечный бой. // Литература и современность. Т.20. – М., 1980. с.285.
4. Б.Муртазоев. Нақби истиқлол. с.6.
5. Б.Муртазоев. Нақби истиқлол. с.7.
6. Б.Муртазоев. Нақби истиқлол. с.114-115.

7. Б.Муртазоев. Накби истиклол. с.126.
8. Б.Муртазоев. Накби истиклол. с.172.
9. Б.Муртазоев. Накби истиклол. с.181.
10. Черепанов М.С. Проблемы теории публицистики. – М., 1986. с.20.

«ТУННЕЛЬ НЕЗАВИСИМОСТИ» И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

В статье дан анализ документальной повести таджикского писателя – публициста Б. Муртазаева, где строители нового поколения сыграли историческую роль в решении глобальных проблем в экономической и духовной жизни республики. В работе показана активная деятельность президента Таджикистана Э. Рахмон, а также правительства республики в осуществлении важнейших задач, таких как строительство Дангаринского и Анзобского туннелей, Рогунский ГЭС и др.

«THE INDEPENDENCE TUNNEL» AND THE PROBLEMS OF MODERN WORLD

The article is dealt with the analysis of the documentary novelty of Tajik writer and publicist B.Murtazaev where builders of new generation have played a historical role in the decision of global problems in an economic and spiritual life of republic. It is shown the vigorous activity of the president E.Rahmon and as well as the government of Tajikistan in realizing the major problems, such as building of Dangara and Anzob tunnels, Rogun hydroelectric power station etc.

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА

В. Исмаилова

Российско-Таджикский (славянский) университет

Международное движение за гендерное равенство обрело не только силу и размах, но и стало важнейшим условием развития и сохранения мира на планете. Первые энергичные шаги для разработки продуманной, нацеленной на конечные результаты, гендерной политики Правительством Таджикистана были предприняты в тяжелые годы переходного периода. Таджикистан ратифицировал свыше 30 международных конвенций, договоров и протоколов, касающихся прав человека. Правовые и социально-экономические гарантии защиты прав женщин, установленные на конституциональном уровне, регулируются нормативно-правовыми актами. Принят ряд актов программного характера в области охраны прав материнства, детства, репродуктивного здоровья.

В республике реализуется Государственная программа «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей для женщин и мужчин на 2001-2010 годы». Однако разработанной законодательной базы еще недостаточно для достижения реального гендерного равноправия. Не только традиционные, но и новые гендерные проблемы дают о себе знать на всех уровнях в политической, экономической и социальной сферах. Гармонизация гендерных отношений, улучшение положения женщин и мужчин и активизация их участия в социально-экономическом реформировании страны потребует дополнительных усилий не только со стороны правительства, но и самих женщин Таджикистана. Они это хорошо понимают и способны более эффективно пользоваться своими правами в обществе.

Женщины по сей день, ограничены в возможностях реализовать себя, отстаивать свою позицию в семейных отношениях и на высшем уровне.

Домашнее насилие в отношении женщин, речь о котором пойдет дальше, наиболее часто применяемая из форм оказания давления на женщину, не знающую своих прав гарантированных ей Конституцией. Проблема домашнего насилия, или насилия в семье достаточно актуальна для нашего общества, не избавившегося от традиционных, патриархальных, иногда деспотических подходов к семейному укладу. Общество знает о семейном насилии, но не говорит об этом вслух. Либо говорит, но не предпринимает никаких мер по искоренению семейного насилия. Считаем необходимым определить виды насилия. В юридическом понимании этой проблемы до сих пор еще влиятелен старый подход, сводящий все проявления насилия к физическим эпизодам (подлежащим уголовно-правовому регулированию). Но уже бытует и другой подход, согласно которому насильственные преступления понимаются более широко - как включающие в себя не только случаи применения насилия, но и случаи угрозы такого применения. С юридической точки зрения, в первом варианте мы имеем дело с физическими проявлениями насилия, во втором - с психическими.

Психическое насилие, выраженное словосочетанием «угроза применения», понимается как устрашение, запугивание жертвы применением физического насилия, оно чаще всего выражается в создании

впечатления неизбежной расправы при помощи определенных словесных заявлений, жестов, демонстрации оружия или других предметов.

К преступлениям против личности, связанным с сексуальным домашним насилием, относятся убийство, доведение до самоубийства, побои, истязание, оскорбление, изнасилование, насильственные действия сексуального характера, понуждение к действиям сексуального характера, половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста, развратные действия, хулиганство, вовлечение в занятие проституцией.

Любое насилие опасно и тем, что закрепляет социальную пассивность женщин как личности. Несмотря на разнообразие типов насилия, сама агрессия обычно имеет единичные механизмы возникновения и развития. Особо следует отметить парадоксальное явление: несмотря на развитие демократических процессов, женщины утрачивают многие преимущества, которые они имели в прошлом. Рыночная конкуренция болезненнее всего сказывается на женщинах, вынуждая часто принимать мужской стиль лидерства и поведения или, напротив, становиться жертвой насилия. Именно на женщину социальный прессинг давит сильнее всего. Женщина является основной жертвой тех социальных изменений, которые охватили общество переходного периода. Среди лиц, подвергаемых в целом насилию различного рода, женщины составляют подавляющий по численности контингент: они являются объектами насильственных действий характерных для всего нашего общества, а также группой, в отношении которой в массовом порядке осуществляется ряд специфических проявлений насилия.

В середине 1998 года впервые на страницах государственных печатных средств массовой информации республики впервые за годы независимости стали появляться материалы, посвященные проблеме насилия. В августе 1998 года в «Народной газете» корреспондент Мария Васильева опубликовала интервью под заголовком «Насилие как оно есть».[1] Автор признается, что тема, поднимаемая в материале, в обществе запретная: «До недавнего времени на тему насилия было наложено табу. О ней не говорилось, не писалось, ее не обсуждали». С председателем Ассоциации «Женщины науки Таджикистана» Мухибой Якубовой автор обсуждает появление первых центров психологической реабилитации женщин.

В это же время на страницах еще одной государственной газеты «Вечерний Душанбе» появляются материалы, посвященные проблеме насилия. В марте 1998 года под рубрикой «Подробности» появляется первая расширенная заметка, в которой поднимается эта проблема.[2] В материале говорится о том, что в Душанбе участились случаи угроз и физического насилия со стороны религиозных экстремистов над девушками местной национальности, чей внешний облик не соответствует канонам ислама.

Позже журналисты постепенно отходят от заметок. О насилии пишут в других жанрах журналистики. Чаще всего журналисты печатных изданий поднимают проблему насилия в жанре судебного очерка. В качестве жертв порой выступают не только женщины, но и дети. Как показывают исследуемые материалы, а также практика последних лет, только при поддержке возникающего в стране женского движения стало возможным по-иному сформулировать сами корни и причины насилия над женщинами.

В качестве анализа интересен номер газеты «Вечерний Душанбе» в 2000 году, посвященный Всемирному Дню прав человека.[3] На обложке газеты изображен мужчина, который держит за поводок женщину, сидящую на четвереньках. Ниже приведены статистические данные. «Анализ 600 социологических анкет показал, что 87 % женщин Таджикистана сталкиваются с различными формами насилия, 30% из всех опрошенных мужчин признали, что существуют все формы насилия, 23 % указали на физическое, 12 % - на моральное насилие». В статье автор Салимахон Вахобзаде пишет о том, что проблему насилия необходимо рассматривать не только как социально-политическую, но и как проблему репродуктивного здоровья населения. Приведены статистические данные Министерства внутренних дел. Автор рассматривает все виды насилия. В заключении материала автор дает рекомендации читателям – что делать, если вы подверглись насилию и делает выводы.

Эффективный способ предупреждения насилия состоит не столько в прямом воздействии на возникающие ситуации, сколько в создании условий, препятствующих их возникновению, а также в разрешении предконфликтных ситуаций правовыми способами. В рамках ООН был подготовлен документ, специально посвященный проблемам насилия против женщин, это - Декларация об искоренении насилия в отношении женщин, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 20 декабря 1993 года. «Один из пунктов Европейской стратегии борьбы с насилием над женщинами рекомендует получить более полное представление о масштабах жестокого обращения с женщинами».[4] Считается, что физическое насилие может выражаться в нанесении ударов, побоев, ранений и в ином воздействии на наружные покровы тела человека посредством применения физической силы, холодного и огнестрельного оружия либо иных предметов, жидкостей, сыпучих веществ и т. д., а также в воздействии на внутренние органы человека без повреждений наружных тканей путем отравления или спаивания одурманивающими средствами.

Термин «насилие в семье» в юридическом контексте означает ненормальное, жестокое обращение одного человека в отношении другого/гой, состоящего/щей с ним в близких отношениях». Материалы печати

квалифицируют “домашнее насилие”, выступающее в разных видах: 1) конфликты между родителями и детьми, 2) конфликты, где пострадавшими оказываются женщины, 3) конфликты, где пострадавшими оказываются мужчины, 4) конфликты, связанные с отношением к пенсионерам. Если конфликты взрослых и детей в основном связаны с проблемами воспитательного характера, а конфликты с пожилыми - с непониманием между поколениями, то конфликты, где потерпевшими оказываются женщины, имеют совсем другую природу.

Интересен для детального рассмотрения целый цикл публикаций на эту тему в столичных печатных изданиях. В газете «Вечерний Душанбе» опубликована статья «Прости, тут сие время. . .». На первой полосе газеты помещена фотография женщин, закрывающих лица руками. Подпись под фотографией: «По вечерам на улицах Душанбе можно увидеть разодетых, сильно накрашенных девочек, которые сами дежурят возле наших престижных ресторанов. Они занимаются проституцией, и порою – с ведома своих родителей. Причины разные: домашнее насилие, алкоголизм, наркомания, материальные невзгоды. . . Что происходит с нашим обществом?». Автор этого материала – Председатель НПО «Модар» Гулчехра Мирзоева. В материале приведены мнения самих детей. Автор делает вывод, что на занятия проституцией их толкает домашнее насилие и желание заработать.[5] В заключении статьи автор обращается к читателям с просьбой быть милосердными к детям. Рядом помещена статья о центре доверия «Для тех, кто стал жертвой насилия – в Душанбе открылся бесплатный консультативный центр «Бовари». Как и в предыдущем материале, автором выступает специалист (консультант консультативного центра «Бовари» София Касымова). Статья посвящена деятельности центра, в котором оказывают психологическую, юридическую и доврачебную медицинскую помощь.

На основании печатных материалов можно составить представление об освещении проблемы насилия в таджикских печатных изданиях сквозь гендерную призму. Семейные стычки и скандалы рассматриваются как проявления патриархальных структур власти в широком смысле. Журналисты не подвергают сомнению представления об основах патриархального соотношения между полами, что выражается, в частности, в признании “природного предназначения” женщины- матери. Часто также признается традиционный расклад патриархальной дихотомии и в той его части, которая касается предписания индивидам разных полов различных моделей поведения. У мужчин это - агрессивнo-наступательные методы утверждения своей точки зрения, что же касается женщин, то им, в соответствии с этой моделью, скорее надлежит уступать или добиваться своего с помощью изворотливости. Так, в газете «Вечерний Душанбе» в 2004 году были опубликованы несколько статей, в которых раскрывается эта тема. Гульнора Амиршоева публикует статью «Битье определяет сознание, - так думают наши мужчины, а женщины не хотят с этим бороться».[6] Автор описывает историю женщины, которая подвергается семейному насилию и говорит о распространенности этого явления в Таджикистане. В материале приводятся результаты исследования ОО «Гендер и развитие». Гульнора Амиршоева рассматривает причины насилия, приводит мнение экспертов и данные анкетирования женщин сельской местности. Часто в средствах массовой информации встречается традиционное занижение женских качеств, хотя часть журналистов считает, что к рыночным условиям женщины и мужчины приспосабливаются по-разному, причем женщины (вопреки расхожим представлениям) проявляют большую гибкость. Это вызывает агрессию со стороны мужчин. Признание несоответствия традиционных половых стереотипов условиям современной реальности подталкивает к действительному сопротивлению. Нужно сказать, что взаимоотношения в семье давно признаны сферой, которая поддается правовому регулированию с трудом. Действительно, пострадавшие часто не хотят, а иногда и не могут обращаться за помощью, связанной с применением уголовных мер воздействия. Как в полиции, так и в судах по традиции все еще бытует некое “особое отношение” к проблемам, возникающим в семье. В УК нет специальных статей, предусматривающих ответственность за преступления, совершенные в семье, лицами, находящимися в родственных отношениях, а женщину в массовом сознании до сих пор нередко рассматривают как виновную в возникновении конфликта и «провокации» насилия. Следствием такого отношения явилась эскалация семейного насилия против женщин.

В печатных материалах затрагиваются вопросы о том, что лежит в основании женских стрессов, в результате которых женщина может проявлять агрессивность. В качестве главной причины нередко выдвигался алкоголизм мужей или близких мужчин. Указываются и другие причины стрессов, например, плохие жилищные условия, плохое воспитание, сексуальная неудовлетворенность и подобное. Особо настораживает, опыт незащищенности перед законом, который пережили женщины –жертвы насилия. Насильственный характер социальных воздействий на женщин проявляется постоянно, поэтому психические срывы, стрессы и агрессивность можно рассматривать как результат воздействия определенных социальных технологий. Резкая смена этих технологий в последние годы дает возможность судить о характере и глубине их воздействия.

Никто из журналистов, поднимающих тему насилия, не делает вывод о том, что в решении этой проблемы основные надежды нужно возлагать не столько на улучшение законодательства, сколько на

некоторые общенациональные усилия по выработке и установлению первичных оснований и мотивов исторического творчества, которые уже потом можно будет рационализировать в виде законодательных инициатив. В сегодняшней ситуации нужно менять именно внутреннюю гендерную систему общества, существенно ориентированную на механизмы насилия. Можно также сделать вывод, что проблема насилия в современном обществе упирается так же в чисто экономические механизмы. Журналисты не публикуют статей, посвященных предупреждению актов насилия. Мы объясняем этот факт следующими двумя причинами. Прежде всего большинство журналистов полагают, что читатели ждут какого-нибудь скандала. Во вторых, жертвы попыток насилия всегда стараются не распространяться по этому поводу. Статьи не касаются таких тем, как групповое (несколько жертв) насилие, ограбление, битье. Такие факты встречаются в Таджикистане крайне редко и объясняются национальной ментальностью. Этим же объясняется отсутствие сексуального насилия женщин в возрасте от 55 лет и дальше. Наибольшее внимание СМИ уделяют группе 19-34. Все возрастные группы подвергались физическому насилию. Сравнительно небольшой процент физического насилия всего 8,33 % определяет насилие над женщинами старше 55 лет. Это объясняется традиционным почитанием и уважением к пожилым людям на Востоке. Психологическое насилие присутствует в группе 0-18, так как родители и старшие братья могут запрещать девочкам и девушкам какие то виды одежды и формы поведения. Эти психологические угрозы часто сопровождаются и физическим насилием. Экономическое насилие присутствует в основном в группах 35-54 и 55 и более. К сожалению, таджикские журналисты не заинтересованы в поиске фактов убийств или преступлений, совершенных незнакомыми людьми. Это может объясняться отсутствием работающих отношений с органами внутренних дел. Как правило, насильник бывает знакомым. Насилие со стороны бой-френда замечается только в физическом и экономическом видах насилия. Возможно этот факт объясняется тем, что таджикские женщины не склонны сообщать в полицию о правонарушениях бой-френда. Со стороны начальников, дальних и близких родственников жертв физическое насилие уступает место сексуальному. Напротив бывший муж прибегает к физическому насилию, а иногда и к экономическому, отнимая у жертвы деньги и драгоценности. Иногда бывшие мужья совершают убийства, но чаще всего убийства совершают реальные мужья, делая насилие формой семейной жизни.

Еще одна особенность - обычно статьи посвященные насилию публикуются в криминальной хронике, крайне редко издания публикуют на своих страницах статьи, посвященные проблеме насилия под рубриками, имеющими социальный характер.

Большинство сюжетов СМИ создают образ преступника-насильника, который в момент совершения преступления находился под влиянием различных факторов, например, психологический стресс, алкогольное или наркотическое опьянение, сексуальное воздержание или «неразумное», «провоцирующее» поведение жертвы. Такого рода освещение проблемы насилия способствует усилению утверждения, что насилие (изнасилование или избиеение) – это изолированный, «исключительный» акт поведения человека, рассматривающийся в отрыве от других социальных проблем, и от характера взаимоотношений между мужчинами и женщинами в обществе в целом. Необходимо осознать, что сотрудники СМИ могут оказать существенное влияние на изменение отношения общества к насилию против женщин. Если СМИ будут нацелены только на освещение сенсационных фактов для увеличения численности своих читателей, тогда проблема насилия будет постоянно обостряться.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гендерное равенство, домашнее насилие, социальная пассивность женщин, предупреждение насилия, освещение проблем насилия, статьи посвященные насилию.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Народная газета» 21 августа 1998 г.
2. «Вечерний Душанбе» 27 марта 1998 г.
3. «Вечерний Душанбе» 8 декабря 2000 г.
4. Таджикистан: на пути к гендерному равенству. Душанбе 2003. с. 56.
5. «Вечерний Душанбе» 9 июля 2004 г.
6. «Вечерний Душанбе» 24 сентября 2004 г.

ИНЪИКОСИ ПРОБЛЕМАИ ХУШУНАТ АЛАЙҲИ ЗАНОН ДАР ВОСИТАҶОИ АХБОРИ ОММАИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба инъикоси проблемаи хушунат дар нашрияҳои ҷомии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф мавзӯи хушунатро нисбати занон таҳлил ва тадқиқ менамояд, ки чӣ дараҷа ин проблема дар Тоҷикистон воқеӣ аст. Дар мақола муаллиф намудҳои хушунатро аз рӯи маводи воситаҳои ахбори оммавии Тоҷикистон доир ба ин мавзӯ ба тадқиқ мегирад.

COVERAGE OF VIOLENCE ISSUES AGAINST WOMEN IN TAJIKISTAN'S MASS MEDIA

The article is devoted to the problem of violence illumination over the printed editions of Republic of Tajikistan. The author develops the theme of violence over women and analyzes, how much this problem is actual for Tajikistan. In republic, there is the State program is under realization, which name is «The Basic directions of the state policy on maintenance of the equal rights and opportunities for women and men for 2001-2010». However, the legislative bases is still not enough developed to achieve real gender equality. In the article, the author considers kinds of violence and makes the analysis of publications of the tajik printed mass media on this theme.

ҲУЗУРИ НИМ ҚАРНИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ЭРОН

Ризо Ҳодӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамакнун дар Эрон телевизион беш аз ҳар расонаи дигаре мавриди истифода қарор мегирад ва асаргузортарин расона дар байни ақшори мухталифи ҷомеа мебошад. Дар ин таҳқиқ таърихи телевизион дар Эрон ба се давра тақсим гардидааст:

- давраи пайдоиш ва рушд, ки марбут ба солҳои қабл аз инқилоб аст (1958-1978);
- давраи руқуд, ки марбут ба даврони инқилоб ва солҳои ҷанг аст (1978-1990);
- давраи пешрафти мучаддад, ки марбут ба солҳои ахир аст.

Сипас, ба баррасии тағйир ва таҳаввулоти созмонии телевизион ва ба таъби он, ба мӯҳтавои телевизион дар он пардохта шудааст.

Нуқтаи оғозини иртиботи модерн давраест, ки инсон тавонист бидуни ирсоли пайки ҳузурӣ ва ё истифода аз номарасон, паёми худро ба таври «онӣ» ирсол кунад. Замоне, ки Морис телеграфро ихтироъ кард, инсонҳо тавонишанд дар ду макони мутафовит бо ҳам иртибот барқарор кунанд. Ба дунболи он, телефон бо интиқоли садо дар лаҳза хисси наздиктареро аз ин тариқ фароҳам намуд. Бо васл шудани телефон ба компютерҳои инфиродӣ ва ба вучуд омадани интернет, иртиботи ҳамзамони навишторӣ, савтӣ ва тасвирии дусӯя ва чандсӯя барои башар имконпазир шуд. Иртиботи радиои ва телевизионӣ низ дар ин раванд нақши муҳиме дар тавсияи ҷаҳони маҷозии маҳаллӣ ва минтақаиву ҷаҳонӣ доштаанд. Муҳимтарин таҳаввуле, ки дар асари ба вучуд омадани санъат, ҳамзамон ба вучуд омад, аз байн рафтани маъноӣ қаблӣи фазову макон буд. Муҳим нест, ки як фард дар кучо зиндагӣ мекунад, муҳим ин аст, ки дар ҳити «қаламрави санъати ҷаҳонии иртибот» аст.

Ду баҳси муҳим дар ин пешрафт нақш доштаанд: баҳси сахтафзорӣ ва баҳси нармафзорӣ.

Бӯди сахтафзорӣ тобеи санъати технологияи ҷаҳонии иртибот аст. Дар воқеъ, тамоми саноеъ, ки имкон ва технологияи дастрасии ҳамзамон ба онҳо вучуд дорад, назари телекс, телефон, факс, интернет, радио ва телевизионҳои ҷаҳонӣ (моҳвораӣ) аҷзои ин санъат ба шумор меоянд, аммо бӯди нармафзорӣ марбут ба мӯҳтаво ва додаҳоест, ки бар сахтафзор ишора шуда, ғолиб мешавад ва иттилоот гардиши онро ташкил медиҳад. Бо тавачҷӯх ба матолибе, ки дар боло ироа шуд, телевизиони дорой абъоди сахтафзорӣ ва нармафзорист. Бӯди сахтафзори он мӯҳтавоҳо ва иттилооти мавҷуд дар ин васила аст ва ҳадаф аз ин баррасӣ донишҷӯи ин мавзӯ аст, ки оё, дар Эрон бӯди нармафзори ҳамзамон бо бӯди сахтафзорӣ рушд доштааст? Аз ҳамин рӯ, тағйиру таҳаввулоти телевизионро ба унвони яке аз аркони асосии ин пешрафт дар Эрон дар давраҳои мухталифи замонӣ – аз ибтидо то имрӯз мутолиа хоҳем кард.

Пайдоиш ва рушди телевизиони хусусӣ

Васоили иртиботи навин ҳама, ба ҷуз телевизион, дар ибтидо бо ҳимояти давлат ба вучуд омаданд. Телевизион тақрибан бар хилофи риволи бисёре аз кишварҳои дунё кори худро ба сурати хусусӣ оғоз кард. «Рӯзи ёздаҳуми меҳрмоҳи 1337 (дуввуми октябри 1958), вақте ки ханӯз дар нима аз кишварҳои ҷаҳон фиристандаи телевизион вучуд надошт ва ҳангоме ки бисёре аз кишварҳои осийё бидуни телевизион буданд ва ханӯз ҳафт сол монда буд, то телевизион дар Ҳинд гушоиш ёбад, аввалин фиристандаи телевизионӣ дар Эрон ифтитоҳ шуд. Дар он сол фақат 66 кишвар дар ҷаҳон телевизион доштанд. Қудрати ин фиристандаи телевизионӣ фақат 3 киловатт буд ва фақат дар шуои 170 километрии Техрон имкони мушоҳидаи тасовири сиёҳу сафеди он фароҳам мешуд».[1] Молики телевизиони хусусӣ дар Эрон Собит Посол буд, ки молики корхонаи «Пепси-кола» дар Техрон буд.

Огоҳиҳои мардум аз телевизион қабл аз омадани он ба Эрон дар он замон тавассути рӯзнома анҷом мешуд ва чун бештарин хонандагони рӯзномаро афроди равшанфикри ҷомеа ташкил медоданд, ин огоҳиҳо бештар дар дастрасии як идда буд ва мардуми одӣ камтар аз телевизион қабл аз

омадани он ба Эрон иттилоъ доштанд. Ҳар чанд вақт як бор хабарҳо ва мақолоти тозае дар бораи телевизион мунташир мешуд. Ба унвони мисол, дар хурдодии соли 1321 (июни 1942), дар айни даргириҳои ҷанги ҷаҳонии дуввум, маҷаллаи «Иттилооти ҳафтагӣ», ки дар он замон пурпиражтарин маҷаллаи оммаписанди Эрон буд, тарҷумаи гузориши як мусоҳиба бо Ҷон Бёрд – ихтироъкори телевизионро ҷоп кард. Пас аз шаш сол, дар маҷаллаи «Сухан», ки як маҷаллаи равшанфикрӣ буд, мақолае ҷоп шуд ба номи «Оё, телевизион барои Эрон лозим аст?». Баъд аз ҷаҳор моҳ аз мақолаи «Сухан», маҷаллаи радиои Эрон, ки мутахассиси радио буд, мақолае таҳти унвони «Телевизиони Техрон чӣ мавқеъ шурӯъ ба кор хоҳад кард?» ҷоп кард. Дар як ҳамчунин шароите ҳама ҷо сӯҳбат аз телевизион буд ва мардум бо якдигар дар ин маврид сӯҳбат мекарданд ва мехостанд бидонанд, ки оё ин мавзӯ ҳақиқат дорад? Ва Техрон дар ояндаи наздик телевизион хоҳад дошт? Ё ин мавзӯ шояд аст.[2] Аммо дар мавриди мӯҳтавои телевизиони хусусӣ телевизиони Эрон дар соли 1958 рӯзе ҷаҳор соат барнома иҷро мекард, ки ҳудуди як панҷуми он оғаҳҳои таблиғотӣ буд ва телевизиони Техрон, дарвоқеъ, як фиристандаи комилан тичорӣ буд. 48% барномаҳои телевизиони Техронро тавлидоти хоричӣ ва 52% бақияро барномаҳои зиндаи эронӣ ташкил меод. Таблиғоти бозаргонии он бештар ба сурати слайд ва марбут ба колоҳое буд, ки молики телевизиони хусусӣ намояндагии онро дар Эрон дошт (монанди «Пепси-кола», рӯкаши лостики автомобили «Ҷенерал»). Пушиши аввалин телевизиони Эрон дар даҳумин соли фаъолиятш фақат 8,7% ҷамъияти кишварро шомил мешуд.[3] Дар он солҳо ба далели набуди имконоти фанӣ, ба вижа, дастрасӣ надоштан ба дастгоҳҳои видеои типии студияӣ, ғайр аз филмҳо бақияи барномаҳо ба сурати зинда пахш мешуд ва ин вазъият то панҷ сол идома дошт. Маҷмӯи коркунони аввалин фиристандаи телевизион дар Эрон 60 нафар буданд.[4]

Баъд аз таъсиси телевизион дар Техрон навбат ба эҳдоси дуввумин телевизиони хусусӣ дар Ободон расид. Ин амр шояд ба ин далел буд, ки дар он солҳо дар Ироқ қудрати руҳ дода буд ва равобити Эрон бо Ироқ хуб набуд.[5] Ба ҳамин далел, Эрон барои муқобала бо паёмҳои телевизиони Басра, ки мардуми марзӣ онро дарёфт мекарданд, ба телевизиони хусусӣ кӯмаки молӣ кард, то телевизион дар он ҷо таъсис кунад, ки барномаҳои бештаре аз телевизиони Техрон дошта бошад ва тамомии он минтақаро пушиш диҳад. «Қудрати телевизиони Ободон панҷ баробари Техрон буд, то битавонад зимни пушиши аксари шаҳрҳои Хузистон ва шаҳрҳои марзии Ироқ, Кувайт ва куллияи хавзаи халиҷи Форсеро низ пушиш диҳад. Телевизиони Ободон ҳар шаб ҳудуди панҷ соат барнома пахш мекард ва барномаҳо ба ду забон: арабӣ ва форсӣ буданд».[6] Ба назари ман, ин аввалин истифодаи сиёсии давлат аз телевизион барои пеш бурдани аҳдоф дар Эрон буд, ҳарчанд ин кор ба сурати ғайримустақим анҷом шуд. Як нуктаи дигар, ки ҳарчанд дар таърихи телевизиони Эрон дар хошия қарор дорад, вале таъсироти на чандон камеро ба фарҳанги мардум доштааст ва он масъалаи эҷоди телевизиони Амрико дар Эрон дар соли 1960, яъне 2 сол пас аз телевизиони хусусӣ буд. Мучаввизи ин телевизион тавассути давлати Эрон ба артиши Йёлотии Муттаҳидаи Амрико дода шуда буд ва дар Техрон ифтиҳо гардид. Мӯҳтавои телевизиони Амрико ҷуз ду бахши хабарии 5 ва 15 дақиқай, ки дар Техрон тавлид ва пахш мешуд, бақия ба сурати навори видеоӣ ё филм бо хавопаймоҳои артиши Амрико, ки парвозҳои мустамар ба Техрон дошт, аз Амрико ба Техрон ҳамлу пахш мешуд. Баъд-ин тартиб, барои нахустин бор дар таърихи иртибототи Эрон, бидуни ҳузури давлат, ду расонаи ғайридавлатӣ ва як расонаи бегона асри телевизион дар Эронро шакл доданд.[7] Албатта, ҳамон тавр, ки гуфта шуд, ин телевизион дар хошия қарор дошт, чун матолиби он ба забони англисӣ буд ва дарсади бисёр андаке аз дорандагони телевизион метавонистанд аз барномаҳои он истифода кунанд.[8] Ин телевизион ду вижагии муҳим дар муқоиса бо телевизиони Эрон дошт. «Яке ин ки, ин телевизион намояндаи фарҳанги ғарбӣ ва ҷомеаи Амрико буд ва ҳадафи артиши Амрико аз таъсиси ин фиристанда дар Техрон пур кардани вақти фароғати низомӣни амрикоии муқими Техрон ва хонаводаҳои онон буд. Дуввумин вижагии истиқлоли комил он буд, ки давлати Эрон ҳеч контроле бар мӯҳтавои барномаҳои он надошт, тибқи тақвими суннатии Эрон амал намекард ва комилан мунтабиқ бар фарҳанг ва одоби русуми Амрико буд».[9] Дар ниҳоят, ин ки телевизиони хусусӣ тавонист нуктаи оғозини суръатбахшӣ ба раванди ҷаҳонӣ шудан дар Эрон шавад. Ҳарчанд эронӣён қабл аз ин тавассути рӯнома ва баъд аз он радио бо таҳаввулотии кишварҳои дигари ҷаҳон ошно шуда буданд, вале таъсиреро, ки тасвир, он ҳам аз навъи мутаҳаррик, метавонад бар зехни инсон бигузорад, набояд фаромӯш кард.

Шояд то ба он рӯз эронӣён, масалан, роҷеъ ба раиси ҷумҳури Амрико матолиберо хонда ва ё акси онро дар рӯномаҳо дида буданд ва ё ҳатто садои ўро дар радио шунида буданд, вале дидани филми ў, роҳ рафтани зиндагӣ қардан ва ғайраро мардум ба сурати айни ҳис накарда буданд. Онон ё шунида буданд, ё хонда буданд ва телевизион тавонист дунёи ҷадидеро пеши ҷашми онон боз кунад, ки варои тасаввури онон буд. Ин оғоз шомили дарсади бисёр каме аз мардуми Эрон мешуд ва ҳанӯз бисёре аз мардум аз дунёи атрофи худашон беиттилоъ буданд ва доираи дидашон маҳали зиндагиашон буд, аққалияте, ки телевизион доштанд, аз табақаи мураффаҳ ва равшанфикри ҷомеа

буданд ва телевизион монанди тамоми васоили иртиботии ҷадид дар ибтидо хоси ин афрод буд. «Телевизион дар ибтидо як василаи зинатӣ ва гаронқимат буд, ба тавре, ки дар дастгоҳҳои аввалия аз қоб (чаҳорҷӯб)-и тилло барои даври сафҳа истифода шуда буд».[10] Нуктаи охир, ин ки истифода аз телевизион дар ин замон ба сурати гурӯҳӣ низ анҷом мешуд, ин истифода мухтасси авом буд, ки дар қаҳвахонаҳо ва марокизе, ки мардум ҷамъ мешуданд, анҷом мешуд. Ба ҳар ҳол, истифодакунандагон дар ин замон иддаи каме аз мардуми Эрон буданд. Баъд аз пайдоиши телевизиони миллии теъдоди бинандагони телевизион низ зиёдтар шуд.

Телевизиони миллии Эрон

Телевизиони миллии Эрон дар обонмоҳи 1345 х. (=октябри 1966), 8 сол баъд аз таъсиси телевизиони хусусӣ дар Эрон оғоз ба кор кард. Дар он замон бинандагони телевизион бо ҷаҳор интиҳоб (канал) рӯ ба рӯ буданд: телевизиони хусусӣ, телевизиони Амрико, телевизиони миллии ва телевизиони омузиш (ин фиристандаро Вазорати омузишу парвариш таъсис карда буд ва пӯшиши он маҳдуд ва фақат дар сатҳи Техрон буд ва куллияи авомили тавлиди он коркунони ҳамон вазоратхона буданд). Қудрати фиристандаи давлатӣ беш аз се баробар қудрати телевизиони хусусӣ ва системаи он мутафовит бо системаи телевизиони хусусӣ буд ва таҷҳизоти он пешрафта ва ба рӯз буд. Телевизиони давлатӣ барои он ки битавонад бинандагони хусусиро ҳам дошта бошад, системаеро пиёда кард, ки дорандагони телевизиони хусусӣ низ битавонанд аз он истифода кунанд. Бо ин кор, телевизиони хусусӣ ба инзиво кашида шуд.[11] Телевизиони миллии Эрон пас аз ҳазфи телевизиони хусусӣ ба густариш дар шаҳрҳои дигари Эрон иқдом кард, ба тавре ки дар соли 1972 тамоми шаҳрҳои Эрон, ки ҷамъияти онҳо болои 100 ҳазор нафар буданд, зери пӯшиши телевизионӣ қарор гирифтанд. Ин мизон шомили 79% ҷамъияти шаҳрнишини кишвар ва 31% ҷамъияти рустой мешуд. Ин шароит дар ҳоле буд, ки матбуот дар Эрон натавониста буданд ба ҳамчунин ҷойгоҳе бирасанд.[12]

Даврони рукуди телевизион (даврони инқилоб ва солҳои ҷанги Эрону Ироқ)

Дар ин қисмат аз мақола ба баррасии таъсири телевизион дар дастбӣ ба инқилоби исломӣ хоҳем пардохт. Дар солҳои 1978-1979 сиёсати давлат дар баробари телевизион тағйир кард. Контроли шадид бар барномаҳои пахшшуда ва сензура дар авҷи худ қарор гирифтанд.

Аз муҳимтарин иттифоқот дар ин даврон эътибор ё истеъфои бисёре аз мудирон ва коркунони садо ва симо буд. Эътиборкунандагон хостори озодии баён ва аз байн бурдани муҳити ихтинокӣ арьоб ва истиқлолу бетарафии радио ва телевизион буданд. Ин аввалину охирин бор буд, ки аҳли расонаҳо ба даҳлатҳои давлат дар заминаи муҳтавои телевизион ба ин шиддат муҳолифат мекарданд ва ин иқдом кӯмаки бисёре дар бедории мардум барои дастбӣ ба пирузӣ дар инқилоб буд. Дар рӯзи 13 обони 1357 (3 ноябри 1978) филмбардорони хабарии телевизион тавонистанд бо истифода аз фармони лағви сензура дар телевизион, аз ҷараёни даргирии хунини маъмурони ҳукумати низомӣ бо донишҷӯёни Донишгоҳи Техрон филми хабарии муассире таҳия ва пахш кунанд. Намоиши ин филм, ки оғозгари ахбори бидуни сензураи телевизион буд, башиддат бар афкори умумӣ таъсир гузошт. Рӯзнамаҳо ин филмро дар навъи худ як часорати ҳирфай ҳамроҳ бо маҳорат номиданд ва онро дақиқтарин гузориш ва санади ҳодисаи донишгоҳ муаррифӣ карданд. Фардои он рӯз телевизион ба ишғоли низомӣ даромад ва то 21 баҳмани 1357 (= 9 феввали 1979) идома дошт. Бо ин кор, куллияи тавлидоти телевизион мутаваққиф шуд ва фақат барномаи такрорӣ пахш мешуд. Дар ин даврон телевизион ҳам аз тарафи бузургони динӣ ва ҳам аз тарафи мудирони садо ва симо, ки истеъфо дода буданд, таҳрим шуд. Ман фикр мекунам, ки ин даврон бӯҳронитарин вазъият барои телевизион аз оғози пайдоишаш дар Эрон то ба ҳол будааст. То ба ҳол дар ҳеҷ давроне телевизион ин қадар ба инзиво кашида нашуда буд. Дар баъд аз зӯҳри ҳамон рӯз, дар ҳоле ки ҳанӯз набарди мардум бо қувваҳои низомӣ ба таври пароканда идома дошт, оятуллоҳ Толиқонӣ (аз раҳбарони мубориза) дар як паёми телевизионӣ аз эътиборкунандагони радио ва телевизион хост, ки бар сари қори худ бозгарданд. Пас аз пахши ин паём коркунони радио ва телевизион дар назди Созмон, дар хиёбони Ҷоми ҷамъ ҷамъ шуданд ва ҳазорон нафар аз мардум ба онҳо пайвастанд. Ба ин тартиб, қувваҳои низомӣ ҳамроҳ бо танкҳои худ ва бидуни даргирӣ бо мардум он чоро тарк карданд ва эътиборкунандагон вориди радио ва телевизион шуданд. Дар соати 19.20 ҳамон рӯз саранҷом, коркунони фанӣ тавонистанд фиристандаи телевизионро ба кор андозанд ва телевизион дубора қори худро шуруъ кард.[13] Ва аммо дар мавриди муҳтавои телевизиони ҷадид ҳамин қадар биғям, ки ба таври қатъӣ бояд тақрибан 90% муҳтавои худро тағйир меод. Чун муҳтавоҳои қаблӣ бо бисёре аз аҳдофи инқилоб мутаваққиф буд. Бино бар ин, телевизион дар солҳои аввали пас аз инқилоб дучори мушкилоте дар таҳияи муҳтавоҳои ҷадид шуд. Дар авохирӣ соли 1960 бештарин таъсири пирузии инқилоб бар расонаҳо дар телевизион дида

мешуд. Ду сол қабл аз инқилоб ҳар рӯз ба таври мутавассит 717 дақиқа барнома аз телевизион пахш мешуд, ки дар ин даврон ба нисф коҳиш ёфт. Ғайр аз ин тағйирот, мӯҳтаво низ комилан тағйир карда буд. Дар ҳоле, ки ҳудуди 12% соатҳои пахши телевизиони соли 1977 ба пахши мусиқӣ ихтисос дошт. Ин нисбат дар ин давра ба сифр табдил шуда буд ва ҷои пахши онро сурудҳои инқилобӣ гирифт.

Яке аз тағйироти муҳими дигар ҳазфи комили пахши ҳар навъ паёми бозаргонӣ аз ин расонаҳо буд, ки ба мӯддати даҳ сол идома дошт. Бахши умдаи ин таҳаввулот, ки дар амал метавонист аз шумори бинандагони телевизион бикӯҳад, ношӣ аз моҳияти ин расона ва вобастагии шадиду деринаи телевизиони Эрон ба тавлидоти ғарбӣ буд. Зоҳиран, танҳо роҳи ҳалли мумкин ва роҳату бидуни дарди сар дар як ҳамчунин шароите, истифодаи бештар аз калом ба ҷои тасвир буд. Ба иборати дигар, танҳо роҳи ҳал барои бақои телевизион интиқоли сахме аз барномаҳое, ки метавонист радиой бошад, ба телевизион буд. Дарвоқеъ, ҷабрҳои марбут ба таҳияи имконоти мавриди ниёз барои телевизион ва мумкин набудани дастбӣ ба имконоти мазкур сабаб шуд, ки барои бақои телевизион миқдоре аз хасисаи тасвирии телевизион коста ва хасисаи радиой ба он дода шавад ва телевизиони ҷадиде ба вучуд ояд, ки метавон онро «телевизиони радиой» номид. Аз ин сӯҳбатҳо метавон ин натиҷаро гирифт, ки телевизион дар ин даврон ба ду далел дучори руқуд шуд:

1. Тағйири иҷборӣ дар мӯҳтаво – дар он замон дар ҷомеа арзишҳо ва ҳинҷорҳои хосе шакл гирифта буд, ки табиатан телевизион дар барномасозӣ ва пахш бояд аз онҳо табиат мекард. Ин дар ҳоле буд, ки дар архиви садо симо тақрибан аз ин мӯҳтавоҳои ҷадид чизе ёфт намешуд. Садову симо дар ин замон фақат бояд тавлид мекард ё ҳатто дар хариди барнома аз хориҷ аз кишвар дучори маҳдудиятҳои бисёр буд. Дар ин замон буд, ки мушкили дуввум матраҳ мешавад.
2. Телевизиони Эрон барои тавлидоти ҷадид ба имконоти фанниву молӣ ва ҳамчунин, мутахассисон дар ин замина ниёз дошт, ки ин масоил дар камтарин миқдори худ буд.

Ин шароит дар замони ҷанг бо Ироқ низ идома пайдо кард, зеро дар даврони ҷанг Эрон ҳам дар таҳрими иқтисодӣ қарор дошт ва ҳам дар шароити ҷанг буд. Телевизион дар як ҳамчунин шароите харчанд бо кайфияти бисёр пойин, тавонист рӯи пой худ биистад. Дар тамоми солҳои ҷанг ба таври тамомвақт шиори «Марг бар Амрико» нақли тамомии маҳофили сиёсӣ ва ғайрисиёсӣ буд. Телевизион низ аз ин фазо ҷудо набуд ва дар барномасозии худ фазои зиддиамрикоиро риоят мекард. Бисёре аз сериалҳои хориҷӣ ва барномаҳои фарҳангиву сиёсӣ, ки сохта мешуд, ахбор ва ҳатто барномаҳои кӯдаку навҷавон низ бар асоси ин идеологияи ҳоким сохта мешуданд. Дар зимн, аз муҳимтарин сиёсатҳои дигари садо симо дар ин даврон инъикоси ахбори ҷангу тасовири мустанад аз фазои ҳоким бар ҷабҳаҳо буд. Ба дунболи ин масъала сохти барномаҳое бо мазмунҳои шаҳодатталабӣ, рашодат, исору шӯҷоат ва ғ., ки дар ҷомеа аз арзишҳои ғолиби он замон буд, шуруъ шуд. Телевизион тавонист ин арзишҳоро дар тӯли солҳои ҷанг ва ҷанд сол баъд аз он дар болотарин ҳадди худ бибарад ва дар ҳамон ҷо ниғаҳ дорад. Ва онро дар афроди бисёре аз ҷомеа дарунӣ кунад. Бо нигоҳи гузаро ба ҷадвали пахши телевизион дар ин даврон метавон гуфт, мо дар ин даврон ба камтарин мизон дар тавлиди сериалҳои дохилӣ дар таърихи телевизион расида будем. Бештари барномаҳои телевизионро дар ин солҳо барномаҳои омӯзишӣ, барномаи кӯдакон, мусоҳибаҳои мухталиф ва нақди расонаҳои хориҷӣ ташкил меод. Сериалҳои хориҷии пахшшуда дар ин солҳо аглаб ҳовии мавзӯоти ҷирикӣ ва инқилобӣ буд.[14]

Телевизион дар даврони муосир

Баъд аз ҷанг, то ҷанд сол баъд аз он сиёсатҳои телевизион ҳамчунон тибқи даврони гузашта амал мекард. Дар сохти сериалҳои клишай, ки дар он қаҳрамони дoston ё сафед буд ва ё сиёҳ, ҳадди васате вучуд надошт. Дар солҳои охири қарни бистум телевизион авҷи сарее гирифт. Аз муҳимтарин тағйирот дар ин давра афзоиши каналҳои телевизион буд. Ҳамчунин, тарҳи масъалаи таҳҷуми фарҳангӣ дар ин солҳо матраҳ шуд ва дар мӯҳтавои барномаҳои телевизион башиддат таъсир гузошт ва барномаҳои зиёде дар ин замина сохта шуд. Дар авохири соли 1993 бо тағйири раиси Созмони садо симо баҳше аз хаттимашҳои садо симо тағйир кард, бисёре аз матолиб роҳаттар аз қабл баён мешуд. Аз муҳимтарин тағйироти садо симо дар солиёни ахир аз ин қароранд:

1. Роҳандозии каналҳои устонӣ (=вилотӣ), ба тавре ки аксари устонҳо дорои шабакаи мустақил барои худ ҳастанд (28 канал).
2. Афзоиши каналҳои телевизион монанди «Хабар», Шабакаи чаҳорум ва шабакаҳои «Бурунмарзӣ», «Куръон», «Омӯзиш» ва ғ. (эҷоди 17 канали ҷадид).
3. Шабонарузӣ шудани пахш аз шабакаи аввал ва дуввум.
4. Харид ва дубляжи бисёре аз филмҳои ба рӯзи дунё, бо мазмунҳои мутафовит бо қабл (теъдоди кишварҳое, ки аз онҳо филм харидорӣ мешавад, бештар шудааст).

5. Афзоиши барномаҳои таҳлилӣ, сериалҳо ва филмҳои пахшшуда дар телевизион. Имрӯз тақрибан билофосила баъд аз ҳар сериале ба нақду баррасии он (ҳарчанд заиф), мепардозанд ва ҳамчунин, имкони нақду назар тавассути мардум бисёр зиёд шудааст.
6. Афзоиши барномаҳои таҳлили хабарӣ ва дигаргунӣ дар нахваи ироаи ахбор дар куллияи каналҳои телевизион.
7. Дигаргунӣ дар муҳтавои сериалҳои телевизион нисбат ба даврони қабл ва афзоиши сериалҳои маъногаро.
8. Боло рафтани сатҳи кайфияти барномаҳои хонавода, ки мухотабони он аксар занонанд. Имрӯз дар ин барномаҳо мухотабон бо бисёре аз масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғ. ошно мешаванд. Дар гузашта ин барномаҳо маҳдуд ба омӯзиши ошпазӣ ва хайёти мешуд.
9. Таҳассусӣ шудани ҳар як аз барномаҳо ва мавзӯоти онҳо.

Шояд ҳеч давроне ба андозаи солиёни ахир телевизиони Эрон барои огоҳии мардум нисбат ба ҷаҳони пиромуни худ талош накардааст ва ин ба назари ман, навъе ҷаҳонӣ шудан аст. Ҷаҳонӣ шудан метавонад дар дохили марзи як кишвар низ сурат гирад, ошноӣ бо маконҳои мухталифи кишвар, ки то ба ҳол на чизеро роҷеъ ба он шунида ва на онро дидааст. Бо тавачҷӯх ба он чи пиромуни телевизион дар ин таҳқиқ гузашт, агар намудори таърихи телевизионро бикашем, шакли он ҳамчун як мунҳани У мебошад. Дар ибтидо телевизион дар сатҳи нисбатан бисёр болое қарор дошт. Дар солҳои охир телевизиони миллӣ ва даврони инқилоб ва дар тӯли даврони ҷанг тавлидот ва муҳтавои телевизион дар пойинтарин ҳадди худ қарор дошт, вале батадрич, дар даҳаи охири қарни бистум телевизион шуруъ ба рушд кард ва ҳамакунан низ дар вазъияти нисбатан болое қарор дорад. Ба назари ман, телевизион дар Эрон нақши муҳиме дар шинохти мардум нисбат ба ҷаҳони пиромуни худ, ки аз он шиноخته надоштаанд, доштааст. Аҳамияти ин мавзӯ замоне мушаххастар мешавад, ки роҷеъ ба расонаҳои дигар низ ин баррасӣ анҷом шавад ва бо телевизион муқоиса шавад. Умедворам, зарурати ҷунин таҳқиқи бузурге дар Эрон ҳис шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: телевизион дар Эрон, телевизиони хусусӣ, телевизиони миллӣ Эрон, фиристандаи давлатӣ, руқуди телевизион, телевизион дар даврони муосир.

АДАБИЁТ

1. Мӯҳсиниёнрод, 1382 х., с. 1277.
2. Мӯҳсиниёнрод, 1382 х., с. 1278-1279.
3. Омӯлӣ. Ҷаҳонӣ шудан: мафҳум ва назарияҳо. Аргунун, 1383 х., шумораи 24, с.1-58.
4. Омӯлӣ. Таомули ҷаҳонӣ шудан ва шаҳрвандӣ. Номаи улуми иҷтимоӣ, 1380 х., шумораи 18, с.168-191.
5. Рӯзшумори таърихи Эрон, 1379 х., с. 91.
6. Мӯҳсиниёнрод, 1384 х., с. 1488-1489.
7. Ҳамон манбаъ.
8. Омӯлӣ. Таомули ҷаҳонӣ шудан ва шаҳрвандӣ. Номаи улуми иҷтимоӣ, 1380 х., шумораи 18, с.168-191.
9. Мӯҳсиниёнрод, 1384 х., с. 1497-1498.
10. Мӯҳсиниёнрод, 1384 х., с. 1484.
11. Ҳамон манбаъ.
12. Ҳамон манбаъ.
13. Ҳамон манбаъ.
14. Суруш, 1365, х.

ПОЛВЕКА ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ИРАНЕ

В данной статье рассматривается история телевидения в Иране в трех этапах: период возникновения и развития телевидения (1958-1978); период застоя (1978-1990) и период прогресса, прослеживаемого за последние годы. Автор формулирует историю развития иранского телевидения в виде U, где начальный период достигал высокого уровня, за которым, в силу влияния таких факторов, как исламская революция и восьмилетняя ирано-иракская война, последовал период регресса. Но начиная с последнего десятилетия прошлого века, телевидение в Иране, постепенно продвигаясь, достигло заметно высокого уровня, что безусловно, играет важную роль в обеспечении как внутренней, так и международной информацией различных слоев общества.

SEMICENTENNIAL TV IN IRAN

Now in Iran TV used more than any other media, this is the most influential mannerly media in the different strata of society. In this research in TV history to three period is divided: The Rise of growth (1958 -1978), the inaction 1978-1990), the progress related to the recent years and there is In TV diagram as a curve. At first the television relatively was high level. In the last national television and the revolution and

during the war, contents and television productions were in the lowest level, but gradually in the last decade 20th century television began to growth and now the situation is relatively high. In my opinion the television Iran has been an important role in these deviators compared to the people that it had no knowledge around the world.

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н

ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИМПЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Х. Мирзоев</i>	3
КАЛИМАҶОИ ЗИДМАЪНО ДАР ҶАЗАЛИЪТИ БАДРИДДИНИ ҶИЛОЛӢ <i>Г. Икромова</i>	8
ЭТНОТОПОНИМИЯИ ҚИСМАТИ ШИМОЛИ ВОДИИ ҶИСОР <i>О.О. Маҳмадҷонов</i>	11
ГИДРОНИМҶОИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУЗЪИ ОБ <i>Д. Ҷомидов</i>	14
ВОЖАИ «ОИННОМА» ВА ШАРҶУ ТАҶСИРИ ОН ДАР ЛУҶАТҶО <i>Ш. Бобомуродов</i>	16
СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ НАРЕЧИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ <i>Д. Кенжаева</i>	20
СОҶТОРИ ҶИҶО ДАР ГУӢИШИ РУӢИНИ <i>Муҳаммадҷасани Хотамӣ</i>	24
БАРҶЕ АЗ ВОЖАҶОИ «МАСНАВИИ МАЪНАВИ» ДАР ГӢИШИ ҶАНУБӢ <i>Ф.Х. Шарипова</i>	27
ҶАМЪБАНДИИ ИСМҶО БО ПАСВАНДИ -ОН ДАР РОМАНИ «НИМАРОҶИ БИҶИШТ»-И САӢД НАҶИСӢ <i>Б. Ҷумъаева</i>	33
ВОЖАҶОИ КАМИСТЕЪМОЛИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР «ҶУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИ»-И ҶУСАӢН ВОӢЗИ КОШИФӢ <i>У. Саъдуллоев</i>	37
ТАҶҚИҚИ ЛИНГВИСТИИ ИСМҶОИ ХОСИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИҚӢ	

<i>А. Саломов</i>	40
ҲАМЗИСТИИ ФАРҲАНГҶО ДАР ТОПОНИМИЯ <i>О.О.</i>	43
<i>Махмадҷонов</i>	
МАКС ФАСМЕР РОҶЕЪ БА РОҶҶОИ ИҚТИБОС ШУДАНИ КАЛИМАҶОИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ <i>М. Исқандарова</i>	46
ТАРКИБУ ИБОРАҶОИ УСТУВОРИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РОҶҶОИ ТАРҶУМАИ ОНҶО БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ (ДАР МАВОДИ МАТБУОТ) <i>Б.Наврӯзшоев</i>	49
ТАҒӢИРОТҶОИ МАЪНОИИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИК <i>А. Саломов</i>	51
КОРБУРДИ БАЪЗЕ ВОЖАҶОИ КАМИСТЕЪМОЛИ ТОҶИКӢ ДАР «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ»-И ҶУСАӢН ВОИЗИ КОШИФӢ <i>У.</i>	53
<i>Саъдуллоев</i>	
ТАРКИБИ ЛЕКSIKIBУ ГРАММАТИКИИ ВОҶИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕҶӢ <i>Ҷ. Дӯстов</i>	58
ОИД БА МАФҶУМИ ВОЖАҶО ВА ВОҶИДҶОИ БЕМУОДИЛ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ) <i>Ф.М. Турсунов</i>	62
МАВҶЕИ ПЕШОЯНДИ «БА» ДАР ТАШАККУЛИ ИБОРАҶОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ <i>М.</i>	66
<i>Темурова</i>	
ЛЕКСИКАИ МАРОСИМИИ ТУРКИАСЛ ДАР ГӢИШИ ХУҶАНД <i>М.</i>	69
<i>Ҷасанова</i>	
ЛОЖНЫЕ ДРУЗЬЯ И СОПОСТАВЛЕНИЕ В АНГЛО-ТАДЖИКСКИХ И АНГЛО-ПЕРСИДСКИХ СЛОВАРЯХ <i>Мургазо Разморо</i>	73
ВОҶИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СИНОНИМӢ <i>Г.Ш.</i>	78
<i>Шарипова</i>	
РОЛЬ ИМЕННЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В ФОРМИРОВАНИИ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ) <i>Ш.Худойдодова</i>	82
.	
ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ ИСТОРИЗМА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ ТАДЖИКИСТАНА <i>В.Д. Стрюкова</i>	85
СЛОВА-РЕАЛИИ КАК ОСОБАЯ КАТЕГОРИЯ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ	

<i>Т.М. Хамидова</i>	89
ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ТЕРМИНОВ САДОВОДСТВА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ	
<i>Б.З. Назруллоев</i>	92
СТАНОВЛЕНИЕ ОТРАСЛЕВОЙ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ	
<i>Т.К. Джураев</i>	95
ДҶУСТОНИ ҒАЛАТАНДОЗ ДАР ФОРСӢ ВА ТОЧИКӢ:ДУ ГУНАИ МУТАФОВУТ АЗ ЗАБОНИ ФОРСӢ	
<i>Муртазо Разморо</i>	98
ТИПЫ БЕЗЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ИХ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	
<i>В.Ю. Салохиддинов</i>	103
ИЗУЧЕНИЕ НАРЕЧИЙ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ	
<i>Т.М. Абдуллоева</i>	107
К СОСТАВУ ТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА	
<i>Т.К. Джураев</i>	112
ВОҲИДҶОИ САРФИИ ХАЛҚИИ ГУФТУГУӢ ДАР НАЗМИ ТОЧИК	
<i>М. Нейматова</i>	115
МЕТОДИКА ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА, НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ В ТАДЖИКОЯЗЫЧНОЙ ШКОЛЕ	
<i>Т.З. Курбанов</i>	118
ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ	
<i>И.Б. Дададжанова</i>	123
О ДЕНОТАТИВНЫХ И СИГНИФИКАТИВНЫХ ОСНОВАХ ЗНАЧЕНИЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ЛЕКСЕМ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ УЗБЕКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)	
<i>О.Э. Мавлонбердиева</i>	125
ЭКЗОТИЗМҶОИ ЛУҒАВӢ	
<i>М. Ҳайдаров</i>	128
НАҚШИ МАТН ДАР ИФОДАИ МАЪНОИИ ИБОРА	
<i>Х. Камолов</i>	132
«АЛМУЗҶИР ФИ УЛУМИЛЛУҒА ВА АНВОӢИҶО»-И ҶАЛОЛУДДИН АССУЮТӢ ВА ҶОЙҶОҶИ ОН ДАР ЗАБОШИНОСИИ АРАБ	
<i>А. Начотов</i>	137
К ВОПРОСУ О СРАВНЕНИИ ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ В	

РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ
М. Иमतшоева 140

БАЪЗЕ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ТАВЗЕҲ ВА ТАФСИРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ
М. Насруллоев..... 145

А Д А Б И Ё Т

ШАЙХ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА ДАРВЕШ НОСИРИ БУХОРОӢ
Ш.Р. Исрофилниё 150

ОСОБЕННОСТИ ПУБЛИЦИСТИКИ САДРИДДИНА АЙНИ
ВРЕМЕН ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
М.А. 157
Абдуллаев.....

ГӢТЕ ВА ФИРДАВСӢ
З. 159
Фуломова.....

НАҚШИ ОБРАЗҲОИ «ХУСРАВНОМА»-И АТТОР ДАР ТАШАККУЛИ
ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ ҶАВОНОН
С.З. 164
Зикаева.....

ЗАРУРИЯТИ ОМУӢЗИШИ МАФҲУМИ РАНГҲО ДАР АШЪОРИ РӢДАКӢ
Варқа 168
Охониёзов.....

НИГОҲЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ЗУЛЛИСОНаЙНИИ УСТОД АЙНИ
У.Б. 171
Абдуллоева.....

МАВҚЕИ ҲАҶВ ДАР ЭҶОДИЁТИ АШӢР САФАР
Ф.Шафиев..... 176

МУРОДИФОТИ БАДЕИИ АҶРОМИ САМОВӢ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА
З. Қӯрғонов..... 180

АЗ ТАЪРИХИ БАЪЗЕ МОТИВҲОИ АФСОНАИ «САЛИМИ ҶАВОҲИРӢ»
ДАР МАТНҲОИ ДИГАР
Муҳаммад Ҷаъфари 183
Козим.....

АҲВОЛ ВА ОСОРИ ШИКЕБИИ ИСФАҲОНӢ ДАР «МАОСИРИ РАҲИМӢ»
Ш. 186
Муҳаммадиев.....

ТАСВИРИ ҶОНВАРОН ДАР ОСОРИ ҶАЛОЛУДДИНИ РӢМӢ
Салими 191
ХатлонӢ.....

МУНЗИМ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАДЖИКСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ
М. Зайниддинов, П. 194
Гулмуродзода.....

САНЪАТИ МАСАЛ ДАР НАХУСТИН ОСОРИ АДАБИЁТШИНОСӢ
Г.С. 200

<i>Нозимова</i>	
РАСМИ «ГАҲВОРАБАНДОН» ВА СУРУДҶОИ МАНСУБИ ОН ДАР РҶШОН <i>Г. Раҳматуллоева</i>	204
ТАНВИРИ АФКОР ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ АЙНӢ <i>Л.Х.</i> <i>Бобоёрова</i>	209
ҶОЙГОҶИ ФАЛАКИ ТОҶИКӢ ДАР СУННАТИ МУСИҚИИ МАРДУМИ ФОРСИЗАБОН <i>Фароғат АзизӢ</i>	212
АВЗОНИ ШЕЪРИ ҚАТРОН <i>А.</i> <i>Бобобеков</i>	219
МАСОИЛИ АСОСИИ МАОРИФПАРВАРӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА <i>Л.</i> <i>Бобоёрова</i>	222
МАҚОМИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР ТҶӢИ АРӢСИИ ТОҶИКОНИ БУХОРО <i>Р.</i> <i>Ҷумъаев</i>	227
ПЕРЕВОД «ДОХУНДА» С. АЙНИ КАК ФАКТ ТАДЖИКСКО – КАЗАХСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ <i>Г. Шералиева</i>	232
САӢРИ ТАЪРИХИИ НОМА ВА НОМАНИГОРӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ САДРИДДИН АЙНӢ <i>Н.</i> <i>Аслонова</i>	234
РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУРЫ <i>А. Самадов</i>	238
УСТОД АЙНӢ ВА ИРТИБОТИ ФАРҶАНГИИ ХАЛҚҶОИ ТОҶИКУ ТОТОР <i>М.</i> <i>Зайниддинов</i>	241
НАЗАРИ ИБРОҶИМИ ХАЛИЛ БА ТАРАҚҚИИ ИЛМУ ФАН <i>Н.</i> <i>Ваҳобова</i>	245
АШЪОРИ ТАБИБИ ИСФАҶОНӢ (1714-1758) <i>А. Камолов</i>	249
ШАРҶИ ҚАСИДАИ «АЙВОНИ МАДОИН»-И ХОҚОНӢ <i>Тараҳхуми Амири</i>	256
БАЪZE ВОҚЕАҶОИ ТАЪРИХӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР МУҚАТТАОТИ АБУАБДУЛЛОҶИ РӢДАКӢ <i>Ш. Ёрмуҳаммадов</i>	264
АНАЛИЗ ОБРАЗА ЖЕНЦИН В «БАХТИЯР-НАМЕ» <i>Г.Ш. Шарофова</i>	269

ДУНҒИ ДИГАРИ ШЕЪР <i>Муҳаммадали</i> <i>Аҷамӣ</i>	273
--	-----

АНДАР БОБИ ЯК ТАҚВИМИ МАРДУМӢ <i>Н. Гулзода, С.</i> <i>Қосимӣ</i>	278
--	-----

ҲАЗАЛ ДАР ДОСТОНҲОИ АМИР ХУСРАВ <i>Р. Худоёрров</i>	282
---	-----

ЖУРНАЛИСТИКА

«НАҚБИ ИСТИҚЛОЛ» ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ЗАМОНИ МУОСИР <i>Н.Н.</i> <i>Салихов</i>	287
---	-----

ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ТАДЖИКИСТАНА <i>В. Исмаилова</i>	290
---	-----

ҲУЗУРИ НИМ ҚАРНИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ЭРОН <i>Ризо</i> <i>Ҳодӣ</i>	294
---	-----

<i>Мундариҷа</i>	299
------------------------	-----

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов).

Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например [1]. Список литературы приводится общим списком после ключевых слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

3. К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в конце статьи после списка использованной литературы.

4. Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

5. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Масъули чоп: **М. Ибодова**
Муҳаррирон: **И. Ҳакимова, М. Муродов**
Ҳуруфчини компютерӣ: **Д. Назарова**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редакторы: **И. Хакимова, М. Муродов**
Компьютерный набор: **Д. Назарова**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37
Тел: 227-74-41 *E-mail: vestnik - tnu@mail.ru*
Сайт ТНУ: www.tgnu.tarena.tj

Ба чоп 25.11.2009 таҳвил шуд. Қоғаз аз чопи офсет.
Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 18,8 Теъдод 200 нусха.